

RODNOST V SLOVENIJI
od 18. do 21. stoletja

št. 5 | Ljubljana, 2006

RODNOST V SLOVENIJI
od 18. do 21. stoletja

št. 5 | Ljubljana, 2006

Avtorica
dr. Milivoja Šircelj

ZAHVALA

Priprava knjige, ki poskuša sestaviti rodnostno zgodovino prebivalstva Slovenije, zahteva ogromno raznovrstnih del, brez katerih je ne bi bilo mogoče uresničiti, a kljub temu pogosto ostanejo očem in ušesom prikrita. Zato se vsem sodelavcem, ki ste tako dela opravili in bili pri tem potrežljivi, iskreno zahvaljujem. Še posebej pa Andreji Može, Ivanki Zobec, Katji Rutar, Mileni Ilić in Tini Žnidaršič ter dr. Ireni Rožman (Univerza na Primorskem) in dr. Nevi Trampuž Orel (Narodni muzej Slovenije).

Fotografija na naslovnici: Ivan Poljanšek pred pošto v Dobovi pri Krškem, 1912.
Ostale fotografije iz družinskega albuma avtorice.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

314.3 (497.4) (091)

ŠIRCELJ, Milivoja

Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja / avtorica Milivoja Šircelj . - Ljubljana : Statistični urad Republike Slovenije, 2006.
- (Posebne publikacije / Statistični urad Republike Slovenije ; 2006, št. 5)

ISBN 961-239-112-2

1. Gl. stv. nasl.

228430848

Izdal, založil in tiskal Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana, Vožarski pot 12 - **Uporaba in objava podatkov dovoljena z navedbo vira** - Odgovarja generalna direktorica mag. Irena Križman - Urednica zbirke Posebne publikacije Marina Urbas- Lektorica Ivanka Zobec - Tehnični urednik Jadran Lasnibat- Računalniško oblikovanje grafikonov Peter Polončič Ruparčič - Računalniško oblikovanje tematskih kart Igor Kuzma - Računalniška obdelava fotografije na naslovni Roman Hribar - Računalniško oblikovanje besedila in tabel Slavka Slokar - Tiskano v 600 izvodih

PREDGOVOR

Knjiga "Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja" je druga v vrsti posebnih publikacij, ki jih je Statistični urad RS namenil razčlenbi podatkov, zbranih s Popisom prebivalstva 2002. Tako kot prva, ki je obravnavala versko, jezikovno in narodno sestavo prebivalstva Slovenije v obdobju 1921–2002, se tudi vsebina te knjige ne omejuje le na popis 2002, temveč sega daleč v preteklost.

S pričujočo knjigo smo se želeli približati dvema ciljema: prikazati smeri razvoja rodnosti in dejavnikov, ki so tak razvoj pogojevali, ter omogočiti vpogled v regionalne razlike. Prav analiza regionalnih razlik namreč nemalokrat bistveno prispeva k razumevanju procesov na ravni celotne Slovenije.

Osnova knjige so empirični podatki: podatki popisov prebivalstva, vitalne statistike, rodnostnih anket, matičnih knjig. Dostopnost, količina in kakovost empiričnih podatkov določajo tudi zamejitev osrednjih poglavij v knjigi. Mejnik predstavlja obdobje druge svetovne vojne. Ker je količina podatkov za obdobje po drugi svetovni vojni bistveno večja kot pred njo, so tudi metode demografske analize za to obdobje drugačne kot za čas pred drugo svetovno vojno.

Bogastvo empiričnih podatkov in njihova dostopnost se z odmikanjem od sedanjosti manjšata. Tako lahko o rodnosti v najstarejših obdobjih sklepamo le na osnovi vpisov v matične knjige. Demografske analize teh vpisov so zahtevne in pri nas redke. Zato so v to knjigo vključeni tudi izsledki analiz manjših ozemeljskih enot z onstran meje Republike Slovenije.

Knjiga obravnava rodnost na ozemlju zdajšnje Slovenije, s poudarkom na regionalnih razlikah. Regionalne razlike so za zadnjih 35 let prikazane na ravni občin oziroma upravnih enot, za starejša obdobja pa na ravni okrajev, ter dežel in županij, kakršne je poznala avstro-ogrška monarhija.

Rodnost se v Sloveniji znižuje vsaj že 100 let. V začetku 21. stoletja je med najnižjimi v Evropi in na svetu. Zato je temeljno vprašanje, na katerega bi si želeli odgovor, ali se bo zniževanje nadaljevalo. Na to vprašanje knjiga ne odgovori. Tudi ne daje enostavnega odgovora na vprašanje, zakaj se je rodnost tako zelo znižala. Ponuja pa obilo gradiva za razmislek, nakazuje možne odgovore in predvsem možne smeri nadaljnjih raziskovanj.

Mag. Irena Križman,
generalna direktorica Statističnega urada RS

STATISTIČNA ZNAMENJA

- ni pojava
- .. število enot premajhno za izračun kazalnika (manjše od 100)
- ... ni podatka
- + in več (let, članov)
- () ocena

KRATICE

- SURS (Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana)
IVZ (Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije, Ljubljana)
MDDSZ (Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve Republike Slovenije)
UMAR (Urad za makroekonomske analize in razvoj Republike Slovenije)
FFS (Fertility and Family Surveys in Countries of the ECE Region)
ODE (Observatoire Démographique Européen)
EUROSTAT (Statistical Office of the European Communities, Luxembourg)
CDI (Centar za demografska istraživanja Inštituta društvenih nauka, Beograd)

VSEBINA

UVOD	15
IZRAZJE IN DEFINICIJE	17
PROSTORSKE RAZDELITVE	25
1. TEORETIČNI OKVIRI PROUČEVANJA RODNOSTI	29
1. 1 TEORIJA DEMOGRAFSKEGA PREHODA	30
1. 2 DEJAVNIKI RODNOSTI	36
1. 2. 1 Neposredni dejavniki rodnosti	36
1. 2. 2 Posredni dejavniki rodnosti	37
Biološki dejavniki rodnosti	38
Ekonomski dejavniki rodnosti	41
Socialni dejavniki rodnosti	41
Kulturni dejavniki rodnosti	43
Psihološki dejavniki rodnosti	44
2. RODNOST DO DRUGE SVETOVNE VOJNE	47
2. 1 RAZVOJ NATALITETE	54
2. 2 RAZVOJ SPLOŠNE, ZAKONSKE IN NEZAKONSKE RODNOSTI	57
2. 3 REGIONALNE RAZLIKE	61
2. 4 NEPOSREDNI DEJAVNIKI RODNOSTI	69
2. 4. 1 Starost ob vstopu v spolne skupnosti	69
2. 4. 2 Stalni celibat	74
Nezakonska rojstva	79
2. 4. 3 Trajanje porok	87
2. 4. 4 Nosečnost in porod	89
2. 4. 5 Časovni presledki med rojstvi	92
Načrtovanje rojstev	93
2. 5 UMRLJIVOST IN POROČNOST KOT DEJAVNIKA RODNOSTI	95
2. 5. 1 Umrljivost	95
2. 5. 2 Poročnost	99
2. 6 POSREDNI DEJAVNIKI RODNOSTI	102
2. 6. 1 Izobrazba	102
2. 6. 2 Verska pripadnost	103
2. 6. 3 Izseljevanje	104
2. 6. 4 Urbanizacija	106
3. RODNOST PO DRUGI SVETOVNI VOJNI	115
3. 1 RAZVOJ RODNOSTI	117
3. 1. 1 Splošna rodnost	117
Vrstni red rojstev	122
3. 1. 2 Zakonska in zunajzakonska rodnost	126
3. 1. 3 Regionalne razlike	127
Celotna rodnost	128
Povprečna starost žensk ob rojstvu otrok	134
3. 2 NEPOSREDNI DEJAVNIKI RODNOSTI	137
3. 2. 1 Poročnost	137
Prve poroke	139

3. 2. 2 Zunajzakonske skupnosti	143
3. 2. 3 Druge družinske oblike	145
3. 2. 4 Zunajzakonska rojstva	146
3. 2. 5 Spremembe v družinskem vedenju	149
3. 2. 6 Uravnavanje rodnosti	151
3. 2. 7 Regionalne razlike	154
Povprečna starost žensk ob sklenitvi zakonske zveze	154
Zunajzakonske in druge skupnosti	155
Zunajzakonska rojstva	158
Dovoljeni splavi	165
3. 3 POSREDNI DEJAVNIKI RODNOSTI	167
3. 3. 1 Vrednote in stališča	167
3. 3. 2 Socialno-ekonomski in kulturni dejavniki	171
3. 3. 3 Zakonodaja	174
Uravnavanje rodnosti	174
Porodniški in starševski dopust	175
Pomoč družinam z otroki (družinski prejemki)	178
Ustanove za vzgojo in varstvo predšolskih otrok (vrtci)	180
4. VZDOLŽNA ANALIZA RODNOSTI	185
4. 1 RAZVOJ RODNOSTI V GENERACIJAH 1873–1978	187
4. 1. 1 Regionalne razlike	198
4. 2 DIFERENCIJALNA RODNOST	203
4. 2. 1 Zakonski stan	203
4. 2. 2 Izobrazba	207
4. 2. 3 Ekonomski značilnosti	211
Ekonomski aktivnost	212
Socialno-poklicni položaj	214
Poklic	215
4. 2. 4 Vrsta naselja	216
4. 2. 5 Vrsta stavbe	219
4. 2. 6 Preselitev	221
4. 2. 7 Kulturne značilnosti	223
Veroizpoved	223
Narodna pripadnost	226
Materni jezik	230
4. 3 REGIONALNE RAZLIKE	232
POVZETEK IN SKLEP	257
DOLGOROČNE SPREMEMBE	259
REGIONALNE RAZLIKE	265
SOCIALNE RAZLIKE	266
RODNOST IN MEJE	269
RODNOSTNA POLITIKA	271
RODNOST IN DEMOGRAFSKA STATISTIKA	272
SUMMARY	281
METODOLOŠKI DODATEK	287
1. VIRI PODATKOV	287
1. 1 Popisi prebivalstva	287

1. 2 Vitalna statistika	288
1. 3 Ankete	289
1. 4 Zdravstvena statistika	290
1. 5 Register prebivalstva	290
2. KAKOVOST STATISTIČNIH PODATKOV	291
2. 1 Neposredne metode merjenja kakovosti	291
2. 1. 1 Vitalna statistika	291
2. 1. 2 Popisi prebivalstva	292
2. 1. 3 Ankete	293
2. 2 Posredne metode merjenja kakovosti	293
2. 2. 1 Popisi prebivalstva in vitalna statistika	293
2. 2. 2 Popisi prebivalstva in ankete	293
2. 2. 3 Popisi prebivalstva	294
Popisa 1948 in 1953	294
Popisi 1961, 1971, 1981 in 1991	295
Popis 2002	297
Popisi prebivalstva in vitalna statistika	298
Neznani odgovori	299
2. 3 Kazalniki rodnosti	300
3. DEMOGRAFSKE METODE ANALIZE RODNOSTI	304
3. 1 Metode opazovanja in zbiranja podatkov	305
3. 2 Kazalniki rodnosti	306
3. 2. 1 Starostno-specifične stopnje rodnosti	307
Vzdolžna analiza	308
Prečna analiza	310
3. 2. 2 Drugi kazalniki rodnosti	311
3. 2. 3 Vzdolžna in prečna analiza rodnosti	312
LITERATURA IN VIRI	315
Literatura	315
Viri	322

SEZNAM TABEL IN SLIK

SEZNAM TABEL

TEORETIČNI OKVIRI PROUČEVANJA RODNOSTI	
Tabela 1: Delež neplodnih žensk po starosti	38
Tabela 2: Delež neplodnih žensk, ki so bile poročene 15–19 let, Slovenija in Kosovo, popis 1953	39
Tabela 3: Starostno-specifične stopnje zakonske rodnosti (%) in končno potomstvo v nekaterih nemaltuzijanskih prebivalstvih	40
Tabela 4: Demografski prehod v Sloveniji	46
RODNOST DO DRUGE SVETOVNE VOJNE	
Tabela 5: Število prebivalstva v nekaterih naseljih, župnijih in občini, popisi prebivalstva 1869–1948	53
Tabela 6: Nataliteta v Sloveniji od srede 18. do srede 19. stoletja	55
Tabela 7: Ocene splošnih stopenj splošne rodnosti, 2. polovica 18. stoletja, dežele	57
Tabela 8: Splošne stopnje splošne rodnosti, Slovenija brez Prekmurja, 1880–1910	57
Tabela 9: Splošne stopnje splošne rodnosti v Strojni v 19. stoletju	58
Tabela 10: Celotna rodnost in starostno-specifične stopnje splošne rodnosti, Kranjska 1896–1900 in 1910, Slovenija 1950 in 1953	59
Tabela 11: Splošne stopnje splošne, zakonske in nezakonske rodnosti, Slovenija brez Prekmurja, 1880–1910	59
Tabela 12: Nataliteta v avstrijskih deželah, ki so segale na zdajšnje ozemlje Slovenije, 19. stoletje	61
Tabela 13: Nataliteta v županijah Vas in Zala ter v Prekmurju, 19. stoletje	62
Tabela 14: Nataliteta po deželah, Slovenija, od 1857–1860 do 1931–1938	62
Tabela 15: Indeksi rodnosti in poročnosti v izbranih deželah, mestih in županijah Avstro-Ogrske, 1880–1910	64
Tabela 16: Splošne stopnje splošne, zakonske in nezakonske rodnosti po deželah, Slovenija brez Prekmurja, 1880–1910	65
Tabela 17: Celotna rodnost in povprečna starost žensk ob rojstvu njihovih otrok, avstrijske dežele, ki so segale na ozemlje zdajšnje Slovenije, 1896–1900 in 1910	66
Tabela 18: Rodnost v Strojni in Predgradu, 19. stoletje	66
Tabela 19: Splošna stopnja splošne rodnosti (f') in delež kmečkega prebivalstva, Dravska banovina, 1931	67
Tabela 20: Povprečna starost ženinov in nevest v nekaterih naseljih, župnijah in občini, v drugi polovici 18. stoletja, v 19. in prvi polovici 20. stoletja	71
Tabela 21: Sestava podeželskega prebivalstva v ljubljanski škofiji, 1754	75
Tabela 22: Delež samskih žensk, starih 40 in več let, ob popisu leta 1754, avstrijske dežele	76
Tabela 23: Delež samskih žensk ob popisih 1931 in 1948, Dravska banovina in Slovenija	76
Tabela 24: Deleži dokončno samskih žensk po okrajih, Slovenija, popis 1948	77
Tabela 25: Nezakonska rojstva v nekaterih naseljih, župnijah in občini od 17. do 20. stoletja	81
Tabela 26: Povprečna starost žensk (poročenih in neporočenih) ob rojstvu njihovih otrok, avstrijske dežele, ki so segale na zdajšnje ozemlje Slovenije, 1896–1900 in 1910	85
Tabela 27: Splošna stopnja splošne rodnosti (f') in splošna stopnja splošne rodnosti brez upoštevanja nezakonskih rojstev (f'_{brez}) po deželah, Slovenija brez Prekmurja, 1900	87
Tabela 28: Povprečno trajanje življenja ob rojstvu in v starosti 30 let, obo spola, Strojna, Brseč in Jalžabet, generacije 1761–1857	88
Tabela 29: Izseljenci iz Predgrada in Velikih Brusnic po spolu in zakonskem stanu	89
Tabela 30: Mrtvorjeni na 1000 rojenih v nekaterih naseljih, župnijah in občini v 19. in prvi polovici 20. stoletja	90
Tabela 31: Mrtvorjeni na 1000 rojenih po zakonskem stanu matere, Dravska banovina, 1929–1939	91
Tabela 32: Umrljivosti dojenčkov (m_0) v nekaterih naseljih in župnijah, 1770–1950	97
Tabela 33: Delež nepismenih v obdobju 1880–1931, Slovenija in dežele	103
Tabela 34: Verska pripadnost prebivalstva, Slovenija, popisi 1921, 1931 in 1953	104
Tabela 35: Izseljevanje z ozemlja zdajšnje Slovenije, 1857–1948	104
Tabela 36: Koeficienti feminitete, Slovenija in demografski rajoni, 1857–1931	106
Tabela 37: Končno potomstvo žensk in delež žensk z več kot 5 otroki, mesta in istoimenski okraji, Slovenija, popis 1948	107

Tabela 38: Tablice umrljivosti prebivalstva Strojne, generacije 1761–1850 (oba spola skupaj)	109
Tabela 39: Intergenetični in protogenetični intervali, Gradec pri Pivki, Predgrad in Strojna, 19. stoletje in prva polovica 20. stoletja.	110
Tabela 40: Intergenetični in protogenetični intervali, Podstenice, 19. stoletje	111
Tabela 41: Število živorojenih otrok na ozemlju današnje Slovenije, Slovenija in dežele, 1857–1913	112
Tabela 42: Delež nezakonskih rojstev na ozemlju današnje Slovenije, Slovenija in dežele, 1857–1913	113
Tabela 43: Nataliteta, zunajzakonska rojstva in umrljivost dojenčkov, Dravska banovina, 1921–1939	114

RODOST PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Tabela 44: Nataliteta in splošna stopnja splošne rodnosti, Slovenija, 1910–1950	117
Tabela 45: Celotna rodnost, Slovenija, 1886–1900, 1950 in 1999	118
Tabela 46: Splošna, zakonska in zunajzakonska rodnost v Sloveniji, 1910–2002	126
Tabela 47: Povprečna starost ob poroki in celotna poročnost, Slovenija, 1953–2004	138
Tabela 48: Starostno-specifične stopnje poročnosti pri ženskah, vse poroke, 1953–2004	139
Tabela 49: Povprečna starost ob sklenitvi prvih in ponovnih zakonskih zvez, Slovenija, 1981–2002	142
Tabela 50: Ženske, stare 15–49 let, v zunajzakonskih in zakonskih skupnostih, Slovenija, popisa 1991 in 2002	144
Tabela 51: Zunajzakonska rojstva in priznanja očetovstva, Slovenija, od 1934–1937 do 2000–2004	147
Tabela 52: Stopnje zunajzakonske rodnosti žensk z različno izobrazbo, Slovenija, 1981–2002	147
Tabela 53: Zunajzakonska rojstva po vrstnem redu, Slovenija, 1956–2004	148
Tabela 54: Povprečna starost žensk ob rojstvu otrok glede na njihov zakonski stan in povprečna starost žensk ob prvi poroki, Slovenija, 1961–2004	149
Tabela 55: Število sterilizacij, Slovenija, 1988–2003	153
Tabela 56: Ženske v rodni dobi po družinskem statusu, starosti in statističnih regijah, Slovenija, popis 2002	159
Tabela 57: Delež zunajzakonskih rojstev po mestih in okrajih, Slovenija, 1955–1961	160
Tabela 58: Delež zunajzakonskih rojstev, izbrane upravne enote in mesta, Slovenija, 2002	165
Tabela 59: Ženske, ki so si v času anketiranja že elele dodatnega otroka, Slovenija	168
Tabela 60: Opravljanje gospodinjskih aktivnosti, Slovenija, rodnostni anketi 1989 in 1995	169
Tabela 61: Korelacijska matrika za leto 2002 in generacije 1957–1961	173
Tabela 62: Celotna rodnost in povprečna starost žensk ob rojstvu njihovih otrok, upravne enote, Slovenija, od 1970–1972 do 2000–2002	181
Tabela 63: Povprečna starost žensk ob prvi poroki in povprečna starost žensk ob rojstvu prvega otroka v obdobjih 1990–1992 in 2000–2002 ter delež zunajzakonskih rojstev v letih 1971, 1981, 1991 ter 2001, upravne enote, Slovenija	182
Tabela 64: Dovoljena splavnost leta 1986 in v obdobju 2000–2002, očetje na očetovskem dopustu leta 2003 in leta 2004, zunaj zakonske zveze rojeni otroci in priznanja očetovstva leta 2004, upravne enote, Slovenija	183

VZDOLŽNA ANALIZA RODNOSTI

Tabela 65: Končna potomstva, delež žensk brez živorojenih otrok in delež dokončno samskih žensk, Slovenija, generacije 1873–1961	191
Tabela 66: Končno potomstvo vseh in poročenih žensk, Slovenija, generacije 1873–1956	204
Tabela 67: Delež žensk med prebivalstvom, starejšim od 15 let, po izobrazbenih skupinah, Slovenija, popisi prebivalstva 1961–2002	208
Tabela 68: Deleži dokončno samskih žensk po izobrazbi, Slovenija, generacije 1911–1951	209
Tabela 69: Končno potomstvo ekonomsko aktivnih in vzdrževanih žensk, Slovenija, generacije 1911–1956	212
Tabela 70: Končno potomstvo po ekonomskih statusih žensk, Slovenija, generacije 1942–1966	213
Tabela 71: Končno potomstvo po socialno-poklicnih skupinah, Slovenija, izbrane generacije	214
Tabela 72: Končno potomstvo po glavnih poklicnih skupinah žensk, Slovenija, generacije 1947–1966	215
Tabela 73: Končno potomstvo in delež žensk brez živorojenih otrok, generacije 1932–1966, Slovenija, mestna in nemestna naselja	217

Tabela 74: Naravni in selitveni prirast oziroma padec, Slovenija, 1948–2001	221
Tabela 75: Končno potomstvo žensk, rojenih zunaj Slovenije in rojenih v Sloveniji, Slovenija, generacije 1927–1966	222
Tabela 76: Končno potomstvo pripadnic različnih narodov glede na njihovo izobrazbo, Slovenija, generacije 1957–1961	228
Tabela 77: Prebivalstvo Slovenije po narodni pripadnosti in veroizpovedi, Slovenija, popis 2002	229
Tabela 78: Končno potomstvo žensk s slovenskim in "srbohrvaškim" maternim jezikom, Slovenija, generacije 1927–1966	230
Tabela 79: Tipologija občin in upravnih enot, izdelana na osnovi končnega potomstva izbranih skupin žensk, generacije 1936–1940 in 1957–1961, Slovenija	234
Tabela 80: Končno potomstvo različnih socialnih skupin žensk v posameznih tipoloških skupinah občin oziroma upravnih enot, Slovenija, generacije 1936–1940 in 1957–1961	235
Tabela 81: Končno potomstvo in verjetnost rojstva prvega otroka, upravna enota Ljubljana, generacije 1957–1961 (popis 2002)	237
Tabela 82: Končno potomstvo generacij 1936–1961 in končno potomstvo izbranih skupin žensk iz generacij 1957–1961, Slovenija in upravne enote, popisi 1981, 1991, 2002	238
Tabela 83: Končno potomstvo izbranih skupin žensk, generacije 1957–1961, Slovenija in upravne enote, popis 2002	240
Tabela 84: Končno potomstvo in verjetnosti povečanja družine, Slovenija, generacije 1873–1966	242
Tabela 85: Končno potomstvo in verjetnosti povečanja družine po zakonskem stanu žensk, Slovenija, generacije 1869–1966	243
Tabela 86: Končno potomstvo in verjetnosti povečanja družine po izobrazbi ženske, Slovenija, generacije 1911–1966	244
Tabela 87: Končno potomstvo in verjetnosti povečanja družine po veroizpovedi ženske, Slovenija, generacije 1927–1966	245
Tabela 88: Končno potomstvo in verjetnosti povečanja družine po vrsti stavbe v kateri je ženska živela ob popisu prebivalstva 2002, Slovenija, generacije 1927–1966	247
Tabela 89: Končno potomstvo in verjetnosti povečanja družine po rojstnem kraju ženske, Slovenija, generacije 1927–1966	248
Tabela 90: Končno potomstvo in verjetnosti povečanja družine po tipu naselja v katerem je ženska živela ob popisu prebivalstva 2002, Slovenija, generacije 1932–1966	248
Tabela 91: Končno potomstvo in verjetnosti povečanja družine po izbranih ekonomskih statusih žensk, Slovenija, generacije 1942–1966	249
Tabela 92: Končno potomstvo po narodni pripadnosti žensk, Slovenija, generacije 1927–1966	250
Tabela 93: Končno potomstvo in verjetnosti povečanja družine po maternem jeziku žensk, Slovenija, generacije 1927–1966	250
Tabela 94: Končno potomstvo in verjetnosti povečanja družine po maternem jeziku in rojstnem kraju žensk, Slovenija, generacije 1927–1966	252
Tabela 95: Končno potomstvo generacij 1873–1897 po okrajih, Slovenija in del Hrvaške, popis 1948	253
Tabela 96: Starostno-specifične stopnje splošne rodnosti, generacije 1933–1975	254

POVZETEK IN SKLEP

Tabela 97: Izbrani podatki in kazalniki, Slovenija, 1857–2005	273
Tabela 98: Starostno-specifične stopnje splošne rodnosti, Slovenija, 1950–2005	277

SEZNAM SLIK

RODNOST DO DRUGE SVETOVNE VOJNE

Slika 1: Geografski položaj naselij, župnij in občin, katerih podatki so vsebovani v poglavju 2	49
Slika 2: Nataliteta v Sloveniji od 1754–1779 do 1991–2000	56
Slika 3: Nataliteta po deželah, Slovenija, od 1857–1860 do 1931–1938	63
Slika 4: Zakonska in nezakonska rojstva, Slovenija, 1857–1913	80
Slika 5: Delež nezakonskih rojstev, Slovenija, 1857–1913	80
Slika 6: Deleži nezakonskih rojstev po deželah, Slovenija, 1857–1913	83

Slika 7:	Število porok in nezakonskih rojstev, Slovenija, 1857–1913	83
Slika 8:	Nezakonska rojstva po okrajih in mestih iz leta 1939, Dravska banovina, 1934–1937	84
Slika 9:	Umrljivost dojenčkov po zakonskem stanu matere, Slovenija, 1881–1913	86
Slika 10:	Nataliteta in mortaliteta, Slovenija, od 1754–1779 do 1991–2000	95
Slika 11:	Umrljivost dojenčkov po deželah, Slovenija 1857–1913 in 1950–1958, Dravska banovina 1931–1939	96
Slika 12:	Umrljivost dojenčkov po dežalah, Slovenija, 1857–1913	97
Slika 13:	Nezakonska rojstva po okrajih in mestih iz leta 1939, Dravska banovina, 1934–1937	98
Slika 14:	Umrljivost dojenčkov po okrajih in mestih iz leta 1939, Dravska banovina, 1934–1937	98
 RODOST PO DRUGI SVETOVNI VOJNI		
Slika 15:	Celotna rodnost, Slovenija, 1950–2005	119
Slika 16:	Povprečna starost žensk ob rojstvu otrok, Slovenija, 1950–2005	119
Slika 17:	Starostno-specifične stopnje splošne rodnosti, Slovenija, 1953–2004	120
Slika 18:	Starostno-specifične stopnje splošne rodnosti, Slovenija, 1953–2002	121
Slika 19:	Celotna rodnost prvih, drugih in tretjih rojstev, Slovenija, 1956–2004	124
Slika 20:	Povprečna starost žensk ob rojstvu prvega, drugega in tretjega otroka, Slovenija, 1954–2004	124
Slika 21:	Starostno-specifične stopnje splošne rodnosti za prva, druga in tretja rojstva, Slovenija, 1971–2002	125
Slika 22:	Starostno-specifične stopnje zakonske in zunajzakonske rodnosti, Slovenija, 1961–2002	127
Slika 23:	Starostno-specifične stopnje zakonske in zunajzakonske rodnosti, Slovenija, 1961 in 2002	127
Slika 24:	Celotna rodnost po občinah, Slovenija, 1970–1972	130
Slika 25:	Celotna rodnost po občinah, Slovenija, 1980–1982	130
Slika 26:	Celotna rodnost po občinah, Slovenija, 1990–1992	131
Slika 27:	Celotna rodnost po upravnih enotah, Slovenija, 2000–2002	131
Slika 28:	Povprečna starost žensk ob rojstvu otrok po občinah, Slovenija, 1970–1972	132
Slika 29:	Povprečna starost žensk ob rojstvu otrok po občinah, Slovenija, 1980–1982	132
Slika 30:	Povprečna starost žensk ob rojstvu otrok po občinah, Slovenija, 1990–1992	133
Slika 31:	Povprečna starost žensk ob rojstvu otrok po upravnih enotah, Slovenija, 2000–2002	133
Slika 32:	Povprečna starost žensk ob rojstvu prvih otrok po občinah, Slovenija, 1991–1993	135
Slika 33:	Povprečna starost žensk ob rojstvu prvih otrok po upravnih enotah, Slovenija, 2000–2002	135
Slika 34:	Starostno-specifične stopnje splošne rodnosti v izbranih upravnih enotah, Slovenija, 2000–2002	136
Slika 35:	Celotna poročnost žensk ob vseh in ob prvih porokah, Slovenija, 1963–2005	140
Slika 36:	Povprečna starost nevest in ženinov ob vseh in ob prvih porokah, Slovenija, 1948–2005	140
Slika 37:	Starostno-specifične stopnje poročnosti žensk, prve poroke, Slovenija, 1963–2004	141
Slika 38:	Starostno-specifične stopnje poročnosti žensk, prve poroke, Slovenija, 1963, 1971, 1981, 1991, 2002	142
Slika 39:	Družinski statusi žensk, starih 15–49 let, Slovenija, popis 2002	145
Slika 40:	Delež zunajzakonskih rojstev, Slovenija, 1948–2005	146
Slika 41-42:	Starostno-specifične stopnje splošne rodnosti za prva rojstva in starostno-specifične stopnje poročnosti za prve poroke, Slovenija, 1963–2004	150
Slika 43:	Celotna rodnost in celotna dovoljena splavnost, Slovenija, 1961–2004	152
Slika 44:	Starostno-specifične stopnje dovoljene splavnosti, Slovenija, 1977–2004	153
Slika 45:	Povprečna starost žensk ob prvi poroki po občinah, Slovenija, 1990–1992	156
Slika 46:	Povprečna starost žensk ob prvi poroki po upravnih enotah, Slovenija, 2000–2002	156
Slika 47:	Družinski statusi žensk, starih 15–49 let, v koroški in goriški statistični regiji, Slovenija, popis 2002	157
Slika 48:	Delež zunajzakonskih rojstev po občinah, Slovenija, 1971	162
Slika 49:	Delež zunajzakonskih rojstev po občinah, Slovenija, 1981	162
Slika 50:	Delež zunajzakonskih rojstev po občinah, Slovenija, 1991	163
Slika 51:	Delež zunajzakonskih rojstev po upravnih enotah, Slovenija, 2002	163
Slika 52:	Starostna razlika med povprečno starostjo žensk, ki so bile ob rojstvu prvega otroka poročene, in povprečno starostjo žensk, ki ob rojstvu prvega otroka niso bile poročene, občine, Slovenija, 1990–1992	164

Slika 53: Starostna razlika med povprečno starostjo žensk, ki so bile ob rojstvu prvega otroka poročene, in povprečno starostjo žensk, ki ob rojstvu prvega otroka niso bile poročene, upravne enote, Slovenija, 2000–2002	164
Slika 54: Splošna stopnja dovoljene splavnosti po občinah, Slovenija, 1986	166
Slika 55: Splošna stopnja dovoljene splavnosti po upravnih enotah, Slovenija, 2000–2004	166
Slika 56: Očetje na očetovskem dopustu po upravnih enotah, Slovenija, 2003	170
Slika 57: Celotna rodnost in spremembe zakonodaje o porodniškem oziroma starševskem dopustu, Slovenija, 1953–2005	178

VZDOLŽNA ANALIZA RODNOSTI

Slika 58: Končno potomstvo, Slovenija, generacije 1873–1966	187
Slika 59: Nastajanje končnega in delnega potomstva, Slovenija, izbrane generacije	188
Slika 60: Starostno-specifične stopnje splošne rodnosti, Slovenija, izbrane generacije	188
Slika 61: Povprečna starost žensk ob rojstvu otrok, Slovenija, generacije 1930–1970	189
Slika 62: Verjetnosti povečanja družine, Slovenija, generacije 1873–1877 in 1952–1956	189
Slika 63: Verjetnosti povečanja družine, Slovenija, generacije 1873–1966	190
Slika 64: Povprečna starost žensk ob rojstvu otrok, Slovenija, generacije 1930–1969	192
Slika 65: Nastajanje končnega potomstva prvorojencev, drugorojencev in tretjerojencev, Slovenija, generacije 1930–1974	193
Slika 66: Končno potomstvo prvorojencev, Slovenija, generacije 1930–1972	194
Slika 67: Povprečna starost žensk ob rojstvu prvega otroka, Slovenija, generacije 1930–1972	194
Slika 68: Starostno-specifične stopnje splošne rodnosti po vrstnem redu rojstva, Slovenija, izbrane generacije	195
Slika 69: Razporeditev 1000 žensk glede na število živorojenih otrok, Slovenija, izbrane generacije	197
Slika 70: Razporeditev 1000 žensk generacije 1957–1961 po številu živorojenih otrok, Slovenija, izbrane upravne enote	199
Slika 71: Končno potomstvo po okrajih iz leta 1948, Slovenija, generacije 1873–1877	200
Slika 72: Končno potomstvo po okrajih iz leta 1948, Slovenija, generacije 1893–1897	200
Slika 73: Končno potomstvo po občinah iz leta 1981, Slovenija, generacije 1911–1915	201
Slika 74: Končno potomstvo po občinah iz leta 1981, Slovenija, generacije 1931–1935	201
Slika 75: Končno potomstvo po upravnih enotah, Slovenija, generacije 1932–1936	202
Slika 76: Končno potomstvo po upravnih enotah, Slovenija, generacije 1957–1961	202
Slika 77: Končno potomstvo po zakonskem stanu žensk, Slovenija, generacije 1869–1961	205
Slika 78: Verjetnosti povečanja družine za poročene ženske, Slovenija, generacije 1896–1961	206
Slika 79: Verjetnosti povečanja družine za samske ženske, Slovenija, generacije 1896–1961	207
Slika 80: Končno potomstvo po izobrazbi žensk, Slovenija, generacije 1896–1966	209
Slika 81: Verjetnosti povečanja družine po izobrazbi ženske, Slovenija, generacije 1911–1966	210
Slika 82: Verjetnosti povečanja družine aktivnih in vzdrževanih žensk, Slovenija, generacije 1911–1915 in 1952–1956	213
Slika 83: Verjetnost rojstva prvega otroka za izbrane poklicne skupine, Slovenija, generacije 1947–1966	216
Slika 84: Verjetnosti povečanja družine v mestnih in nemestnih naseljih, Slovenija, generacije 1932–1936 in 1957–1961	217
Slika 85: Končno potomstvo v največjih mestih, Slovenija, generacije 1927–1961	218
Slika 86: Končno potomstvo glede na vrsto stavbe, v kateri je ženska živela ob popisu 2002, Slovenija, generacije 1927–1966	220
Slika 87: Končno potomstvo po izobrazbi žensk glede na vrsto stavbe, v kateri je ženska živela ob popisu prebivalstva 2002, Slovenija, generacije 1957–1961	220
Slika 88: Končno potomstvo pripadnic islamske in katoliške veroizpovedi, Slovenija, generacije 1927–1966	224
Slika 89: Končno potomstvo pripadnic različnih veroizpovedi, razen islamske, Slovenija, generacije 1927–1966	225
Slika 90: Končno potomstvo katoličank glede na njihovo izobrazbo, Slovenija, generacije 1927–1966	225

Slika 91:	Končno potomstvo katoličank in ateistk glede na njihovo izobrazbo, Slovenija, generacije 1957–1961	226
Slika 92:	Končno potomstvo pripadnic različnih narodov, ki žive v Sloveniji, generacije 1911–1966	227
Slika 93:	Končno potomstvo žensk po njihovem maternem jeziku, Slovenija, generacije 1927–1966	231
 POVZETEK IN SKLEP		
Slika 94:	Stopnje naravnega in selitvenega prirasta, Slovenija, od 1754–1779 do 2001–2004	258
Slika 95:	Nataliteta in mortaliteta, Slovenija, 1857–2005	259
Slika 96:	Delež žensk brez živorojenih otrok, Slovenija, generacije od 1873–1877 do 1962–1966	260
Slika 97:	Povprečna starost žensk ob rojstvu njihovih otrok, Slovenija, 1896–2005	261
Slika 98:	Starostno-specifične stopnje splošne rodnosti, Slovenija, 1896–1900, 1953, 1978, 2004	262
Slika 99:	Končno potomstvo in celotna rodnost, Slovenija, generacije od 1873–1877 do 1970 in obdobje od 1896–1900 do 2005	263
Slika 100:	Delež zunajzakonskih rojstev, Slovenija, 1857–2005	267
Slika 101:	Umrljivost dojenčkov, Slovenija, 1857–2005	268
Slika 102:	Zunajzakonska rojstva v Sloveniji, Avstriji, na Madžarskem in Hrvaškem, 1996	270

UVOD

Raziskovanju rodnosti je bilo posvečenih že veliko študij, analiz in strokovnih srečanj. Tolikšno zanimanje za rodnost prebivalstva je posledica dejstva, da je v sodobnem svetu rodnost najpomembnejši element spremenjanja števila prebivalstva.

Raven rodnosti se povsod po svetu znižuje. V Evropi je že tako nizka da ni več zagotovljeno obnavljanje generacij. Če selitveni prirast evropskih držav ne bi bil pozitiven, bi se število evropskega prebivalstva že zmanjševalo. Poleg tega je zniževanje rodnosti sprožilo proces staranja prebivalstva. Zato si tako strokovnjaki kot politiki in tudi osveščeni posamezniki najpogosteje zastavljajo naslednja tri vprašanja:

- zakaj se je rodnost pričela zniževati,
- ali se bo zniževanje nadaljevalo,
- ali je zniževanje rodnosti mogoče zaustaviti.

Iskanju vzrokov dolgoročnega zniževanja rodnosti je bilo posvečenih že veliko empiričnih raziskav. Sledili so jim poskusi teoretičnih posplošitev, ki pa doslej niso pripeljali do konsistentne in splošno priznane teorije rodnosti. Kratek povzetek teh poskusov prikazuje prvo poglavje. Na drugo vprašanje je mogoče odgovoriti le za nekaj let vnaprej, na daljši rok pa lahko postavljamo le več ali manj verjetne hipoteze, zasnovane na vedenjih o dosedanjem razvoju. Tretje vprašanje se nanaša na demografsko politiko, njeni moč oz. nemoč zaustaviti upadanje rodnosti. Demografska politika je lahko uspešna le, če vpliva na tiste dejavnike, ki posredno ali neposredno vplivajo na raven rodnosti. Zato je odkrivanje teh dejavnikov in razumevanje njihovega delovanja predpogoj za uspešno demografsko politiko.

V Sloveniji se rodnost znižuje že dobreih 100 let. To zniževanje je pritegnilo pozornost politike in širše javnosti šele, ko so se letni kazalniki spustili pod raven, ki zagotavlja obnavljanje prebivalstva. Strokovna javnost se je za to tematiko zanimala že mnogo preje.

Pionirsko delo je opravil F. Zwitter, ki je leta 1936 v okviru svoje doktorske disertacije "Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni" obravnaval tudi dejavnike, ki so povzročili različno raven natalitete v posameznih slovenskih pokrajinah. Njegove izsledke, ki se nanašajo na 2. polovico 18. in na 19. stoletje, so vse do nedavnega uporabljali vsi, katerih delo je bilo povezano z demografsko zgodovino slovenskega naroda.

Po drugi svetovni vojni je rodnost proučevalo več avtorjev: D. Vogelnik, D. Breznik, J. Malačič, M. Černič Istenič, N. Stropnik. Vsem navedenim je bilo skupno to, da so Slovenijo obravnavali kot celoto. Toda Slovenija je raznolika. To se ne kaže samo v raznolikosti pokrajine, temveč tudi v raznolikosti življenjskih slogov njenih prebivalcev, katerih sestavina je tudi rodno vedenje.

Raziskovanju regionalnih razlik rodnosti je bilo posvečano več pozornosti šele od začetka 90. let dalje (M. Šircelj, D. Josipovič). Razloga sta dva: povečanje zanimanja za regionalne razlike in večja dostopnost empiričnih podatkov. Moderna tehnika omogoča, da so za sedanjost in bližnjo preteklost nekateri osnovni podatki za vse ozemeljske ravni razmeroma lahko dostopni. Poleg tega so se v 1980. letih pričele pojavljati zgodovinsko demografske študije posameznih vasi ali far, prve je prispevala M. Makarovič, ki omogočajo vsaj delen vpogled v regionalne razlike v 18. in 19. stoletju.

Tudi pričujoča knjiga, ki poskuša povzeti in dopolniti dosedanja znanja o razvoju in dejavnikih rodnosti v Sloveniji, se ne omejuje samo na Slovenijo kot celoto, temveč vedno, kadar to podatki dopuščajo, vključuje tudi ozemeljske enote nižje od države. V ta namen je bil uporabljen tudi del gradiva, ki ga je Ž. Šifrer zbral v šestdesetih letih za obdobje 1857–1913 in doslej še ni bilo v celoti analizirano.

Izdelava analize za več kot dvestoletno obdobje je povezana z vrsto metodoloških težav. Največji sta zagotavljanje vsebinske in ozemeljske primerljivosti podatkov oziroma kazalnikov. Popolne vsebinske in ozemeljske primerljivosti seveda ni mogoče zagotoviti, lahko se jima le bolj ali manj približamo.

Glede vsebinske primerljivosti je največ težav povezanih s pomanjkanjem ustreznih podatkov oziroma njihovo

kakovostjo. Za nekatera obdobja, zlasti za prvo polovico 20. stoletja, so podatki maloštevilni in/ali za poglobljeno analizo neprimerni. Zato včasih uporabljamo tudi nestandardne kazalnike in ocene. Na ta način ne sestavimo konsistentnih časovnih vrst, zagotovimo pa vsaj primerljivost med nižjimi teritorialnimi enotami v dani časovni točki ali časovnem obdobju.

Sedanje ozemlje Republike Slovenije je v preteklosti pripadalo različnim političnim in administrativnim enotam zato popolna ozemeljska primerljivost podatkov za celotno obravnavano obdobje ni mogoča. Kljub temu se podatki praviloma nanašajo na sedanje ozemlje Slovenije in na sedanje administrativno razdelitev. Izjema so le obdobja za katera preračun na sedanje ozemlje Slovenije in njene administrativne enote ni bil mogoč ali pa smo ocenili, da preračun ne bi izboljšal analitične vrednosti podatkov oziroma iz njih izvedenih kazalnikov. Raven rodnosti in dejavniki, ki jo pogojujejo, se namreč ne oblikujejo skladno z vsakokratno administrativno razdelitvijo, zaradi česar le-ta ni bistvena za njihovo proučevanje.

Za izdelavo zadane naloge, tj. demografska analiza razvoja in dejavnikov rodnosti, smo uporabili različne kvantitativne metode analize. Izbiro metod so pogojevali predvsem razpoložljivi empirični podatki. Za najstarejša obdobja uporabljamo metode lastne zgodovinski demografiji, za novejša obdobja klasične metode demografske analize, za najnovejša, ko se število podatkov že tako poveča, da postane uporaba samo klasičnih demografskih metod nezadostna, pa tudi statistične metode.

S količino in kakovostjo podatkov je povezana tudi delitev osrednjega dela publikacije na tri poglavja: rodnost do prve svetovne vojne, rodnost po drugi svetovni vojni in vzdolžna analiza rodnosti. Prvi dve poglavji razmejuje druga svetovna vojna. Ta ne predstavlja prelomnice v razvoju rodnosti v Sloveniji, predstavlja pa prelomnico v količini in kakovosti uradnih statističnih podatkov; s tem pa je povezana tudi uporaba različnih metod demografske analize. Za obdobje do druge svetovne vojne so poleg skopih uradnih statističnih podatkov glavni vir matične knjige. Po drugi svetovni vojni pa se je zbiranje in objavljanje statističnih podatkov toliko izboljšalo, da je mogoče samo z uporabo teh podatkov izračunati kazalnike velike analitične vrednosti. Poleg tega se po drugi svetovni vojni tudi prvič srečamo z anketnimi raziskavami rodnosti. Izsledke teh raziskav uporabljamo za vrednotenje tistih dejavnikov, za katere nam redna statistična raziskovanja ne morejo zagotoviti ustreznih podatkov. Žal pa zasnova teh anket ni takšna, da bi omogočala analize regionalnih vidikov rodnosti.

Vzdolžni analizi rodnosti je namenjeno četrto poglavje. Podatkovno osnovo predstavljajo popisi prebivalstva druge polovice 20. stoletja, deloma pa tudi vitalna statistika in rodnostne ankete. S pomočjo vzdolžne analize prikazujemo dolgoročne tendence razvoja splošne rodnosti, diferencialne rodnosti in regionalnih razlik.

Glavni izsledki vzdolžne in prečne analize rodnosti so zbrani v sklepnih mislih. Dopoljuje jih poskus ovrednotenja sedanjih demografskih razmer v Sloveniji.

Knjigo smo želeli sestaviti tako, da bi bila zanimiva za čim širši krog bralcev. Zato smo v začetni del umestili poglavje, v katerem najdemo razlago strokovnih izrazov (Izrazje, definicije) in kratek pregled prostorskih razdelitev Slovenije, v zadnji del pa Metodološki dodatek, iz katerega je razvidna pot po kateri hodi demograf, ko zbira in analizira podatke.

IZRAZJE IN DEFINICIJE

Knjiga vsebuje vrsto izrazov, ki so nestrokovnjakom tuji ali pa vsaj manj znani. Zato podajamo kratke definicije osnovnih pojmov in najpogostejših kazalnikov rodnosti, poročnosti, splavnosti in umrljivosti ter klasifikacije nekaterih znakov. Urejeni so po abecedi.

Kazalniki rodnosti (pa tudi poročnosti, splavnosti, umrljivosti) lahko merijo pojav v generacijah ali pa v koledarskih letih. Tisti, ki merijo rodnost v generacijah, izražajo dejansko rodnost žensk, ki so dočakale določeno starost. Kazalniki, ki merijo rodnost v koledarskih letih, pa izražajo rodnost 35 generacij žensk, ki so rojevale v določenem koledarskem letu, vsaka generacija v drugi starosti. Zato je poimenovanje letnih kazalnikov praviloma različno od poimenovanja generacijskih.

V slovenščini je poimenovanje letnih in generacijskih kazalnikov pogosto enako. Le za najpomembnejše se postopoma uveljavljajo različna poimenovanja, npr. končno potomstvo za generacije in celotna rodnost za koledarska leta, povprečno trajanje življenja za generacije in pričakovano trajanje življenja za koledarska leta itd. V tej knjigi je izrazje za generacije različno od izrazja za koledarska leta. Natančna razlaga vsebine in izračunavanja različnih kazalnikov rodnosti se nahaja v metodološkem dodatku na koncu knjige.

Celibat ali samskost označuje dejstvo, da nekdo do trenutka opazovanja ni sklenil prve zakonske zveze (poroke). Če samskost opazujemo pri ljudeh, ki so stari 50 let ali več, govorimo o stalnem celibatu ali samskosti.

Aktivnost. Glede na ekonomsko aktivnost je prebivalstvo razdeljeno na ekonomsko aktivne (delovno aktivni in brezposelni) in ekonomsko neaktivne.

Ekonomsko aktivni so vsi, ki opravljajo poklic in za svoje delo prejemajo dohodke v naravi ali denarju (delovno aktivni), in brezposelni.

Ekonomsko neaktivni so vsi, ki niso ekonomsko aktivni (osebe z lastnimi dohodki, vzdrževani).

Osebe z lastnimi dohodki so tiste osebe, ki niso aktivne, so pa ekonomsko samostojne, ker živijo od dohodkov svoje prejšnje zaposlitve (upokojenci, delovni invalidi itd.) ali prejšnje zaposlitve enega od članov ožje družine (družinski upokojenci).

Podatki o aktivnosti so bili v vseh popisih zbrani s pomočjo administrativnih evidenc.

Celotna poročnost je vsota starostno-specifičnih stopenj poročnosti (v starosti 15–49 let) v koledarskem letu. Predstavlja povprečno število porok, ki bi jih sklenila ženska (moški), če bi dočakala (dočakal) 50. rojstni dan, njena (njegova) poročnost pa bi bila enaka kot v opazovanem koledarskem letu.

Celotna poročnost prvih porok je vsota starostno-specifičnih stopenj prvih porok (v starosti 15–49 let) v koledarskem letu. Predstavlja povprečno število prvih porok, ki bi jih sklenila ženska (moški), če bi dočakala (dočakal) 50. rojstni dan, njena (njegova) poročnost pa bi bila enaka kot v opazovanem koledarskem letu.

Celotna razveznost je vsota starostno-specifičnih stopenj razveznosti v koledarskem letu. Izračun stopenj upošteva starost (trajanje) poroke, ne starost poročenih. Predstavlja verjetnost razveze zakonske zveze v 30 letih po sklenitvi zakonske zveze, če bi bila pogostnost razvez v kohorti sklenjenih zakonskih zvez enaka pogostnosti razvez v opazovanem koledarskem letu.

Celotna rodnost je vsota starostno-specifičnih stopenj splošne rodnosti v koledarskem letu. Predstavlja povprečno število živorjenih otrok, ki bi jih rodila ženska, če bi dočakala 50. rojstni dan in če bi bila njena rodnost enaka rodnosti v opazovanem koledarskem letu.

Celotna splavnost je vsota starostno-specifičnih stopenj dovoljene splavnosti v koledarskem letu. Predstavlja povprečno število dovoljenih splavov, ki bi jih imela ženska, če bi dočakala 50. rojstni dan in če bi bila njena splavnost enaka splavnosti v opazovanem koledarskem letu.

Diferencialna rodnost je izraz s katerim označujemo razlike v ravneh rodnosti med različnimi skupinami prebivalstva.

Dokončna samskost (delež dokončno samskih žensk ali samskih moških) je razmerje med številom samskih žensk (moških) starih 50 let, in številom vseh žensk (moških) starih 50 let.

Delno potomstvo je povprečno število živorojenih otrok na eno žensko, izračunano za generacijo žensk, ki je mlajša od 50 oziroma 45 let (glej: končno potomstvo).

Delno potomstvo prvega (drugega, tretjega itd.) reda je povprečno število živorojenih prvorojencev na eno žensko, izračunano za generacijo žensk, ki je mlajša od 50 oziroma 45 let (glej: končno potomstvo prvega, drugega, tretjega reda).

Dninarji so bili tisti moški in tudi ženske, ki so se preživljali z delom na tujih kmetijah. Najemali so jih ob večjih delih, košnji, žetvi itd.

Dojenček je otrok, star 0 let, oziroma otrok, ki še ni dopolnil prvega leta življenja (še ni praznoval prvega rojstnega dne).

Dovoljeni splav je vsaka umetna prekinitev nosečnosti opravljena na zahtevo ženske (do 10. tedna nosečnosti) ali z dovoljenjem komisije za umetno prekinitev nosečnosti (po 10. tednu nosečnosti), kakor tudi vse umetne prekinitve nosečnosti med 12. in 28. tednom nosečnosti zaradi prenatalno ugotovljenih težjih nepravilnosti ploda oziroma kadar je ogroženo zdravje in življenje nosečnice.

Družina je življenjska skupnost staršev (obeh ali samo enega) in njihovih otrok, prav tako pa tudi življenjska skupnost moškega in ženske, ki živita v zakonski zvezi ali zunajzakonski skupnosti, z otroki ali brez njih. Status otroka ni odvisen od njegove starosti (glej: otrok). Tako opredeljeno življenjsko skupnost štejemo za družino, če njeni člani živijo v istem gospodinjstvu.

Ekonomski status. Podatki o ekonomskem statusu izvirajo iz popisa 2002. Ženske, starejše od 15 let, so glede ekonomske aktivnosti združene v 6 statusov: zaposlene, samozaposlene (brez kmetic), kmetice, brezposelne, gospodinje in upokojenke.

Fetalne smrti so smrti zarodkov in plodov v prvih 28. tednih nosečnosti oziroma plodov, ki so ob smrti lažji od 500 gramov.

Generacija je skupina oseb, rojena istega leta.

Gostači so bile osebe, ki so živele v gospodarjevi hiši in so najemnino odslužile z delom na kmetiji.

Huba je bila obdelovalna enota kmečke posesti v fevdalni dobi. Na Slovenskem naj bi bila prvotna realna huba obsegala 4–7 ha obdelovalne zemlje. Sčasoma so se razdrobile.

Hutteriti so protestantska verska sekta (anabaptisti), ustanovljena v 16. stoletju, ki se je iz zahodne Evrope najprej preselila v Rusijo, nato pa v ZDA in južni centralni del Kanade. Njihova rodnost je visoka, ker jim vera prepoveduje kontracepcijo in splav in ker matere dojijo svoje otroke le nekaj mesecev.

Indeks zakonske rodnosti je razmerje med dejanskim številom zakonskih rojstev in hipotetičnim, ki bi ga opazovali, če bi bila zakonska rodnost danega prebivalstva enaka zakonski rodnosti hutteritov.

Indeks zunajzakonske rodnosti je razmerje med številom zunajzakonskih rojstev in hipotetičnim, ki bi ga opazovali, če bi bila zunajzakonska rodnost danega prebivalstva enaka zunajzakonski rodnosti hutteritov.

Indeks splošne rodnosti je razmerje med dejanskim številom rojstev in hipotetičnim, ki bi ga opazovali, če bi imele vse ženske v vsaki starosti enake starostno-specificne stopnje rodnosti kot hutteritske poročene ženske.

Indeks poročnosti je tehtana aritmetična sredina deležev poročenih žensk v starostnem razredu 15–49 let, uteži predstavljajo starostno-specificne stopnje rodnosti hutteritskih žensk.

Intenzivnost je povprečno število dogodkov (rojstev, porok itd.) na osebo v generaciji ali kohorti.

Intergenetični interval je čas, ki preteče med dvema zaporednima rojstvoma.

Izobrazba je najvišja dosežena javnoveljavna izobrazba, ki si jo je oseba pridobila, ko je končala izobraževanje po javnoveljavnih programih v redni šoli ali v šoli, ki nadomešča redno šolo in je izkazljiva z javno listino (spričevalom, diplomo ipd.).

V tej publikaciji so osebe po izobrazbi običajno združene v 6 skupin:

- brez izobrazbe (vsi, ki so končali manj kot 4 razrede osnovne šole),
- nepopolna osnovna izobrazba (4–7 razredov osnovne šole),
- osnovna izobrazba,
- poklicna izobrazba (nižja poklicna in srednja poklicna),
- srednja izobrazba (srednja strokovna in srednja splošna),
- višja in visoka izobrazba.

Ta klasifikacija se zaradi primerljivosti s prejšnjimi popisi po prvih dveh skupinah loči od klasifikacije, uporabljenih za prikaz podatkov iz popisa 2002 (Statistične informacije, št. 92, april 2003).

Kajžarji so bili vaščani, ki so imeli lastno hišo in nekaj malega zemlje. Večinoma so se preživljali z delom zunaj kmetijstva.

Malthusiansko prebivalstvo je prebivalstvo, ki zavestno omejuje število rojstev.

Kmečko prebivalstvo je bilo v popisih prebivalstva leta 1981 in 1991 opredeljeno na osnovi podatka o poklicu, v popisih 1953, 1961 in 1971 na osnovi podatka o dejavnosti, v popisih 1921 in 1931 pa na osnovi kombinacije obeh znakov. Razlike v številu kmečkega prebivalstva, ki so posledica različnih opredelitev, so za raven Slovenije minimalne.

Popis 2002 je podatke o kmetovalcih povzel po registru delovno aktivnega prebivalstva. V tem registru so kmetovalci:

- kmetje, nosilci kmečkega gospodarstva, ki so pokojninsko in zdravstveno zavarovani,
- člani kmečkega gospodarstva, ki so pokojninsko in zdravstveno zavarovani,
- kmetje in člani kmečkega gospodarstva, ki so samo zdravstveno zavarovani.

Kohorta je skupina oseb, ki je isti dogodek (rojstvo, poroko itd.) doživela istega leta. Generacija je ena izmed možnih kohort.

Koledar je razpored dogodkov po starosti v generaciji ali kohorti.

Komitat (županija) je bila upravna enota v ogrskem delu Avstro-Ogrske monarhije.

Končno potomstvo je povprečno število živorojenih otrok na eno žensko, izračunano za generacijo žensk, ki je starejša od 49 let. Izračunati ga je mogoče s pomočjo podatkov iz popisa (retrospektivno opazovanje) ali pa iz starostno specifičnih stopenj splošne rodnosti (sprotno opazovanje). Tam kjer je rodnost nizka, je starostna meja lahko nižja, npr. 44 let.

Končno potomstvo prvega (drugega, tretjega) reda je povprečno število živorojenih prvorojencev (drugorojencev, tretjerojencev) na eno žensko, izračunano za generacijo žensk, ki je starejša od 49 let. Izračunati ga je mogoče s pomočjo podatkov iz popisa (retrospektivno opazovanje) ali pa iz starostno specifičnih stopenj splošne rodnosti (sprotno opazovanje). Tam, kjer je rodnost nizka, je starostna meja lahko nižja, npr. 44 let.

Materni jezik je jezik, ki se ga je oseba naučila v zgodnjem otroštvu v krogu družine oziroma v drugem primarnem okolju. Če se je oseba v zgodnjem otroštvu naučila več jezikov, je to jezik, za katerega oseba meni, da je to njen materni jezik.

Mestno prebivalstvo je prebivalstvo, ki živi v mestnih naseljih. Mestna naselja so:

- naselja s 3000 prebivalci in več,
- naselja, ki imajo 2000–2999 prebivalcev in več delovnih mest kot delovno aktivnega prebivalstva,
- naselja, ki so sedež občin in imajo vsaj 2000 prebivalcev ali pa vsaj 1400 prebivalcev in presežek delovnih mest,
- obmestna naselja z manjšim številom prebivalstva, ki se z mestnim naseljem, ki ima več kot 5000 prebivalcev, zrašča v enovito funkcionalno celoto - mestno območje.

Ta definicija velja za podatke iz popisa 2002.

Mortaliteta je razmerje med številom umrlih v koledarskem letu in srednjim številom prebivalstva v istem koledarskem letu. Izražena je na 1000 prebivalcev.

Mrtvorjeni otrok je vsak otrok, ki takoj po rojstvu ne kaže znakov življenja (dihanje, srčni utrip, trzanje mišic), čeprav je bila nosečnost daljša od 28 tednov. To je definicija Svetovne zdravstvene organizacije (WHO), namenjena meddržavnim primerjavam. V Sloveniji so se v 90. letih uveljavila drugačna merila. Mrtvorjeni otrok je otrok, ki je bil rojen brez znakov življenja (ni dihal, ni gibal, srce ni utripalo) in je ob rojstvu tehtal najmanj 500 gramov, oziroma je nosečnost trajala najmanj 22 tednov ali je bila dolžina njegovega telesa najmanj 25 centimetrov. Če vsaj eno od teh meril ni doseženo, je to splav.

Naravni prirast je razlika med številom živorojenih in številom umrlih v koledarskem letu.

Nezakonska rojstva so rojstva otrok, katerih starša v času njihovega rojstva nista živela v zakonski zvezi. Izraz se je nehal uporabljati leta 1977 (glej: zunajzakonska rojstva).

Nataliteta je razmerje med številom živorojenih otrok v koledarskem letu in srednjim številom prebivalstva v istem koledarskem letu. Izražena je na 1000 prebivalcev.

Navzoče prebivalstvo sestavljajo vse osebe, ki so v trenutku statističnega opazovanja navzoče v določenem naselju, ne glede na to, kje je njihovo stalno prebivališče. Do druge svetovne vojne se vsi podatki o prebivalstvu nanašajo na navzoče prebivalstvo.

Neplodnost (sterilnost) je fiziološka nesposobnost para ali posameznika, da si ustvari potomstvo. Če pari nimajo otrok zato, ker jih ne želijo imeti, je to socialna (želena) neplodnost. Podatke o fiziološki in socialni neplodnosti lahko zagotovijo le ankete. Vsi ostali viri zagotavljajo le podatke o številu žensk, ki do konca svoje rodne dobe niso rodile niti enega živorojenega otroka.

Običajno prebivalstvo sestavljajo osebe, ki na določenem ozemlju živijo nepretrgoma najmanj eno leto ali pa so bile rojene takim staršem, in tiste osebe, ki so s tega ozemlja odšle, vendar od takrat še ni minilo eno leto.

Ocena števila prebivalstva je izračun števila vsega ali dela prebivalstva (npr. ene starostne skupine) za tista leta v preteklosti ali sedanjosti, za katera ni empiričnih podatkov. Običajno ga ocenimo na podlagi podatkov iz popisa ali iz registra prebivalstva ter podatkov o živorojenih, umrlih, priseljenih in odseljenih.

Odseljenec (emigrant) je oseba, ki zapusti naselje (dotedanjega) stalnega prebivališča z namenom, da se stalno naseli v drugem naselju. Za tiste, ki so se odseljevali pred drugo svetovno vojno, običajno uporabljamo izraz izseljenec. Tiste osebe, ki so od srede šestdesetih do srede devetdesetih let 20. stoletja odhajale na "začasno delo v tujino", pa običajno imenujemo zdomci. Od leta 1995 je odseljenec tudi neslovenski državljan, če zapusti dotedanje naselje začasnega prebivališča v Sloveniji.

Otrok je vsaka oseba, ki živi skupaj s starši (staršem) in nima lastne družine (ne živi niti s partnerjem niti z otrokom). Podatke zagotavljajo popisi prebivalstva.

Plodnost je fiziološka (teoretična) sposobnost človeka (para ali posameznika), da ima potomce. Ta sposobnost se lahko udejani v rojstvih (rodnost) ali pa ne.

Poklic. V jugoslovanski statistiki je bil poklic opredeljen kot delo, ki ga oseba opravlja zato, da si pridobi sredstva za preživljjanje. V enotni standardni klasifikaciji poklicev (Uradni list SFRJ, št. 28/72, 36/77 in 29/81) so bili posamezni poklici združeni v 9 skupin in skupino neznano:

- kmetovalci in podobni delavci
- rudarji, industrijski in podobni delavci
- trgovsko osebje
- osebje družbenega varstva
- upravni, administrativni in podobni delavci
- vodilno osebje
- strokovnjaki in umetniki
- ostali poklici
- delavci brez poklica.

Prvega januarja 1999 se je v Sloveniji v administrativnih zbirkah podatkov in statističnih raziskovanjih pričela uporabljati Standardna klasifikacija poklicev (SKP). SKP je postal obvezen nacionalni standard za razvrščanje dela v poklice. Temeljna enota te klasifikacije je delo, ki se opredeljuje kot skupek nalog in dolžnosti, ki jih (jih je ali bi jih lahko) opravlja ena oseba. Niz del, katerih poglavite naloge in dolžnosti so si zelo podobne, tvori poklic (SKP-V2 2000, 12).

Glavne poklicne skupine so:

- 1 Zakanodajalci/zakanodajalke, visoki uradniki/visoke uradnice in menedžerji/menedžerke,
- 2 Strokovnjaki/strokovnjakinje,
- 3 Tehniki/tehnice in drugi strokovni sodelavci/druge strokovne sodelavke,
- 4 Uradniki/uradnice,
- 5 Poklici za storitve, prodajalci/prodajalke,
- 6 Kmetovalci/kmetovalke, gozdarji/gozdarke, ribiči/ribičke, lovci/lovke,
- 7 Poklici za neindustrijski način dela,
- 8 Upravljalci/upravljalke strojev in naprav, industrijski izdelovalci/industrijske izdelovalke in sestavljalci/sestavljalke,
- 9 Poklici za preprosta dela.
- 0 Vojški poklici

Popis prebivalstva je statistično raziskovanje, s katerim statistični urad občasno, praviloma vsakih 10 let, zbere podatke o številu in sestavi prebivalstva v določenem časovnem trenutku. Od leta 1953 dalje je v Sloveniji to polnoč med 31. marcem in 1. aprilom. Istočasno s popisom prebivalstva potekajo lahko tudi drugi popisi, npr. gospodinjstev, stanovanj, stavb, kmečkih gospodarstev.

Posli so bile osebe, ki so proti plačilu opravljale delo za gospodarja. V agrarnem gospodarstvu so bili to najemni delavci (hlapci) in delavke (dekle).

Povprečna starost ob nekem dogodku (rojstvu otrok, ob poroki ipd.) je tehtana aritmetična sredina starosti, utežena s številom dogodkov v posamezni starosti (rojstva, poroke ipd.) ali pa s starostno-specifičnimi stopnjami (rodnosti, poročnosti ipd.). Izračunana je lahko za koledarsko leto ali pa za generacijo.

Povprečno (srednje) trajanje življenja je povprečno število let življenja, ki ga je dočakala skupina ljudi, rojena istega koledarskega leta (generacija).

Prebivalstvo Slovenije je do druge svetovne vojne predstavljalo navzoče prebivalstvo, od konca druge svetovne vojne do leta 1994 stalno prebivalstvo (vsi, ki so imeli na ozemlju Slovenije svoje stalno prebivališče), z letom 1995 pa je bila uvedena tako imenovana spremenjena definicija prebivalstva. Po tej definiciji prebivalstvo Slovenije sestavlja:

- državljeni RS s prijavljenim stalnim prebivališčem v Sloveniji, brez tistih, ki živijo v tujini več kot tri mesece in so svoj odhod prijavili v upravni enoti svojega stalnega prebivališča;
- tujci z izdanim dovoljenjem za stalno prebivanje v RS, ki so prijavili stalno prebivališče;
- tujci z izdanim dovoljenjem za začasno prebivanje v RS, ki so prijavili začasno prebivališče;
- tujci z veljavnim delovnim ali poslovnim vizumom, ki so v RS prijavili začasno prebivališče;

- begunci, ki sta jim bila po Zakonu o azilu priznana pravica do azila in status beganca v RS;
- osebe z začasnim zatočiščem v RS.

Vira podatkov za tako opredeljeno prebivalstvo sta Centralni register prebivalstva (za državljane RS) in Direktorat za upravne in notranje zadeve (za tujce, begunce in osebe z začasnim zatočiščem v RS) pri Ministrstvu za notranje zadeve.

Nekoliko drugače, bolj v skladu z definicijo običajnega prebivalstva, je opredeljeno prebivalstvo Slovenije po popisu prebivalstva leta 2002. Prebivalstvo Slovenije sestavljajo osebe, ki so v trenutku popisa v Sloveniji prebivale vsaj eno leto, ne glede na to ali so imele v Sloveniji prijavljeno prebivališče, ne pa osebe, ki so imele v Sloveniji prijavljeno stalno ali začasno prebivališče, a so že več kot eno leto prebivale v tujini.

Prečna analiza je analiza po koledarskih letih.

Prenehanje zakonske zveze. Zakonska zveza preneha s smrtno enega zakonca, z razglasitvijo enega zakonca za mrtvega ali z razvezo zakonske zveze. Zakonsko zvezo razveže sodišče.

Zaradi lažjega izražanja uporabljamo tudi izraz ločitev, čeprav se je ta izraz pred drugo svetovno vojno uporabljal samo za civilno razvezane zakonske zveze (ločitev od mize in postelje).

Pričakovano trajanje življenja ob rojstvu predstavlja povprečno število let življenja, ki bi jih dočakala generacija živorojenih otrok, če bi bila umrljivost po starosti v teku njihovega življenja enaka umrljivosti za koledarsko leto, za katero je kazalnik izračunan.

Priznanje očetovstva je pravni akt, s katerim moški skladno z veljavnimi predpisi prizna očetovstvo otroku, rojenemu zunaj zakonske zveze ali 300 dni po prenehanju zakonske zveze. Priznanje očetovstva velja in se vpiše v matično knjigo (kot zaznamba) samo, če se s tem priznanjem strinja otrokova mati.

Projekcija prebivalstva je izračun prihodnjega števila in sestave prebivalstva. Praviloma je izdelan v več različicah.

Protogenetični interval je čas, ki preteče med sklenitvijo zakonske zveze in rojstvom prvega otroka.

Razveza zakonske zveze je pravni akt, s katerim preneha zakonska zveza.

Red rojstva je vrstni red rojstev živorojenih otrok.

Register prebivalstva je evidenca oseb, ki imajo v Sloveniji stalno ali začasno prebivališče. Dnevno jo osvežujejo podatki o živorojenih, umrlih, priseljenih, odseljenih, poročenih in razvezanih. Vodi ga Ministrstvo za notranje zadeve.

Rodna doba je obdobje, ko je ženska stara 15–49 let.

Rodnost je izraz, ki označuje dejstvo, da ima posameznik ali skupina ljudi potomce.

Rodnost kot kazalnik označuje številčno razmerje med rojstvi in ženskami v rodni dobi. Kadar gre za razmerje med številom živorojenih in številom vsega prebivalstva, je to nataliteta.

Selitev (migracija) je prostorski premik osebe, pri katerem ta spremeni naselje svojega stalnega prebivališča. Vsaka selitev ima svoje prostorsko izhodišče in prostorsko dohodišče. Zato se pri vsaki selitvi pojavljata dve osnovni selitveni območji, priselitveno (imigracijsko) in odselitveno (emigracijsko). To omogoča, da lahko opazujemo posebej priselitve (imigracije) in posebej odselitve (emigracije). Od konca druge svetovne vojne do leta 1994 je štela kot selitev le sprememba naselja stalnega prebivališča. Od leta 1995 dalje ta definicija še naprej velja za državljane Slovenije, za tujce pa je selitev sprememba začasnega prebivališča.

Selitveni prirast je razlika med številom priseljenih in številom odseljenih v koledarskem letu.

Sklenitev zakonske zveze je pravni akt, s katerim osebi različnega spola pred pristojnim organom izjavita svoje soglasje, da skleneta zakonsko zvezo. Do leta 1976 se je za sklenitev zakonske zveze uporabljal izraz poroka.

Splav je prekinitve nosečnosti v prvih 28 tednih nosečnosti. Nosečnost se prekine sama po sebi (samohotni, spontani splav) ali pa je umetno prekinjena (izzvani, namerni, dovoljeni splav).

Splošna rodnost je rodnost, ki se nanaša na vse ženske, poročene in neporočene.

Splošna stopnja splošne rodnosti je razmerje med številom živorojenih otrok v koledarskem letu in srednjim številom žensk v rodni dobi v istem koledarske letu. Izražena je na 1000 žensk.

Splošna stopnja splavnosti je razmerje med številom dovoljenih splavov v koledarskem letu in srednjim številom žensk v rodni dobi v istem koledarske letu. Izražena je na 1000 žensk.

Srednje (povprečno) trajanje življenja je povprečno število let življenja, ki jih je preživela generacija živorojenih otrok.

Stalno prebivalstvo sestavljajo vse osebe, ki v nekem naselju stalno živijo, ne glede na to, ali so v času statističnega opazovanja začasno odsotne. Od konca druge svetovne vojne do leta 1994 se vsi podatki o prebivalstvu Slovenije nanašajo na stalno prebivalstvo.

V popisih je o kraju stalnega prebivališča odločala popisana oseba, za register prebivalstva pa je bila merodajna prijava stalnega prebivališča. Zato se število stalnega prebivalstva po popisu ni nikoli popolnoma ujemalo s številom stalnega prebivalstva po registru. Slednje je bilo vedno višje.

Med stalno prebivalstvo so sodili tudi tako imenovani zdomci. To so bile osebe, ki so se začasno zaposlile pri tujem delodajalcu ali so delale v tujini samostojno (v svoji obrtni delavnici in podobno) ter družinski člani, ki so z njimi živeli v tujini. Zdomce so izkazovali popisi 1971, 1981 in 1991. V popisu 1981 so bili med zdomce všetki tudi tisti prebivalci obmejnih območij, ki so delali v tujini, vendar so se vsakodnevno vračali v Slovenijo. Zdomce je lahko izkazal tudi register, vendar le tiste, ki so začasno odjavili svoje stalno prebivališče v Sloveniji zaradi odhoda v tujino za več kot tri mesece. Zato se število zdomcev po popisu in po registru ni nikoli ujemalo.

Starost je čas, ki ga je oseba preživela od rojstva ali nekega predhodnega dogodka do trenutka opazovanja (popis, anketa) oz. do opazovanega dogodka (rojstvo 1. otroka, zaposlitev, smrt, razveza zakonske zveze itd.). Običajno jo merimo v letih, lahko pa tudi v mesecih, dnevih ali celo urah. Opredelimo jo na dva načina: po dopolnjenih letih starosti in po letnici rojstva. Klasifikaciji sta skladni le na začetku (1. 1.) oziroma na koncu (31. 12.) vsakega koledarskega leta.

Kadar ni posebej označeno, je starost prikazana v dopolnjenih letih starosti. Podatki so večinoma združeni v petletne starostne skupine.

Starostno-specifična stopnja splošne rodnosti je razmerje med številom živorojenih otrok, rojenih ženskam določene starosti, in številom vseh žensk te starosti, izraženo na 1000 žensk.

Starostno-specifična stopnja splošne rodnosti prvega (drugega, tretjega) reda je razmerje med številom živorojenih prvih (drugih, tretjih) otrok, rojenih ženskam določene starosti, in številom vseh žensk te starosti, izraženo na 1000 žensk.

Starostno-specifična stopnja dovoljene splavnosti je razmerje med številom dovoljenih splavov, opravljenih ženskam določene starosti, in številom vseh žensk te starosti, izraženo na 1000 žensk.

Starostno-specifična stopnja poročnosti je razmerje med številom porok (sklenitev zakonskih zvez) žensk oz. moških določene starosti in številom vseh žensk oz. moških te starosti, izraženo na 1000 žensk oz. moških.

Starostno-specifična stopnja prvih porok je razmerje med številom prvih porok (sklenitev zakonskih zvez) žensk oz. moških določene starosti in številom vseh žensk oz. moških te starosti, izraženo na 1000 žensk oz. moških.

Stavba je vsak gradbeni objekt, ki ima štiri samostojne zidove in enega ali več vhodov in je zgrajen zato, da se v njem prebiva, opravlja katero koli dejavnost ali hrani materialne dobrine.

Vrste stavb (popis 2002):

- individualna hiša
- dvojček
- hiša s kmečkim gospodarskim poslopjem
- večstanovanjska stavba (blok, stolpnica, starejša meščanska večstanovanjska stavba)
- druge vrste stavbe

Ugotovitev očetovstva je sodna odločba, s katero sodišče ugotovi očetovstvo otroku, rojenemu zunaj zakonske zveze ali 300 dni po prenehanju zakonske zveze.

Umrljivost dojenčkov je razmerje med številom umrlih dojenčkov in številom živorojenih v koledarskem letu, izraženo v promilih.

Verjetnost povečanja družine (verjetnost rojstva naslednjega otroka) je razmerje med številom žensk, ki so rodile n+1 otrok, in ženskami, ki so rodile n otrok. V tej publikaciji so ta razmerja izračunana le za generacije, in izražena na 1000 žensk.

Veroizpoved. Vprašanju o veroizpovedi, zastavljenemu v popisih 1991 in 2002, ni bila pridana definicija, temveč le pojasnilo, da oseba na to vprašanje ni dolžna odgovarjati.

Vitalna statistika je statistika rojstev in smrti. Lahko vključuje tudi statistiko posvojitev, priznanj in ugotovitev očetovstva, sklepanja zakonskih zvez in razvez zakonskih zvez, priselitev in odselitev (Pressat, 1985: 228).

Vzdolžna analiza je analiza demografske ali druge zgodovine kohort ali generacij.

Zakonska rodnost je rodnost tistih žensk, ki v času rojstev svojih otrok živijo v zakonski zvezi (so poročene) ali je od prenehanja zakonske zveze minilo manj kot tristo dni.

Zakonska rojstva so rojstva otrok, katerih starša sta v času njihovega rojstva živela v zakonski zvezi ali pa je od prenehanja zakonske zveze minilo manj kot tristo dni.

Zakonska zveza je življenjska skupnost moškega in ženske, ki se začne s sklenitvijo zakonske zveze (poroke).

Zakonski stan je pravni status osebe, opredeljen glede na to, ali je ta oseba že kdaj sklenila zakonsko zvezo ali ne. Zakonski stan posameznika (-ce) je lahko: samski, poročen, vdovski, razvezan.

Zunajzakonska rodnost je rodnost tistih žensk, ki v času rojstev svojih otrok ne živijo v zakonski zvezi (niso poročene), ali je od prenehanja zakonske zveze minilo manj kot 300 dni. To so ženske, ki živijo v zunajzakonskih skupnostih, so samske, vdove ali razvezane.

Zunajzakonska skupnost je dalj časa trajajoča življenjska skupnost moškega in ženske, ki nista sklenila zakonske zveze. Ob določenih pogojih ima zanje enake družinskopravne posledice, kot jih določa zakon za zakonca. Izraz zunajzakonska ne pomeni nelegalnosti skupnosti, saj zunajzakonsko skupnost ureja zakon. Prvi je bil sprejet leta 1976 (Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih, Uradni list SRS, 15/76).

Zunajzakonska rojstva (rojeni zunaj zakonske zveze) so rojstva otrok, katerih starša v času njihovega rojstva nista živela v zakonski zvezi. Izraz se je začel uporabljati leta 1977, ko je začel veljati zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (Uradni list SRS, št. 15/76). S tem zakonom so bili zakonski in nezakonski otroci pravno izenačeni. Ker pa je za demografske in sociološke raziskave vendarle pomembno, da vemo, ali so otroci rojeni v zakonski zvezi ali zunaj nje, Statistični urad RS še naprej prikazuje podatke o rojenih posebej za rojene v zakonski zvezi in posebej za rojene zunaj zakonske zveze.

Z istim zakonom je prenehala tudi institucija pozakonitve otrok, ki je pomenila, da je nezakonski otrok postal zakonski, če sta njegova starša sklenila zakonsko zvezo.

Živorojen otrok je vsak otrok, ki je takoj po rojstvu pokazal znake življenja (dihanje, srčni utrip, trzanje mišic), čeprav le za krajši čas. Trajanje nosečnosti ni pomembno.

PROSTORSKE RAZDELITVE

Sedanje ozemlje Republike Slovenije je v preteklosti pripadalo različnim političnim tvorbam in je bilo razdeljeno na različne upravne enote. Kratek opis spremenjanja prostorskih enot bomo začeli z drugo polovico 19. stoletja, ko imamo zanje že dokaj zanesljive podatke o številu prebivalstva, rojstvih, smrtih itd.

V drugi polovici 19. stoletja je bilo zdajšnje ozemlje Slovenije razdeljeno med avstrijske dežele Kranjsko, Štajersko, Koroško, Goriško in Istro (skupno ime za slednji dve je Primorska) in ohrska komitata (županiji) Vas (Železna županija) in Zala. Od vseh omenjenih dežel in županij je bila v zdajšnjo Slovenijo skoraj v celoti vključena le Kranjska. Dežele in županije so se delile na okraje.

Po koncu prve svetovne vojne je bilo približno dve tretjini zdajšnjega ozemlja Slovenije vključenega v Državo Srbov, Hrvatov in Slovencev oziroma v Kraljevino Jugoslavijo, ena tretjina pa v Italijo. Del, ki je bil vključen v Jugoslavijo, se je imenoval Dravska banovina. Dravska banovina je bila razdeljena na okraje in štiri mesta.

Zdajšnje meje Republike Slovenije so se oblikovale po koncu druge svetovne vojne, dokončno leta 1954. Slovenija je bila sprva razdeljena na 27 okrajev in 371 občin, vendar se je njihovo število postopoma manjšalo. Leta 1965 so bili okraji ukinjeni, ostalo pa je 62 občin. Odtej je zaradi spremenjanja delitev v Mariboru in Ljubljani ter njuni okolici število občin nihalo med 58 in 65. Leta 1995 so se občine preimenovale v upravne enote. Obenem je nastalo 147 občin. Za prikazovanje regionalnih značilnosti rodnega vedenja prebivalstva Slovenije bomo uporabljali samo podatke za upravne enote. Za izračun nekaterih kazalnikov rodnosti je namreč število prebivalstva v posameznih občinah pogosto premajhno.

Od leta 1995 dalje so nekdanje občine Ljubljana-Bežigrad, Ljubljana-Center, Ljubljana-Moste-Polje, Ljubljana-Šiška in Ljubljana-Vič-Rudnik, z manjšimi teritorialnimi spremembami, združene v upravni enoti Ljubljana.

Upravna razdelitev zdajšnjega ozemlja Slovenije v 2. polovici 19. stoletja

Okraji, občine in upravne enote, Dravska banovina in Slovenija, 1939-2002

Dravska banovina 1939 (okraji)	Slovenija 1948 (okraji)	Slovenija 1971 (občine)	Slovenija 1981 (občine)	Slovenija 2002 (upravne enote)
Brežice	Celje	Ajdovščina	Ajdovščina	1. Ajdovščina
Celje	Črnomelj	Brežice	Brežice	2. Brežice
Celje-mesto	Dravograd	Celje	Celje	3. Celje
Črnomelj	Gorica	Cerknica	Cerknica	4. Cerknica
Dolnja Lendava	Grosuplje	Črnomelj	Črnomelj	5. Črnomelj
Dravograd	Idrija	Domžale	Domžale	6. Domžale
Gornji grad	Ilirska Bistrica	Dravograd	Dravograd	7. Dravograd
Kamnik	Jesenice	Gornja Radgona	Gornja Radgona	8. Gornja Radgona
Konjice	Kamnik	Grosuplje	Grosuplje	9. Grosuplje
Kranj	Kranj	Hrastnik	Hrastnik	10. Hrastnik
Krško	Krško	Idrija	Idrija	11. Idrija
Kočevje	Kočevje	Ilirska Bistrica	Ilirska Bistrica	12. Ilirska Bistrica
Laško	Lendava	Izola	Izola - Isola	13. Izola - Isola
Litija	Ljubljana	Jesenice	Jesenice	14. Jesenice
Ljubljana	Ljutomer	Kamnik	Kamnik	15. Kamnik
Ljubljana-mesto	Maribor	Kočevje	Kočevje	16. Kočevje
Ljutomer	Mozirje	Koper	Koper - Capodistria	17. Koper - Capodistria
Logatec	Murska Sobota	Kranj	Kranj	18. Kranj
Maribor levi breg	Novo mesto	Krško	Krško	19. Krško
Maribor desni breg	Poljčane	Laško	Laško	20. Laško
Maribor-mesto	Postojna	Lenart	Lenart	21. Lenart
Murska Sobota	Ptuj	Lendava	Lendava - Lendva	22. Lendava - Lendva
Novo mesto	Radgona	Litija	Litija	23. Litija
Ptuj	Sežana	Ljubljana-Bežigrad	Ljubljana-Bežigrad	24. Ljubljana
Ptuj-mesto	Tolmin	Ljubljana-Center	Ljubljana-Center	29. Ljutomer
Radovljica	Trebnje	Ljubljana-Moste-Polje	Ljubljana-Moste-Polje	30. Logatec
Slovenj Gradec	Trbovlje	Ljubljana-Šiška	Ljubljana-Šiška	64. Maribor
Škofja Loka		Ljubljana-Vič-Rudnik	Ljubljana-Vič-Rudnik	34. Metlika
Šmarje pri Jelšah		Ljutomer	Ljutomer	35. Mozirje
		Logatec	Logatec	36. Murska Sobota
		Maribor	Maribor-Pesnica	37. Nova Gorica
		Metlika	Maribor-Pobrežje	38. Novo mesto
		Mozirje	Maribor-Rotovž	39. Ormož
		Murska Sobota	Maribor-Ruša	65. Pesnica
		Nova Gorica	Maribor-Tabor	40. Piran - Pirano
		Novo mesto	Maribor-Tezno	41. Postojna
		Ormož	Metlika	42. Ptuj
		Piran	Mozirje	43. Radlje ob Dravi
		Postojna	Murska Sobota	44. Radovljica
		Ptuj	Nova Gorica	45. Ravne na Koroškem
		Radlje ob Dravi	Novo mesto	46. Ribnica
		Radovljica	Ormož	68. Ruše
		Ravne na Koroškem	Piran - Pirano	47. Sevnica
		Ribnica	Postojna	48. Sežana
		Sevnica	Ptuj	49. Slovenj Gradec
		Sežana	Radlje ob Dravi	50. Slovenska Bistrica
		Slovenj Gradec	Radovljica	51. Slovenske Konjice
		Slovenska Bistrica	Ravne na Koroškem	52. Šentjur pri Celju
		Slovenske Konjice	Ribnica	53. Škofja Loka
		Šentjur pri Celju	Sevnica	54. Šmarje pri Jelšah
		Škofja Loka	Sežana	55. Tolmin
		Šmarje pri Jelšah	Slovenj Gradec	56. Trbovlje
		Tolmin	Slovenska Bistrica	57. Trebnje
		Trbovlje	Slovenske Konjice	58. Tržič
		Trebnje	Šentjur pri Celju	59. Velenje
		Tržič	Škofja Loka	60. Vrhnika
		Velenje	Šmarje pri Jelšah	61. Zagorje ob Savi
		Vrhnik	Tolmin	62. Žalec
		Zagorje ob Savi	Trbovlje	
		Žalec	Trebnje	
			Tržič	
			Velenje	
			Vrhnik	
			Zagorje ob Savi	
			Žalec	

Upravna razdelitev zdajšnjega ozemlja Slovenije leta 1939

Upravna razdelitev zdajšnjega ozemlja Slovenije leta 1948

Upravna razdelitev Slovenije leta 2002

1. TEORETIČNI OKVIRI PROUČEVANJA RODNOSTI

Ob Krki, trideseta leta 20. stoletja.

Rodnost je pojav, katerega raven se neprestano spreminja. Velikost teh sprememb je bila v različnih zgodovinskih obdobjih različna. Največje spremembe se dogajajo v najnovejšem obdobju, to je v zadnjih 200 letih. Rodnost se znižuje. Zniževanje rodnosti se je v različnih delih sveta pričelo ob različnem času in je tudi različno dolgo trajalo oziroma še traja. V večini današnjih industrijsko razvitih držav je rodnost pričela upadati v teku 19. stoletja, drugod pa v teku 20. stoletja. To veliko spremembo v razvoju rodnosti je poskušala teoretično posplošiti vrsta znanstvenikov. Najstarejša in tudi najbolj znana je klasična teorija demografskega prehoda, katere začetki segajo v prvo polovico 20. stoletja. Nastala je na osnovi izkušenj evropskih držav.

Kritike in poskusi dopolnjevanja klasične teorije demografskega prehoda so pripeljali do nastanka nekaterih samostojnih teorij, od katerih pa nobena ne uspe v celoti razložiti demografskega prehoda in tudi ne predvideti njegovega zaključka. Omenjene so v poglavju 1.2.

1. 1 TEORIJA DEMOGRAFSKEGA PREHODA

Demografski prehod je ena od razsežnosti prehoda iz tradicionalnih v moderne družbe. Notestein in drugi so tradicionalne in moderne družbe opredelili takole:

Tradicionalne družbe	Moderne družbe
- visoka umrljivost, posebno dojenčkov in otrok	- nizka umrljivost, posebno dojenčkov in otrok
- agrarna družba	- industrijska družba
- podeželske skupnosti	- visoka raven urbanizacije
- kratkotrajno šolanje, nizka raven izobrazbe	- dolgotrajno šolanje, visoka raven izobrazbe
- nizka življenjska raven	- visoka življenjska raven
- omejene možnosti porabe	- naraščajoče možnosti porabe
- majhne možnosti, da bi ženska karkoli doseгла zunaj doma	- nova ekonomska vloga ženske, neodvisnost od gospodinjskih dolžnosti, emancipacija
- nizki stroški nege in vzgoje otrok; otroci že zelo zgodaj prispevajo sredstva za preživljvanje gospodinjstva	- visoki stroški nege in vzgoje otrok; otroci začno pozno, ali pa sploh ne, prispevati v družinski proračun
- delo je organizirano v družinah	- delo je organizirano v tovarnah in ustanovah
- zelo pomembna vloga družine pri zagotavljanju ekonomske podpore in varnosti njenih članov	- zmanjševanje vloge družine pri zagotavljanju ekonomske podpore in varnosti njenih članov, ker to prevzame socialno zavarovanje
- velike družine in gospodinjstva	- majhne (nuklearne) družine
- socialna nemobilnost	- visoka stopnja socialne mobilnosti, težnja po napredovanju
- verski nauki so naklonjeni velikim družinam	- zmanjševanje vpliva cerkve, vzor so majhne družine
- ljudske tradicionalne metode kontracepcije	- moderne in zanesljivejše metode kontracepcije

Vir: Andorka, 1978: 21.

Prehod iz tradicionalne v moderno družbo se v razvoju prebivalstva kaže kot prehod iz visokih stopenj rodnosti in umrljivosti na nizke stopnje rodnosti in umrljivosti. V tradicionalnih družbah sta nataliteta in mortaliteta visoki, zato je stopnja naravnega prirasta zelo majhna ali celo nična. V modernih družbah pa sta nataliteta in mortaliteta nizki,

stopnja naravnega prirasta pa ravno tako zelo majhna ali nična. Stopnja naravnega prirasta je visoka le v obdobju demografskega prehoda, in sicer zaradi časovnega zamika med zniževanjem mortalitete in natalitete.

Po mnenju prvih avtorjev teorije demografskega prehoda (Landry 1909, 1934, 1945, Thompson 1929, Davis 1945, Notestein 1945) je zniževanje rodnosti posledica sprememb v družbenem življenju, ki sta jih prinesli industrializacija in urbanizacija. Te spremembe so najprej povzročile zniževanje umrljivosti, nato pa, zaradi povečanega preživetja otrok, sčasoma še zniževanje rodnosti. Poleg tega sta industrializacija in urbanizacija ustvarili način življenja, v katerem je vzreja več kot le nekaj otrok tako draga, da se večina staršev odloči za majhno družino.

Teorija demografskega prehoda je bila v svoji prvotni obliki zelo pogosto uporabljena ker je bilo z njo mogoče razložiti hitro rast prebivalstva v manj razvitih delih sveta. Novejše raziskave na področju zgodovinske demografije in v državah v razvoju pa so pokazale na nekatere slabosti teorije in sprožile poskuse za njen dopolnjevanje. Tako sta Knodel in Van de Walle (1979) na osnovi izsledkov European Fertility Project (A. J. Coale, Princeton University) ugotovila, da ni enostavne povezave med socialno-ekonomskim razvojem in demografskimi spremembami. Ko se je rodnost v evropskih državah pričela zniževati, so bile države na zelo različnih ravneh socialno-ekonomskega razvoja. Poleg tega so bili za potek zniževanja marsikje kulturni dejavniki, kot so jezik, vera, pomembnejši od ekonomskih¹⁾. Tudi marsikatera azijska ali latinskoameriška država, v kateri rodnostni prehod še poteka, je agrarna in nerazvita.

Klasično teorijo demografskega prehoda je dopolnil tudi Lesthaeghe (1983), in sicer tako, da je ekonomski modernizaciji dodal preusmeritev vrednot k individualizmu in samoizpolnjevanju, ki se pojavit z bogastvom in sekularizacijo. Ta dodatek teoriji demografskega prehoda se dobro sklada z razvojem v Evropi, manj pa z razmerami v razvijajočih se državah, kjer se je rodnost marsikje pričela zniževati, ne da bi bilo mogoče zaznati spremembe v tradicionalnih vrednotah.

Teorijo demografskega prehoda je skušal dopolniti tudi J. C. Caldwell (1976, 1981), ki poudarja, da je rodnost v vseh družbah racionalna in da je širjenje idej, zlasti ideje o nuklearni družini, v kateri otroci postanejo neto prejemniki družinske blaginje (materialne, čustvene, itd.), pomembnejše od samih ekonomskih sprememb. To kar Caldwell imenuje "westernisation" naj bi bilo pomembnejše od industrializacije. Kritiki njegovih pogledov poudarjajo predvsem dvoje: da je bila v Evropi nuklearna družina razširjena že stoletja pred pričetkom zniževanja rodnosti, in da se je ponekod v vzhodni Aziji rodnost pričela zniževati ob hkrati nespremenjenih odnosih v okviru razširjenih družin (Oppenheim Mason, 1997).

Becker (1960) in Schultz (1973) sta razloge za zniževanje rodnosti iskala v spremembah mikro-ekonomskih dejavnikov. Poudarjata pomembnost naslednjih treh dejavnikov na odločitev para o številu otrok: relativni stroški otrok v primerjavi z drugimi dobrinami, dohodek para in njuna preferenca za otroke napram drugim (tekmijočim) oblikam potrošnje. Mikroekonomska teorija rodnosti zagotavlja merljivost v raziskovanju sprememb rodnosti (nekateri avtorji so teorijo podali v obliki matematičnih modelov), ne razloži pa vpliva zunanjih (environmental) in institucionalnih pogojev, ki spreminjajo cene, dohodke ali preference, in zato sprožijo zniževanje rodnosti.

Mikroekonomsko teorijo rodnosti je dopolnil Esterlin (1975, 1978; Easterlin in Crimmins 1985), in sicer tako, da je vanjo vključil sociološko spremenljivko. Raven rodnosti razloži s pomočjo treh dejavnikov: števila otrok, ki bi se rodili staršem, če le-ti ne bi omejevali števila rojstev, števila preživelih otrok, ki bi jih starši radi imeli, in cene uravnavanja rodnosti (cena vključuje psihične, socialne in denarne stroške). To ogrodje je bilo koristno za razmišljjanje o zniževanju rodnosti, saj vključuje tudi nekaj idej o vplivu institucionalnih dejavnikov na zniževanje rodnosti.

Cleland (1985, Cleland in Wilson 1987) pripisuje pričetek rodnostnega prehoda razširjanju informacij in novim družbenim normam v zvezi s kontrolo rojstev (predhodno znižanje umrljivosti je tudi lahko nujen predpogoj za zniževanje rodnosti). Ta teorija dodaja pomemben element k zgodnejšim teorijam, vendar avtorja ugotavlja, da tam, kjer si starši želijo veliko število otrok (npr. Afrika), širjenje informacij ne vpliva na zniževanje rodnosti. Kljub temu je razširjanje informacij vedno bolj priznano kot pomemben dejavnik začetka rodnostnega prehoda.

1) Zniževanje rodnosti v obdobju demografskega prehoda imenujemo rodnostni prehod. Začetek rodnostnega prehoda je opredeljen kot desetletje, v katerem se rodnost v primerjavi s predhodnim desetletjem zniža za 10 %.

Iz tega zelo kratkega in skopega pregleda prizadevanj za teoretično posplošitev rodnostnega prehoda izhaja, da nobena od omenjenih teorij ni popolna. To kaže na našo nemoč razložiti enega od najvažnejših demografskih procesov v človekovi zgodovini. Izvod iz te zagate je verjetno v predpostavki, da ni enega samega vzroka, ki bi sprožil pričetek zniževanja rodnosti, temveč da je zanj potrebna kombinacija več vzrokov (npr. izboljševanje zdravja, zviševanje izobrazbe, informiranje itd.). Edina izjema od tega pravila je lahko le znižanje umrljivosti (Chesnais, 1986, 1992).

Znižanje umrljivosti je v zadnjih 200 letih doživela večina prebivalstev. To pomeni, da se je pričakovano trajanje življenja ob rojstvu s 25–30 let podaljšalo na 50–60 ali celo več let in da se je zato povprečna velikost družine povečala za vsaj 50 %, pogosto celo za 100 % (Lloyd in Ivanov, 1988). V prebivalstvih oziroma v družbenih sistemih, ki so prilagojeni zmernemu ali majhnemu številu preživelih otrok, so tako povečanja števila otrok za starše verjetno zelo (ekonomsko) stresna. Ta stres naj bi bil glavni motiv za omejevanje števila rojstev.

Brez predhodnega znižanja umrljivosti se rodnost skoraj gotovo ne bi znižala. Kljub temu nekateri avtorji tega ne upoštevajo, in sicer iz dveh razlogov: ker se je ponekod v zahodni Evropi rodnost pričela zniževati prej kot umrljivost in ker se je zniževanje rodnosti pričelo na različnih ravneh umrljivosti. Vendar Chesnais (Chesnais, 1992) ugotavlja, da so se v praktično vseh državah, ki so demografski prehod zaključile do konca osemdesetih let 20. stoletja, stopnje porasta prebivalstva med prehodom povečale, kar pomeni, da se je umrljivost pričela zniževati vsaj malo pred pričetkom zniževanja rodnosti. Prepričanje, da se je v Franciji rodnost pričela zniževati preje kot umrljivost, pa je bilo posledica uporabe napačnih kazalnikov umrljivosti ali pa izboljšanja podatkov, zaradi česar se je zdelo, da je umrljivost višja od dejanske (Chesnais, 1986).

Kljub temu, da je znižanje umrljivosti nujen predpogoj za pričetek zniževanja rodnosti, pa so ravni umrljivosti ob pričetku zniževanja rodnosti lahko različne. Odvisne so od zgodovinskih in kulturnih okoliščin. Zniževanje rodnosti se lahko prične, ko je umrljivost še razmeroma visoka, čeprav nižja od zgodovinske ravni, lahko pa je odloženo do takrat, ko so izčrpane druge možnosti zmanjševanja števila otrok (pošiljanje na delo v druga gospodinjstva, odseljevanje v mesta ali preko morja - oboje je bilo običajno v Evropi) in je umrljivost že razmeroma nizka (Davis, 1963).

Drugi razlog za to, da se rodnost lahko prične zniževati pri različnih ravneh umrljivosti je ohlapnost povezave med realnostjo otroškega preživetja in starševskim zaznavanjem te realnosti. Montgomery (1996) na osnovi pregleda psihološke literature sklepa, da je verjetnost, da bi ljudje sami zaznali razsežnost zniževanja umrljivosti, majhna. Tudi če starši zaznajo, da imajo njihovi otroci večjo verjetnost preživetja kot so jo imeli sosedovi pred desetletjem ali dvema, lahko to pripišejo srečnemu naključju in ne novemu demografskemu ravnovesju. Šele ko zaupanja vredna avtoriteta potrdi spremembe, je verjetno, da ljudje vidijo novo resničnost.

Dosedanja znanja o razlogih za pričetek rodnostnih prehodov, ki so del demografskih prehodov, in o njihovem poteku je Oppenheim Mason (1997: 443–454) strnila v 8 točk:

1. Rodnostni prehod se prične v različnih institucionalnih, kulturnih in okoljskih pogojih: zniževanje se prične, ko je kombinacija pogojev zadostna, da motivira ali omogoči znatnemu delu prebivalstva da se odloči za omejevanje števila rojstev.
2. Država, ki v neki geografski ali kulturni regiji prva izkusi rodnostni prehod, je verjetno doživela kulturne, socialne in okoljske spremembe, ki so vzpodbudile omejevanje rodnosti. V drugih državah te regije, ki takih sprememb niso doživele, se rodnost prične zniževati pod vplivom sprememb v prvi.
3. Hitrost s katero se vpliv širi od države do države je odvisna od vrste dejavnikov: gostote komunikacijskih povezav, jezikovnih meja, vrste socialnih omrežij, moči in vpliva voditeljev, stališča države do uravnavanja rojstev itd.
4. Znižanje umrljivosti je potreben, a običajno ne zadosten pogoj za pričetek rodnostnega prehoda.
5. Število preživelih otrok, ki jih družine zmorejo preživljati, se v predprehodnem obdobju od prebivalstva do prebivalstva razlikuje (preživelci otroci so otroci, ki dočakajo odraslost).
6. Ko število preživelih otrok preseže število, ki so ga družine še zmožne preživljati, starši prično uravnavati število potomcev. To dosežejo z uravnavanjem števila že rojenih otrok ali pa z uravnavanjem števila rojstev. V odsotnosti programov za načrtovanje rojstev je zelo verjetno, da se bodo najprej odločili za uravnavanje števila otrok.

7. Način uravnavanja števila otrok, ki ga uporabljajo starši, ni odvisen samo od tega, koliko otrok dočaka odraslost, temveč tudi od načina uravnavanja, ki je kulturno, okoljsko in strukturno dostopno ali sprejemljivo (na primer: splav in detomor sta ali pa nista moralno sprejemljiva).
8. Ko število preživelih otrok preseže število, ki so ga družine še zmožne preživljati, in spremenjene okoliščine onemogočijo dotedanje načine uravnavanja števila otrok, je to vzpodbuda za prehod na uravnavanje rojstev, še posebej če pri tem pomaga državna politika ali programi (npr. zmanjšane možnosti prekomorskih selitev Evropejcev v ZDA ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja).

Na osnovi teh spoznanj je sestavljen model, ki naj bi razložil rodnostne prehode. Iz modela izhaja, da šele zaznavanje sprememb sproži zniževanje rodnosti. Proses zaznavanja sprememb je lahko počasnejši ali hitrejši od dejanskega poteka sprememb. Vpliv posamezne spremembe na raven rodnosti pa je odvisen od demografskih razmer pred prehodom in od narave drugih sprememb, ki se istočasno dogajajo v družbi.

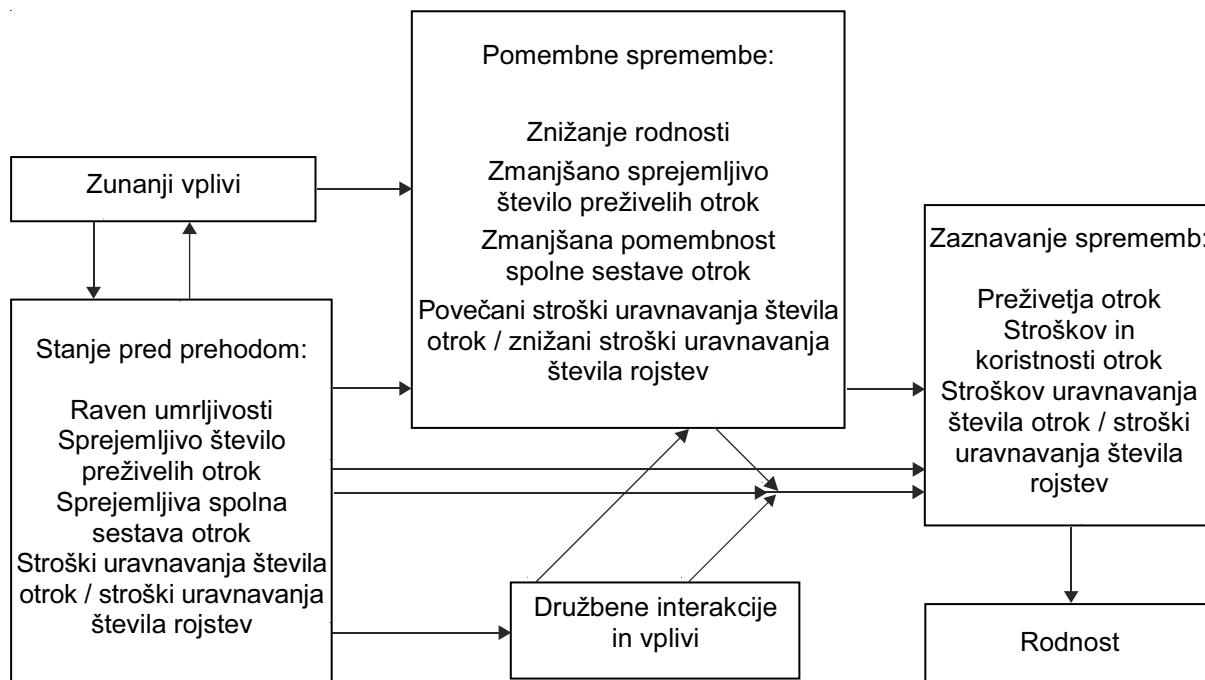
Tako je raven rodnosti rezultat treh neposrednih dejavnikov:

1. zaznavanje verjetnosti preživetja otrok,
2. zaznavanje stroškov in koristi, ki jih prinesejo otroci,
3. zaznavanje stroškov (socialnih, psiholoških, finančnih) uravnavanja števila otrok v primerjavi s stroški uravnavanja števila rojstev.

S pomočjo tega modela je avtorica izdelala tri arhetipske primere rodnostnih prehodov: zahodnoevropskega, vzhodnoazijskega, podsaharskoafriškega. Vsem trem je skupno le to, da je zniževanje umrljivosti eden od dejavnikov, ki sprožijo rodnostni prehod.

Zahodnoevropski tip prehoda naj bi bilo značilno, da je bilo sprejemljivo število otrok v družini že pred pričetkom prehoda majhno, da spol otrok ni bil pomemben, in da so število otrok uravnavali z odseljevanjem in odhajanjem na delo v druga gospodinjstva (služinčad). Rodnostni prehod sta sprožila zniževanje umrljivosti in konec možnosti odseljevanja in pošiljanja otrok v druga gospodinjstva.

Model, s katerim je mogoče razložiti različne rodnostne prehode:

Vir: Oppenheim Mason, 1997: 443-454.

Tako kot različne okoliščine vplivajo na to, kdaj se rodnostni prehod prične, tako vplivajo tudi na njegovo intenzivnost in trajanje. Po mnenju prvih avtorjev teorije demografskega prehoda, naj bi se le-ta končal, ko se rodnost in umrljivost ponovno ustalita, takrat na nizki ravni. Vendar dejanski razvoj teoretičnih predpostavk o ustalitvi rodnosti na nizki ravni ni potrdil.

V zahodni Evropi se je rodnost ustalila na razmeroma nizki ravni že pred drugo svetovno vojno, drugje v Evropi pa kmalu po njej. Demografski prehod naj bi bil s tem končan. Vendar se je že sredi šestdesetih let 20. stoletja rodnost pričela ponovno zniževati, najprej v zahodni, nato pa postopoma še v drugih delih Evrope. V začetku 21. stoletja je skoraj povsod v Evropi nižja od ravni, ki zagotavlja obnavljanje generacij. Istočasno se je pričelo spremenjati obnašanje ljudi v zvezi z oblikovanjem in življenjem družin: odlaganje porok in starševstva, naraščanje zunajzakonskih skupnosti in zunajzakonske rodnosti, naraščanje deleža žensk brez živorojenih otrok, vedno večja pogostnost razvez. Kot skupni izraz za te spremembe se je uveljavil izraz "drugi demografski prehod". Koncept drugega demografskega prehoda, ki sta ga uveljavila Lesthaeghe in Van de Kaa (1986), se nanaša na pomembne spremembe v rodnosti in družinskom obnašanju, ki jih preživljajo vse evropske države.

Te spremembe naj bi bile povezane z uveljavljanjem vrednot osebnega uspeha, zadovoljevanjem osebnih aspiracij, libelarizmom in z osvobajanjem od tradicionalnih superstruktur, posebno vere. Po Ingelhartu je vse to postalo mogoče zato, ker moderne družbe niso več obremenjene z materialnimi skrbmi (McDonald, 2002: 434).

Drugi demografski prehod je zajel vse evropske države. Kljub temu so razlike med njimi še vedno velike. Bile naj bi posledica dejstva, da se države nahajajo na različnih stopnjah tega prehoda. Sčasoma naj bi se zmanjšale ali celo izginile. To je seveda samo ena od možnih predpostavk. Je enako verjetna kot tista, ki pravi, da se bodo razlike med evropskimi državami ohranile.

Na osnovi raziskovanj demografskega razvoja v zahodno evropskih državah Lesthaeghe in Neels ugotovljata, da imajo strukturne in kulturne osnove drugega demografskega prehoda korenine v zgodovinskih predhodnikih, ki so sprožili prvi demografski prehod. Toda razvoj ni bil enakomeren in tudi ne linearen. Vse preveč pojavov je bistveno spremenilo smer razvoja, zato ni mogoče vztrajali pri pojmu enega samega prehoda. Poleg tega ima vsak prehod različno "družbeno logiko" in zato tudi različne posledice. Drugi demografski prehod ustvarja potrebo po povečevanju števila priseljencev, zato bo zahodna Evropa prej ali slej postala nepopolno integrirana multi-kulturna družba. Medtem ko je prvi demografski prehod prispeval k utrjevanju socialne povezljivosti, drugi demografski prehod k temu ne prispeva (Lesthaeghe in Neels, 2002: 325–360).

Z uporabo izraza drugi demografski prehod za poimenovanje sprememb v rodnom obnašanju in ravni rodnosti, ki jih doživljajo evropske države, se nekateri avtorji ne strinjajo. Menijo, da se je demografski prehod zaključil s prehodom v moderno družbo in da so spremembe, ki jih doživljamo le del dogajanj v okviru poprehodnega obdobja. Poimenovanje drugi demografski prehod je po njihovem mnenju neupravičeno, saj padca rodnosti pod raven enostavne reprodukcije prebivalstva niso povzročili neki novi dejavniki, ampak isti dejavniki, ki so prišli do izraza v času demografskega prehoda. Dogajanje po končanem demografskem prehodu moramo obravnavati v okviru moderne reprodukcije prebivalstva (Malačič, 2003: 242).

Pregled demografskih in družbenih značilnosti povezanih s prvim in z drugim demografskim prehodom v zahodni Evropi (Lesthaeghe in Neels, 2002: 331).

Prvi demografski prehod (PDP)	Drugi demografski prehod (DDP)
A. Poročnost	
Povečevanje deleža poročenih, zniževanje starosti ob poroki.	Zniževanje deleža poročenih, zviševanje starosti ob poroki.
Majhno število zunajzakonskih skupnosti ali zmanjševanje števila le-teh.	Povečevanje števila zunajzakonskih skupnosti (pred poroko in po razpadu poroke).
Majhno število razvez.	Naraščajoče število razvez, krajši časovni presledek med poroko in razvezo.
Pogoste ponovne poroke.	Zmanjševanje pogostnosti ponovnih porok po razvezi ali po ovdovelosti.
B. Rodnost	
Zniževanje zakonske rodnosti zaradi nižje rodnosti v višjih starostih, zniževanje povprečne starosti staršev ob rojstvu prvega otroka.	Nadaljnje zniževanje rodnosti z odlaganjem rojstev, naraščajoča povprečna starost staršev ob rojstvu prvega otroka, rodnost pod ravnjo obnavljanja generacij.
Neučinkovita kontracepcija.	Učinkovita kontracepcija (z izjemo posebnih socialnih skupin).
Zniževanje zunajzakonske rodnosti.	Povečevanje zunajzakonske rodnosti.
Majhen delež žensk brez otrok med poročenimi.	Naraščajoč delež žensk brez otrok med poročenimi.
C. Družbeno ozadje	
Zaposlenost z osnovnimi materialnimi potrebami: dohodek, delovni pogoji, stanovanje, zdravje, šolanje, socialna varnost. Največja vrednota je solidarnost.	Povečevanje potreb "višjega reda": osebna avtonomija, samo-pomembnost itd. na vseh področjih življenja. Najvišja vrednota je strpnost.
Naraščajoče članstvo v političnih, državljanskih in lokalnih omrežjih. Utrjevanje socialne povezljivosti.	Izstopanje iz državljanskih in lokalnih omrežij, socialni kapital se premika k bolj specializiranim in emocionalnim oblikam. Slabljenje socialne povezljivosti.
Močna državna in cerkvena normativna ureditev. Prvi sekularizacijski val, nastajanje političnih strank.	Umik države, drugi sekularizacijski val, seksualna revolucija, zavračanje avtoritete, zmanjšanje vseživljenske lojalnosti eni politični stranki.
Različnost spolnih vlog, družina je temelj družbe, pomeščanje delavskega razreda.	Povečevanje simetrije spolnih vlog, ekomska avtonomija žensk.
Vnaprej določene življenske poti, preudarne poroke, prevlada enega samega družinskega modela.	Fleksibilna organizacija življenskih poti, mnogovrstni življenski slogi, odprta prihodnost.

1.2 DEJAVNIKI RODNOSTI

Rodnost je družbeno preoblikovan biološki proces. Zato na raven rodnosti vplivajo tako biološki kot družbeni dejavniki. Če bi bila rodnost odvisna samo od bioloških dejavnikov, bi bila bistveno višja od opazovane.

Dejavnikov rodnosti je veliko. Njihova vloga se sčasoma spreminja, eni pridobivajo na pomenu, drugi ga izgubljajo. Največje spremembe so se dogajale v obdobju demografskega prehoda. Spreminjanje vlog posameznih dejavnikov poteka počasi, skladno z gospodarskim in socialnim razvojem družbe. Izjema so le dejavniki, katerih vloga je pomembna le krajši čas in so povezani z izrednimi dogodki kot so vojne, ekonomske krize ipd.

Predpogoj za raziskovanje dejavnikov rodnosti je njihova identifikacija. Ta pa je zaradi prepleteneosti in istočasnega delovanja večjega števila dejavnikov zelo težavna. Če na primer naštejemo vse značilnosti posameznikov, ki bi lahko vplivale na raven rodnosti, dobimo dolg seznam, ki pa nam sam po sebi ne more odgovoriti na vprašanje: Kateri so tisti dejavniki, ki pojasnjujejo razlike v rodnom obnašanju ljudi? Na ta način tudi ni mogoče ugotoviti, katere značilnosti so odločujoče za raven rodnosti, kajti vse so med seboj povezane. Tako na primer najdemo kmete predvsem na podeželju, nekatere verske skupine so lahko številne v prav določenih socialnih okoljih, tisti z višjo izobrazbo imajo običajno tudi višje dohodke ipd. Idealno bi bilo, če bi lahko proučevali, kako se spreminja rodnost glede na eno samo značilnost, vse ostale vplive pa bi nevtralizirali. Vendar tak način raziskovanja privede do drobljenja prebivalstva na tako majhne skupine, da izračuni niso več statistično značilni.

Klub navedenim težavam pa je bilo na osnovi številnih empiričnih raziskav mogoče identificirati nekaj najpomembnejših dejavnikov rodnosti v deželah zahodne civilizacije. V obdobju pred demografskim prehodom sta bila to umrljivost in poročnost. Z zniževanjem umrljivosti in z razširjanjem načrtnega omejevanja rojstev v teknu demografskega prehoda sta ta dva dejavnika izgubila večino svojega pomena. Pridobili pa so ga dejavniki, kot so kraj prebivališča (mesto-podeželje), dohodek, izobrazba, kulturna raven itd. V obdobju po demografskem prehodu imajo omenjeni dejavniki še vedno pomembno vlogo, vendar pa se jim pridružujejo še drugi, predvsem osebni. V moderni dobi, ko prebivalstvo v večji meri in bolj uspešno kot nekoč uravnava število svojih potomcev, postajajo vedno bolj pomembni psihološki dejavniki rodnosti.

Dejavniki rodnosti pa se ne ločijo samo po pomembnosti, temveč tudi po načinu delovanja. Zato običajno razlikujemo neposredne in posredne dejavnike rodnosti. Neposredni so v bistvu površinski izraz neprimerno bolj zapletenega in med seboj na najrazličnejše načine povezanega delovanja posrednih dejavnikov. Posredni dejavniki tako delujejo preko neposrednih (Malačič, 1985: 95). To je splošna značilnost, ki velja za vsa obdobja; pred, med in po demografskem prehodu. Posebnosti posameznega obdobja se izražajo v različni povezanosti in kombinaciji posrednih dejavnikov, ki najdejo izraz v različni pomembnosti posameznih neposrednih vzrokov rodnosti.

Raziskovanje neposrednih dejavnikov je lažje, saj so vidni na površini dogajanja, relativno lahko jih je identificirati in zbrati ustrezne kvantitativne podatke. Raziskovanje posrednih dejavnikov je bolj zapleteno; težko jih je identificirati in še težje meriti.

1. 2. 1 Neposredni dejavniki rodnosti

Neposrednih dejavnikov rodnosti je veliko, prav tako njihovih klasifikacij. V tej publikaciji bo obravnavana neposrednih dejavnikov rodnosti sledila naslednji shemi (Davis in Blake, 1956):

I. Dejavniki, ki vplivajo na spolne odnose:

- A. Nastajanje in razpadanje spolnih skupnosti v rodnom obdobju.
 - 1. Starost pri vstopu v spolne skupnosti.
 - 2. Stalni celibat: delež žensk, ki niso nikoli vstopile v spolne odnose.
 - 3. Trajanje rodnega obdobja, prezivetega po razpadu skupnosti ali med zaporednimi skupnostmi:
 - a) konec skupnosti zaradi razveze, ločitve ali zapustitve;
 - b) konec skupnosti zaradi smrti moža.
- B. Spolni odnosi znotraj skupnosti.
 - 1. Prostovoljna vzdržnost.
 - 2. Neprostovoljna vzdržnost (impotentnost, bolezen, neprostovoljna začasna ločitev).
 - 3. Pogostnost spolnih odnosov (brez obdobjij vzdržnosti).

II. Dejavniki, ki vplivajo na zanositev:

- A. Plodnost ali neplodnost zaradi neprostovoljnih vzrokov.
- B. Uporaba ali neuporaba kontracepcije:
 - 1. mehaničnih in kemičnih sredstev,
 - 2. drugih sredstev.
- C. Plodnost ali neplodnost zaradi prostovoljnih vzrokov (sterilizacija, ipd).

III. Dejavniki, ki vplivajo na nosečnost in porod:

- A. Smrt plodu zaradi neprostovoljnih vzrokov.
- B. Smrt plodu zaradi prostovoljnih vzrokov.

Navedeni neposredni dejavniki rodnosti ne delujejo izolirano, temveč povezano. Kombinacije teh dejavnikov so v različnih obdobjih in prebivalstvih različne, prav tako pomembnost posameznega dejavnika, zaradi česar se raven rodnosti spreminja v času in prostoru.

Prva skupina neposrednih dejavnikov je za rodnost pomembna predvsem zato, ker vpliva na pogostnost in trajanje spolnih skupnosti. Te so se v preteklosti pričele s sklenitvijo zakonske zveze (poroke), zato je bila starost ob poroki zelo pomemben dejavnik rodnosti; nizka starost ob poroki je bila povezana z visoko rodnostjo (žena je v zakonu preživelu leta najvišje plodnosti, to je med 20. in 30. letom starosti), visoka pa z nizko. V moderni dobi, za katero je značilno načrtno omejevanje števila rojstev, je povprečna starost ob poroki manj pomembna, saj je vpliv nebioloških dejavnikov na rodnost močnejši od vpliva bioloških.

Celibat, razpad zakonske zveze in njeno ponovno sklepanje so za raven rodnosti toliko bolj pomembni, kolikor bolj so razširjeni. V Sloveniji je bil celibat, poleg povprečne starosti ob poroki, najpomembnejši dejavnik regionalnih razlik rodnosti v Sloveniji v prejšnjem stoletju. V sedanosti je pomembnost celibata vedno manjša, saj se vedno več otrok rodi neporočenim ženskam.

Vzdržnost in pogostnost spolnih odnosov lahko zmanjšata ali povečata verjetnost zanositve. Podobno kot celibat je bila neprostovoljna vzdržnost (začasna odsotnost) eden izmed pomembnih vzrokov za regionalne razlike rodnosti na ozemlju Slovenije.

V skupini dejavnikov, ki vplivajo na zanositev, ločimo dve vrsti vzrokov, ki se med seboj bistveno razlikujeta. Plodnost oziroma neplodnost sta biološko pogojena vzroka, ki omogočata ali onemogočata spočetje. Kontracepcija pa je sredstvo, ki ga človek uporablja za preprečitev zanositve. Nekatere metode kontracepcije so poznali že v starem veku, proti koncu 19. poletja in v začetku 20. stoletja pa so pričeli izdelovati moderna kontracepcijska sredstva. Ta so parom, ki so to žeeli, omogočila več ali manj zanesljivo preprečevanje nezaželenih rojstev. Razširjenost in uspešnost uporabe kontracepcijskih sredstev je lahko zelo različna, odvisna pač od tega, kako močni so motivi prebivalstva za preprečevanje nosečnosti.

V tretjo skupino neposrednih dejavnikov rodnosti sodijo tisti, ki vplivajo na nosečnost in porod. Zopet jih lahko razdelimo v dve podskupini: tiste, ki izvodejo prekinitve nosečnosti neodvisno od ženine volje, in na tiste, ki so posledica zavestne odločitve (namerni splav). Splav so na Slovenskem poznali in ponekod tudi uporabljali vsaj že v 18. stoletju. Kot metodo omejevanja števila rojstev pa ga še sedaj uporablja veliko število žensk oziroma parov. Razmerje med namernimi in spontanimi splavi je bilo v Sloveniji koncem 80. let 85 : 15, koncem 90. let pa 75 : 25 (IVZ).

1. 2. 2 Posredni dejavniki rodnosti

Tudi posrednih dejavnikov rodnosti je veliko. Zaradi lažje preglednosti jih običajno razvrstimo v večje skupine. Ker je rodnost v osnovi biološki proces, tvorijo prvo skupino biološki dejavniki rodnosti. Klasifikacije številnih nebioloških dejavnikov pa se od avtorja do avtorja razlikujejo. V tej publikaciji so razdeljeni na: ekonomske, socialne, kulturne in psihološke.

O delovanju nekaterih se je nabralo že veliko empiričnega gradiva in oblikovalo tolikšno znanje, da smo priče številnim poskusom teoretičnega posploševanja, o nekaterih pa vemo še zelo malo. Glavni razlog za slabo

poznavanje nekaterih skupin dejavnikov sta njihova prepletost in težave z empiričnim preverjanjem hipotez.

Analiza dejavnikov rodnosti v Sloveniji bo obravnavala predvsem socialne dejavnike rodnosti, v omejenem obsegu pa tudi ekonomske, biološke in kulturne. Izbor dejavnikov in obseg analize namreč omejujejo razpoložljivi empirični podatki.

Biološki dejavniki rodnosti

Poznavanje bioloških dejavnikov rodnosti je predpogoj za pravilno vrednotenje vloge in delovanja nebioloških dejavnikov. Kljub temu so mnoga vprašanja še nepojasnjena. Biološke procese je namreč težko natančno opredeliti in še težje meriti. Poleg tega je delovanje bioloških dejavnikov tesno povezano z družbenimi, tako da jih je skoraj nemogoče ločiti med seboj. Vpliv slednjih je v moderni družbi večji kot vpliv bioloških, zato se večina raziskovalcev razvitih družb osredotoča na raziskovanje razmerja med ravnjo rodnosti in družbenimi dejavniki. Tako vemo več o delovanju bioloških dejavnikov v predmoderni kot v moderni dobi (Malačič, 1985: 100). V tradicionalnih okoliščinah se je delovanje bioloških dejavnikov izražalo v jasnejših oblikah. V moderni dobi je neposredno vplivanje na biološke osnove rodnosti (kontracepcija) povzročilo, da so le-te ostale skrite in da je raven rodnosti odvisna predvsem od nebioloških dejavnikov.

V okviru raziskovanj bioloških dejavnikov rodnosti je najpomembnejše vprašanje ugotavljanja sposobnosti rojevanja ali plodnosti prebivalstva in z njem povezane neplodnosti ali sterilnosti. Sterilnost povzročajo razni med seboj povezani biološki in socialni dejavniki. Med najpomembnejše biološke sodijo: trajanje plodnega obdobja (starost ob menarhi in menopavzi), starost (manjša plodnost ob začetku in proti koncu rodne dobe), število porodov (zmanjševanje plodnosti po večjem številu porodov), dojenje itd. Najvažnejši socialni dejavniki pa so spolno prenosljive in nalezljive bolezni, fetalne smrti, prehrana, alkoholizem, kontracepcija, splav, pogostnost spolnih odnosov itd. V praksi je ti dve skupini dejavnikov zelo težko ločiti, ker so med seboj tesno povezani. Tako na primer dojenje zmanjšuje verjetnost ponovne zanositve, toda dolžina dojenja ni odvisna samo od bioloških dispozicij žensk, temveč tudi od socialnih norm, zaposlitve itd.

Najnatančnejši podatki o sterilnosti izvirajo iz zgodovinsko-demografskih raziskovanj evropskih prebivalstev pred demografskim prehodom²⁾. V teh prebivalstvih je bilo v starosti 20 let sterilnih okrog 3–6 % žensk. Ta odstotek se je s starostjo povečeval: sprva počasi, od sredine tretjega desetletja življenja pa vedno hitreje. Povprečna starost ob rojstvu zadnjega otroka je bila v večini prebivalstev okrog 40 let. Podobne nizke odstotke sterilnih mladih žensk najdemo v mnogih družbah, v nekaterih pa so odstotki tudi mnogo višji. Glavni razlog za visoke odstotke sterilnih žensk so različne bolezni, ki preprečijo zanositve ali pa povečajo pogostnost fetalnih smrti (Pressat, 1985: 214).

Plodnost je torej tesno povezana s starostjo. Po Lorimeru je na začetku rodne dobe zelo nizka (1,4 % v starosti 14 let), nato narašča do dvaindvajsetega leta ko doseže maksimum (93 %), za tem pa upada; najprej počasi, nato pa vedno hitreje (Rašević, 1971)³⁾. Vincent (Vincent, 1950) je na podlagi podatkov za pet evropskih prebivalstev pred demografskim prehodom izdelal model po katerem se delež popolno fiziološko sterilnih žensk najhitreje poveča med 35. in 40. letom starosti.

Tabela 1: Delež neplodnih žensk po starosti (%)

Starost	Popolna fiziološka neplodnost	Popolna neplodnost
20	3	4
25	6	8
30	10	12
35	16	20
40	31	50
45	60	95

Vir: Vincent, 1950.

2) Predvidevamo, da se v teh prebivalstvih nobena poročena ženska ni namerno odpovedala potomcem.

3) Takoimenovana mladostna neplodnost nastane zaradi časovne neusklajenosti pričetka menstrualnih in ovulacijskih ciklusov. Protogenetični intervali so zato pri zelo mladih parih (do približno 18. leta starosti ženske) daljši kot pri nekoliko starejših.

Zaradi pozitivne zveze med starostjo in neplodnostjo je bila v tradicionalnih družbah starost ob poroki zelo pomemben dejavnik rodnosti. Višja starost ob poroki je pomenila manjše število otrok in obratno. V modernih družbah take povezave ni več, kljub temu pa je verjetnost, da zakonca-partnerja ostaneta brez otrok, večja, če se zanje odločita v višji starosti, kot pa če bi se zanje odločila mlajša.

Med biološke dejavnike neplodnosti uvrščamo tudi dojenje, čeprav sta dolžina in pogostost dojenja pogojeni z navadami in načinom obnašanja ljudi. Dojenje podaljšuje obdobje med porodom in prvo menstruacijo (post-partum amenoreja) in zmanjšuje verjetnost zanositve po prvi ovulaciji. Razlike med posameznimi prebivalstvi so sicer velike, vendar pogojene z nebiološkimi dejavniki kot so: različni vzorci dojenja (pogostost, intenzivnost, časovni razpored), pogostost spolnih odnosov, ženina prehrana (Guz in Hobcraft, 1991: 91–108; Jain et al., 1979: 149–194).

Na plodnost oziroma neplodnost para vpliva tudi pogostnost spolnih odnosov. Ta naj bi se s staranjem zakonske zveze zmanjševala in s tem vplivala na manjšo plodnost. Vendar pa se zdi, da je nezmožnost roditi otroka bolj posledica različnih težav v zvezi z oploditvijo ali pa z donošenjem plodu kot pa s pogostostjo spolnih odnosov. Razloge za neplodnost so moderne raziskave našle v 3/5 pri moških (Pressat, 1985: 214).

Merjenje neplodnosti je zapleteno. Še najlažje jo merimo z nekaterimi kazalniki rodnosti, npr. z deležem žensk, ki do konca rodne dobe niso rodile niti enega živorjenega otroka. V tem kazalniku se seveda skrivajo tako tiste ženske, ki so si otroke že lele, kot tiste, ki so se zavestno odločile, da ne bodo imele otrok. Zato se vrednosti od prebivalstva do prebivalstva razlikujejo. Iz starejših raziskav izhaja, da naj bi bilo na ta način opredeljenih neplodnih 6–10 % zakonskih parov (Rašević, 1971: 24; Malačič, 1985: 101). Sodeč po podatkih za Slovenijo so te vrednosti lahko bistveno manjše.

Podatke o deležu žensk, ki do konca rodne dobe ne rodijo niti enega živorjenega otroka v Sloveniji zagotavljajo popisi prebivalstva. Po teh podatkih se njihov delež zmanjšuje. Med starimi 40–49 let jih je bilo leta 2002 le 7 %. Delež žensk, ki ne rodijo niti enega živorjenega otroka, so bili v preteklosti višji. Njihovo znižanje je verjetno posledica zniževanja deleža tistih, ki se zaradi prevladujočih družbenih norm niso odločile za otroka (npr. samske), deloma pa tudi napredka medicine, ki marsikateremu paru pomaga do želenega otroka.

Med poročenimi je delež neplodnih parov nižji. V Sloveniji jih je bilo med starimi 40–49 let leta 2002 le 3%. Delež dokončno neplodnih poročenih žensk seveda ni popolnoma primerljiv z deležem neplodnih zakonskih parov, ker je neplodnost zakonske oziroma partnerske zveze lahko tudi posledica moške neplodnosti. Ženska, ki ni rodila v prvem zakonu, bo morda lahko v drugem. Če bi se podatki nanašali samo na prve zakonske zveze, bi bil delež dokončno neplodnih žensk oziroma parov nekoliko višji. Poleg tega je delež dokončno neplodnih poročenih žensk odvisen tudi od trajanja poroke in starosti ob poroki. Tovrstne podatke je doslej zagotovil le popis prebivalstva leta 1953. Na osnovi teh podatkov je D. Breznik ugotovil, da sta imeli v okviru tedanje Jugoslavije najnižje deleže neplodnih poročenih žensk (samo prve poroke) Slovenija in Kosovo. Med ženskami, ki so se poročile pred 20. letom starosti, je bilo po 15–19 letih zakona neplodnih le 3,1 % žensk. Med tistimi, ki so se poročile starejše, je bila neplodnost višja (tabela 2). Te vrednosti se skladajo z izračuni za evropska prebivalstva pred demografskim prehodom⁴⁾.

Tabela 2: Delež neplodnih žensk 15–19 let po prvi poroki, Slovenija in Kosovo, popis 1953 (%)

Starost žene (31.3.1953)	Slovenija		Kosovo in Metohija	
	povprečna starost ob poroki (ocena)	delež neplodnih žensk 15–19 let po prvi poroki	povprečna starost ob poroki (ocena)	delež neplodnih žensk 15–19 let po prvi poroki
30–34	17,5	3,1	17,5	3,8
35–39	20,9	4,1	20,3	4,3
40–44	24,4	5,9	23,5	5,9
45–49	29,0	9,7	28,8	8,3

Vir: Breznik, 1967.

4) S popisom leta 1953 so bili prvič in zadnjič zbrani podatki o trajanju zakonske zveze.

Iz slovenske ankete o rodnosti v letu 1989 izhaja, da je bilo popolno, delno ali začasno neplodnih 11 % partnerskih zvez, vendar je neplodnost v večini primerov (76 %) trajala manj kot 5 let (Poročilo, 1990). Podatki se nanašajo na ločena vzorca spolno aktivnih moških in žensk, starih 15–45 let. Natančnejših raziskav o neplodnosti prebivalstva v Sloveniji ni.

Na biološke dejavnike rodnosti se veže tudi pojem naravne rodnosti. Naravna rodnost je povprečna rodnost tistega prebivalstva, v katerem vsakdo živi v zakonski zvezi v času celotnega rodnega obdobja in ne uporablja nobenih zavestnih metod za načrtovanje rojstev. Z drugimi besedami, o naravni rodnosti lahko govorimo takrat, kadar rodno obnašanje parov ni odvisno od števila otrok, ki so se jim že rodili (Henry, 1961a). Nekoliko poenostavljeno bi lahko rekli, da je naravna rodnost rodnost prebivalstev, ki ne uporabljajo kontracepcije in namernega splava.

Izraz naravna rodnost je nesrečno izbran, saj zavaja v sklep, da je naravna rodnost ena sama. Vendar temu ni tako; ravni naravnih rodnosti so zelo različne. Razlike nastajajo zaradi različnih, med seboj prepletenih bioloških in družbenih dejavnikov: pogostnost spolnih odnosov, starost ob pričetku in koncu plodnega obdobja, verjetnost stalne ali začasne sterilnosti, trajanje neplodnosti po porodu, pogostnost fetalnih smrti, pogostnost mrtvorodnosti, splošno zdravstveno stanje prebivalstva itd. Vsi našteti dejavniki imajo lahko v različnih prebivalstvih in v različnih obdobjih različno težo. To še posebej velja za družbene dejavnike. Zato so se avtorji osredotočali na raziskovanje prebivalstev, v katerih naj bi bil vpliv družbenih (nebioloških) dejavnikov minimalen. Najbolj znan primer je anabaptistična verska sekta hutteritov v Severni Ameriki. Njenim članom versko prepričanje prepoveduje kakršnokoli obliko omejevanja rojstev.

Končno potomstvo hutteritskih žena, poročenih ves čas od 15. do 49. leta starosti, je več kot 12 otrok in skoraj 11 za tiste, ki so se poročile, stare 20 let. Rodnost trinajstih prebivalstev, ki verjetno tudi niso omejevala števila rojstev (nemaltuzijanska prebivalstva), je bistveno nižja: 8,4 otroka, če se je ženska poročila, ko je bila staro 20 let (Henry, 1961). V tem povprečju se skrivajo velike razlike, od 10,8 otroka na eno ženo pri kanadskih Francozih do 6,2 otroka pri prebivalcih hindujske vasi. To pomeni, da ni mogoče določiti ravni naravne rodnosti prebivalstva; verjetno se giblje med 6 in 13 otroki na eno poročeno žensko.

Tako velike razlike med ravnimi naravne rodnosti so posledica zelo različnih dejavnikov. Med njimi so gotovo najpomembnejši: starost ob poroki oziroma nastanku spolne skupnosti (večina žensk je ob poroki starejša od biološko potrebne starosti za rojevanje otrok), delež žensk, ki ostanejo samske, in razpad porok zaradi smrti enega od zakoncev pred zaključkom ženinega rodnega obdobja. Vsi našteti dejavniki pa ne vplivajo samo na naravno, temveč tudi na načrtovano rodnost, le da je njihov pomen manjši. Najpomembnejši dejavnik ravni rodnosti v moderni družbi pa je načrtno omejevanje števila rojstev.

Tabela 3: Starostno-specifične stopnje zakonske rodnosti (%) in končno potomstvo v nekaterih nemaltuzijanskih prebivalstvih

Nemaltuzijanska prebivalstva	Starost						Končno potomstvo
	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49	
Hutteriti, poroke 1921–1930	550	502	447	406	222	61	10,9
Kanadski Francozi, poroke 1770–1730	509	495	484	410	231	30	10,8
Ženevska buržoazija, žene mož rojenih 1600–1649	525	485	429	287	141	16	9,4
Crulai v Normandiji, poroke 1674–1742	440	420	375	280	140	10	8,3
Vas v Iranu, poroke 1940–1950	395	370	325	255	130	20	7,5
Formoza, žene rojene okrog 1900	365	334	306	263	114	8	6,9
Vas v Bengaliji, poroke 1945–1946	323	288	282	212	100	33	6,2
Vas v Gvineji, poroke 1954–1955	375	320	273	183	74	32	6,2

Vir: Henry, 1961a.

Ekonomski dejavniki rodnosti

Demografska literatura je ekonomske dejavnike sprva obravnavala skupaj s socialnimi. Z naraščanjem življenjske ravni, povečevanjem stroškov za vzgojo otrok, spreminjanjem vloge družine, urbanizacijo in industrializacijo pa je pomembnost ekonomskih dejavnikov naraščala in zato so jih nekateri avtorji pričeli obravnavati ločeno od ostalih socialnih dejavnikov rodnosti. Tako se je od druge polovice petdesetih let dalje pojavljala obsežna literatura, ki aplicira bolj ali manj tradicionalno ekonomsko teorijo na področje obnavljanja prebivalstva in posebej determinacije rodnosti. Zagovorniki teh teorij so prepričani, da so cene, stroški, dohodek, oblikovanje "človeškega kapitala" otrok in vrsta drugih ekonomskih kategorij pomembni dejavniki rodnosti (Malačič, 1985: 101).

Teoretične napore so spremajala tudi številna empirična raziskovanja, tako da se je nabrala množica podatkov in oblikovalo se je precejšnje znanje o povezanosti ekonomskih dejavnikov, predvsem dohodka, z rodnostjo prebivalstva. Rezultati teh raziskovanj pa so precej protislovni. Za obdobje pred industrijsko revolucijo se zdi, da je bila višja življenjska raven povezana z višjo rodnostjo in da je bilo dvigovanje življenjske ravni bolj naklonjeno rodnosti kot pa njena stagnacija. Obenem naj bi nižja raven umrljivosti, zlasti dojenčkov in otrok, ki je bila pozitivno povezana z višjo življenjsko ravnijo, zniževala rodnost. Analize dolgoročnega razvoja rodnosti od začetkov industrijske revolucije do druge svetovne vojne pa so pokazale, da je bilo dolgoročno zviševanje dohodka povezano z dolgoročnim upadanjem rodnosti. Vendar se zdi, da so bile v tem istem obdobju kratkoročne spremembe v ravni dohodkov pozitivno povezane z rodnostjo. Po drugi svetovni vojni je najprej kazalo, da se bo dolgoročna negativna povezava med dohodkom in rodnostjo spremenila v pozitivno (zaradi povečane rodnosti), vendar je ponovno upadanje rodnosti v razvitih evropskih državah od druge polovice šestdesetih let dalje te domneve ovrglo.

Iz podatkov popisov v razvitih državah lahko ugotovimo, da se razlike v rodnosti med družinami z visokimi in družinami z nizkimi dohodki, ki so bile značilne za zgodnje obdobje industrijskega razvoja, zmanjšujejo, ali pa se linearno negativno razmerje spreminja tako, da dobiva krivulja obliko črke U oziroma postaja zveza med dohodkom in rodnostjo celo pozitivna. Rezultati nekaterih posebnih anket celo nakazujejo možnost, da je bila negativna povezava med rodnostjo in dohodkom posledica povezave med dohodkom in razširjenostjo omejevanja števila rojstev. Zaradi tega naj bi bila ta negativna povezava ohlapnejša takrat, ko je rojstva omejevala še manjšina, in močnejša takrat, ko število rojstev omejuje že večina prebivalstva. Zdi se tudi, da obdobja ekonomske negotovosti in ekonomskih kriz negativno vplivajo na rodnost (Andorka, 1978: 234–250).

Vsi ti rezultati empiričnih raziskav seveda ne pojasnjujejo zveze med rodnostjo in dohodkom. Predvsem ostaja še naprej odprto vprašanje, ali že tradicionalna hipoteza o negativni povezanosti med rodnostjo in dohodkom, ki je bila oblikovana v okviru teorije demografskega prehoda, velja tudi v razvitih družbah, oziroma ali je povezanost v obliki U krivulje, ali pa celo pozitivna povezanost, ki so jo pokazala nekatera empirična raziskovanja, tista prava povezava med dohodkom in rodnostjo, kakršno zagovarjajo nekateri avtorji ekonomske teorije rodnosti (npr. Okun). Mogoče je, da je povezava med rodnostjo in dohodkom včasih skrita zaradi drugih dejavnikov, ki so tesno povezani tako z rodnostjo kot z dohodkom (na primer življenje v mestih ali zunaj mest, šolska izobrazba, vera itd.). To pomeni, da dohodka kot izrazito ekonomske kategorije ni mogoče obravnavati ločeno od različnih socialnih dejavnikov, kar so upoštevali tudi nekateri predstavniki ekonomskih teorij rodnosti in so v svoje poskuse oblikovanja teorije rodnosti vnesli tudi elemente socioloških teorij; na primer Leibenstein in Easterlin.

S podatki uradne statistike je v Sloveniji zaenkrat mogoče raziskovati vpliv dohodka na rodnost le na agregatni ravni, in sicer s povezovanjem podatkov o višini dohodninske osnove na prebivalca za posamezne teritorialne enote in rodnostjo v teh enotah.

Socialni dejavniki rodnosti

V demografski literaturi so socialni dejavniki najpogosteje obravnavani dejavniki rodnosti. Njihovo empirično proučevanje je lažje kot za večino drugih dejavnikov, poleg tega pa so, po mnjenju mnogih, prav socialni dejavniki največ prispevali k zniževanju rodnosti med demografskim prehodom. Večina teh dejavnikov je v toku demografskega prehoda spremenila svoj značaj in pomen.

Med dejavniki, ki so največ prispevali k ustvarjanju pogojev za nizko rodnost, sta najvažnejša industrializacija in

z njo povezana modernizacija. Industrializacija je omogočila zmanjševanje deleža ročnega dela v proizvodnji dobrin, kar je ob znižani umrljivosti in visoki ravni rodnosti ustvarjalo viške delovne sile na podeželju in s tem omogočilo nastanek in razvoj mest. Življenje v mestu pa je bilo in je še vedno pomemben dejavnik nizke rodnosti⁵⁾. Prebivalci urbaniziranih območij imajo manj otrok kot tisti, ki žive zunaj teh območij. Zdi se, da so stroški in poraba časa na otroka v mestih večji kot na podeželju. V tej točki se sociološka teorija alokacije časa stika (sklada) z osnovnimi stališči ekonomske teorije rodnosti.

Z urbanizacijo so v veliki meri povezani tudi naslednji pomembni dejavniki rodnosti: socialno-poklicni položaj posameznika in družine, aktivnost oziroma zaposlenost staršev, še posebno žensk, ter izobrazba žensk oziroma staršev. Vsi ti dejavniki, skupaj z dohodkom, so običajno med seboj povezani: višja izobrazba daje večje možnosti zaposlitve in večji dohodek. Število rojstev so najprej pričeli omejevati višji socialni sloji (bolje izobraženi, z višjimi dohodki). Zaradi tega je bila zveza med rodnostjo in pripadnostjo nekemu socialnemu sloju dalj časa linearna: višji socialni sloj, nižja rodnost. Toda že kmalu po drugi svetovni vojni je bilo v nekaterih državah (na primer v ZDA) opaziti, da se je, istočasno z nadaljnijim zniževanjem rodnosti v nižjih socialnih slojih, pričelo povečevanje rodnosti v najvišjih socialnih slojih (Campbell, 1965). Razlike med socialnimi sloji so se pričele zmanjševati in krivulja, ki ponazarja povezavo med ravnjo rodnosti in pripadnostjo nekemu socialnemu sloju, izobrazbeni ali poklicni skupini, je dobila obliko črke U, tako kot povezava med rodnostjo in dohodkom. Podoben razvoj je mogoče zaslediti tudi v večini zahodnoevropskih držav in tudi že v Sloveniji.

Opisane spremembe so vzpodbudile znanstvenike, zlasti sociologe, da so poskušali oblikovati sociološko teorijo rodnosti. Vzrok za različne ravni rodnosti naj bi bile različne družbene norme, vrednote in cilji glede števila otrok v družini. V teku demografskega prehoda naj bi se izgubile tradicionalne norme in vrednote o veliki družini, ki so se s subtilnimi mehanizmi prenašale iz roda v rod. Po mnenju nekaterih postajajo razvite družbe vse bolj permisivne, kar pomeni, da slabi strogost norm, in da se veča število vrednot. Wrigley meni, da pomeni demografski prehod premik iz sistema kontrole preko družbenih institucij k odnosom, za katere je značilna posameznikova avtonomija odločitev pri uravnavanju rodnosti (Boh, 1988: 26). Vendar se zdi, da vzporedno s procesom slabljenja tradicionalnih družbenih norm poteka nasproten proces, ki povzroča, da v razvitih družbah posamezniki in družine vse bolj ravnajo (zavestno ali podzavestno) pod vplivom socialnih norm in vrednot družbe, v kateri živijo. Te socialne norme vplivajo na posameznika prek mnenj družinskih članov, sosedov, prijateljev, sodelavcev. Rodne norme, vrednote in cilji so zelo strogi, le da se njihov vpliv izraža na bolj subtilen način kot nekoč. Preko norm, vrednot in ciljev naj bi na rodnost vplivali predvsem socialno-ekonomski položaj, socialna mobilnost, izobrazba, verska pripadnost in stopnja religioznosti, etnična pripadnost in podobne kulturne značilnosti, dočim naj bi dohodek, kraj bivanja in ženina zaposlitev izven doma vplivali neposredno na raven rodnosti. Pri tem prihaja do časovnega zamika med ekonomskim in socialnim razvojem in spremenjanjem vrednot, norm in stališč in s tem tudi sprememb v ravni rodnosti (Andorka, 1978: 380–382).

V teku demografskega prehoda se je bistveno spremenila vloga družine. Število funkcij sodobne družine se je zelo zmanjšalo. Te funkcije so združene okrog ljubezni in rojevanja, skupnega bivanja, nekaterih vidikov potrošnje, preživljvanja prostega časa ter nege in vzgoje otrok. Človekove potrebe po otrocih in nadaljevanju vrste so v moderni družbi izključno nematerialne narave. Zato se ljudje zadovoljujejo z manjšim številom otrok, dvema ali celo enim (Malačič, 1985: 114). Starši skušajo svojim otrokom zagotoviti najboljše pogoje življenja, predvsem čim boljše izobrazevanje. otrokov uspeh je postal cilj, pomoč pri doseganjem tega cilja pa dolžnost staršev, ki temu cilju prilagajajo svoje življenjske strategije (Boh, 1988: 28). Nikoli v preteklosti se starši niso toliko ukvarjali z otroki kot danes. Razvoj pedagogike, psihologije in medicine je staršem postavil visoka merila za nego, vzgojo in izobrazbo otrok. Vse to pa zahteva vlaganja v obliki denarja, časa, fizične in psihične energije. Vendar so to omejene količine, zato je z njimi potrebno ravnati racionalno. "Ljudje določijo število otrok, ki jih želijo imeti tako, da primerjajo zadovoljstva in koristi, ki jih dobijo od dodatnega otroka z denarnimi in psihološkimi stroški za tega otroka" (Malačič, 1985: 103). To torej pomeni, da se starši obnašajo racionalno. Visoka rodnost pa preneha biti racionalna brž ko morajo starejše generacije vlagati v mlajše več, kot lahko dobijo v povračilo.

Racionalnost visoke ali nizke rodnosti je odvisna od družbenih pogojev, predvsem od smeri "medgeneracijskega pretakanja blaginje". To je od pretakanja materialnih in nematerialnih virov (delo, denar, dobrine, usluge, ljubezen, varnost) od starejše k mlajši generaciji in obratno. Visoka rodnost v tradicionalnih družbah je prilagojena domačemu, gospodinjskemu načinu proizvodnje, pri kateri je količina virov, ki se pretakajo od mlajše k starejši generaciji, večja od tiste, ki se pretaka od starejše k mlajši. Starejše generacije dobijo več kot vlagajo, zato je "optimalna"

5) Negativna povezanost med rodnostjo in življenjem v mestih ne pomeni, da je vsaka urbanizacija nujno povezana z nizko rodnostjo. Andorka meni, da bolje urejena in človeku prijaznejša mesta morda ne bi tako negativno vplivala na raven rodnosti (Andorka, 1978: 379).

velikost družine večja. Visoka rodnost je tako možna in uporabna samo v družbah, ki podpirajo in legitimizirajo domačo proizvodnjo, to je v družbah, v katerih kulturne norme dajejo prednost družinskim pred individualnimi težnjami, in v družbi, ki je dovolj monolitna, da lahko kontrolira in sankcionira morebitne odmike od predpisanega obnašanja (Caldwell, 1981).

Preobrat v "medgeneracijskem pretakanju blaginje" je možen samo v čisto določenih proizvodnih odnosih, ko se ekonomija nuklearne družine dokončno osamosvoji od sorodniških mrež, to pa je nadalje povezano s spremembami v čustvenem ravnotežju družine. Z drugimi besedami, ekonomska nuklearizacija sodobne družine je rezultat podobne nuklearizacije čustvenih odnosov v družini. Spremembe na individualni in družinski ravni pa so potekale nekako vzporedno s strukturnimi spremembami na makro-družbeni ravni (urbanizacija, socialna mobilnost, množično šolanje itd). Vendar se nobena sprememba, niti na makro, niti na mikro individualni družinski ravni, ne bi mogla uveljaviti, če ne bi bili rezultati teh sprememb v skladu z zahtevami kapitalistične proizvodnje in moralo, ki je zahtevala iniciativo, individualizem, samostojnost. Kolektivistične vrednote so se morale umakniti posamičnim interesom, participaciji v kolektivni proizvodnji, visokemu vrednotenju individualnega dela (Caldwell, 1981).

Za spreminjanje reproduktivnih strategij so torej zlasti pomembni trije procesi: erozija moči starejše moške generacije, ki je v tradicionalnih družbah imela oblast in kontrolo nad produkcijo in reprodukcijo v družini, spremenjen pomen otroka in spremenjen položaj ženske. Vsi trije procesi nasprotujejo visoki rodnosti. Obrnili so smer "medgeneracijskega pretakanja blaginje" do te mere, da so otroci (več otrok) postali ekonomsko in psihološko breme za svoje starše (Boh, 1988).

Če morajo starejše generacije vlagati v mlajše več kot dobijo v povračilo, zaradi česar zmanjšujejo število otrok, se vprašamo, kakšni motivi so vodili višje socialne sloje, da so pričeli povečevati število rojstev, oziroma zakaj se je povezava med različnimi socialnimi in ekonomskimi dejavniki rodnosti in ravnjo rodnosti v nekaterih državah oblikovala v črko U. Ali se je v višjih socialnih slojih nekaterih držav medgeneracijski pretok blaginje zopet preusmeril k starejšim generacijam? Ali je na to vplival višji dohodek? Ali so se oblikovale nove socialne norme in vrednote? Če je to posledica spremenjenih socialnih norm in vrednot, potem lahko pričakujemo, da se proces poenotenja ravni rodnosti med socialnimi sloji ne bo nadaljeval, kajti oblikovanje socialnih norm in vrednot v zvezi z rodnostjo je lahko nepovezano z dohodkom, zelo različno v različnih socialnih slojih in v podobnih socialnih slojih v različnih družbah.

S podatki uradne statistike lahko v Sloveniji raziskujemo povezave med rodnostjo in naslednjimi socialnimi dejavniki: izobrazba, gospodarska aktivnost in poklic, zaposlenost, kraj bivališča in vrsta stavbe. Nekatere med njimi lahko razumemo tudi kot posredne kazalnike povezave med ekonomskimi dejavniki in rodnostjo.

Kulturni dejavniki rodnosti

Različne opredelitve in uporaba izraza kultura v družboslovju povzročajo težave pri opredelitvi kulturnih dejavnikov rodnosti in njihovi klasifikaciji. Običajno med kulturne dejavnike uvrščamo versko pripadnost, etnično pripadnost, moralne norme, javno mnenje, družbene norme. Nekateri avtorji med kulturne dejavnike uvrščajo tudi raso, ker naj bi bile rasne razlike bistveno podobne etničnim. Ene in druge naj bi imele svoje korenine v kulturi različnih rasnih in etničnih skupin.

V tej publikaciji obravnavamo le versko in etnično pripadnost. Obe se pogosto med seboj prepletata; verska pripadnost lahko simbolizira etnično pripadnost in obratno. Zaradi te prepleteneosti je raziskovanje njenega vpliva na rodnost še toliko težje.

Vera je imela v različnih zgodovinskih obdobjih različen vpliv na rodno obnašanje prebivalstva. Večina verskih doktrin je naklonjena velikim družinam, obenem pa nekatere vere od določenih skupin ljudi (npr. duhovniki rimokatoliške cerkve) zahtevajo, da živijo v celibatu. Uradnih stališč cerkvenih organizacij do zakonske zveze, rojevanja oziroma kontracepcije pa seveda ne moremo enačiti z obnašanjem pripadnikov neke verske skupnosti. To je tudi eden od razlogov, da je rodnost pripadnikov iste vere, ki žive v različnih delih sveta, različna.

Verska pripadnost je nedvomno dejavnik, ki vpliva na raven rodnosti. Rodnost vernih je višja od rodnosti nevernih. O razlikah med pripadniki različnih veroizpovedi pa empirične raziskave niso dognale nekega splošno veljavnega pravila. Raziskave v ZDA, na Nizozemskem in v še nekaterih evropskih državah so pokazale, da imajo katoličani višjo rodnost od protestantov ali drugih verskih skupin. To razliko nekateri avtorji povezujejo z dejstvom, da

rimokatoliška cerkev uradno nasprotuje uporabi kontracepcijskih sredstev (razen vzdržnosti in metode varnih dni) in da je naklonjena velikim družinam, medtem ko protestantska cerkev ne vidi nič nemoralnega v uporabi kontracepcije in meni, da imajo odgovorni starši toliko otrok, kolikor jih lahko primerno vzredijo (Andorka, 1978: 326)⁶⁾. Vendar pa vključitev še drugih, zlasti socialno-ekonomskih dejavnikov, v analizo razmerja med veroizpovedjo in rodnostjo pokaže, da je lahko vpliv vere v različnih prebivalstvenih skupinah (npr. socialnih slojih) zelo različen ali pa neopazen.

Za razviti svet se zdi, da se razlike sčasoma zmanjšujejo, verjetno zaradi zmanjševanja vpliva cerkve na mlade generacije. To seveda velja samo za razlike med pripadniki različnih veroizpovedi na istih ali sosednjih območjih, ne pa tudi za pripadnike iste vere, ki živijo v različnih delih sveta. Zelo različna stopnja razvoja je odločilnejša od verske pripadnosti.

Naslednji, verjetno tudi pomemben kulturni dejavnik, je etnična pripadnost. Za raziskovanje povezave med etnično pripadnostjo in rodnostjo so najprimernejše večnacionalne države kot na primer ZDA, Kanada, Sovjetska zveza, nekdanja Jugoslavija. Povsod so podatki popisov pokazali, da je rodnost različnih etničnih skupin različna. V nekdanji Sovjetski zvezi in tudi v nekdanji Jugoslaviji pa rodnost ni variirala samo med različnimi etničnimi skupinami v državi, temveč tudi med različnimi etničnimi skupinami v posamezni republiki. Rodnost iste etnične skupine je bila v različnih republikah različna. (Urlanis, 1971; Šircelj, 1978). Zato mnenja o pomenu etnične pripadnosti za raven rodnosti niso enotna.

Podatki jugoslovenskih popisov iz let 1961, 1971 in 1981 omogočajo izračun končnega potomstva za pripadnice vseh narodov v vseh tedanjih republikah in obeh avtonomnih pokrajinah. Na osnovi analize teh izračunov se zdi, da je bila raven ekonomskega razvoja, ki jo predstavlja posamezna republika oziroma pokrajina, pomembnejša od narodne pripadnosti, razen morda za Albance. Njihova rodnost je bila v vseh republikah in pokrajinah, v katerih so živeli v večjem številu, znatno višja od rodnosti drugih narodov (Šircelj, 1978). V kolikšni meri je bilo njihovo rodno obnašanje odraz etnične pripadnosti, v kolikšni pa socialno-ekonomskega položaja te narodnosti v neki republiki ali pokrajini, seveda ni mogoče ugotoviti. Tudi ni jasno, kolikšen je bil vpliv verske pripadnosti, ali pa morda številčnega razmerja med večinskim in manjšinskim narodom, koncentracije oziroma razpršenosti poselitve na določenem ozemlju itd.

Empirične raziskave o povezanosti med rodnostjo in etnično oziroma versko pripadnostjo ne dajejo jasnega odgovora o njunem vplivu na rodnost. Kljub temu pa se zdi, da kultura katerekoli prebivalstvene skupine (verske, etnične ali kake druge skupine z lastno subkulturo v okviru neke države) vpliva na rodnost. Kulturne značilnosti neke skupine vplivajo na razvoj človekove osebnosti. Za oblikovanje osebnosti in socializacijo so odločilna otroška leta in zaradi tega vpliv skupine ostane več ali manj prevladujoč tudi v življenu odrasle osebe, pa čeprav se ekonomski in socialni pogoji družine in s tem tudi njeni rodni cilji spremenijo.

Kulturne norme in vrednote, povezane z rodnostjo, se sčasoma seveda spreminja, vendar ni jasno, v kakšnih pogojih. Zdi se, da se spreminja pod vplivom socialno-ekonomskih in političnih okoliščin. Ker pa te okoliščine ne vplivajo neposredno na odločitve o številu otrok, temveč vsi delujejo posredno preko vpliva na norme, vrednote in cilje, bi morale raziskave o povezanosti med rodnostjo in kulturnimi (socialnimi) dejavniki vsebovati tudi raziskave o oblikovanju in spremjanju norm, vrednot in stališč (Andorka, 1978).

Psihološki dejavniki rodnosti

Psihološki dejavniki rodnosti po mnenju mnogih pridobivajo na pomenu. Kljub temu o njihovem delovanju vemo zelo malo. Prepoznavanje, definiranje in zlasti merjenje vpliva psiholoških dejavnikov na rodnost je namreč izredno težavno in zapleteno. Njihovo delovanje se prepleta z delovanjem drugih dejavnikov, bioloških in družbenih.

6) Ob svojem nastanku je protestantska cerkev rojevanje proglašila za edini resnični smisel zakonske zveze. Ta svoja stališča je spremenila v teku 19. stoletja.

Psihološki dejavniki rodnosti delujejo na treh ravneh: na osebni (psihološke posebnosti posameznika), na ravni odnosov v majhnih skupinah, predvsem v družini, ter na socialno-psihološki ravni (socialne in druge skupine). Socialno-psihološki dejavniki so tesno povezani z normami in vrednotami družbe; pod njihovim vplivom se norme, vrednote in stališča oblikujejo in spreminja (Malačič, 1985; Andorka, 1978)⁷⁾.

Zaradi različne medsebojne povezanosti vseh treh ravni se želje po otroku razlikujejo od osebe do osebe. Poleg tega se želja za oziroma proti otroku spreminja tudi pri isti osebi, skladno s posameznikovimi življenjskimi obdobji in izkušnjami, svojimi ali tujimi. Tako na primer izkušnje s prvim otrokom lahko vplivajo na odločitev za drugega otroka ali proti drugemu otroku (Kapor-Stanulović, 1983).

Rojstvo otroka pomeni za starše čustveno zadovoljstvo in psihološko obremenitev, zlasti za žensko. Razpetost med različne vloge v družini (mati, žena, gospodinja, delavka, hči) je pogosto najpomembnejši dejavnik pri odločanju za ali proti še enemu otroku. Vsak otrok vzame staršem, predvsem materi, del časa, pozornosti in skrbi, ki sta jo partnerja pred tem posvečala drug drugemu. Zaradi teh sprememb nastajajo medsebojne napetosti (Kapor-Stanulović, 1983). Te lahko pripeljejo do odločitve proti še enemu otroku ali pa do razpada partnerske ali zakonske zveze. Slednje ima za rodnost podobne učinke kot prvo.

Pred odločitvijo za otroka partnerji skrbno pretehtajo psihološka zadovoljstva in obremenitve, ki jim jih bo prinesel otrok. Razlika med obema ali psihološka korist je za vsakega naslednjega otroka različna. Prvi otrok da status starša, zagotovi nadaljevanje rodu, zadovolji želje sorodnikov, starša imata otroka, ki bo rasel, ju imel rad, ju zabaval, veselila se bosta otrokovih uspehov itd. Odločitev za drugega otroka je lahko bolj povezana s prepričanjem, da mora imeti vsak otrok brata ali sestro ali da je lepo imeti otroke obeh spolov. Tisti, ki se odločijo za tretjega otroka, verjetno ocenjujejo, da so za pravo družino potrebeni trije otroci, ali pa si želijo deklico, ker imajo že dva fanta in obratno. Tisti, ki se odločijo za četrtega, imajo gotovo radi otroke (McDonald, 2002: 428–436).

Psihološka korist se manjša z višanjem vrstnega reda otroka (največji psihološki dobiček gotovo prinese prvi otrok) in s starostjo (pri enakih pogojih se ženska, stara 29 let, lažje odloči za drugega otroka kot ženska, stara 39 let). Zato je verjetnost rojstva z vsakim dodatnim otrokom in z vsakim dodatnim letom starosti ženske manjša.

Odločitev za otroka je, med drugim, odvisna tudi od tega, kako partnerja vidita svojo prihodnost. Če sta glede svoje ekonomske, socialne, osebne ali čustvene prihodnosti negotova, se tveganju, ki ga predstavlja rojstvo otroka, izogneta. V dobi gospodarskega libelarizma, ko je zaposlitvene varnosti vse manj, trg dela zahteva preseljevanje, cene stanovanj se lahko hitro spreminja itd., ljudje raje investirajo v ekonomsko varnost (izobraževanje, stalna prisotnost na trgu dela, podaljševanje dela, ustvarjanje prihrankov) kot pa spremjamajo tveganja, ki spremljajo rojstvo otroka (začasno zmanjšanje dohodkov, nevarnost, da čez čas ne najdejo več dela, večja poraba). Izogibanje tveganju lahko apliciramo tudi na socialno, osebno in čustveno sfero. Otroci lahko vznemirijo odnose med partnerjema, lahko privzamejo navade, ki vznemirijo starše, otroci imajo lahko v življenju smolo, eden od staršev lahko ostane sam z otrokom, zanimanje družbe za otroke se lahko zmanjša, lahko se zmanjša višina otroških dodatkov. Posameznik lahko vse te nevarnosti zmanjša tako, da omeji število otrok (McDonald, 2002: 428–436).

Socialno-psihološki dejavniki se oblikujejo pod vplivom ekonomskega, družbenega in političnega razvoja. Na rodnost vplivajo preko oblikovanja in spremicanja vrednot. Eden od rezultatov razvoja družbenih vrednost v zadnjih tristo letih na zahodu, ki se nanašajo na rojevanje in vzrejo otrok, je doktrina "odgovornega starševstva". Po tej doktrini so starši direktno odgovorni za vzrejo svojih otrok, ne pa morebiti kdo drug, na primer člani razširjene družine. V zahodno-evropskem prostoru se od staršev pričakuje, da ima skrb posameznika za otroke prednost pred skrboj za lastne starše in druge sorodnike (Černič - Istenič, 1997: 78–79).

Raziskovanja povezave med rodnostjo in psihološkimi dejavniki doslej niso bila zelo uspešna. Redke empirične raziskave, ki so iskale povezave med osebnostnimi značilnostmi staršev in številom otrok, kakor tudi med družinskim ozračjem (razumevanje, napetosti itd.) in številom otrok, niso dale jasnih odgovorov. Zdi se, da so psihološki dejavniki zelo odvisni od socialno-ekonomskega položaja družine, verske pripadnosti, stalnosti zaposlitve ali kakega drugega dejavnika.

7) Vrednota in stališče sta sorodna pojma. Vrednote so splošnejše in so lahko izvor mnogim stališčem (Ule, 1992: 92).

Eden najbolj presenetljivih izsledkov socialne psihologije je nesrečnost, ki jo vzreja in vzgoja otrok lahko prinese staršem. Sodeč po odgovorih anketirancev otroci lahko zmanjšajo zadovoljstvo, ki ga prinese zakonska zveza; zmanjševati se prične kmalu po rojstvu, najnižjo točko pa doseže v otrokovihi najstniških letih. V celoti se obnovi šele, ko zadnji otrok varno zapusti dom staršev (Walker, 1977; citirano po Colman, 1998: 36).

Raziskovanje socialno psiholoških dejavnikov nizke rodnosti otežuje znatna mera "psihologizacije" motivov omejevanja rojstev. Pri ljudeh se namreč pojavijo nepravilne predstave o vzrokih za omejevanje rojstev, bodisi zaradi neobveščenosti o demografskih procesih ali le zaradi težavnosti pravilnega odgovora. V takih primerih posežejo po odgovorih, ki se jim zdijo najbolj sprejemljivi (Bojko, 1980; citirano po Malačič, 1985: 119). O tem pričajo tudi odgovori na vprašanje o razlogih, zaradi katerih si ljudje ne želijo več otrok, postavljenem v slovenskih anketah o rodnosti. Najpogostejši so bili "nevtralni" odgovori: starost, zdravstveni razlogi, ekonomski razlogi. To je po svoje tudi razumljivo, saj na odločitev za ali proti otroku vpliva kombinacija vrste dejavnikov, ki je pri vsakem posamezniku ali paru drugačna. Marsikdo o njih verjetno niti ne razmišlja in zato na taka vprašanja težko odgovarja.

Tabela 4: Demografski prehod v Sloveniji

Obdobje	Nataliteta	Mortaliteta	Stopnja naravnega prirasta-padca	Stopnja selitvenega prirasta-padca ¹⁾	Delež zunaj-zakonskih rojstev
1754–1779	36,3	32,8	3,5	-0,7	...
1780–1819	34,0	35,6	-1,6	-0,1	...
1818–1846	34,6	26,1	8,5	0,2	...
1846–1857	32,0	28,7	3,3	-3,7	...
1858–1869	33,4	26,5	6,9	-2,7	16,4
1870–1880	34,4	28,1	6,3	-2,1	10,5
1881–1890	35,1	27,0	8,1	-3,8	9,9
1891–1900	34,8	26,2	8,6	-5,9	8,5
1901–1910	34,0	23,5	10,5	-6,4	7,7
1911–1920	25,9	23,5	2,4	-4,2	...
1921–1930	28,7	17,7	11,0	-4,6	...
1931–1940	23,4	15,0	8,4	-4,4	9,9
1941–1947	20,3	16,1	4,2	-4,4	...
1948–1952	23,3	12,2	11,1	-2,3	11,7
1953–1961	19,7	9,7	10,0	-2,9	10,7
1961–1970	17,8	9,9	7,9	-2,5	9,2
1971–1980	16,8	10,2	6,6	2,4	10,5
1981–1990	13,8	10,4	3,5	0,5	19,3
1991–2000	9,7	9,8	-0,1	2,3	31,0
2001–2004	8,8	9,4	-0,6	1,3	41,7

1) Selitveni prirast je razlika med celotnim in naravnim prirastom. Celotni prirast je razlika med številom prebivalstva v dveh zaporednih popisih prebivalstva.

Viri: Vogelnik, 1965: 71; SURS; lastni izračuni.

2. RODNOST DO DRUGE SVETOVNE VOJNE

Družina Vadnal, Borovnica pri Ljubljani, 1909.

Razvoju rodnosti na ozemlju Slovenije lahko sledimo šele od srede 18. stoletja dalje, ko je bilo izvedeno prvo štetje prebivalstva in ko so podatki iz status animarum že dovolj zanesljivi. Za predhodna obdobja imamo le nekaj dragocenih fragmentarnih podatkov, ki pa ne zadoščajo za sklepanje o razvoju rodnosti na ozemlju zdajšnje Slovenije⁸⁾. Zato za uvod povzemamo nekaj splošnih znanj o razvoju prebivalstva v 17. in prvi polovici 18. stoletja v zahodni in srednji Evropi.

Osemnajsto stoletje pomeni mejnik v razvoju evropskega prebivalstva. Nekako sredi 18. stoletja se je končalo predhodno obdobje razvoja, ki je zajemalo 17. in prvo polovico 18. stoletja in za katero je bila značilna stagnacija prebivalstva. To je bilo obdobje velikih nihanj števila prebivalstva; ta so bila odvisna od količine pridelane hrane, epidemij nalezljivih bolezni in socialnih nemirov vseh vrst. Dobre letine in mirna obdobja so se v demografskem smislu odražala v nižji umrljivosti, zgodnejših porokah in večjem številu rojstev. Demografske posledice lakot, epidemij in vojn (vsake posebej ali pa povezane med seboj) pa so bile: povečana umrljivost, manjše število otrok, višja starost ob poroki in nekaj let pozneje tudi manjše število rojstev. Zato je raven natalitete zelo nihala: verjetno med 30 in 45 % (Reinhard et al., 1968: 150). Redke raziskave rodnosti za to obdobje so pokazale, da je bila raven zakonske rodnosti znatno nižja od tako imenovane naravne rodnosti. Povprečno število živorojenih otrok na eno poročeno žensko se je verjetno gibalo okrog 6.

Regionalne razlike v ravni splošne rodnosti so nastajale predvsem zaradi različne starosti ob poroki in različnega deleža dokončno samskih žensk. V zahodni in srednji Evropi naj bi se v tem času izoblikoval zahodnoevropski vzorec rodnosti, za katerega so značilne pozne poroke in visok delež dokončno samskih. Meja med tem in vzhodnoevropskim vzorcem naj bi potekala po črti Trst-St. Peterburg, torej tudi prek slovenskega ozemlja. Vzhodno od te črte naj bi prevladoval vzhodnoevropski vzorec rodnosti, za katerega so značilne zgodnje poroke in nizek delež dokončno samskih žensk. Potek Hajnalove črte, imenovane po avtorju hipoteze (Hajnal, 1965), je bil v osrednjem in končnem delu poteka že preverjen, ne pa še v začetnem delu. Zato bomo posebno pozornost namenili prav preverjanju Hajnalove hipoteze o poteku črte Trst-St. Peterburg.

Obdobju stagnacije evropskega prebivalstva, ki se je končalo nekako sredi 18. stoletja, je ponekod prej, ponekod pozneje, sledilo naraščanje. Industrijskemu, nato splošno gospodarskemu in socialnemu razvoju je sledil razvoj prebivalstva. Na razvoj prebivalstva, nad katerim je stoletja dominirala narava, je postopoma začel zavestno vplivati človek; naučil se je obvladovati bolezni, zaradi česar se je podaljšalo življenje, in rojstva, zaradi česar je lahko zavestno odločal o številu svojih otrok.

Na Slovenskem se je ta razvoj začel pozneje kot v zahodni Evropi. V primerjavi z zahodno Evropo je Avstrija spadala med države z zaostalim gospodarstvom, slovenske dežele pa med manj razvite predele Avstrije. Zato je naš zaostanek za zahodno Evropo znašal približno pol stoletja (Vogelnik, 1974).

Razvoj prebivalstva na ozemlju Slovenije lahko kvantitativno spremlijamo od srede 18. stoletja dalje, najprej s pomočjo fragmentarnih podatkov, od srede 19. stoletja pa s pomočjo objavljenih podatkov iz popisov prebivalstva in naravnega gibanja prebivalstva. Te podatke so F. Zwitter, Ž. Šifrer in D. Vogelnik uporabili za izračun ali vsaj oceno osnovnih kazalnikov gibanja in sestave prebivalstva na današnjem ozemlju Slovenije od druge polovice 18. stoletja do druge svetovne vojne (nataliteta, mortaliteta, splošne stopnje naravnega in selitvenega prirasta). Njihova dognanja lahko od srede osemdesetih let 20. stoletja dalje dopolnjujemo z izsledki zgodovinsko-

8) M. Štuhec (1985) je s pomočjo podatkov rojstnih matičnih knjig za stolno župnijo sv. Nikolaja v Ljubljani in izsledkov V. Valenčiča o številu prebivalstva izračunal natalitet za drugo polovico 17. stoletja. V prvih treh desetletjih je nataliteta znašala 41 %, v četrtjem desetletju 40 %, in v zadnjem 37 %. V tej župniji se je povprečno letno rodilo nekaj čez 200 otrok (Štuhec, 1985: 125). Natalitet je za drugo polovico 17. stoletja izračunal tudi S. Radovanovič za mestno župnijo sv. Janeza Krstnika v Mariboru, vendar so vrednosti neverjetno visoke, med 85 % in 100 % (Radovanovič, 1991). Zdi se, da je število rojstev, v primerjavi s številom umrlih, močno precenjeno, ali pa je bilo to obdobje izrazitega priseljevanja.

Za drugo polovico 17. stoletja so podatki o rojstvih zbrani tudi za nekatera druga naselja, vendar avtorji niso mogli izračunati natalitete, ker ni znano število prebivalstva ali pa podatki niso dovolj zanesljivi.

demografskih analiz različnih avtorjev. Te analize črpajo podatke iz matičnih knjig (krščenih, umrlih, poročenih) in se nanašajo na posamezne župnije, naselja ali občine.

Geografska lega naselij, župnij in občine je tako, da so nekatere slovenske pokrajine sorazmerno dobro zastopane (na primer Koroška), nekatere slabše (Kranjska, Primorska), nekatere pa sploh ne (Prekmurje). Kljub temu geografska razpršenost naselij in župnij omogoča vpogled v nekatere regionalne razlike, ne omogoča pa posploševanja ali računanja povprečij za Slovenijo.

V naslednjih odstavkih predstavljamo naselja, župnije in občine, za katera so dostopni vsaj osnovni kazalniki rodnosti za daljša ali krajša časovna obdobja od 17. do 20. stoletja. Opisi so izčrpnejši za tista naselja in župnije, za katere so podatki bogatejši in se nanašajo na daljša časovna obdobja, in krajši za tista s skromnimi ali le fragmentarnimi informacijami.

Slika 1: Geografski položaj naselij, župnij in občin, katerih podatki so vsebovani v poglavju 2

Bohinj (500–600 n. m. v.). Z imenom Bohinj označujemo ledeniško kotlino v Julijskih Alpah, ki obsega 19 naselij (Bistrica, Bitnje, Brod, Kamnje, Lepence, Nemški Rovt, Nomenj, Ravne, Savico, Gorjuše, Koprivnik, Češnjico, Jereko, Podjelje, Polje, Ribčev Laz, Srednjo vas, Staro Fužino, Studor). V 19. stoletju so bila to pretežno kmečka naselja z majhno zemljiško posestjo. Leta 1826 je imelo več kot 10 ha zemlje 18,5 % posestnikov, 3–10 ha 48,2 %, vsi preostali pa manj kot 3 ha. Hlapce, dekle in pastirje so najemali le večji kmetje. Med njimi so prevladovale dekle. Moški so se raje zaposlovali v rudarstvu, fužinarstvu in obrti, v začetku 20. stoletja pa tudi pri gradnji bohinjske železnice in v žagarstvu. Posli (dekle in hlapci) so izvirali iz bajtarskih, kmečkih, pa tudi raznih vrst

delavskih in obrtniških družin (Makarovič, 1987).

Črna na Koroškem (575 n. m. v.) je zadnji večji kraj v zgornjem delu Mežiške doline. Kot gospodarsko, kulturno in farno središče kmetijskega zaledja se je po zaslugu nekdanjega fužinarstva in še živega rudarstva vsaj že sredi 17. stoletja začela oblikovati v delavsko naselje, sredi 18. stoletja pa so se v njej razvile nekatere, v 19. stoletju pa številne obrtne dejavnosti.

Gospodarskemu je sledil tudi socialni razvoj. Leta 1882 je bila ustanovljena javna šola, leta 1911 je Črna dobila elektriko, med leti 1903 in 1976 pa je imela tudi bolnišnico. Poleg cestnih povezav s Prevaljami, Pliberkom in Šoštanjem je dobila z zgraditvijo železniške proge Prevalje-Pliberk tudi posredno železniško povezavo s Pliberkom in z Ravnami na Koroškem.

Skladno z gospodarskim razvojem Črne se je spremenjalo tudi njeno prebivalstvo. Od leta 1764, ko imamo prvi podatek o številu prebivalstva (318 oseb), pa do leta 1971 se je to posredmerilo. Število prebivalcev Črne je naraščalo zaradi doseljevanja; to je izpričano vsaj že od srede 18. stoletja dalje. Zato so v Črni poleg domačinov živeli tudi prišleki. Prihajali so iz okoliških in drugih krajev in deloma tudi iz drugih držav. Privabljala jih je možnost zaposlitve v fužinarstvu, rudarstvu in obrtnih dejavnostih. Vpisi v matične knjige dopuščajo posplošeno ugotovitev, da je bila Črna vsaj že sredi 19. stoletja kraj, v katerega so se stalneje priseljevali samski moški in deloma ženske, občasno tudi družine (Makarovič, 1986). Zaradi izjemno velikih možnosti za zaposlovanje Črna ni poznala omembe vrednega izseljevanja.

Dolina pri Trstu (50 n. m. v.) je slovenska vas v dolini Glinščice, 7 kilometrov oddaljena od Trsta (Italija). V 19. stoletju je bila vključena v koprski okraj, pred tem pa je pripadala Kranjski. Od leta 1923 dalje sodi v tržaško pokrajino. Prebivalci Doline so bili mali posestniki, med katere so se v prvi polovici 19. stoletja priselili številni obrtniki. Ker je majhna posest zagotavljala le preživetje, si je glavnina prebivalstva dohodek dopoljevala s krušarstvom in prodajo poljedelskih pridelkov (Verginella, 1990).

V 19. stoletju je vas doživela postopen porast prebivalstva; od 589 prebivalcev leta 1791 na 950 leta 1910. Odseljevanje najrevnejših članov skupnosti se je začelo v drugi polovici 19. stoletja, (Verginella, 1990).

Gradec pri Pivki (586 n. m. v.) leži v zatišni legi na valovitem svetu srednje Pivke ob vznožju Hriba, za katerim se dviga višja Osojnica (820 m). Pod vasjo teče železniška proga Prestranek-Pivka. Gradec se prvič omenja leta 1643, za 18. stoletje pa imamo tudi že podatke o številu hiš in o pripadajočih družinah. Bilo jih je 7. Vse so bile kmečke: ena je imela cel grunt (približno 15 ha), tri so imele pol grunta, ena tri četrt grunta in dve tri osmine grunta. Število kmetij oz. gospodinjstev je ostalo vse do leta 1971 enako, število prebivalcev pa se je začelo zmanjševati po prvi svetovni vojni (Makarovič, 1979).

Kamnica (293 n. m. v.) je sedaj naselje v zahodnem mestnem območju Maribora, na levem bregu Drave. Prvič je bilo omenjeno okrog leta 1100. Šolski pouk je stekel leta 1683 v zasebni šoli. Kamnica je bila znana po lončarstvu (Savnik, 1980: 218).

Ljutomer (184 n. m. v.) leži na stiku Spodnjega Murskega polja in Vzhodnih Slovenskih goric na naplavini Ščavnice. Trg je slovel že od 13. stoletja kot tržišče za poljske pridelke, posebno za pšenico in vino (Savnik, 1980: 138).

Loški potok (770–850 n. m. v.) sestavljajo naselja, ki ležijo na planoti, s katere vodijo poti v Ribnico, Sodražico, Čabar in Loško dolino (Tabor, Hrib, Srednja vas, Šegova vas, Retje, Maki Log, Travnik). Glavni gospodarski panogi sta živinoreja in gozdarstvo. V preteklosti so si kmetje pomagali s sezonskim delom v slavonskih in drugih gozdovih. Precej so se tudi izseljevali (Savnik, 1971: 562).

Piran (1–90 m. n. v.) je obmorsko mesto v slovenski Istri. Konec 19. stoletja so, sodeč po poročnih formularjih, v Piranu (mesto s pripadajočim komunalnim zaledjem) živeli poljedelci in posestniki (dobra polovica), mornarji (15 %), ribiči (4 %) itd. V mestu so živeli tudi uradniki, obrtniki, trgovci (Mihelič et al., 1994).

Podstenice (595 n. m. v.) so bile pred drugo svetovno vojno naselje s šolo, žago in gostilno, a je bilo hkrati s pripadajočimi zaselki med roško ofenzivo avgusta 1942 porušeno in požgano (Savnik, 1971: 523).

Predgrad (374 n. m. v.) je največja vas v Poljanski dolini (občina Kočevje), a je kljub temu odmaknjena od glavnih prometnih poti. Avtobus je začel redno voziti v Kočevje in trikrat tedensko v Črnomelj šele leta 1950. Elektriko so dobili leta 1952. Predgrad leži le nekaj kilometrov od slovensko-hrvaške meje. Kljub temu je to popolnoma slovenska vas.

Nastanek naselja je povezan s srednjeveškim gradom Poljane, prvič omenjenim leta 1325; poljansko zemljiško gospodstvo je bilo takrat razdeljeno na 10 hub. Sredi 16. stoletja, ko je bilo uradno dovoljeno doseljevanje uskokov, je 10 kmetij uživalo že 20 kmetov - podložnikov. Sredi 19. stoletja je imelo pol grunta le še 3 % kmetov, 58 % je imelo 1/4 grunta, 34 % pa 1/8 grunta. Ob koncu 19. stoletja ni bilo v Predgradu nobenega polgruntarja (približno 7 ha) več.

Proces drobljenja kmetij je rojeval sloj številnih manjših kmetov, bajtarjev in osibevnikov. Njihove družine so največkrat živele na robu življenjskega obstoja. Preživljale so se z dninami po kmetijah. Zato se je vsaj že v 2. polovici 18. stoletja del prebivalcev dodatno ukvarjal z menjalnim trgovanjem, peščica pa s krošnjarstvom. Vsaj v 1. polovici 19. stoletja so bili nekateri Predgrajci zaposleni tudi že kot gozdni delavci. Od srede 19. stoletja dalje pa je gmotna nuja silila ljudi, sprva le moške, pretežno z manjših ali obubožanih večjih kmetij in bajt, da so si začeli iskati delo v tujini. Občasno ali stalno zaposlovanje v tujini, zlasti v Ameriki, se je močno povečalo proti koncu 19. stoletja, tik pred prvo svetovno vojno pa je začelo upadati. Zamrlo je šele po drugi svetovni vojni (Makarovič, 1985).

Odseljevanje je odločilno vplivalo na spremenjanje števila prebivalstva Predgrada. Vsaj od srede 19. stoletja dalje se je število prebivalstva neprestano zmanjševalo, in to kljub temu, da je bil naravni prirast, razen v desetletjih 1851–1860 in 1911–1920, stalno pozitiven.

Radgona (211 n. m. v.) je bilo naselje, ležeče pod istoimenskim gradom. Ustanovljeno je bilo leta 1261, leta 1299 je postaleno mesto. Od leta 1450 je tod obstajal most čez Muro (Radovanovič, 1997).

Sele-občina (860–1100 n. m. v.) leži v Spodnjem Rožu (Avstrija). Sestavljajo jo naselja: Sele Fara/Zell - Phare, Sele-Frajbah/Zell - Freibach, Sele - Šajda/Zell - Schaida, Sele - Homeliše/Zell - Hämöllisch, Sele - Sredni Kot/Zell - Mitterwinkel in Sele - Zgornji kot/Zell - Oberwinkel. Monografija Sele in Selani, po kateri povzemamo podatke, vključuje vsa omenjena naselja razen naselja Sele - Homeliše. Naselja sestavljajo samotne kmetije, ki so nastale vsaj že v zgodnjem novem veku, in mlajši, bolj ali manj strnjeno postavljeni kmečki domovi. Zlasti večje kmetije so se že v 16. in 17. stoletju delile na polovice ali četrtine. V drugi polovici 19. stoletja in pozneje pa so nekatere velike in manjše kmetije prešle tudi v nekmečko last (Makarovič, 1994).

V Selah so še sredi 20. stoletja prevladovale kmečke družine. S poljedelstvom združena živinoreja in ponekod tudi izkoriščanje gozda sta jim pomenila osnovne vire preživljavanja. Zaradi ostrih podnebnih razmer so bili pridelki le malokje zadostni. Vsaj že v 17. stoletju so izdelovali strešne kritine, skodle in deske ter kuhalni oglje. Z izrabo gozdov so se preživljale predvsem družine kajžarjev. Poglavitni dodatni vir kmečkega preživljavanja od zadnje četrtine 19. stoletja in vse do urejenega cestnega in tovornega prometa je bilo vozarstvo. Med vire preživljavanja nekaterih kmečkih in zlasti kajžarskih družin je sodil tudi divji lov.

Čeprav občina Sele leži v Republiki Avstriji, "še vsi domačini govorijo slovenski materni jezik" (Makarovič, 1994).

Slovenska Bistrica - podeželje (250–400 n. m. v.) zajema naselja župnije Slovenska Bistrica brez naselja Slovenska Bistrica: Devina, Klopce, Kovača vas, Nova Gora, Ritoznoj, Spodnja Ložnica, Spodnja Nova vas, Šentovec, Zafošt in Zgornja Bistrica. Ta naselja ležijo na razgibani pokrajini, ki zajema jugo-vzhodni del Pohorja, bližnje podgorsko gričevje in ravnino pod njim. V 17. stoletju so skupaj z naseljem Slovenska Bistrica sestavljala župnijo Slovenska Bistrica (Koropec, 1990).

Slovenska Bistrica - mesto (274 n. m. v.) leži v središču razgibane pokrajine, ki zajema jugo-vzhodni del Pohorja, bližnje podgorsko gričevje in ravnino pod njim. Ponaša se s starim šolstvom. Začetki deške šole segajo v protestantski čas. Redni pouk se je začel leta 1644. Skozi stoletja je večina Bistričanov živela od obrtništva. Vsak obrtnik pa je bil hkrati tudi trgovec (Koropec, 1990).

Strojna (1000–1060 n. m. v.) je naselje raztresenih gorskih kmetij v prisojni legi pod vrhom in po pobočjih istoimenskega sredogorja, ki leži severno od Prevalj, med dolinama rek Meže in Drave. Območje je zelo odmaknjeno od rudarskih in fužinarskih središč oziroma v novejšem času od industrijskih središč v dolini ter je močno poljedelsko. Elektriko je Strojna dobila šele leta 1958, cestno povezavo z Ravnami na Koroškem pa leta 1974.

Naravne razmere (lega, podnebje, prst) so precej ugodne za kmetijsko izrabo tal; 20 % njiv, 13,7 % pašnikov, 55 % površin gozda. Prevladujoča oblika agrarne naseljenosti so samotne kmetije z zaprtimi ali odprtimi celki (Medved, 1967).

V 19. stoletju je Strojno sestavljalo 20 kmetij s povprečno 21 ha posesti. Poleg članov gospodarjeve družine je na vsaki kmetiji živilo še določeno število služinčadi (hlapcev in dekel). Po podatkih iz popisa leta 1869 je na strojanskih kmetijah živilo povprečno 12–13 oseb. Ob stalno naseljenih kmečkih družinah pa so vsaj že od 2. polovice 18. stoletja dalje tam občasno živeli najemniki – ofarji. Prebivali so v bajtah, ki so bile last kmetov. Od srede 19. stoletja dalje se je število prebivalstva na kmetijah postopoma krčilo (nazadovanje živinoreje in poljedelstva, rastoči pomenom gozdov, razvijajoče se železarstvo), v dolinah in grapah pa so rasle koče žagarjev in gozdnih delavcev (Makarovič, 1982).

Število prebivalcev Strojne se vse do druge svetovne vojne ni veliko spremajalo. Popis leta 1869 je naštel 253 prebivalcev, popis leta 1931 pa 247. Poglavitni vzrok za stagnacijo števila prebivalcev v Strojni je bilo odseljevanje. Naravni prirast je bil namreč vse od leta 1881 dalje pozitiven.

Velenje-trg (390 n. m. v.) je bilo upravno-politično in gospodarsko središče vzhodnega dela Šaleške doline. Bilo je naselje obrtnikov, trgovcev in gostilničarjev. Vse do leta 1950 Velenja ni mogoče šteti za rudarsko naselje. Število prebivalstva je ves čas naraščalo, od leta 1822 do 1910 se je skoraj početverilo. V Velenju so se zaradi razvijajoče se rudarske dejavnosti naseljevali tudi tujci. Ti so sestavljali nemško govoreče prebivalstvo Velenja (Hudales, 1997).

Velenje-okolica (400–740 n. m. v.). Sestavljajo jo naselja Zgornji in Spodnji Šalek ter Šmartinske Cirkovce. V 19. stoletju je bil Spodnji Šalek ravninska gručasta vas s prevladujočim poljedelstvom, Zgornji Šalek vas v hribovitem obrobu Šaleške doline z uravnoteženo vlogo poljedelstva in živinoreje, Šmartinske Cirkovce pa so bile takrat hribovska vas s samotnimi kmetijami. Število prebivalstva je v teh vaseh naraščalo do konca 19. stoletja, vendar pa bistveno počasnejše kot v Velenju. Med letoma 1822 in 1910 je poraslo le za 60 % (Hudales, 1997).

Velenje-trg in Velenje-okolica ležita v Šaleški dolini. Tam se je v 19. stoletju začela razvijati industrija. Pomembne so bile usnjarska, hmeljarska in lesna industrija. Prvi opaznejši vplivi rudarstva in predvsem premogovništva so se kazali od začetka 19. stoletja dalje, koncem 19. stoletja pa je premogovništvo postalo glavna gospodarska panoga doline. Leta 1826 je Šaleška dolina dobila novo cestno povezavo s Koroško, leta 1891 železniško povezavo s Celjem, leta 1899 pa še z Dravogradom (Hudales, 1997).

Prva trivialna šola bila ustanovljena že leta 1777 v Šoštanju. Kljub temu je veliko otrok še v šestdesetih letih 19. stoletja obiskovalo le nedeljsko šolo. Redno obiskovanje šole se je na vse otroke razširilo šele v sedemdesetih letih 19. stoletja (Hudales, 1997).

Župnija Velike Brusnice (180–457 n. m. v.) se razprostira med Gorjanci in dolino Krke. Sestavljajo jo naselja: Velike Brusnice, Male Brusnice, Ratež, Dolenji Suhadol, Gorenji Suhadol, Gumberk, Leskovec in Gabrie (Rožman, 2001).

Sredi 17. stoletja so v župniji prevladovale cele kmetije. Z naraščanjem števila prebivalstva so se kmetije delile na manjše enote. V prvi polovici 19. stoletja je bilo nadpolovičnih kmetij 12 %, polovičnih 55 %, tretjinskih, četrtninskih in manjših kmetij 25 %, hišarjev 5 %. Štiri petine teh kmetov je bilo posestnikov, petina pa najemnikov.

Večina kmetijskih zemljšč brusniške župnije leži v hribovitem in zakraselem svetu. V 19. in prvi polovici 20. stoletja je gozd pokrival 60 % kmetijskih površin, njive 20 %, vinogradi 2 %, sadovnjaki 2 %, travniki slabih 5 %, pašniki pa 7 %. Ko so gozdove zemljščkih gospodov v 2. polovici 19. stoletja razdelili kmetom, je bil dohodek od gozda med najpomembnejšimi viri denarnih sredstev. Drugi dopolnilni viri s*o bili še prodaja žganja, suhih sлив,

vina, konoplje, perutnine, jajc, sadja.

Jedro kmečkega gospodarstva so sestavljali družinski člani: starši, otroci, stari starši in pogosto gospodarjevi samski bratje in sestre. Zaradi preobilice domače delovne sile najemanje poslov ni bilo v navadi. Kmečki proletariat, to so bili hišarji in gostači, je že v 1. polovici 19. stoletja predstavljal znaten del kmečkega prebivalstva.

Število prebivalstva župnije Velike Brusnice je v 19. in prvi polovici 20. stoletja naraščalo, razen v obdobju od 1900 do konca prve svetovne vojne, ko so se številni odselili v Ameriko. Območje brusniške župnije je bilo namreč eno najzaostalejših na Dolenjskem. Manjši kmetje, bajtarji in gostači so si življenjsko raven zboljševali z izseljevanjem v Ameriko, nabiralništvom, prevozništvom in s sezonskim delom v hrvaških, kočevskih in gorjanskih gozdovih (Rožman, 2001).

Vitanje (478 n.m.v.) je naselje na južnem obrobju Pohorja, na sotočju Hudinje, Hočne in Jesenice. Trške pravice je dobilo v 14. stoletju. Razvita kovaška obrt. Prva šola je začela delovati leta 1763 (Savnik, 1976).

Tabela 5: Število prebivalstva v nekaterih naseljih, župniji in občini, popisi prebivalstva 1869–1948

Naselje, župnija, občina ¹⁾	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1931	1948
Bohinj (19 naselij)	4500	4477	4314	4127	4578	...	5190	4817
Črna na Koroškem	...	494	467	621	827	1198
Dolina pri Trstu	746	859	874	884	950
Gradec pri Pivki	67	74	67	50	71	...	42	55
Piran	12326
Predgrad	494	480	476	428	352	...	361	302
Sele - občina	935	957 ²⁾	998	951	962	913 ³⁾	...	960 ⁴⁾
Strojna	253	267	266	258	246	...	247	217
Velenje - trg	266	364	441	529	566
Velenje - okolica	361	452	434	455	410
Velike Brusnice - župnija	1447	1468	1647	1708	1657	1650	1803	2079

1) Navedena niso naselja, za katere se mikropodatki nanašajo samo na obdobje pred popisom prebivalstva leta 1869.

2) leto 1883

3) leto 1923

4) leto 1951

Vir: Makarovič, 1979; Makarovič, 1982; Makarovič, 1986; Makarovič, 1987; Makarovič, 1994; Hudales, 1997; Rožman, 2001; Verginella, 1990; Mihelič, 1994.

2. 1 RAZVOJ NATALITETE

Od srede 18. do srede 20. stoletja se je raven natalitete zmanjšala za polovico. To zniževanje pa ni potekalo enakomerno, saj za prvi 100 let tega 200-letnega obdobja sploh ne moremo govoriti o upadanju. Zato smo celotno obdobje razdelili na dva dela: do srede 19. stoletja in od srede 19. stoletja do druge svetovne vojne. Ta delitev je pogojena deloma z etapami zgodovinskega razvoja, deloma pa s količino in kakovostjo statističnih podatkov.

Prvo obdobje (1754–1857) zamejujeta prvi štetji prebivalstva v avstro-ogrski monarhiji. Za to obdobje so podatki še fragmentarni in dokaj nezanesljivi. Nanašajo se na zgodovinske teritorialne enote, ki niso neposredno primerljive z današnjimi mejami Republike Slovenije. Zbral jih je F. Zwitter (Zwitter, 1936), D. Vogelnik pa jih je uporabil za izdelavo ocen natalitete za zdajšnje ozemlje Slovenije za obdobje 1754–1857 (Vogelnik, 1965: 116–128). Izdelal jih je tako, da je izhajal iz prvega modernega popisa prebivalstva v letu 1857. Za to leto je imel na voljo podatke F. Zwittra po takratni teritorialni razdelitvi (do ravni dežel) in podatke Ž. Šifrera (Šifrer, 1963), preračunane na sedanje ozemlje Slovenije na osnovi originalnih podatkov za sodne okraje. S primerjavo teh podatkov je D. Vogelnik izračunal "koeficiente redukcije historičnih teritorialnih enot na sedanje ozemlje Slovenije". Te koeficiente je nato uporabil za preračunavanje podatkov F. Zwittra na sedanje ozemlje Slovenije. Postopek je imenoval teritorialna ponderacija. Poleg teritorialne ponderacije je za obdobje 1780–1818, za katero F. Zwitter ne daje časovno sklenjenih podatkov, uporabil tudi časovno ponderacijo. Tako je s pomočjo teritorialne in časovne ponderacije izdelal ocene vrednosti natalitete (in mortalitete) za vsako desetletje od 1780 do 1860. Od tega načina ocenjevanja se je odmaknil le za najstarejše obdobje, to je za obdobje od leta 1762 do leta 1779, ker je nekatere izračune F. Zwittra ocenil za nerealne. Podatke F. Zwittra in iz njih izhajajoče ocene D. Vogelnika vsebuje tabela 6.

Obdobje med popisoma 1754 in 1857 je D. Vogelnik razdelil na tri podobdobja: 1754–1779, 1780–1818 in 1819–1857. Ocenjena raven natalitete (36,3 %) predstavlja za prvo podobdobje povprečje za vseh 25 let. Za naslednje podobdobje (1780–1818), to zajema 38 let, pa je lahko izdelal ocene že za krajsa časovna obdobja, desetletja. Tretje podobdobje zajema čas od 1819 do 1857 oz. 1860. Podatki za to obdobje so že zelo zanesljivi. Kljub temu se za zadnje desetletje tega obdobja, 1851–1860, ocena natalitete D. Vogelnika razlikuje od ocene Ž. Šifrera, ki je avtor ocen za obdobje 1850–1961, za 1,8 promilne točke. To kaže na težavnost ocenjevanja ravni demografskih pojavov za obdobja, ki s sedanjim niso ne vsebinsko ne ozemeljsko popolnoma primerljiva.

Sodeč po podatkih D. Vogelnika se je v obdobju 1754–1860 nataliteta ves čas rahlo zniževala. Kratkoročna nihanja ob koncu 18. in v prvi polovici 19. stoletja so bila povezana z dolgim obdobjem francoskih vojn (1780–1815) in lakote (1815–1817), ki jim je sledila: najprej se je nataliteta v obdobju 1810–1818 znižala, nato pa v naslednjem desetletju povečala; to povečanje si lahko razlagamo kot kompenzacijsko obdobje po dolgih letih vojn in lakote. Razmeroma nizka raven natalitete sredi 19. stoletja pa naj bi bila posledica gospodarske krize.

Ocene D. Vogelnika temeljijo na razmeroma skopih podatkih, zato imamo do nekaterih tudi pomisleke: v teritorialni ponderaciji ni upoštevano Prekmurje, za obdobje 1810–1818 je vrednost za Štajersko iz let 1816–1817 uporabil kot povpreček za celotno ozemlje Slovenije, čeprav so to bila leta lakote po končanih francoskih vojnah, francoske vojne niso enako prizadele vseh slovenskih pokrajin itd. Če navedene pomisleke upoštevamo in če za obdobje 1851–1860 namesto ocene D. Vogelnika upoštevamo oceno Ž. Šifrera, se nam razvoj natalitete na ravni zdajšnje Slovenije v obdobju 1754–1857 ne kaže kot obdobje rahlega upadanja, temveč bolj kot obdobje rahlega upadanja in nato stagnacije, ki so ga za nekaj let prekinile francoske vojne⁹.

9) Ocena za desetletje 1810–1818 temelji na podatkih za Štajersko v letih 1816–1817. To pa sta leta, v katerih je bila umrljivost nadpovprečna (konec francoskih vojn, lakota). Na to kažejo tudi podatki za vas Strojna, kjer je celo španska gripe v letu 1919 zahtevala manj žrtev (Makarovič in Šircelj, 1985). Zato je bila tudi rodnost v teh letih na Koroškem in Štajerskem zagotovo nižja kot v predhodnih. Vendar posledice vojn in lakote niso enako prizadele vseh slovenskih pokrajin. V Predgradu, na primer, je bilo v desetletju 1811–1820 število rojstev še enkrat večje od števila umrlih. Zato je raven natalitete, ki jo je za Slovenijo za desetletje 1810–1818 določil D. Vogelnik, verjetno nekoliko podcenjena.

Tabela 6: Nataliteta v Sloveniji od srede 18. do srede 19. stoletja

(‰)

Avtor izračunov, teritorialne enote	1754–1779				1780–1818						1819–1857			
	1762	1764	1768	1771– 1773	1784– 1785	1788– 1789	1787– 1792	1793	1802	1816– 1817	1819– 1827	1830– 1845	1846– 1850	1851– 1860
F. Zwitter (1936)														
Štajerska	32,1	35,7	33,8	...	38,5	35,2	34,2	32,5	35,9	33,2	31,7	30,5
Kranjska	33,8	35,7	31,6	32,2	30,8
Koroška	28,5	33,9	29,7	29,4	29,3
Primorska ¹⁾	40,1	38,0	35,7	37,2
Goriška	38,6	...	28,5	36,9
Trst	54,3	45,7
Istra	37,6
Kranjski del Lj. škof.	48,3	41,2
Štajerski del Lj. škof.	41,5
Ocene za sedanje ozemlje Slovenije					1780–1789		1790–1799		1800– 1809	1810– 1818				
D. Vogelnik (1965)					36,3	35,0	34,4	34,2	32,5	35,7	33,5	32,4	31,7	
Ž. Šifrer (1963)					33,5

1) Vrednost 40,1 se nanaša na obdobje 1822–1827.

Viri: Zwitter, 1936; Vogelnik, 1965.

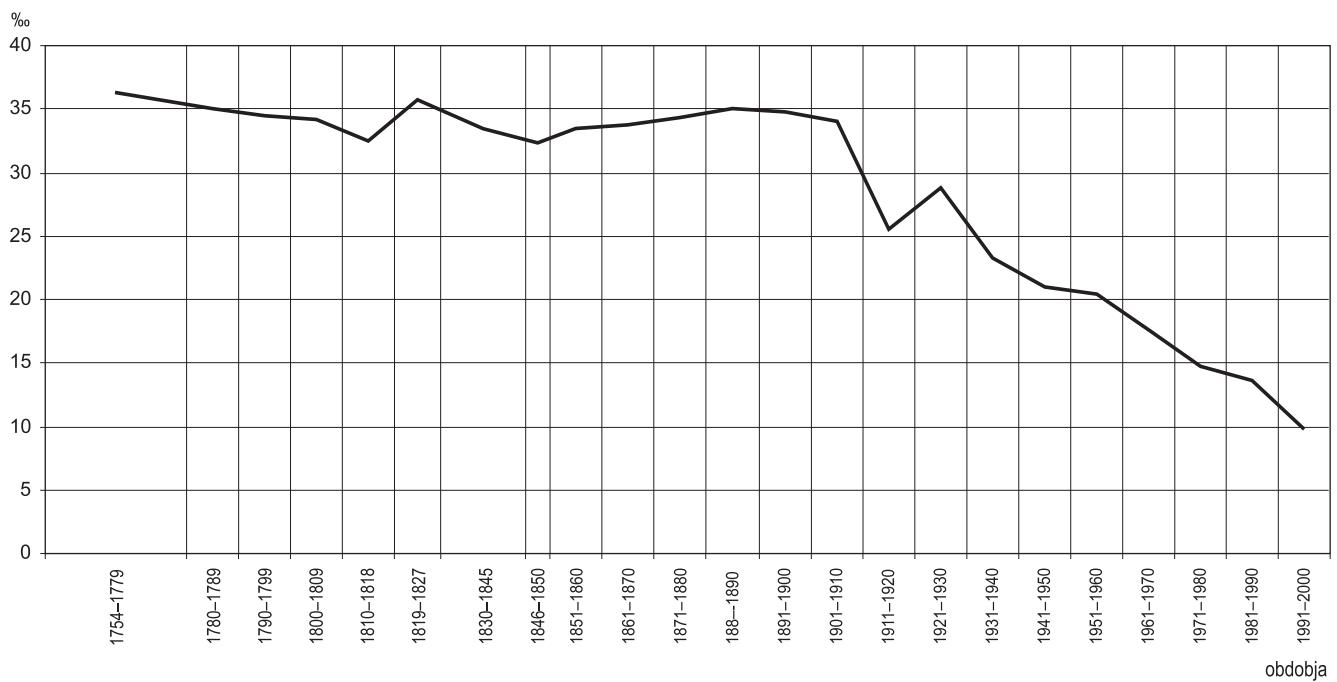
Drugo obdobje v razvoju natalitete zamejujeta prvi moderni popis prebivalstva v Avstro-Ogrski monarhiji in začetek druge svetovne vojne (1857–1941). Za to obdobje so na voljo že dobri kontinuirani podatki popisov prebivalstva in vitalne statistike (razen za vojna leta¹⁰⁾). Marčna revolucija 1848 je namreč dokončno odpravila načelo tajnosti statističnih podatkov. Statistične publikacije postanejo odslej vedno številnejše in izčrpnejše. Zato je preračunavanje osnovnih podatkov na zdajšnje ozemlje Slovenije potrebno le še zaradi zagotovitve teritorialne primerljivosti. Opravil ga je Ž. Šifrer in se pri tem opiral na objavljene podatke avstrijske, za obdobje po prvi svetovni vojni pa na jugoslovanske in italijanske statistike. Za leta prve svetovne vojne je raven natalitete ocenil D. Vogelnik, in sicer na podlagi gibanja natalitete v drugih evropskih državah v istem času (Vogelnik, 1965).

Razvoju natalitete od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne lahko sledimo neprekinjeno, najprej po desetletjih, nato pa po posameznih koledarskih letih. Iz teh podatkov izhaja, da je nataliteta v drugi polovici 19. stoletja na ozemlju Slovenije naraščala in da je dosegla višek v desetletju 1881–1890. Ta višek pa ni bil izrazit, ker je bilo upadanje, ki je temu višku sledilo, sprva zelo počasno. Izrazitejše je postalo šele po letu 1900. Med prvo svetovno vojno se je nataliteta močno znižala. Po vojni, v takoimenovanem kompenzacijskem obdobju, se je sicer povečala, vendar ni nikoli več dosegla vrednosti iz leta 1913.

Med svetovnima vojnama se je zniževanje natalitete nadaljevalo, tako da je ta leta 1940 znašala le še 22 %. Če primerjamo prvo obdobje zniževanja natalitete, to je od konca 19. stoletja do prve svetovne vojne, z obdobjem od konca kompenzacijskega obdobja po prvi svetovni vojni (1924) do začetka druge svetovne vojne, ugotovimo, da je bila intenzivnost upadanja približno enaka. To pomeni, da bi upadanje natalitete v prvi polovici 20. stoletja v Sloveniji potekalo zelo enakomerno, če ga ne bi prekinila prva svetovna vojna.

V primerjavi z drugimi evropskimi državami je bila raven natalitete v Sloveniji med svetovnima vojnama razmeroma visoka. Zato se je upadanje nadaljevalo tudi še po drugi svetovni vojni, enako kot v večini držav s podobno ravnijo nataliteto; to so bile države evropskega juga, jugovzhoda in vzhoda (Vogelnik, 1965). Podobno raven in razvoj natalitete kot Slovenija je v 1. polovici 20. stoletja poznala tudi Hrvaška.

10) Avstrijski popisi prebivalstva so si sledili vsakih 10 let do leta 1910, podatke o številu rojenih otrok pa je avstrijska statistika objavljala do vključno leta 1913, in sicer do 1870 po deželah, nato pa tudi po političnih okrajih.

Slika 2: Nataliteta v Sloveniji od 1754–1779 do 1991–2000

Viri: Vogelnik, 1965; Šifrer, 1963; SURS; lastni izračuni. Za desetletje 1911–1920 ocena D. Vogelnika.

2. 2 RAZVOJ SPLOŠNE, ZAKONSKE IN NEZAKONSKE RODNOSTI

Opis razvoja natalitete na Slovenskem od srede 18. stoletja do srede 20. stoletja, ki smo ga podali v prejšnjem poglavju, nas pouči, da je nataliteta do konca 19. stoletja nihala med 30 % in 37 %, nato pa so se vrednosti začele zniževati in to zniževanje se nadaljuje vse do današnjih dni. Žal pa je nataliteta zelo splošen kazalnik, katerega vrednost je zelo odvisna od starostne in spolne sestave prebivalstva. O teh sestavah pa vse do leta 1921 vemo zelo malo. Kljub temu je bilo za nekatera obdobja mogoče izdelati ocene splošnih stopenj splošne rodnosti, za konec 19. stoletja pa celo oceno celotne rodnosti in povprečne starosti žensk ob rojstvu njihovih otrok.

Sodeč po ocenah za dežele, je bila v drugi polovici 18. stoletja raven splošne rodnosti na ozemlju Slovenije nizka. Splošna stopnja splošne rodnosti se je verjetno gibala med 120 % in 130 %.

Tabela 7: Ocene splošnih stopenj splošne rodnosti, 2. polovica 18. stoletja, dežele (%)

Dežela	Leto	f	f'
Štajerska (slovenski in nemški del)	1768	113	142
Kranjska, Goriška, Gradiščanska, Istra	1778	125	125
Koroška	1787	95	114

f: delež žensk v rodni dobi je enak kot v popisu leta 1754.

f': ženske v rodni dobi tvorijo 25 % vsega prebivalstva.

Viri: Šircelj, 1991: 149; Zwitter, 1936: 43–44; Šifrer, 1962.

Ker je v prvi polovici 19. stoletja nataliteta stagnirala, proti koncu stoletja pa se je pričela povečevati, predpostavljamo, da se je podobno spremenjala tudi splošna stopnja splošne rodnosti. Te predpostavke žal ni mogoče empirično preveriti. Prve izračune splošnih stopenj splošne rodnosti lahko namreč opravimo šele za konec 19. stoletja, ko so poleg podatkov o živorojenih prvič na voljo tudi podatki o številu žensk v rodni dobi. Nanašajo se na takratne politične okraje v avstrijskem delu Avstro-Ogrske. Ker pa se njihove meje ne ujemajo z zdajšnjimi mejami Slovenije, je raven rodnosti za zdajšnje ozemlje Slovenije ocenjena tako, da so upoštevani podatki za tiste okraje, razen Prekmurja, katerih ozemlje večinoma sodi v Republiko Slovenijo, ne pa tudi za tiste, katerih ozemlje večinoma pripada sosednjim državam¹¹⁾. S temi poenostavtvami je bilo mogoče sestavili naslednjo tabelo:

Tabela 8: Splošne stopnje splošne rodnosti, Slovenija brez Prekmurja, 1880–1910 (%)

Leto	f'
1880	146,9
1890	145,6
1900	151,2
1910	159,1

f' je razmerje med številom živorojenih otrok in ženskimi starimi 14–45 let.

Viri: Volkszählung 1880, 1890, 1900, 1910; Bewegung 1880, 1890, 1900, 1910; podatke zbrala I. Rožman; lastni izračuni.

11) Splošne stopnje splošne rodnosti predstavljajo razmerje med številom živorojenih otrok in številom žensk, starih 15–49 let. Ker pa so za obravnavana leta na voljo le podatki o številu žensk, starih 15–45 let, smo število rojstev primerjali s tem številom. Tak izračun poveča vrednosti stopenj.

Ne glede na to, da tabela prikazuje le ocene, pa vrednosti jasno kažejo, da je splošna rodnost proti koncu 19. stoletja naraščala in da je najvišjo vrednost dosegla v letu 1910 ali pa morda celo kako leto pozneje. Temu vrhuncu je sledilo upadanje. Leta 1921 je splošna stopnja splošne rodnosti znašala le še 135 %. Ta vrednost je seveda v veliki meri odraz kompenzacije rojstev po prvi svetovni vojni. Ko je kompenzacijsko obdobje minilo, se je vrednost splošne stopnje znižala. Leta 1931 je znašala 122 %, leta 1953 pa le še 84 %¹²⁾.

Ker za večino 19. stoletje splošnih stopenj splošne rodnosti ni mogoče oceniti, za ilustracijo navajamo ocene za vas Strojna. V Strojni so se splošne stopnje splošne rodnosti dvigale do desetletja 1820–1830, nato so upadale do šestdesetih let devetnajstega stoletja, nakar so začele spet naraščati¹³⁾. Razvoj v Strojni je bil podoben razvoju natalitete kot ga je ocenil D. Vogelnik za Slovenijo.

Tabela 9: Splošne stopnje splošne rodnosti v Strojni v 19. stoletju (%)

Obdobje	f_1	f_2
1800–1809	(105)	(68)
1810–1819	(130)	(81)
1820–1829	109	120
1830–1839	87	94
1840–1849	84	68
1850–1859	60	64
1860–1869	65	75
1870–1879	(92)	(129)

f_1 število živorojenih otrok in število žensk v rodni dobi je izračunano iz števila umrlih.

f_2 število živorojenih otrok je povzeto po vpisih v krstne matične knjige, število žensk v rodni dobi pa je izračunano s pomočjo letnih podatkov o umrlih po starosti in spolu v obdobju 1768–1980.

Vir: Makarovič in Šircelj, 1985.

Še več kot splošna stopnja splošne rodnosti nam o ravni in razvoju rodnosti povedo celotna rodnost in starostno-specifične stopnje splošne rodnosti. Ocenimo jih lahko za obdobje 1896–1900 in leto 1910, izračunamo pa za sredino 20. stoletja. Oceniti za konec 19. stoletja in začetek 20. stoletja slonita na predpostavki, da so bile vrednosti za zdajšnje ozemlje Slovenije enake kot za Kranjsko. Ob koncu 19. stoletja je bila namreč nataliteta na ozemlju zdajšnje Slovenije enaka kot na Kranjskem. Podatke je zbrala in kazalnike izračunala I. Rožman.

Celotna rodnost je v obdobju 1896–1900 znašala 5,6 otroka na eno žensko. To je bila verjetno najvišja vrednost pred pričetkom dolgoročnega zniževanja rodnosti. Leta 1910 je bila vrednost že za 7 % nižja, 5,2 otroka na žensko. Naslednji podatek o celotni rodnosti se nanaša na leto 1950. Takrat je bila celotna rodnost 3,0 otroka na eno žensko; skoraj pol manj kot pred 50 leti. Rodnost se je znižala predvsem v starosti 25–45 let; bolj v višjih

12) Splošne stopnje rodnosti za leta 1880, 1890, 1900 in 1910 so izračunane tako, da je število živorojenih primerjano s številom žensk, starih 14–45 let. Za leta 1921, 1931 in 1953 pa je število živorojenih primerjano s številom žensk, starih 15–49 let. Zato je dejanska razlika med letoma 1910 in 1921 nekoliko manjša, kot se zdi na prvi pogled.

13) Podatke o številu živorojenih nam dajo zapisi v matične knjige, število žensk v rodni dobi pa smo izračunali posredno, prek podatkov o umrlih po starosti in spolu od 1762 do 1980. Generacije rojenih smo tvorili tako, da smo sešteali vse umrle, ki so pripadali določeni generaciji. Tako smo lahko izračunali tudi število žensk v rodni dobi za posamezna koledarska leta. Število živorojenih, vpisanih v matične knjige, in izračunano število živorojenih bi se morali ujemati, če bi se število prebivalstva Strojne spremenjalo samo zaradi naravnega priprasta. Za obdobje 1820–1870 je razlika med obema številoma neznatna. Izračunano število živorojenih, rojenih od 1780–1810, presega število vpisanih v matične knjige, od leta 1870 dalje pa je razmerje obrnjeno. Iz tega lahko sklepamo, da so se proti koncu 18. stoletja ljudje še priseljevali v Strojno, po letu 1870 pa so jo začeli zapuščati. Zaradi tega je število žensk v rodni dobi pred letom 1820 precenjeno, po letu 1870 pa podcenjeno. Zato so stopnje za ti dve obdobji v tabeli prikazane v oklepajih. Nihanja vrednosti so velika, ker je bilo število živorojenih majhno (manj kot 100 rojstev v desetletju), prav tako tudi število žensk v starosti 15–49 let.

starostih in manj v nižjih. Med mlajšimi od 20 let pa se je povečala (Rožman, 2003: 198). To se je odrazilo tudi v povprečni starosti žensk ob rojstvu njihovih otrok: v obdobju 1886–1900 je bila na Kranjskem 31,7 let, do leta 1910 se je znižala na 31,4 leta, do leta 1950 pa na 29,9 let (podatek za Slovenijo). Povprečna starost žensk ob rojstvu njihovih otrok je za leto 1953 razmeroma visoka, ker je še pod vplivom kompenzacije rojstev po koncu druge svetovne vojne. Pred njenim pričetkom je bila povprečna starost gotovo nižja.

Velikim spremembam, ki so se dogajale med začetkom in sredino 20. stoletja, žal ne moremo slediti od leta do leta ali vsaj od desetletja do desetletja. Jugoslovanska statistika ni zagotavljala podatkov o živorjenih po starosti matere niti za leta popisov. Šele podatki iz popisov, izvedenih po drugi svetovni vojni, omogočajo, da s pomočjo retrospektivnega opazovanja bolje osvetlimo razvoj rodnosti v prvi polovici 20. stoletja (poglavlje 4).

Tabela 10: Celotna rodnost in starostno-specifične stopnje splošne rodnosti, Kranjska 1896–1900 in 1910, Slovenija 1950 in 1953

Obdobje, leto	Celotna rodnost ¹⁾	Starostno-specifične stopnje splošne rodnosti (%)					
		14–16	17–19	20–24	25–29	30–39	40–45
1896–1900	5,6	0,6	20,8	142,3	262,3	264,3	138,7
1910	5,2	1,9	26,3	143,0	248,5	247,0	111,0
1950	3,0
1953	2,8	2,1	39,4	134,1	159,3	107,7	29,1

1) Vrednosti se nanašajo na ženske, stare 14–45 let, razen za leto 1950, ko se nanašajo na ženske, stare 15–49 let.

Vir: Presl, 1905: podatke zbrala in kazalnike izračunala I. Rožman; Demografska, 1959; Statistični, 2003.

Tudi o zakonski in zunajzakonski rodnosti vemo zelo malo¹⁴⁾. Prve ocene splošnih stopenj zakonske in zunajzakonske rodnosti so možne šele za konec 19. stoletja. Iz teh fragmentarnih podatkov je mogoče sklepati, da je zakonska rodnost proti koncu 19. stoletja in tudi še v prvih letih 20. stoletja naraščala, zunajzakonska pa se je verjetno zniževala. To bi pomenilo, da je bilo povečevanje splošnih stopenj splošne rodnosti pred začetkom dolgoročnega upadanja rodnosti v začetku 20. stoletja predvsem posledica povečevanja zakonske rodnosti.

Tabela 11: Splošne stopnje splošne, zakonske in nezakonske rodnosti, Slovenija brez Prekmurja, 1880–1910 (%)

Leto	Splošna rodnost (f ¹)	Zakonska rodnost (f _z)	Nezakonska rodnost (f _{zz})
1880	146,9	311,5	25,6
1890	145,6
1900	151,2	315,4	20,3
1910	159,1	335,3	21,5

f¹ je razmerje med številom živorjenih otrok in ženskami, starimi 14–45 let.

Vir: Bewegung 1881–1882, 1890, 1891, 1900, 1901, 1910, 1911 in Volkszählung 1880, 1890, 1900, 1910: podatke zbrala I. Rožman.

14) Marko Štuhec je za drugo polovico 17. stoletja za stolno župnijo sv. Nikolaja v Ljubljani, "približno določil število v zakonu rojenih otrok" na 5–6 (Štuhec, 1985). To število je določil na podlagi intergenetičnih intervalov in ocene povprečnega trajanja zakona, izračunane iz povprečne starosti moških ob poroki in ob smrti.

Na prehodu iz 19. v 20. stoletje je do konca rodne dobe ostalo neporočenih približno 15 % žensk (tabela 24). Če te ženske ne bi rojevale otrok, kar seveda ni res, kakor tudi ni res, da so vse poročene rojevale otroke, bi poročena ženska v obdobju 1896–1900 v povprečju rodila 6,6 živorojenih otrok. Ta ocena je nekoliko višja od ocene, izdelane na osnovi fragmentarnih podatkov za nekaj naselij v različnih letih oz. obdobjih (Šircelj, 1991: 316). Ker pa so podatki zanjo zanesljivejši lahko sklenemo, da je ob koncu 19. stoletja poročena ženska v povprečju rodila 6,5 otrok.

Izračunani in ocenjeni kazalniki rodnosti za drugo polovico 18., konec 19. in za prvo polovico 20. stoletja so maloštevilni in včasih tudi nezanesljivi. Kljub temu si lahko dovolimo vsaj nekaj zaključkov. Od srede 18. stoletja do druge polovice 19. stoletja je rodnost stagnirala ali pa se rahlo zniževala (odvisno od avtorske presoje nepopolnih podatkov). V drugi polovici 19. stoletja pa se je rodnost nedvomno pričela zviševati. Najvišja rodnost je bila verjetno dosežena na prelomu stoletja. Splošne stopnje splošne in zakonske rodnosti so se povečevale vsaj do leta 1910, celotna rodnost pa se je pričela zniževati že po letu 1900. To je bil začetek dolgoročnega zniževanja, ki traja že 100 let in za katerega še vedno ni jasnih znakov, ki bi nakazovali, da se to dolgoročno zniževanje končuje.

2. 3 REGIONALNE RAZLIKE

O regionalnih razlikah v nataliteti in rodnosti vemo zelo malo. Večina dosedanjih naporov je bila usmerjena v ocenjevanje vrednosti osnovnih demografskih kazalnikov za celotno sedanje ozemlje Slovenije, veliko manj pa v odkrivanje regionalnih razlik. Razlog za to je verjetno v maloštevilnih in težko dostopnih virih ter spreminjači se upravni razdelitvi, ki otežuje sestavo primerljivih podatkov za daljša časovna obdobja¹⁵⁾.

F. Zwitter (Zwitter, 1936) je že za 2. polovico 18. stoletja ugotovil, da je nataliteta najnižja na Koroškem in najvišja na Primorskem. Vrednosti za Kranjsko in Štajersko se nahajajo med temi skrajnimi vrednostima. Te ugotovitve veljajo tudi za 19. stoletje, čeprav so se razlike proti koncu stoletja zmanjševale. O regionalnih razlikah pričajo tudi podatki za nekatera naselja. V Strojni in Selah je bila nataliteta nižja kot v Predgradu (Šircelj, 1991: 152). Tudi posledice francoskih vojn in njim sledеča lakota je bolj prizadela Koroško kot pa na primer Belo Krajino.

Sredi 19. stoletja so Štajerska, Kranjska in Primorska doživele bolj ali manj izrazit padec natalitete, medtem ko ga Koroška in Prekmurje nista. Sledil je vzpon, ki pa je bil po intenzivnosti in času od dežele do dežele različen. Nataliteta se je najbolj povečala na Primorskem in Kranjskem, le da je Primorska dosegla višek v letih 1860–1880, Kranjska pa 20 let pozneje. Podoben razvoj kot Kranjska je imela tudi Koroška, le da so bile na Koroškem spremembe manj izrazite. Svojstven je bil razvoj na Štajerskem. Dvig ravni natalitete med 1860 in 1880 je bil tako neznaten (ena promilna točka), da lahko govorimo o nepretrganem upadanju od desetletja 1820–1830 dalje. Zato je tudi razlika med ravnjo natalitete na začetku in na koncu stoletja največja prav na Štajerskem.

Tabela 12: Nataliteta v avstrijskih deželah, ki so segale na zdajšnje ozemlje Slovenije, 19. stoletje (%)

Obdobje	Štajerska	Kranjska	Koroška	Primorska
1819–1827	35,9	33,9		40,1 ²⁾
1830–1845	33,2 ¹⁾	31,6	29,7	38,0
1846–1850	31,7	32,2	29,4	35,7
1851–1860	30,5	30,8	29,3	37,2
1861–1870	31,2	32,0	29,8	38,7
1871–1880	31,7	35,3	31,4	38,4
1881–1890	30,5	36,3	32,2	37,1
1891–1900	30,5	35,8	31,8	35,2
1901–1910	29,6	34,4	31,8	35,9

1) Na slovenskem delu Štajerske je bila nataliteta 34,1 %.

2) Obdobje 1822–1827.

Vir: Zwitter, 1936: 91, 94.

Tabela 12 vsebuje podatke za dežele, ki so segale na zdajšnje ozemlje Slovenije, ne vključuje pa Prekmurja, ker ga analize F. Žwittra, Ž. Šifrerja in D. Vogelnika niso zajele¹⁶⁾. Prekmurje je bilo zgodovinsko vezano na ogrski del habsburške monarhije; ta se je gospodarsko in politično razvijal drugače od avstrijskega dela, še posebej od srede 18. stoletja dalje. Tako se je morala npr. večina reform Marije Terezije omejiti na avstrijsko polovico države (Grafenauer, 1974: 9). Ker je raven natalitete oz. rodnosti povezana s splošnim družbenim razvojem, je zelo verjetno, da je bil razvoj v Prekmurju drugačen kot v drugih delih Slovenije. To navsezadnje potrjujejo tudi podatki o nataliteti v županijah Vas in Zala na Madžarskem ter v zdajšnjem Prekmurju (tabela 13). Nataliteto za Vas in Zalo je izračunal A. Klinger na osnovi podatkov matičnih knjig (Andorka, 1978), za Prekmurje pa smo jo izračunali s kombinacijo podatkov Ž. Šifrerja o številu živorojenih ter podatki F. Zwittera (Zwitter, 1936) in Ž. Šifrerja (Šifrer, 1962, 1963a) o številu prebivalstva.

15) V 19. stoletju je današnje ozemlje Slovenije sodilo v avstrijske dežele (Kranjsko, Štajersko, Koroško in Primorsko) ter dve ogrski županiji (Vas in Zala). Ker se administrativna razdelitev ni spremajala, razen v času Ilirskeh provinc, so podatki za 19. stoletje in začetek 20. stoletja med seboj primerljivi. Za obdobje med svetovnima vojnoma podatki teritorialno niso popolnoma primerljivi, saj se je število okrajev v osemnajstih letih spremenoilo kar dvakrat.

16) Edini objavljeni podatki o Prekmurju v 19. stoletju se nanašajo na število prebivalstva (Zwitter, 1936: 92–93; Šifrer, 1962: 1–19) ter naravni in selitveni prirast (Šifrer, 1974: 18).

**Tabela 13: Nataliteta v županijah Vas in Zala ter v Prekmurju,
19. stoletje (%)**

Leto	Vas	Zala	Prekmurje	
			ŠZ ¹⁾	ŠŠ ¹⁾
1838	48,5	54,5
1857	52,8	44,9
1869	45,2	47,3	52,8	53,1
1880	42,8 ²⁾	43,1 ²⁾
1890	38,2	39,3	37,2	37,4
1900	37,5	37,3
1910	33,2	33,4

1) ŠZ je nataliteta izračunana s podatki Ž. Šifrerja in F. Zwittra.

ŠŠ je nataliteta izračunana samo s podatki Ž. Šifrerja.

2) Zaradi izredno majhnega števila rojstev v letu 1880 je za izračun natalitete upoštevano leto 1881.

Viri: Klinger et al., 1972 (v Andorka, 1979: 82); Zwitter, 1936: 92-93; Šifrer, 1963: 1-19; Šifrer, 1963a; lastni izračuni.

Vrednosti so presenetljivo visoke. Zdi se, da je bilo prebivalstvo Prekmurja do srede druge polovice 19. stoletja najvitalnejši del slovenskega naroda. Proti koncu stoletja se je nataliteta začela hitro zniževati, tako da so bile ob začetku 20. stoletja vrednosti že blizu slovenskega povprečja. Potek razvoja, čeprav na znatno višji ravni, je bil podoben kot na Štajerskem. O visoki ravni natalitete v Prekmurju pričajo tudi podatki o številu prebivalstva. Od leta 1846 do 1910 se je povečalo za 83 %, kar je največ od vseh slovenskih pokrajin.

S pomočjo podatkov o rojstvih po deželah, ki jih je Ž. Šifrer zbral za zdajšnje ozemlje Slovenije (Šifrer, 1963a) in podatkov o številu prebivalstva v popisih, smo za 2. polovico 19. in začetek 20. stoletja nataliteto izračunali tudi za tiste dele nekdanjih avstrijskih dežel, ki so bile vključene v zdajšnje ozemlje Slovenije. Dodali smo še ocene natalitete za obdobje med svetovnima vojnoma, izdelane s pomočjo objavljenih podatkov za okraje v Dravski banovini, in tako sestavili tabelo 14¹⁷⁾. Iz nje razberemo, da so se v drugi polovici 19. stoletja regionalne razlike zmanjševale, da je bila nataliteta najvišja na skrajnem severovzhodnem in na skrajnem jugozahodnem delu Slovenije in da se je najhitreje zniževala tam, kjer je bila najvišja, v Prekmurju. Na Primorskem, kjer je bila tudi visoka, pa je vsaj do začetka prve svetovne vojne stagnirala.

Tabela 14: Nataliteta po deželah, Slovenija, od 1857–1860 do 1931–1938 (%)

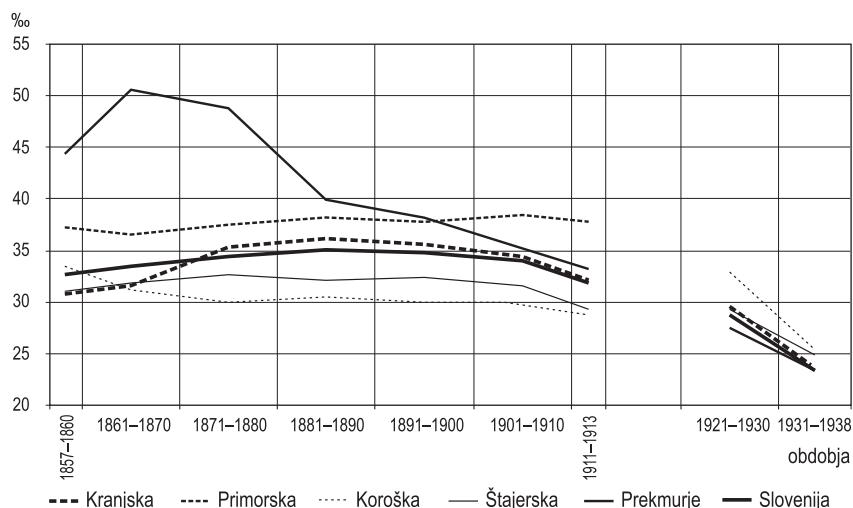
Obdobje	Kranjska	Primorska	Koroška	Štajerska	Prekmurje
1857–1860	30,8	37,2	33,5	31,0	44,3
1861–1870	31,6	36,5	31,2	31,8	50,6
1871–1880	35,3	37,5	29,9	32,6	48,8
1881–1890	36,2	38,2	30,5	32,1	39,9
1891–1900	35,6	37,8	30,0	32,4	38,2
1901–1910	34,4	38,4	29,9	31,6	35,2
1911–1913	32,1	37,8	28,7	29,3	33,2
1921–1930	29,5	...	32,9	29,3	27,6
1931–1938	23,9	...	25,4	24,9	23,3

Viri: Šifrer, 1962; Šifrer, 1963; Pirc, 1939; lastni izračuni.

17) Podatki Ž. Šifrerja o številu rojenih se nanašajo na dežele (1857–1913) in na politične okraje (1871–1913). Ker se meje dežel, političnih okrajev in županij ne ujemajo z zdajšnjimi mejami Slovenije, je Šifrer podatke preračunal na zdajšnje ozemlje Slovenije, in sicer tako, da je ohranil tiste meje nekdanjih dežel in okrajev, ki potekajo po sedanjem ozemlju Slovenije. S tem je omogočil vpogled v regionalne razlike na ozemlju zdajšnje Slovenije. Na podoben način je Šifrer preračunal tudi število prebivalstva ob popisih od 1857 do 1910 (Šifrer, 1963). Okraje v Dravski banovini smo združili tako, da se teritorialno približno ujemajo z nekdanjimi mejami dežel. To ne pomeni, da smo tvorili nekdanje dežele, ker nobena od njih ni v celoti pripadla Jugoslaviji, temveč da smo ozemlje Dravske banovine razdelili na 4 dele, meje med temi deli pa naj bi približno ustrezale nekdanjim deželnim mejam. Nataliteto za obdobji 1921–1931 in 1931–1938 predstavljajo aritmetične sredine letnih vrednosti.

Regionalne razlike v nataliteti prikazuje slika 3. Krivulja, ki na njej ponazarja slovensko povprečje, je najbolj podobna krivulji za Kranjsko. Kranjska je bila namreč edina avstro-ogrška upravna enota, ki je bila skoraj v celoti vključena v Slovenijo z današnjimi mejami. Poleg Kranjske je Sloveniji pripadlo še 45 % Štajerske, 40 % Primorske in 5 % Koroške ter Prekmurje. Prebivalstvo Kranjske in Štajerske skupaj je predstavljalo okrog 75 % takratnega prebivalstva na ozemlju zdajšnje Slovenije, zato je potek sprememb v teh dveh deželah določal vrednosti za celotno Slovenijo.

Slika 3: Nataliteta po deželah, Slovenija, od 1857–1860 do 1931–1938

Viri: Šifrer, 1963a; Pirc, 1939; lastni izračuni.

Regionalne razlike rodnosti za obdobje 1880-1910 lahko ilustriramo tudi s pomočjo Coalovih indeksov rodnosti (Coale, Watkins, 1986). V tabelo 15 so vključeni izračuni za tiste pokrajine, ki so segale na zdajšnje ozemlje Slovenije ali pa so se nahajale v njeni neposredni bližini.

Podatki v tabeli 15 zajemajo obdobje, ko je bila rodnost na Slovenskem najvišja. Prve znake upadanja zasledimo šele po letu 1900. To upadanje pa je zelo šibko, tako da po merilih A. J. Coala še ne moremo govoriti o začetku dolgoročnega upadanja rodnosti, razen v Trstu. Po A. J. Coalu se rodnostni prehod začne v desetletju, ko se vrednost indeksa zakonske rodnosti (I_g) v primeri z najvišjo vrednostjo v predhodnem relativno stabilnem obdobju zniža za 10 %. Po tem merilu se je na Slovenskem prehod pričel najprej v Trstu (še pred letom 1900), nato verjetno v Prekmurju (županiji Vas in Zala okrog leta 1910), v vseh drugih deželah, v katere je sodila večina slovenskega ozemlja, pa šele po letu 1910; najpozneje na Kranjskem. V Gorici se je v obravnavanem obdobju indeks zakonske rodnosti celo povečeval.

Dežele pa se niso razlikovale samo po intenzivnosti sprememb, temveč tudi po različnih ravneh rodnosti. Razlike so bile velike, vendar manjše za splošno in zakonsko rodnost, kot za nezakonsko. Najvišje indekse nezakonske rodnosti je imela Koroška, in to ne samo v primerjavi s pokrajinami, ki jih vsebuje tabela, temveč tudi v primerjavi z drugimi avstrijskimi deželami in celo v primerjavi z vsemi pokrajinami kontinentalne Evrope. Vrednosti indeksov nezakonske rodnosti so v obravnavanem obdobju stagnirale tako na Koroškem kot tudi na Štajerskem, ki je bila po intenzivnosti nezakonske rodnosti na drugem mestu med nekdanjimi avstrijskimi deželami.

Indeks zakonske rodnosti je bil najvišji na Kranjskem. Kljub temu pa je bil indeks splošne rodnosti nižji kot na primer v Istri ali v bližini Prekmurja. Visok delež neporočenih žensk in nizka nezakonska rodnost sta povzročila, da je bila na Kranjskem splošna rodnost sorazmerno nizka. Na Štajerskem in Koroškem je bila zakonska rodnost nižja kot na Kranjskem, vendar so na Koroškem nezakonska rojstva "nadomestila večino manjkajočih" zakonskih rojstev, tako da je bil koeficient splošne rodnosti na Koroškem le nekoliko nižji kot na Kranjskem. Na Štajerskem je bila pogostnost nezakonskih rojstev sicer nadpovprečna, vendar ne tolikšna kot na Koroškem; zato je bil indeks splošne rodnosti najnižji prav na Štajerskem.

Tabela 15: Indeksi rodnosti in poročnosti v izbranih deželah, mestih in županijah Avstro-Ogrske, 1880–1910

Leto	I_f	I_g	I_h	I_m	Leto	I_f	I_g	I_h	I_m		
		Štajerska					Koroška				
1880	0,317	0,643	0,128	0,367	1880	0,340	0,660	0,218	0,276		
1890	0,324	0,641	0,130	0,379	1890	0,341	0,639	0,214	0,298		
1900	0,333	0,641	0,130	0,398	1900	0,360	0,640	0,219	0,336		
1910	0,319	0,586	0,128	0,415	1910	0,358	0,604	0,212	0,371		
		Kranjska					Istra				
1880	0,376	0,799	0,055	0,431	1880	0,447	0,756	0,031	0,573		
1890	0,396	0,842	0,056	0,443	1890	0,447	0,754	0,030	0,576		
1900	0,396	0,827	0,046	0,449	1900	0,447	0,773	0,037	0,557		
1910	0,386	0,812	0,042	0,456	1910	0,440	0,729	0,047	0,578		
		Trst					Goriška				
1880	0,320	0,605	0,103	0,432	1880	0,416	0,771	0,021	0,526		
1890	0,296	0,591	0,084	0,417	1890	0,436	0,787	0,024	0,540		
1900	0,288	0,549	0,088	0,435	1900	0,413	0,772	0,029	0,517		
1910	0,283	0,501	0,095	0,462	1910	0,439	0,798	0,041	0,524		
		Vas (Železno)					Zala				
1880	0,425	0,610	0,118	0,624	1880	0,424	0,586	0,120	0,654		
1890	0,438	0,617	0,122	0,638	1890	0,436	0,578	0,124	0,687		
1900	0,420	0,624	0,093	0,615	1900	0,415	0,582	0,092	0,659		
1910	0,329	0,581	0,080	0,623	1910	0,383	0,541	0,071	0,663		

I_f = indeks splošne rodnosti I_g = indeks zakonske rodnosti I_h = indeks nezakonske rodnosti
 I_m = indeks poročnosti

Vir: Coale in Watkins, 1986: 80–117.

Poleg natalitete in Coalovih indeksov imamo za obdobje 1880–1910 na voljo tudi splošne stopnje splošne, zakonske in zunajzakonske rodnosti za politične okraje, ki so segali na ozemlje zdajšnje Slovenije, razen Prekmurja. Ti podatki kažejo, da se je v tem obdobju splošna stopnja splošne rodnosti povečala povsod, razen v osrednjem delu Slovenije (Ljubljana, Litija, Logatec, Kranj) in v okrajih Radgona in Črnomelj. Zniževanje splošnih stopenj splošne rodnosti se je povsod drugje pričelo šele po letu 1910¹⁸⁾.

Splošna rodnost se je povečala zaradi zvišanja zakonske rodnosti. Nezakonska rodnost se je v tem obdobju namreč znižala, razen na Koroškem in na Primorskem; na Koroškem je ostala nespremenjena, na Primorskem pa se je močno povečala. Znižanje nezakonske rodnosti je verjetno povezano z višjo poročnostjo, ta pa s "pospešenim drobljenjem kmečke posesti", ki je omogočilo večje število porok. "Učinki liberalizacije so se po marčni revoluciji v brusniški župniji kazali predvsem v pospešenem drobljenju kmečke posesti. In v tem smo našli razlog za večje število porok" (Rožman, 2001: 351). Razlogov za povečanje zunajzakonske rodnosti na Primorskem žal ne poznamo.

18) Za obdobje 1880–1910 so stopnje izračunane tako, da so rojstva primerjana z ženskami, starimi 15–45 let, in ne z ženskami, starimi 15–49 let, kot je to običajno.

Tabela 16: Splošne stopnje splošne, zakonske in nezakonske rodnosti po deželah, Slovenija brez Prekmurja, 1880–1910

Obdobje	Štajerska	Koroška	Kranjska	Goriška	Istra	(%)
Splošna rodnost (f^s)						
1880	132,7	117,2	152,3	173,3	183,3	
1890	141,0	140,2	143,2	175,0	185,9	
1900	142,0	124,8	155,8	169,7	158,4	
1910	144,9	142,6	160,1	192,2	190,4	
Zakonska rodnost (f_z^s)						
1880	279,5	216,1	336,9	329,9	331,0	
1890	
1900	302,6	217,1	335,3	324,3	280,1	
1910	312,1	254,9	350,9	371,8	338,2	
Nezakonska rodnost (f_{zz}^s)						
1880	32,6	77,0	19,2	7,0	6,7	
1890	
1900	25,2	76,5	14,6	9,0	11,7	
1910	28,1	75,6	15,0	11,6	16,1	

f^s je razmerje med številom živorojenih otrok in ženskami starimi 14–45 let.

Viri: Bewegung 1881–1882, 1890, 1891, 1900, 1901, 1910, 1911; Volkszählung 1880, 1890, 1900, 1910; podatke zbrala in kazalnike izračunala I. Rožman.

Za zadnja leta 19. stoletja (1896–1900) in za leto 1910 je I. Rožman na osnovi podatkov dr. Presla (Presl, 1905) izračunala tudi starostno-specifične stopnje splošne rodnosti in celotno rodnost za vse notranje-avstrijske dežele. V obdobju 1896–1900 je bila celotna rodnost najvišja v Istri, znašala je 5,8 otroka na eno žensko. Podobne vrednosti sta imeli Goriška in Kranjska. Na Koroškem in Štajerskem je bila bistveno nižja, 4,2–4,4 živorojene otroke na eno žensko.

Do leta 1910 se je celotna rodnost na Kranjskem in Štajerskem že znižala, drugje pa še ne. Zato so se v primerjavi z obdobjem 1896–1900 regionalne razlike povečale. Leta 1910 je bila v Istri celotna rodnost za pol večja kot na Štajerskem. Povečale so se tudi razlike v povprečni starosti žensk ob rojstvu njihovih otrok, vendar manj.

Povprečna starost žensk ob rojstvu otrok se je v obdobju od 1896–1900 do 1910 povsod znižala. Kljub temu je na Kranjskem, kjer je bila najvišja, še presegala starost 31 let. Povprečna starost žensk ob rojstvu njihovih otrok je bila leta 1910 nižja od 30 let v Istri, na Štajerskem in na Koroškem; to je tam, kjer je bila visoka rodnost mlajših od 20 let.

Zniževanje povprečne starosti žensk ob rojstvu njihovih otrok je značilnost (prvega) demografskega prehoda. Starost se znižuje zaradi preprečevanja rojstev višjih redov. V avstrijskih deželah, ki so se v celoti ali deloma nahajale na ozemlju zdajšnje Slovenije, se je povprečna starost žensk ob rojstvu njihovih otrok pričela zniževati vsaj že po letu 1900. Pri tem velja omeniti, da se ni zniževala samo povprečna starost tistih, ki so bile ob rojstvu njihovih otrok poročene, temveč tudi tistih, ki niso bile neporočene.

Tabela 17: Celotna rodnost in povprečna starost žensk ob rojstvu njihovih otrok, avstrijske dežele, ki so segale na ozemlje zdajšnje Slovenije, 1896–1900 in 1910

Dežela	Celotna rodnost (ženske, stare 14–45 let)		Povprečna starost žensk ob rojstvu njihovih otrok (ženske, stare 14–45 let)	
	1896–1900	1910	1896–1900	1910
Kranjska	5,6	5,2	31,7	31,4
Štajerska	4,2	3,8	30,5	29,1
Koroška	4,4	4,5	29,8	29,4
Goriška	5,7	5,7	31,1	30,4
Istra	5,8	5,8	30,4	29,7

Vir: Presl, 1905: podatke zbrala in celotno rodnost izračunala I. Rožman; lastni izračuni.

Agregatne podatke za dežele lahko dopolnimo z ocenami nekaterih kazalnikov za Strojno in Predgrad. Tudi ti kazalniki kažejo na regionalne razlike. V Strojni so bile vrednosti vseh kazalnikov nižje kot v Predgradu. Ocene se skladajo z uradnimi podatki.

Tabela 18: Rodnost v Strojni in Predgradu, 19. stoletje

Kazalniki rodnosti, ocene	Strojna	Predgrad
Splošna stopnja splošne rodnosti, 1830–1839, %	90	123
Povprečno število živorojenih otrok na eno poročeno žensko, 1836 in 1838	4,6 ¹⁾	5,5
Povprečno število živorojenih otrok na eno poročeno žensko, druga polovica 19. stoletja	4,8	5,9

1) Samo kmetice.

Vir: Šircelj, 1991: 152–156.

Z izbruhom prve svetovne vojne se konča časovna vrsta podatkov avstrijske statistike in s tem tudi obdobje, ko je bilo mogoče spremljati razvoj natalitete in nekaterih drugih kazalnikov rodnosti po posameznih deželah. Primorska je pripadla Italiji, ostali deli ozemlja, ki zdaj sestavljajo Slovenijo, vključno s Prekmurjem, pa Jugoslaviji. Novonastala država Jugoslavija je z letom 1920 sicer začela objavljati osnovne demografske podatke po pokrajinah, vendar pa te niso bile identične s predvojnimi, in pozneje po banovinah, ne pa tudi po manjših teritorialnih enotah (Statistički, 1932–1941).

V Spominskem zborniku Slovenije je Ivo Pirc leta 1939 objavil podatke o nataliteti po okrajih v obdobju 1921–1938 (Pirc, 1939: 483), v Krajevnem leksikonu Dravske banovine pa povprečja za obdobje 1921–1931¹⁹⁾. Analitična vrednost navedenih podatkov je žal relativno majhna; nanašajo se na vsakokratno teritorialno razdelitev na okraje (21 okrajev do leta 1924, 24 do leta 1937, 25 od leta 1937 dalje), primerjava podatkov iz obeh publikacij pa pokaže na velika neskladja²⁰⁾. Zato na njihovi osnovi lahko sklepamo le o smereh razvoja in grobih regionalnih razlikah.

19) I. Pirc ne navaja vira osnovnih podatkov. Verjetno gre za podatke iz popisov prebivalstva 1921 in 1931 in za uradne podatke o številu živorojenih (pripomba v naslovu poglavja v Krajevnem leksikonu Dravske banovine).

20) Več o neskladjih in razlogih zanje v: Šircelj, 1991: 164–169.

Nataliteta je v obdobju med svetovnima vojnoma povsod upadala, tako da je bila v letu 1938 že v 9 okrajih nižja od 20 %. Izredno hitro se je zniževala nataliteta v osrednjem delu Slovenije in v Prekmurju. Področja nadpovprečne natalitete ostajajo vse medvojno obdobje ista: Dolenjska, Koroška in severnovzhodni del Štajerske (Pirc, 1939: 483).

Raven natalitete je močno odvisna od starostne sestave prebivalstva. Podatki o starostni sestavi pa so dostopni le za popis leta 1931 in še to samo za večje starostne razrede. Zato so v tabeli 19 prikazana razmerja med številom živorojenih otrok in ženskami, starimi 20–39 let, (f''). Izračunane vrednosti služijo le za primerjave med posameznimi okraji²¹⁾.

V Dravski banovini je bila splošna rodnost najvišja na Dolenjskem, Štajerskem in Koroškem. Gorenjska z okolico Ljubljane, okolica Celja skupaj z zasavskimi revirji in Prekmurjem pa so tri področja z nizko rodnostjo. Področja z nizko rodnostjo se ujemajo s področji večjih industrijskih centrov, razen Prekmurja, ki se mu pridružuje okraj Ljutomer. To nas znova opozarja na poseben zgodovinski in verjetno tudi demografski razvoj Prekmurja.

Tabela 19: Splošna stopnja splošne rodnosti (f'') in delež kmečkega prebivalstva, Dravska banovina, 1931¹⁾

Okraj	f'' (%)	Delež kmečkega prebivalstva (%)	Okraj	f'' (%)	Delež kmečkega prebivalstva (%)
Brežice	183	74,3	Litija	195	63,5
Celje (okolica)	154	60,8	Ljubljana (okolica)	126	42,0
Črnomelj in Metlika	183	81,9	Logatec	175	63,0
Dolnja Lendava	178	88,0	Ljutomer	149	82,0
Dravograd	198	52,5	Maribor - desni breg	163	50,7
Gornji Grad	182	69,1	Maribor - levi breg	239	79,7
Kamnik	172	60,7	Murska Sobota	159	87,4
Kočevje	174	67,9	Novo mesto	194	74,4
Konjice	194	72,9	Ptuj (okolica)	195	83,5
Kranj	162	49,0	Radovljica	139	34,9
Krško	198	77,8	Slovenj Gradec	191	61,1
Laško	158	30,1	Šmarje	184	83,5

1) V tabelo nismo vključili podatkov za mestne okraje Ljubljana, Maribor, Celje in Ptuj. Nataliteto po okrajih in mestih prikazuje tabela 43. f'' je izračunan tako, da je število živorojenih deljeno s številom žensk, starih 20–39 let.

Vir: Pirc, 1939: 483; Šifrer, 1962: 23; lastni izračuni.

Na koncu tega kratkega pregleda regionalnih razlik v razvoju rodnosti v Sloveniji pred drugo svetovno vojno bi radi odgovorili še na dve vprašanji: kdaj se je v posameznih pokrajinah začelo dolgoročno zniževanje rodnosti in ali je le-to vplivalo na velikost razlik med njimi. Odgovor na prvo vprašanje ni enoznačen, odvisen je od kazalnika, ki ga uporabimo za merjenje rodnosti. Najboljši kazalnik je celotna rodnost, a je na voljo le za konec 19. in začetek 20. stoletja. Nekoliko daljša je časovna vrsta splošnih stopenj splošne rodnosti in Coalovih indeksov splošne rodnosti (1880–1910), najdaljša pa je vrsta podatkov o nataliteti. Sodeč po slednjih, je bila v obdobju 1857–1880 daleč najvišja rodnost v Prekmurju. Slabih 80 let za tem je bila tam najnižja. Sodeč po splošnih stopnjah splošne rodnosti je rodnost v vseh deželah, razen v Prekmurju, za katerega enakovrednih podatkov ni, naraščala vsaj do leta 1910. Nekoliko drugačno sliko pokažejo Coalovi indeksi splošne rodnosti za isto obdobje: v Prekmurju se je rodnost od 1880 do 1910 zniževala, na Kranjskem in Štajerskem se je pričela zniževati po letu 1900, na Koroškem in Primorskem pa je stagnirala. Enak razvoj kaže celotna rodnost. Pri tem moramo opozoriti, da se le podatki o nataliteti in splošnih stopnjah splošne rodnosti nanašajo na zdajšnje ozemlje Slovenije, Coalovi indeksi in celotna rodnost pa na nekdanje avstrijske dežele in madžarski županiji.

21) Primerjava med f'' in splošno stopnjo splošne rodnosti (f) za Dravsko banovino pokaže, da je vrednost (f'') precenjena za 60 %.

Iz povedanega sledi, da se dolgoročno zniževanje rodnosti ni pričelo v vseh pokrajinah istočasno; zdi se, da se je pričelo na severovzhodu Slovenije in se širilo proti jugozahodu. Zato so se regionalne razlike proti koncu 19. in v začetku 20. stoletja povečale, kasneje pa verjetno ponovno zmanjšale. Dejanskih razlik pred drugo svetovno vojno žal ne poznamo.

Razlogov za velike regionalne razlike na ozemlju zdajšnje Slovenije je veliko. Tistim, ki so bili najpomembnejši in za katere so na voljo ustrezeni podatki, sta namenjeni naslednji poglavji.

2. 4 NEPOSREDNI DEJAVNIKI RODНОSTI

Na raven rodnosti vpliva vrsta neposrednih dejavnikov. Davis in Blake (1956) sta jih združila v tri skupine: tiste, ki vplivajo na spolne odnose, na zanositev, ter na nosečnost in porod (poglavlje 1.2). Dejavni, ki sodijo v prvo skupino bodo obravnavani dokaj izčrpno, drugi pa le v zelo omejenem obsegu. Zaradi pomanjkanja podatkov za večje teritorialne enote je analiza zasnovana predvsem na podatkih iz matičnih knjig za nekatera naselja, župnije, občine. Prostorska razporeditev teh naselij je taka, da so izsledki za nekatere pokrajine veljavnejši kot za druge.

2. 4. 1 Starost ob vstopu v spolne skupnosti

Pred demografskim prehodom je bila starost ob vstopu v spolne skupnosti eden najpomembnejših dejavnikov splošne rodnosti in najpomembnejši dejavnik zakonske rodnosti. Od starosti ob vstopu v spolne skupnosti je bilo namreč odvisno trajanje te skupnosti in s tem tudi število otrok. S širjenjem zavestnega omejevanja rojstev se je pomen starosti ob vstopu v spolne skupnosti za raven rodnosti zmanjšal, ne pa tudi izničil, saj se plodnost s starostjo znižuje.

Prve podatke o starosti ob vstopu v spolne skupnosti je dala anketa o rodnosti iz leta 1989. Do takrat lahko to starost le ocenjujemo, in sicer s pomočjo podatkov o povprečni starosti novoporočenih. Ocena je boljša, če je začetek spolnih odnosov vezan na sklenitev zakonske zveze (poroke), natančneje prve zakonske zveze (prve poroke), in slabša, če temu ni tako. Tam kjer so spolne skupnosti nastajale že pred poroko ali so bili spolni odnosi pred poroko razmeroma pogosti, kar se je odražalo v rojstvih nezakonskih otrok, bi bila povprečna starost ob rojstvu prvega nezakonskega otroka verjetno boljša ocena povprečne starosti ob vstopu v spolne skupnosti kot pa povprečna starost ob prvi poroki.

Podatkov, na osnovi katerih bi lahko za obravnavano obdobje izračunali povprečno starost žensk ob rojstvu prvega nezakonskega otroka, ni, prav tako ni podatkov potrebnih za izračun povprečne starosti ob prvi poroki, razen za župnijo Velike Brusnice. V tej župniji je bila v drugi polovici 19. stoletja in prvi polovici 20. stoletja povprečna starost neporočenih žensk ob rojstvu prvega otroka višja od povprečne starosti žensk ob prvi poroki. Znašala je 28 in 27 let (Rožman, 2001: 368). Delež nezakonskih rojstev je bil nizek, okrog 7 %.

Pogostnost nezakonskih rojstev je bila po posameznih slovenskih pokrajinah zelo različna. Na Koroškem in Štajerskem je bil delež nezakonskih rojstev najvišji, saj je pogosto dosegel ali celo presegel tretjino letnega števila rojstev, na Dolenjskem in Primorskem pa so bila nezakonska rojstva redkost. Zato je za Dolenjsko in Primorsko povprečna starost nevest dober kazalnik starosti žensk ob vstopu v spolne skupnosti, za Koroško in Štajersko pa ne. Na Koroškem in Štajerskem je bila povprečna starost ob vstopu v spolne skupnosti gotovo nižja od povprečne starosti ob prvi ali katerikoli poroki. Na Koroškem nezakonski otrok pri ženski ali moškem, vsaj že pred svetovnima vojnoma, ni pomenil večje ovire za sklenitev zakona. Zakaj tudi nezakonske matere so se zvečine poročile (Makarovič, 1982). Na Dolenjskem so se dekleta z nezakonskim otrokom poročile kmalu po otrokovem rojstvu, ali pa sploh ne (Rožman, 2001: 187). Slednjih je bilo več²²⁾.

Za zadnja leta 19. stoletja (1896–1900) je za avstrijske dežele, ki so segale na zdajšnje ozemlje Slovenije, mogoče izračunati povprečno starost žensk ob rojstvu nezakonskih otrok. Iz medsebojne primerjave teh vrednosti in primerjave s podatki o povprečni starosti ženinov in nevest v nekaterih naseljih in župnjah izhaja, da je bila povprečna starost žensk ob rojstvu njihovih nezakonskih otrok nižja tam, kjer je bila tudi povprečna starost ob poroki nižja in da je bila razlika med povprečno starostjo ob rojstvu nezakonskih otrok in povprečno starostjo ob poroki razmeroma velika le na Koroškem, verjetno okrog 5 let. Drugje so razlike mnogo manjše, verjetno zato, ker je bila večina nezakonskih rojstev prvih rojstev²³⁾.

22) Za Predgrad v Beli krajini M. Makarovič navaja: "Ako se je zvedelo za katero, da ni več nedolžna, je ni maral noben fant, razen se je kdaj mogla poročiti s kakšnim vdovcem..." (Makarovič, 1985).

23) Povprečna starost žensk ob rojstvu nezakonskih otrok v obdobju 1896–1900, avstrijske dežele: Štajerska 26,2 leti, Kranjska 26,4 let, Koroška 27,1 let, Goriška z Gradiščansko 24,7 let, Istra 25,1 let. Glej tabelo št. 26.

O pogostnosti spolnih odnosov pred poroko bi se lahko poučili tudi z analizo intervalov med poroko in rojstvom prvega otroka (protogenetični intervali). Ob koncu 18. stoletja se je v mestu Slovenska Bistrica 15 % zakonskih otrok rodilo v prvih devetih mesecih po poroki (Koropec, 1990a: 69). Na Dolenjskem je bil v drugi polovici 19. stoletja odstotek nevest, ki so spočele pred poroko, nizek (Rožman, 2001: 369). Stroge moralne norme, ki so preprečevale spočetja pred poroko, so se pričele sproščati šele med svetovnima vojnoma. Takrat je bilo v Vitanju približno 20 % otrok rojenih že v prvem letu po poroki (Berce-Bratko in Krnel-Umek, 1987: 36). Za Slovenijo se prvi tovrstni podatek nanaša na obdobje 1957–1959. Takrat je bilo v prvih devetih mesecih po poroki rojenih 16 % otrok (v prvem letu 23 %). Do leta 1967, takrat so bili ti podatki nazadnje objavljeni, se je delež povečal na 21 % (Statistični letopis, 1969). Na osnovi tega podatka je mogoče sklepati, da je bila vsaj za petino žensk povprečna starost ob začetku spolnih odnosov vsaj za eno leto nižja od povprečne starosti ob poroki.

Iz opisanih fragmentarnih podatkov izhaja, da povprečne starosti ob vstopu v spolne skupnosti ne moremo enačiti s povprečno starostjo ob poroki. Kljub temu jih bomo uporabili, ker boljših ni. Obenem pa menimo, da je bila pogostnost spolnih odnosov pred poroko nedvomno zelo različna od pogostnosti teh odnosov po poroki. Če povprečna starost ob (prvi) poroki ni identična s povprečno starostjo ob vstopu v spolne skupnosti, pa je vsaj s starostjo ob začetku rednih spolnih odnosov.

Povprečna starost ob prvi poroki je za Slovenijo mogoče izračunati šele za leto 1956, za čas pred drugo svetovno vojno pa jo poznamo le za faro Velike Brusnice v 19. stoletju (Rožman, 2001: 371) in za delavke tobačne tovarne v Ljubljani v obdobju 1870–1914 (Fisher, 2005: 168–169). Vsi ostali podatki o porokah se nanašajo na vse poroke, prve in ponovne skupaj. Ne poznamo niti deleža prvih od vseh porok. M. Makarovič le ugotavlja, da povprečna starost ob poroki "občasno dvigajo posamezni starejši pari, ki se poročajo šele po 50. letu starosti", in da lahko iz nekaterih primerov vpisov v matične knjige ugotovimo, "da so bile poroke vdov in vdovcev nekaj običajnega". J. Hudales navaja, da je bilo v prvi polovici 19. stoletja v velenjski okolici med nevestami 11,4 % vdov in med ženini 21,8 % vdovcev (Hudales, 1997: 101). V župniji Velike Brusnice sta bila v drugi polovici 19. stoletja ustrezna deleža 9,3 % in 13,7 % (Rožman, 2001: 180). V Kamnici pri Mariboru pa v drugi polovici 17. stoletja 15,6 % in 13,0 % (Radovanovič, 1992: 295). Podatki kažejo, da so bili vdovci in vdove zelo iskani na "poročnem tržišču". Druga poroka je bila lažje dosegljiva kot prva (Hudales, 1997: 103).

To pomeni, da je bila dejanska starost ob prvi poroki nižja od vrednosti, ki jih prikazuje tabela 20. Velikost te razlike poznamo le za neveste iz Velikih Brusnic. Povprečna starost ob prvi poroki je bila v drugi polovici 19. stoletja za eno leto in pol, v prvi polovici 20. stoletja pa za eno leto nižja od povprečne starosti ob poroki. Vrednosti za Brusnice seveda ne moremo posplošiti na celotno ozemlje Slovenije. Demografske in socialne razmere so se od pokrajine do pokrajine zelo razlikovale.

Delavke tobačne tovarne v Ljubljani, ki so bile v njej zaposlene v obdobju 1870–1914 in za katere so bili dostopni podatki (2276 žensk), so bile ob prvi poroki stare v povprečju 26,7 let. Skoraj tri četrtine se jih je poročila v starosti 20–29 let (Fisher, 2005: 169). Tiste, ki so se poročile drugič, so bile povprečno 10 let starejše.

Delavke tobačne tovarne so bile ob prvi poroki dve leti in pol starejše od vrstnic iz Velikih Brusnicah. O razlogih lahko le ugibamo: nepopolni podatki (nanašajo se le na slabo polovico zaposlenih žensk), socialne razmere (zaposlovale so se morda le tiste, ki se niso uspele poročiti mlade, niso imele premoženja), ipd. Ne glede na to, pa so ti podatki izredno dragoceni, saj se nanašajo na veliko število žensk (2276). Potrjujejo, da se na prehodu iz 19. v 20. stoletje niso poročali mladi. Število žensk, ki so bile ob prvi poroki mlajše od 20 let je bilo enako številu tistih, ki so se prvič poročile po 36. letu starosti.

Tabela 20: Povprečna starost ženinov in nevest v nekaterih naseljih, župnijah in občini, v drugi polovici 18. stoletja, v 19. in prvi polovici 20. stoletja

Naselje, občina, župnija	Število porok	Povprečna starost	ženina neveste	Obdobje			
				1784–1800 ¹⁾	1801–1850 ²⁾	1851–1900 ³⁾	1901–1950 ⁴⁾
Strojna	Število porok			13	96	75	85
	Povprečna starost			32,9 29,3	35,4 30,4	34,9 31,2	33,3 27,0
Črna	Število porok			32	153	200	252
	Povprečna starost			36,0 30,0	32,7 28,4	35,5 30,0	31,5 28,0
Sele - občina	Število porok			107	284	303	274
	Povprečna starost			31,2 25,8	31,4 26,7	33,0 27,9	32,1 27,4
Bohinj ⁵⁾	Število porok			...	23	41	152
	Povprečna starost			...	34,9 30,7	29,9 27,3	33,9 28,3
Predgrad	Število porok			79	216	182	84
	Povprečna starost			26,1 23,1	26,4 23,2	29,7 26,4	29,6 24,3
Gradec	Število porok			8	12
	Povprečna starost			30,1 22,1	32,8 25,4
Velenje - trg	Število porok			16	58	104	...
	Povprečna starost			27,1 23,2	30 25	32 27	...
Velenje - okolica	Število porok			60	158	120	...
	Povprečna starost			33,0 26,1	29 26	33 30	...
Slovenska Bistrica - mesto	Število porok			228
	Povprečna starost			34 30
Slovenska Bistrica - podeželje	Število porok			413
	Povprečna starost			31 28
Velike Brusnice - župnija	Število porok			...	111	552	535
	Povprečna starost			...	28,1 25,9	28,8 25,8	27,8 25,2
Dolina pri Trstu	prve poroke nevest ⁷⁾			24,2	24,2
	Število porok		
Piran	Povprečna starost			...	23 24
	Število porok			322	...
	Povprečna starost			26 ⁶⁾ 22 ⁶⁾	...
	ženina neveste		

1) Strojna, obdobje 1791–1800.

2) Velenje - trg in Velenje - okolica, obdobje 1785–1799; Velike Brusnice, obdobje 1843–1852.

3) Piran, obdobje 1889–1892.

4) Črna in Strojna, obdobje 1901–1940; Velike Brusnice obdobje 1903–1942.

5) Samo poroke dekel in njihovih ženinov.

6) Ocena na podlagi grafične predstavitev (Mihelič et al., 1994: 198).

7) Ni podatka o številu prvih porok.

Viri: Makarovič, 1979; Makarovič, 1982; Makarovič, 1985; Makarovič, 1986; Makarovič, 1987; Makarovič, 1994: 84; Koropec, 1990: 70; Mihelič et al., 1994: 198; Hudales, 1997: 162; Rožman, 2001: 371; Verginella, 1990: 189; lastni izračuni.

Tabela 20 prikazuje podatke o povprečni starosti nevest in ženinov v nekaterih naseljih, župnijah in občini od konca 18. do srede 20. stoletja. Časovna vrsta se začenja z letom 1784, ko so začeli v poročne knjige vpisovati tudi starost poročencev. Sodeč po teh podatkih se je povprečna starost ob poroki v teku 19. stoletja rahlo zviševala, nato pa verjetno zniževala.

Povprečna starost ženinov in nevest je bila v vsem obravnavanem obdobju visoka. Ženini so bili praviloma nekaj let starejši od nevest. Izjema so bili le novoporočenci iz vasi Dolina pri Trstu. Tam so bile v vsem 19. stoletju, razen v desetletju 1850–1859, neveste v povprečju leto dni starejše od ženinov. Dolinska skupnost se je v poročnih izbirah nagibala k starejšemu vstopu ženske v poročni stan, s čimer je skušala omejevati rodnost (Verginella, 1990: 189).

Ženini so bili praviloma starejši od 30 let. Mlajši od 30 let so bili le ženini iz Predgrada, Doline pri Trstu in Pirana. Nevesta je bila od ženina mlajša povprečno 3–6 let. Najmlajše so bile neveste iz Predgrada, Gradca in Doline pri Trstu in Pirana. Njihova starost ni presegla 25 let. Najstarejše so bile neveste v Strojni in Črni, ob poroki so bile stare čez 30 let.

Razlike med naselji, navedenimi v tabeli 20, so velike ali pa majhne, ovisno od tega, v katerem predelu Slovenije se nahajajo naselja, ki jih primerjamo. Med Strojno, Črno in občino Sele so razlike v povprečni starosti novoporočencev majhne. Podobne starosti kot v obeh koroških naseljih so bile novoporočene dekle tudi v Bohinju. Čeprav povprečne starosti dekeli ob poroki ne moremo enostavno posplošiti na vse bohinjske neveste, pa nas ta podatek vendarle navaja na sklep, da visoka povprečna starost ob poroki ni bila značilna samo za Koroško, temveč za vse alpske predele Slovenije²⁴⁾.

Visoka povprečna starost ob poroki pa morda ni bila značilna samo za severni gorati del Slovenije, temveč tudi za Štajersko. Na takšno sklepanje nas napoljujejo podatki za župnijo Slovenska Bistrica (Koropec, 1990: 70). V obdobju 1784–1800 je bila povprečna starost ženinov in nevest podobna tisti na Koroškem. V Vitanju je bila v začetku 20. stoletja povprečna starost parov ob sklenitvi zakonske zveze 28 let (Berce-Bratko in Krnel-Umek, 1987: 22)²⁵⁾.

Drugačno podobo kot severni del Slovenije kaže njen jugozahodno obrobje. Tam so se poročali mlajši. V Predgradu so bile neveste praviloma mlajše od 25 let, prav tako v Gradcu, Dolini pri Trstu in Piranu²⁶⁾. Ženini so bili praviloma mlajši od 30 let. Na Krasu so se moški v 19. stoletju poročali sredi dvajsetih let (Davis, 1989: 169). V Dolini pri Trstu so bili ob koncu 19. stoletja ženini v povprečju stari le 24 let.

Prehod med severnim delom Slovenije, kjer so se poročali pozno, in jugozahodnim, kjer so se poročali zgodaj, predstavlja župniji Velenje in Velike Brusnice. V župniji Velenje so bile neveste ob koncu 18. stoletja še približno enako stare kot v Predgradu, v drugi polovici 19. stoletja pa že toliko kot v Strojni ali Črni. Povprečna starost ženinov je bila ves čas bližja tisti na Koroškem kot pa tisti v Predgradu. V župniji Velike Brusnice so bile v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja neveste stare 25–26 let, ženini pa 28–29 let.

Ob tako velikih regionalnih razlikah se seveda zastavlja vprašanje, zakaj tolikšne razlike. Odgovor se skriva v poročni (ne)svobodi in dednih navadah. Poročna svoboda je bila namreč dolgo časa omejena. Vendar so bile omejitve različne glede na pokrajine, obdobja, in tudi na družbeni položaj. Na Kranjskem so na primer uvedli prejšnjo poročno svobodo tudi za posle in dninarje že v 16. stoletju, na Štajerskem pa so ženitna dovoljenja ostala v veljavi še v 18. stoletju. Dvorni dekret iz leta 1765 je nato odredil splošno ženitno svobodo. Vendar so v 19. stoletju znova uvajali nekatere omejitve za tiste posle, dninarje, gostače in rokodelske pomočnike, za katere so menili, da ne bi mogli primerno preživljati svojih žena in otrok. Še leta 1864 se je npr. kranjski deželni zbor skoraj v celoti opredelil za to, da morajo občine še v prihodnje izdajati dovoljenja za poroke, "...saj revežem ne gre dovoljevati svobodne sklenitve zakonske zveze, ker bi sicer raslo v deželi število ubožnih otrok, sirot, beračev in tatov." (Tomažič, 1991: 393; Grafenauer, 1979, citirano po Hudales, 1997: 9). Leta 1868 so bila dovoljenja povsod odpravljena²⁷⁾. Kljub temu se povprečna starost ob poroki ni spremenila.

24) Sklepanje je zasnovano na številčnem razmerju med kmeticami in deklami. V obdobju 1836–1894 je bilo v Strojni število dekeli vedno večje od števila kmetic (Šircelj, 1991: 176).

25) Avtorici sta izračunali povprečno starost le za oba spola skupaj.

26) V stolni župniji sv. Nikolaja v Ljubljani je bila v drugi polovici 17. stoletja povprečna starost nevest 21 let (Štuhec, 1985: 134).

27) Za dovoljenje je bilo potrebno plačati pristojbino.

Poleg omejevanja poročne svobode so na povprečno starost ob poroki vplivale tudi dedne navade. Kmetije se načeloma ne bi smelete deliti, ker so se zemljiški gospodje bali, da kmetje ne bi zmogli obveznosti do njih. Razkosavanje je bilo dopuščeno le, če enotnost kmetije ni bila nujna za obstanek in če ni bilo nevarnosti, da bi se gospodstvu zmanjšala renta. Zato je drobljenje zajelo predvsem ravninske predele in okolico mest. Pospeševali so ga pomanjkanje zemlje primerne za nova naseljevanja, slabe možnosti intenzivne izrabe zemlje (npr. za vinograde), delitev zemlje med otroke, odprodaja parcel zaradi zadolženosti, možnost raznovrstnih zaslužkov v bližini mest itd.

Nedeljivost kmetij je prevladovala po alpskem svetu, tako na Koroškem kot na goratem Gorenjskem, Salzburškem, zahodni in zgornji Štajerski itd. V teh predelih so ostali grunci povsem neokrnjeni. Agrarne nasledstvene pravice so določale, da se lahko poroči le tisti otrok, ki ima pravico naslediti posestvo, razen če je bil partner naslednika. Pravico do nasledstva je imel le en otrok, običajno najstarejši. Poročil se je lahko šele po očetovi smrti (Münz, 1986: 24).

Drugo skrajnost je predstavljalo primorsko ozemlje, in to zlasti v bližini mest, kjer je bila dana možnost za vrsto stranskih zaslužkov²⁸⁾. Ti so omogočali, da so se kmetije delile. Južni del Štajerske in večji del Kranjske sta bila prehodno ozemlje med tem skrajnostima.

Poseben položaj je bil v Prekmurju. Tod so zemljiški gospodje že od 15. stoletja dalje pritegovali vse večji del zemljišč v lastno obdelavo. Kot delovno silo so poleg tlačanov že v 18. stoletju uvajali poljske delavce. Le-tem je služila kot dopolnilo za preživljanje zemlja v obliki majhne posesti, ki so jo dobivali v zakup. To drobno kmečko prebivalstvo je predstavljalo pravi agrarni proletariat.

Diferenciacijo agrarnih posestev je še poglabljala gospodarska kriza, v katero je zašel slovenski kmet proti koncu šestdesetih let 19. stoletja. Zlasti je rasla drobna posest. Zemljiška odveza je omogočila svobodnejši promet s kmečko zemljo, kar je pospeševal še zakon iz 1868, po katerem je bilo dovoljeno kmetije svobodno deliti; vendar je država pozneje poskušala proces razkrajanja zavreti. Tako je državni zakon iz 1889 načeloma omejil delitev srednjevelikih kmetij med dediče, vendar je prepuščal podrobnejše določbe deželnim zakonom. Tak zakon je leta 1903 sprejela le Koroška (Zgodovina, 1970: 168–176).

Načelo nedeljivosti kmečke posesti je oviralo sklepanje zakonskih zvez tistih kmečkih otrok, ki niso bili predvideni za naslednika, pa tudi naslednikov samih. Dedič se je mogel poročiti šele, ko je prevzel posestvo, ostali sinovi se pa sploh niso mogli poročiti. Tam, kjer so bile te navade trdne, na Koroškem na primer, je bila povprečna starost parov ob poroki visoka. Dolenjci niso v tolikšni meri upoštevali pravila o nedeljivosti posesti (Vilfan, 1996: 290). V Velikih Brusnicah je bila navada, da so posestvo izročili sinu nasledniku ob njegovi poroki. Zato so s poroko včasih odlašali. Povprečna starost ob poroki je bila nižja kot na Koroškem, vendar znatno višja kot na Primorskem. Tam so se posestva delila med otroke in tudi možnost zaslužka zunaj kmetijstva je bila tam večja, zato je bila povprečna starost parov ob poroki tam nižja kot drugod.

Poleg opisanih regionalnih razlik v povprečni starosti ob poroki, ki so bile posledica različnega zgodovinskega razvoja, pa so na lokalni ravni na starost ob poroki vplivala tudi daljša ali krajša obdobja blagostanja ali pomanjkanja. V 19. stoletju je poroka namreč pomenila velik izdatek za ženinovo in nevestino družino, včasih je bila celo vzrok za zadolžitev. Zato so se v hudih časih zaradi pomanjkanja in nesreč večinoma skušali porokam izogniti. Največji del stroškov je predstavljala pojedina, zato je bila večina porok v predpustu oziroma ob pustu, ko naj bi še imeli zaloge hrane (Tomažič, 1991: 394).

Poleg regionalnih razlik v povprečni starosti parov ob poroki so verjetno obstojale tudi razlike med posameznimi socialnimi sloji. O teh razlikah vemo še manj kot o regionalnih. Primerjamo lahko le naselji Črno na Koroškem in Strojno, ki sta med seboj oddaljeni le 20–30 km. Prvo se je vsaj že sredi 17. stoletja začelo oblikovati v delavsko naselje, drugo pa je bilo izrazito kmečko naselje. Ugotovimo, da so bile razlike v povprečni starosti ob poroki

28) Do pogostejših cepitev je prišlo tam, kjer patrimonialni gospod ni imel večjih pravic, predvsem sodnih kompetenc (npr. na Primorskem). V takih primerih je drobljenje pogosto narekoval interes deželskosodnega gospoda, ki je dobival od prepisov določene pristojbine (Zgodovina, 1970: 93–94).

majhne (tabela 20). Primerjamo lahko tudi trg Velenje z okolico Velenja. Neveste in ženini v trgu so bili mlajši kot na podeželju. V Slovenski Bistrici je bilo konec 17. stoletja to razmerje obrnjeno. Na osnovi teh drebcev ne moremo sklepati o morebitnih razlikah med podeželjem in mestom oziroma med kmečkim in nekmečkim prebivalstvom. Poleg tega za najvišje socialne sloje, ki so bili skoncentrirani v večjih mestih, kot sta bili Trst in Ljubljana, ni na voljo prav nobenih podatkov. Omenimo le, da družba ni bila naklonjena socialno mešanim porokam (Verginella, 1990; Davis, 1989).

2. 4. 2 Stalni celibat

Poleg povprečne starosti ob vstopu v spolne skupnosti oziroma ob prvi poroki je za raven splošne rodnosti zelo pomemben tudi delež tistih, ki ne vstopajo v spolne skupnosti oziroma se ne poročijo do konca rodne dobe. Če samskost pomeni tudi ne-rodnost, je ob enaki zakonski rodnosti splošna rodnost toliko nižja, kolikor večji je delež dokončno samskih žensk.

O dokončni samskosti govorimo, če ženska ni sklenila zakonske zveze do konca rodne dobe, to je do starosti 50 let. Najlažji način ugotavljanja dokončne samskosti je izračun deleža samskih žensk med ženskami, starimi 50 let ali več. Za celotno Slovenijo lahko prve izračune izdelamo šele s podatki iz popisa leta 1948. Takrat je bilo med ženskami, starimi 50–54 let, kar 19,4 % samskih (Konačni, 1954: 29). Odtlej se delež znižuje (tabela 24).

Genealoške analize (analize, zasnovane na rekonstrukciji družin) so pokazale, da se je delež dokončno samskih v Evropi 18. in 19. stoletja zelo spremenjal tako v času kot v prostoru; gibal se je med 2 % in 40 % (Andorka, 1978: 69). O doslej najvišjem deležu dokončno samskih poroča L. Henry: ob popisu leta 1703 je bilo na Irskem samskih 43 % žensk, starih 50–59 let. Henry pripisuje tako visok delež samskih žensk nadzorovanju naraščanja prebivalstva zaradi težkih naravnih pogojev (Henry, 1961: 122–133). Za Slovenijo enakovrednih analiz nimamo. Na osnovi posrednih in fragmentarnih podatkov pa sklepamo, da tolikšnih deležev ni nikoli dosegla.

Delež oseb, ki do določene starosti ni sklenil zakonske zveze, je bil v preteklosti odvisen predvsem od objektivnih danosti; pripadnosti določenemu socialnemu sloju (omejena poročna svoboda ljudem brez premoženja), vrstnega reda rojstva (najmlajši otroci so pogosto skrbeli za starše tako dolgo, da so se jim bistveno zmanjšale možnosti za poroko), številčnega razmerje med spoloma itd. Med njimi je bilo najpomembnejše številčno razmerje med spoloma. To razmerje, ki ga v veliki meri pogojujejo biološki dejavniki, je v letih, ko se sklene večina zakonov (20–40 let), tako, da teoretično omogoča sklenitev zakona vsem. To razmerje lahko porušijo izredni dogodki, najpogosteje so to vojne, ki bolj prizadenejo moške kot ženske, zaradi česar imajo slednje manjše možnosti za sklenitev zakonske zveze. Če izredni dogodki trajajo krajsi čas, prizadenejo nekaj generacij, potem pa se vzpostavi običajno ravnovesje; če pa trajajo daljše obdobje, so demografske posledice večje: nižja poročnost in nato nižja rodnost za večje število generacij oz. let. Take izredne dogodke, povezane z vojnami oz. z vojaško obveznostjo, so slovenske dežele doživljale v 2. polovici 18. stoletja, v času francoskih vojn ter prve in druge svetovne vojne.

V okviru prizadevanj za centralizacijo države je Avstrija dotedanji sistem novačenja vojakov (nabiranje plačanih prostovoljcev v tujini in doma ter določenega števila vojakov v domačih deželah po privolitvi deželnih stanov) leta 1770 zamenjala s splošno vojaško obveznostjo. To seveda ni pomenilo, da morajo vsi za vojsko sposobni kraški čas služiti vojsko, marveč le to, da se iz njihovih vrst nabere toliko vojakov, kolikor je potrebno za dopolnitev števila v določeni vojaški enoti. Obvezniki so bili lahko vpoklicani v vojsko od 17. do 40. leta starosti; v tem primeru so morali služiti do smrti ali do takšne pohabljnosti, da jim je bila nadaljnja služba v vojski onemogočena. Te dolžnosti so bili oproščeni duhovniki, plemstvo, uradniki, zdravniki in advokati z vso svojo družino, mestni trgovci in obrtniki ter podeželski obrtniki in kmetje z večjim ali srednjim posestvom (vsaj 1/4 grunta) s svojimi prvimi sinovi in zetji, osebno pa tudi kmetje s posestjo, manjšo od četrtnine grunta, vsi ostali poročeni, rudarji, zasebni služabniki, sinovi uradnikov in pripadniki drugih "potrebnih" poklicev. Za vojake so torej prihajali v poštev podeželski kmečki sinovi in pripadniki "nepotrebnih" poklicev (Zwitter, 1936). Sistem je ostal v veljavi blizu 100 let.

Tak način novačenja je zahteval od slovenskih dežel velike žrtve. Koroški deželni stanovi so leta 1790 v svoji spomenici proti jožefinskim reformam trdili, da je dežela v letih od 1771 do 1790 ob vojaških naborih izgubila 38 970 mož, to je skoraj sedmina prebivalstva te dežele leta 1771. To stanje se ni kazalo samo v številnih ljudskih

pesmih, temveč tudi v skrivaštvu in rokovnjačih (Grafenauer, 1974: 29–30). K tej ugotovitvi B. Grafenauerja lahko dodamo še eno, in sicer, da je vojaška reforma vplivala tudi na raven poročnosti in rodnosti, čeprav vpliva ni mogoče kvantitativno ovrednotiti. Gotovo je le, da vpliv ni zanemarljiv, saj je Koroška, če predpostavimo, da je bilo število moškega in ženskega prebivalstva približno enako, po zgoraj navedenih podatkih v desetletju 1771–1790 izgubila več kot četrtino moškega prebivalstva. Kolikšno je bilo breme vojaške obveznosti v drugih slovenskih deželah ni znano, vendar na podlagi podatkov o socialni sestavi podeželskega prebivalstva na območju ljubljanske škofije leta 1754 sklepamo, da situacija ni bila bistveno drugačna (tabela 21), razen morda na spodnjem Štajerskem, kjer je bil delež kmetov med vsem podeželskim prebivalstvom nekoliko višji. V mestih je bilo število vojaških obveznikov majhno. Trst je bil celo povsem izvzet iz sistema vojaške obveznosti.

Nov način novačenja vojakov je torej manj prizadel dežele z večjim številom mestnega prebivalstva in kmetov kot pa dežele z visokim deležem podeželskega prebivalstva brez posesti. Delež dokončno samskih žensk pa se je povečal skladno s številom obveznikov. O tem se lahko prepričamo tudi v knjigi nemškega avtorja Schlegla, ki je izšla leta 1798 in v kateri avtor ugotavlja, "da se dekletom na Koroškem ni bilo mogoče možiti, ker so bili vsi mladeniči pobrani k vojakom" (Schlegel, 1798: citirano po Möderndorfer, 1964).²⁹⁾

Tabela 21: Sestava podeželskega prebivalstva v ljubljanski škofiji, 1754

	Kranjske župnije		Spodnještajerske župnije		Koroške župnije	
	število	%	število	%	število	%
Kmetje	23823	52,3	24181	65,4	7050	55,0
Kajžarji	12256	26,9	5415	14,6	1539	11,9
Gostači	7319	16,1	4185	11,3	2430	19,0
Ostali	2164	4,7	3225	8,7	1799	14,1
Skupaj	45562	100	37006	100	12818	100

Vir: Grafenauer, 1974: 75.

Leta 1802 so obveznost službe v vojski omejili na čas med 17. in 40. letom starosti. Vojne obveznike so izbirali med moškimi, starimi 18–26 let, vojaška obveznost pa je trajala 10–14 let. Ta spremembra je pomembna iz dveh razlogov: zmanjšala je število vojaških obveznikov in znižala njihovo starost. V avstrijsko-čeških deželah je število vojaških obveznikov znašalo 4,5 % prebivalstva (Grafenauer, 1974: 65), to je približno 9 % moškega prebivalstva. Glede na socialno strukturo prebivalcev slovenskih dežel je bil ta delež pri nas verjetno višji od 9 %. Kljub temu je razlika z obdobjem pred letom 1802 ogromna, 10–15 odstotnih točk. Ker so za vojaško službo rekrutirali le mlade, ta sistem ni mogel več bistveno vplivati na raven rodnosti (razen z višjo umrljivostjo vojakov), kajti možje so bili ob vrnitvi iz vojske starci največ 28–40 let, le malo več, kot je bila povprečna starost ženinov severno od Hajnalove črte. Leta 1845 je bila vojaška obveznost nekoliko razširjena, zato pa je bil vojaški rok v vseh enotah skrajšan na 8 let.

Najstarejši vir, iz katerega je mogoče približno oceniti regionalne razlike v pogostnosti celibata, je popis iz leta 1754. Iz tabele, ki jo je objavil Goehlert, je Ž. Šifrer povzel tisti del, ki se nanaša na dežele, na katere je segalo tudi zdajšnje slovensko ozemlje (Šifrer, 1962: 72). Omenjena tabela prikazuje število prebivalstva po starosti, spolu in zakonskem stanu³⁰⁾. Delež dokončno samskih žensk je bil na Kranjskem in Štajerskem nižji kot na Koroškem. Na Koroškem se je delež dokončno samskih, čeprav verjetno precenjen, zelo približal vrednosti, kakršno je imela Irska v začetku 18. stoletja.

29) Strojno so močno prizadele napoleonske vojne. Število umrlih se je zelo povečalo, kar je še dodatno prispevalo k številčnemu neravnovesju med spoloma (Makarovič in Šircelj, 1985).

30) Ta tabela ima nekaj metodoloških pomanjkljivosti. Iz tabele na primer ni mogoče razbrati, v kateri zakonski stan so uvrščene vdove in vdovci, kajti avtor tabele deli prebivalstvo le na dve skupini, na neporočene in poročene. Ker pa so deleži samskih žensk izredno visoki, sklepamo, da so bile vdove štete med samske. Zaradi tega so deleži samskih zelo verjetno precenjeni.

Tabela 22: Delež samskih žensk, starih 40 in več let, ob popisu leta 1754, avstrijske dežele (%)

Starost	Kranjska	Štajerska	Koroška
40–50	27,8	31,2	41,0
Nad 50	47,1	44,8	54,5

Viri: Šifrer, 1962; lastni izračuni.

Za 19. stoletje je podatkov o pogostnosti celibata še manj kot za 18. stoletje. Razpolagamo le s podatki o deležu dokončno samskih žensk za brusniško župnijo v letih 1882 in 1910 in Coalovimi indeksi poročnosti za obdobje 1880–1910. V brusniški župniji je bilo v starostnem razredu 50–59 leta 1882 12,9 % samskih žensk, leta 1910 pa 11,9 % (Rožman, 2001: 373).

Coalovi indeksi poročnosti o dokončni samskosti govore posredno. Tam, kjer so bili najvišji, v komitatih Vas in Zala ter v Istri, je bila dokončna samskost gotovo najnižja; tam, kjer so bili najnižji, na Koroškem, pa najvišja³¹⁾. V omenjenem obdobju so se indeksi v deželah, ki so segale na zdajšnje ozemlje Slovenije, neprestano dvigali, razen v komitatih Vas in Zala, kjer so bili najvišji. Zato sklepamo, da se je samskost v tem obdobju zniževala (tabela 15).

Za prvo polovico 20. stoletja se edini podatki o dokončni samskosti nanašajo na Dravsko banovino v popisu leta 1931. Delež samskih žensk je v starostni skupini 45–49 let znašal 19,2 %. Primerjava teh podatkov s podatki iz popisa 1948 pokaže, da je bil delež samskih v zahodnem delu današnje Slovenije (del, ki je po prvi svetovni vojni pripadel Italiji) nižji kot v delih, ki so sestavljali Dravsko banovino (tabela 23).

Tabela 23: Delež samskih žensk ob popisih 1931 in 1948, Dravska banovina in Slovenija (%)

Popis	Starost	Delež samskih
1931	45–49	19,2
	50–59	17,2
1948	65–69	16,7
	70–79	14,8

Viri: Statistički, 1936: 45; Konačni, 1954: 29; lastni izračuni.

S podatki popisa 1948 lahko tudi ilustriramo vpliv prve svetovne vojne na delež dokončno samskih žensk. Ženske, ki so bile leta 1948 stare 70–74 let, so se poročale še pred prvo svetovno vojno; tiste pa, ki so bile stare 50–54 let, so se poročale med svetovnima vojnama, ko je bilo spolno ravnotežje zaradi izgub v vojni porušeno in so bile možnosti za poroko zaradi tega manjše. Zato je delež dokončno samskih med mlajšimi ženskami večji kot med starejšimi. Zniževanje dokončne samskosti iz obdobja prehoda med 19. in 20. stoletjem se je zaradi posledic prve svetovne vojne zaustavilo.

Ta ugotovitev velja za Slovenijo in tudi za večino okrajev. Izjeme so le okraj Črnomelj, kjer se je delež dokončno samskih še naprej zniževal, in nekaj okrajev, v katerih je stagniral. Kljub temu pa so razlike med slovenskimi pokrajinami ostale skoraj nespremenjene.

31) Komitat - upravna enota ogrske monarhije (županija), ki se je delila na okraje.

Odmiki od slovenskega povprečja so bili največji na jugozahodu in severovzhodu slovenskega ozemlja: Primorska in Prekmurje sta imeli najnižje deleže dokončno samskih žensk (med 5–10 % oz. 10–15 %). V "notranjosti" Slovenije je imel podobne vrednosti le še okraj Trbovlje. To pomeni, da so imele v začetku 20. stoletja in tudi še med svetovnima vojnoma visoko poročnost žensk tri zelo različne slovenske pokrajine: tržaško zaledje, Zasavje in kmetijsko Prekmurje. Visoka intenzivnost poročnosti je bila na Primorskem povezana z odseljevanjem žensk v Trst in Gorico³²⁾. Nizek delež dokončno samskih žensk v revirjih lahko pojasnimo s koncentracijo moškega prebivalstva zaradi možnosti zaposlitve v rudnikih. Za Prekmurje pa pravega razloga ne poznamo. Visoka poročnost in nizka nataliteta v Prekmurju spominjata bolj na razmere na Madžarskem, kamor je v političnem smislu sodilo do razpada Avstro-Ogrske, kot pa na razmere v "osrednjih" slovenskih pokrajinah. V naseljih Vajszló in Besence na južnem Madžarskem je v obdobju 1794–1847 le 5 % žensk ostalo dokončno samskih (Andorka, 1978: 69).

Tabela 24: Deleži dokončno samskih žensk po okrajih, Slovenija, popis 1948
(%)

Okraj	Starost				
	50–54	55–59	60–64	65–69	70–74
LR Slovenija	19,4	19,3	18,3	16,7	15,0
Celje	23,3	23,1	23,5	22,5	18,8
Črnomelj	17,1	17,7	16,7	17,5	20,0
Dravograd	20,3	21,4	20,6	18,7	18,0
Gorica	14,7	12,3	10,8	8,2	7,2
Grosuplje	20,2	24,2	23,4	19,9	18,0
Idrija	27,0	25,1	17,4	14,9	10,4
Ilirska Bistrica	15,3	12,4	9,7	7,0	4,8
Jesenice	17,4	18,3	16,2	13,4	14,2
Kamnik	25,3	24,9	24,6	20,6	19,5
Kočevje	15,8	14,4	15,3	11,0	11,3
Kranj	25,9	24,8	24,7	20,7	18,0
Krško	18,7	19,4	17,8	14,9	12,6
Lendava	9,9	7,9	7,7	7,1	9,1
Ljubljana	18,8	21,1	18,8	16,3	17,0
Ljutomer	19,2	21,9	20,7	18,5	13,0
Maribor	18,1	19,4	18,8	17,6	17,4
Mozirje	26,5	21,4	24,0	21,3	25,2
Murska Sobota	9,9	9,3	6,8	6,5	5,1
Novo mesto	20,0	22,6	18,2	18,0	16,3
Poljčane	24,4	23,0	25,4	24,6	24,3
Postojna	16,8	16,2	16,1	14,0	9,8
Ptuj	17,6	19,2	18,9	20,0	14,3
Radgona	18,5	19,4	17,2	18,6	19,9
Sežana	9,8	7,2	5,6	6,3	5,1
Tolmin	22,9	21,7	15,9	15,6	15,4
Trbovlje	12,7	11,2	10,8	8,9	7,1
Trebnje	23,4	24,7	26,3	20,8	15,4

Viri: Konačni, 1954: 311–339; lastni izračuni.

32) Odseljevali so se tudi moški, vendar v manjši meri.

Na osnovi opisanih fragmentarnih informacij sklepamo, da so regionalne razlike v pogostnosti celibata na ozemlju Slovenije obstajale že v 18. stoletju in da so se ohranile tudi v 19. in prvi polovici 20. stoletja. Te regionalne razlike so bile podobne kot za povprečno starost ob poroki. Delež dokončno samskih je bil višji tam, kjer je bila višja povprečna starost parov ob poroki, in obratno.

Samskost in pozna poroka sta bila odraz socialno-ekonomskih pogojev, ki jih je družba zahtevala oziroma postavljala kot pogoj za sklenitev zakonske zveze. že F. Zwitter je, upoštevajoč izsledke M. Hainischha za nemške alpske okraje, razloge za visok delež dokončno samskih žensk in pozno sklepanje porok na Koroškem pripisal socialnim razmeram: "V nemških alpskih okrajih prevladuje večja in srednja kmetska posest in obrat ter nedeljivost kmetskih posestev. Zato se more dedič poročiti šele tedaj, ko prevzame posestvo, ostali sinovi se pa sploh ne morejo poročiti; neporočeni ostanejo tudi vsi številni posli na večjih in srednjih kmetskih posestvih. Vse to še pospešuje zakon, da morajo imeti tisti, ki so brez premoženja in ki se hočejo poročiti, v ta namen posebno dovoljenje občine (Ehekonsens). Ta zakon je veljal do leta 1868 "(Hainisch, 1892, citirano po Zwitter, 1936).

Načelo nedeljivosti kmečke posesti je gotovo preprečevalo zgodnejše poročanje kmetov - naslednikov, vendar je bilo njihovo število v primerjavi z vsemi prebivalci Koroške, ki so živelni na kmetijah, sorazmerno majhno. Strojna na primer, je imela vse obravnavano obdobje 21 kmetij in 247 do 267 prebivalcev. Zato menimo, da so na pozno sklepanje zakonov in visok delež samskih bolj vplivale slabe gmotne razmere kmečkih otrok, ki niso bili predvideni za naslednike ter številnih najemnikov, hlapcev in dekel. Kajti tudi v Črni, kjer je bila poklicna sestava prebivalstva mešana (že sredi 17. stoletja se je začela oblikovati v delavsko naselje), je bila povprečna starost ob poroki ravno tako visoka kot v Strojni in delež nezakonskih otrok prav tako. V Črni je zgodnejše sklepanje zakonskih zvez v precejšnji meri, vsaj že pred prvo svetovno vojno, za ta čas imamo namreč zanesljivejša pričevanja, oviralo veliko pomanjkanje stanovanj, marsikdaj pa je onemogočala začetek nove družinske skupnosti tudi nizka gmotna raven (Makarovič, 1986). V Strojni so se sinovi, ki niso bili predvideni za naslednika, večidel udinjali kot hlapci. Poročali so se večinoma z deklami. Pri takšnih zakonih med deklami in odpisanimi kmečkimi sinovi je bilo s poroko povezano pereče vprašanje: kje bosta mlada stanovala. In največja sreča je bila, če je bila prosta domača bajta. Zaradi pomanjkanja stanovanj so kmečki sinovi in dekeli odlašali s poroko (Makarovič, 1982).

Pričevanja, ki jih je zbrala M. Makarovič za Strojno in Črno, se nanašajo na leta pred prvo svetovno vojno. Zakon, ki je osebam brez premoženja predpisoval, da si priskrbijo dovoljenje občine za poroko, pa je prenehal veljati leta 1868. Vendar podatki o povprečni starosti ob poroki (tabela 20) ne kažejo, da bi se po tem letu začela zniževati povprečna starost parov ob poroki. Očitno so bili dejanski ekonomski razlogi in tradicija močnejši od formalnih ovir oziroma dovoljenj.

Tudi na Dolenjskem so predvsem gmotne razmere narekovali starost ob poroki. Vendar jim ni bilo treba tako dolgo čakati na poroko kot na Koroškem in Štajerskem, ker Dolenjci niso v tolikšni meri upoštevali pravila o nedeljivosti posestva. Med župljani Velikih Brusnic je bila navada, da so posestvo izročili sinu-nasledniku ob njegovi poroki, s čimer pa so mlajši starši odlašali (Rožman, 2001: 187).

Za Primorsko je že F. Zwitter zapisal: "Na Primorskem prevladuje mala kmetska posest ali vsaj obrat (koloni, viničarji itd.), zemlja je razdeljena na majhne parcele in posestva so lahko deljiva. Zato je tu število porok in rojstev visoko, starost nevest nižja, število neporočenih majhno in odstotek nezakonskih rojstev neznaten" (Zwitter, 1936: 80)³³⁾. Prebivalstvo Krasa, ki ni moglo živeti od poljedelstva, je živilo od prometa in trgovine.

Za Prekmurje S. Vilfan domneva, da je "zaradi precejšnjega obsega dominikanske zemlje zemljiško gospodstvo skrbelo predvsem za to, da ima sámo dovolj delovne sile in zato ni toliko omejevalo cepitve kmetij, kot jo je tam, kjer je nedeljena ali malo deljena huba zagotavljala gospodstvu največjo rento". Zato so se verjetno poročali mladi in skoraj vsi. Število prebivalstva je hitro naraščalo in postopoma privedlo do prenaseljenosti.

Različne dedne navade izvirajo iz srednjega veka. V vsem srednjeveškem dednem pravu se namreč stikata dve

33) Kolonat je zakupno razmerje. Oblikoval se je s pravno prostimi kratkoročnimi in odpovedljivimi pogodbami. Nastal je v mestnih komunah ob zelo zgodnjih vplivih blagovno-denarnega gospodarstva. Kmet je bil osebno svoboden, zemljo je imel le v kratkoročnem zakupu, za katerega je praviloma dajal polovico pridelkov (Vilfan, 1996: 296 in 490).

Viničarstvo je delovna pogodba. Viničar s svojo družino obdeluje lastnikov vinograd, zato mu lastnik daje na razpolago stanovanje, mezdo v denarju in naturalijah ter včasih tudi nekaj zemlje in živine (Vilfan, 1996: 492).

načeli: prvo je bilo načelo dedovanja enako upravičenih dedičev po enakih realno deljivih deležih, drugo pa načelo nedeljivosti zapuščine. Načelo nedeljivosti se je ohranilo v večini slovenskih krajev do 20. stoletja. Dokler so o dedovanju vsaj v veliki meri odločala zemljiska gospodstva, so vzdrževala nedeljivost kmetij. Za gospoda je bila nedeljena huba praviloma ugodnejša. Na delitev je pristal, če ni zmanjšala njegovih dohodkov. V bližini mest, fužin in gospodarsko pomembnejših podeželskih centrov kmetu nedeljena huba ni bila več potrebna, ker si je dohodke lahko poiskal zunaj nje. To je veljalo v manjši meri tudi tam, kjer se je ukvarjal s tovorništvom. Tudi zaradi sistema odpravščin pri dedovanju hub je bilo dedičem včasih ljubše hubo deliti. Nekako v začetku 16. stoletja se tako začenjata pojavljati dve težnji: na strani fevdalcev praviloma po vzdrževanju enotnosti hub, na strani kmetov pa želja po cepitvi povsod tam, kjer enotnost hube ni bila nujna za kmetov obstanek. Ker je imel zemljiski gospod odločilno besedo, je na veliki večini slovenskega ozemlja še dolgo prevladovala njegova volja.

Potem ko so Francozi v Ilirskeh provincah odpravili omejitve na delitev kmetij in ko te omejitve ob vrnitvi Avstrijev niso bile v celoti obnovljene, je marčna revolucija tudi drugod omogočila prostejši promet s kmečkimi zemljisci. To je omogočilo še večjo diferenciacijo kmetov po velikosti kmetij, zlasti v smeri povečevanja števila malih kmetov. Državni zakon iz 1889 je postavil nekatera osnovna načela, po katerih naj bi se omejevala delitev srednjevelikih kmetij med dediče. Ustrezni deželni zakon je leta 1903 dobila samo Koroška (Vilfan, 1996: 260).

V krajih, kjer deljenje kmetij nekdaj ni bilo v navadi, so ta običaj ohranili deloma še pozneje, ponekod pa so začeli uvajati delitev kmetij tudi na novo. Pri tem so bili odločilni razni dejavniki, kakor bližina mest, hribovska ali dolinska lega, možnosti za stranski zaslužek itd.

Nasprotno pravilo, delitev kmetij, je od konca srednjega veka dalje napredovalo od morja v notranjost. Pospeševalo jo je gospodarstvo obmorskih krajev. Bližina mest je dajala možnost drugih virov dohodka, zato že proti koncu 16. stoletja hub ni bilo več. Tako hitre spremembe so se lahko zgodile zato, ker so bili na Primorskem tudi pravni pogoji posebno ugodni, saj zemljisko gospodstvo ni imelo patrimonialnega sodstva. Pisma o prenosu zemljisci je izdajalo deželsko sodišče in za to pobiralo takso. Zato je pospeševalo delitev kmetij. Na drugi strani so nerazdeljene hube pokazale izredno žilavost celo v dobi kapitalizma, predvsem v nekaterih alpskih predelih. Take razlike v razvoju hubnega sistema so imele občutne posledice na družbeni razvoj Slovencev (Vilfan, 1996: 290). Nedeljivost hub je med drugim oteževala sklepanje zakonskih zvez, vplivala na visok odstotek nezakonskih rojstev itd.

Nezakonska rojstva

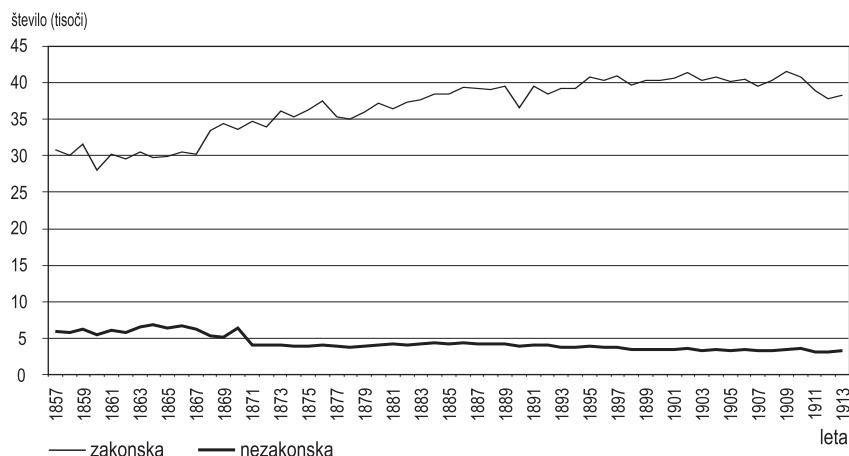
S celibatom so tesno povezana nezakonska rojstva, kajti tudi ženske, ki se niso poročile, so rojevale otroke. Intenzivnost njihove rodnosti je bila seveda nižja od zakonske. Velikost razlike med zakonsko in nezakonsko rodnostjo je za Slovenijo mogoče izmeriti šele s podatki popisa iz leta 1953.

Prvi podatki o deležu nezakonskih rojstev za zdajšnje ozemlje Slovenije se nanašajo na obdobje 1857–1913 (Šifrer, 1963a). Sredi 19. stoletja je delež nezakonskih rojstev znašal okrog 16 %. Po letu 1870 se je ta delež v samo nekaj letih znižal na približno 10 % in ostal skoraj nespremenjen do konca osemdesetih let 19. stoletja, ko se je začel počasi zniževati in je v obdobju 1900–1913 le še izjemoma presegel 8%³⁴⁾. Za obdobje med letoma 1913 in 1930 podatkov o tem ni.

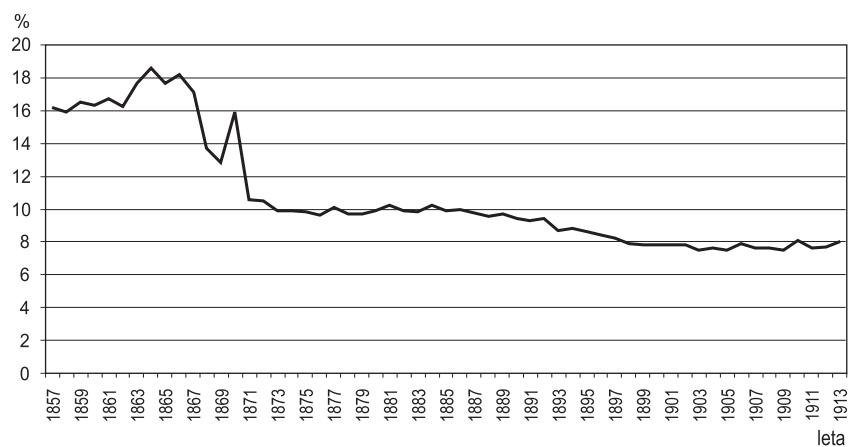
Leta 1930 je v Dravski banovini delež nezakonskih otrok znašal 11,3 %; ta vrednost je ostala praktično nespremenjena do leta 1938, ko se je znižala na 10,5 %, leta 1940 pa na 9,6 %³⁵⁾. Vendar teh vrednosti ne moremo posplošiti na celotno ozemlje zdajšnje Slovenije, kajti Primorska, ki je pripadla Italiji, je imela nižje deleže nezakonskih rojstev kot je bilo povprečje za Dravsko banovino. Zato ocenjujemo, da je bil delež nezakonskih rojstev med leti 1914 in 1945 nižji od 10 %, tik pred drugo svetovno vojno pa morda celo nižji od 8 %. Po koncu druge svetovne vojne se je delež povečal in leta 1950 je znašal 12 %.

34) Ž. Šifrer je podatke o rojenih v obdobju 1857–1913 preračunal na zdajšnje ozemlje Slovenije tako, da je upošteval delež prebivalstva, živečega na ozemlju, ki je pozneje pripadlo Sloveniji. Ker so bili v letih 1857–1869 podatki objavljeni le po deželah, regionalne razlike v okviru dežel niso mogle priti do veljave vse do leta 1870, ko so začeli podatke objavljati tudi po okrajih. Večja natančnost podatkov je morda del pojasnila za veliko spremembo števila zakonskih in nezakonskih rojstev v začetku 1870. let.

35) Med vsemi banovinami takratne Jugoslavije so bile to najvišje vrednosti (Statistički, 1939).

Slika 4: Zakonska in nezakonska rojstva, Slovenija, 1857–1913

Viri: Šifrer, 1963a; lastni izračuni.

Slika 5: Delež nezakonskih rojstev, Slovenija, 1857–1913

Viri: Šifrer, 1963a; lastni izračuni.

Regionalne razlike v deležu nezakonskih rojstev so bile v 19. stoletju velike: delež je bil najvišji na Koroškem, sledile so Štajerska, Kranjska in Prekmurje, najnižje deleže pa je imela Primorska³⁶⁾. Te razlike pa se niso izoblikovale šele v 19. stoletju, temveč že mnogo prej. V 16. stoletju je oblast v zvezi s prizadevanji za rast prebivalstva iz gospodarskih razlogov olajševala sklepanje zakonskih zvez nesvobodnjakov, ki so se do tedaj lahko poročali le z dovoljenjem zemljишkega gospoda. Proti koncu 17. stoletja, ko je naraslo prebivalstvo brez stalne zaposlitve in imetja, pa so izpričana prizadevanja, da ne smejo skleniti zakonske zveze osebe, ki so brez sredstev za preživljvanje družine. To je pomenilo, da je ženin moral dobiti ženitno dovoljenje. Prav v teh omejitvah in njihovem upoštevanju ali neupoštevanju lahko iščemo razloge za nezakonska rojstva in za regionalne razlike v njihovi pogostnosti (Rožman, 2001: 167). O velikosti teh razlik nas poučijo fragmentarni podatki za nekatera naselja, župnije in občino v 17., 18., 19. in 20. stoletju.

36) Izračuni Ž. Šifrera za Štajersko v letu 1900 se ujemajo s Pfauderjevo ugotovitvijo (Zwitter, 1936), da se je na Štajerskem v slovenskih agrarnih okrajih leta 1900 rodilo 10,1 % nezakonskih otrok.

Tabela 25: Nezakonska rojstva v nekaterih naseljih, župnijah in občini od 17. do 20. stoletja

Obdobje	Naselje, župnija, občina			Delež nezakonskih rojstev (%)	
	Delež nezakonskih rojstev (%)				
	Mariborska župnija	Kamnica - župnija			
1650–1660	14,6	16,6			
1661–1670	15,6	21,0			
1671–1680	12,8	16,2			
1681–1690	11,1	16,9			
1691–1700	10,2	12,3			
	Strojna	Sele - občina	Velike Brusnice - župnija		
1741–1750	...	5,2	...		
1751–1760	...	4,4	...		
1761–1770	5,1	4,4	...		
1771–1780	1,7	4,9	...		
1791–1800	8,6	4,7	...		
1801–1810	19,2	1,7	...		
1811–1820	30,9	8,6	...		
1821–1830	28,0	7,8	...		
1831–1840	324	6,1	...		
1841–1850	39,6	11,5	11,5		
1851–1860	17,0	10,2	8,8		
1861–1870	38,2	3,9	10,9		
1871–1880	31,0	6,1	9,5		
1881–1890	37,2	15,1	4,7		
1891–1900	39,8	14,7	4,5		
1901–1910	21,4	11,5	5,6		
1911–1920	31,1	29,6	7,7		
1921–1930	30,3	29,7	6,1		
1931–1940	20,2	22,3	4,5		
1941–1950	33,3	21,5	...		
1951–1960	...	15,4	...		
	Velenje - okolica	Velenje - trg	Dolina pri Trstu		
1784–1799	4,5	4,2	...		
1800–1809	4,0	6,5	1,2		
1810–1819	7,1	11,3	1,2		
1820–1829	13,0	15,5	1,6		
1830–1839	15,6	7,3	2,9		
1840–1849	18,0	7,9	4,3		
1850–1859	18,4	19,7	2,2		
1860–1869	26,8	33,3	3,3		
1870–1879	13,8	11,8	1,2		
1880–1889	16,8	9,3	2,0		
1890–1899	13,0	9,4	2,2		
	Kranj - mesto				
1730–1754				1,5	
	Gradec pri Pivki				
1828–1942				0,0	
	Predgrad				
1679–1953				2,0	
	Loški potok				
1801–1840				1,7	

1) Ocena na osnovi ugotovitve M. Makarovič, da se je v tem obdobju letno rodilo 1 do 10 nezakonskih otrok.

Vir: Makarovič, 1979; Makarovič, 1982; Makarovič, 1986; Makarovič, 1987; Makarovič, 1994; Šircelj, 1985: 11; Hudales, 1997; Verginella, 1990: 187; Koropec, 1990: 33; Koropec, 1990a: 69; Knel-Umek in Šmitek, 1987: 32; Radovanovič, 1991; Radovanovič, 1992: 283; Radovanovič, 1993: 140; Radovanovič, 1997: 11; Rožman, 2001: 375; Štuhec, 1983: 291; Štuhec, 1985: 135; Kremenšek 1968: 49–51; Šifrer-Bulovec, 1996: 199; lastni izračuni.

V drugi polovici 17. stoletja je delež nezakonskih rojstev v mariborski in kamniški župniji obsegal okrog 15 %, v stolni župniji sv. Nikolaja v Ljubljani pa je bil pol manjši. V župniji Slovenska Bistrica so v 17. stoletju v krstno matično knjigo vpisali 9 % nezakonskih otrok. Ti podatki so še nezanesljivi. J. Koropec ugotavlja, da so "včasih z vpisi kasnili in pri tem še kaj spregledali ali pozabili". Vpis tudi ni bil zastonj, "za nezakonske otroke je bila cena vpisa višja" (Koropec, 1990: 33). V Ljutomeru in Radgoni je bilo sredi 17. stoletja le 2–3 % nezakonskih rojstev.

Za 18. stoletje je na voljo že nekaj več podatkov, vendar se jih večina nanaša na Koroško, deloma na Štajersko. Deleži nezakonskih otrok so bili povsod, razen v Črni, zelo nizki. V Strojni je v drugi polovici 18. stoletja delež nezakonskih otrok znašal okrog 5 %, v Črni, ki je le nekaj deset kilometrov oddaljena od Strojne, pa v letih 1719–1752 kar 33,5 %³⁷⁾. V Kranju je bilo med novorojenimi le 1,5 % nezakonskih (Štuhec, 1983: 290).

Iz konca 18. stoletja (1798) je tudi prvo pisno pričevanje o nezakonskih rojstvih na Koroškem. J. H. G Schlegel poroča, da "so dekleta v letih pred 1798, ko so bili vsi mladeniči pobrani k vojakom in jim ni bilo mogoče se možiti, občevale tudi z oženjenimi moškimi" (Möderndorfer, 1964: 312-314). To pomeni, da je bilo takrat (po reformi vojske in vojaške obveznosti leta 1771) številčno nesorazmerje med spoloma glavni razlog za rojevanje nezakonskih otrok (in tudi za splave) na Koroškem. Toda ko je bil s ponovno reformo vojaške obveznosti leta 1805 ta razlog odstranjen, se delež nezakonskih otrok ni spremenil.

Največ mikropodatkov je za 19. stoletje. Glede regionalnih razlik se skladajo s podatki Ž. Šifrera za drugo polovico 19. stoletja (Šifrer, 1963a). Delež nezakonskih otrok je bil v Gradcu pri Pivki, Dolini pri Trstu, Loškem potoku in v Predgradu komaj omembe vreden (2 %), v Velikih Brusnicah na Dolenjskem je nihal med 4 in 11 %, v Velenju med 10 in 40 %, v Selah na Koroškem med 4 in 15 %, v Strojni in Črni pa med 20 in 40 %. Za Prekmurje mikropodatkov ni.

Težje kot o regionalnih razlikah je soditi o smereh razvoja. Za čas do srede 19. stoletja imamo daljše časovne vrste podatkov le za nekaj naselij oziroma far. V občini Sele ter v naseljih Strojna in Velenju so se deleži nezakonskih otrok začeli povečevati šele v začetku 19. stoletja. Na osnovi razpoložljivih podatkov žal ne moremo presoditi, ali je šlo za posledice socialno-ekonomske sprememb ali pa le za večjo natančnost pri vpisovanju v rojstne matične knjige.

Od srede 19. stoletja dalje lahko spremembam v razvoju sledimo s podatki Ž. Šifrera za zdajšnjo Slovenijo in dežele. Ti podatki kažejo na velike spremembe ob koncu šestdesetih let. Takrat se je delež nezakonskih rojstev močno znižal na Štajerskem in Primorskem, manj na Kranjskem in Koroškem, v Prekmurju pa sprememb ni bilo. S to spremembou se je pogostnost nezakonskih rojstev na Štajerskem, ki je bila prej podobna kot na Koroškem, približala vrednostim v Prekmurju in na Kranjskem (slika 6).

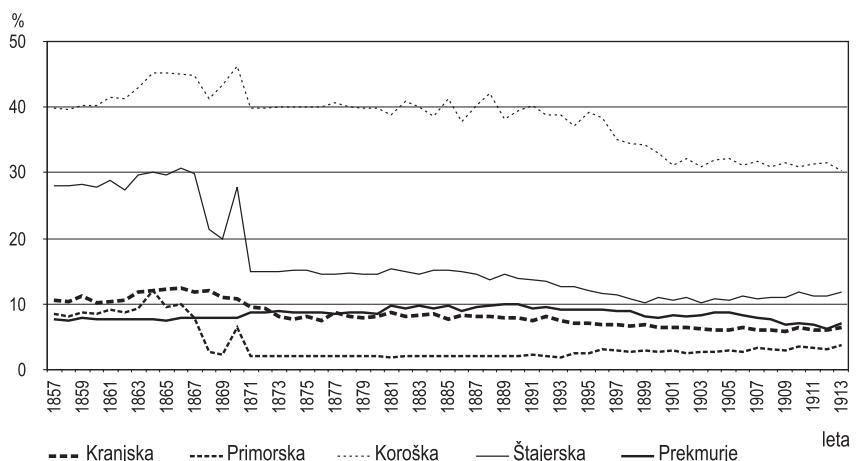
Razlago za tako velike spremembe smo poskušali poiskati v povezavi s podatki o porokah. Število porok se je namreč med leti 1868 in 1876 močno povečalo, in to v vseh pokrajinah, razen v Prekmurju. Tam se je število porok enakomerno povečevalo. Povečanje števila porok je verjetno posledica sproščanj v omejevanju poročne svobode. Potem ko so bila po intervenciji centralne vlade v letih 1867 in 1868 odpravljena ženitna dovoljenja oziroma zglasnice na Goriškem, Štajerskem in Koroškem, so ostale le še ženitne zglasnice na Kranjskem. Za njihovo ohranitev se je zavzemal kranjski deželni zbor, v drugih deželah pa so soglašali z namero centralne vlade, da se odpravijo (Valenčič, 1968: 254). Odprava ženitnih dovoljenj, za katera je bila predpisana pristojbina, je pripadnikom nižjih socialnih slojev omogočila enostavnejše sklepanje zakonskih zvez. Delež nezakonskih otrok se je zato zmanjšal. Najbolj se je zmanjšal na Štajerskem, kjer so do tedaj predpisane omejitve izvajali v večjem obsegu kot drugod. Poleg tega je na porast števila porok in zmanjšanje števila nezakonskih rojstev vplival tudi zakon iz leta 1868, po katerem je bilo dovoljeno kmetije svobodno deliti.

Proti koncu 19. stoletja so se regionalne razlike začele zmanjševati. Deleži nezakonskih rojstev so se najprej začeli zniževati na Štajerskem (po letu 1885), nato še na Koroškem (po letu 1895), Kranjskem in v Prekmurju, na Primorskem

37) V Kortah (zaselek s slovenskim prebivalstvom v občini Železna Kapla-Bela), kjer je število prebivalstva nihalo med 80 in 120 oseb, se je delež nezakonskih rojstev spremenjal podobno kot v Strojni: v obdobju 1784–1830 3 %, v obdobju 1831–1880 24 %, v obdobju 1881–1930 22 % in v obdobju 1931–1980 12 % (Makarovič, 2005: 55).

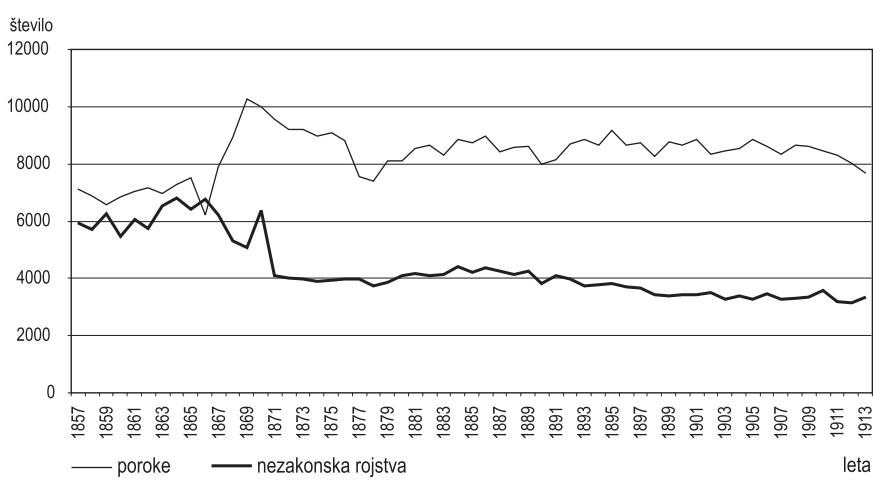
pa so naraščali. Vendar ta proces ni bil tako močan, da bi postopoma zabrisal regionalne razlike. Te so ostale pomembne in za obdobje 1934–1939 jih lahko ilustriramo s podatki za Dravsko banovino: najnižje vrednosti so imeli okraji na jugozahodu Dravske banovine in okraj Lendava, najvišje pa okraj Dravograd, sledila sta oba mariborska okraja in okraj Slovenj Gradec. Razporeditev se popolnoma ujema s tisto iz 19. stoletja (slika 8).

Slika 6: Deleži nezakonskih rojstev po deželah, Slovenija, 1857-1913

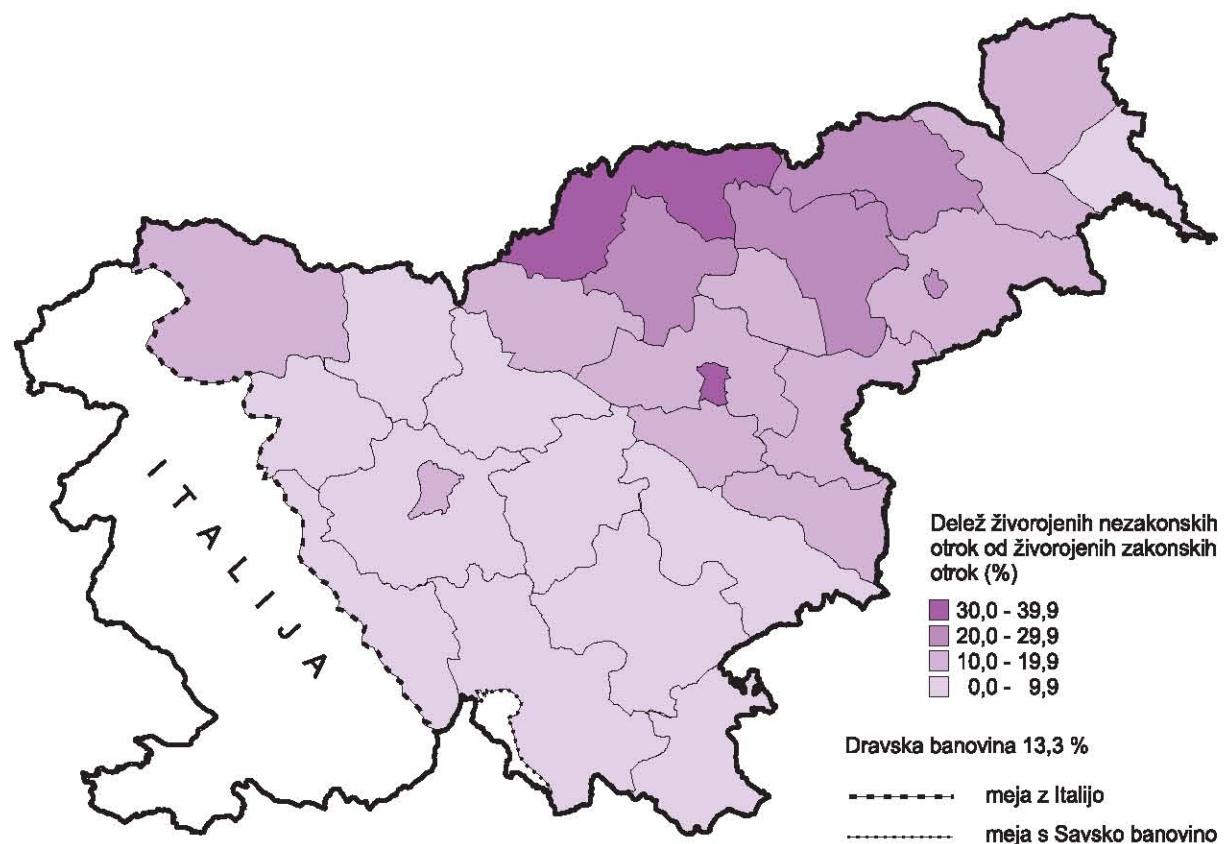
Viri: Šifrer, 1963a; lastni izračuni.

Slika 7: Število porok in nezakonskih rojstev, Slovenija, 1857-1913

Viri: Šifrer, 1963a; lastni izračuni.

Slika 8: Nezakonska rojstva po okrajih in mestih iz leta 1939, Dravska banovina, 1934-1937

Različna pogostnost nezakonskih rojstev se je odražala tudi v odnosu prebivalstva do nezakonskih otrok in njihovih mater. Na Koroškem in verjetno tudi na Štajerskem so bili veliko strpnejši do njih kot pa na Kranjskem ali Primorskem. Pozne poroke in razširjenost celibata na Koroškem in deloma na Štajerskem so prispevale k temu, da so v 19. stoletju postala nezakonska rojstva nekaj vsakdanjega, če niso bila taka že v 18. stoletju. Zato je bila možnost poroke za nezakonsko mater s Koroške večja kot za nezakonsko mater z Dolenjske. Na Koroškem so se nezakonske matere v večini primerov poročile z očeti svojih otrok ali pa z drugim partnerjem, vendar šele, ko sta bila sposobna preživljati družino (Ramšak, 1999: 175). Na Dolenjskem, ako se je zvedelo, da ni več nedolžna, je ni maral noben fant, razen se je kdaj mogla poročiti s kakšnim vdovcem (Makarovič, 1985: 257). Strpnost do nezakonskih otrok in njihovih mater so izkazovali tudi prebivalci Doline pri Trstu in to kljub temu, da so bila nezakonska rojstva tam redka. Dolinska skupnost je preprečevala le tiste primere in razmerja, ki so spodbudali družbeno hierarhijo (Verginella, 1990: 186–187).

Ženske, ki so rodile nezakonske otroke, so bile v povprečju mlajše od tistih, ki so jih rodile, ko so bile (že) poročene. Ob koncu 19. stoletja (obdobje 1896–1900) je bila na Kranjskem in na Štajerskem polovica žensk, ki ob rojstvu svojih otrok ni bila poročena, mlajša od 25 let. Ta delež je bil na Goriškem in v Istri višji (preko 60 %), na Koroškem, kjer so bila nezakonska rojstva "nekaj vsakdanjega" in se niso omejevala le na prva rojstva, pa nizjiji. Zato je bila razlika med povprečno starostjo žensk ob rojstvu zakonskih otrok in povprečno starostjo ob rojstvu nezakonskih otrok najmanjša prav na Koroškem (tabela 26).

Tabela 26: Povprečna starost žensk (poročenih in neporočenih) ob rojstvu njihovih otrok, avstrijske dežele, ki so segale na zdajšnje ozemlje Slovenije, 1896–1900 in 1910

Dežela	Povprečna starost žensk ob rojstvu otrok (ženske, stare 14–45 let)			
	1896–1900		1910	
	poročene	neporočene	poročene	neporočene
Kranjska	32,1	26,4	31,8	25,7
Štajerska	31,8	26,2	30,4	25,4
Koroška	31,7	27,1	31,2	26,4
Goriška	31,3	24,7	30,7	24,0
Istra	30,6	25,1	30,0	24,3

Vir: Presl, 1905: podatke zbrala I. Rožman; lastni izračuni.

Matere nezakonskih otrok so večinoma izvirale iz nižjih socialnih slojev³⁸⁾. V Črni so med nezakonskimi materami prevladovale delavke, nekaj pa je tudi kajžarskih in kmečkih hčera in gostačk. Vrste poslov so se v 19. in 20. stoletju polnile z nezakonskimi otroki dekel in hlapcev (Makarovič, 1982: 60). Nezakonski otroci se ne rodev splošni ali večji pokvarjenosti, temveč ob slabih gospodarskih razmerah; rodijo se neposedujočim kmečkim hčeram, deklam, delavkam, rejenkam in bedastim ženskam (Jurančič, 1930: 28).

Materam nezakonskih otrok na Dolenjskem življenja ni oteževala zgolj stigma nezakonskega rojstva, oteževalo ga je zlasti dejstvo, da so izvirale iz najšibkejših socialnih plasti, kar je zmanjšalo možnosti za preživetje nezakonskih otrok in za poroko njihovih mater. Največ izgledov za poroko so imele hčerke posestnikov, sledile so jim hčerke bajtarjev, njim pa hčere gostačev (Rožman, 2001: 186). Pomislek glede nezakonskega otroka, ki naj bi ga nevesta pripeljala v zakon, je bilo zanemarljivo malo, če je le imela dovolj dote (Tomažič, 1991: 396). Poroko nezakonskih mater je večkrat olajšalo dejstvo, da so imeli nezakonski otroci manjšo možnost preživetja kot zakonski (Verginella, 1990: 187). Med umrlimi so bili pogosteje kot kmečki otroci nezakonski otroci dekel in tudi nezakonski otroci kmečkih hčera in ofarjev (Makarovič, 1982). O večji umrljivosti nezakonskih otrok pričajo tudi podatki za Slovenijo v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja. V obdobju 1857–1913 je umrljivost dojenčkov, rojenih poročenim materam, nihala okrog 170 %, umrljivost dojenčkov neporočenih pa okrog 250 % (Šifrer, 1963a; lastni izračuni).

Umrljivost otrok, rojenih zunaj zakonske zveze, je bila skoraj do konca 20. stoletja višja od umrljivosti v zakonski zvezi rojenih otrok. Kljub temu pa regionalnih razlik v umrljivosti dojenčkov ne moremo pripisati samo pogostnosti zunajzakonskih rojstev. V drugi polovici 19. stoletja je bila umrljivost dojenčkov najvišja v Prekmurju, čeprav je bil delež nezakonskih otrok tam zelo nizek; sledili sta Koroška, Štajerska itd. Tudi še v tridesetih letih 20. stoletja je bila umrljivost dojenčkov najvišja v Prekmurju in na severovzhodnem Štajerskem (okraji Maribor, Ptuj, Ljutomer). Za preživetje dojenčkov so bile pomembnejše splošne socialne okoliščine. Razlog za visoko umrljivost dojenčkov v Prekmurju naj bi bila preobljudenost in iz tega izhajajoče težke življenjske razmere³⁹⁾.

Na pomembnost socialnih razmer kažejo tudi razlike med mestni in podeželjnim. V drugi polovici 18. stoletja je bila umrljivost dojenčkov v mestih višja kot na podeželju⁴⁰⁾. Kdaj so se začele razmere spremiščati v korist mest, ni jasno, zagotovo pa je bila v tridesetih letih 20. stoletja umrljivost dojenčkov v mestih že bistveno nižja kot na

38) Nezakonskih otrok niso rojevala le dekleta, temveč tudi vdove. O pogostnosti ni pričevanje.

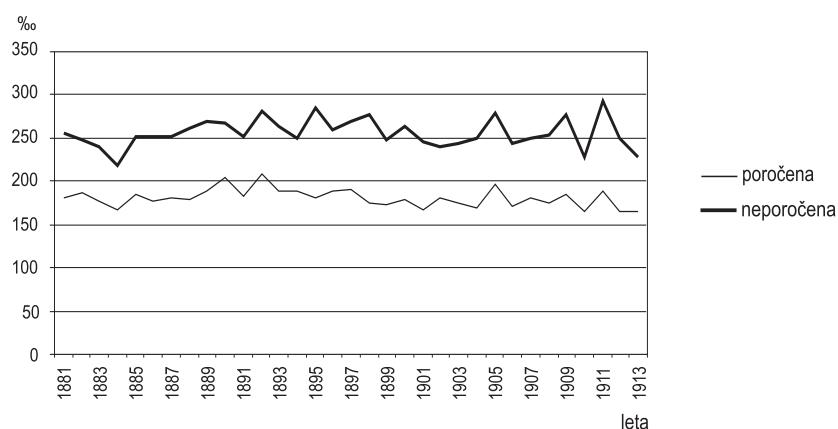
39) Dedovanje po ogrskem dednem pravu je kmetije tako razdrobilo, da se samo od teh prebivalstvo ni moglo preživljati. Industrije ni bilo, dnina na veleposestvih ni absorbirala vse delovne sile, mnogi so odhajali na sezonsko delo, s katerega so se vračali le pozimi (Zgodovina, 1980: 386).

40) Znano je, da je bila umrljivost v mestih tedaj (mišljena je 2. polovica 18. stoletja) večja od rodnosti, na podeželju pa je bilo ravno obratno (Radovanovič, 1991: 34).

podeželju (tabela 43). Razlika je bila največja med okrajem in mestom Ljubljana, manjša med okrajem in mestom Celje, še manjša za Ptuj in najmanjša za Maribor (slika 8). Na velikost razlike med deležem nezakonskih rojstev v mestu in v okolici je verjetno vplivala razlika v socialni sestavi, deloma pa tudi razlika v starostno-spolni sestavi. Natančna analiza podatkov za Strojno je namreč pokazala, da večje število nezakonskih rojstev sovpada s številčno prevlado žensk starih 20–50 let nad moškimi iste starosti. To seveda ne pomeni, da je število nezakonskih rojstev odvisno samo od številčnega ravnovesja med spoloma, je pa gotovo eden od elementov, ki so prispevali k razlikam v številu in deležu nezakonskih rojstev (Šircelj, 1991: 192). To neravnovesje pa je bilo v mestih večje kot na podeželju.

Na nekatere druge dejavnike razlik v umrljivosti dojenčkov opozarja raziskava za okraj Ptuj v tridesetih letih 20. stoletja. Avtorja sta ugotovila, da je bila umrljivost dojenčkov večja tam, kjer je bila rodnost manjša (na bogatejšem Ptujskem polju) in manjša tam, kjer je bila rodnost višja (v revnejših Halozah). Razloge za te razlike sta pripisala daljšemu dojenju Haložank v primerjavi s Polankami, pomembnem zlasti v poletnih mesecih, različni "zainteresiranosti staršev napram deci", socialni sestavi prebivalstva, tradiciji in odnosu do nezakonskih mater. "V deželi kurentov je od Cerkve podpirani ljudski glas nezakonske matere obsojal, medtem ko je bil prizanesljiv do samohranilk v viničarskih zidanicah" (Mikič in Šalamun, 1941; Šalamun, 1995).

Slika 9: Umrljivost dojenčkov po zakonskem stanu matere, Slovenija, 1881–1913

Viri: Šifrer, 1963a; lastni izračuni.

Regionalne razlike v deležu nezakonskih rojstev se v veliki meri ujemajo z regionalnimi razlikami v deležu dokončno samskih; kjer je višji delež dokončno samskih, je višji tudi delež nezakonskih otrok. Raven nezakonske rodnosti pa je iz nam dostopnih podatkov mogoče izračunati le za konec 19. stoletja in za začetek 20. (tabela 16). Takrat je bila splošna stopnja nezakonske rodnosti daleč najvišja na Koroškem (76 %), na Štajerskem je bila že bistveno nižja (28 %), najnižja pa je bila na Kranjskem, Goriškem in v Istri (9–16 %). Razvrstitev dežel po ravni splošnih stopenj zakonske rodnosti je bila ravno obratna: najnižje vrednosti je imela Koroška (okrog 230 %), sledile so Štajerska, Istra, Kranjska, najvišje vrednosti pa je imela Goriška (preko 330 %). Velikost razlik je bila za zakonsko rodnost bistveno manjša kot za nezakonsko. Za Prekmurje ustreznih podatkov ni.

Pri tolikšnih razlikah v ravni zakonske in nezakonske rodnosti se zastavlja vprašanje, v kolikšni meri so različne poročne možnosti in razširjenost zunajzakonskih rojstev vplivale na raven celotne rodnosti v posameznih slovenskih pokrajinah. Odgovoru smo se poskušali približati tako, da smo za leto 1900 primerjali vrednosti splošnih stopenj splošne rodnosti z vrednostmi splošnih stopenj splošne rodnosti brez upoštevanja nezakonskih rojstev (primerjali smo število zakonskih rojstev s številom vseh žensk starih 14–45 let). Izkaže se, da bi bile razlike v ravni rodnosti med slovenskimi pokrajinami še mnogo večje, če pogostnost nezakonskih rojstev ne bi bila tako različna.

Tabela 27: Splošna stopnja splošne rodnosti (f') in splošna stopnja splošne rodnosti brez upoštevanja nezakonskih rojstev (f'_{brez}) po deželah, Slovenija brez Prekmurja, 1900 (%)

Dežela	f'	f'_{brez}
Štajerska	142,0	125,8
Koroška	124,8	74,7
Kranjska	155,8	147,6
Goriška	169,7	164,4
Istra	158,4	153,1

f' je razmerje med številom živorojenih otrok in ženskami starimi 14–45 let.

Vir: Bewegung 1900, Volkszählung 1900: podatke zbrala I. Rožman; lastni izračuni.

Na Primorskem, kjer so bila nezakonska rojstva redka, delež dokončno samskih pa majhen, neupoštevanje nezakonskih rojstev pri izračunu splošne stopnje splošne rodnosti bistveno ne spremeni njene vrednosti. Na Koroškem pa, kjer je bil delež dokončno samskih žensk in nezakonskih rojstev velik, je razlika med stopnjama zelo velika. Če na Koroškem ne bi bilo nezakonskih rojstev, bi bila tam rodnost izjemo nizka - tako nizka, da ne bi zagotavljala obnavljanja prebivalstva.

2. 4. 3 Trajanje porok

Sklenitev zakona je, razen v izjemnih okolišinah, odvisna od posameznikove volje. Uresničitvi te odločitve sledi obdobje zakonskega življenja, katerega dolžina pa v preteklosti ni bila odvisna od človekove volje, temveč od ravni umrljivosti. Zakonska zveza je lahko razpadla le zaradi smrti enega od zakoncev. Če se je to zgodilo predno je bila žena stara 45 let (rojstva po 45. letu starosti žene so bila redka), je ostala družina "nedokončana". Takih družin pa ni bilo malo. Na francoskem podeželju 17. in 18. stoletja je zakon trajal povprečno 15 let, v Durlachu manj kot 20 let v letih 1701–1720, v Bale med leti 1651 in 1675 pa malo več kot 20 let. Te vrednosti se nanašajo samo na prve poroke. Od pogostnosti ponovnih porok pa je odvisno, ali jih lahko posplošimo na vse poroke. O tem je zelo malo podatkov, vendar se zdi, da so bile ponovne poroke vdov redkejše od ponovnih porok vdovcev (Reinhard et al., 1968: 149–155; Hudales, 1997: 101).

Tudi pri nas je vse do prve svetovne vojne zakonska zveza praviloma lahko prenehala le zaradi smrti enega od zakoncev. Vendar o umrljivosti po starosti in spolu vse do začetka tridesetih let 20. stoletja vemo zelo malo⁴¹⁾. Tablice umrljivosti so na voljo le za prebivalce Strojne, rojene med leti 1761 in 1850 (tabela 38) ter za naselji Brseč in Jalžabet za rojene med leti 1772–1847 oz. 1758–1857 (Mikić, 1962: 11–56; Mikić, 1964: 197–260). Naselji Brseč in Jalžabet ležita na Hrvaškem, vendar zelo blizu slovensko-hrvaške meje⁴²⁾.

Strojanci in Strojanke, rojeni koncem 18. in v prvi polovici 19. stoletja, so ob rojstvu lahko pričakovali povprečno 39 let življenja. V Brseču je bilo povprečno trajanje življenja, merjeno ob rojstvu, okrog 41 let, v Jalžabetu pa 30 let. Če je bila umrljivost v širši okolici Jalžabeta in Brseča približno tako kot v samem naselju, potem nas ti podatki navajajo na sklep, da je bila umrljivost v zahodnem delu Slovenije nižja kot v vzhodnem, tako kot je še danes (Šircelj, 1997). To bi pomenilo, da so poroke v zahodni Sloveniji trajale dlje kot v vzhodni Sloveniji in da je bila tudi zato zakonska in posledično splošna rodnost višja v zahodni kot v vzhodni Sloveniji.

41) Prvo tablico umrljivosti je za Dravsko banovino v letih 1930–1932 izdelal Ivo Lah (Lah, 1942).

42) Brseč je obmorsko naselje v severovzhodni Istri, Jalžabet pa vas v okolici Varaždina.

Tabela 28: Povprečno trajanje življenja ob rojstvu in v starosti 30 let, oba spola, Strojna, Brseč in Jalžabet, generacije 1761–1857

Naselje generacije	Povprečno trajanje življenja	
	ob rojstvu	ob 30. rojstnem dnevu
Strojna		
1761–1780	36,8	27,9
1781–1800	39,1	30,9
1801–1820	39,3	31,4
1831–1850	42,7	30,5
Brseč		
1772–1847	41,8	36,0
Jalžabet		
1758–1857	30,6	25,9

Viri: Šircelj, 1985; Mikić, 1962; Mikić, 1964.

V 19. stoletju so se Strojanke poročale stare povprečno 30 let, njihovi ženini pa so bili povprečno 5 let starejši. Zaradi sorazmerno visoke umrljivosti je njihov zakon v povprečju trajal 17 let, če sta se poročila na prehodu iz 18. v 19. stoletje, oziroma 19 let, če sta se poročila v 2. polovici 19. stoletja (Šircelj, 1991: 199). To pomeni, da se je za približno polovico žena zakonska zveza končala prej, kot se je končala njihova rodna doba. Če se niso znova poročile, je bila njihova rodnost okrnjena, nedokončana⁴³⁾. Tam, kjer je bila umrljivost višja, je bila izguba rojstev večja in obratno.

Konkreten izračun izgube zakonskih rojstev zaradi umrljivosti z razpoložljivimi podatki ni mogoč. Vendar sklepamo, da so bile izgube zaradi visoke umrljivosti manjše od tistih, ki so nastajale zaradi visoke starosti ob poroki. Plodnost parov je namreč bistveno večja med 20. in 30. letom starosti kot pa med 30. in 40. letom.

Drugo skupino vzrokov za razpad porok tvorijo razveze, ločitve in zapustitve. Merjenje vpliva pogostnosti razvez, ločitev ali zapustitev na raven rodnosti (splošne ali zakonske) je izredno težavno. Statistično je mogoče spremljati le razveze, do druge svetovne vojne tudi ločitve od mize in postelje, ker jih izreče pristojno sodišče. Vendar pa datum izreka razveze zakonske zveze oziroma ločitve praviloma ne ustreza datumu dejanskega prenehanja spolne skupnosti. O dejanskem trajanju spolnih skupnosti nas lahko poučijo le posebne ankete.

Za obdobje do druge svetovne vojne se edini objavljeni podatki o številu in pogostnosti razvez in ločitev od mize in postelje nanašajo na Dravsko banovino v letih 1932–1939. Takrat sta se povprečno letno razvezala ali ločila dva od 100 sklenjenih zakonov. Pred prvo svetovno vojno je bila pogostnost razvez in ločitev nedvomno še manjša⁴⁴⁾. Zato menimo, da so bile za raven rodnosti v Sloveniji zapustitve pomembnejše od razvez in ločitev. To so bile začasne ali stalne zapustitve zaradi izseljevanja.

Podatkov za celotno slovensko ozemlje seveda nimamo. Lahko pa za ponazoritev navedemo podatke za Predgrad in Velike Brusnice. V Predgradu je v času od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne polovica družin imela v povprečju dva najbližja sorodnika v Ameriki (Predgrajci so se izseljevali skoraj izključno v Ameriko), v času med svetovnima vojnoma pa približno četrtina družin 1,8 sorodnika. Družinski status izseljencev prikazuje tabela 29.

43) M. Štuhec je za Ljubljano v drugi polovici 17. stoletja ocenil povprečno trajanje zakona na osnovi podatkov o povprečni starosti moškega ob poroki in ob smrti. Ugotovil je, da je zakon trajal 15–20 let. Vir podatkov so mu bili vpisi v matične knjige za stolno župnijo sv. Nikolaja (Štuhec, 1985: 135).

44) Navedena pogostnost razvez je odraz razmerja med številom razvez in številom porok v letu in ne razmerja med številom razvez in porok v generaciji. V začetku 21. stoletja je v Sloveniji to razmerje znašalo 36/100.

Po avstrijskem občem državljanskem zakoniku ni bila dovoljena razveza katolika. Katolikom so bile dopuščene le ločitve od mize in postelje. Ločenci se niso mogli ponovno poročiti. Na Madžarskem, kamor je sodilo Prekmurje do konca prve svetovne vojne, je od leta 1894 poseben zakon o zakonski zvezi dopuščal razvezo. Razveza zakonske zveze je v Sloveniji dovoljena od leta 1946 (Zakon o zakonski zvezi, 9. 5. 1946)(Bonač, 1956: 2).

Tabela 29: Izseljenci iz Predgrada in Velikih Brusnic po spolu in zakonskem stanu
število

Spol Zakonski stan	Predgrad		Velike Brusnice	
	od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne	med prvo in drugo svetovno vojno	status animarum ¹⁾ 1882	status animarum ¹⁾ 1910
Skupaj	124	47	65	170
Moški	81	35	36	135
Ženske	43	12	29	35
Samski moški in ženske	89	27	58	114
Zakonci	18	8
Poročeni gospodarji	15	12	5	51
Poročene gospodinje	2	-	1	4

1) Status animarum je poimenski seznam oseb po hišnih številkah in družinah. Sestavljali so jih župniki.

Vir: Makarovič, 1985: 170; Rožman, 2001: 356.

Pred prvo svetovno vojno je bilo med moškimi izseljenci iz Predgrada 19 % poročenih, med svetovnima vojnama pa celo 34 %. V Velikih Brusnicah je bil tak delež dosežen že leta 1910. Poročeni moški so se praviloma vračali v družine, vendar je bila njihova odsotnost zelo dolga. Iz nekaterih primerov, ki jih navaja M. Makarovič, sklepamo, da je začasno izseljevanje močno vplivalo na raven zakonske rodnosti, kajti v letih, ko sta bila doma oba zakonca, so se otroci rojevali povprečno na 2–3 leta, v letih ločenega življenja pa rojstev ni bilo.

Od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne je začasno delalo v Ameriki 12,5 % predgrajskih družinskih gospodarjev, približno toliko pa tudi v obdobju med svetovnima vojnama. Če upoštevamo, da je v Predgradu poročena žena v povprečju rodila 6 živorojenih otrok (tabela 18), in če predpostavimo, da so tiste žene, ki so imele možje na začasnom delu v Ameriki, v povprečju rodile polovico manj otrok, ker so bili možje v povprečju zdoma 10 let, se povprečno število živorojenih otrok na eno poročeno ženo, katere mož ni odšel na začasno delo v tujino, dvigne na 6,5 otroka. Ta vrednost je samo približna ocena, ker ne poznamo dejanskega povprečnega števila let odsotnosti. Predgrajski možje so bili zdoma od 1 do 51 let, nekateri so odhajali in se vračali večkrat. Tudi je ni mogoče posploševati, ker je bila intenzivnost izseljevanja po posameznih slovenskih pokrajinah zelo različna (poglavje 2.6.3). Vendar, če za Predgrad izračunamo splošno stopnjo izseljevanja (število izseljenih na 1000 prebivalcev) za obdobje od 1857 do 1914, dobimo vrednost 4,7 %. To pa je enaka vrednost, kot jo je za isto obdobje za Kranjsko izračunal Ž. Šifrer (Šifrer, 1974). Če sta bili tudi spolno-starostna struktura in struktura po zakonskem stanu na Kranjskem podobni kot v Predgradu, potem je bila zaradi začasnega ali stalnega izseljevanja enega od zakoncev zakonska rodnost, merjena s povprečnim številom živorojenih otrok na eno poročeno ženo, za okrog 8 % nižja, kot bi bila, če izseljevanja ne bi bilo.

Poleg izselitev, ki so trajale več let ali pa so postale stalne, so bile za nekatere slovenske pokrajine značilne tudi začasne odsotnosti zaradi sezonskih del, večinoma v kmetijstvu. Poljska dela so imela to prednost, da so dopuščala vsaj čez zimo vrnitev domov. Na sezonska dela so najpogosteje odhajali ljudje iz Prekmurja, posebno od srede 19. stoletja dalje, na prehodu iz 19. v 20. stoletje tudi z Notranjskega, pa tudi iz nekaterih alpskih dolin na Goriškem (Zgodovina, 1980: 386). Z Dolenjskega pa so odhajali krošnjarit. Tudi take odsotnosti so zniževale zakonsko rodnost.

2. 4. 4 Nosečnost in porod

Med dejavnike, ki vplivajo na nosečnost in porod, sta Davis in Blake uvrstila prostovoljne in neprostovoljne vzroke za smrt plodu. Med prostovoljne sodi namerni splav. Ta je bil v Jugoslaviji do leta 1929 strogo prepovedan, zato nimamo nikakršnih podatkov o njegovi razširjenosti. Kazenski zakonik iz leta 1929 je namerni splav sicer še vedno prepovedoval in zanj določal kazen, vendar je prvič predvidel tudi dovoljeni splav. Na podlagi mnenja

zdravstvene komisije so lahko napravili splav, če so z njim noseči ženski rešili življenje ali odstranili neizogibno nevarnost za njeno zdravje. Ti zakonski predpisi so pri nas veljali do leta 1952. Prve podatke o številu namernih splavov pa imamo za leto 1955.

V 18. in 19. stoletju so se za splav največkrat odločile samske ženske, ki so se zaradi nezakonske nosečnosti znašle v hudi gmotni stiski. Ta je izvirala iz strahu pred sramotilnimi kaznimi, jezo in obsodbo okolja. O tem posredno pričajo avstrijski cesarski odloki in patenti iz druge polovice 18. stoletja s katerimi so prepovedali kazni za nezakonske matere, da se le-te ne bi zatekale k detomorom (Rožman, 2001: 285).

V 19. stoletju je splav pomenil zločin in neodpustljiv greh (Makarovič, 1985: 237). Splošno sprejeto mnenje, da je splav zločin in greh, pa seveda ne pomeni, da ga ženske tudi niso uporabljale. "Na Koroškem so dekleta v letih pred 1789, ko so bili vsi mladeniči pobrani k vojakom in jim ni bilo mogoče se možiti, občevale tudi z oženjenimi moškimi in so zaradi bojazni, da izgube dobro ime, odpravljale telesni plod" (Schlegel v Möderndorfer, 1964: 312). "Splav je bil na Koroškem dovoljen samo prve tri dni po zanositvi. V Trušnjah pri Velikovcu je imel otrok po tretjem dnevu zanositve že dušo in zato je bil splav po tem roku smrtni greh. O tem nam pričajo narodne pesmi iz Višarij in iz Pliskavice na Krasu. Ohranjenih je še dvajset narodnih pesmi, ki nam pričajo o hudi obsodbi žene, ki je zapravila človeški plod. Običajno so to dekleta, ki se kasneje poroče, nerojeni otrok pa pride na svatbo in tam izpove materin greh. Ženske so odpravljale plod z notranjimi pripomočki, ki so bili rastlinskega izvora" (Košir - Möderndorfer, 1926).

Navedena pričevanja nas prepričajo o tem, da je bil splav na slovenskem podeželju poznan kot sredstvo za omejevanje števila rojstev, da pa so se ženske zatekale k splavu različno pogosto, odvisno od zakonskega stanu, socialnega položaja in od moralnih norm okolja, v katerem so živele. Kako pogosto so se ženske zatekale k splavu pa iz teh pričevanj seveda ni mogoče ugotoviti. Dodajmo le, da je bilo opravljanje namernih splavov sprva domena žensk, predvsem babic in da je bil takoimenovani mazaški splav na slovenskem razširjen še v šestdesetih letih 20. stoletja. (Rožman, 2001: 286).

Še manj kot o splavu vemo o razširjenosti drugih tradicionalnih metod načrtovanja rojstev (npr. vzdržnosti, prekinjenem odnosu). V Velikih Brusnicah v prvi polovici 20. stoletja spolna vzdržnost med zakonci ni bila v navadi in le redki pari so prakticirali prekinjen spolni odnos (Rožman, 2001: 340).

Med neprostovoljne vzroke za smrt plodu sodita nemerna splavnost in mrtvorodnost. Prvi podatki o nemerni splavnosti so znani šele za leto 1955. Takrat so zdravstvene organizacije registrirale 4896 spontanih splavov, to je 15 na 1000 rojstev. Nekaj več podatkov je o mrtvorodnosti. Ti se za obdobje 1929–1939 nanašajo na Dravsko banovino, za leta pred prvo svetovno vojno pa so na voljo le podatki za nekatera naselja.

Tabela 30: Mrtvorojeni na 1000 rojenih v nekaterih naseljih, župnjah in občini v 19. in prvi polovici 20. stoletja
(%)

Obdobje	Predgrad	Strojna	Črna	Sele	Obdobje	Velike Brusnice
1801–1940	23	29	38	10	1843–1852	22
1801–1900	19	14	37	13	1853–1862	51
1901–1940	39	53	40	4	1863–1872	31
1921–1940	42	79	37	5	1873–1882	28
	Velenje-trg		Velenje-okolica		1883–1892	29
1784–1849		14		0	1893–1902	24
1850–1899		22		19	1903–1912	15
					1913–1922	13
					1923–1932	12
					1933–1942	24

Vir: Makarovič, 1982; Makarovič, 1985; Makarovič, 1986; Makarovič, 1994; Rožman, 2004: 137; Hudales, 1997: 161 in 165; lastni izračuni.

Za Strojno in Črno na Koroškem segajo prvi podatki o rojstvih v 2. polovico 18. stoletja, za Sele in Predgrad pa celo v 2. polovico 17. stoletja. Vendar je v Selah in Predgradu prvi mrtvorojen otrok vpisan v matično knjigo šele v desetletju 1821–1830, v Strojni pa v letu 1790. Zato je ocenjevanje mrtvorodnosti za 18. stoletje nemogoče. Celotno v 19. stoletju verodostojnost vpisov mrtvorojenih še ni bila zadovoljiva. Podatki o številu mrtvorojenih namreč izvirajo iz vpisov v krstne matične knjige, možno pa je, da je bilo določeno število mrtvorojenih vpisano v mrliske matične knjige ali pa celo v obe⁴⁵⁾.

Na nedoslednosti pri registraciji mrtvorojenih kažejo tudi podatki v tabeli 30. V Črni na Koroškem je bil delež mrtvorojenih otrok v 150 letih skoraj nespremenjen, okrog 38 %, v Strojni in Predgradu pa se je delež teh otrok v prvi polovici 20. stoletja, v primerjavi z drugo polovico 19. stoletja bistveno povečal, kar ni v skladu s pričakovanji. Med podatki, navedenimi v tabeli, so najverodostojnejši tisti za Velike Brusnice, saj je število prebivalstva te župnije daleč presegalo število prebivalstva v preostalih naseljih. Kljub temu so vrednosti bistveno nižje od povprečja za Dravsko banovino v istem času.

Za obdobje med svetovnima vojnami imamo desetletno zaporedje podatkov za Dravsko banovino (tabela 31). Stopnja mrtvorodnosti je bila 21–25 %. Znižala se je šele po drugi svetovni vojni. Od srede šestdesetih let je bila stopnja mrtvorodnosti nižja od 10 %. Leta 2000 pa je znašala samo še 3,7 %.

Tabela 31: Mrtvorojeni na 1000 rojenih po zakonskem stanu matere, Dravska banovina, 1929–1939 (%)

Leto	Vsa rojstva	Zakonska rojstva	Nezakonska rojstva
1929	24,4
1930	24,8	23,6	33,7
1931	25,0	23,9	33,2
1932	23,8	22,8	30,5
1933	23,6	21,9	35,2
1934	23,7	22,5	32,8
1935	21,7	20,9	27,6
1936	21,1	19,8	31,0
1937	22,4	21,4	30,0
1938	23,5	22,6	31,3
1939	23,2	22,4	31,1

Vir: Statistički, 1932–1941.

Pogostnost mrtvorojenih otrok je bila med nezakonskimi rojstvi višja kot med zakonskimi vse do konca 20. stoletja. Za 19. stoletje imamo glede tega le nekaj pričevanj: "Med umrlimi so bili pogosteje kot kmečki otroci nezakonski otroci dekel in tudi nezakonski otroci kmečkih hčera in ofarjev" (Makarovič, 1982). Poglavitni vzrok za večjo mrtvorodnost med nezakonskimi otroki je bilo težko delo dekel in najemnic, ki je trajalo do poroda in se nadaljevalo takoj po porodu. Ta ugotovitev se nanaša tako na "umrljivost otrok pri porodu, takoj po njem ali nekaj mesecev pozneje".

Večjo mrtvorodnost med nezakonskimi otroki za 20. stoletje potrjujejo uradni podatki. V Dravski banovini je bila leta 1930 stopnja mrtvorodnosti med nezakonskimi otroki za tretjino višja od mrtvorodnosti med zakonskimi

45) V Črni na Koroškem je za obdobje 1784–1940 vpisanih v rojstne matične knjige 95 mrtvorojenih, v mrliske pa 102 (Makarovič, 1986: 20). J. Hudales navaja podatke o mrtvorojenih v župniji Velenje v tabelah za umrle, iz česar sklepamo, da so bili mrtvorojeni vpisani v mrliske matične knjige. Za Vitanje avtorici navajata, da je bil "odstotek mrtvorojenih v letih 1900–1910 kar 19 % smrtnih primerov", kar tudi kaže na nerazlikovanje med mrtvorojenimi in umrlimi kmalu po rojstvu.

otroki. Z leti se je mrtvorodnost zmanjševala tako za zakonska kot za nezakonska rojstva, razlika pa je ostajala vse do osemdesetih let približno enaka. Zmanjševati se je začela šele, ko se je pričel hitro povečevati delež otrok rojenih zunaj zakonske zveze. Leta 1988 praktično ni bilo več razlike v pogostnosti mrtvorjenih otrok glede na zakonski stan matere (4,9 % za zakonska in 5,1 % za nezakonska rojstva). Nezakonska rojstva niso več značilnost mladih žensk nižjih socialnih slojev.

O regionalnih razlikah v mrtvorodnosti lahko vse do leta 1965, ko imamo na voljo prve tovrstne podatke tudi za občine, le ugibamo. Glede na povezanost med vrednostmi stopnji mrtvorodnosti in zakonskim stanom matere sklepamo, da je bila mrtvorodnost višja tam, kjer je bilo več nezakonskih otrok (Koroška, Štajerska), oziroma tam, kjer so bile socialne razmere slabše. Primerjava med stopnjama mrtvorodnosti v Črni in Dravski banovini v letih 1929–1939 pokaže, da je bila v Črni za tretjino večja od banovinskega povprečja. Del te razlike je gotovo povezan z visokim deležem nezakonskih otrok v Črni, del pa z drugimi dejavniki.

2. 4. 5 Časovni presledki med rojstvi

Številne zgodovinsko-demografske analize so dognale, da so bili v Evropi predmoderne dobe časovni presledki med rojstvi daljši od enega leta; rojstva, ki bi si sledila vsako leto, so bila redkost. Pri nas so podatki o časovnih presledkih med poroko in prvim rojstvom (protogenetični interval) ter med naslednjimi rojstvi (intergenetični intervali) zelo redki. M. Štuhec je izračunal, da je bil protogenetični presledek v Ljubljani (stolna župnija sv. Nikolaja) v drugi polovici 17. stoletja najpogosteje 9–18 mesecev, povprečna dolžina intergenetičnih presledkov pa je bila daljša od 24 mesecev: najkrajši so bili med tretjim in četrtim rojstvom (27,4 mesecev), najdaljši pa med šestim in sedmim in višjimi redi rojstev (41 mesecev ali več) (Štuhec, 1985: 134). J. Koropec je izračunal protogenetične in intergenetične intervale za 50 zakonskih parov v mestu Slovenska Bistrica v istem obdobju: povprečni presledek med poroko in prvim rojstvom naj bi bil 16 mesecev, med posameznimi rojstvi pa 21–39 mesecev (Koropec, 1990: 69).

Za 19. stoletje je bilo povprečno dolžino intergenetičnih presledkov mogoče izračunati za Gradec pri Pivki, Podstenice, Predgrad in Strojno, dolžino protogenetičnih pa samo za Gradec pri Pivki in Podstenice. Dragoceni so zlasti izračuni za Podstenice, saj je bilo dolžino presledkov mogoče izraziti v mesecih (tabela 39 in 40)⁴⁶⁾.

V Gradcu se je dvajsetim od dvaindvajsetih parov, ki so se poročili v obdobju 1838–1940, prvi otrok rodil v koledarskem letu, ki je sledilo letu poroke⁴⁷⁾. Drugi otroci so se rojevali povprečno na vsaki dve leti. Nekoliko daljše časovne presledke med porodi opazimo le pri rojstvih najvišjega reda, ko so se ženske bližale štiridesetemu oz. petinštiridesetemu letu starosti. Časovni presledek med rojstvi, krajši od dveh let, je bil redek in praviloma povezan z zgodnjo smrto (v prvem letu življenja) predhodnega otroka (tabela 39). To potrjuje hipotezo, da je bila dolžina časovnih presledkov med rojstvi povezana z dojenjem. Ker dojenje poveča verjetnost začasne neplodnosti, so intergenetični intervali daljši.

V Predgradu je bilo rodno obnašanje bistveno drugačno. Časovni presledki med porodi so bili daljši, v povprečju 2,5 leta. Daljši časovni presledki pa očitno niso bili povezani z daljšo dobo dojenja ali z zavestnim odlaganjem rojstev, temveč s posameznimi dolgimi obdobji brez rojstev (npr. 5–9 let). Gre za začasne odsotnosti moža zaradi dela zunaj domačega kraja (izseljevanje v Ameriko, krošnjarstvo); te so bile v Predgradu in okolici zelo pogoste, zlasti v 2. polovici 19. stoletja. Prav zaradi teh začasnih odsotnosti je bilo povprečno število živorjenih otrok na eno poročeno ženo nižje v Predgradu kot v Gradcu. Povprečna starost nevest je bila namreč zelo podobna, razlikovala se je povprečno le za eno leto.

Za Strojno so podatki zelo skopi. Ugotoviti je bilo mogoče le to, da so bili intergenetični intervali v kmečkih družinah v povprečju dolgi 2,0–2,5.

46) Za Predgrad so presledki izračunani s pomočjo podatkov za tri kmečke rodbine, oblikovane v prvi polovici 19. stoletja, in za dva robova njihovih dedičev (kmetijo je po pravilu nasledil najstarejši sin). Za Strojno pa na osnovi desetih primerov življenjskih poti otrok kmečkih družin v 19. stoletju. Osnovne podatke je zbrala M. Makarovič.

47) Izvorni podatki M. Makarovič ne vsebujejo informacij o točnih datumih dogodkov, temveč le letnice. Zato dolžine presledkov ni mogoče izraziti v mesecih, temveč le v letih.

Podstenice so ena od izginulih vasi na obrobju Kočevskega roga, ki so bile naseljene s Kočevarji. Na osnovi zapisov o datumih porok in rojstev otrok v dvajsetih družinah (Makarovič, 2005: 118–146)⁴⁸⁾ smo ugotovili, da je bil protogenetični interval najkrajši, 18 mesecev, intergenetični intervali med prvim in šestim rojstvom pa so bili v povprečju dolgi od 26 do 32 mesecev; najkrajši je bil presledek med drugim in tretjim rojstvom (26 mesecev), nato se je dolžina z vrstnim redom rojstva podaljševala. Te vrednosti so zelo podobne tistim, ki jih je L. Henry izračunal za župnijo Crulai v Franciji v 18. stoletju in ki predstavljajo potek zakonske rodnosti med prebivalstvom, ki zavestno ne omejuje rojstev.

Natančen pregled zapisov rodnih zgodovin posameznih poročenih žensk v Podstenicah, je, podobno kot zapisi iz Gradca pri Pivki, pokazal, da je bil časovni presledek med zaporednima rojstvoma krajši, če je otrok umrl kmalu po rojstvu ali je bil mrtvoroven. Večja umrljivost dojenčkov je bila pozitivno povezana z višjo rodnostjo.

Načrtovanje rojstev

Navedeni primeri, čeprav številčno skromni, kažejo na pomen dolžine časovnih intervalov med rojstvi za raven rodnosti, obenem pa nam omogočajo, da ocenimo razširjenost zavestnega omejevanja števila rojstev. Če ljudje želijo manj otrok, poskušajo podaljšati časovne intervale med rojstvi. Kot merilo za ugotavljanje razširjenosti zavestnega načrtovanja rojstev s pomočjo dolžine protogenetičnih in intergenetičnih razmakov uporabljamo izračune L. Henryja za prebivalstvo župnije Crulai v Franciji v 18. stoletju. Med tem prebivalstvom, ki ni omejevalo števila rojstev, je bil najkrajši razmak med poroko in prvim rojstvom, nato so se razmaki z vsakim rojstvom rahlo podaljševali. Med poroko in prvim rojstvom je v povprečju preteklo 16,6 meseca, med prvim in drugim rojstvom 22,4 meseca, nato 25,3 meseca, 27,3 meseca itd. Med predzadnjim in zadnjim rojstvom je preteklo 33 mesecov (Gautier in Henry, 1958).

Če podatke za Crulais primerjamo z našimi za Ljubljano, Slovensko Bistrico, Gradec pri Pivki in Podstenice, ugotovimo, da so razlike majhne. To pomeni, da prebivalci teh naselij niso omejevali števila rojstev. V Predgradu so bili presledki nekoliko daljši, vendar ne zaradi zavestne odločitve, temveč zaradi začasnih odsotnosti. Enako dolgi so bili tudi intergenetični intervali v Strojni, le da jih ne moremo pripisati izseljevanju.

Župljeni Velikih Brusnic rodnosti niso omejevali vse do približno prvih let po prvi svetovni vojni. Omejevali pa so število že rojenih otrok: z umrljivostjo dojenčkov višjih redov ali pa s pošiljanjem otrok v rejo ali služenje. Tako so družine usklajevale ravnovesje med razpoložljivimi viri za preživetje in številom družinskih članov. V Velikih Brusnicah so otroke pošiljali služit še v petdesetih letih 20. stoletja, ko so se ženske že začele zanimati za metode načrtovanja družine (Rožman, 2001: 333). Tudi na Koroškem so "odvečni otroci" odhajali za dekle in hlapce na bližnje in daljne kmetije.

Na splošno bi lahko rekli, da na slovenskem podeželju v 19. stoletju zavestnega načrtovanja rojstev še ni bilo. Otroci so se rojevali po načelu: "Kolikor jih bog da, toliko jih bomo imeli". Ženske so rojevale od poroke do konca svoje plodne dobe, običajno nekako do 45. leta starosti. O tem pričajo tudi podatki iz popisa prebivalstva 1948. Ženske, ki so rojevale proti koncu 19. in v začetku 20. stoletja in so bile še poročene ob koncu svoje rodne dobe, so v povprečju rodile skoraj 6 otrok (poglavlje 4.1).

Časovni razmaki med zaporednimi rojstvi so gotovo najboljši kazalnik o tem, kako razširjeno je bilo omejevanje števila rojstev, vendar uporabni le za zakonsko rodnost. Za raven splošne rodnosti pa je zelo pomembna tudi intenzivnost nezakonske rodnosti. Tam, kjer je bila nezakonska rodnost zanemarljivo majhna, npr. Primorska, Dolenjska in Prekmurje, lahko ugotovitve o zakonski rodnosti razširimo tudi na splošno rodnost. Za Koroško in verjetno tudi za Štajersko pa to ni mogoče. Visok delež nezakonskih otrok in poznejša poroka prenekaterje "nezakonske matere" onemogočata posploševanje vedenja zakonskih parov na vse prebivalstvo. Iz pričevanj V. Möderndorferja sicer izhaja, da so se neporočene ženske, vsaj na Koroškem, zatekale k splavu, vendar razmerja med številom splavov in številom porodov ni mogoče ugotoviti.

48) Vas je bila porušena in požgana leta 1942.

Kljud temu, da večina prebivalstva verjetno ni zavestno omejevala števila rojstev, pa so bile razlike v rani rodnosti med deželami velike. Večina jih je izhajala iz različnih poročnih možnosti in družbene sprejemljivosti nezakonskih otrok. Poročne možnosti so sprva omejevali fevdalci, nato država. Z njimi so skušali preprečiti naraščanje števila gmotno šibkih slojev. Na Slovenskem ozemlju se te omejitve prvotno niso splošno uveljavile, večji obseg so najbrž imele le na Štajerskem. Koncem šestdesetih let 19. stoletja so bile te omejitve odpravljene in razlike med deželami so se pričele zmanjševati. Izginile pa niso nikoli.

Še manj kot o slovenskem podeželju v 19. stoletju vemo o slovenskih mestih. Iz maloštevilnih podatkov sklepamo, da se je tam zavestno omejevanje števila rojstev pričelo že v 2. polovici 19. stoletja in da se je šele nato širilo tudi zunaj mest. Večji obseg pa je dobilo šele po prvi svetovni vojni. O tem, na kakšen način so pari omejevali število rojstev, nimamo pričevanj. Sodeč po razmerah drugje v Evropi sodimo, da sta bili najbolj razširjeni metodi prekinjen odnos in varni dnevi, verjetno pa tudi splav. V zahodni Evropi je bil vse do zgodnjih šestdesetih let 20. stoletja prekinjen odnos najbolj razširjena metoda med delavskim razredom, metoda varnih dni pa med bolj izobraženimi in bolj vernimi pari (Lesthaenge in Neels, 2002: 333).

2. 5 UMRLJIVOST IN ПОРОЧНОСТ КОТ ДЕЈАВНИКА РОДНОСТИ

Analiza neposrednih dejavnikov rodnosti je pokazala na pomen umrljivosti in poročnosti v razvoju in regionalnih razlikah rodnosti na ozemlju Slovenije. Ni pa odgovorila na dve bistveni vprašanji, povezani s teorijo demografskega prehoda: ali je bilo zniževanje rodnosti povezano z zniževanjem umrljivosti, ali lahko pozne poroke in visok delež samskih interpretiramo kot obliko zavestnega omejevanja števila prebivalcev. Prav tako se dosedanja analiza ni dotaknila Hajnalove hipoteze o poteku razmejitvene črte med zahodno-evropskim in vzhodno-evropskim vzorcem poročnosti, ki naj bi potekala med Trstom in St. Peterburgom.

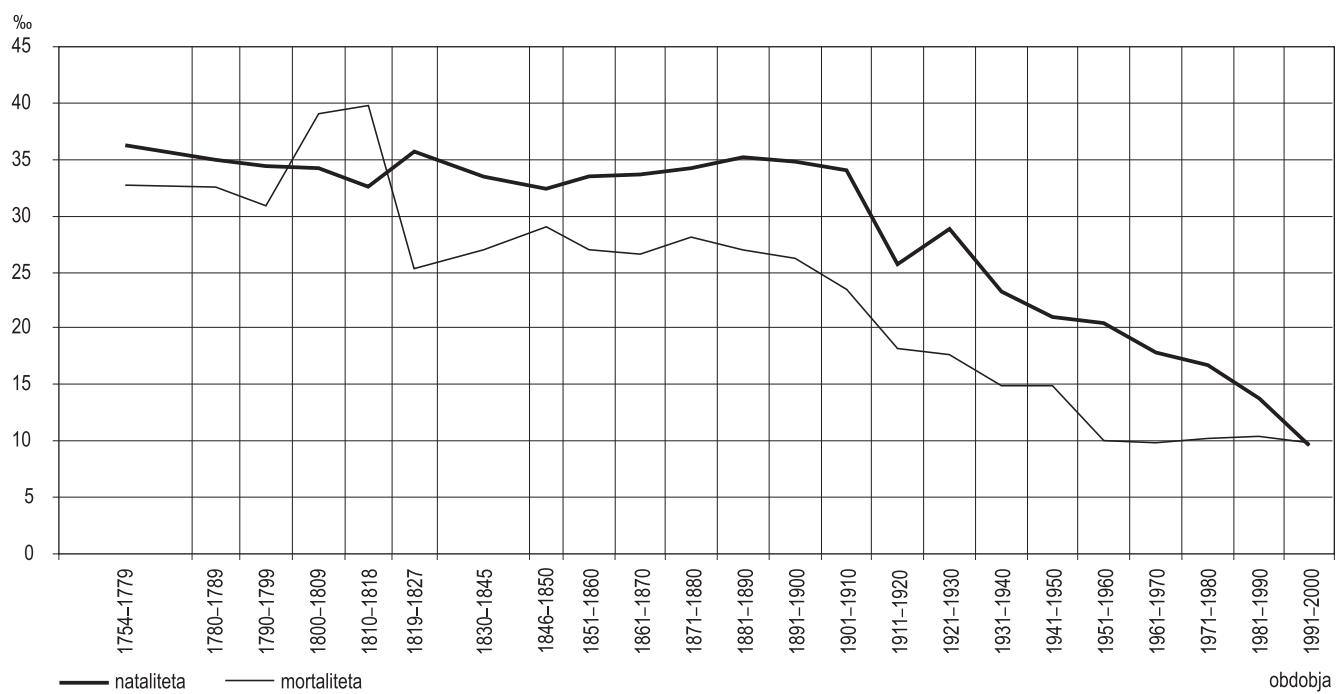
2. 5. 1 Umrljivost

Že prvi avtorji teorije demografskega prehoda so menili, da je bilo zniževanje rodnosti v času demografskega prehoda predvsem posledica upadanja umrljivosti. Empirični podatki za nekatere države so vnesli dvom v to trditev, vendar se je izkazalo, da so bili primeri obratnega zaporedja ali istočasnega zniževanja rodnosti in umrljivosti posledica uporabe napačnih kazalnikov umrljivosti (mortaliteta namesto pričakovanega trajanja življenja) ali pa izboljšanja podatkov o umrljih (Chesnais, 1986). Žal imamo tudi za Slovenijo kot kazalnika rodnosti in umrljivosti na voljo le natalitetu in mortalitetu.

V Sloveniji naj bi se mortaliteta začela zniževati že proti koncu 18. stoletja. To rahlo zniževanje so najprej prekinile francoske vojne, nato leta lakot zaradi slabih letin v letih 1815–1817 in huda epidemija kolere sredi 19. stoletja. Tako lahko začetek hitrega dolgoročnega zniževanja mortalitete umestimo šele v osemdeseta leta 19. stoletja, konec pa v začetek šestdesetih let 20. stoletja.

Nataliteta naj bi v prvi polovici 19. stoletja rahlo upadala ali stagnirala, v drugi polovici pa se je nedvomno povečevala. Zniževati se je začela po letu 1900 in na koncu obdobja 1900–1913 je bila njena vrednost nižja od vrednosti iz srede 19. stoletja. Zniževala se je vse do konca 20. stoletja, vendar najhitreje v obdobju med svetovnima vojnoma (slika 10). To pomeni, da sta pri nas nataliteta in mortaliteta upadali skoraj hkrati in približno enako hitro. Največje spremembe sta doživljali med svetovnima vojnoma.

Slika 10: Nataliteta in mortaliteta, Slovenija, od 1754–1779 do 1991–2000

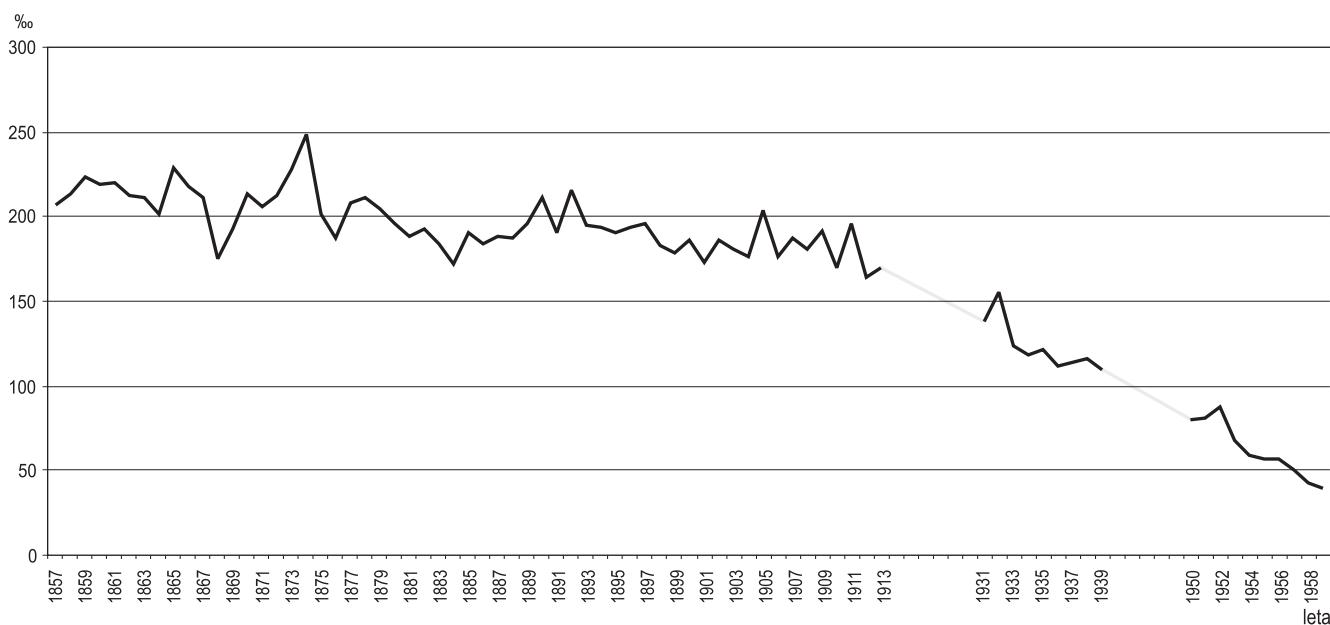

Vir: Vogelnik, 1965 (1851–1860); Šifrer, 1963 (1851–1860); SURS.

Presledek med začetkom dolgotrajnega zniževanja natalitete in mortalitete je v Sloveniji znašal le 10–20 let. To pa je verjetno prekratek čas, da bi se ljudje zavedli zmanjšane umrljivosti in bi zato ustrezeno spremenili svoje rodno vedenje. Verjetnejša se zdi hipoteza o povezavi med ravnjo rodnosti in ravnjo umrljivosti dojenčkov in otrok. Starši naj ne bi načrtovali števila rojenih, temveč število odraslih otrok (število otrok, ki bodo dočakali polnoletnost oz. število otrok, ki bodo še živi, ko bodo umrli starši). Zato naj bi zniževanje umrljivosti, posebno umrljivosti dojenčkov in otrok, imelo za posledico zniževanje rodnosti.

Empirične raziskave demografskih prehodov v različnih državah so pokazale, da povezava med zniževanjem umrljivosti dojenčkov in zniževanjem rodnosti ni bila vedno zelo močna. Rodnost je res večinoma sledila dolgoročnemu zniževanju umrljivosti dojenčkov in otrok, toda razlike v poteku zniževanja oben pojavorov so bile od države do države velike. V Sloveniji lahko primerjamo le potek zniževanja umrljivosti dojenčkov in natalitete. Umrljivost dojenčkov se je od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne rahlo zniževala. Po koncu prve svetovne vojne pa se je pričelo hitro zniževanje, ki se je nadaljevalo do začetka 21. stoletja. Med letoma 1913 in 2003 se je umrljivost dojenčkov znižala s 170-promil na 4-promile; na eno najnižjih vrednosti na svetu. Primerjava z nataliteto pokaže, da se je rahlo zniževanje umrljivosti dojenčkov pričelo v času, ko je nataliteta še rahlo naraščala, hitro zniževanje pa se je za oba pojava pričelo približno istočasno.

Slika 11: Umrljivost dojenčkov po deželah, Slovenija 1857–1913 in 1950–1958, Dravska banovina 1931–1939

Viri: Šifrer, 1963a; Statistički, 1939; Statistički, 1940; Demografska, 1959; lastni izračuni.

Daljše časovne vrste podatkov o umrljivosti dojenčkov so na voljo tudi za nekatera naselja oziroma župnije (tabela 32). Vendar tudi na osnovi teh ni mogoče z gotovostjo sklepati o povezanosti med ravnjo umrljivosti dojenčkov in upadanjem rodnosti. Če bi bila raven rodnosti odvisna samo od umrljivosti dojenčkov in majhnih otrok, potem bi bila višja tam, kjer je bila umrljivost dojenčkov in majhnih otrok visoka, in obratno. Mikropodatki o umrljivosti dojenčkov te povezave ne potrjujejo: v Predgradu in Gradcu so dojenčki umirali redkeje kot v Strojni, Črni ali Velenju.⁴⁹⁾ Umrljivost dojenčkov je bila višja tam, kjer je bil delež nezakonskih otrok višji in tudi zato splošna rodnost nižja. Pozitivna zveza med umrljivostjo dojenčkov in rodnostjo bi se verjetno pokazala šele, če bi imeli na voljo dovolj podatkov za zakonsko rodnost in za umrljivost v zakonu rojenih otrok.

49) Za občino Sele ni podatkov o številu umrlih dojenčkov, temveč o številu umrlih otrok, starih do 6 mesecev in 7–24 mesecev. Umrljivost obojih se je začela zniževati šele v tridesetih letih 20. stoletja. Do takrat je umrljivost v prvih šestih mesecih življenja nihala med 120 in 220 ‰ (Makarovič, 1994: 70–76; lastni izračuni).

Tabela 32: Umrljivosti dojenčkov (m_0) v nekaterih naseljih in župnijah, 1770–1950 (%)

Naselje, župnija	1770–1800 ¹⁾	1801–1850	1851–1900	1901–1940	1850–1950
Črna	94	195	235	135	...
Strojna	131	157	195	140	...
Velenje - okolica	...	180	194
Velenje - trg	...	199	263
Predgrad	154	111	153	115	...
Gradec	145
Velike Brusnice	140 ²⁾		128

1) Za Črno je to obdobje 1784–1800, za Predgrad 1771–1800, za Strojno 1761–1800.

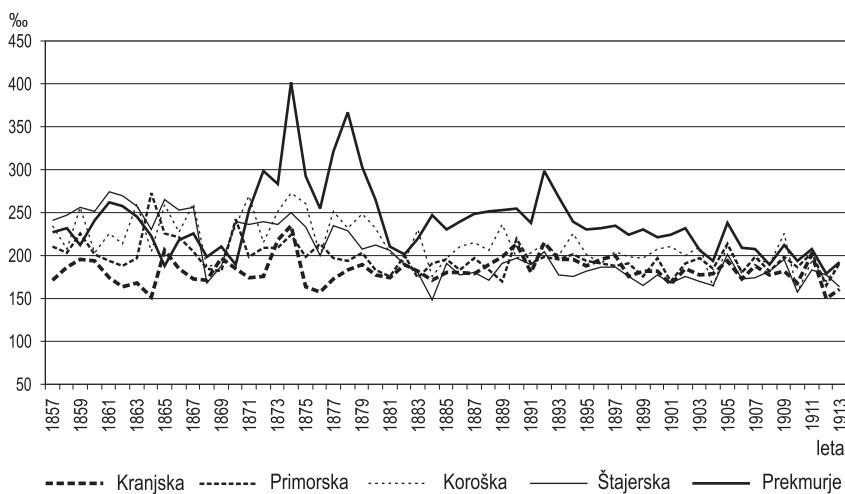
2) Aritmetična sredina desetletnih stopenj.

Viri: Makarovič, 1979; Makarovič, 1982; Makarovič, 1985; Makarovič, 1986; Hudales, 1997; Rožman, 2001; lastni izračuni.

Za drugo polovico 19. stoletja lahko nataliteto primerjamo z umrljivostjo dojenčkov tudi na ravni dežel. Umrljivost dojenčkov se je rahlo zniževala na Štajerskem, Koroškem in Primorskem, v Prekmurju se je v obdobju 1860–1880 močno povečala in se šele po tem pričela zniževati, na Kranjskem pa se je umrljivost dojenčkov pričela zniževati šele po letu 1900. Nataliteta je v istem obdobju rahlo naraščala na Primorskem in Kranjskem, stagnirala na Koroškem in Štajerskem in se po letu 1880 močno zniževala v Prekmurju.

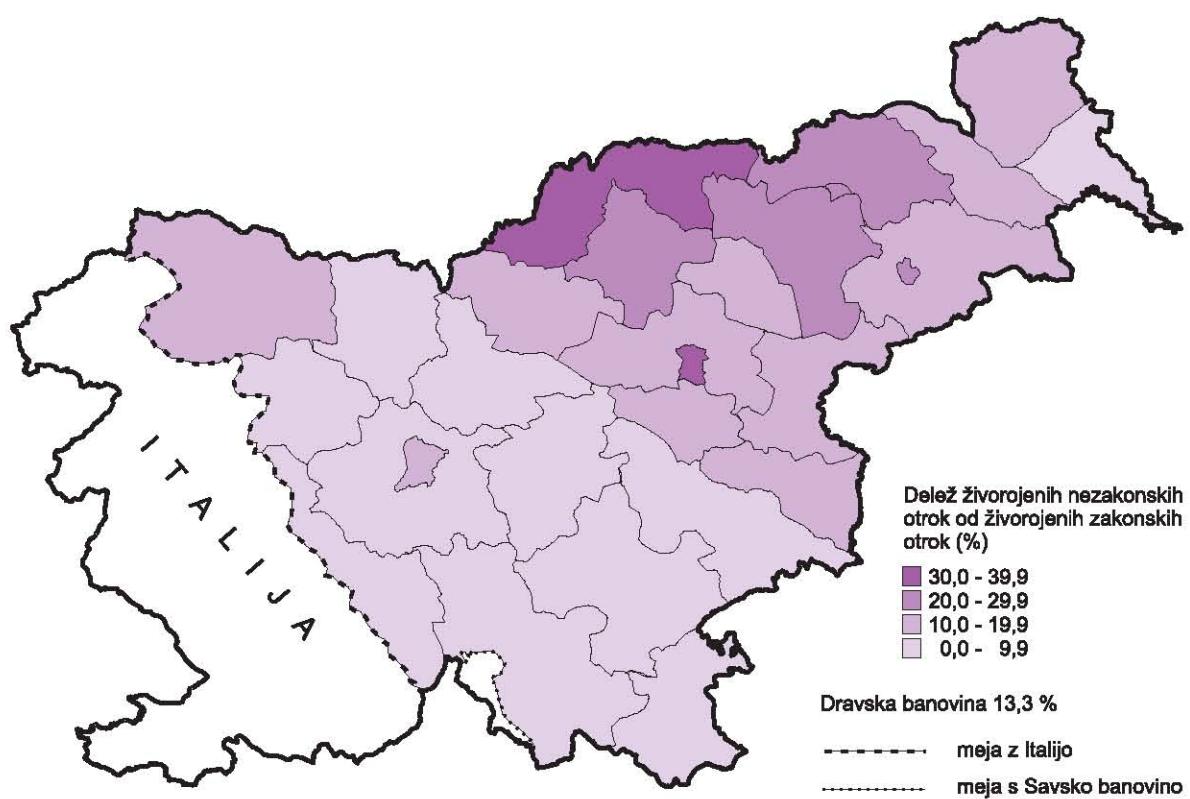
Za primerjavo med zniževanjem umrljivosti dojenčkov in zniževanjem natalitete je merodajno dogajanje na Kranjskem in Štajerskem, saj je število rojstev v drugih treh deželah predstavljalo le četrtino vseh rojstev. Na Kranjskem in Štajerskem se je umrljivost dojenčkov v drugi polovici 19. stoletja rahlo zniževala, nataliteta in tudi splošna stopnja splošne rodnosti pa sta medtem še rahlo naraščali. Splošna stopnja splošne rodnosti je rahlo naraščala zaradi naraščanja zakonske rodnosti, saj se je zunajzakonska takrat že zniževala (tabela 15). Zniževanje umrljivosti dojenčkov se je pričelo preje kot zniževanje rodnosti. A bilo je zelo počasno.

Slika 12: Umrljivost dojenčkov po deželah, Slovenija, 1857–1913

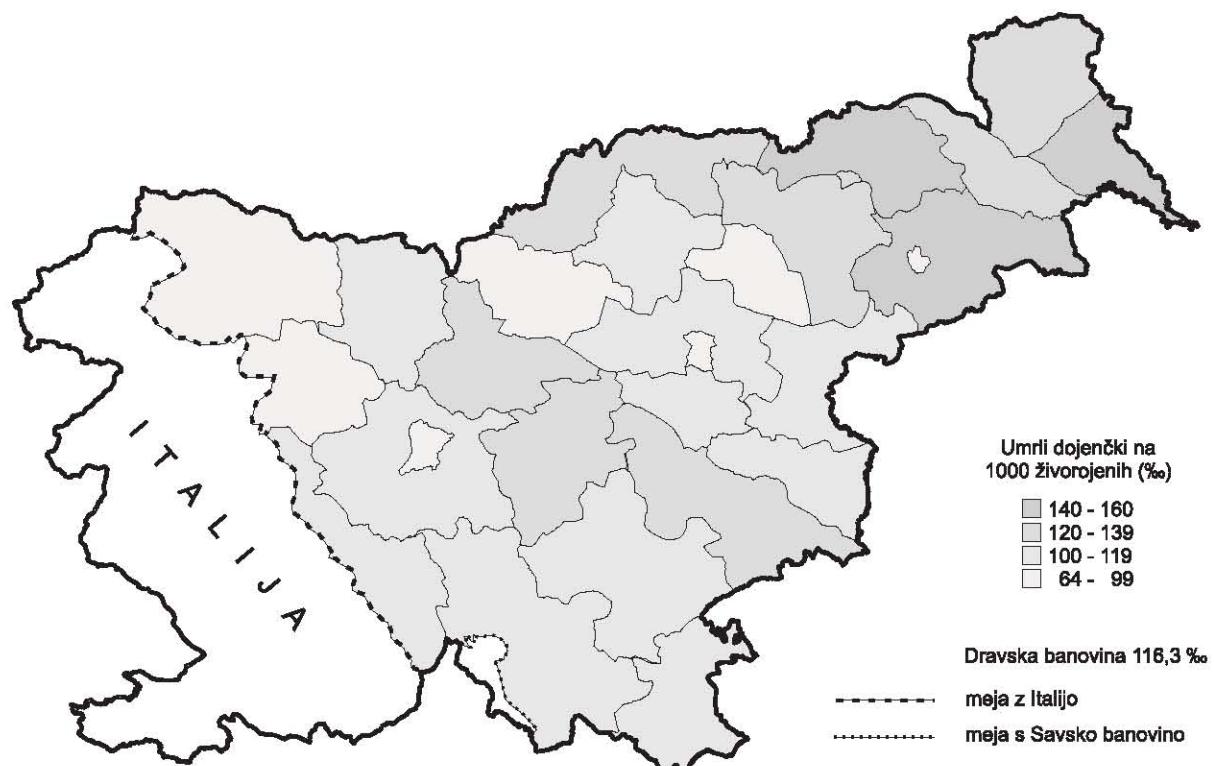

Viri: Šifrer, 1963a; Šifrer, 1963; lastni izračuni.

Slika 13: Nezakonska rojstva po okrajih in mestih iz leta 1939, Dravska banovina, 1934–1937

Slika 14: Umrljivost dojenčkov po okrajih in mestih iz leta 1939, Dravska banovina, 1934–1937

Umrljivost dojenčkov, ki je dotlej močno nihala, večinoma zaradi epidemij nalezljivih bolezni (davica, škrlatinka, ošpice, španska bolezen, griža, koze, oslovski kašelj itd.) se je pričela zniževati šele, ko so se pričela redna cepljenja otrok proti tem boleznim. Nalezljive bolezni so bile namreč glavni vzrok nadpovprečne umrljivosti dojenčkov in otrok. Obvezno cepljenje je bilo najprej uvedeno proti kozam (po epidemiji leta 1921), škrlatinki (1932), davici (v tridesetih letih), nato proti tetanusu (1951), oslovskemu kašlju in otroški paralizi (1957), ošpicam (1968), mumpsu 1979 in rdečkam (1972 za deklice in 1991 še za dečke). V letih 1926–1936 je bilo proti davici cepljenih 75 tisoč otrok in proti škrlatinki 50 tisoč. V tem obdobju so nastajali tudi prvi protituberkolozni dispanzerji (Zupančič Slavec, 2005 in IVZ).

Na osnovi opisanih podatkov za Slovenijo in njene pokrajine se zdi, da se je zniževanje umrljivosti dojenčkov pričelo preje kot zniževanje rodnosti. Ker pa so uporabljeni kazalniki rodnosti razmeroma grobi, hipoteze o pozitivni povezavi med umrljivostjo dojenčkov in rodnostjo ni mogoče nedvoumno potrditi. To pa ne pomeni, da je bila raven rodnosti v obdobju, ko prebivalstvo še ni zavestno načrtovalo rojstev, popolnoma neodvisna od ravni umrljivosti dojenčkov. Natančna analiza zapisov v matičnih knjigah za naselji Gradec in Podstenice je namreč pokazala, da je bil presledek med dvema zaporednima rojstvoma krajši, če je prvi otrok umrl v istem letu, kot se je rodil, kot pa če je preživel vsaj leto ali dve. Obdobje neplodnosti po porodu se je zaradi prenehanja dojenja namreč skrajšalo. Zato je bilo zniževanje umrljivosti dojenčkov in s tem podaljševanje intergenetičnih presledkov tam, kjer prebivalstvo ni zavestno omejevalo števila rojstev, dejavnik nižje zakonske rodnosti (tabela 39).

Tako kot za rodnost, so tudi za umrljivost kazalniki za 19. stoletje še zelo grobi. Zato je o morebitni povezavi med zniževanjem umrljivosti in zniževanjem rodnosti težko sklepati. Edini kakovostnejši podatki se nanašajo na Strojno (tabela 38). Iz njih izhaja, da se je povprečno trajanje življenja novorojenih in tridesetletnikov, ki so bili rojeni v prvi polovici 19. stoletja, podaljševalo. Če bi bilo to podaljševanje značilno za večino slovenskega ozemlja, potem bi prav temu dejstvu lahko pripisali rahlo povečanje natalitete, splošne in zakonske rodnosti v drugi polovici 19. stoletja. Nižja umrljivost namreč podaljša povprečno trajanje zakonskih zvez in s tem omogoča dodatna rojstva.

Iz povedanega sledi, da je zniževanje umrljivosti dojenčkov podaljševalo intergenetične intervale in s tem posredno zniževalo rodnost, medtem ko je podaljševanje življenja vplivalo na daljše trajanje zakonskih zvez in s tem posredno na višjo zakonsko rodnost. Žal dejanskega vpliva obeh dejavnikov ni mogoče izmeriti. Kljub temu pa se zdi, da je bil vpliv umrljivosti na raven rodnosti mnogo manjši od starosti ob poroki, od pogostnosti porok, pogostnosti nezakonskih rojstev in predvsem od širjenja znanja o metodah za preprečevanje rojstev.

2. 5. 2 Poročnost

Druga podmena prvotne teorije demografskega prehoda pravi, da je zniževanje rodnosti potekalo v dveh stopnjah: najprej z omejevanjem števila porok, nato pa z omejevanjem števila rojstev. Prva stopnja naj bi se v Evropi pričela v teku 16. stoletja. Takrat naj bi se v zahodni Evropi izoblikoval poseben tip oziroma vzorec poročnosti, za katerega naj bi bile značilne pozne poroke in velik delež samskega prebivalstva (Hajnal, 1965: 101–143). Hajnal je ta prehod imenoval prvi evropski demografski prehod (E. Cole ga imenuje maltuzijanski prehod, ker se je rodnost znižala na način, kakršnega je zagovarjal Malthus); tistega, ki je zahodno Evropo zajel v 19. stoletju in v teku katerega se je znižala poročna rodnost, pa imenuje drugi prehod (E. Cole ga imenuje neomaltuzijanski prehod, ker se je rodnost znižala na način, kakršnega zagovarjajo neomaltuzijanci). Meja med tem zahodnoevropskim vzorcem poročnosti in vzhodnoevropskim, za katerega so značilne zgodnje poroke in zelo nizek delež dokončno samskih, naj bi potekala po črti Trst–St. Peterburg. Razlike med obema vzorcema poročnosti naj bi se povečevale sorazmerno z oddaljenostjo od te črte. Zato ni mogoče govoriti o dveh zelo homogenih vzorcih rodnega obnašanja.

Hajnal je svojo hipotezo izoblikoval v času, ko še ni bilo veliko zgodovinskih podatkov, zato se je opiral predvsem na podatke iz popisov prebivalstva. Vendar so poznejše raziskave, zasnovane na rekonstrukciji družin, ki so vsebovale tudi podatke o povprečni starosti ob poroki, njegovo tezo potrdile. V zahodni Evropi 17., 18. in 19. stoletja se je povprečna starost novoporočencev gibala med 27 in 32 let za moške ter 24 in 31 let za ženske (Reinhard et al., 1968). Vzhodna meja tega načina vedenja naj bi potekala po črti, ki veže Trst in St. Peterburg. Ta ločnica naj bi deloma potekala tudi preko slovenskega ozemlja.

Hajnalovo hipotezo o poteku razmejitvene črte med zahodnoevropskim in vzhodnoevropskim vzorcem poročnosti sta za 19. stoletje preverjala in potrdila Sklar in Andorka, vendar le za predele, ki leže severovzhodno in vzhodno od slovenskega ozemlja (Avstrija, deli Madžarske, Slovaške, Moravske, Litve, Estonije in Latvije) (Sklar, 1974: 231–248, Andorka, 1978). Za preverjanje poteka prvega dela razmejitvene črte, ki naj bi potekala prek slovenskega ozemlja, pa doslej ni bilo možnosti. Zgodovinsko-demografskih podatkov je bilo premalo. Podatki, zbrani v poglavjih 2.1–2.4, pa vendarle zadoščajo, da v osnovi potrdimo Hajnalovo hipotezo o poteku razmejitve med zahodno in vzhodnoevropskim vzorcem poročnosti. Koncem 18. stoletja, v 19. in celo še v začetku 20. stoletja je ločnica potekala po slovenskem ozemlju, a nekoliko vzhodneje od črte, ki jo je zaznamoval Hajnal. Na alpskem področju je prevladoval zahodnoevropski vzorec, v jugozahodni, južni in vzhodni Sloveniji pa že vzhodnoevropski. Osrednji deli Slovenije so bili verjetno prehodno ozemlje.

Empirični podatki, zbrani v tabeli 20, bolje pokrivajo zahodno kot pa vzhodno Slovenijo. Zato je potek meje v vzhodni Sloveniji še nejasen. Če sodimo po podatkih za Slovensko Bistrico, je bila povprečna starost ob poroki vsaj v delu Štajerske visoka. Kolikšna je bila v Prekmurju, ne vemo. Sodeč po raziskavah madžarskih avtorjev, ki so za nekatera naselja na južnem Madžarskem (npr. Vajszló in Besence) ugotovili, da je bila od srede 18. do konca 19. stoletja povprečna starost nevest zelo nizka, pod 20 let, in po nizkem deležu nezakonskih rojstev v Ljutomeru in Radgoni sredi 17. stoletja, je Prekmurje že sodilo k področjem s prevladajočim vzhodnoevropskim vzorcem poročnosti⁵⁰⁾. V Gornjem Seniku so se do šestdesetih let 20. stoletja mladi poročali med 20. in 22. letom starosti (Kozar-Mukič, 1988: 131).

Drugi del Hajnalove hipoteze govori o časovnem sovpadanju povečevanja povprečne starosti ob poroki z večanjem deleža dokončno samskih. S podatki, ki so nam na voljo, te hipoteze ni mogoče ne potrditi ne ovreči. Za starejša obdobja podatkov ni, za drugo polovico 19. stoletja pa o smereh razvoja lahko sklepamo le na osnovi podatkov o povprečni starosti ob poroki za nekatera naselja in Coalovih indeksov poročnosti za Koroško in Štajersko; povprečna starost ob poroki je verjetno stagnirala, delež dokončno samskih pa se je že zniževal. V prvi polovici 20. stoletja se je povprečna starost ob poroki pričela zniževati, samskost pa ne, ker so to preprečevale posledice izseljevanja in prve svetovne vojne.

Posledica izoblikovanja zahodnoevropskega vzorca poročnosti je bila znižana rodnost, tako da je meja Trst-St. Peterburg predstavljala mejo med nizko in visoko rodnostjo. Ob tem se nam seveda takoj zastavi vprašanje, ali lahko zahodnoevropski vzorec poročnosti interpretiramo kot način zavestnega omejevanja naraščanja števila prebivalstva, ki je nadomeščal kontrolo rojstev v zakonu. Demografi si glede tega vprašanja niso popolnoma enotni.

Dejstvo je, da so tako v zahodni kot v srednji Evropi obstajali predpisi, ki so vplivali na pozno sklepanje porok in razširjenost celibata (Wrigley, Hainisch, Zwitter, Vilfan itd.). Čeprav ni popolnoma jasno, kakšen je bil prvotni namen teh omejitev, pa se vendarle zdi, da je bil njihov namen tudi omejevanje števila gospodinjstev in s tem števila prebivalstva, da se ne bi povečalo prek meje, ki so jo določali razpoložljivi viri preživljanja. Sodeč po virih, ki so nam na voljo za ozemlje Slovenije, so bili ti predpisi usmerjeni predvsem v omejevanje poročne svobode nižjih socialnih slojev. V času, ko ljudje še niso omejevali števila rojstev v zakonu, je bilo namreč število otrok v zakonu neodvisno od velikosti posesti, ki je bilo vir njihovega preživljanja. Zato število ljudi na manjših enotah ni bilo bistveno manjše kot na celih gruntih (Zgodovina, 1970: 93–94).

Ti predpisi pa niso veljali povsod ali pa jih vsaj niso povsod spoštovali v enaki meri. Že F. Zwitter je glavni razlog za to videl v socialnih razmerah; te pojmuje kot možnost oziroma nemožnost ustvarjanja eksistenčnih osnov za nove družine. Te možnosti so bile bistveno večje na Primorskem (kultura vinske trte, bližina mest) kot na primer na Koroškem. Zato je bilo na Primorskem število porok in rojstev visoko, starost nevest nižja, število neporočenih majhno in odstotek nezakonskih rojstev neznaten. "Na Koroškem pa prevladuje večja in srednja kmetska posest in obrat ter nedeljivost kmetskih posestev. Zato se more dedič poročiti šele tedaj, ko prevzame posestvo, ostali sinovi se pa sploh ne morejo poročiti; neporočeni ostanejo tudi vsi številni posli na večjih in srednjih kmetskih

50) Ljutomer in Radgona sta Prekmurju najbližji slovenski naselji, za katera imamo podatke.

posestvih. Vse to še pospešuje zakon, da morajo imeti tisti, ki so brez premoženja in ki se hočejo poročiti, v ta namen posebno dovoljenje občine (Ehekonsens)⁵¹⁾. Ta zakon je veljal do I. 1868, na Tirolskem pa tudi še pozneje. Odtod velik odstotek nezakonskih otrok, ki pa vendar ni mogel preprečiti, da bi nataliteta ne bila nižja kakor v drugih deželah; tudi otroška umrljivost je pri nezakonskih otrocih višja ...". "Kranjska in južni del Štajerske pa tvorita prehodno ozemlje med visokoalpskimi deželami in med Primorsko po svoji agrarni strukturi in zato tudi v demografskem oziru" (Zwitter, 1936).

V tistih delih Slovenije, kjer je bilo v navadi, da so se kmetije drobile, pa je drobljenje posestev, ki je omogočalo, da so se poročali mladi in skoraj vsi (malo dokončno samskih), postopoma privedlo do prenaseljenosti. Ljudje so si morali iskali zasluga v drugih, nekmetijskih dejavnostih; na Dolenjskem zlasti v krošnjarstvu, na Primorskem v tovorništvu in prevozništvu, v Prekmurju v sezonskih poljskih delih. V drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja pa so se množično izseljevali. Med leti 1857 in 1869 je bilo izseljevanje z Dolenjskega tolikšno, da je upadlo celo skupno število prebivalstva. V drugi polovici 19. stoletja so se začeli izseljevati tudi iz Prekmurja. Koroška ni nikoli poznala tako močnega izseljevanja - deloma zaradi manjšega naravnega prirasta (manjša rodnost, večja umrljivost dojenčkov), deloma pa zaradi razvijajočega se železarstva in industrije po dolinah, ki sta absorbirala večino odvečne delovne sile s kmetij.

Če naj bi bile pozne poroke in velika pogostnost celibata učinkovit način za omejevanje števila prebivalstva, bi se morala rodnost odvijati samo v okviru zakonske zveze. Raziskave v zahodni Evropi so to potrdile, saj je delež nezakonskih rojstev le občasno presegel 5 % (Andorka, 1978). Koroška (tako nemški kot slovenski del) je bila glede tega zelo različna. Delež nezakonskih rojstev je redno dosegal 30 %. V Strojni se je število nezakonskih otrok spremenjalo vzporedno s spremenjanjem števila zakonskih otrok in povprečno starostjo nevest (Šircelj, 2001: priloga). Zato pozne poroke in visok delež neporočenih na Koroškem, pa tudi na Štajerskem, niso bile zelo učinkovito sredstvo za omejevanje števila prebivalstva, so pa vendarle prispevale k temu, da je bila rodnost nekoliko nižja kot v ostalih slovenskih pokrajinah.

Visok delež nezakonskih otrok in pozne poroke sta ostala značilnost Koroške in deloma tudi Štajerske vse do današnjih dni. Zakon, ki je določal, da morajo tisti, ki so brez premoženja in ki se hočejo poročiti, imeti za ta namen posebno dovoljenje občine, je nehal veljati leta 1868. Kljub temu se povprečna starost ob poroki še dolgo ni prav nič spremenila; v Strojni in Črni začela zniževati šele po letu 1900. Delež nezakonskih rojstev pa se je le zelo počasi zniževal. To pomeni, da se je na Koroškem in deloma tudi na Štajerskem, zahodnoevropski vzorec poročnosti, modificiran z visokim deležem nezakonskih otrok, obdržal tudi še dolgo potem, ko niso več obstajali razlogi, zaradi katerih se je oblikoval. Kulturne norme v najširšem pomenu besede so sčasoma postale relativno neodvisne od ekonomske in socialne osnove, ki jih je oblikovala.

Po Hajnalovi teoriji naj bi se zahodnoevropski vzorec poročnosti izgubil šele v teknu 20. stoletja. V nekaterih delih Slovenije je tako zakoreninjen, da je v modificirani obliki dočakal 21. stoletje.

Načrtno omejevanje števila rojstev se je v Sloveniji začelo širiti verjetno šele na prehodu iz 19. v 20. stoletje. O načinu širjenja vednosti in uporabe metod za preprečevanje rojstev vemo zelo malo. Verjetno je najprej zajelo le manjše skupine prebivalstva in se postopoma širilo. Zato so bile takrat razlike v ravneh rodnosti med posameznimi, z različnimi merili opredeljenimi skupinami prebivalstva gotovo zelo velike. O teh razlikah govori 4. poglavje.

51) V ureditvi, v kakršni je morala soseska oz. občina skrbeti za svoje reveže, so želeli zaščititi svojo blaginjo tudi s takimi predpisi, ki naj bi zagotavljali, da bosta dva, ki se bosta vzela, sposobna preživljati sebe in otroke. Tako se je bilo mnogim hlapcem in deklam skoraj nemogoče poročiti brez premoženja in šele, ko je imel tak par več nezakonskih otrok, je dobil dovoljenje za poroko.

2. 6 POSREDNI DEJAVNIKI RODНОSTI

V obdobju od 2. polovice 18. do konca 19. stoletja je rodnost nihala na razmeroma visoki ravni. Sledilo je dolgoročno zniževanje, ki je, z občasnimi prekinitvami, trajalo do konca 20. stoletja. Ta splošna shema razvoja rodnosti zadnjih 250 let skriva v sebi velike regionalne razlike - tako v poteku kot v ravneh rodnosti. Iz analize neposrednih dejavnikov rodnosti izhaja, da so bile regionalne razlike pogojene predvsem z razlikami v poročnosti, te pa so bile odraz različnih ekonomskih in socialnih razmer. S tem, ko smo iskali razloge za različne poročne navade in jih našli v različnih ekonomskih in socialnih okoliščinah, smo se že dotknili posrednih dejavnikov rodnosti. Zato so v to poglavje uvrščeni le tisti, katerih se prejšnje poglavje ne dotika in za katere je na voljo vsaj nekaj podatkov: izobrazba, verska pripadnost, urbanizacija in odseljevanje.

Urbanizacija je eden najstalnejših dejavnikov diferencialne rodnosti. Mesta so ustvarila nove življenske pogoje, ki so manj ugodni za razvoj družine. Ker podatkov za mesta ni ali pa so ti zelo skopi, bomo vpliv urbanizacije poskušali prikazati s povezavo med rodnostjo in deležem kmečkega prebivalstva. Z urbanizacijo so povezane tudi selitve. Za Slovenijo je bilo zlasti pomembno odseljevanje. Povezava med rodnostjo in odseljevanjem je lahko neposredna ali posredna. Neposredno povezanost obravnava poglavje 2. 4. 3, posredno pa poglavje 2. 6. 3.

2. 6. 1 Izobrazba

Cerkev, ki je imela v šolstvu dotej odločilno vlogo, jo je leta 1770, z dekretom Marije Terezije, v veliki meri izgubila⁵²⁾. Temu dekretu je leta 1774 sledil prvi avstrijski šolski zakon, ki je utemeljil ustanavljanje osnovnih šol. Uvedel je šolsko obveznost od 6. do 12. leta starosti. Z novim šolskim zakonom leta 1805 so bile poleg osnovnih šol organizirane tudi realke, ki naj bi pripravile mladino za obrt in trgovino (Virant, 1964). Šolski zakon iz leta 1869, ki je ostal z nekaterimi poznejšimi spremembami v veljavi do propada monarhije in še dlje, je šolsko obveznost podaljšal na 8 let. Uvedene so bile štirirazredne meščanske šole, ki jim je zakon naložil posredovati izobrazbo, presegajočo učni smoter splošne ljudske šole (Sagadin, 1970). Z istim zakonom so bila ustanovljena tudi štiriletna učiteljišča; prva ženska učiteljišča so nastala v Celovcu, Ljubljani, Trstu in Gorici. Leta 1919 je bila v Ljubljani ustanovljena univerza.

Osnovna šola naj bi bila geografsko dostopna vsem otrokom. Njen glavni namen je bil, da vse otroke (dečke in deklice) nauči brati, pisati in računati. V kolikšni meri ji je to tudi uspelo, nam pokažejo podatki o pismenosti prebivalstva. Leta 1880 je bilo nepismenega kar dve petini prebivalstva, starega 10 let in več. Razlike med moškimi in ženskami niso bile velike, razen v kategoriji samo bere; žensk je bilo dvakrat več kot moških. Največ nepismenih je bilo na Koroškem in Primorskem, manj pa na Štajerskem in v Prekmurju. Tak vrstni red se je ohranil tudi v popisih leta 1890, 1900 in 1910, vsakokrat seveda na nekoliko nižji ravni. Leta 1910 je bilo na ozemlju Slovenije nepismenih le še 13,5 % prebivalcev, starih 10 in več let: v mestih Celje, Ljubljana in Maribor manj kot 7 %, v okraju Koper pa kar 42 % (Šifrer, 1964)⁵³⁾.

Razširjanje pismenosti je bilo nedvomno izrednega pomena za kulturni in gospodarski razvoj (obrt, trgovina) na Slovenskem. Ni pa jasno, ali je pismenost vplivala na rodno obnašanje prebivalstva oziroma v kolikšni meri je vplivala. Ugotavljanje te povezave za 19. stoletje je zelo težavno in nezanesljivo, ker ni ustreznih podatkov. Primerjava deleža nepismenih z ravnjo natalitete po deželah ne pokaže nikakršne zveze. Primerjava med končnim potomstvom generacij 1873–1878 in deležem nepismenih po deželah ob koncu 19. stoletja pa nakazuje možno negativno povezavo med obema pojavoma; rodnost je bila najvišja na Primorskem, kjer je bil delež nepismenih največji, najnižja pa na Štajerskem in v Prekmurju, kjer je bilo nepismenih najmanj. Če je taka povezava dejansko obstajala, je bila popolnoma nasprotna tisti na španskem podeželju 19. stoletja (Reher in Iriso-Napal, 1989). Tam je bila zveza pozitivna. Avtorja raziskave jo razlagata s tem, da pismena oseba ni nujno bolj dovetna za omejevanje števila rojstev kot nepismena. Pismena oseba lahko celo bolj kot nepismena odraža prevladujočo ideologijo sistema, ki jo je izobrazil. Temelj prevladujoče ideologije v Španiji v 19. stoletju pa je bila katoliška cerkev. Za

52) "Šolstvo je in ostaja zmeraj stvar države."

53) Velike razlike v pismenosti prebivalstva so bile posledica različne razširjenosti mreže šol, različnih deležev šol s skrajšano šolsko obveznostjo, različnih deležev otrok, ki so dejansko obiskovali šolo, in od starostne sestave prebivalstva, saj se je pismenost širila predvsem med mladimi (Virant, 1964).

Slovenijo so podatki preskopi, da bi lahko natančno proučevali povezavo med rodnostjo in pismenostjo. Gotovo pa je, da je imela katoliška ideologija tudi na Slovenskem močan vpliv na rodno obnašanje prebivalstva. S tem povezano pričevanje starejših in mlajših zakoncev iz Gradca pri Pivki je M. Makarovič strnila takole: "V preteklosti se ženske niso znale varovati nezaželeni nosečnosti. Pa tudi moški se največkrat niso ščitili. Gračanke niso abortirale nezaželenih otrok. Strah pred grehom, če bi se varovali nosečnosti, ki so jim ga vcepljali duhovniki, je bil v preteklosti velik. Starši nas niso o ničemer poučili, ker so bili sami nepoučeni" (Makarovič, 1979: 133).

Tabela 33: Delež nepismenih v obdobju 1880–1931, Slovenija in dežele

Dežele	1880 ¹⁾	1890 ¹⁾	1900 ¹⁾	1910 ¹⁾	1921 ²⁾	1931 ³⁾	(%)
Slovenija	38,6	25,1	15,4	13,5	8,9	5,6	
Kranjska	39,8	25,3	12,5	12,9	
Primorska	54,8	40,5	27,3	23,4	
Koroška	56,2	44,4	26,7	24,8	
Štajerska	32,9	21,8	13,9	10,4	
Prekmurje	27,2	13,3	11,8	14,3	

1) 10 in več let. 2) 6 in več let. 3) 11 in več let.

Vir: Šifrer, 1964.

Sodeč po sicer skromnih podatkih o rodnosti se je zavestno omejevanje rojstev pričelo širiti šele v 20. stoletju, v nekaterih posebnih skupinah morda tudi preje. Ne vemo pa, na kakšen način se je vedenje o metodah za preprečevanje rojstev širilo med prebivalstvom. Se je širilo z ustnim izročilom, so jih o tem poučevale babice, so o tem morda že pisali časniki?

2. 6. 2 Verska pripadnost

Za iskanje povezave med rodnostjo in versko pripadnostjo ozemlje Slovenije gotovo ni najprimernejše, ker je versko zelo homogeno. Leta 1921 je v takratni Sloveniji s Prekmurjem 96,6 % prebivalstva pripadalo rimskokatoliški veroizpovedi. Druga najmočnejša skupina so bili evangeličani z 2,6 %. Velika večina evangeličanov, 90,5 %, je živila v takratnem okraju Murska Sobota.

V popisu leta 1953 se je za protestantsko veroizpoved izreklo še manj prebivalstva Slovenije, le 1,5 %. Čeprav podatki niso prikazani za nižje upravne enote, je jasno, da so živeli skoraj izključno v Prekmurju. Prekmurje je bilo namreč protestantsko vse do konca 18. stoletja. Šele s habsburško zmago nad Turki se je prekmursko plemstvo, zlasti po zrinjsko-frankopanskem propadu, zgrnilo okrog dinastije in sprejelo njeno veroizpoved (Baš, 1956). Ker pa je peštanska resolucija iz leta 1731 potrdila plemstvu izvajanje načela, da velja veroizpoved gospodov tudi za njihove podložnike, svoboda veroizpovedi pa samo za tako imenovane artikulirane kraje - teh pa v Prekmurju ni bilo - se je verska sestava prebivalcev Prekmurja pričela spremenjati.

Čeprav je večina prebivalstva Prekmurja postopoma sprejela katoliško veroizpoved, pa je protestantska tradicija kljub temu ostala močna. Morda lahko tudi njej pripišemo del "zaslug" za zniževanje rodnosti v Prekmurju v zadnji tretjini 19. stoletja, saj je odnos protestantske cerkve do načrtovanja rojstev manj strog od katoliške⁵⁴⁾.

54) V Alzacji je bila v obdobju 1750–1870 rodnost katoličanov višja od rodnosti protestantov; zakonska rodnost protestantov se je zniževala hitreje kot zakonska rodnost katoličanov. Povprečna starost ob poroki je bila med protestanti višja kot med katoličani (McQuillan, 1999). V začetku 19. stoletja je zniževanje rodnosti v kalvinistični vasi in v rimokatoliški vasi na južnem Madžarskem potekalo istočasno, kar avtor razlaga z večjo pomembnostjo ekonomskih in socialnih okoliščin v primerjavi z versko pripadnostjo (Andorka, 1978: 61).

Tabela 34: Verska pripadnost prebivalstva, Slovenija, popisi 1921, 1931 in 1953

Verska pripadnost	Slovenija s Prekmurjem	Dravska banovina	Okraj Murska Sobota		Slovenija
	1921	1931	1921	1931	1953
Skupaj	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Katoliška	96,6	96,7	73,3	57,0	82,8
Protestantska	2,6	2,3	26,7	42,3	1,5
Druge pripadnosti, ateisti, neznano	0,8	1,0	0,0	0,7	15,7

Viri: Definitivni, 1932; Definitivni, 1938: knjiga II; Definitivni, 1938: knjiga III; Popis, 1959.

2. 6. 3 Izseljevanje

Izseljevanje s slovenskega ozemlja se je začelo že v začetku 19. stoletja, v času Ilirskeh provinc (Pivec-Stele, 1930: 276–278). Večji obseg pa je dobilo po letu 1848 (Grafenauer, 1974). Do leta 1867 je bilo izseljevanje dopustno le s posebnim dovoljenjem, ki je bilo med drugim vezano na plačilo odhodnine (nem. Abfahrtsgeld). Odtlej je bila kot pogoj postavljena le opravljena redna vojaška obveznost.

Obseg izseljevanja je mogoče spremiljati od popisa prebivalstva leta 1857 dalje s posredno metodo ocenjevanja selitvenega prirasta na podlagi podatkov iz popisov in naravnega gibanja prebivalstva. Iz tako izračunanih vrednosti izhaja, da je bilo izseljevanje z ozemlja Slovenije najmočnejše od zadnjega desetletja 19. stoletja do druge svetovne vojne. V teh letih je Slovenija z izseljevanjem izgubila več kot 60 % svojega naravnega prirasta.

Tabela 35: Izseljevanje z ozemlja zdajšnje Slovenije, 1857–1948

Obdobje	Povprečni letni selitveni padec	Stopnja selitvenega padca	Delež selitvenega padca v naravnem prirastu
1857–1869	- 2945	- 2,7	38,6
1870–1880	- 2377	- 2,0	32,8
1881–1890	- 4665	- 3,9	47,4
1891–1900	- 7475	- 6,0	68,7
1901–1910	- 8234	- 6,4	60,8
1911–1921	- 5720	- 4,4	150,6
1921–1931	- 6611	- 4,9	44,4
1931–1948	- 6424	- 4,6	66,8

Vir: Šifrer, 1974. Zaradi napake v izvornih podatkih sta dve od treh vrednosti za obdobje 1870–1880 spremenjeni.

Izseljevanje lahko vpliva na raven rodnosti le, če je spolno selektivno; če je pogostnost izseljevanja moških različna od pogostnosti izseljevanja žensk. Zato je za proučevanje povezanosti med rodnostjo in izseljevanjem treba poznavati vsaj spolno sestavo izseljencev oz. tistih, ki so ostali doma. Spolne sestave izseljencev ne poznamo⁵⁵⁾. Ocenjevanje s pomočjo razmerja med spoloma v vsem prebivalstvu pa je mogoče le za obdobje pred prvo svetovno vojno, kajti porušenega razmerja med spoloma po prvi svetovni vojni ni mogoče pripisati le selitvam. Poleg tega je predpostavka

55) Od srede 20. let do druge svetovne vojne je jugoslovanska statistika objavljala neposredno zbrane podatke o izselitvah, vendar so nepopolni. Poleg tega je podatke o spolni sestavi objavljala le za čezmorske izseljence; ti pa so v obdobju med svetovnima vojnoma predstavljali manj kot 10 % vseh izseljenih.

o enakem srednjem trajanju življenja moških in žensk - ta je potrebna za pravilno vrednotenje razmerja med spoloma - sprejemljiva le za 19. stoletje, ne pa tudi za dvajseto. Iz prvih tablic umrljivosti slovenskega prebivalstva (Lah, 1942) namreč razberemo, da je bilo pričakovano trajanje življenja ob rojstvu okrog leta 1930 za ženske že štiri leta daljše, v starosti 20 let pa tri leta daljše od pričakovanega trajanja življenja za moške.

Na ozemlju Slovenije je bilo nesorazmerje med spoloma največje okrog leta 1870. Porast koeficieta feminitete med leti 1857 in 1869 Ž. Šifrer pojasnjuje z izseljevanjem pretežno moškega prebivalstva, zmanjševanje koeficienta v naslednjem desetletju pa z zmanjševanjem obsega izseljevanja (Šifrer, 1963: 346). Po letu 1880 se je razmerje med spoloma ponovno poslabšalo, nato pa je ostalo nespremenjeno do prve svetovne vojne. Ker se je obseg izseljevanja povečeval vse do izbruha prve svetovne vojne in ker se razmerje med spoloma ni več spremajalo, lahko sklepamo, da se je za izselitev odločalo vedno več žensk. Tej tezi v prid govorijo tudi podatki jugoslovanske statistike o izseljevanju v čezmorske dežele. V obdobju 1929–1939 se je na 100 moških izselilo 107 žensk (Statistički, 1932–1941)⁵⁶.

Velikosti posrednega vpliva spolno selektivnega odseljevanja na rodnost (preko poročnosti) z razpoložljivimi podatki ne moremo oceniti. Ugotovimo lahko le, da se je s povečevanjem deleža žensk med izseljenimi ta vpliv zmanjševal oziroma je bil večji pred prvo svetovno vojno kot po njej.

Regionalne razlike v pogostnosti odseljevanja (stopnje izseljevanja) so bile v obdobju 1857–1914 razmeroma velike: Kranjska 4,7 %, Štajerska 3,1 %, Primorska 5,8 %, Prekmurje 5,1 % (Šifrer, 1974). Najbolj množično so se izseljevali prebivalci iz jugozahodnih in severovzhodnih delov Slovenije. Večinoma so odhajali v čezmorske dežele, le s Primorske so večinsko odhajali v bližnji veliki mesti, Trst in Gorico.

Velike so bile tudi regionalne razlike v spolni sestavi izseljenih. V popisu leta 1857 se je koeficient feminitete povsod, razen na Primorskem, gibal med 105 in 109. V dvanajstih letih, do popisa leta 1869, se je ta razpon močno povečal in to predvsem zaradi izrednega porasta vrednosti koeficienta feminitete na Dolenjskem; dosegel je vrednost 113. Dolenjska je svoj primat v nesorazmerju med spoloma ohranila do prve svetovne vojne. V obdobju med svetovnima vojnami pa ga je prevzelo Prekmurje z vzhodnim delom Štajerske (podravsko-pomurski rajon v smislu rajonizacije CDI) (Šema, 1963). Iz pokrajin z največjim deležem kmečkega prebivalstva (Dolenjska in podravsko-pomurski rajon) so se izseljevali predvsem moški.

Presežek moškega prebivalstva na Primorskem je bil posledica izseljevanja žensk v Trst in Gorico. V ti dve mestih so odhajale zaradi zaposlitve, večinoma za gospodinjske pomočnice. Zato je bila možnost, da se ženska poroči, velika in le redke je niso izkoristile. Dokončno samskih je bilo v generacijah 1873–1877 le 5 %. Ker so se dekleta poročala mlada in ker rojstev niso omejevali (poglavlje 2.4), je bilo potomcev veliko.

Številčna prevlada žensk je bila največja na Dolenjskem. Tam je med leti 1869–1910 živilo 11–13 % več žensk kot moških, delež dokončno samskih pa se je ob koncu 19. stoletja gibal med 15 in 20 %. Tudi na Dolenjskem so se dekleta poročala razmeroma mlada, a ker so v tujino odhajali tudi poročeni možje, je bila zakonska rodnost tu nižja kot na Primorskem. Še nižja pa je bila - zaradi visokega deleža dokončno samskih in nizkega deleža nezakonskih otrok - splošna rodnost.

Odseljevanje s Koroškega in dela Štajerske je bilo nepomembno. Odvečna delovna sila s kmetij se ni odseljevala na tuje, temveč v industrijska središča v dolini, kjer so bile razmeroma dobre možnosti za zaposlovanje. Odseljevali so se tako moški kot ženske in oboji v novem okolju ohranjali tradicionalni vzorec poročnosti; pozne poroke in visok delež samskih obeh spolov (Makarovič, 1986).

Od srede 19. stoletja je bilo močno tudi izseljevanje iz Prekmurja. Sprva so odhajali na sezonska dela na Madžarsko in v Avstrijo, po prvi svetovni vojni pa v Vojvodino in oddaljenejše evropske države. Okrog leta 1930 je bilo med izseljenimi 30–40 % žensk (Zgodovina, 1980: 336–388). Med leti 1857–1910 je imel koeficient feminitete vrednost

56) V obdobju 1857–1910 je delež žensk med izseljenimi redno presegal 30 % (33 % v obdobju 1857–1869, 43 % v obdobju 1869–1880, 32 % v obdobju 1880–1890, 41 % v obdobju 1890–1900 in 41 % v obdobju 1900–1910). Ocena je izdelana s pomočjo podatkov o številu moških in žensk ob popisih in o številu živorjenih in umrlih v medpopisnih obdobjih (Šifrer, 1963). Spolno sestavo živorjenih in umrlih smo ocenili tako, da smo za živorjene uporabili koeficient maskulinitete z vrednostjo 106, za umrle pa z vrednostjo 100.

Tabela 36: Koeficienti feminitete, Slovenija in demografski rajoni, 1857–1931

Demografski rajoni I. stopnje	Leto popisa						
	1857	1869	1880	1890	1900	1910	1931
Slovenija	1056	1069	1049	1053	1052	1052	1060
Ljubljana	1055	1095	1074	1062	1080	1075	1072
Slov. primorje in Notranjska	1000	995	965	954	955	963	999
Gorenjska	1064	1087	1089	1093	1094	1078	1059
Dolenjska	1056	1134	1116	1132	1129	1126	1093
Koroško-štajerski rajon	1070	1045	1023	1021	1012	1017	1034
Podravsko-pomurski rajon	1089	1083	1058	1081	1070	1074	1111
Zasavsko-savinjski rajon	1071	1055	1034	1039	1044	1048	1062

Viri: Šifrer, 1963: 339–366; lastni izračuni.

106–109. Kljub temu je bil delež dokončno samskih žensk majhen, podoben kot na Primorskem. To pomeni, da so odhajali v tujino že poročeni moški. To lahko pomeni, da je bilo hitro upadanje rodnosti v drugi polovici 19. in prvi polovici 20. stoletja povezano tudi z odseljevanjem.

Podobne vrednosti koeficientov feminitete kot Prekmurje sta imela tudi ljubljanska okolica in Gorenjska, vendar ob znatno večjem deležu dokončno samskih žensk (15–20 %). Moški so številčno prevladovali le v industrijskih centrih (Jesenice, Idrija).

Iz povedanega sledi, da je odseljevanje nedvomno vplivalo na poročne možnosti žensk in s tem na njihovo rodnost. Ne moremo pa izmeriti velikosti tega vpliva.

2. 6. 4 Urbanizacija

Urbanizacija je slovensko ozemlje zajela pozno. Mesta so se začela hitreje razvijati šele v prvi polovici 19. stoletja. Razvoj mest je pospeševalo nastajanje novih podjetij, birokratizacija države in socialno razslojevanje številnega vaškega prebivalstva; to je zato odhajalo v mesta in si tam iskalo zaposlitve. V predmarčni dobi je bil delež mestnega prebivalstva v avstrijskih deželah sorazmerno nizek: 8 % na Štajerskem, 4 % na Koroškem in Kranjskem; 40 % v spodnji Avstriji z Dunajem, 24 % na Moravskem, 19 % na Češkem. Mesta v notranjosti so bila vsa sorazmerno majhna. Ljubljana je imela leta 1848 okrog 17 000 prebivalcev (med njimi okrog 1000 uradnikov), Celovec 12 000, Maribor 8 000 in Gorica 10 500. Edino veliko mesto in močno gospodarsko središče, katerega vpliv je segal tudi daleč v notranjost, je bil Trst. Tržaška občina je leta 1846 štela 80 000 prebivalcev, leta 1850 pa že 117 000 (Grafenauer, 1974: 241–247).

Na posebnost Trsta opozarjajo tudi podatki o rodnosti njegovega prebivalstva. V obdobju 1896–1900 je bila celotna rodnost v Trstu z okolico znatno nižja kot na Goriškem, v Istri ali na Kranjskem. Celotna rodnost je znašala le 2,7 otroka na žensko, medtem ko je bila v omenjenih deželah med 5 in 6 otroki na eno žensko (I. Rožman). Ali so tako nizke vrednosti, podobne vrednostim za Slovenijo v začetku 50. let 20. stoletja, posledica visokega deleža neporočenih žensk (služkinje, dojilje itd.) ali pa gre že za zavestno omejevanje števila rojstev v zakonski zvezi, z razpoložljivimi podatki žal ni mogoče ugotoviti.

Po prvi svetovni vojni sta bili od petih že omenjenih mest v Slovenijo vključeni le Ljubljana in Maribor. Zanj ter za Celje in Ptuj so za obdobje 1921–1938 objavljeni podatki o nataliteti (Pirc, 1939: 484). Ker pa je vrednost natalitete odvisna od starostne in spolne sestave prebivalstva, ta pa verjetno ni bila enaka v mestih in na podeželju, so v tabeli 37 prikazane vrednosti končnega potomstva za generacije, ki so rojevale med začetkom stoletja in drugo svetovno vojno. Končno potomstvo je bilo v vseh treh mestih, Ljubljani, Mariboru in Celju, nižje kot v istoimenskih okrajih. Razlika je bila največja med mestom in okrajem Ljubljana.

Mesta so se od istoimenskih okrajev razlikovala predvsem po deležu otrok višjih redov. Delež žensk z več kot petimi otroki je bil v mestih znatno nižji kot v okrajih, poleg tega se je v mestih zniževal hitreje kot v okrajih. Mesta so se od istoimenskih okrajev razlikovala tudi po deležu žensk brez otrok, vendar je bila ta razlika bistveno manjša kot pri ženskah z več otroki.

Zaradi hitrejšega zniževanja rodnosti v mestih v primerjavi s podeželjem se je razlika med mesti in podeželjem v obravnavanih generacijah povečevala. V mestih se je v dvajsetih generacijah znižala za okrog 40 %, na podeželju pa za okrog 20 %. Razlika je bila največja med mestom in okrajem Ljubljana. Iz tega bi bilo mogoče domnevati, da se je zavestno omejevanje rojstev širilo iz večjih v manjša mesta in nato na podeželje. Vendar pa za potrditev te domneve pričujoči podatki ne zadoščajo.

Tabela 37: Končno potomstvo žensk in delež žensk z več kot 5 otroki, mesta in istoimenski okraji, Slovenija, popis 1948

Okraj	Starost ob popisu			
	70–74 let		50–54 let	
	Končno potomstvo	Delež žensk z več kot 5 otroki (%)	Končno potomstvo	Delež žensk z več kot 5 otroki (%)
Celje				
okraj	4,1	43	3,2	30
mesto	3,5	29	2,1	15
Ljubljana				
okraj	5,0	58	3,6	38
mesto	3,4	31	1,9	11
Maribor				
okraj	3,7	23	3,3	31
mesto	3,0	28	2,1	13

Vir: Konačni, 1952: 133–138; lastni izračuni.

Ženske, ki so leta 1948 živele v enem od treh mest in ki so bile rojene med leti 1873–1877, so v povprečju rodile 3,0 do 3,5 živorjenega otroka. Tiste, ki niso živele v omenjenih mestih, pa od 3,3 (okraj Radgona) do 5,7 otroka (okraj Ilirska Bistrica) (tabela 95). Ker so te ženske preživele približno polovico svoje rodne dobe še pred prvo svetovno vojno, sklepamo, da se je rodnost začela v mestih zniževati vsaj že proti koncu 19. stoletja. Če pa bi zniževanje rodnosti v starejših generacijah, (rojenih pred 1874) potekalo enako hitro kot v generacijah, rojenih med 1874 in 1898, bi začetek upadanja rodnosti v mestih lahko umestili celo v sredo druge polovice 19. stoletja. Metode, ki so jih mestni pari uporabljali za omejevanje števila rojstev, so bile verjetno še tradicionalne (splav in naravne metode), vendar pričevanj o tem ni.

Negativna povezava med rodnostjo in življnjem v mestu, ki se je v omenjenih treh slovenskih mestih vzpostavila vsaj že v začetku 20. stoletja, je ostala veljavna vse do današnjih dni, čeprav so razlike manjše kot nekoč. Po mnenju mnogih je prav urbanizacija najstalnejši dejavnik nizke rodnosti.

Razvoj mest je bil tesno povezan z industrializacijo v najširšem pomenu besede. Zato je dolgo prevladovalo mnenje, da se je v sedaj razvitih deželah rodnost zniževala vzporedno z razvojem (ekonomskim in socialnim) njihovih mest. Vendar so raziskovanja v nekaterih predelih Anglije, v Flandriji, na Nizozemskem, v Porurju, v okolici Züricha, v dolini Trenta pokazala, da se je v prvem obdobju industrializacije rodnost marsikje dvignila (Andorka, 1978: 112). "V obdobju 1871–1914 so imeli zgornještajerski industrijsko-rudarski okraji višjo nataliteto kakor pa čisto agrarni okraji" (Zwitter, 1936: 91). Tudi v Trstu z okolico je bila raven natalitete proti koncu 18. stoletja znatno višja (54,3 %) kot v poznejših obdobjih (v letih 1830–1845 je znašala 45,7 %) in tudi višja kot v

širši okolični mesta, na Primorskem. Zaradi načrtnega usmerjanja razvoja Trsta v poglavito obmorsko pristanišče habsburških dežel se je število prebivalstva Trsta z okolico od predterezijanske dobe do konca 18. stoletja, to je v dobrih 50 letih, početverilo (od okrog 7 000 na približno 28 000) (Grafenauer, 1974). Ta porast je bil povezan predvsem s priseljevanjem v mesto, zato je težko presoditi, kolikšen delež povečane natalitete pripisati mlajši starostni sestavi in kolikšen višji rodnosti.

Dvig rodnosti v prvem obdobju industrializacije je mogoče razložiti na več načinov, vendar nobene od hipotez ni mogoče nedvoumno potrditi ali ovreči. Ena od možnih razlag je, da je v mestih oziroma industrijskih središčih možnost zaposlitve omogočala zgodnejše sklepanje zakonskih zvez kot na podeželju. S tem naj bi bilo povezano tudi zniževanje deleža dokončno samskega prebivalstva. Povečana rodnost bi bila lahko povezana tudi s spremembami navad v trajanju dojenja (krajši čas dojenja poveča verjetnost ponovne zanositve) ali pa celo s splošno razširjenim zgodnjim zaposlovanjem otrok, kar naj bi bilo ekonomsko ugodno za starše.

Prilagajanje prebivalstva novemu načinu življenja, kakršnega je narekovala industrializacija, je verjetno potekalo počasi, s časovnim zamikom, zato se je rodnost v prvem obdobju dvignila. Zniževanje rodnosti, povezano z začetki demografskega prehoda, naj bi se začelo šele po prvem obdobju industrializacije. Ob tem se seveda zastavlja vprašanje, ali lahko tudi pri nas (v Sloveniji) porast ravni rodnosti proti koncu 19. stoletja povezujemo z začetnim obdobjem industrializacije. Empiričnih podatkov o tem imamo premalo, da bi lahko kolikor toliko zanesljivo odgovorili na to vprašanje. Edino industrijsko naselje, za katero imamo podatke, je Črna, vendar so ti tako skopi, da o ravni natalitete ali rodnosti na njihovi osnovi ni mogoče česarkoli sklepati. Zniževanje povprečne starosti ob poroki, ki bi ob sicer nespremenjenem rodnem obnašanju lahko povzročila povečanje rodnosti, pa se je v Črni tako kot v Strojni začelo šele po letu 1900. Potrebnih bo vsaj nekaj podrobnih empiričnih raziskav podeželskih in mestnih naselij v Sloveniji v 19. stoletju, preden bo mogoče odgovoriti na zastavljeno vprašanje.

Širjenje zavestnega omejevanja rojstev, ki je v teku demografskega prehoda bistveno znižalo raven rodnosti, je mogoče razložiti na dva načina: kot inovacijo ali pa kot prilagajanje (Coale in Watkins, 1986). Inovacijska teorija, ki jo zagovarjajo mnogi demografi, poudarja, da je uvajanje in razširjanje omejevanja števila rojstev nekaj novega v kulturi 19. stoletja. Zaradi tega naj bi bilo seznanjanje prebivalstva z novimi metodami najpomembnejši dejavnik njihovega razširjanja⁵⁷⁾. Zagovorniki te teorije si razširjanje načrtnega omejevanja števila rojstev pogosto zamišljajo kot proces, ki se je začel v najbolje obveščenih in najbolj izobraženih slojih prebivalstva, nato pa naj bi postopoma zajel tudi nižje socialne sloje, ali pa kot proces, ki je najprej zajel velika mesta, se nato razširil na manjša mesta in končno še na podeželje. Takšen pogled na razširjanje omejevanja števila rojstev izhaja tudi iz Prinstonske študije o evropskem rodnem prehodu. Avtorji poudarjajo pomen širjenja informacij o modernih metodah kontracepcije za preprečevanje oploditve oz. zanositve.

Proces prilagajanja, ki ga zagovarja Carlsson (Carlsson, 1966), pa pomeni, da je del ali celo večina prebivalstva, ki bi sicer želela (veliko) več otrok, omejevala (do določene mere) število rojstev, ker je bilo v določenih ekonomskih in socialnih okoliščinah in pri določeni ravni umrljivosti to zanje ugodno. Če so se te okoliščine spremenile, se je spremenila tudi raven rodnosti, kar pa pomeni prilagoditev rodnega obnašanja prebivalstva novim ekonomskim in socialnim okoliščinam. Proses industrializacije je v Evropi popolnoma spremenil različne življenjske razmere (ekonomski in socialni) in posledično tudi demografski, med njimi raven umrljivosti. Zato se je v času industrializacije spremenil tudi vzročni mehanizem, ki je opredeljeval raven rodnosti. Ker pa je industrializacija in z njo povezane spremembe zajele najprej mesta, se je tudi rodnost najprej znižala v mestih in šele pozneje tudi na podeželju. To seveda velja za dolgoročne tendence razvoja, kratkoročno pa je industrializacija in z njo povezana gospodarska rast v svojem začetnem obdobju marsikje povzročila celo začasen dvig rodnosti in s tem začasno zavrla začetek dolgoročnega upadanja rodnosti.

57) Coale meni, da se novo rodno vedenje lahko prične širiti, če so izpolnjeni trije predpogoji: "readiness", "willingness" in "ability".

Tabela 38: Tablice umrljivosti prebivalstva Strojne, generacije 1761–1850 (oba spola skupaj)

Starost (x)	q_x	I_x	nL_x	T_x	e_x	q_x	I_x	nL_x	T_x	e_x
	Generacije 1761–1780					Generacije 1781–1800				
0	135,7	100000	88465	3715345	37,2	96,2	100000	91823	3912053	39,1
1	107,4	86429	326224	3626880	42,0	106,4	90380	341326	3820230	42,3
5	101,9	77147	366083	3300656	42,8	95,2	80764	384598	3478904	43,1
10	51,5	69286	337510	2934573	42,4	61,4	73075	354158	3094306	42,3
15	21,7	65718	325025	2597063	39,5	74,8	68588	330115	2740148	40,0
20	22,2	64292	317893	2272038	35,3	30,3	63458	312483	2410033	38,0
25	67,4	62865	303733	1954145	31,1	52,10	61535	299660	2097550	34,1
30	72,3	58628	282543	1650412	28,2	54,9	58329	283640	1797890	30,8
35	65,8	64389	262998	1367869	25,2	34,9	55127	270825	1514250	27,5
40	84,5	50810	243318	11048/71	21,8	24,1	53203	262810	1243425	23,4
45	92,3	46517	221850	861553	18,5	61,7	51921	251595	980615	18,9
50	186,4	42223	191440	639703	15,2	171,1	48717	222748	729020	15,0
55	145,8	34353	159243	448263	13,1	174,6	40382	184283	506272	12,5
60	268,3	29344	127038	289020	9,9	326,9	33331	139415	321989	9,7
65	333,3	21471	89465	161982	7,5	228,6	22435	99353	182574	8,1
70	600,0	14315	50103	72517	5,1	666,7	17306	57685	83221	4,8
75	750,0	5726	17895	22414	3,9	666,7	5768	19225	25536	4,4
80 +	1000,0	1432	4519	4519	3,2	1000,0	1922	6311	6311	3,3
Generacije 1801–1820										
0	117,3	100000	90029	3954267	39,5	110,3	100000	90624	4233601	42,3
1	101,3	88270	334302	3864238	43,8	124,0	88970	332713	4142977	46,6
5	119,7	79328	372900	3529936	44,5	28,3	77938	384175	3810264	48,9
10	48,0	69832	340780	3157036	45,2	19,4	75732	374988	3426089	45,2
15	58,8	66480	322628	2816256	42,4	29,7	74263	365800	3051101	41,1
20	17,9	62571	310055	2493628	39,9	51,0	72057	351098	2685301	37,3
25	27,3	61451	303060	2183573	35,5	43,0	68382	334560	2334203	34,1
30	9,3	59773	297475	1880513	31,5	67,4	65442	316183	1999643	30,6
35	9,4	59217	294693	1583038	26,7	48,2	61031	297800	1683460	27,6
40	95,2	58660	279340	1288345	22,0	101,3	58089	275735	1385660	23,9
45	94,7	53076	252815	1009005	19,0	42,2	52205	255518	1109925	21,3
50	116,3	48050	226280	756190	15,7	102,9	50002	237148	854407	17,1
55	210,5	42462	189965	529910	12,5	163,9	44857	205905	617259	13,8
60	283,3	33524	143878	339945	10,1	274,5	37505	161788	411354	11,0
65	325,6	24027	100578	196067	8,2	270,3	27210	117663	249566	9,2
70	482,8	16204	61463	95489	5,9	444,4	19855	77215	131903	6,6
75	733,3	8381	26540	34026	4,1	600,0	11031	38608	54688	5,0
80 +	1000,0	2235	7486	7486	3,4	1000,0	4412	16080	16080	3,6

Vir: Lasti izračuni (Halleyeva metoda) na osnovi podatkov M. Makarovič.

Tabela 39: Intergenetični in protogenetični intervali, Gradec pri Pivki, Predgrad in Strojna, 19. stoletje in prva polovica 20. stoletja

Gradec pri Pivki

Leto poroke	1828	1855	1856	1858	1859	1862	1896	1896	1899	1900	1901	leta
Starost neveste	17	19	18	25	22	32	22	32 ²⁾	22	24	22	
Progenetični interval ¹⁾	12	1	1	2	2	1	1	1	1	1	3	
Intergenetični intervali¹⁾												
med 1. in 2. rojstvom	3	3	1	2	3	2	2	2u	2	2	1	
med 2. in 3. rojstvom	1	2	4	2	2	2	3	1u	2	2	umrla	
med 3. in 4. rojstvom	3	3	2	2	3	2	umrla	1	1	2	-	
med 4. in 5. rojstvom	2	2	4	3	4	2	-	2	2	2	-	
med 5. in 6. rojstvom	2	2	3	2	4	2	-	0u	2	2	-	
med 6. in 7. rojstvom	4	4	1	4	-	2	-	1	-	2	-	
med 7. in 8. rojstvom	-	-	2	2	-	2	-	3	-	3	-	
med 8. in 9. rojstvom	-	-	3	-	-	2	-	-	-	-	-	
med 9. in 10. rojst.	-	-	2	-	-	3	-	-	-	-	-	
Leto poroke												
Starost neveste	1902	1902	1902	1905	1906	1909	1936	1937	1940	1942	...	
Progenetični interval ¹⁾	26	21	18	33	32	24	22	30	21	32	...	
1u	1	1	9	1	1	1	1	1	0	1	...	
Intergenetični intervali¹⁾												
med 1. in 2. rojstvom	2	1	2	-	2u	1	2	1	6	2	2	
med 2. in 3. rojstvom	2u	2	2	-	1u	2	3	3	2	3	2	
med 3. in 4. rojstvom	1 u	2	0	-	1	2	-	4	2	-	3	
med 4. in 5. rojstvom	1	0	2	-	2	2	-	-	3	-	6	
med 5. in 6. rojstvom	2u	1	2	-	0u	2	-	-	2	-	-	
med 6. in 7. rojstvom	2	2	3	-	1	1	-	-	3	-	-	
med 7. in 8. rojstvom	1	1	2	-	3	2	-	-	-	-	-	
med 8. in 9. rojstvom	4	2	1	-	-	2	-	-	-	-	-	
med 9. in 10. rojst.	-	2	5	-	-	2	-	-	-	-	-	
med 10. in 11. rojst.	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	

Predgrad

Leto poroke	1801	1824	1828	1840	1869	1869	1873	1903	1904	1911	1925
Starost neveste	21	15	19	19	20	26	24	18	21	17	23
Progenetični interval ¹⁾	7	...	0	6	2	2	0	6	0	1	1
Intergenetični intervali¹⁾											
med 1. in 2. rojstvom	3	...	3	3	2	1	3	1	1	2	2
med 2. in 3. rojstvom	3	...	3	3	2	1	2	2	1	5	3
med 3. in 4. rojstvom	3	2	3	5	2	1	2	1	4	2	1
med 4. in 5. rojstvom	7	2	1	6	3	3	3	9	1	3	3
med 5. in 6. rojstvom	-	5	3	2	2	3	3	3	1	-	2
med 6. in 7. rojstvom	-	3	1	-	2	3	4	2	2	-	2
med 7. in 8. rojstvom	-	3	2	-	3	1	0	-	1	-	-
med 8. in 9. rojstvom	-	-	-	-	3	4	-	-	2	-	-
med 9. in 10. rojst.	-	-	-	-	2	-	-	-	2	-	-
med 10. in 11. rojst.	-	-	-	-	2	-	-	-	3	-	-
med 11. in 12. rojst.	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-
med 12. in 13. rojst.	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-

1) Progenetični in intergenetični intervali so izračunani na osnovi podatkov o letu (ne mesecu!) poroke oziroma rojstva otrok.

2) Verjetno napaka; starost 22 let.

u) Otrok je umrl v istem letu, v katerem se je rodil.

Vir: Lastni izračuni na osnovi podatkov M. Makarovič.

Tabela 39: Intergenetični in protogenetični intervali, Gradec pri Pivki, Predgrad in Strojna, 19. stoletje in prva polovica 20. stoletja (nadaljevanje)

Strojna	leta									
Leto rojstva prvega otroka	1760	1804	1813	1823	1929	1896	1918	1922	1912	1937
Intergenetični intervali¹⁾										
med 1. in 2. rojstvom	3	1	2	4	1	2	1	4	3	1
med 2. in 3. rojstvom	2	2	1	2	3	3	2	1	3	0
med 3. in 4. rojstvom	3	1	2	0	3	3	1	1	7	2
med 4. in 5. rojstvom	3	1	2	3	2	2	-	1	4	2
med 5. in 6. rojstvom	3	3	3	2	2	2	-	1	-	3
med 6. in 7. rojstvom	4	4	2	-	2	5	-	0	-	2
med 7. in 8. rojstvom	3	-	2	-	2	-	-	4	-	3
med 8. in 9. rojstvom	5	-	2	-	3	-	-	2	-	2
med 9. in 10. rojst.	6	-	2	-	1	-	-	4	-	-
med 10. in 11. rojst.	-	-	3	-	-	-	-	2	-	-
med 11. in 12. rojst.	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-

1) Protogenetični in intergenetični intervali so izračunani na osnovi podatkov o letu (ne mesecu!) poroke oziroma rojstva otrok.

Tabela 40: Intergenetični in protogenetični intervali, Podstenice, 19. stoletje

Podstenice	meseci									
Leto rojstva matere	1808	1842	...	1821	1786	1813	1836	1872	1895	...
Leto poroke	1835	1871	...	1845	...	1833	1858	1894	...	1847
Starost neveste (leta)	27	29	...	24	...	19	21	22	...	22
Protogenetični interval	21,9	24,3	26,7	8,2	...	13,6
Intergenetični intervali										
med 1. in 2. rojstvom	21,5	38,8u	27,7	35,4	46,5	32,5	29,2u	22,2	27,9	25,7
med 2. in 3. rojstvom	16,6	18,2	21,8u	31,0	34,8	14,8	25,0	15,1	33,6	32,8
med 3. in 4. rojstvom	22,1	28,5	24,1	38,8	39,1	47,8	36,2m	30,3	32,0	37,5
med 4. in 5. rojstvom	24,7	49,9u	24,9u	33,7	46,9	22,8	11,2	17,7	35,4	-
med 5. in 6. rojstvom	29,4	16,5	umrla	41,5	48,8	42,7	21,5m	20,5	34,0	-
med 6. in 7. rojstvom	34,9u	umrla	-	45,9	-	42,0	12,7	umrla	32,2	-
med 7. in 8. rojstvom	11,8	-	-	-	-	-	35,8	-	-	-
med 8. in 9. rojstvom	-	-	-	-	-	-	60,0	-	-	-
Leto rojstva	...	1838	1796	1827	...	1818	1824	1860
Leto poroke	...	1860	1820	...	1877	...	1848	1880	1891	...
Starost neveste (leta)	21	22	23	...	18	...	24	19
Protogenetični interval	...	10,3	27,0	...	14,9	19,4	16,2	...
Intergenetični intervali										
med 1. in 2. rojstvom	23,7u	21,5	28,2	29,8	25,0	31,5	24,6	26,7	19,2	12,4u
med 2. in 3. rojstvom	15,0	27,5	38,4m	47,8	47,0u	18,0	27,6	19,2	23,5	19,3
med 3. in 4. rojstvom	18,7u	28,8	20,1	33,6	14,0	17,0	34,2	23,1	27,4	16,5
med 4. in 5. rojstvom	19,0	30,2	39,1	32,9	-	36,2	28,0	25,1	19,7u	22,0
med 5. in 6. rojstvom	22,0	26,4u	31,5	32,8	-	55,7	28,3	53,3	13,3	18,0u
med 6. in 7. rojstvom	33,4	18,5	32,5	43,0	-	21,5	36,3	19,6	20,9u	-
med 7. in 8. rojstvom	24,1	37,8u	26,1u	-	-	-	34,2	68,5	18,4	-
med 8. in 9. rojstvom	46,4	93,2	-	-	-	-	49,5	19,0	15,6	-
med 9. in 10. rojst.	32,2	-	-	-	-	-	-	20,8	-	-
med 10. in 11. rojst.	39,2	-	-	-	-	-	-	-	-	-

m = mrtvorjen u = umrl v prvem letu življenja

Vir: Lastni izračuni na osnovi podatkov M. Makarovič.

Tabela 41: Število živorojenih otrok na ozemlju današnje Slovenije, Slovenija in dežele, 1857–1913

	1857	1858	1859	1860	1861	1862	1863	1864	1865	1866	1867	1868	1869	1870	1871
Slovenija	36688	35827	37845	33502	36312	35330	37007	36553	36384	37275	36359	38714	39506	40026	38845
Kranjska	14942	14473	15160	12864	14117	13758	14353	15204	14061	14578	14367	14920	15330	15913	16039
Primorska	6260	6315	6728	5701	6468	6217	6522	4416	6299	6184	6431	6126	6361	6530	6226
Koroška	516	500	528	502	523	502	533	519	479	487	461	467	497	495	434
Štajerska	12140	11789	12546	11733	12358	12073	12676	13128	12115	12611	11882	13536	13785	13413	13768
Prekmurje	2748	2670	2802	2620	2760	2696	2830	3197	3346	3328	3136	3571	3438	3583	2304
Ostalo	82	80	81	82	86	84	93	89	84	87	82	94	95	92	74

	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886
Slovenija	37985	40174	39169	40191	41490	39400	38802	39897	41421	40627	41418	41876	42934	42679	43720
Kranjska	15446	16359	16499	16788	17550	16646	16570	16838	17472	16971	17353	17580	17858	17768	18077
Primorska	6268	6770	6077	6839	6447	6142	6599	6436	6413	6446	6631	6685	6776	6815	6858
Koroška	539	505	529	500	524	492	482	466	506	501	534	507	551	527	524
Štajerska	13434	14152	13740	13742	14696	13650	12956	13842	14516	13452	13765	14019	14614	14312	14928
Prekmurje	2227	2317	2253	2255	2199	2398	2125	2241	2442	3181	3059	3008	3059	3181	3256
Ostalo	71	71	71	67	74	72	70	74	72	76	76	77	76	76	77

	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901
Slovenija	43515	43194	43813	40474	43686	42397	42966	43031	44602	44053	44572	43102	43671	43779	44069
Kranjska	18375	17779	18350	16907	18057	17329	17828	17192	18045	18067	18388	17964	18092	17924	17797
Primorska	6989	6745	7068	6583	6899	6797	7047	6972	7082	6968	7200	6720	6820	7037	7111
Koroška	512	524	513	497	511	524	494	506	518	546	509	515	497	481	502
Štajerska	14451	14977	14743	13345	14923	14463	14327	14990	15496	15149	15181	14596	15001	14979	15397
Prekmurje	3108	3092	3062	3062	3211	3202	3187	3284	3372	3247	3215	3230	3183	3278	3185
Ostalo	80	77	77	80	85	82	83	87	89	76	79	77	78	80	77

	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913
Slovenija	44969	43549	44240	43400	43968	42771	43559	44845	44317	42070	42807	41699
Kranjska	18065	17583	17835	17754	17743	16876	17816	18240	17727	16653	17150	16682
Primorska	7410	7162	7452	7189	7572	7442	7528	7606	7828	7635	7500	7556
Koroška	511	509	532	505	524	497	501	504	503	475	508	509
Štajerska	15591	15105	15150	14767	14916	14805	14518	15328	15160	14253	14553	13869
Prekmurje	3309	3113	3193	3108	3138	3077	3119	3091	3025	2984	3021	3010
Ostalo	83	77	78	77	75	74	77	76	74	70	75	73

Vir: Šifrer, 1963a.

Tabela 42: Delež nezakonskih rojstev na ozemlju današnje Slovenije, Slovenija in dežele, 1857–1913

	1857	1858	1859	1860	1861	1862	1863	1864	1865	1866	1867	1868	1869	1870	1871
Slovenija	16,2	15,9	16,5	16,3	16,7	16,2	17,7	18,6	17,6	18,2	17,1	13,7	12,8	15,9	10,6
Kranjska	10,6	10,4	11,2	10,2	10,4	10,6	11,9	12,0	12,3	12,5	11,8	12,0	10,9	10,7	9,6
Primorska	8,4	8,0	8,7	8,5	9,2	8,7	9,4	12,0	9,6	9,9	7,9	2,7	2,4	6,4	2,0
Koroška	39,9	39,6	40,2	40,2	41,5	41,2	43,0	45,3	45,3	45,0	44,9	41,3	43,5	46,3	39,9
Štajerska	27,9	27,9	28,2	27,7	28,9	27,5	29,7	30,2	29,8	30,6	29,9	21,3	20,0	27,8	15,0
Prekmurje	7,6	7,4	8,0	7,7	7,7	7,7	7,7	7,4	7,8	7,8	7,8	7,8	7,8	8,6	
Ostalo	6,1	6,3	4,9	4,9	7,0	4,8	6,5	5,6	6,0	5,7	7,3	7,4	5,3	6,5	5,4
	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886
Slovenija	10,5	9,9	9,9	9,8	9,6	10,1	9,7	9,7	9,9	10,2	9,9	9,9	10,3	9,9	9,9
Kranjska	9,3	8,0	7,8	8,0	7,5	8,6	8,1	7,9	8,1	8,6	8,1	8,2	8,6	7,8	8,2
Primorska	2,0	2,0	2,0	2,0	2,0	2,1	2,0	2,0	2,0	1,9	2,0	2,0	2,1	2,1	2,0
Koroška	39,9	40,0	40,1	40,0	40,1	40,7	40,0	39,9	39,9	38,7	40,8	40,0	38,7	41,4	37,8
Štajerska	15,0	15,0	15,0	15,1	14,5	14,6	14,7	14,6	14,6	15,4	14,9	14,6	15,2	15,1	14,9
Prekmurje	8,7	8,8	8,8	8,6	8,6	8,6	8,7	8,6	8,6	9,7	9,3	9,8	9,3	9,7	8,9
Ostalo	5,6	5,6	5,6	6,0	5,4	6,9	5,7	5,4	6,9	5,3	5,3	6,5	5,3	5,3	5,2
	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901
Slovenija	9,8	9,6	9,7	9,4	9,3	9,4	8,7	8,8	8,6	8,4	8,2	7,9	7,8	7,8	7,8
Kranjska	8,1	8,1	7,9	7,8	7,5	8,0	7,4	7,1	7,0	6,8	6,8	6,6	6,8	6,4	6,4
Primorska	2,1	2,0	2,1	2,0	2,3	2,0	2,0	2,5	2,5	3,1	2,8	2,6	2,8	2,8	3,0
Koroška	40,2	42,2	38,2	39,4	40,3	38,7	38,9	37,2	39,2	38,5	35,0	34,4	34,2	33,1	31,1
Štajerska	14,6	13,7	14,6	14,0	13,7	13,4	12,6	12,7	12,1	11,6	11,5	10,8	10,3	11,0	10,7
Prekmurje	9,5	9,7	9,9	9,9	9,4	9,6	9,1	9,0	9,0	9,1	9,0	8,9	8,2	7,9	8,4
Ostalo	6,3	7,8	6,5	5,0	7,1	6,1	7,2	5,7	6,7	6,6	7,6	6,5	5,1	6,3	6,5
	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913			
Slovenija	7,8	7,5	7,6	7,5	7,9	7,6	7,6	7,5	8,1	7,6	7,7	8,0			
Kranjska	6,4	6,2	6,0	5,9	6,5	6,1	6,0	5,8	6,4	6,0	6,0	6,4			
Primorska	2,5	2,7	2,8	2,9	2,7	3,3	3,1	2,9	3,6	3,3	3,1	3,7			
Koroška	32,1	30,8	32,0	32,1	31,1	31,8	30,9	31,5	30,8	31,4	31,5	30,3			
Štajerska	11,0	10,2	10,9	10,5	11,3	10,7	11,1	11,0	11,9	11,1	11,3	11,8			
Prekmurje	8,2	8,3	8,7	8,6	8,3	7,9	7,6	6,9	7,1	6,9	6,2	7,0			
Ostalo	7,2	6,5	7,7	6,5	6,7	6,8	7,8	3,9	5,4	4,3	6,7	4,1			

Viri: Šifrer, 1963; Šifrer, 1963a; lastni izračuni.

Tabela 43: Nataliteta, zunajzakonska rojstva in umrljivost dojenčkov, Dravska banovina, 1921–1939

	Nataliteta (%)			Zunaj zakonska rojstva (%) ¹⁾	Umrljivost dojenčkov (%)	
	1921	1931	1938	1934–1937	1934–1937	1938–1939
Dravska banovina	30,2	27,3	21,7	13,3	116,3	112,7
Okraji						
Brežice	29,5	27,7	21,9	11,8	105,8	101,3
Celje (okolica)	29,2	25,0	15,6	13,4	106,8	112,3
Črnomelj	35,3	27,8	24,8	5,4	107,8	107,7
Doljna Lendava	-	27,4	19,7	5,5	159,6	153,1
Dravograd	35,6	28,4	24,0	34,8	127,8	124,2
Gornji grad	-	28,5	22,0	12,2	94,4	104,6
Kamnik	30,2	27,4	20,0	7,5	129,2	110,7
Kočevje	31,6	25,6	19,9	3,8	98,9	88,0
Konjice	27,7	28,8	24,5	15,1	115,7	122,5
Kranj	30,0	28,3	23,2	8,8	122,6	113,8
Krško	31,3	31,7	25,1	9,6	105,9	117,6
Laško	-	24,5	17,8	12,3	112,8	99,9
Litija	33,7	30,8	19,5	8,8	125,9	105,9
Ljubljana (okolica)	29,8	21,4	16,8	4,5	115,5	115,2
Ljutomer	29,9	23,2	22,8	17,3	133,1	146,2
Logatec	40,1	27,0	17,1	4,7	109,8	80,7
Maribor, desni breg	31,0	26,0	20,0	20,8	147,9	123,6
Maribor, levi breg		37,3	28,6	26,8	125,8	141,5
Murska Sobota	27,3	24,2	16,4	13,6	137,5	140,7
Novo mesto	33,1	33,3	29,5	7,0	109,9	115,5
Ptuj (okolica)	32,1	29,8	25,7	17,5	147,8	152,0
Radovljica	29,3	21,1	18,9	10,3	93,5	115,6
Slovenj gradec	31,3	28,6	22,4	20,1	111,8	97,8
Škofja Loka	-	-	20,2	7,0	97,8	92,3
Šmarje pri Jelšah	-	28,2	22,3	10,7	116,9	106,1
Mesta ²⁾						
Celje	25,2	35,1	45,3	33,0	81,2	67,7
Ljubljana	28,1	30,8	24,0	14,2	64,1	57,3
Maribor	19,9	11,0	8,9	26,8	135,2	113,3
Ptuj	19,1	11,7	16,1	29,3	92,8	99,6

1) Razmerje med številom zunaj zakonske zveze rojenih otrok in številom v zakonski zvezi rojenih otrok, izraženo v odstotkih. Ta vrednost se od prave vrednosti deleža zunaj zakonske zveze rojenih otrok (razmerje med številom zunaj zakonske zveze rojenih otrok in številom vseh rojenih otrok, izraženo v odstotkih) na ravni Dravske banovine za obdobje 1934–1937 razlikuje za 1,6 odstotne točke (11,7 % namesto 13,3 %).

2) "Skupaj z nedomačini, ker samo za domače nimamo podatkov" (Pirc, 1939: 438).

Viri: Pirc, 1939: 483; Statistički, 1941; Statistički, 1938–39.

3. RODNOST PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

Hočem bratca!

Če bi želeli s samo eno besedo označiti razvoj rodnosti v Evropi in Sloveniji v drugi polovici 20. stoletja, bi bila to beseda zniževanje. Po kratkotrajnem zvišanju letnih kazalnikov rodnosti v letih po končani drugi svetovni vojni se je rodnost namreč pričela zniževati. Najprej, že sredi petdesetih let, v vzhodni Evropi, nato sredi šestdesetih let v hitrejšem ritmu v severni in zahodni Evropi, sredi sedemdesetih let je sledila južna Evropa, nato pa v začetku devetdesetih let še hitro zniževanje v vzhodni Evropi. Tako je bila v začetku 21. stoletja celotna rodnost povsod v Evropi, razen v Albaniji, zelo nizka, med 1,9 otroka na žensko na Islandiji in v Franciji ter 1,1 v Ukrajini (Recent, 2004)⁵⁸⁾. Tolikšna rodnost na dolgi rok ne zagotavlja obnavljanja generacij.

Po drugi svetovni vojni so vse razvite evropske države najprej doživele takojimenovani baby-boom⁵⁹⁾. Povečano rodnost so izkazovali vsi kazalniki rodnosti, tudi generacijski. V nekaterih državah, ki jih vojna ni tako prizadela (Švedska, Švica, Irska, Velika Britanija), se je preobrat v razvoju začel celo že med drugo svetovno vojno. Povečanje rodnosti so strokovnjaki najprej razlagali kot kompenzacijo rojstev, pozneje pa tudi s socialnimi in ekonomskimi spremembami. Zvišanje rodnosti pa je bilo vendarle samo začasno. Sredi šestdesetih let se je upadanje nadaljevalo.

Manj razvite kapitalistične države južne Evrope (Portugalska, Španija, Grčija), kjer je bila raven rodnosti pred drugo svetovno vojno še razmeroma visoka, niso doživele povečanja rodnosti po koncu druge svetovne vojne, temveč se je njeno upadanje le nadaljevalo. Sredi sedemdesetih let se je zelo pospešilo in po desetih letih je bila raven letnih kazalnikov rodnosti v teh državah med najnižjimi v Evropi.

V vzhodnoevropskih (socialističnih) državah je bila, razen na Češkoslovaškem, rodnost pred drugo svetovno vojno znatno višja od evropskega povprečja. Kljub temu se je rodnost po drugi svetovni vojni najprej za kratko obdobje povečala, nato pa je pričela upadati. To upadanje se je v šestdesetih letih zaustavilo in se v zelo izraziti obliki nadaljevalo šele od začetka devetdesetih let dalje. Prehod iz socialističnega v kapitalistični družbeni red je tako močno vplival na rodnost prebivalstva, da je bila ob koncu 20. stoletja rodnost v teh državah najnižja v Evropi in na svetu; med 1,1 in 1,4 otroka na žensko.

Do leta 1991 je bila tudi Slovenija del socialistične države. Kljub temu se hitro zniževanje rodnosti ni pričelo šele z letom 1991, temveč z letom 1980. Ob vstopu v 21. stoletje je bila njena rodnost le še 1,2 otroka na žensko - med najnižjimi v Evropi in na svetu.

Večina strokovnjakov meni, da je zniževanje rodnosti povezano z mnogimi temeljnimi spremembami v življenjskih razmerah ljudi. Preoblikovanje strukture proizvodnje, nekdaj družinske, zdaj kapitalistične, skupaj s prehodom iz vaškega v mestni način življenja, so solidarnost prenesli iz družine na skupnost: za zagotovitev (ekonomske) varnosti na stara leta niso več potrebni otroci, niti ni potrebno ostati poročen. In ker se je znižala umrljivost, ni več nujno imeti veliko otrok. Vedno pogosteje morajo moški in ženske izbirati med družinskim in poklicnim življenjem (mobilnost in napredovanje). Privlačnost različnih možnosti izrabljanja prostega časa, ki ga podpira potrošništvo, je večja od radosti, ki jih nudi številna družina. Te spremembe v načinu življenja so podkrepljene s spremembami nekaterih temeljnih vrednot in s procesi: sekularizacije, demokratizacije in individualizacije. Sodobna kontracepcija sredstva pa so učinkovito sredstvo za uravnavanje rodnosti - za uresničitev načrtovanega števila rojstev.

Zdi se, kot da vsi vidiki moderne kulture delujejo v smeri nizke rodnosti. Ljudje imajo vedno pogosteje otroke le zaradi čustvenih potreb, ki jih zadostijo z enim ali dvema otrokoma. To individualistično gledanje pa ni brez posledic za družbo: za zagotovitev obnavljanja generacij bi moralo veliko več parov imeti več otrok.

Poleg že omenjenih dejavnikov, ki delujejo dolgoročno, so na zniževanje rodnosti v Evropi vplivali tudi drugi, ki so delovali krajsi čas in bili omejeni le na določene države - ozemlja. Tako strokovnjaki hitro zniževanje rodnosti, ki je zajelo vzhodno Evropo po letu 1989, povezujejo s političnimi in gospodarskimi spremembami v teh državah, rahlo povečanje letnih kazalnikov rodnosti v severni Evropi sredi devetdesetih let s posledicami zakonodaje itd. Analiza bo pokazala, ali se je kaj podobnega dogajalo tudi v Sloveniji.

V Sloveniji je druga svetovna vojna prekinila zbiranje in izhajanje še tistih maloštevilnih podatkov o rodnosti, ki so nam bili na voljo za leta po prvi svetovni vojni. Zato je za čas od leta 1939 do 1948 edini kazalnik rodnosti ocena natalitete. Novo obdobje v demografski statistiki se začne z letom 1948 (popis) oziroma 1950 (tekoča demografska statistika). V primerjavi s predhodnim je znatno bogatejše, zato so lahko tudi metode analize podatkov drugačne. To velja predvsem za Slovenijo kot celoto, v nekoliko manjši meri pa tudi za nižje ozemeljske enote. Njihove meje so se namreč pogosto spreminjale, kar otežuje časovno primerljivost podatkov.

58) Z izrazom evropske države so mišljene države članice Sveta Evrope brez Turčije.

59) Baby-boom so doživele tudi ZDA, Kanada, Avstralija in Nova Zelandija. V državah, v katerih so že pred drugo svetovno vojno uvedli vzpodbujevalne ukrepe demografske politike (Nemčija, Švedska, Francija), je vpliv teh posegov zameglil "spontani" razvoj rodnosti, tako da ni jasno, koliko je k zvišanju rodnosti prispevala demografska politika in koliko drugi dejavniki.

3.1 RAZVOJ RODNOSTI

Za obdobje do druge svetovne vojne se zadnji podatek o rodnosti na ozemlju Slovenije nanaša na leto 1939. Tega leta se je rodilo 21,6 živorjenega otroka na 1000 prebivalcev. Leta 1950, na katero se nanaša prvi podatek po drugi svetovni vojni, pa 24,5 živorjenega otroka na 1000 prebivalcev. To rahlo zvišanje je hitro splahnelo in leta 1954 je bila nataliteta že nižja kot leta 1939⁶⁰⁾.

Hitreje kot nataliteta se je zniževala splošna stopnja splošne rodnosti, zlasti med leti 1931 in 1950. Čeprav je vrednost za leto 1950 "precenjena" zaradi kompenzacije rojstev po koncu vojne, se je splošna stopnja splošne rodnosti zmanjšala za tretjino. Zniževanje rodnosti v tridesetih letih pa vendarle ni bilo tolikšno kot v nekaterih zahodnoevropskih državah, kjer je neto stopnja obnavljanja prebivalstva za več let padla pod vrednost 1⁶¹⁾.

Po letu 1950 se je zniževanje splošne stopnje splošne rodnosti nadaljevalo, vendar počasneje kot v predhodnem obdobju. Leta 1983 je njena vrednost prvič padla pod 60 %, leta 1989 pod 50 %, leta 1992 pa že pod 40 %. Sledi podrobnejši opis sprememb in razlogov zanje.

Tabela 44: Nataliteta in splošna stopnja splošne rodnosti, Slovenija, 1910–1950 (%)

Leto	Nataliteta	Splošna stopnja splošne rodnosti
1910	33,5	140 ¹⁾
1921	30,4	135
1931	26,5	122
1950	24,5	86

1) ocena

Viri: Statistični, 2003; lastni izračuni.

V obdobju, ki se je začelo s koncem druge svetovne vojne, se je v Sloveniji največ otrok rodilo leta 1950, 36 000. Do leta 1960 se je zmanjšalo na 28 000 živorjenih, nato je 20 let nihalo med 26 000 in 30 000, od leta 1980 do konca stoletja pa se je znova močno zmanjšalo. Zniževanje števila rojstev po letu 1980 je bilo po svoji intenzivnosti enako zniževanju po koncu kompenzacjskega obdobja, ki je sledilo koncu druge svetovne vojne (1950–1958). V prvih letih 21. stoletja se v Sloveniji rojeva letno 17–18 000 živorjenih otrok, pol manj kot pred 50 leti.

Podobno kot število rojstev se je spremenjala tudi nataliteta. Le v obdobju 1960–1980, ko je število rojstev nihalo v odvisnosti od priseljevanja, je nataliteta zaradi narave njenega izračunavanja in starostne sestave priseljenih kazala bolj umirjen razvoj kot število rojstev (Šircelj, 1991). Leta 1950 je nataliteta znašala 24,5 %, od leta 1993 dalje pa je nižja od 10 %. V letu 2002 se je rodilo le še 8,8 živorjenega otroka na 1000 prebivalcev. Prvi znaki ponovnega dviga so se pokazali leta 1994: nataliteta se je povečala na 9,0 %.

3.1.1 Splošna rodnost

Leta 1948 in 1953 sta bila izvedena popisa prebivalstva in s tem so bili zbrani podatki o starostno-spolni sestavi prebivalstva. Ti so omogočili izračun starostno-specifičnih stopenj splošne rodnosti in celotno rodnost. Celotna rodnost, to je povprečno število živorjenih otrok na eno žensko v pogojih konstantne rodnosti in nične umrljivosti, je imela leta 1950 vrednost 3,0. To je skoraj pol manjša vrednost kot v zadnjih letih 19. stoletja in še enkrat večja kot ob koncu 20. stoletja.

60) Za obdobje med letoma 1939 in 1950 ravni natalitete ne poznamo. D. Vogelnik jo je ocenil na osnovi razvoja v drugih državah. Po tej oceni naj bi bila najnižja v zadnjem letu vojne.

61) Razlagi za tolikšno znižanje sta bili dve. Po prvi je bilo znižanje rodnosti posledica dolgoročne negativne povezanosti med rodnostjo in industrializacijo, urbanizacijo, visoko izobrazbeno in življenjsko ravnjo ter splošno modernizacijo. Po drugi razlagi pa je bil razlog v zelo hudi in dolgi gospodarski depresiji. Ljudje naj bi izgubili občutek varnosti.

**Tabela 45: Celotna rodnost, Slovenija, 1886–1900,
1950 in 1999 (%)**

Leto	Celotna rodnost
1896–1900 ¹⁾	(5,6)
1950	3,0
1999	1,2

1) Vrednost se nanaša na ženske stare 14–45 let v takratni deželi Kranjski.

Viri: Presl, 1900: izračun I. Rožman; Demografska, 1959; Statistični, 2003.

O poteku zniževanja v prvi polovici 20. stoletja podatkov ni, o zniževanju v drugi polovici 20. stoletja pa imamo kontinuirane podatke od leta 1950 dalje. Iz njih izhaja, da zniževanje ni potekalo enakomerno. Od leta 1950 pa do konca kompenzacijskoga obdobja se je celotna rodnost znižala od 3,0 na 2,2 otroka na eno žensko. Sledilo je dvajsetletno obdobje stagnacije, ko so vrednosti nihale med 2,1 in 2,2, razen v sredini šestdesetih let, ko so se začasno dvignile na 2,4.

Leta 1980 pa se je začelo obdobje hitrega zniževanja celotne rodnosti. V desetih letih se je ta znižala z 2,1 na 1,5, v obdobju 1999–2003 dalje pa je stagnirala na vrednosti okrog 1,21. To je bila v Sloveniji najnižja vrednost doslej. Malenkosten dvig celotne rodnosti v letu 2000, ki so ga zabeležile tudi mnoge druge evropske države, je bil le "poklon" novemu tisočletju. Drug malenkosten dvig leta 2004 in 2005 pa je morda že drugačne narave.

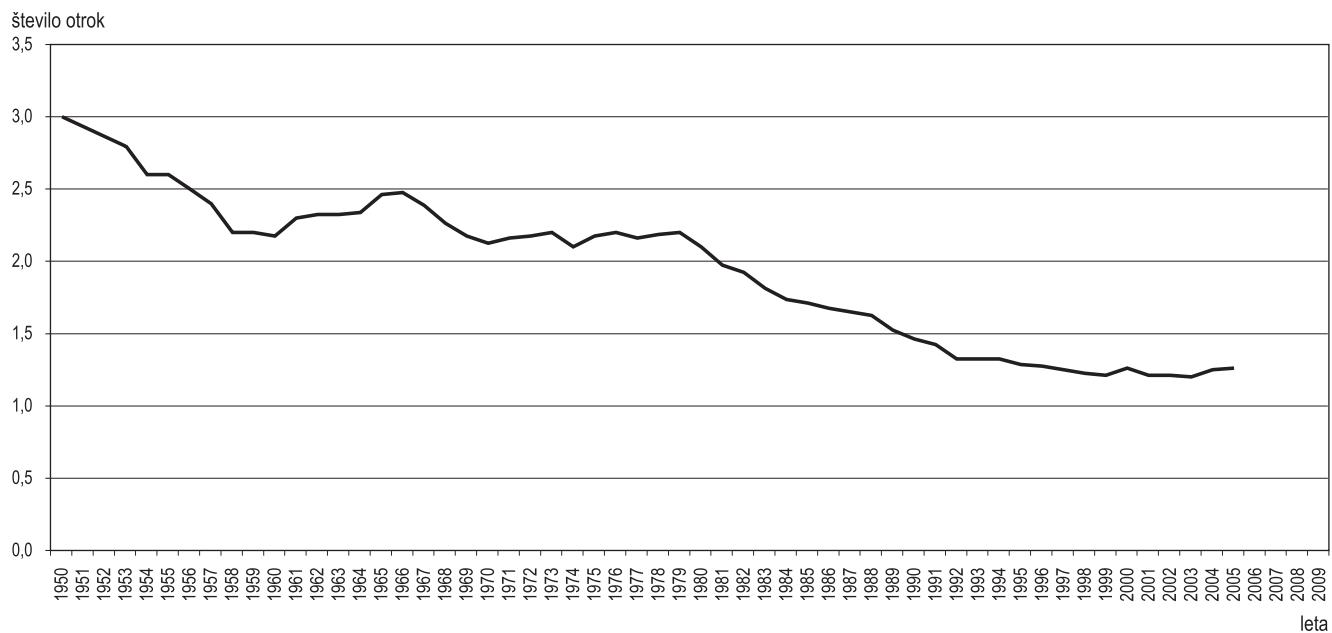
Zniževanje letnih kazalnikov rodnosti je lahko posledica zniževanja intenzivnosti rodnosti, sprememb v časovnem razporedu rojstev (koledarju) ali pa obojega. Ne glede na to, da bomo vlogo intenzivnosti in koledarja pri zniževanju rodnosti ovrednotili v sklepnom poglavju, pa je jasno, da gre del opisanih sprememb nedvomno na račun sprememb koledarja. Hkrati z zniževanjem celotne rodnosti se je namreč spreminjała povprečna starost žensk ob rojstvu otrok: najprej se je zniževala, nato pa poviševala.

V Sloveniji se je povprečna starost žensk ob rojstvu njihovih otrok zniževala do konca sedemdesetih let. Takrat je bila zabeležena najnižja povprečna starost po drugi svetovni vojni, 25,3 leta. To je obenem gotovo tudi najnižja vrednost v zadnjih 200 letih. Do leta 2004 se je povprečna starost žensk ob rojstvu otrok dvignila na 29,2 leta. Čez leto ali dve bo verjetno že dosegla vrednost kakršno je imela leta 1950, to je 29,9 let. To pa bo še vedno nižja vrednost od tiste iz konca 19. stoletja; v letih 1896–1900 je znašala 32 let (tabela 17)⁶²⁾. Natančnejši vpogled v spreminjanje starosti žensk ob rojstvu otrok nam pokažejo spremembe v starostno-specifičnih stopnjah rodnosti. Te prikazujejo pogostnost rojstev otrok pri ženskah različnih starosti.

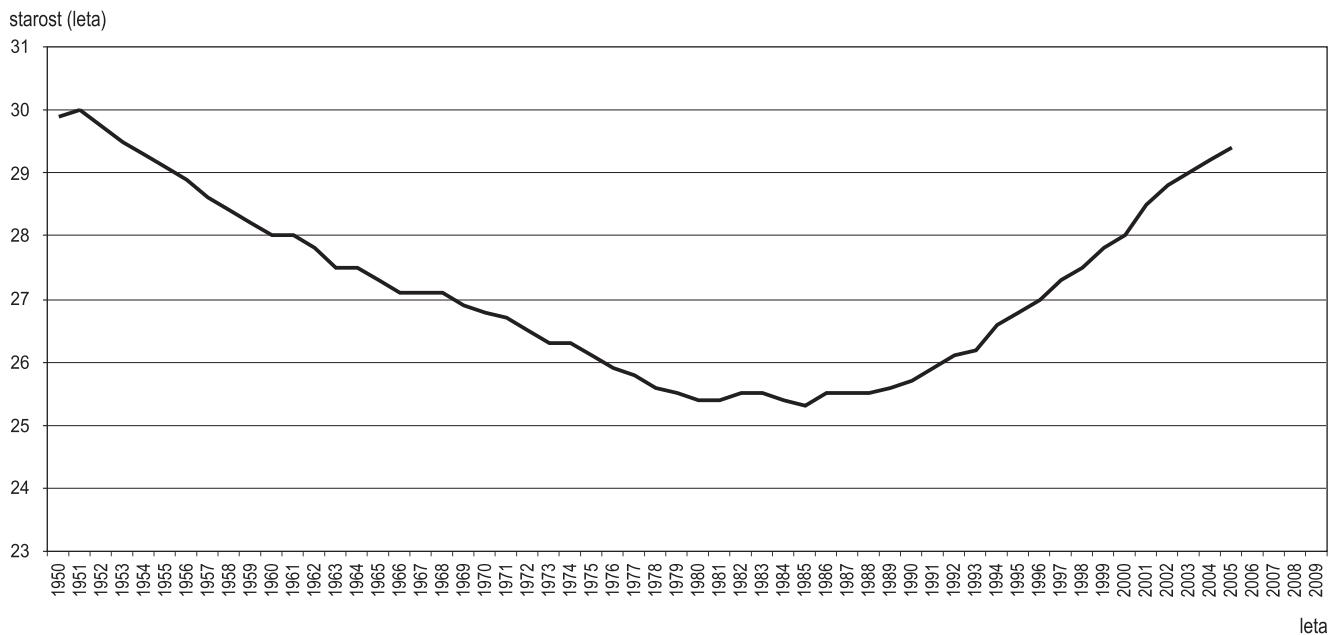
Po letu 1950 se je povprečna starost žensk ob rojstvu otrok zniževala zaradi povečevanja pogostnosti rojstev pri ženskah, mlajših od 23 let, in zaradi upadanja pogostnosti rojstev pri ženskah, starejših od 27 let. Ta proces se je odvijal skoraj do konca sedemdesetih let. Takrat pa se je zelo hitro začela zniževati rodnost pri ženskah, mlajših od 25 let, rodnost v drugih starostnih skupinah pa je stagnirala. Povprečna starost žensk ob rojstvu otrok se je začela dvigati. V začetku devetdesetih let pa se je začela povečevati rodnost pri ženskah, starejših od 26 let. To pomeni, da se je povprečna starost žensk ob rojstvu otrok v osemdesetih letih povečevala predvsem zaradi zniževanja rodnosti mlajših, v devetdesetih letih pa se je temu dejavniku pridružila še višja rodnost starejših.

Zaradi opisanih sprememb se rojstva vedno bolj pomikajo v četrto desetletje življenja oziroma v drugo polovico rodne dobe. To je razvidno tudi iz slike 17, ki ponazarja starostno-specifične stopnje splošne rodnosti za izbrana leta. Od leta 1981 dalje so krivulje vedno bolj nagnjene v desno.

62) Tabela 17 prikazuje povprečne starosti žensk ob rojstvu njihovih otrok za avstrijske dežele. Za Kranjsko je znašala 31,7 let. To vrednost smo zaokrožili navzgor, ker v izračunu niso upoštevane ženske, stare 46–49 let. Vrednost za Kranjsko smo posplošili na zdajšnje ozemlje Slovenije, ker je bila takrat nataliteta za Kranjsko enaka kot za zdajšnjo Slovenijo.

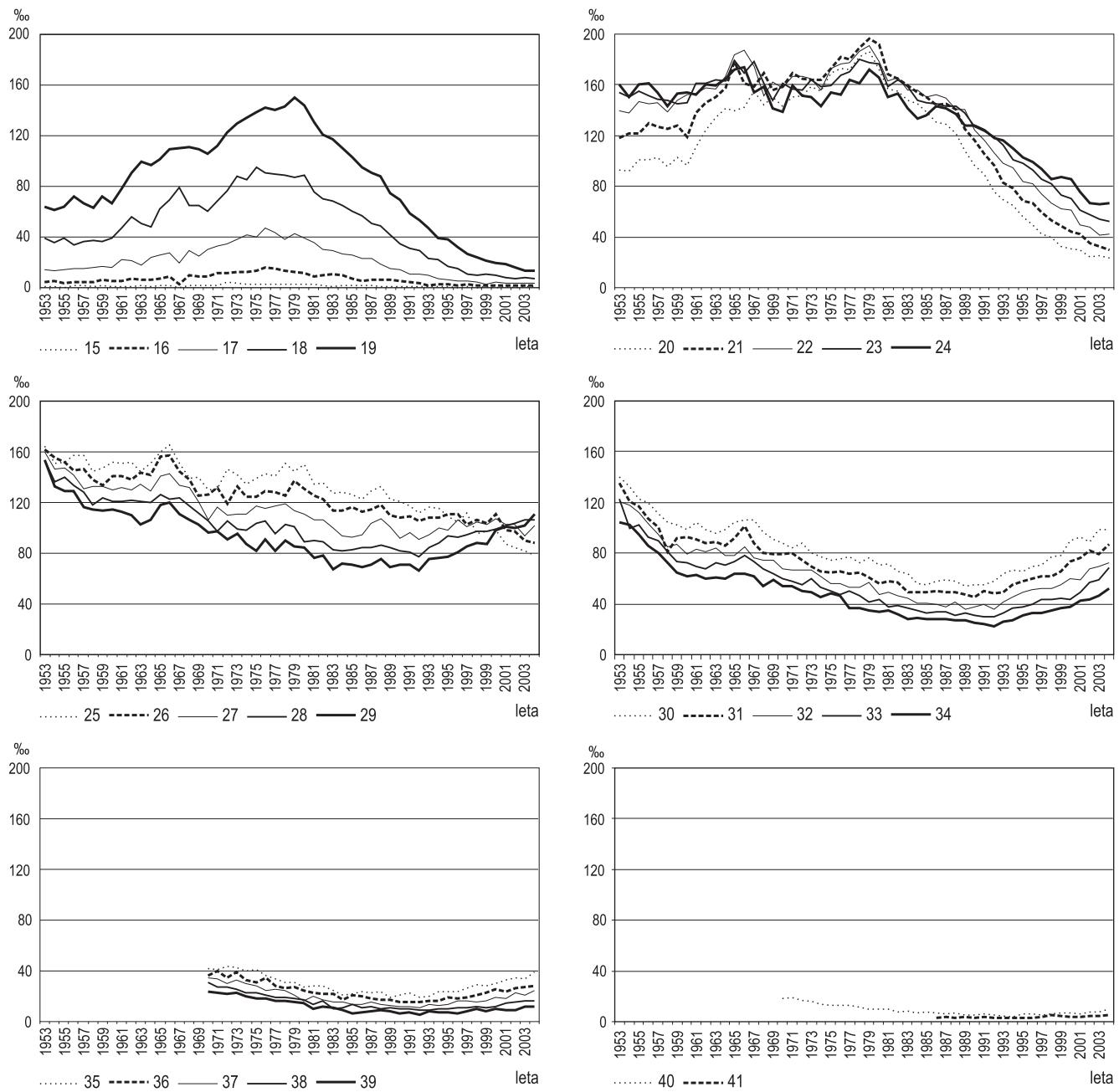
Slika 15: Celotna rodnost, Slovenija, 1950–2005

Viri: Demografska, 1959–1991; Prebivalstvo, 2005; SURS; lastni izračuni.

Slika 16: Povprečna starost žensk ob rojstvu otrok, Slovenija, 1950–2005

Viri: Demografska, 1959–1991; Prebivalstvo, 2005; SURS

Slika 17: Starostno-specifične stopnje splošne rodnosti, Slovenija, 1953–2004

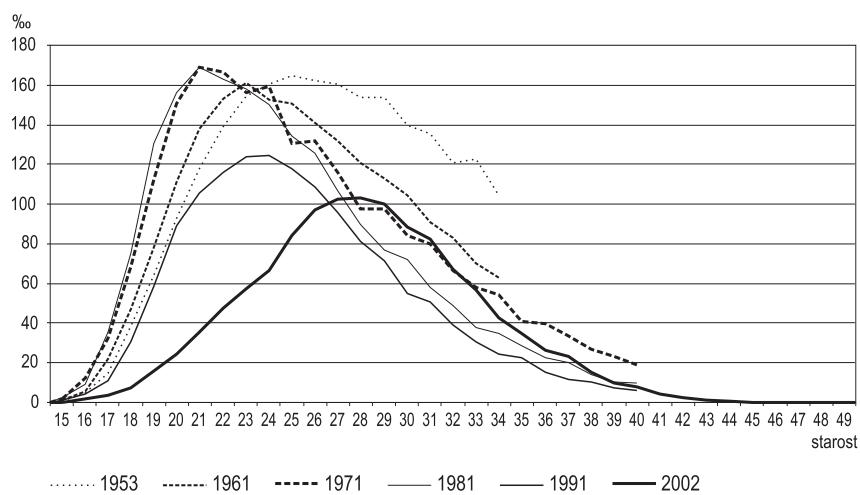

Viri: Demografska, 1959–1991; SURS.

V celotnem obdobju 50. let se je najbolj spremenila rodnost pri ženskah, mlajših od 25 let. Pri ženskah te starosti se je rodnost namreč močno zmanjšala, in to predvsem zaradi vedno manjše pogostnosti tretjih rojstev. Zmanjšala se je tudi pogostnost drugih in celo prvih rojstev, vendar v mnogo manjši meri.

V desetletju 1991–2000 se je rodnost pri ženskah, starih 15–19 let, zmanjšala z 22 % na samo 7 %. S to vrednostjo se Slovenija uvršča med evropske države z najnižjimi vrednostmi: Švica, Švedska, Španija, Nizozemska, Francija (Recent, 2001).

Slika 18: Starostno-specifične stopnje splošne rodnosti, Slovenija, 1953–2002

Viri: Demografska, 1959–1991; SURS.

Ob tem se seveda vprašamo: se bo staranje mater nadaljevalo? Ali je mogoče, da bi se povprečna starost žensk ob rojstvu njihovih otrok še dvigovala? Primerjava z drugimi evropskimi državami pokaže, da je to mogoče. Na Nizozemskem in v Španiji je povprečna starost žensk ob rojstvu njihovih otrok že od srede devetdesetih let dalje višja od 30 let. V začetku 21. stoletja pa so se jim pridružile še Italija, Finska, Danska, Švica, Švedska. Tudi najnovejši podatki za Slovenijo kažejo, da se rodnost povečuje med starejšimi od 27 let, med mlajšimi pa še naprej upada. Če mlade generacije ne bodo bistveno spremenile svojega rodnega obnašanja, bo povprečna starost žensk ob rojstvu njihovih otrok tudi v Sloveniji kmalu dosegla starost 30 let in jo sčasoma morda tudi presegla - odvisno od povprečne starosti ob rojstvu prvega otroka in od števila otrok.

Prelaganje rojstev na poznejši čas oziroma v višje starosti ima vrsto posledic, med njimi tudi take, ki posredno ali neposredno vplivajo na bodočo raven rodnosti: s starostjo se namreč plodnost parov zmanjšuje, kar lahko - kljub napredku medicine - prepreči rojstvo želenega otroka in s tem zmanjša število rojstev, pripravljenost na sprejem starševske vloge se s starostjo manjša, kar prav tako vpliva na manjše število potomcev, čas (število let) med dvema zaporednima generacijama se podaljša itd.

V novejšem času se rodnost ponekod v Evropi znižuje tudi zato, ker se nekateri zavestno odločajo za življenje brez otrok. V Sloveniji takega pojava doslej ni bilo zaznati. Je pa kljub temu mogoče pričakovati, da se bo delež žensk brez živorojenih otrok začel povečevati. Če znižanja pogostnosti prvih rojstev v starosti do 30 let ne bodo v celoti nadomestila prva rojstva v višjih starostih, se bo delež žensk brez otrok v generacijah, rojenih sredi šestdesetih let in mlajših zvišal. Več o tem v poglavju 4.1.

V Sloveniji so hitro zniževanje rodnosti po letu 1980 nekateri povezovali s poslabšanjem materialnih življenjskih razmer (upadanje realnih dohodkov, upadanje obsega stanovanjske gradnje). Vendar je analiza povezave med celotno rodnostjo in različnimi odvisnimi spremenljivkami za obdobje 1965–1990 pokazala, da je bilo upadanje rodnosti v začetku osemdesetih let močneje povezano s spremembami v načinu življenja ljudi, ki izhajajo iz že daljši čas trajajočega spremicanja družbene vloge družine in ženske, kot pa z njihovim materialnim standardom. Tudi odlaganje rojevanja otrok v kasnejša ženina leta je bilo močno povezano s spremembami v načinu življenja ljudi, poleg tega pa tudi z zmanjšanimi možnostmi pridobitve stanovanja (Černič Istenič, 1994)⁶³⁾.

63) Analiza je zasnovana na korelačni analizi časovnih vrst za obdobje 1965–1990 (Spearmanovi korelačni koeficienti). Kot odvisna spremenljivka je uporabljena celotna rodnost, kot neodvisne pa: delež izvenzakonskih rojstev, splošna stopnja razveznosti, delež žensk med zaposlenimi, delež študentk med vsemi študenti, migracijski saldo, indeks realnih osebnih dohodkov, letno število dograjenih stanovanj, povprečna starost ženske ob rojstvu prvega otroka, število dovoljenih splavov na 100 porodov, število otrok v vzgojno varstvenih zavodih na 100 zaposlenih žensk, delež upravičencev do otroškega dodatka.

Klub temu se zdi, da je imelo pri zniževanju rodnosti in predvsem pri odlaganju rojstev na poznejši čas pomembno vlogo tudi podaljševanje izobraževanja, predvsem žensk. V začetku sedemdesetih letih je vključenost žensk v srednješolsko izobraževanje dosegla 50 %, do konca desetletja se je povečala na 76 %, do konca devetdesetih let na 99 %. Rodnost najstnic se je pričela hitro zniževati v začetku osemdesetih let, ko je vključenost deklet v srednje izobraževanje presegla dve tretjini.

Vključenost žensk v dodiplomski študij je bistveno nižja. Hitreje je začela naraščati sredi osemdesetih let in šele leta 2001 je presegla 40 %. Zato povečevanju vključenosti v dodiplomsko izobraževanje ni mogoče pripisati takega pomena, kot ga je morda imelo vključevanje v srednješolsko izobraževanje. Rodnost žensk, starih 20–24 let, se je namreč začela hitro zniževati že v začetku osemdesetih let, ko je bilo v dodiplomski študij vključenih le 16 % žensk te starosti.

Za iskanje morebitne korelacijske povezave med vključenostjo žensk v izobraževanje in zniževanjem rodnosti bi bilo seveda treba vključenost žensk v izobraževanje obravnavati ločeno po vrstah šol (dveletne, triletne, štiriletne srednje šole, dveletne višje, visoke šole itd.), za kar pa ni ustreznih podatkov.

Vrstni red rojstev

V obdobju demografskega prehoda, ta se je v Sloveniji končal sredi šestdesetih let 20. stoletja, se je rodnost zniževala predvsem zaradi zniževanja pogostnosti rojstev višjih redov, po končanem prehodu pa zaradi sprememb v pogostnosti rojstev nižjih redov. Zato je raven celotne rodnosti vedno bolj odvisna od pogostnosti prvih in drugih rojstev⁶⁴⁾.

Pogostnost prvih in drugih rojstev, izražena s celotno rodnostjo prvih in drugih rojstev, je v drugi polovici petdesetih let naraščala in v začetku šestdesetih let je celotna rodnost prvih rojstev dosegla in presegla vrednost 1,0, celotna rodnost drugih rojstev pa 0,8 otroka na eno žensko⁶⁵⁾. Te vrednosti so se, z manjšimi nihanji, ohranile do konca sedemdesetih let, in to v veliki meri zaradi zviševanja rodnosti najstnic. Dvajsetletni stagnaciji je sledilo zniževanje. V obdobju najhitrejšega zniževanja, med letoma 1980 in 1994, se je pogostnost prvih rojstev zmanjšala za 40 %, drugih pa za 38 %.

Celotna rodnost tretjih rojstev se je v vsem opazovanem obdobju enakomerno zniževala; sprva hitreje, od srede 80. let pa počasneje. Zanjo konec sedemdesetih let ni predstavljal take prelomnice kot za rojstva prvih in drugih otrok.

Zniževanje celotne rodnosti za prvorojene se je z letom 1995 ustavilo, po letu 2001 pa beležimo celo rahel porast. Zniževanje celotne rodnosti drugih rojstev se je nadaljevalo do leta 2002, v letih 2003 in 2004 pa je tudi bilo zaznati rahel porast. Zniževanje celotne rodnosti tretjih otrok se je končalo z letom 2003 - tako vsaj kažejo podatki za leto 2004.

Hkrati z zniževanjem pogostnosti rojstev otrok nižjih redov se je povečevala povprečna starost žensk ob rojstvu teh otrok: ženske so začele prelagati rojstva v višje starosti. Najprej, v začetku osemdesetih let, se je začela povečevati povprečna starost žensk ob rojstvu prvega otroka, sledilo je poviševanje starosti ob rojstvu drugega otroka in v začetku devetdesetih let še ob rojstvu tretjega otroka. Zato se je doslej najbolj povečala starost žensk ob rojstvu prvega otroka.

V Sloveniji je bila leta 2004 povprečna starost žensk ob rojstvu prvega otroka 27,5 let. Na Nizozemskem in v Španiji že od srede devetdesetih let presega 28 let, na Švedskem in Irske pa od leta 2001 dalje. V letu 2004 sta imeli višje vrednosti kot Slovenija tudi Grčija in Finska. Če bo Slovenija sledila razvoju v omenjenih državah, lahko pričakujemo, da se bo povprečna starost žensk ob rojstvu prvega otroka še dvigala. Vendar starosti 30 let verjetno ne bo prekoračila.

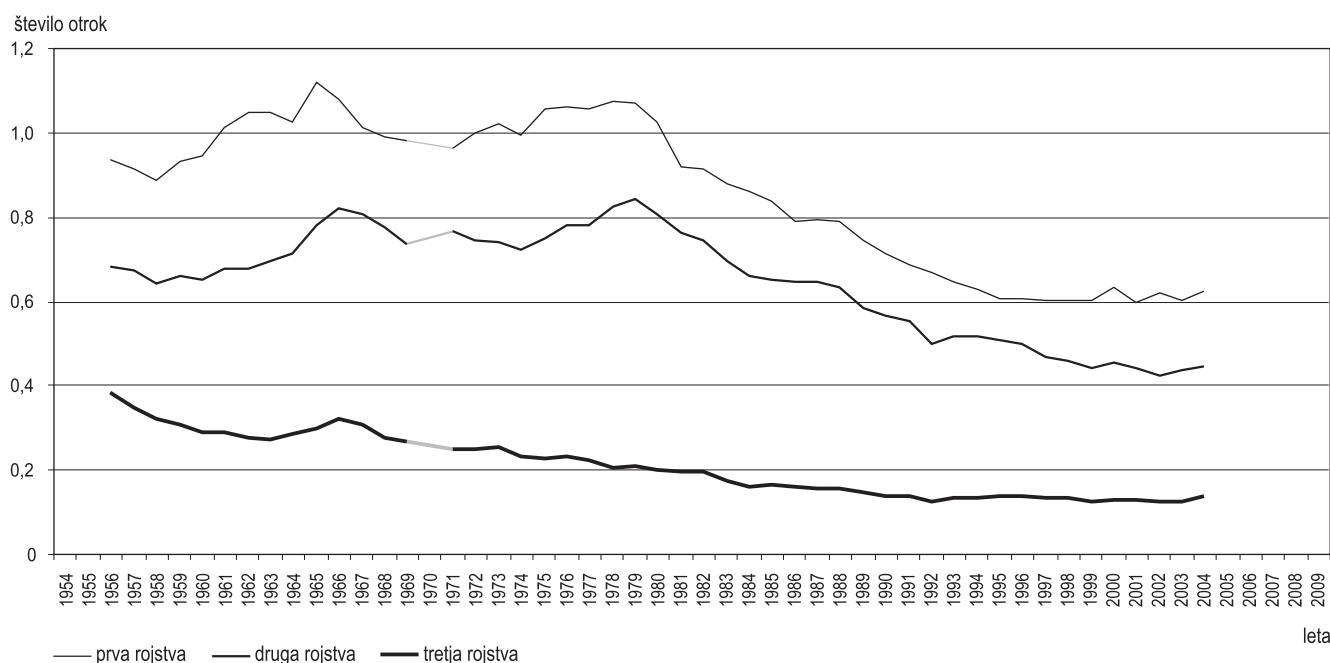
64) Spreminjanje ravnih rodnosti glede na vrstni red rojstva lahko v Sloveniji spremljamo od srede petdesetih let dalje.

65) Celotna rodnost prvih rojstev lahko preseže vrednost 1 le, če se znižuje povprečna starost žensk ob rojstvu prvih otrok.

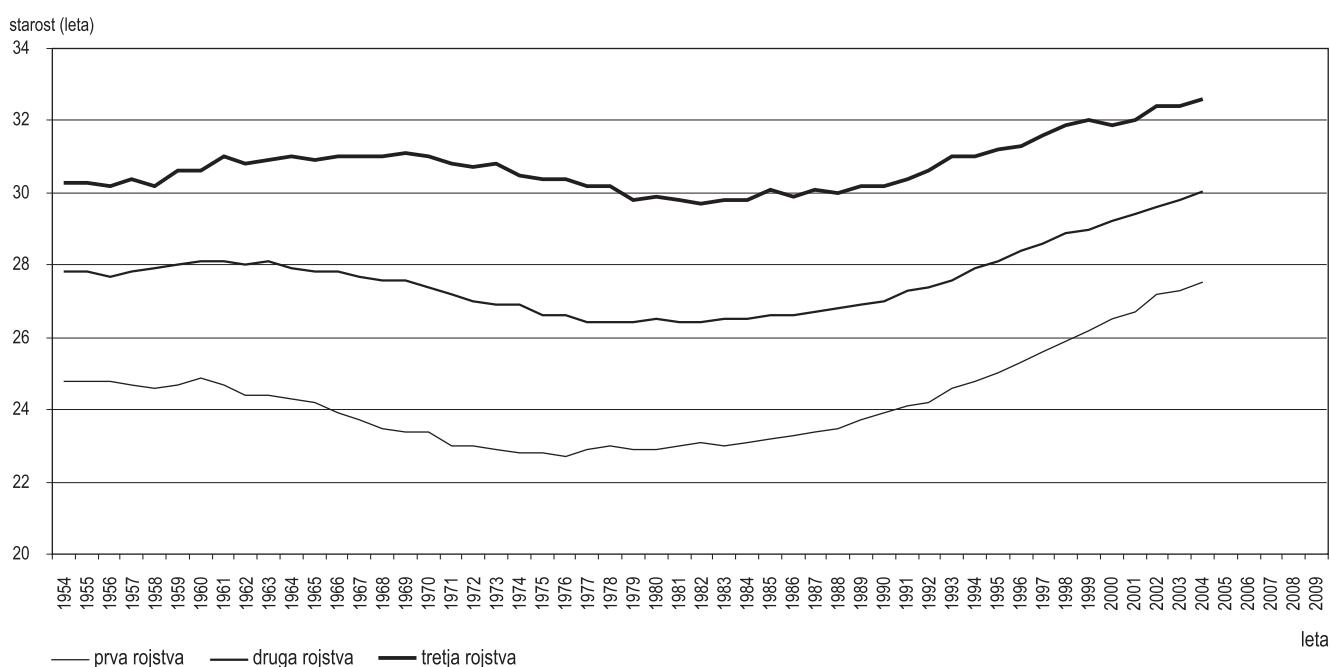
Natančnejši pogled v staranje žensk ob rojstvu njihovih otrok nudijo starostno-specifične stopnje splošne rodnosti za posamezne vrstne rede rojstev. Za petletne starostne skupine žensk so na voljo od začetka petdesetih let 20. stoletja dalje, za enoletne pa od začetka sedemdesetih let dalje (slika 21). V drugi polovici 20. stoletja je bila pogostnost prvih rojstev najvišja v starosti 20–24 let, zdaj je ta najvišja v starosti 25–29 let. V tej starosti je najvišja tudi pogostnost drugih rojstev, in to v vsem opazovanem obdobju. Za tretjega otroka so se v petdesetih letih najpogosteje odločali v starosti 25–29 let, sedaj pa vedno bolj v starosti 30–34 let.

Opisane spremembe so posledica spremenjenega obnašanja mladih generacij, rojenih od začetka šestdesetih let dalje. V teh generacijah se verjetnost rojstva tretjega otroka hitro znižuje, v najmlajših pa tudi že verjetnost rojstva drugega. Če tega zniževanja ne bodo pozneje, v višjih starostih, nadomestile, se bo rodnost še naprej zniževala. Vendar pa stagnacija in celo rahel dvig nekaterih kazalnikov rodnosti v prvih letih 21. stoletja nakazujejo možnost, da se bo zniževanje rodnosti vsaj zaustavilo. Ali gre za novo obdobje v razvoju rodnosti, ali pa samo za nadomeščanje odloženih rojstev, bo razvidno šele čez nekaj let.

Slika 20 prikazuje povprečne starosti žensk ob rojstvu prvih, drugih in tretjih otrok od leta 1954 dalje. Za čas pred tem letom ustreznih podatkov ni. Kljub temu smo za konec 19. in začetek 20. stoletja ocenili povprečno starost žensk ob rojstvu prvega otroka. Ocena sloni na podatkih o povprečni starosti neporočenih žensk ob rojstvu njihovih otrok na Kranjskem, povprečnem številu živorojenih otrok na žensko, ki je rodila vsaj enega živorojenega otroka, povprečni starosti žensk ob prvi poroki v Brusnicah in zaposlenih v tobačni tovarni v Ljubljani v obdobju 1870–1914, oceni protogenetičnega intervala, in izračunanih intergenetičnih intervalih. Po tej oceni je bila na ozemlju Slovenije povprečna starost žensk ob rojstvu prvega otroka 26–27 let. Ta vrednost se je v teku demografskega prehoda verjetno zniževala, po končani drugi svetovni vojni pa se je začasno dvignila (kompenzacija rojstev). Vrednosti iz srede sedemdesetih let so verjetno najnižje doslej.

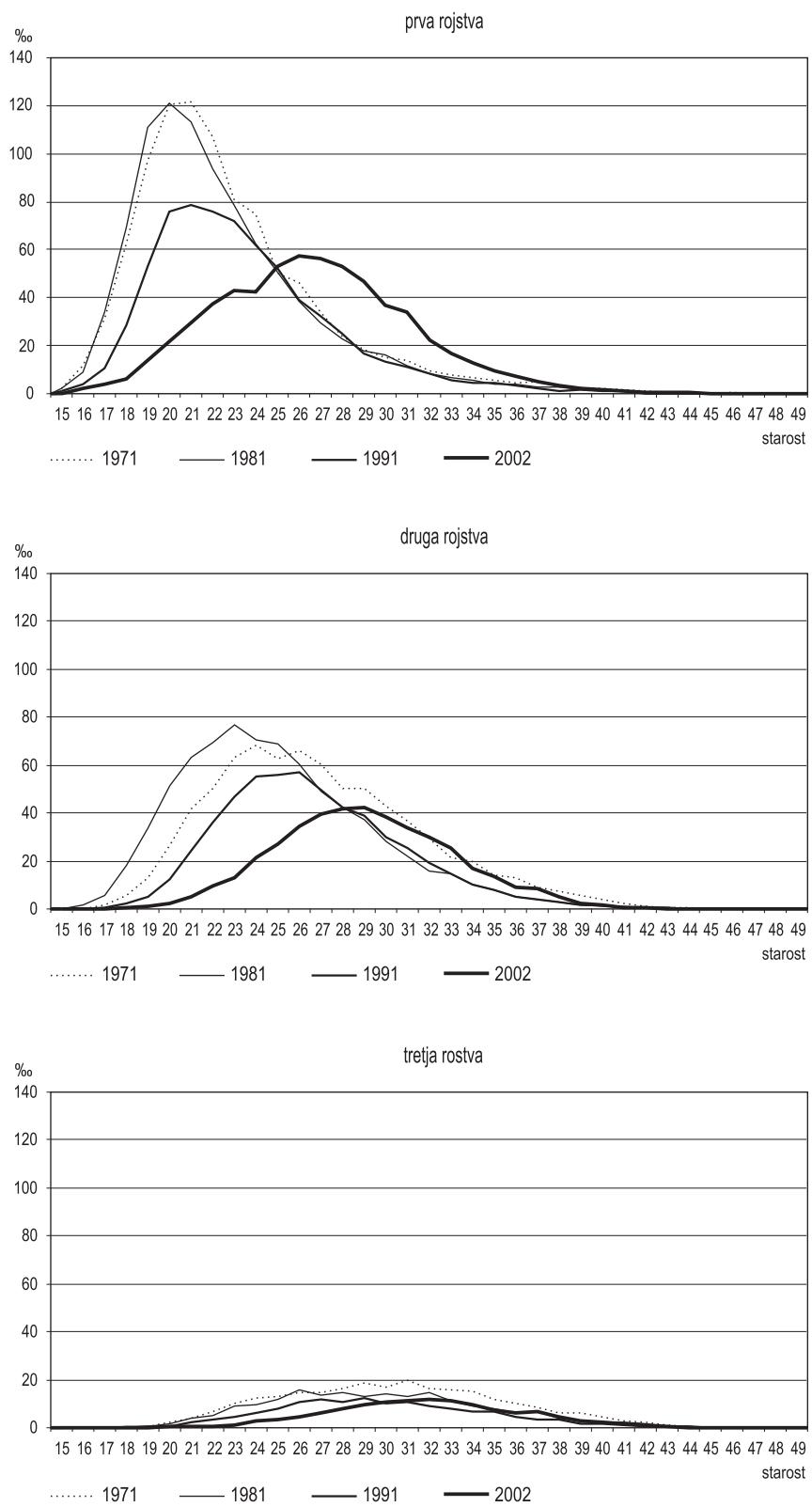
Slika 19: Celotna rodnost prvih, drugih in tretjih rojstev, Slovenija, 1956–2004

Viri: Demografska, 1959-1991; SURS.

Slika 20: Povprečna starost žensk ob rojstvu prvega, drugega in tretjega otroka, Slovenija, 1954–2004

Viri: Prebivalstvo, 2005; SURS.

Slika 21: Starostno-specifične stopnje splošne rodnosti za prva, druga in tretja rojstva, Slovenija, 1971–2002

Vir: SURS; lastni izračuni.

3. 1. 2 Zakonska in zunajzakonska rodnost

Zakonska in zunajzakonska rodnost sta se v 20. stoletju močno spremenili. Zakonska rodnost je največje spremembe doživljala v prvi polovici stoletja, zunajzakonska pa v drugi. Te spremembe lahko z ustreznimi kazalniki merimo le za leta v katerih se izvede popis prebivalstva in z njim zberejo podatki o zakonskem stanu žensk⁶⁶⁾.

Zakonska rodnost se je v drugi polovici 20. stoletja zniževala podobno kot splošna, le nekoliko hitreje. Popolnoma drugačen pa je bil potek sprememb pri zunajzakonski rodnosti. Splošna stopnja zunajzakonske rodnosti se je zniževala do začetka sedemdesetih let, nato se je v enem samem desetletju skoraj podvojila in odtlej bolj ali manj stagnira. Povečanje splošnih stopenj zunajzakonske rodnosti je bilo tolikšno, da se je razlika med zakonsko in zunajzakonsko rodnostjo zelo zmanjšala: leta 1961 je bila splošna stopnja zunajzakonske rodnosti šestkrat nižja od zakonske, leta 2002 pa manj kot dvakrat.

Tabela 46: Splošna, zakonska in zunajzakonska rodnost v Sloveniji, 1910–2002

Leto	Splošna stopnja splošne rodnosti	Splošna stopnja zakonske rodnosti	Splošna stopnja zunajzakonske rodnosti	(%)
1910 ¹⁾	(140,0)	(230,0)	(18,0)	
1953	83,6	...	19,8	
1961	71,2	111,1	17,3	
1971	62,6	88,9	15,1	
1981	61,0	82,5	26,4	
1991	44,5	54,4	29,7	
2002	34,8	42,2	27,6	

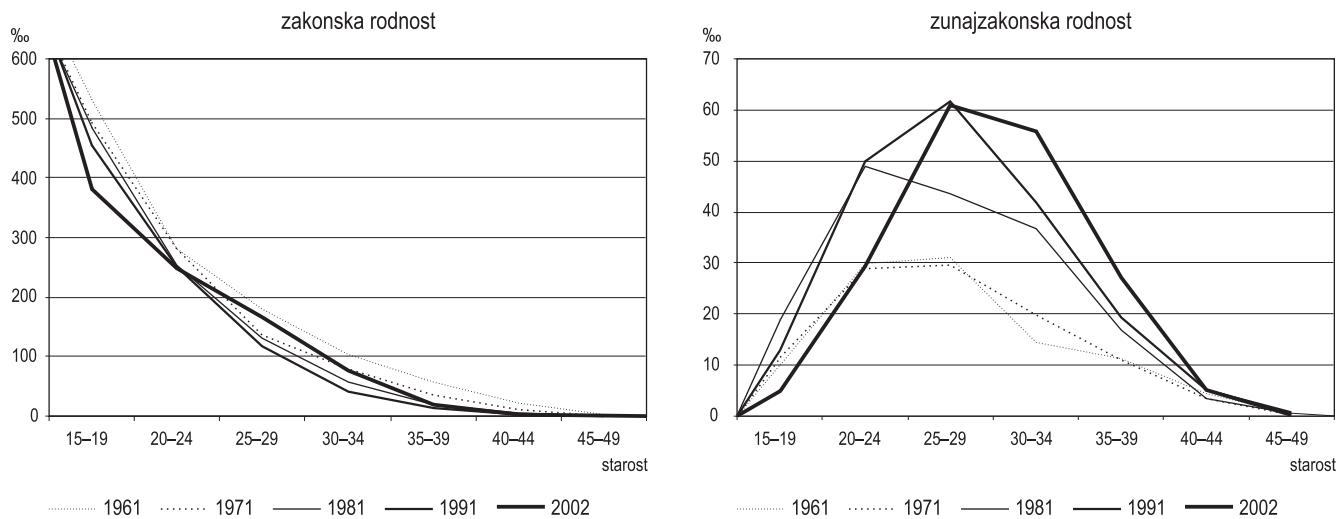
1) Ocena na osnovi izračuna za starostno skupino 14–45 let.

Vir: Bewegung 1910 in 1911, Volkszählung 1910: podatke zbrala I. Rožman; Demografska, 1959–1991; SI št. 92/2003; Prebivalstvo, 2005; lastni izračuni.

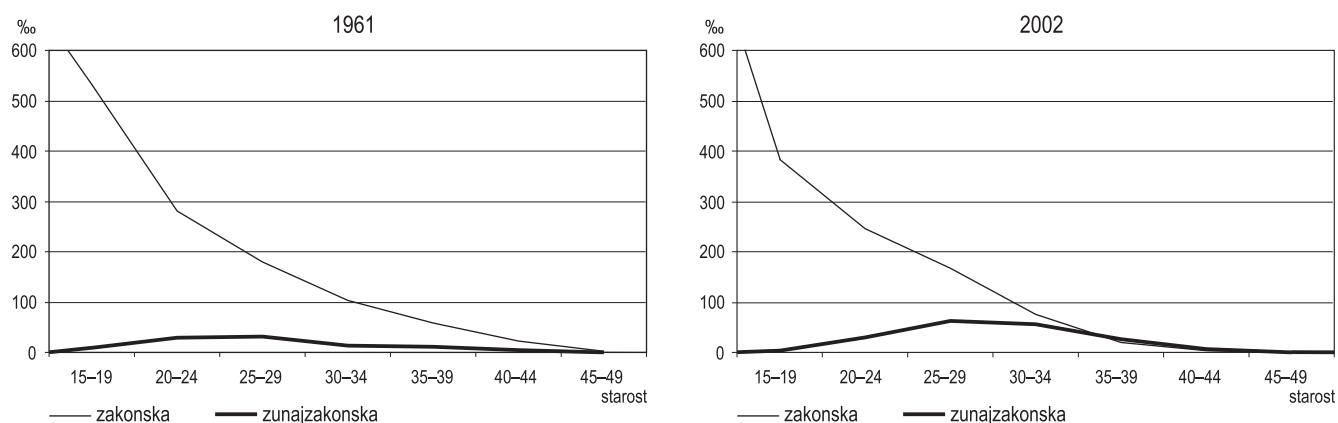
Zakonska in zunajzakonska rodnost pa se ne ločita le po ravni, zakonska je še vedno višja od zunajzakonske, temveč tudi in predvsem po razlikah v pogostnosti rojstev v posameznih starostnih skupinah. Zakonska rodnost je najvišja v mladih letih in nato s starostjo pada, zunajzakonska rodnost pa je najvišja med dvajsetim in tridesetim letom starosti. Tudi potek sprememb je bil različen. Zakonska rodnost se je v obravnavanem obdobju spreminja na predvsem na začetku in koncu rodne dobe, zunajzakonska pa predvsem v starostih, ko je rodnost največja. Zato se krivulje, ki ponazarjajo starostno-specifične stopnje zakonske in zunajzakonske rodnosti v različnih letih, vedno bolj približujejo in v letu 2002 po 35. letu starosti ni več razlik med zakonsko in zunajzakonsko rodnostjo.

Zakonska in zunajzakonska rodnost pa imata tudi nekaj skupnega: prelaganje rojstev v višje starosti. Ta proces je izrazitejši pri zunajzakonski rodnosti kot pri zakonski.

66) Izraz zunajzakonska rodnost je uporabljen za rodnost žensk, ki v času rojstva svojih otrok niso živele v zakonski zvezi. To so ženske, ki so živele v zunajzakonskih skupnostih, bile samske, vdove ali razvezane.

Slika 22: Starostno-specifične stopnje zakonske in zunajzakonske rodnosti, Slovenija, 1961–2002

Viri: SURS; lastni izračuni.

Slika 23: Starostno-specifične stopnje zakonske in zunajzakonske rodnosti, Slovenija, 1961 in 2002

Viri: SURS; lastni izračuni.

3. 1. 3 Regionalne razlike

Analiza regionalnih razlik rodnosti v drugi polovici 20. stoletja je zasnovana na razlikah v celotni rodnosti in povprečni starosti žensk ob rojstvu njihovih otrok v štirih časovnih točkah: 1970–1972, 1980–1982, 1990–1992 in 2000–2002. Prvi dve časovni točki določajo razpoložljivi podatki o številu prebivalstva po starosti in spolu, zadnji dve pa časovni razmak, določen s prvima. Analiza se tako nanaša na obdobje po demografskem prehodu.

Najnižja ozemeljska enota, za katero so na voljo podatki in za katero je proučevanje regionalnih razlik še smiselno, je upravna enota⁶⁷⁾. Ker so le-te razmeroma majhne, so stopnje rodnosti izračunane za triletja. Povprečno število

67) V šestdesetih letih se je upravna razdelitev Slovenije za dalj časa ustalila. Nekaj ozemeljskih sprememb so doživele le mariborske in ljubljanske občine oziroma upravne enote. Občine so se leta 1995 preimenovale v upravne enote.

živorojenih v triletu je primerjano s številom stalnega prebivalstva po popisih 1971, 1981, 1991 in s številom (stalnega) prebivalstva po registru leta 2001⁶⁸⁾.

Celotna rodnost

Rodnost se je v obdobju od 1970–1972 do 2000–2002 znižala v vseh upravnih enotah. Le hitrost zniževanja je bila različna. V prvem desetletju se je v sedmih upravnih enotah rodnost celo rahlo dvignila. V drugem desetletju, v katerem je bilo zniževanje v večini upravnih enot najhitrejše, takega primera ni bilo več, v zadnjem desetletju pa se je rodnost dvignila le v Pesnici in to za 4 %. Ali gre le za slučaj ali za prve znake ponovnega dviga, samo na osnovi poznavanja celotne rodnosti ni mogoče sklepati.

V začetku sedemdesetih letih je bila vrednost celotne rodnosti med 2,6 in 1,6 otroka na žensko, v začetku 21. stoletja pa med 1,6 in enim otrokom na žensko. Absolutna razlika med upravnimi enotami se je zmanjšala, relativna pa je ostala skoraj enaka: rodnost v upravni enoti z najnižjega mesta v ranžirni vrsti je za 38 % nižja od rodnosti v upravni enoti s prvega mesta te vrste. Spremenil se je le položaj upravnih enot v ranžirni vrsti.

V začetku sedemdesetih let so bile na zadnjih mestih, to pomeni, da so imele najnižjo rodnost, zasavske upravne enote Zagorje, Trbovlje, Hrastnik, v začetku osemdesetih let obalne upravne enote in Ljubljana-Center, v začetku devetdesetih let upravne enote Maribor, Pesnica, Ruše, v začetku 21. stoletja pa so se posameznim upravnim enotam iz že omenjenih področij pridružile še nekatere s skrajnega severovzhodnega dela Slovenije. V letih 2000–2002 je bilo povprečno število živorojenih otrok na eno žensko prvič enako ali celo manjše od 1 v kar šestih upravnih enotah (Piran, Koper, Trbovlje, Maribor, Gornja Radgona, Lendava).

Manj se je spremenil položaj na vrhu ranžirne vrste. V vsem obdobju je bila rodnost najvišja v upravnih enotah, ki ležijo zahodno in južno od Ljubljane, zlasti v upravnih enotah Ribnica, Škofja Loka, Logatec, Grosuplje in Trebnje. Mednje bi verjetno sodila tudi nekdanja občina Ljubljana-Vič-Rudnik, če ne bi na njeno ozemlje segal tudi znaten del mesta Ljubljane. Poleg omenjenih je bila v začetku sedemdesetih let rodnost visoka tudi v nekaterih upravnih enotah severovzhodne Slovenije (Gornja Radgona, Ljutomer, Ormož, Ptuj, Šentjur pri Celju), vendar se je tam hitro zniževala, zlasti v zadnjem desetletju 20. stoletja. Tako sta od pasu visoke rodnosti, ki se je do začetka devetdesetih let raztezal od severozahoda proti jugovzhodu in nato proti severovzhodu, ostala le še dva otočka upravnih enot: Škofja Loka in Logatec ter Grosuplje, Trebnje in Ribnica.

Nizka rodnost, ki je bila v začetku sedemdesetih let omejena na majhno število upravnih enot v Primorju, Ljubljani in Zasavju, se je postopoma širila na sosednje upravne enote in na vzhodno Slovenijo: najprej na Maribor z okolico, nato na Celje z okolico in nazadnje še na Prekmurje. Tako v začetku 21. stoletja ne moremo več govoriti o središčih nizke rodnosti, temveč lahko govorimo le o središčih razmeroma visoke rodnosti. V letih 2000–2002 so imele najvišjo rodnost upravne enote Škofja Loka, Logatec, Ribnica, Grosuplje in Trebnje; med 1,63 in 1,50 otroka na žensko. Čeprav se rodnost znižuje tudi v teh središčih, pa vendar ostaja znatno višja kot drugje. Za razmišljanje o razlogih imamo za zdaj še premalo elementov, vendar le velja omeniti, da na teh območjih ni večjih mest ali industrijskih središč, da imajo dobre prometne povezave z Ljubljano in da so to področja priseljevanja iz Ljubljane. Kombinacija dela v mestu in življenja na podeželju se tako zdi najboljša za nadpovprečno rodnost.

V obdobju od 1970–1972 do 2000–2002 je največje spremembe doživelva vzhodna Slovenija.

68) Podatke registra smo uporabili zato, ker je bil popis izveden šele leta 2002. Ker register vedno izkazuje večje število prebivalstva kot popis, so stopnje za slednje triletje malenkost nižje, kot bi bile, če bi bil 2001 izveden popis in bi za izračunavanje stopenj uporabili popisne podatke.

V sedemdesetih letih se je v Sloveniji celotna rodnost znižala z 2,2 na 2,0. Razlog je bil v zniževanju rodnosti žensk starejših od 27 let. Rodnost najstnici je medtem naraščala in ob koncu sedemdesetih let dosegla najvišjo raven po drugi svetovni vojni. Vendar pa zviševanje najstniške rodnosti ni zajelo celotne Slovenije; v upravnih enotah z večjimi mesti se je zniževala ali pa je vsaj stagnirala. To velja predvsem za zahodno Slovenijo, v vzhodni Sloveniji pa le za Maribor (sedanje upravne enote Maribor, Pesnica, Ruše). Zato so se regionalne razlike v najstniški rodnosti povečale: stopnje splošne rodnosti v starosti 15–19 let so imele vrednosti med 29 % in 79 % (razmerje 1 : 2,7).

Po višku ob koncu sedemdesetih oziroma v začetku osemdesetih let se je najstniška rodnost začela zniževati. Do začetka devetdesetih let se je znižala v vseh upravnih enotah. Ker pa je bila hitrost zniževanja različna, so se regionalne razlike še povečale. Tudi če izvzamemo upravni enoti z najnižjo (Ljubljana-Šiška) in najvišjo (Radlje ob Dravi) najstniško rodnostjo v letih 1990–1992, je bila razlika v razmerju 1 : 4.

Zniževanje rodnosti in povečevanje razlik se je nadaljevalo tudi v naslednjem desetletju. Najstniška rodnost se je znižala do take mere, da v večini upravnih enot zahodne Slovenije ni več omembe vredna. Nekoliko višja je bila v vzhodni Sloveniji, vendar tudi tam ne tolikšna, da bi lahko kakor koli vplivala na raven celotne rodnosti. Kljub temu je bila v letih 2000–2002 razlika med upravno enoto z najnižjo (Piran) in najvišjo (Kočevje) stopnjo najstniške rodnosti kar 1 : 10.

Opisane spremembe pa vendarle niso spremenile osnovnih regionalnih značilnosti najstniške rodnosti. Ta je ostala ves čas enaka: zahodni del Slovenije, vključno z upravno enoto Ljubljana ima nižje stopnje najstniške rodnosti, vzhodni del pa višje. V začetku sedemdesetih let sta v teh splošnih regionalnih značilnostih še izstopala skrajni jugozahodni in skrajni severovzhodni del Slovenije: obalne občine so imele višjo najstniško rodnost od okoliških upravnih enot, Prekmurje pa nižjo. Do začetka 21. stoletja so se razmere spremenile tako, da imajo obalne upravne enote najnižje vrednosti v Sloveniji, Prekmurje in jugovzhodni del Slovenije (u. e. Kočevje, Črnomelj, Metlika, Novo mesto, Trebnje) pa najvišje.

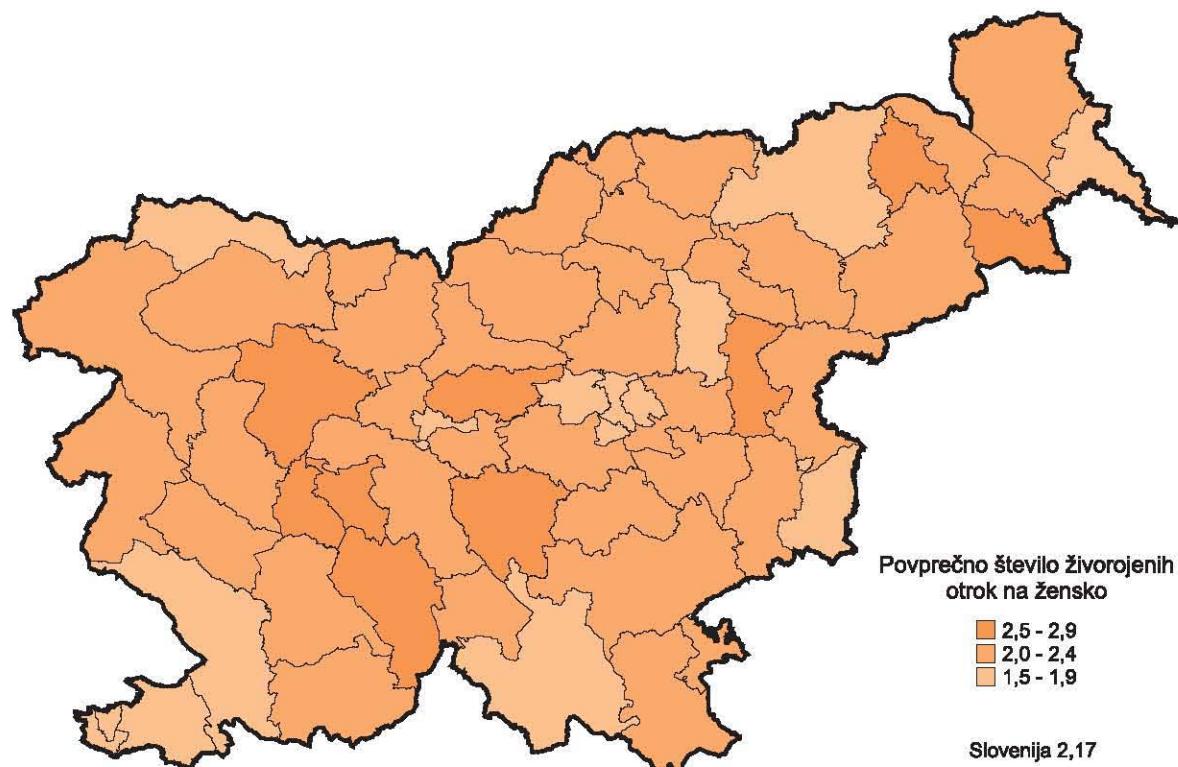
Podobno kot najstniška se je v opazovanem obdobju spremenjala tudi rodnost pri ženskah, starih 20–24 let: najprej stagnacija, nato zniževanje. Tudi velikost sprememb je bila približno enaka. Razlika je le v tem, da se je najstniška rodnost najhitreje zniževala v osemdesetih letih, rodnost pri 20–24 let starih ženskah pa v devetdesetih. V letih 2000–2002 so bile regionalne značilnosti rodnosti za starostno skupino 20–24 let podobne najstniškim: nižja je bila v zahodni in višja v vzhodni Sloveniji. Izjeme so bile le upravne enote Logatec, Škofja Loka, Ribnica in Grosuplje, ki po svoji legi sodijo v zahodno Slovenijo, imele pa so, poleg upravne enote Trebnje, najvišjo celotno rodnost v Sloveniji v tem času. Najnižje vrednosti starostno-specifičnih stopenj v starosti 20–24 let, okrog 30 %, so imele upravne enote Izola, Koper, Piran, Sežana, Nova Gorica in Ljubljana.

Najmanj se je v obravnavanem obdobju spremenjala rodnost pri ženskah starih 25–29 in 30–34 let. Rodnost pri teh dveh starostnih skupinah žensk se je najprej zniževala, v devetdesetih letih pa povečevala. Tako so potekale spremembe v vseh upravnih enotah. V teku teh sprememb so se regionalne razlike zmanjšale. V letih 2000–2002 je bila stopnja splošne rodnosti za starostno skupino 25–29 let med 83 in 126 %, pri 30–34 let starih ženskah pa med 39 in 81 %.

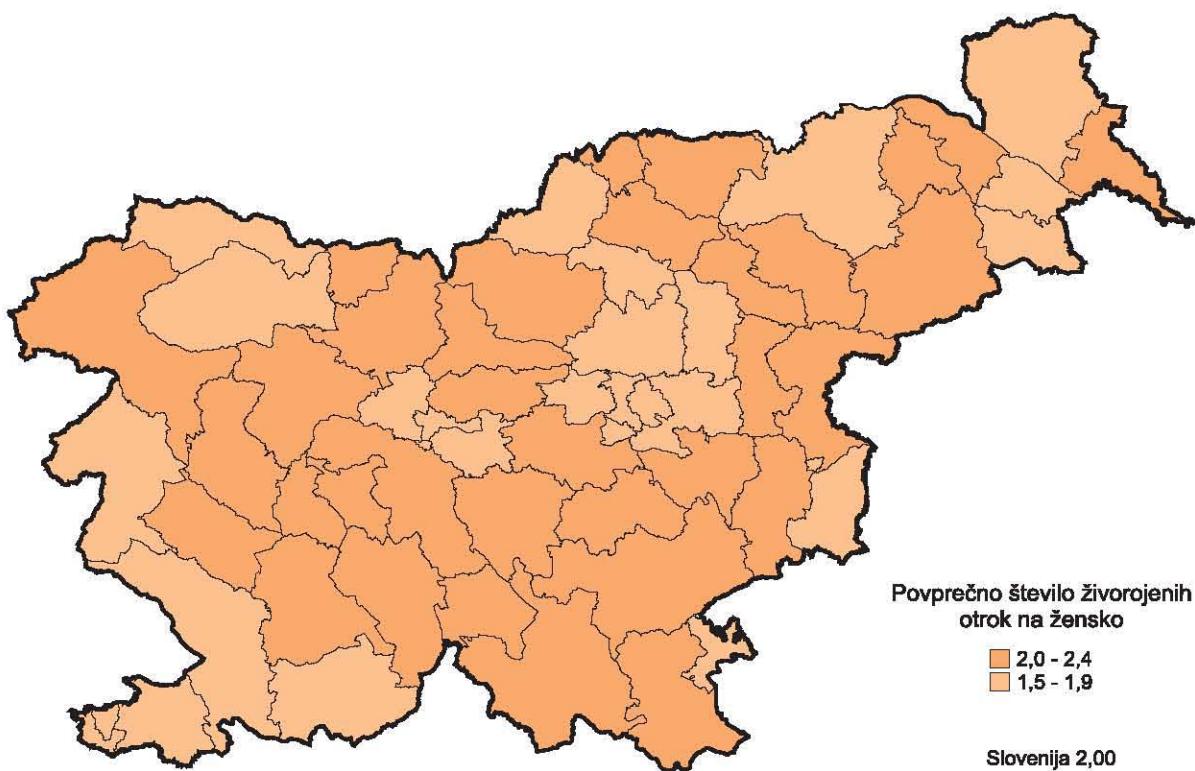
Poleg teh skupnih rodnostnih značilnosti pa se obe petletni starostni skupini v tem tudi razlikujeta. Pri 25–29-letnih ženskah so regionalne razlike v rodnosti neizrazite, pri 30–34-letnih ženskah pa so izrazite: v letih 2000–2002 je bila rodnost višja v zahodni in nižja v vzhodni Sloveniji; v začetku sedemdesetih let je bila drugačna: zelo nizka je bila v obalnih upravnih enotah in v Zasavju (Zagorje, Trbovlje, Hrastnik), visoka pa v upravnih enotah z visoko celotno rodnostjo v okolici Ljubljane in še v nekaterih upravnih enotah vzhodne Slovenije.

Tudi rodnost pri 35–39-letnicah se je najprej zniževala, v devetdesetih letih pa v prav vseh upravnih enotah povečevala. Kljub temu je v letih 2000–2002 le izjemoma presegla 30 %. Regionalne razlike so izrazite, vendar so se v obdobju 30 let nekoliko spremenile: razmeroma visoke vrednosti so imele ves čas upravne enote v okolici Ljubljane, v začetku sedemdesetih let pa tudi nekatere upravne enote na Štajerskem (Slovenske Konjice, Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah); v začetku 21. stoletja so najvišje vrednosti le tam, kjer je tudi celotna rodnost največja.

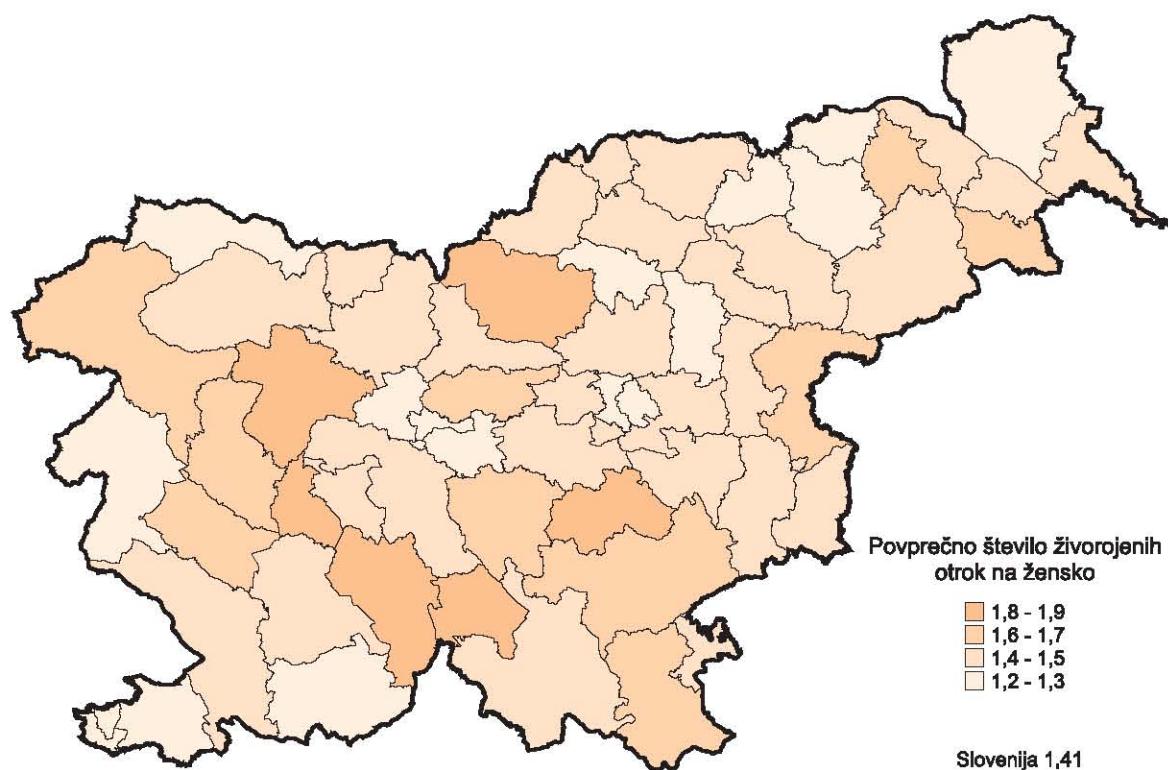
Slika 24: Celotna rodnost po občinah, Slovenija, 1970–1972

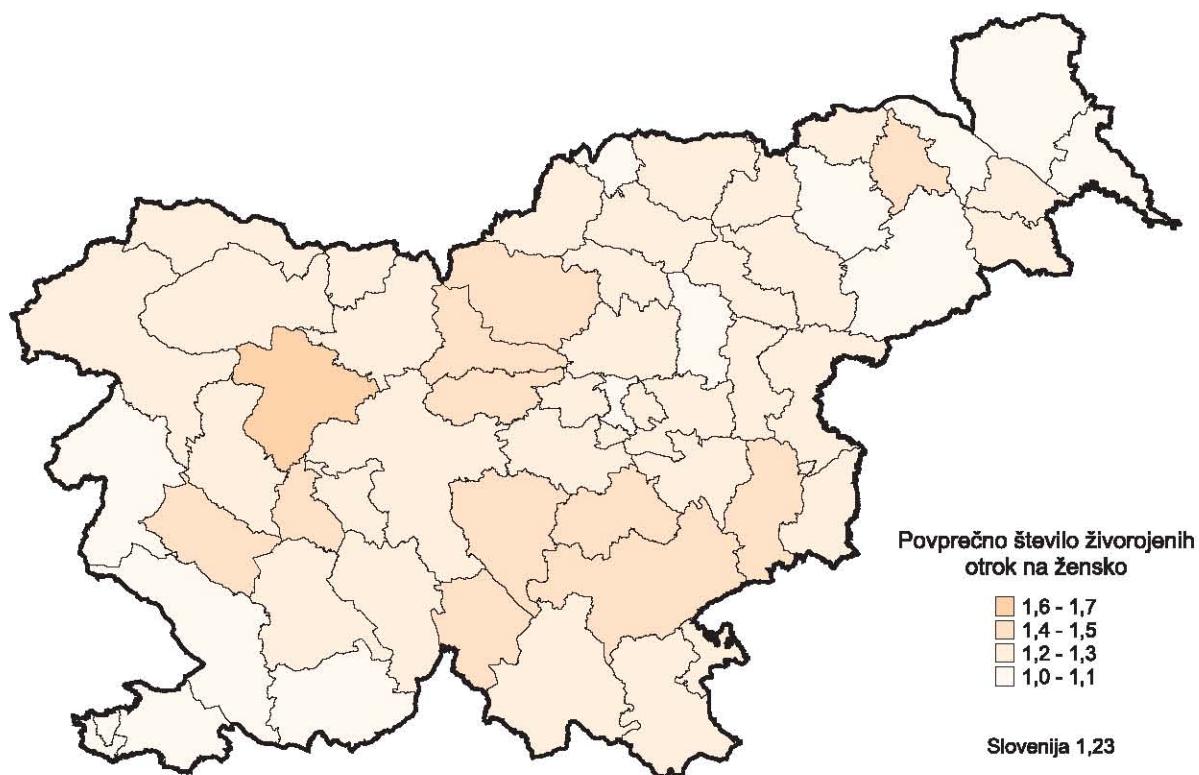
Slika 25: Celotna rodnost po občinah, Slovenija, 1980–1982

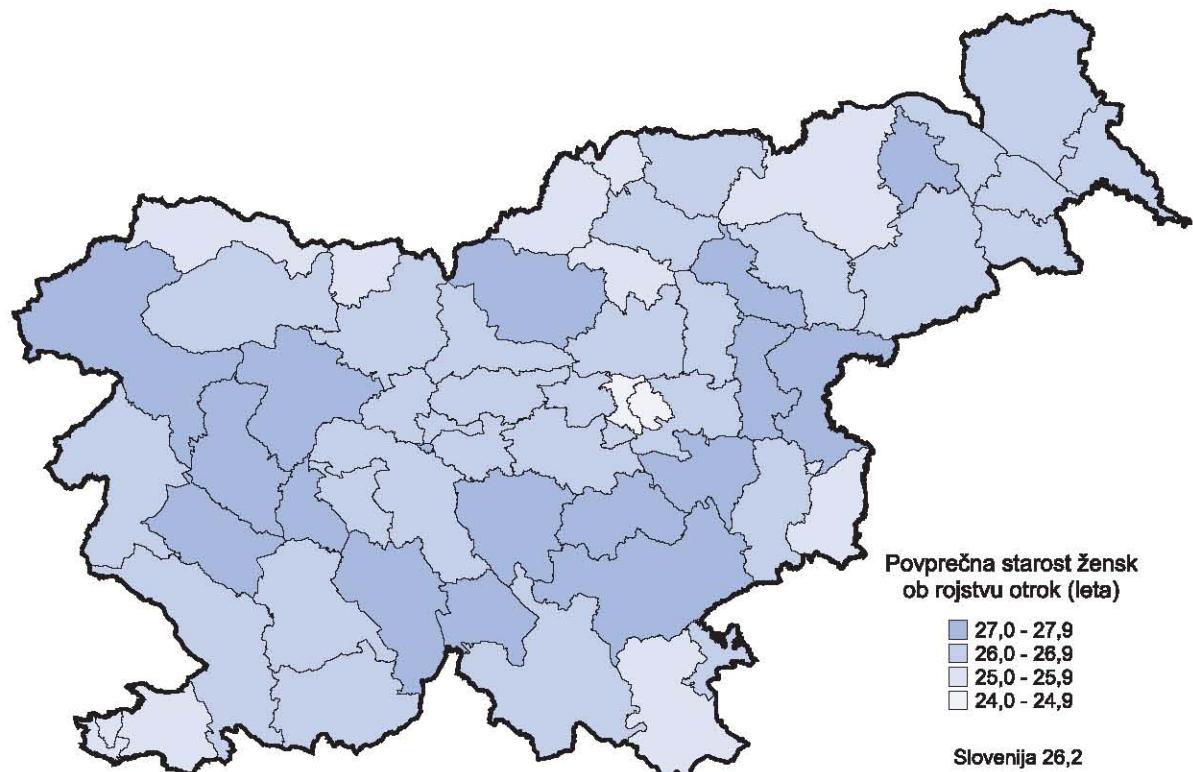
Slika 26: Celotna rodnost po občinah, Slovenija, 1990–1992

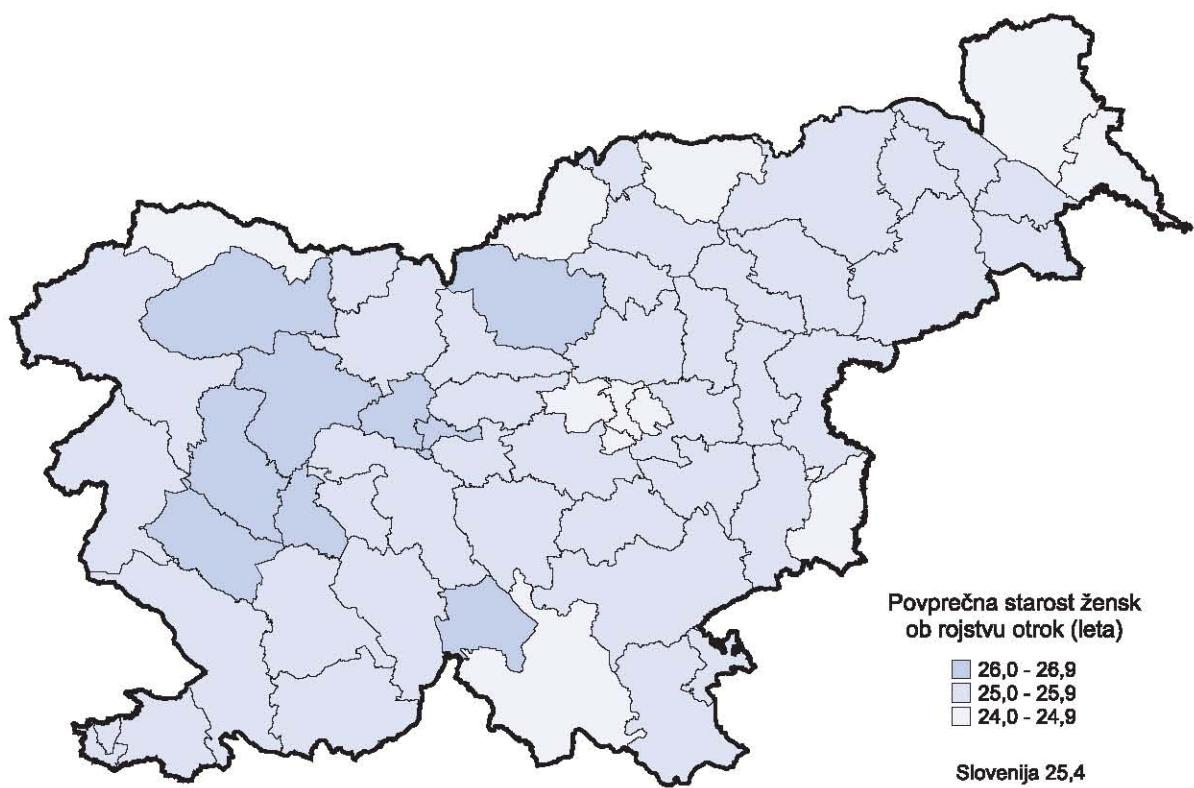
Slika 27: Celotna rodnost po upravnih enotah, Slovenija, 2000–2002

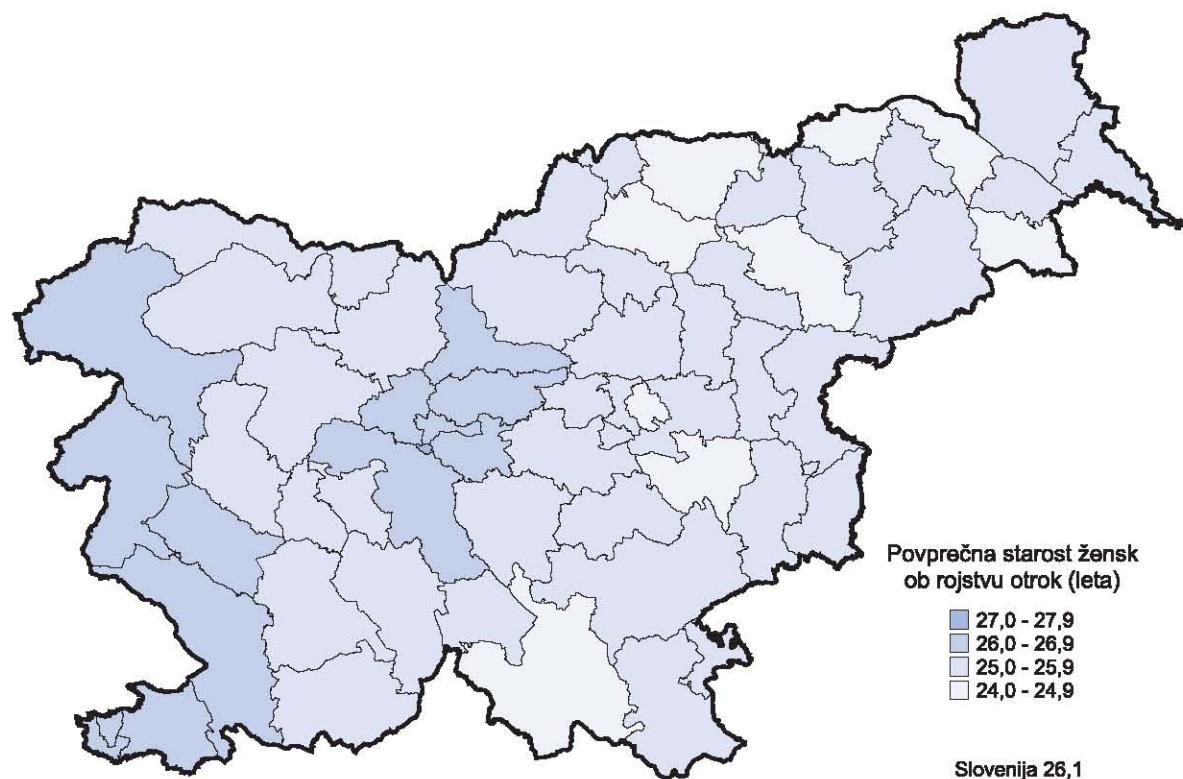
Slika 28: Povprečna starost žensk ob rojstvu otrok po občinah, Slovenija, 1970–1972

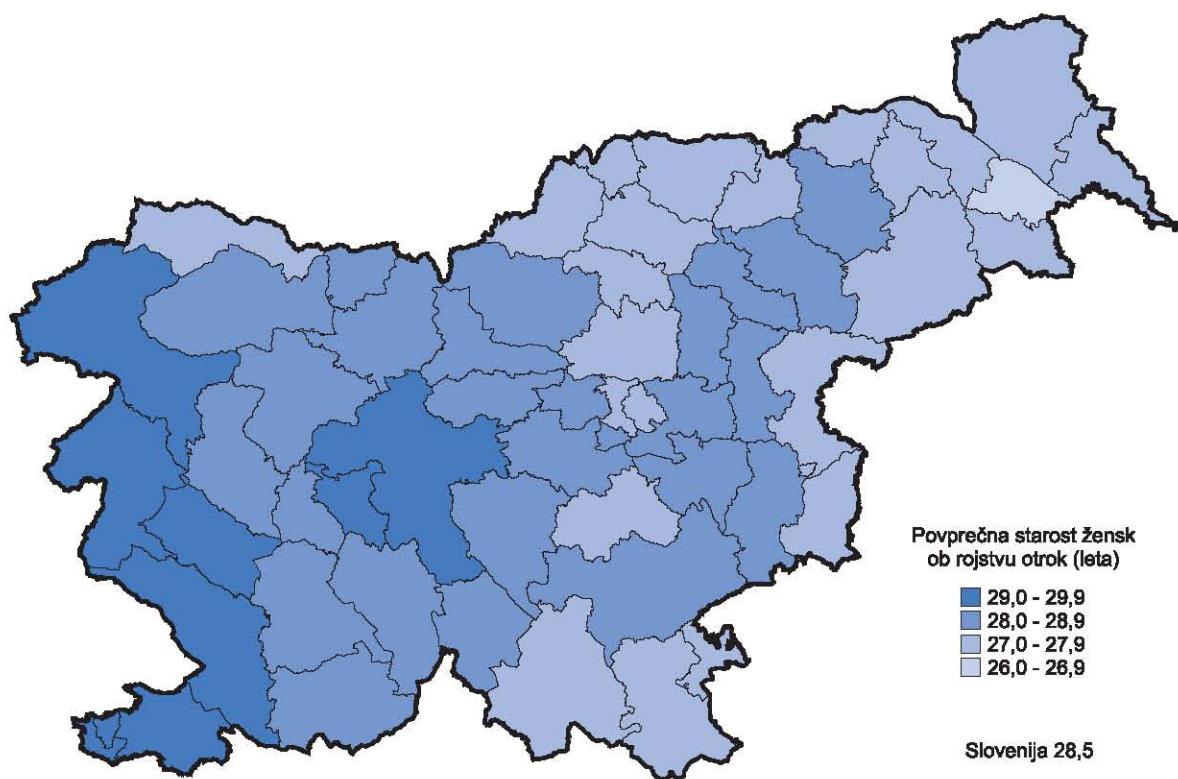
Slika 29: Povprečna starost žensk ob rojstvu otrok po občinah, Slovenija, 1980–1982

Slika 30: Povprečna starost žensk ob rojstvu otrok po občinah, Slovenija, 1990–1992

Slika 31: Povprečna starost žensk ob rojstvu otrok po upravnih enotah, Slovenija, 2000–2002

Rodnost pri 40–44-letnih ženskah je že zelo nizka in ne prispeva veliko k celotni rodnosti. Nadpovprečna je praviloma le tam, kjer je nadpovprečna tudi celotna rodnost. Ženske po 44. letu starosti v Sloveniji rojevajo le izjemoma.

Povprečna starost žensk ob rojstvu otrok

Celotna rodnost in povprečna starost žensk ob rojstvu njihovih otrok sta med seboj povezani: če se koledar rojstev ne spreminja, je povprečna starost žensk ob rojstvu njihovih otrok višja tam, kjer je višja rodnost.

V obdobju 1970–1972 je bila povprečna starost žensk ob rojstvu njihovih otrok v veliki večini upravnih enot 25 ali 26 let. Mlajše so bile v upravnih enotah z večjimi mesti in industrijskimi središči, zlasti v tistih z večjim številom priseljenega prebivalstva iz drugih delov nekdanje Jugoslavije, starejše pa v drugih upravnih enotah. Strnjen pas upravnih enot z višjo povprečno starostjo žensk ob rojstvu njihovih otrok, ta je segal od severozahoda (Tolmin) na jugovzhod (Ribnica) in nato na severovzhod (Šmarje pri Jelšah), se približno ujema z upravnimi enotami, ki so takrat imele najvišjo rodnost.

Do začetka osemdesetih let se je v večini upravnih enot povprečna starost znižala za eno leto, sama regionalizacija pa se ni bistveno spremenila. Največje spremembe je doživelno Prekmurje, najmanjše pa obalne občine.

Večje so bile spremembe v osemdesetih letih. Do konca desetletja se je povprečna starost žensk ob rojstvu njihovih otrok znova dvignila na raven iz začetka sedemdesetih let, regionalizacija pa se je spremenila: povprečna starost je bila v zahodnem delu Slovenije višja, v vzhodnem delu pa nižja. V tej delitvi sta bili v vzhodnem delu izjemi le upravni enoti z večjimi mesti, Celje in Maribor, v zahodnem pa upravni enoti Jesenice in Tržič ter nekaj po številu prebivalstva manjših upravnih enot na jugu Slovenije.

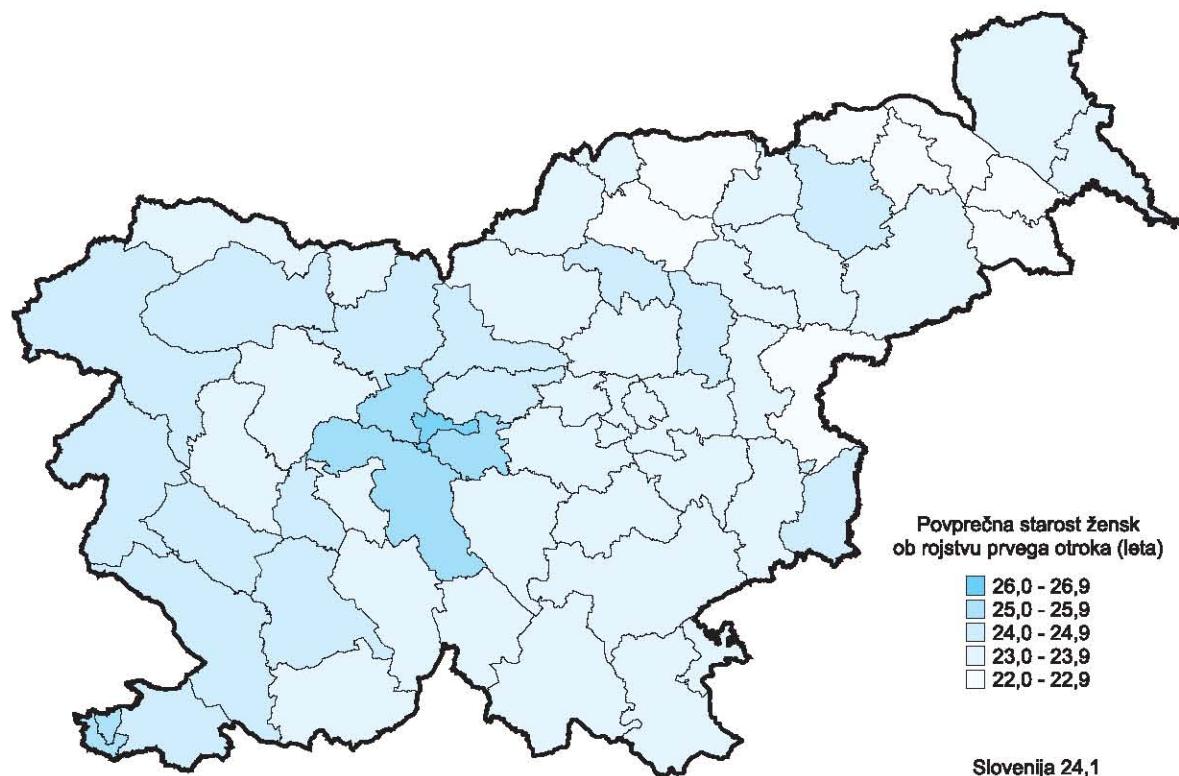
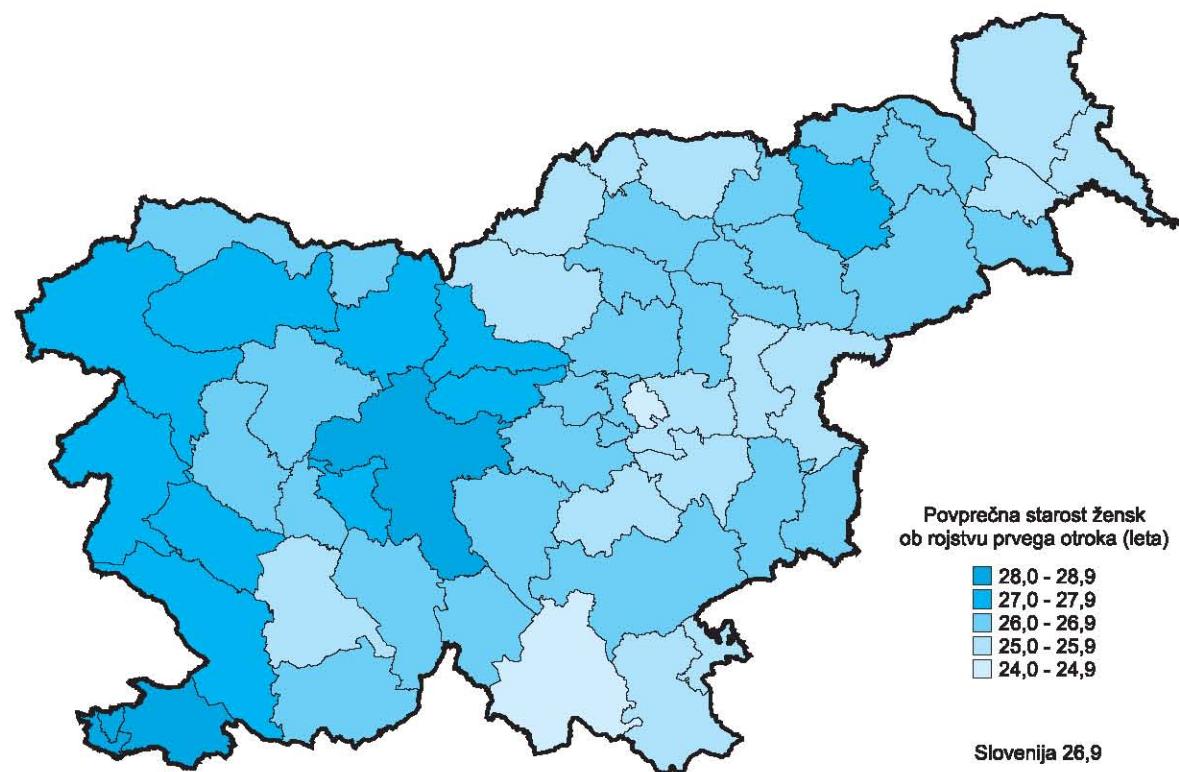
Delitev Slovenije na vzhodno in zahodno je značilna tudi še za začetek 21. stoletja. Povprečna starost žensk ob rojstvu njihovih otrok je najvišja v zahodni Sloveniji in v Ljubljani z okolico, najnižja pa na Koroškem, v Prekmurju, delu Štajerske in na jugovzhodnem robu Slovenije. V upravnih enotah z najvišjo povprečno starostjo so ženske ob rojstvu njihovih otrok stare že 29 let. Vendar to niso upravne enote z najvišjo rodnostjo, temveč nekatere upravne enote z najnižjo ali vsaj podpovprečno rodnostjo. V teh upravnih enotah je visoka povprečna starost žensk ob rojstvu njihovih otrok tako visoka zaradi izrazitega prelaganja rojstev v višje starosti. V upravni enoti Ljubljana je pogostnost rojstev v starosti 35–39 let že skoraj enaka tisti v starosti 20–24 let.

Med začetkom devetdesetih let in začetkom 21. stoletja se je povprečna starost žensk ob rojstvu njihovih otrok dvignila v vseh upravnih enotah, in sicer za dve do tri leta. Spremembe so bile večje v zahodni kot v vzhodni Sloveniji. Zato so se razlike med upravnimi enotami oziroma med vzhodno in zahodno Slovenijo še povečale. V upravnih enotah severovzhodne Slovenije so bile ženske ob rojstvu svojih otrok v povprečju stare 27 let, v upravnih enotah, ki ležijo ob zahodni meji, pa 29 let.

Povprečna starost žensk ob rojstvu njihovih otrok je sintežni kazalnik pogostnosti rojstev po starosti. Zato enaka povprečna starost lahko v sebi skriva zelo različno razporeditev rojstev po starosti. V Sloveniji so se razlike v pogostnosti rojstev po starostnih skupinah ob enaki celotni rodnosti začele kazati v osemdesetih letih. Dotlej je bila razporeditev rojstev po starosti v upravnih enotah z enako celotno rodnostjo enaka ne glede na to, v katerem delu Slovenije se je upravna enota nahajala. Odtlej se razlike večajo. V začetku 21. stoletja je v upravnih enotah z enako celotno rodnostjo (F) pogostnost rojstev pred 30. letom starosti višja v vzhodni Sloveniji, po tej starosti pa v zahodni Sloveniji⁶⁹⁾. Te razlike med izbranimi upravnimi enotami ponazarja slika 34. Večina izbranih upravnih enot ima nizko celotno rodnost, kajti upravne enote z relativno visoko rodnostjo (Grosuplje, Logatec, Ribnica, Škofja Loka, Trebnje) imajo vse enako razporeditev rojstev po starosti, saj tudi vse, razen upravne enote Trebnje, ležijo v zahodni Sloveniji.

Slika 34 prikazuje tudi primerjavo med starostno-specifičnimi stopnjami rodnosti v u. e. Škofja Loka in u. e. Koper. Prva predstavlja upravne enote z visoko rodnostjo, druga pa tiste z nizko rodnostjo. Razlikujeta se predvsem po

69) Enako velja tudi za prva rojstva.

Slika 32: Povprečna starost žensk ob rojstvu prvih otrok po občinah, Slovenija, 1991–1993**Slika 33: Povprečna starost žensk ob rojstvu prvih otrok po upravnih enotah, Slovenija, 2000–2002**

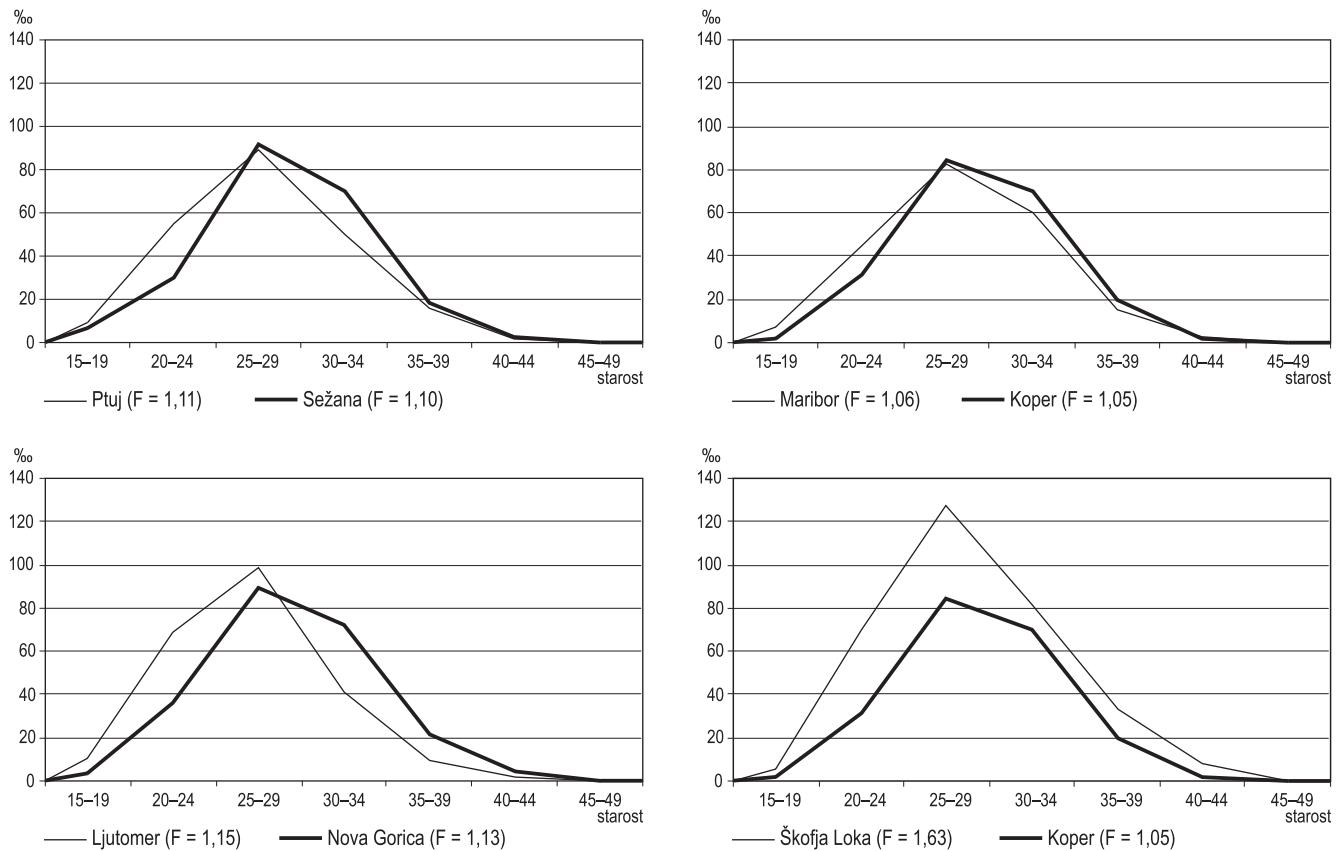
ravni rodnosti pri ženskah v starosti 20–29 let. Pri ženskah v drugih starostih so te razlike znatno manjše. To morda pomeni, da celotna rodnost tudi v sedanjosti ni popolnoma neodvisna od starosti ob prvem rojstvu.

Poleg regionalnih razlik v razporeditvi rojstev po starosti žensk verjetno obstajajo tudi razlike med mestnimi in nemestnimi območji. Nanje opozarja velikost razlik med posameznimi upravnimi enotami. Med upravnimi enotami z večjimi mesti (Ljubljana, Maribor, Celje, Koper itd.) so razlike manjše kot med upravnimi enotami brez večjih mest. Razpoložljivi podatki žal ne omogočajo, da bi razlike med mestnimi in nemestnimi območji izmerili. Izmerili smo jih le za generacije (poglavlje 4).

Opisane spremembe navajajo na sklep, da so spremembe v koledarju splošne rodnosti zajele najprej zahodno Slovenijo in se postopoma širile proti vzhodu. To pa bi pomenilo, da je spreminjanje koledarja rodnosti povezano predvsem z ravnjo splošne razvitiosti. Zahodna Slovenija je v primerjavi z vzhodno Slovenijo gospodarsko močnejša, njeni prebivalstvo je bolj izobraženo, dohodek na prebivalca v njej je višji, pričakovano trajanje življenja ob rojstvu je daljše itd. Če je res tako, lahko pričakujemo, da se bo v vzhodni Sloveniji rodnost mladih v prihodnjih letih znižala. To bi vodilo k nadaljnemu zniževanju rodnosti, če se ne bi povečala rodnost v višjih starostih.

Sklepanje pa je lahko tudi drugačno. Ker je pri enaki ravni celotne rodnosti rodnost mlajših žensk višja v vzhodni Sloveniji kot v zahodni, rodnost žensk starejših od 30 let, pa višja v zahodni kot v vzhodni, se zdi, da so zgodnejša rojstva posebnost vzhodnega dela Slovenije in da je ta posebnost povezana z drugačnim zapovrstjem dogodkov, ki vodijo v nastanek družin z otroki. Več o tem v poglavju 3.2.5.

Slika 34: Starostno-specifične stopnje splošne rodnosti v izbranih upravnih enotah, Slovenija, 2000–2002

Vir: SURS.

3. 2 NEPOSREDNI DEJAVNIKI RODNOSTI

Pomembnost posameznih dejavnikov, ki opredeljujejo raven rodnosti, se je med demografskim prehodom spremenila. Namesto neposrednih postajajo vedno pomembnejši posredni dejavniki rodnosti. Ker pa časovni okvir tega poglavja (od konca druge svetovne vojne dalje) zajema tudi še zadnjo etapo (prvega) demografskega prehoda in ker novejše raziskave kažejo, da ima poročnost še vedno določen vpliv na raven rodnosti, to podpoglavlje obravnava poročnost, zunajzakonske skupnosti, zunajzakonska rojstva in kontracepcijo. Slednja je v sedanjosti najpomembnejši neposredni dejavnik rodnosti.

V Evropi je prav širjenje uporabe zanesljivih kontracepcijskih sredstev od začetka šestdesetih let dalje sprožilo vrsto sprememb, ki sestavljajo drugi demografski prehod. Prva sprememba je bilo zniževanje števila rojstev višjih redov, sledilo je rahljanje povezave med poročnostjo in rodnostjo: ljudje so se lahko poročili mlajši, ne da bi imeli takoj otroke. Pari so začeli prelagati rojstva v višje starosti. Življenje v zunajzakonskih skupnostih je postalo, vsaj začasno, alternativa zakonski zvezi. Zato se je povečala zunajzakonska rodnost (Van de Kaa, 1997).

V Sloveniji se je (prvi) demografski prehod končal sredi šestdesetih let (Vogelnik, 1965). V istem desetletju je po uradnih podatkih število priseljenih začelo presegati število odseljenih⁷⁰⁾. Slovenija se je iz dežele odseljevanja spremenila v deželo priseljevanja. Priseljenci so prihajali iz drugih delov nekdanje Jugoslavije in postopoma spremenjali narodno sestavo mest in industrijskih središč.

Po končanem (prvem) demografskem prehodu je rodnost v Sloveniji še dobro desetletje stagnirala, nato pa se je začelo naglo zniževanje, ki se je zaustavilo šele konec 20. stoletja⁷¹⁾. Vloga posameznih dejavnikov, ki so v tem obdobju vplivali na spremjanje ravni rodnosti, je bila bistveno drugačna od tiste, ki so jo imeli pred demografskim prehodom. Povprečna starost ob poroki in delež dokončno samskih žensk, odločilna dejavnika ravni rodnosti pred (prvim) demografskim prehodom, sta izgubila večino svoje veljave. Dokončno samskih je vedno manj in njihova rodnost vedno večja, starost ob poroki pa zaradi zavestnega načrtovanja rojstev tudi ni več odločilna za to, koliko otrok bosta zakonca oziroma partnerja imela. Za raven rodnosti so postali odločilnejši drugi, posredni dejavniki.

Čeprav neposredni dejavniki, razen kontracepcije, niso več pomembni dejavniki rodnosti, pa so še vedno pomembni dejavniki regionalnih razlik v poročnem in rodnem obnašanju ljudi. Spremembe poročnega in rodnega obnašanja ljudi, ki sestavljajo drugi demografski prehod, se namreč v Sloveniji srečujejo s tradicionalnimi, zgodovinsko pogojenimi razlikami. Rezultat tega stika niso velike regionalne razlike v ravni rodnosti, temveč zelo različne poti, ki vodijo v nastanek družin z otroki.

3. 2. 1 Poročnost

Poročnost vpliva na raven splošne rodnosti s pogostnostjo sklepanja porok, s starostjo ob poroki in s trajanjem poroke. Pogostnost sklepanja porok je odvisna od številčnega razmerja med spoloma, od različnih socialno-ekonomskih in kulturnih dejavnikov ter od posameznikove želje, da sklene zakonsko zvezo. Podobno velja za povprečno starost ob poroki. Trajanje poroke pa je odvisno od starosti ženina in neveste ob sklenitvi zakonske zveze in od starosti poroke ob njenem razpadu. Najpomembnejši razlog za razpad zakonske zveze pred koncem ženine rodne dobe je bila v preteklosti smrt moža, v sedanosti pa razveza zakonske zveze.

V starostih, v katerih se sklene največ porok, se številčno razmerje med spoloma praviloma nagiba v korist moških. Zato je celotna poročnost žensk nekoliko večja od celotne poročnosti moških⁷²⁾. Če se to razmerje med spoloma iz kakršnih koli razlogov poruši, se verjetnost poroke za en spol zmanjša, večje spremembe pa lahko doživi tudi povprečna starost ob poroki.

Take spremembe je v Sloveniji povzročila druga svetovna vojna. V povojuh letih je bila celotna poročnost moških

70) V uradne podatke o številu odseljenih niso bili vključeni zdomci. Če bi zdomce šteli med odseljene, bi selitveni porast postal pozitiven šele v sedemdesetih ali celo osemdesetih letih 20. stoletja.

71) V Sloveniji lahko začetke takojimenovanega drugega demografskega prehoda umestimo v drugo polovico sedemdesetih let, ali pa v začetek osemdesetih let, ko se je začelo hitro zniževanje rodnosti.

72) V mirnem času je med mladimi več moških kot žensk, zato je celotna poročnost pri ženskah za malenkost višja kot pri moških. Celotna poročnost predstavlja vsoto starostno-specifičnih stopenj poročnosti v starostnem intervalu 15–49 let. Računa se za vsak spol posebej.

večja od celotne poročnosti žensk, obe pa sta do srede sedemdesetih let presegali vrednost 1. Istočasno se je zniževala povprečna starost ob poroki.

Za Slovenijo se prvi podatek o povprečni starosti ob poroki nanaša na leto 1948⁷³⁾. Takrat so bile neveste v povprečju stare 26 let, ženini pa 31 let. To je razmeroma visoka starost. Če ne bi bilo druge svetovne vojne, bi bila gotovo nižja. Vojna je namreč marsikatero poroko preložila na poznejši čas, nekatere pa tudi preprečila. Posledica odlaganja porok je bila visoka povprečna starost novoporočencev v prvih povojskih letih, posledica večjega števila vojnih žrtev med moškimi kot med ženskami pa večja pogostnost poročanja moških kot žensk. Sčasoma, s prihodom novih generacij, se je ponovno vzpostavilo ravnovesje med spoloma in pogostnost porok je postala približno enaka za oba spola (tabela 47). Sklepanje zakonskih zvez je postalo ponovno odvisno predvsem od posameznikove volje. Povprečna starost novoporočencev se je pričela zniževati. In prav zniževanje povprečne starosti ob poroki je vzdrževalo celotno poročnost na zelo visoki ravni prav do srede sedemdesetih let.

Sredi sedemdesetih let je bila povprečna starost nevest 24 let in ta vrednost je ostala nespremenjena skoraj do konca 80. let. Odtej se povečuje in leta 2002 je povprečna starost neveste že presegla 29 let. V tem obdobju se je celotna poročnost neprestano zniževala. Iz primerjave obeh procesov je mogoče sklepati, da je določen del mladih že sredi sedemdesetih let pričel zavračati poroko ali pa jo prelagati v višje starosti. Drugi so se še naprej poročali razmeroma mladi.

Tabela 47: Povprečna starost ob poroki in celotna poročnost, Slovenija, 1953–2004

Leto	Povprečna starost ob sklenitvi zakonske zveze		Celotna poročnost	
	moški	ženske	moški	ženske
1953	29,9	26,0	1,19	1,02
1961	29,1	25,6	1,12	1,16
1971	27,6	24,1	0,99	1,02
1981	27,5	24,2	0,76	0,80
1986	27,6	24,3	0,66	0,69
1991	28,6	25,6	0,52	0,54
1996	30,6	27,2	0,48	0,51
2002	32,3	29,2	0,44	0,47
2004	32,6	29,6	0,41	0,44

Vir: Demografska, 1959–1991; Prebivalstvo, 2005; SURS; lastni izračuni.

K spremnjanju povprečne starosti ob poroki so največ prispevali mladi. Po zaključku kompenzacijskoga obdobja, ki je sledilo drugi svetovni vojni, se je poročnost mladih zelo povečala in dosegla višek v šestdesetih letih. Sledil je upad; najprej se je začela zniževati poročnost oseb, starih 20–24 let, nato pa še poročnost oseb, starih 15–19 let. Slednja se je med leti 1971 in 2001 zmanjšala za stokrat (od 53,1 na 0,5 %), poročnost oseb, starih 20–24 pa v obdobju 1971–2001 za devetkrat.

Poročnost oseb, starejših od 24 let, se je sprva zniževala, nato pa so se starostno-specifične stopnje poročnosti postopoma začele povzročati - najprej v starostni skupini 25–29 let (že v osemdesetih letih), nato pa še v višjih starostnih skupinah. Ta dvig pa ni bil tolikšen, da bi nadomestil sočasno zmanjšanje poročnosti med mladimi. Zato se je celotna poročnost zniževala in leta 2002 pri ženskah dosegla vrednost 0,47. Če bi vrednosti starostno-specifičnih stopenj poročnosti ostale v naslednjih 35 letih nespremenjene, umrljivost do starosti 49 let pa bi bila enaka 0, bi bila v starosti 50 let vsaj enkrat poročena manj kot polovica žensk. To je seveda le malo verjetno. Zelo nizke vrednosti celotne poročnosti (vse poroke) so namreč v precejšnji meri posledica zviševanja povprečne starosti žensk ob sklenitvi zakonske zveze.

73) Leta 1976, ko je bil sprejet zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih, je izraz "poroka" zamenjala besedna zveza "sklenitev zakonske zveze".

Tabela 48: Starostno-specifične stopnje poročnosti pri ženskah, vse poroke, 1953–2004 (%)

Starost	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2004
15–19	23,6	39,0	53,1	41,9	13,0	2,9	2,9
20–24	82,1	105,6	96,4	78,4	55,2	25,8	21,1
25–29	50,4	47,2	27,5	23,1	25,8	38,5	36,9
30–34	24,8	18,1	11,7	8,0	7,6	16,5	17,1
35–39	12,3	10,6	6,1	4,6	2,8	5,4	5,6
40–44	6,8	6,6	4,5	2,5	1,7	3,3	2,7
45–49	3,7	4,1	2,8	2,1	1,7	2,0	1,7
50–54	2,6	2,9	3,0	1,8	1,0	1,6	1,4
55–59	1,2	1,3	2,1	1,3	0,8	0,9	1,1
60–64	0,8	0,7	1,4	1,5	0,4	0,5	0,7
65–69	0,2	0,1	1,4	1,1	0,5	0,3	0,2

Viri: Demografska, 1959–1991; Prebivalstvo, 2005; SURS; lastni izračuni.

Prve poroke

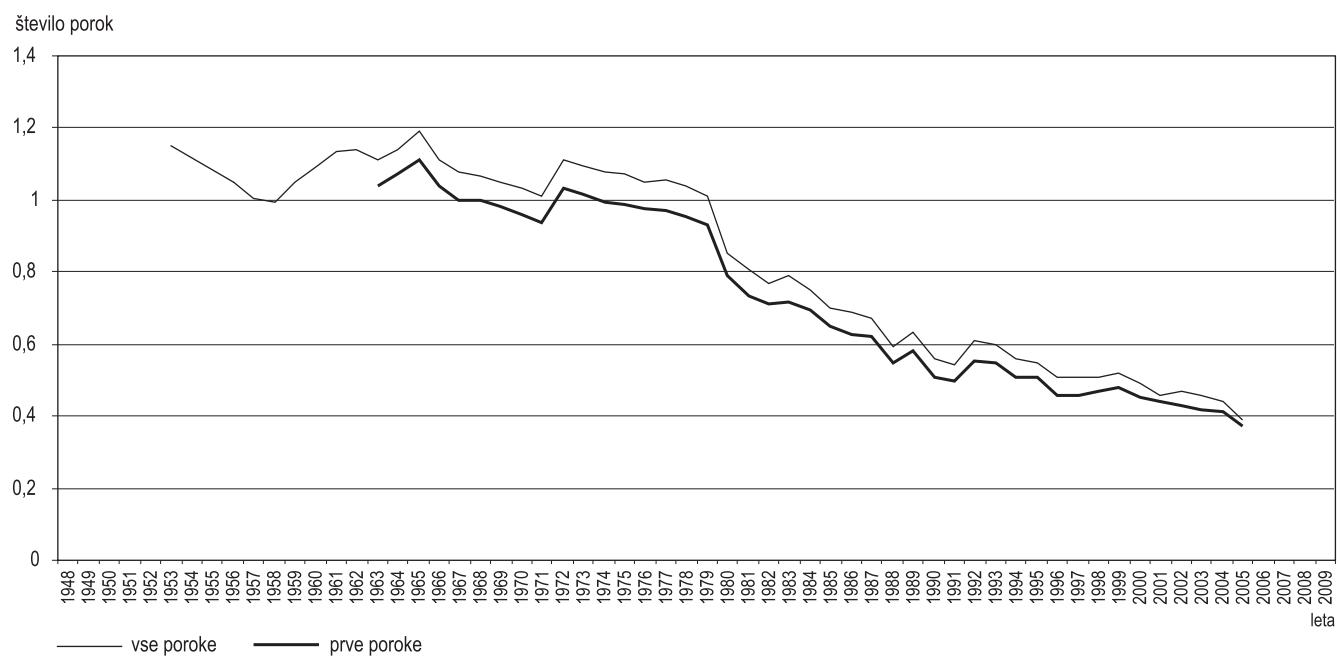
Bolj kot vse poroke so za raven rodnosti pomembne prve poroke. Prva poroka je namreč tudi še po drugi svetovni vojni za veliko večino žensk pomenila pričetek dejanskega rodnega obdobja. Zato za odkrivanje povezav med rodnostjo in poročnostjo raje uporabljamo kazalnike prvih kot pa vseh porok. Ker pa so za prvi desetletji po koncu druge svetovne vojne za Slovenijo na voljo le podatki za vse poroke oziroma ker je bila opredelitev prve poroke takrat drugačna od zdajšnje, smo za prikaz dolgoročnih gibanj uporabili kazalnike za vse poroke⁷⁴⁾.

Pogostnost prvih porok in tudi povprečna starost ob prvi poroki sta nujno nižji od ustreznih vrednosti za vse poroke. Velikost razlike je odvisna od pogostnosti ponovnih porok in povprečne starosti ob ponovnih porokah. V Sloveniji je razlika med celotno poročnostjo vseh in samo prvih porok od leta 1963 dalje - odtlej obe vrednosti lahko primerjamo - majhna in skoraj konstantna: celotna poročnost vseh porok je za približno 7 % višja od celotne poročnosti prvih porok. Tudi razlika v povprečni starosti ostaja ves čas približno enaka: za moške niha med letom in pol in dvema letoma, za ženske pa med letom in dvema letoma.

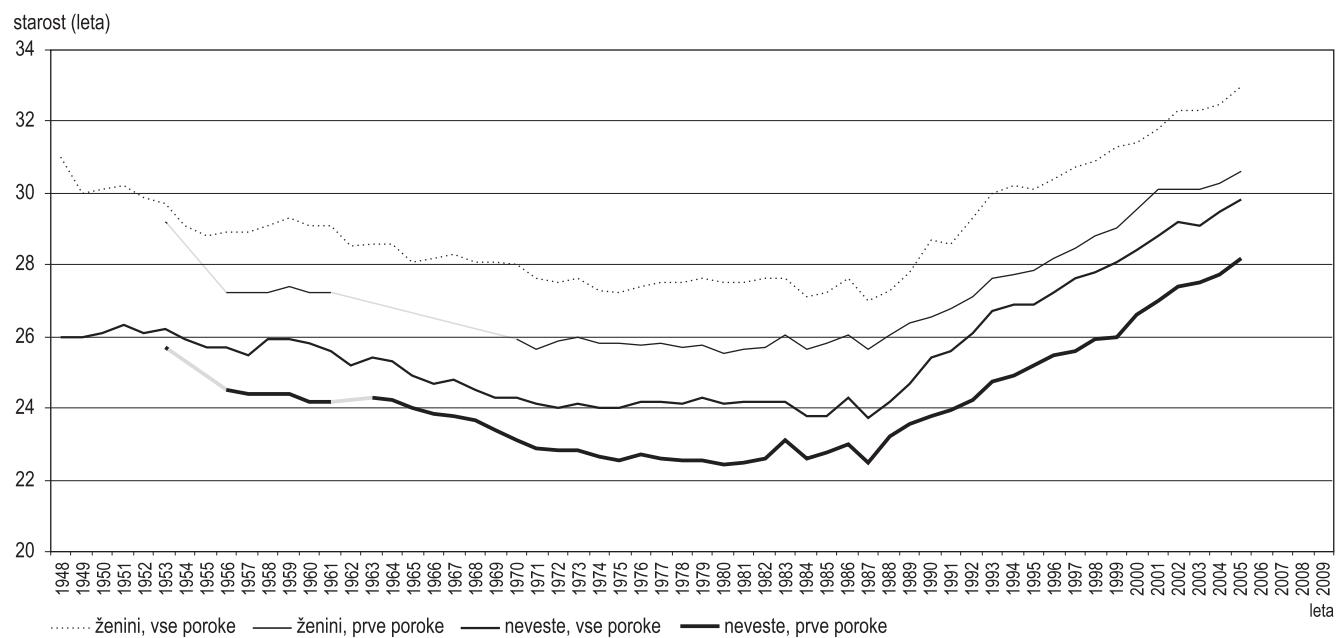
Spreminjanje pogostnosti prvih porok in povprečne starosti nevest ob prvi poroki je potekalo podobno kot pri vseh porokah: vpliv vojne, zaradi katere sta se vrednosti obeh kazalnikov (najprej) dvignili, je v nekaj letih splahnel. Neveste so postajale vse mlajše in sredi 70. let je povprečna starost nevest ob prvi poroki dosegla najnižjo vrednost: 22,5 leta. Do leta 2002 se je dvignila za 5 let, na 27,8 let. To je višja povprečna starost nevest od tiste, ki so jo imele vse neveste, ne glede na vrstni red poroke, v prvih povojskih letih in enaka povprečni starosti ženinov ob prvi poroki v prvi polovici petdesetih let.

Zniževanje povprečne starosti ob prvi poroki je povzročilo kopiranje števila prvih porok in s tem zadrževanje celotne poročnosti žensk (prve poroke) nad vrednostjo 1. Ko pa se je zniževanje povprečne starosti nevest ob prvi poroki zaustavilo in se je začela starost dvigovati, obenem pa so mladi začeli odklanjati poroko, se je celotna poročnost prvih porok zelo hitro znižala. Zadnjih 10 let je zniževanje celotne poročnosti žensk, ki se poroče prvič, počasneje.

74) Jugoslovanska statistika je med prve poroke uvrščala le tiste, pri katerih sta bila oba, ženin in nevesta, samska.

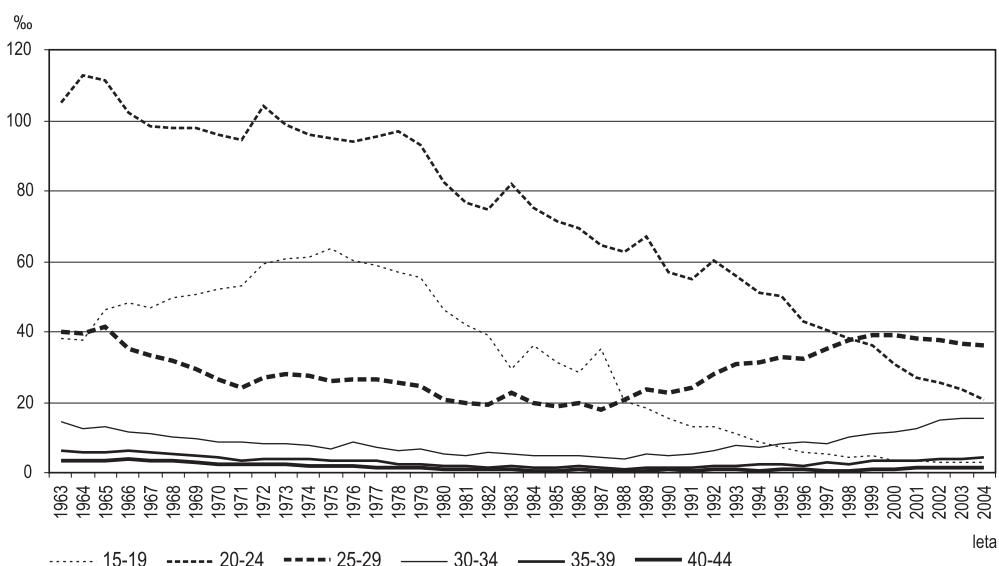
Slika 35: Celotna poročnost žensk ob vseh in ob prvih porokah, Slovenija, 1963–2005

Viri: Demografska, 1959–1991; Prebivalstvo, 2005; SURS; lastni izračuni.

Slika 36: Povprečna starost nevest in ženinov ob vseh in ob prvih porokah, Slovenija, 1948–2005

Viri: Demografska, 1959–1991; Prebivalstvo, 2005; SURS; lastni izračuni.

Slika 37: Starostno-specifične stopnje poročnosti žensk, prve poroke, Slovenija, 1963–2004

Vir: Demografska 1959–1991; SURS; lastni izračuni.

Pogostnost prvih porok žensk je bila vse do leta 2000 najvišja v starosti 20–24 let. V prvih letih 21. stoletja jo je presegla pogostnost v starosti 25–29 let in če se bo trend nadaljeval, jo bo kmalu tudi v starosti 30–34 let. Neveste se starajo hitreje kot mlade matere.

Starostna skupina 20–24 se od vseh drugih razlikuje tudi po tem, da se je pogostnost prvih porok pri ženskah v tej starosti v obdobju 1963–2004 neprestano zniževala, sprva počasi, od začetka osemdesetih let pa hitro. Do srede osemdesetih let se je zniževala tudi pogostnost prvih porok v starostnih skupinah 25–29 in 30–34 let; potem je na tej ravni nekaj let mirovala, stagnirala, nato pa se je začela spet zviševati. Sledila je nekajletna stagnacija in nato zviševanje.

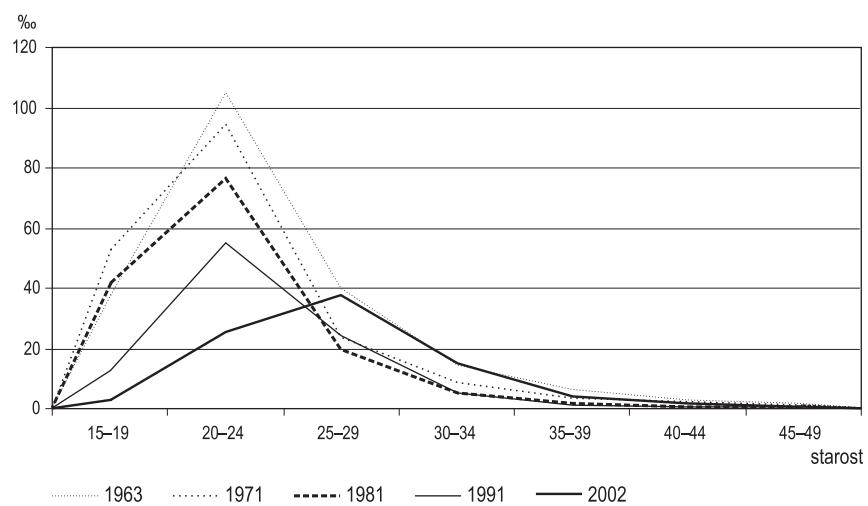
Najbolj pa se je spremenjala poročnost najstnic. Naraščanju, ki je trajalo do srede sedemdesetih let, in ki je povzročilo, da je bila povprečna starost ob prvi poroki takrat najnižja doslej, je sledilo zniževanje, ki je pripeljalo do tega, da se od leta 2000 dalje prvič poročijo le 3 od 1000 žensk te starosti.

Določeno število (prvih) zakonskih zvez z leti razpade. V 19. stoletju je poroka, vsaj formalno, lahko razpadla samo zaradi smrti enega od zakoncev. S podaljševanjem življenja se je pogostnost vdovstva v rodnem obdobju postopoma zmanjševala, povečevala pa se je, posebno še od druge svetovne vojne dalje, pogostnost razpada porok zaradi razveze zakonske zveze. Ob koncu 20. stoletja je imela v Sloveniji celotna razveznost vrednost 0,20, v prvih letih 21. stoletja pa že 0,25. V primerjavi s tistimi evropskimi državami, v katerih je celotna razveznost 0,50 (Češka, Belgija, Estonija itd.), to niso visoke vrednosti. Poleg tega je bilo v devetdesetih letih 20. stoletja povprečno trajanje poroke ob razvezi v Sloveniji najdaljše v Evropi, 14 let (Trends, 1999: 79). To pa je običajno dovolj dolga doba, da se rodijo vsi želeni otroci. Zato vsaj v novejšem obdobju razveznost ni pomemben dejavnik (nižje) rodnosti v Sloveniji⁷⁵⁾.

75) Če je vrednost celotne razveznosti 0,50, to pomeni, da bi se ob nespremenjeni razveznosti in nični umrljivosti v približno tridesetih letih po sklenitvi zakonske zveze razvezala polovica zakonskih zvez.

Vpliv razvez na raven rodnosti ni odvisen samo od pogostnosti razvez in trajanja poroke ob razvezi, temveč tudi od starosti ob prvi poroki in pogostosti ponovnih porok. Ponovna poroka razvezanih zakoncev v sorazmerno mladih letih lahko pomeni rojstvo še enega otroka. Če pa zakon, ki mu sledi razveza, skleneta partnerja v zrelih letih (npr. po tridesetem letu starosti), pa je verjetnost rojstva še enega otroka v novi zakonski zvezi veliko manjša.

Slika 38: Starostno-specifične stopnje poročnosti žensk, prve poroke, Slovenija, 1963, 1971, 1981, 1991, 2002

Viri: Demografska 1959–1991; SURS; lastni izračuni.

Razpadu zakonske zveze včasih sledi ponovna poroka. Ponovne poroke so v petdesetih letih v Sloveniji predstavljale 14–15 % vseh porok, od srede sedemdesetih let dalje pa delež teh porok niha okrog 10 %. Spreminja se le struktura ponovnih porok. Zaradi zniževanja umrljivosti se zmanjšuje delež porok vdov in vdovcev, zaradi zviševanja razveznosti pa se povečuje delež porok razvezanih; ob koncu devetdesetih let je znašal 9 %.

Ponovne poroke so za raven rodnosti manj pomembne od prvih, saj so neveste ob drugi poroki praviloma starejše. Kljub temu pa so lahko v določenih okoliščinah dejavnik, ki pozitivno vpliva na raven rodnosti. Če sta partnerja mlada in še nimata želenega števila otrok, se bosta morda odločila še za skupnega. Vendar pa se zdi, da je v Sloveniji takih parov malo. Neveste, ki so v devetdesetih letih sklenile ponovno zakonsko zvezo, so bile v povprečju 15 let starejše od tistih, ki so sklenile prvo. Stare so bile okrog 40 let, kar pomeni, da ponovne poroke ne morejo imeti pozitivnih posledic za raven rodnosti. Zato tudi dejstvo, da o pogostnosti ponovnih porok nimamo informacij, za analizo rodnosti ni pomembno.

Ob vedno manjši pogostnosti sklepanja zakonskih zvez in naraščajoči pogostnosti razvez se zastavlja vprašanje o smiselnosti raziskovanja poročnosti kot dejavnika rodnosti. Nekatere tuje raziskave sicer kažejo, da do konca rodne dobe sklene zakonsko zvezo približno tri četrtine žensk, vendar vedno večji del rodnosti predstavljajo zunajzakonska rojstva.

Tabela 49: Povprečna starost ob sklenitvi prvih in ponovnih zakonskih zvez, Slovenija, 1981–2002

Leto	Prve poroke		Ponovne poroke	
	neveste	ženini	neveste	ženini
1981	22,5	25,6	37,9	43,0
1991	24,0	26,8	39,7	43,8
2002	27,4	30,1	42,6	47,6

Viri: SURS; lastni izračuni.

3. 2. 2 Zunajzakonske skupnosti

Odnos ljudi do zakonske zveze se je v zadnjih štiridesetih letih v mnogih evropskih državah drastično spremenil. Med največje spremembe sodi gotovo naraščajoča naklonjenost do družinskega življenja brez sklenitve zakonske zveze ali z drugimi besedami, do življenja v zunajzakonskih skupnostih. To je bilo dotlej omejeno le na posebne skupine parov, take, ki se iz ekonomskih ali pravnih razlogov niso mogli poročiti ali pa se iz ideoloških razlogov niso žezele.

Življenje v zunajzakonskih skupnostih se je najprej razširilo na Švedskem; tam je bilo že leta 1975 med novonastalimi skupnostmi, v katerih je bila ženska stara 25–29 let, kar 23 % zunajzakonskih. Odtej se delež povečuje in je leta 1989 dosegel 50 % (Pinelli, 2001: 61). V Franciji sta bili v letih 1983–1985 med novonastalimi življenjskimi skupnostmi dve tretjini zunajzakonskih. Vendar se jih je polovica poročila v prvih treh letih skupnega življenja (Leridon, 1990). Življenje v zunajzakonski skupnosti je bila za mnoge le "priprava" na zakon.

Tudi v Sloveniji je življenje v zakonskih skupnostih, ki je bilo do leta 1976 edini formalno priznani način življenja v skupnosti, postopoma začelo nadomeščati življenje v zunajzakonskih skupnostih⁷⁶⁾. O razširjenosti zunajzakonskih skupnosti je težko soditi, saj je njihova osnovna značilnost prav v tem, da niso registrirane⁷⁷⁾. Sodeč po deležu otrok, rojenih zunaj zakonske zveze, je v Sloveniji število zunajzakonskih skupnosti začelo naraščati sredi sedemdesetih let. Prve podatke o njihovem številu pa je dal popis prebivalstva leta 1981. Našteli so približno deset tisoč zunajzakonskih skupnosti, to je 1,9 % vseh družin v Sloveniji⁷⁸⁾. Do leta 1991 se je ta delež povečal na 3,1 %, leta 2002 pa je znašal že 7,6 %.

Iz podatkov popisa 1991 in 2002 tudi izhaja, da se je pogostnost življenja v zunajzakonski skupnosti za ženske, stare 15–49 let, med leti 1991 in 2002 močno povečala in da se vstopanje v te skupnosti, podobno kot vstopanje v zakonske skupnosti, odmika v višje starosti. Ob popisu 1991 je bila za ženske pogostnost življenja v zunajzakonski skupnosti največja v starosti 20–29 let, ob popisu 2002 pa v starosti 25–34 let (tabela 50).

Za življenje v zunajzakonskih skupnostih se odločajo predvsem mladi. Na to kažejo tako podatki popisov kot tudi izsledki ankete o rodnosti (FFS) iz leta 1995. Pri vsaki mlajši generaciji zanimanje za poroko kot prvo partnersko zvezo popušča. Moški in ženske čedalje daljša obdobja preživijo v zunajzakonskih skupnostih. Obenem vedno dlje živijo s starši (Kožuh-Novak, 1998).

Čeprav se za življenje v zunajzakonskih skupnostih odločajo predvsem mladi, pa to ne pomeni, da vsi vanjo vstopajo samski. Za življenje v zunajzakonski skupnosti se odločajo tudi tisti, ki so že doživel razvezo zakonske zveze ali so ovdoveli, in si ne želijo skleniti ponovne zakonske zveze. Z novim partnerjem živijo v zunajzakonski skupnosti. Podatki popisa 2002 povedo, da je bilo takrat med ženskami, ki so živele v zunajzakonskih skupnostih in bile stare 15–49 let, kar 12 % razvezanih, 1,7 % vdovelih in 4,8 % še formalno poročenih.

Čeprav je življenje v zunajzakonskih skupnostih vedno bolj razširjeno, pa izračuni na podlagi podatkov iz popisa 2002 kažejo, da je v vseh starostih, razen med najstnicami, delež poročenih žensk večji od deleža tistih, ki žive v zunajzakonskih skupnostih. Razlika se veča s starostjo. Tudi število družin mater z otroki je v vseh starostih večje od števila družin zunajzakonskih parov z otroki. Podobni so podatki Inštituta za varovanje zdravja o rojstvih po zakonskem stanu mater: do leta 2001 je bil delež samskih mater večji od deleža mater, ki so izjavile, da žive v zunajzakonskih skupnostih⁷⁹⁾. Drugače govore podatki iz ankete o rodnosti in družini (1995): delež žensk, ki ob

76) Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih iz leta 1976 je v 12. členu določil, da ima "dalj časa trajajoča življenjska skupnost moškega in ženske, ki nista sklenila zakonske zveze, zanju enake pravne posledice po tem zakonu, kot če bi sklenila zakonsko zvezo".

77) V nekaterih evropskih državah je zunajzakonsko skupnost mogoče registrirati. Prva je to možnost dala Danska, leta 1989, sledile so Norveška, Švedska, Nizozemska, Francija itd. Registracija ni enakovredna poroki (Festy, 2001).

78) Družina je življenjska skupnost oseb v okviru zasebnega gospodinjstva: starš z otrokom/ki, poročen ali neporočen par z otrokom/ki ali brez njih.

Leto	Število rojstev (=100)	Zakonski stan mater					
		Samske	Poročene	Vdove	Razvezane	Zunajz. skup.	Neznan
1991	21741	21,8	74,0	0,3	1,4	2,4	0,0
2002	17583	19,0	55,1	0,1	0,6	20,3	4,9

Vir: IVZ.

rojstvu prvega otroka niso bile poročene in niso živele v zunajzakonski skupnosti, je bil med mlajšimi od 30 let nižji od deleža žensk, ki so ob rojstvu prvega otroka živele v zunajzakonski skupnosti. Razloge za ta neskladja lahko le naštejemo, ne moremo pa oceniti, kateri so merodajni: nejasna definicija zunajzakonske skupnosti, razpadanje zunajzakonskih in zakonskih skupnosti, zaradi česar se s starostjo veča delež žensk, ki žive same z otroki, nepriznanje življenja v zunajzakonski skupnosti, ker samohranilstvo prinaša določene ugodnosti, ločeno življenje zunajzakonskih parov itd. Ločeno življenje zunajzakonskih, pa tudi zakonskih parov, je novejši pojav (LAT), ki ga s popisi prebivalstva ni mogoče izmeriti. Definicija družine namreč zahteva življenje v skupnem gospodinjstvu, eden od elementov gospodinjstva pa je skupno stanovanje. V evropskem merilu je razširjenost ločenega življenja zelo različna. Sodeč po anketnih podatkih iz devetdesetih let, se delež žensk, starih 20–39 let, ki so živele ločeno od partnerjev, giblje med 2,8 % na Poljskem in 20,5 % v Italiji (Pinelli, 2001: 62).

Tabela 50: Ženske, stare 15–49 let, v zunajzakonskih in zakonskih skupnostih, Slovenija, popisa 1991 in 2002

Starost	Zunajzakonske skupnosti				Zakonske skupnosti	
	1991		2002		2002	
	Število na 1000 žensk iste starosti	Delež tistih, ki so rodile vsaj enega otroka (%)	Število na 1000 žensk iste starosti	Delež tistih, ki so rodile vsaj enega otroka %	Število na 1000 žensk iste starosti	Delež tistih, ki so rodile vsaj enega otroka %
15–19	7,2	54,4	3,9	37,7	3,0	53,9
20–24	46,8	72,3	48,9	58,5	81,7	69,0
25–29	54,8	81,0	121,9	69,3	370,5	83,7
30–34	39,5	84,1	120,3	85,1	627,7	94,1
35–39	25,9	82,5	92,0	89,7	729,4	97,1
40–44	18,4	75,4	64,0	90,1	766,1	97,3
45–49	13,8	59,1	45,8	88,6	770,9	96,9

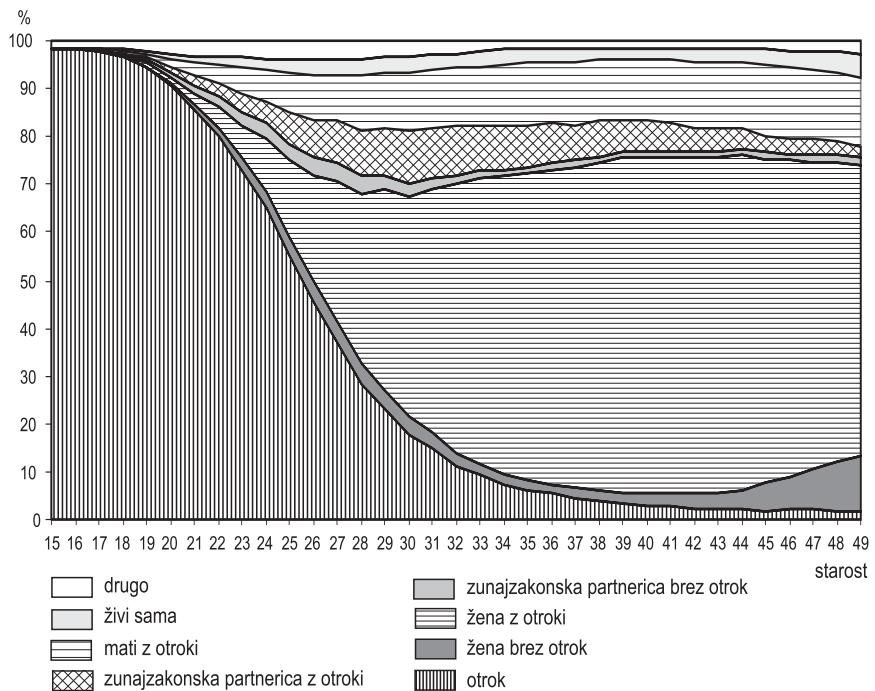
Vir: SURS.

Tako kot nekatere zakonske skupnosti tudi nekatere zunajzakonske skupnosti sčasoma razpadejo. Pogostnosti tega pojava ne poznamo. Tudi ne poznamo pogostnosti prehoda iz zunajzakonske v zakonsko skupnost. Vemo le, da je ta prehod pogosto povezan z rojstvom otroka. Na osnovi podatkov o številu živorojenih po starosti in zakonskem stanu matere ter vrstnem redu rojstva je namreč mogoče sklepati, da se mnogi zunajzakonski partnerji odločijo za sklenitev zakonske zveze šele po rojstvu otroka⁸⁰⁾. Za take pare je življenje v zunajzakonski skupnosti le prehodno obdobje med partnerstvom in zakonsko zvezo.

Vstop v zakonsko skupnost se odmika v višje starosti. Prav tako, čeprav počasneje, se v višje starosti odmika vstop v zunajzakonske skupnosti. Mladi vedno dlje živijo s starši (Obersnel Kveder et al., 2001: 23). Ob popisu 2002 sta v Sloveniji četrtina žensk in polovica moških, starih 29 let, še vedno ali ponovno živelji s starši. S tem se v višje starosti odmikajo tudi rojstva otrok.

Na odločitev za sklenitev zakonske zveze ali za vstop v zunajzakonsko skupnost poleg "mode" verjetno vplivajo tudi drugi dejavniki. V Švici se za poroko odločajo ženske z osnovno izobrazbo in tiste, ki ne opravljajo poklica (Charton in Wanner, 2001: 564), druge pa za zunajzakonske skupnosti. V Franciji so bile do začetka šestdesetih let 20. stoletja zunajzakonske skupnosti značilne le za delavstvo (Toulemon, 1996). V Sloveniji leta 2002 pomembnih razlik glede izobrazbe ni opaziti. Med starimi 15–19, 20–24 in 25–29 let je bilo v vseh izobrazbenih skupinah več poročenih kot pa tistih, ki žive v zunajzakonskih skupnostih. V starosti 20–24 let je bila razlika najmanjša med ženskami z osnovno in poklicno izobrazbo, v starosti 25–29 let pa med ženskami z nepopolno osnovno in podiplomsko izobrazbo.

80) Leta 2001 je bilo zunaj zakonske zveze rojenih že več kot polovico prvorjencev, a samo tretjina drugorjencev.

Slika 39: Družinski statusi žensk, starih 15–49 let, Slovenija, popis 2002

Vir: SURS.

3. 2. 3 Druge družinske oblike

Ženske, ki niso poročene in ne živijo v zunajzakonskih skupnostih, živijo skupaj s starši (nimajo otrok in ne živijo s partnerjem v skupnem gospodinjstvu), živijo same (v posebnem stanovanju) ali pa živijo same z otrokom ali otroki. Formalno so lahko samske, razvezane ali vdove, izjemoma tudi poročene.

Najštevilčnejše so matere z otroki. Družina matere z otroki nastane, ko rodi otroka neporočena ženska oziroma ženska, ki ne živi v zunajzakonski skupnosti, ali pa z razpadom zakonske (vdovstvo, razveza) ali zunajzakonske skupnosti z otroki. Prav zaradi razpadov zakonskih in zunajzakonskih skupnosti se delež mater z otroki s starostjo veča. Pri popisu 2002 so matere z otroki predstavljale 12 % vseh žensk starih 30–40 let, oziroma 13–14 % med starejšimi od 40 let.

Ženske, ki žive same, so redke. Njihov delež v nobeni starosti ne preseže 5 %. Največ jih živi samih okrog 30. leta starosti in proti koncu rodne dobe.

Število žensk, ki žive skupaj s starši (otrok), se s starostjo zmanjšuje. V starosti 25 let je bilo pri popisu 2002 takih še dobra polovica, v starosti 32 let še 11 %, ob koncu rodne dobe pa okrog 2 %.

Med ženskami, ki niso bile poročene, niti niso živele v zunajzakonski skupnosti, so bile ob popisu leta 2002 do starosti 31 let najštevilčnejše ženske, ki so živele skupaj s starši, v višjih starostih pa ženske, ki so živele same z otrokom/otroki (slika 39).

3. 2. 4 Zunajzakonska rojstva

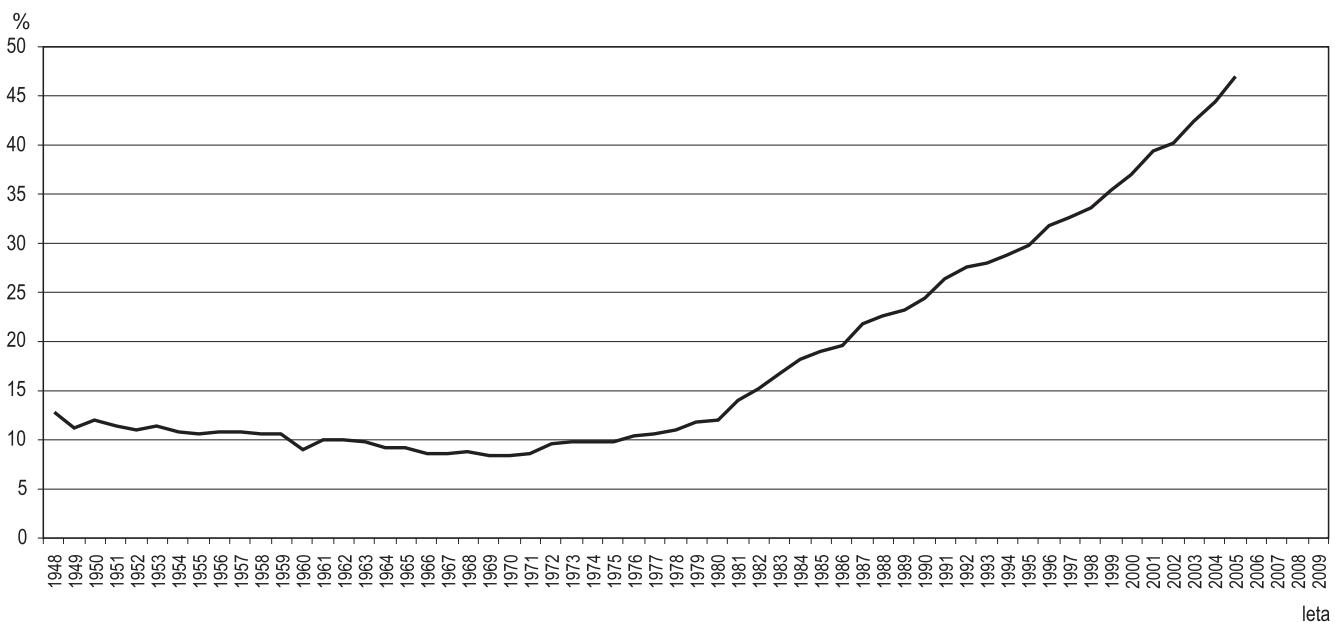
Po koncu druge svetovne vojne je bila poročnost, merjena s celotno poročnostjo prvih porok žensk, v vseh evropskih državah zelo blizu vrednosti 1; skoraj vsi so se vsaj enkrat poročili. V sedemdesetih letih pa je celotna poročnost začela postopoma upadati, najprej v skandinavskih državah, nato v državah zahodne in južne Evrope. V srednji in vzhodni Evropi je ostala na visoki ravni vse do začetka devetdesetih let, potem se je izredno hitro znižala. V prvih letih 21. stoletja je bila vrednost celotne poročnosti za prve poroke v veliki večini evropskih držav med 0,4 in 0,6.

Približno sočasno z zniževanjem poročnosti se je začel povečevati delež otrok, rojenih neporočenim staršem. Čeprav je proces zajel vse evropske države, so razlike v deležih zunaj zakonske zveze rojenih otrok še vedno velike in po eni strani odražajo različne stopnje razvoja - etape drugega demografskega prehoda, po drugi pa kulturno raznolikost Evrope. Deleži nezakonskih rojstev so bili ponekod v Evropi visoki že v preteklosti in tam so visoki tudi še v sedanosti.

Pred drugo svetovno vojno je v Sloveniji vsakega desetega živorojenega otroka rodila neporočena ženska⁸¹⁾. V prvih povojnih letih je zaradi nesorazmerja med spoloma delež nezakonskih rojstev verjetno nekoliko narasel (prvi podatki se nanašajo na leto 1950), nato pa se je zmanjševal in v drugi polovici šestdesetih let dosegel najnižjo vrednost, 8,6 %. Od takrat dalje je delež nezakonskih rojstev neprestano naraščal, sprva počasi, nato vse hitreje: leta 1987 je presegel 20 %, leta 1996 30 %, leta 2002 pa 40 %. Tolikšen preobrat v pogostnosti zunajzakonskih rojstev ne bi bil mogoč, če se ne bi bistveno spremenilo rodno obnašanje neporočenih.

Spremenjeno rodno obnašanje neporočenih lahko prepoznamo le posredno, s pomočjo nekaterih demografskih kazalnikov. Eden najzgornejših je delež priznanj očetovstva. V obdobju 1955–1974 je bilo očetovstvo priznano le dobri polovici otrok, rojenih zunaj zakonske zveze, od takrat dalje pa je ta delež naraščal in od začetka devetdesetih let dalje presega 90 % (tabela 51). Zato se delež in celo absolutno število otrok, katerih očetje niso priznali očetovstva, zmanjšuje⁸²⁾. Vse te spremembe pomenijo, da večina otrok, rojenih zunaj zakonske zveze,

Slika 40: Delež zunajzakonskih rojstev, Slovenija, 1948–2005

Viri: Demografska, 1959–1960; Prebivalstvo, 2005; SURS.

81) Ocena za Slovenijo na osnovi podatkov za Dravsko banovino.

82) Delež priznanj očetovstva, izrečenih v prvem letu po rojstvu otroka, je bil leta 1980 87 %, leta 2001 pa 96 %.

Delež priznanj v prvem mesecu po rojstvu otroka pa je v istih letih znašal 21 % in 50 %.

niso več klasični, pogosto nezaželeni nezakonski otroci, temveč otroci, ki se rodijo v zunajzakonskih skupnostih. Tej tezi v prid govorita tudi podatka, da vse več očetov prizna očetovstvo že v prvem mesecu po rojstvu otroka in da se med otroki, rojenimi zunaj zakonske zveze, veča delež otrok drugega in celo tretjega reda.

Tabela 51: Zunajzakonska rojstva in priznanja očetovstva, Slovenija, od 1934–1937 do 2000–2004

Obdobje	Zunajzakonska rojstva		Delež priznanj očetovstva (%)
	število	delež od vseh rojstev (%)	
1934–1937 ¹⁾	12912	11,7	...
1950–1954	19840	11,8	...
1955–1959	16131	10,7	52,2
1960–1964	13921	9,7	57,0
1965–1969	12948	8,8	65,0
1970–1974	13318	9,3	57,2
1975–1979	16240	10,8	67,6
1980–1984	21808	15,4	73,3
1985–1989	26724	21,3	86,4
1990–1994	27855	27,0	92,7
1995–1999	29787	32,6	91,0
2000–2004	28018	39,8	92,4

1) Dravska banovina.

Vir: Godišnjak, 1939; Demografska 1959–1991; SURS; lastni izračuni.

Spremenila se je tudi socialna struktura neporočenih mater. V preteklosti so nezakonske otroke rojevale predvsem ženske iz nižjih socialnih slojev, v novejšem času, vsaj od sedemdesetih let dalje, pa jih je vedno več tudi iz višjih socialnih slojev. Če pripadnost določenemu socialnemu sloju merimo z najvišjo dokončano šolo, ugotovimo, da je v zadnjih dvajsetih letih pogostnost zunajzakonskih rojstev največja med ženskami z višjo ali visoko izobrazbo ter da se je med letoma 1981 in 2002 prav njihova rodnost najbolj povečala. Spremenjena socialna struktura neporočenih mater je verjetno tudi eden izmed pomembnih dejavnikov, ki so razliko med umrljivostjo dojenčkov, rojenih v zakonski zvezi in zunaj nje, znižali na minimum⁸³⁾.

Tabela 52: Stopnje zunajzakonske rodnosti žensk z različno izobrazbo, Slovenija, 1981–2002 (%)

Izobrazba	Stopnja zunajzakonske rodnosti		
	1981	1991	2002
Skupaj	26,4	29,7	27,6
Brez izobrazbe in nepopolna osnovna	17,9	17,1	27,3
Osnovna	19,1	19,1	10,7
Srednja	19,7	42,4	32,5
Višja in visoka	28,6	28,0	40,1

Vir: Demografska, 1986; SURS; lastni izračuni.

83) Leta 1956 je bila umrljivost dojenčkov, rojenih v zakonski zvezi, skoraj še enkrat manjša od umrljivosti rojenih zunaj zakonske zveze (46,6 % in 84,0 %). Leta 2001 je razlika že neznatna, 4,1 % in 4,4 %.

Spreminjanje rodnega obnašanje neporočenih žensk se kaže tudi v starostno-specifičnih stopnjah zunajzakonske rodnosti. V šestdesetih letih je bila pogostnost zunajzakonskih rojstev najvišja v starosti 20–29 let. Sledile so spremembe: do leta 1981 se je najbolj povečala zunajzakonska rodnost starih 20–24 let, do leta 1991 starih 25–29 let in do leta 2001 starih 30–34 let. Zunajzakonska rodnost se, podobno kot zakonska, prestavlja v višje starostne razrede. Rodnost neporočenih, mlajših od 20 let, je postala zanemarljivo majhna. Kljub temu je povprečna starost neporočenih žensk ob rojstvu njihovih otrok še vedno nižja od povprečne starosti poročenih žensk. Razlikujeta se približno za dve leti, če so upoštevana vsa rojstva, oziroma za eno leto, če gre le za prva rojstva (tabela 54).

Zunajzakonska rodnost je bila dolgo omejena le na prva rojstva. Do začetka osemdesetih let je bilo med otroki, rojenimi zunaj zakonske zveze, za dobre tri četrtine (77 %) prvorojencev. Odtlej se njihov delež znižuje, povečuje pa se delež drugorojencev. Slednji so leta 2002 predstavljeni že skoraj 30 % otrok, rojenih neporočenim materam.

Leta 2002 se je tudi prvič zgodilo, da je bila med prvorojenci več kot polovica zunajzakonskih, med drugorojenci 30 %, med trejimi, četrtimi in petimi rojstvi pa 20 %. Tudi v drugih evropskih državah je med mladimi vedno več takih, ki imajo tudi drugega ali celo tretjega otroka v zunajzakonski skupnosti (Pinelli, 2001).

Tabela 53: Zunajzakonska rojstva po vrstnem redu, Slovenija, 1956–2004 (%)

Leto	Vrstni red rojstva				
	vsa	prva	druga	tretja	četrtja in več
1956	100	74,2	15,6	5,1	5,1
1961	100	77,2	13,4	5,1	4,3
1971	100	77,8	12,2	4,4	5,6
1981	100	77,0	16,3	4,2	2,5
1991	100	67,2	24,1	6,2	2,5
2001	100	65,3	27,4	5,5	1,8
2004	100	63,8	28,7	5,9	1,7

Vir: SURS.

Iz primerjave podatkov o povprečni starosti poročenih in neporočenih žensk ob rojstvu njihovih otrok in o povprečni starosti ob prvi poroki se zdi, kot da mladi izbirajo med dvema potema: ali se poročijo in imajo kmalu za tem prvega otroka, ali pa imajo najprej otroka(-e) in se šele malo pozneje tudi poročijo. Žal iz podatkov ni mogoče razbrati, koliko se jih sploh poroči. Za tovrstne analize letni kazalniki niso primerni.

Ob iskanju razlogov za hitro naraščanje deleža otrok, rojenih zunaj zakonske zveze, zlasti med mladimi, je treba omeniti tudi zakonodajo. Ustava SFRJ iz leta 1963 (58. člen) je določala, da imajo otroci rojeni zunaj zakonske zveze enake pravice in dolžnosti do staršev kot otroci, rojeni v zakonski zvezi. Ustava iz leta 1974 (235. člen) pa je določila, da "otroci rojeni izven zakonske zveze imajo enake pravice in dolžnosti kot otroci, rojeni v zakonski zvezi" (Mladenovič, 1973: 101). Enako določilo vsebuje tudi slovenska ustava iz leta 1991.

Na osnovi ustave iz leta 1974 je bil v Sloveniji leta 1976 sprejet nov Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih, ki je bistveno spremenil pravni položaj zunaj zakona rojenih otrok⁸⁴⁾. Ta se je v vseh pogledih izenačil s pravnim položajem v zakonu rojenih otrok. Ker je bil ta zakon sprejet ravno v času, ko se je začel povečevati delež zunaj zakona rojenih otrok, se zastavlja vprašanje o vplivu tega zakona na naraščanje deleža teh otrok: ali se je povečeval zaradi zakona ali pa je bil zakon sprejet zaradi povečevanja deleža teh otrok? Glede na to, da se je delež zunaj zakona rojenih otrok v sedemdesetih letih začel povečevati tudi v mnogih drugih evropskih državah in da so

84) S sprejetjem tega zakona je statistika nehala ločevati rojstva na zakonska in nezakonska. Še naprej pa zbirala podatke o rojenih v zakonski zvezi in o rojenih zunaj nje. Poleg tega je prenehal institut pozakonitve otroka in posledično je bilo opuščeno tudi zbiranje podatkov o pozakonjenih otrokih.

Tabela 54: Povprečna starost žensk ob rojstvu otrok glede na njihov zakonski stan in povprečna starost žensk ob prvi poroki, Slovenija, 1961–2004

Leto	Povprečna starost žensk ob rojstvu otrok				Povprečna starost ob prvi poroki	
	neporočene ženske		poročene ženske			
	vsa rojstva	prva rojstva	vsa rojstva	prva rojstva		
1961	24,2	
1971	23,3	21,9	26,4	23,2	22,9	
1981	23,5	22,2	25,7	23,3	22,5	
1991	25,9	23,7	26,7	24,5	24,0	
2001	27,3	26,1	29,3	27,4	27,0	
2002	27,7	26,5	29,6	28,0	27,4	
2004	28,2	27,1	30,0	28,1	27,8	

Viri: Demografska, 1974; Demografska, 1986; Prebivalstvo, 2005; SURS; lastni izračuni.

mnoge med njimi podobne zakone sprejele mnogo kasneje kot Slovenija (Nemčija šele sredi devetdesetih let), se zdi, da sam zakon ni vplival na pogostnost zunajzakonskih rojstev. Prispeval pa je k zmanjševanju tistih socialnih razlik med otroki, ki so dotlej izvirale iz zakonskega stanu njihovih mater.

3. 2. 5 Spremembe v družinskem vedenju

Prva poroka je za veliko večino žensk dolgo časa pomenila začetek (rednega) spolnega življenja. Zato je zniževanje povprečne starosti ob prvem spolnem odnosu - to se je v mnogih evropskih državah začelo kmalu po koncu druge svetovne vojne - sprva, do začetka sedemdesetih let, prispevalo k zniževanju povprečne starosti ob prvi poroki. Sledilo je konstantno zviševanje povprečne starosti žensk ob prvi poroki in s tem vedno večja časovna razdalja med povprečno starostjo ob prvem spolnem odnosu in ob prvi poroki. Pri tem je imelo pomembno vlogo širjenje uporabe učinkovitih kontracepcijskih sredstev. V zadnjih letih se je povprečna starost ob prvem spolnem odnosu ne znižuje več. Takšni so izsledki raziskave v dvanajstih evropskih državah (Bozon, 1997).

Tudi v Sloveniji se je povprečna starost žensk ob prvem spolnem odnosu v omenjenem obdobju zniževala, vendar - sodeč po podatkih Ankete o rodnosti in družini (FFS 1995) - to znižanje starostne meje ob prvem spolnem odnosu ni bilo zelo veliko. Med ženskami, rojenimi v prvi polovici petdesetih let, jih je polovica imela prvi spolni odnos do starosti 18,9 leta, med ženskami, rojenimi v začetku sedemdesetih let, pa do starosti 18,1 leta (Obersnel Kveder et al., 2001: 91).

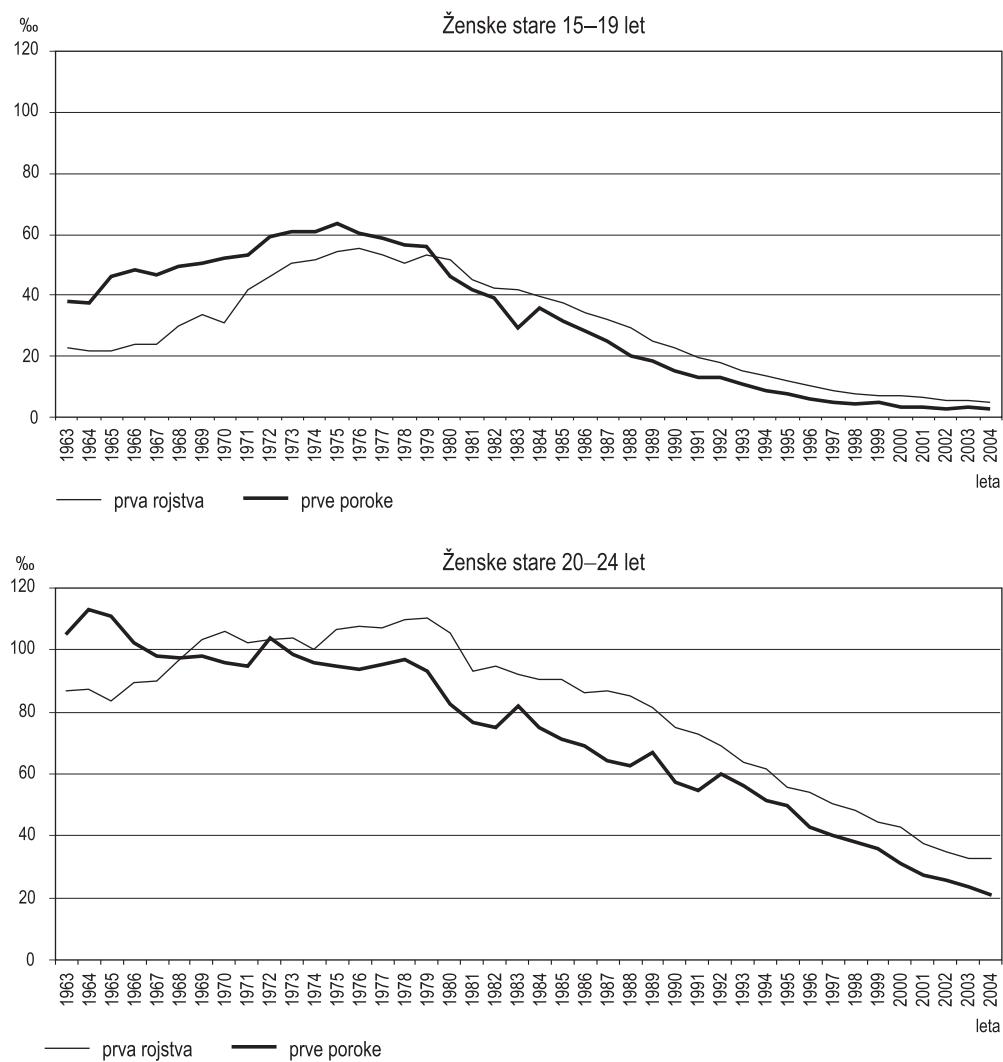
Prvi poroki je v preteklosti praviloma sledilo prvo rojstvo. Z odlaganjem porok in razširjanjem življenja v zunajzakonskih skupnostih pa postaja poroka vedno pogosteje dogodek, ki se zgodi šele po rojstvu prvega otroka. Zato je že v mnogih evropskih državah (Finska, Avstrija, Švedska, Estonija itd.) povprečna starost žensk ob prvi poroki višja kot ob rojstvu prvega otroka. Med njimi je tudi Slovenija, čeprav ta razlika ni velika.

Spremembe v časovnem zaporedju dogodkov, ki vodijo v nastanek družin z otroki, je za Slovenijo mogoče zaznati tudi s pomočjo primerjave starostno-specifičnih stopenj za neveste ob njihovih prvih porokah in starostno-specifičnih stopenjih prvih rojstev. V začetku sedemdesetih let je bila v starosti 15–19 let pogostost prve poroke večja od pogostosti rojstva prvega otroka. Do konca sedemdesetih let sta se vrednosti izenačili, nato pa sta zamenjali mesti⁸⁵⁾. Zato lahko začetek rahljanja povezave med začetkom spolnih odnosov in prvo poroko umestimo v sedemdeseta leta.

85) Enaka primerjava za druge starostne razrede praviloma ni primerna, ker ne poznamo protogenetičnih intervalov. Ker pa sta poroka in rojstvo med ženskami, starimi 15–19 let, postali bolj izjema kot pravilo, lahko pogojno primerjamo tudi starostno-specifične stopnje za neveste ob prvih porokah s starostno-specifičnimi stopnjami prvih rojstev v starostni skupini 20–24 let. Rezultat je podoben tistemu za starost 15–19 let.

Rahljanje povezave med spolnim življenjem in poroko je vodilo v polarizacijo mladih v dve skupini. Prvo skupino tvorijo tisti, ki skupno življenje pričnejo s poroko, ki ji sledi rojstvo otroka, drugo skupino pa tisti, ki življenje v dvoje pričnejo z zunajzakonsko skupnostjo, ki ji sledita rojstvo otroka in nato morda poroka. Čim mlajša je generacija, tem več se jih odloči za prvega otroka prej kot za poroko (FFS). Ta delitev seveda ni značilna samo za Slovenijo, temveč tudi za mnoge druge evropske države (Pinelli, 2001: 62). Nazorno jo pokažejo tudi regionalne razlike v okviru Slovenije (poglavlje 3.2.7).

Slika 41-42: Starostno-specifične stopnje splošne rodnosti za prva rojstva in starostno-specifične stopnje poročnosti za prve poroke, Slovenija, 1963–2004

Vir: SURS.

Nov življenjski slog mladih generacij je z demografskega vidika pomemben le do te mere, če vpliva na raven rodnosti. Vendar pa je merjenje tega vpliva s pomočjo podatkov uradne statistike (prečne analize) zaradi prehajanja iz ene v drugo obliko partnerskih skupnosti skoraj nemogoče. Iz tabele 50 lahko razberemo le, da je med ženskami, ki so starejše od 19 let, delež tistih, ki so rodile vsaj enega otroka, večji v vseh starostnih skupinah, če so bile poročene, kot pa če so živele v zunajzakonskih skupnostih. Tak podatek seveda ne zadostuje za sklepanje o morebitnih razlikah med rodnostjo tistih, ki žive v zakonskih, in tistih, ki žive v zunajzakonskih zvezah. Odgovor da lahko le vzdolžna analiza anketnih podatkov. Tovrstne zgodnejše analize, izdelane za nekatere evropske

države, so privedle do ugotovitev, da novi vzorci rodnega vedenja mladih vplivajo le na koledar, ne pa tudi na intenzivnost rodnosti: pari, ki živijo v zunajzakonskih skupnostih, imajo manj otrok v mlajših letih (Leridon, 1990a). Iz novejših raziskav pa izhaja, da povečevanje števila zunajzakonskih skupnosti vendarle negativno vpliva na raven splošne rodnosti. Zmanjševanje deleža poročenih žensk vedno povzroči zmanjševanje celotne rodnosti, ker zunajzakonska rodnost nikoli v celoti ne nadomesti zakonske (Pinnelli, 2001: 68).

3. 2. 6 Uravnavanje rodnosti

Z izrazom uravnavanje rodnosti označujemo različne metode za preprečevanje rojstev, in metode za uravnavanje in zdravljenje zmanjšane plodnosti. Načini preprečevanja rojstev so kontracepcija, umetna prekinitev nosečnosti in sterilizacija. Zgodovina metod za preprečevanje rojstev je mnogo daljša od zgodovine metod za zdravljenje zmanjšane plodnosti in tudi število uporabnikov prve je bistveno večje, zato bomo najprej obravnavali kontracepcijo.

Metode, ki jih pari uporabljajo za prekinitev nosečnosti, so lahko tako imenovane "naravne metode" (prekinjen odnos, varni dnevi), ali pa metode, ki zahtevajo uporabo mehaničnih, kemijskih ali hormonskih sredstev. Slednja so se v svetu začela razvijati proti koncu 19. in v začetku 20. stoletja. Kondom, ta se je pojavil v Veliki Britaniji v 18. stoletju, so sredi 19. stoletja začeli izdelovati iz kavčuka; to mu je znižalo ceno in povečalo njegovo zanesljivost. Okrog leta 1880 se je pojavila diafragma, nekoliko pozneje pa so se pojavila še kemična sredstva in maternični vložki. Hormonske tablete in maternični vložki so se začeli uporabljati v šestdesetih letih 20. stoletja.

Razvoj kontracepcijskih metod je potekal vzporedno z razširjanjem gibanja za kontrolo rojstev ("birth control"). To gibanje se je začelo z F. Placem; Malthusov učenec F. Place (1771–1854) je v svojih Ročnih listkih ("Hand Bills") zelo priporočal in tudi opisal različne načine preprečevanja nosečnosti ter podal etične in socialne osnove za novo nastalo gibanje. To neomaltuzijansko gibanje se je razmahnilo zlasti na začetku 20. stoletja v Veliki Britaniji in Združenih državah Amerike. Širilo se je prek klinik in posvetovalnic za kontrolo rojstev. V Evropi je bila prva odprta na Nizozemskem leta 1882 (Pressat, 1971). Prvotno zamisel o omejevanju rojstev je vedno bolj nadomeščala zamisel o svobodnem materinstvu oziroma starševstvu. Seveda pa to še ne pomeni, da sta se hkrati z razvojem zamisli in ustanov za načrtovanje rojstev spremenjala tudi miselnost in vedenje ljudi. Do 19. stoletja je bila uporaba kontracepcijskih (protispočetvenih) sredstev omejena le na posebne skupine ljudi (prostitucija). Izjema je bila le Francija; tam se je namreč že od srede 2. polovice 18. stoletja zelo razširila uporaba prekinjenega odnosa, kar naj bi vplivalo na znatno znižanje rodnosti, celo na podeželju⁸⁶⁾.

V Sloveniji je bila prva posvetovalnica za kontracepcijo ustanovljena leta 1955, leta 1958 je bilo teh posvetovalnic že 41. Pozneje je bila dejavnost posvetovalnic za kontracepcijo vgrajena v osnovno zdravstveno varstvo; to pomeni, da je dostopnost do svetovanja o kontracepciji enaka kot za druge storitve osnovnega zdravstvenega varstva⁸⁷⁾.

Isto leto kot je bila v Sloveniji ustanovljena prva posvetovalnica za kontracepcijo, se je začela tudi proizvodnja diafragm in spermicidne paste, leta 1964 pa je bila v slovenski prostor uvedena hormonska in intrauterina kontracepcija. Pet let za tem, leta 1969, je hormonsko kontracepcijo uporabljalo 5,4 % žensk v rodni dobi, intrauterino pa 3 % teh žensk. Delež uporabnic teh dveh najzanesljivejših metod (če ne upoštevamo sterilizacije) se je z leti spremenjal: 14 % in 7 % leta 1976, 10 % in 20 % leta 1989 ter 18 % in 7 % leta 2002 (Zdravstveni, 2002). Omenjeni podatki izhajajo iz evidenc o izdanih receptih in iz poročil specialističnih ambulant.

Drug vir podatkov o uporabi kontracepcije so rodnostne ankete. Doslej so bile izvedene štiri: dve jugoslovanski (iz sedemdesetih let) in dve slovenski (iz leta 1989 in leta 1995). Sodeč po zbranih podatkih se je poznavanje različnih kontracepcijskih metod in sredstev širilo med prebivalstvom bistveno hitreje kot pa njihova uporaba. Leta 1989 je največ anketirank poznalo prekinjen odnos, 90 %, in sterilizacijo, 78 %, delovanje hormonskih tablet je poznalo 64 % žensk, intrauterinih sredstev 50 %, samo 39 % žensk pa je dobro poznalo kondom. Najslabše poznavanje teh sredstev oziroma metod so pokazale mlade ženske z nižjo izobrazbo (Fertilitet, 1980: 191–210).

86) Moreau je leta 1778 zapisal: "On trompe la nature jusque dans les villages"/"Naravo goljufajo celo po vaseh" (Pressat, 1971).

87) Leta 1957 smo dobili prvi slovenski predpis s področja organiziranja zdravstvenega varstva za žene, otroke in mladino. Med naloge dispanzerja za žene se našteva tudi boj zoper splav ter sterilnost ter kontracepcija. Leta 1961 je Svet za zdravstvo sprejel stališče, da je prevencija splava sestavni del celotne zdravstvene službe in vsakega zdravstvenega delavca (Kranjc-Simoneti, 1974).

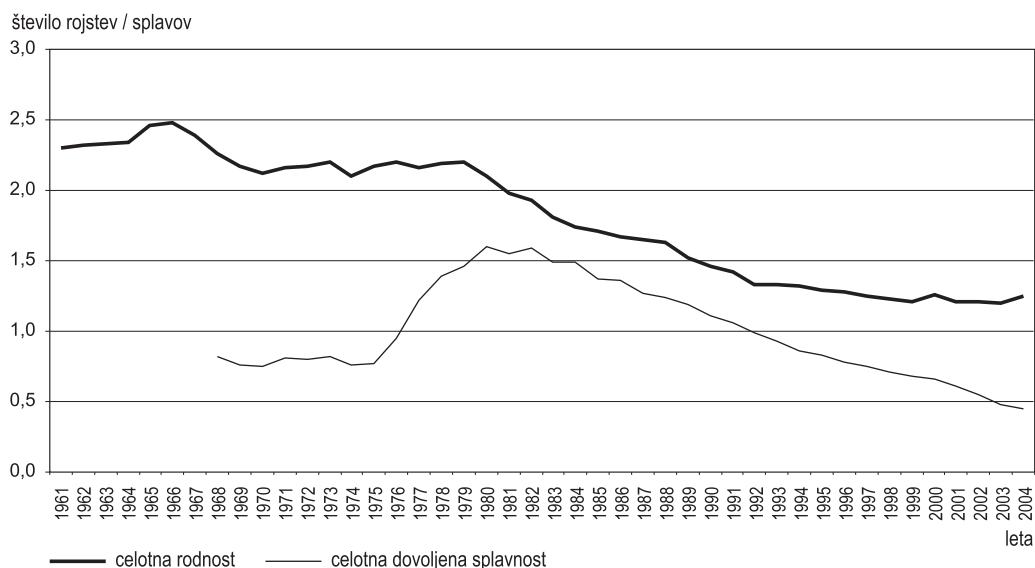
Najpogostejsa kontracepcija metoda, ki so jo ženske uporabljale v času anketiranja, je bil vse do konca osemdesetih let prekinjen odnos. Če k tem ženskam prištejemo še vse druge, ki so uporabljale tako imenovane nezanesljive metode, ugotovimo, da je leta 1989 nezanesljive metode za preprečevanje spočetja uporabljala skoraj polovica, leta 1995 pa četrtina žensk (Kožuh-Novak et al., 1998: 67). Zato ne preseneča, da je v Sloveniji dovoljeni splav še vedno razmeroma pogost način uravnavanja rodnosti.

Široka uporaba učinkovitih modernih kontracepcijskih sredstev se je najprej razširila v severno in zahodnoevropskih državah, vzhodnoevropske pa so bile prve, ki so legalizirale (z zakonom dovolile) opravljanje namernih splavov: leta 1920 Sovjetska zveza, sredi petdesetih let pa še Bolgarija, Češkoslovaška, Madžarska, Romunija, Poljska. Pogoji, pod katerimi je bil splav dovoljen, so se sčasoma spremenjali. V zahodnem delu Evrope je splav prva legalizirala Islandija, leta 1930, sledili sta Danska in Švedska, po drugi svetovni vojni pa še Finska in Norveška. Večina drugih zahodnoevropskih držav je odnos do namernega splava spremenila v sedemdesetih letih (David in McIntryre, 1981).

V Sloveniji se je o splavu pričelo javno govoriti leta 1929, ko je bila v Jugoslaviji uzakonjena medicinska indikacija za splav (Rožman, 2001: 115). Od takrat pa do leta 1977, ko so bile v Sloveniji odpravljene vse zakonske omejitve (razen zdravstvenih) za opravljanje namernih splavov, je preteklo skoraj 50 let. V tem obdobju so se podatki o številu opravljenih splavov sicer zbirali, niso pa bili zanesljivi.

Po podatkih Inštituta za varovanje zdravja je število dovoljenih splavov začelo naraščati leta 1976 in je naraščalo do leta 1982. Odtlej upada. Upadanje števila dovoljenih splavov je hitrejše od upadanja števila rojstev.

Slika 43: Celotna rodnost in celotna dovoljena splavnost, Slovenija, 1961–2004

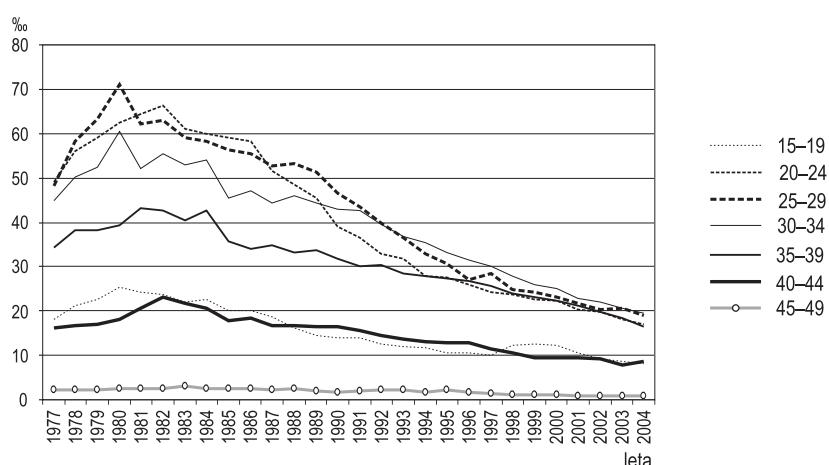

Viri: SURS; IVZ.

V letu 1982, to je v letu, ko je bilo v Sloveniji opravljenih največ dovoljenih splavov (21185), je imela celotna dovoljena splavnost vrednost 1,5. Celotna dovoljena splavnost predstavlja povprečno število dovoljenih splavov na eno žensko v pogojih konstantne splavnosti in nične umrljivosti. Do konca desetletja se je ta vrednost zmanjšala na 1 namerni splav na žensko. To je bilo več kot v drugih, zahodnoevropskih državah, "kjer splavi v povprečju le vsaka druga ali celo vsaka peta ženska" (Poročilo, 1990: 30). Tudi v začetku 21. stoletja je splavnost v Sloveniji še vedno večja kot npr. v Nemčiji, Italiji ali na Finskem, vendar so razlike manjše. Leta 2002 je imela celotna splavnost v Sloveniji vrednost 0,50, v Nemčiji 0,24, v Italiji 0,31, na Finskem 0,33, v Estoniji 1,1 in v Romuniji 1,5⁸⁸.

K znižanju celotne dovoljene splavnosti so največ prispevale ženske, stare 20–39 let. Kljub temu je pogostnost dovoljenih splavov, merjena s starostno-specifičnimi stopnjami, še vedno najvišja prav v tej starostni skupini. Največji delež dovoljenih splavov namreč opravijo ženske, ki so poročene in že imajo dva ali več otrok. Večina žensk, ki se odločijo za splav, ob času zanositve ne uporablja nobene kontracepcijske metode ali pa uporablja manj zanesljive metode (Zdravstveni, 2002).

Slika 44: Starostno-specifične stopnje dovoljene splavnosti, Slovenija, 1977–2004

Vir: IVZ.

Splav so v preteklosti pogosto označevali za socialno bolezen, ker naj bi bila razširjena predvsem med manj izobraženimi. Verjetno je tako tudi še v sedanjosti, saj podatki rodnostnih anket iz leta 1989 in 1995 kažejo, da so uporabnice zanesljivih kontracepcijskih metod bolj izobražene kot tiste, ki jih niso nikoli uporabljale (Poročilo, 1990; Kožuh-Novak et al., 1998: 66). Za določene skupine žensk oziroma parov ostaja dovoljeni splav eden od načinov uravnavanja rodnosti.

Tabela 55: Število sterilizacij, Slovenija, 1988–2003

Leto	Moški	Ženske
1988	54	525
1990	48	796
1995	84	1599
2000	106	1464
2001	111	1686
2002	126	1632
2003	122	1733
2004	150	1593

Vir: IVZ.

88) Vir: <http://europa.eu.int/newcronos>, 11. 8. 2004 in lastni izračuni.

Kontracepcijska sredstva, razen kondoma, so bila v obravnavanem obdobju za vse, ki so bili vključeni v osnovno zdravstveno zavarovanje, brezplačna⁸⁹⁾. Prav tako brezplačno je bilo tudi opravljanje dovoljenih splavov in sterilizacij. Število sterilizacij se povečuje. Zanje se odloča mnogo več žensk kot moških.

Poznavanje in uporaba kontracepcijskih metod sta za nekatere osnovna dejavnika sprememb in razlik v rodnosti. Boljše poznavanje in povečana uporaba kontracepcijskih sredstev naj bi bila vzrok za dolgoročno upadanje rodnosti med demografskim prehodom in tudi za razlike v rodnosti med socialnimi sloji ali drugimi skupinami prebivalstva. Zniževanje rodnosti po zaključenem demografskem prehodu pa naj bi bilo posledica manjšega števila nezaželenih otrok zaradi večje uporabe kontracepcije (Westoff, 1975).

Gotovo ni mogoče zanikati, da je zniževanje rodnosti (dolgoročna ali kratkoročna nihanja) predvsem posledica povečane uporabe kontracepcije, vendar pa je zelo vprašljivo, ali imajo razlike v poznavanju kontracepcijskih metod res lahko tolikšen vpliv na spremembe ravni rodnosti in na razlike v rodnosti med posameznimi področji. V vseh razvitih družbah in tudi v večini družb, ki še niso doživele industrializacije in modernizacije, poznajo oziroma so poznale vsaj nekaj metod preprečevanja rojstev.

V sodobnih razvitih družbah je rojstvo otroka v družini lahko posledica odločitve za otroka ali pa posledica ne dovolj močne odločitve za preprečitev rojstva oziroma posledica ne dovolj močne motivacije za to. Zato ne moremo govoriti o nezaželenih otrocih, temveč le o otrocih, ki so se rodili zaradi ne dovolj močne motivacije staršev, da bi to rojstvo preprečili. Ne glede na nekatere težave v zvezi z uporabo kontracepcije (nezanesljivost nekaterih metod, dostopnost, cena, psihološke ali zdravstvene prepreke itd.) je vendarle gotovo, da so pari vedno sposobni preprečiti rojstvo, če so za to dovolj motivirani. To pomeni, da je osnovni raziskovalni problem motivacija za otroka ali proti njemu. Z drugimi besedami: osnovni raziskovalni problem je v posrednih dejavnikih rodnosti.

3. 2. 7 Regionalne razlike

Analiza regionalnih razlik je mogoča za naslednje kazalnike: povprečna starost nevest, družinski statusi žensk v rodni dobi, delež zunaj zakonske zveze rojenih otrok in pogostnost dovoljenih splavov. Raznolikost Slovenije, merjena s temi kazalniki, je velika in odraža kulturne, gospodarske in socialne razlike med posameznimi predeli Slovenije. Razlike med upravnimi enotami so največje, kadar jih merimo z deleži zunaj zakonske zveze rojenih otrok. To dokazuje, da imajo nekatere kulturne razlike, ki izvirajo iz preteklosti, še vedno zelo pomembno vlogo v rodnom obnašanju po posameznih regijah.

Povprečna starost žensk ob sklenitvi zakonske zveze

V 19. stoletju so bile neveste iz severnega dela Slovenije (Koroška, deli Štajerske in Gorenjske) starejše od vrstnic iz južne in vzhodne Slovenije (Primorska, Prekmurje). Povprečne starosti nevest v osrednjem delu Slovenije so bile verjetno blizu slovenskega povprečja. Po letu 1900 so se začele razlike zmanjševati, obenem pa se je začelo zmanjševati tudi število porok v opazovanih naseljih; zato podatkov za ta naselja ni več mogoče posploševati. Regionalne razlike v povprečni starosti ob poroki lahko ponovno proučujemo šele od srede sedemdesetih let 20. stoletja dalje.

V 20. stoletju so se nekdanje regionalne razlike v povprečni starosti žensk ob poroki precej zabrisale. V sedemdesetih in osemdesetih letih so po visoki povprečni starosti ob poroki izstopale neveste iz območij večjih mest in industrijskih središč⁹⁰⁾. Morda zato, ker je bil tam delež ponovnih porok višji kot drugod (Šircelj, 1991), ali pa zaradi drugačne socialne sestave mestnega prebivalstva v primerjavi z nemestnim. Kakšna je bila v teh letih povprečna starost ob prvi poroki, ni znano, ker ni ustreznih podatkov. Te imamo šele od leta 1991.

89) V devetdesetih letih se je zožil izbor sredstev s pozitivne liste. To lahko vodi v socialne neenakosti. Zaznale so jih raziskave v Franciji. Te neenakosti pa ne vodijo v neenakost zdravja (Bajos, 2004: 500).

90) Podatke o sklenjenih zakonskih zvezah statistika prikazuje po stalnem prebivališču ženina pred sklenitvijo zakonske zveze. Zaradi tega se podatki za neveste ne ujemajo popolnoma z veljavno upravnoteritorialno razdelitvijo.

V začetku devetdesetih let je bila povprečna starost nevest ob prvi poroki v večini upravnih enot Slovenije 23 ali 24 let. Mlajše so bile neveste iz jugovzhodnega dela Slovenije in Prekmurja, za malenkost starejše pa iz severnega in zahodnega dela. Starejše od 24 let so bile le neveste v obalnih upravnih enotah, na območju Ljubljane (u. e. Ljubljana), Maribora (u. e. Maribor in Ruše) in v še nekaj posameznih upravnih enotah (Ptuj, Ravne na Koroškem, Jesenice in Radovljica). V desetih letih, od 1990–1992 do 2000–2002 se regionalne značilnosti niso bistveno spremenile, le na Štajerskem se je povprečna starost izraziteje povečala kot v drugih delih Slovenije. Tako je severovzhodni del Slovenije, razen Prekmurja, postalo najobsežnejše območje nadpovprečne starosti ob prvi poroki. Po številu prebivalstva je enakovredno upravni enoti Ljubljana, kjer je povprečna starost ob prvi poroki prav tako visoka⁹¹⁾.

Iz povedanega izhaja, da so regionalne razlike v povprečni starosti ob prvi poroki razmeroma velike in da poleg razlik med posameznimi slovenskimi pokrajinami obstajajo tudi razlike med mesti in podeželjem. Povprečna starost ob prvi poroki je namreč zelo visoka v upravnih enotah z največjimi slovenskimi mesti: Ljubljana, Maribor, Celje, Koper.

Zdi se, da na regionalne razlike v povprečni starosti ob prvi poroki vplivata dva sklopa dejavnikov, ki se med seboj prepletata: zgodovinsko utemeljene kulturne razlike med pokrajinami in razlike v izobrazbenih in ekonomskeih značilnostih njihovega prebivalstva. Visoka povprečna starost na Koroškem in Štajerskem ima gotovo korenine v preteklosti, relativno veliko povišanje te starosti v obdobju od 1990–1992 do 2000–2002 pa je morda povezano z ekonomskimi težavami, zlasti z brezposelnostjo. Dejavniki, ki vplivajo na visoko povprečno starost ob prvi poroki v mestih so verjetno drugačni, povezani z mestnim načinom življenja, in ne toliko z zaposlitvijo, saj so možnosti za zaposlitev v mestih praviloma večje.

Če bi bila povprečna starost ob poroki odvisna predvsem od trajanja izobraževanja, potem bi bila najvišja tam, kjer je delež mladih z najmanj višjo izobrazbo najvišji. Vendar temu ni tako; delež mladih z najmanj višjo izobrazbo je med starimi 25–34 let najvišji v osrednji in zahodni Sloveniji in v upravni enoti Maribor.

Podobno kot pri povprečni starosti žensk ob prvi poroki, so regionalne posebnosti opazne - vendar manj izrazite - pri celotni poročnosti za prve poroke žensk do 50. leta starosti: višja je v osrednji Sloveniji, nižja pa zlasti na Koroškem in Štajerskem. Najnižja je tam, kjer je življenje v zunajzakonskih skupnostih najbolj razširjeno in kjer se je povprečna starost žensk ob prvi poroki v devetdesetih letih najbolj dvignila.

Zunajzakonske in druge skupnosti

Sklenitev zakonske zveze je do srede 70. let za veliko večino parov predstavljala začetek dejanskega rodnega obdobja, nato pa je to svojo vlogo začenjala izgubljati. Vedno več parov se najprej odloči za zunajzakonsko skupnost in šele nato za otroka in/ali za sklenitev zakonske zveze. Pogostnost parov, ki žive v zunajzakonskih skupnostih, pa ni povsod enaka. Regionalne razlike so velike.

Iz podatkov popisa 2002 izhaja, da je delež družin z zunajzakonskima partnerjema največji na Koroškem in na severnem Štajerskem (Podravska regija), tam, kjer je najvišja tudi povprečna starost ob prvi poroki. To navaja na sklep, da v teh dveh pokrajinah večina parov res najprej zaživi v zunajzakonskih skupnostih in šele nato sklene zakonsko zvezo.

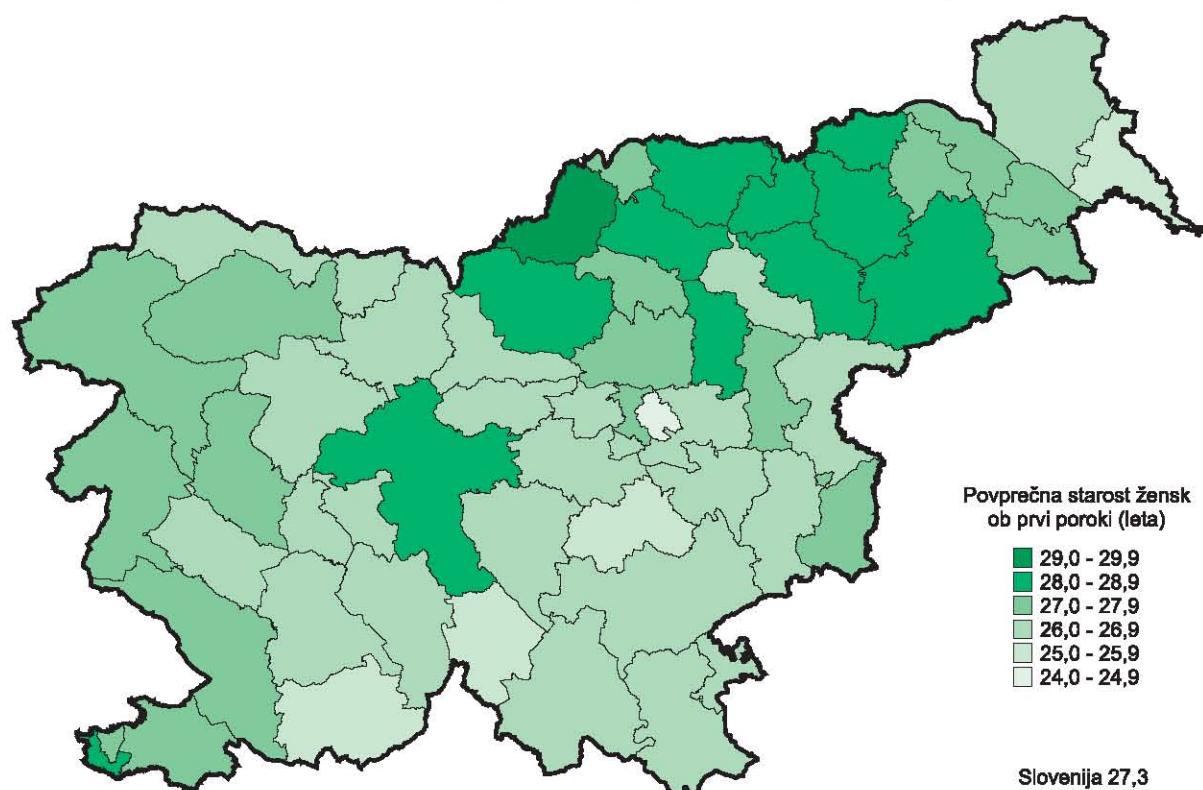
Delež družin z zunajzakonskima partnerjema je razmeroma visok tudi na Gorenjskem, ne pa tudi v Ljubljani in na njenem širšem območju; tam je namreč povprečna starost ob prvi poroki enako visoka kot v severovzhodni Sloveniji brez Prekmurja. To bi lahko pomenilo, da mladi v osrednjem delu Slovenije pogosteje vstopajo neposredno v zakonsko zvezo kot na Koroškem in Štajerskem, ali pa, da pogosteje kot druge v Sloveniji živijo ločeno (LAT). Zunajzakonska skupnost namreč nastane šele takrat, ko partnerja zaživita v istem gospodinjstvu.

91) Leta 2002 je med povprečno starostjo ob prvi poroki in deležem zunaj zakonske zveze rojenih otrok obstajala močna korelacijska povezava; korelacijski koeficient 0,61 ob 0,01-odstotni stopnji tveganja.

Slika 45: Povprečna starost žensk ob prvi poroki po občinah, Slovenija, 1990–1992

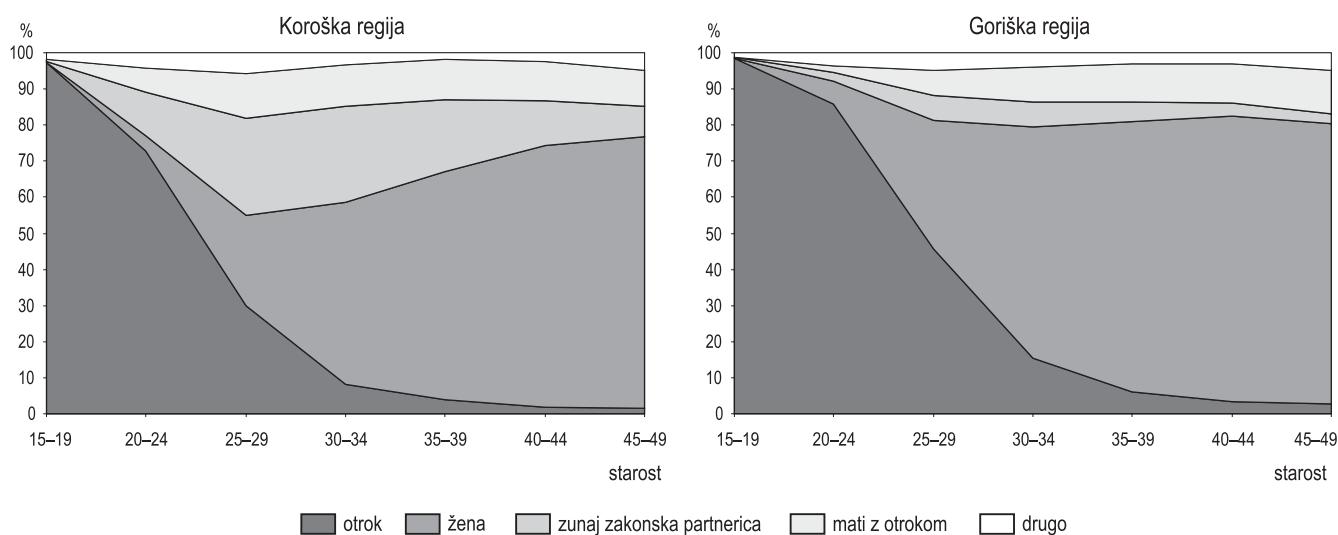
Slika 46: Povprečna starost žensk ob prvi poroki po upravnih enotah, Slovenija, 2000–2002

V zahodni in južni Sloveniji ter v Prekmurju je delež družin z zunajzakonskima partnerjema majhen. Z višjimi deleži izstopata le upravni enoti Izola in Piran ter upravna enota Idrija.

Podatki o deležu družin z zunajzakonskima partnerjema se nanašajo na vse prebivalstvo (Statistične, 2003: št. 93). Ker pa je življenje v zunajzakonskih skupnostih bolj razširjeno med mladimi kot med starejšimi, je delež družin z zunajzakonskima partnerjema višji tam, kjer je več mladega prebivalstva, in nižji tam, kjer je več starega. Zahodna in južna Slovenija ter Prekmurje imajo najvišje deleže starega prebivalstva, zato so deleži družin z zunajzakonskima partnerjema gotovo podcenjeni. Drugi deli Slovenije imajo manj starega prebivalstva, zato je delež družin zunajzakonskih partnerjev višji. Kljub temu pa se zdi, da so opisane regionalne razlike vendarle odraz dejanskih razlik, le da bi bile, če bi lahko upoštevali starostno sestavo prebivalstva, nekoliko manjše. Temu sklepu v prid govore podatki za statistične regije v tabeli 56.

Slika 47: Družinski statusi žensk, starih 15–49 let, v koroški in goriški statistični regiji, Slovenija, popis 2002

Vir: SURS.

Tabela 56 prikazuje razmerja med različnimi družinsko-gospodinjskimi statusi žensk v rodni dobi glede na njihovo starost in statistično regijo, v kateri so živele leta 2002. V teh razmerjih (deležih) se prepletata vpliv starosti in vpliv generacije, zato ne morejo pojasniti poteka in intenzivnosti sprememb. Omogočajo pa vpogled v velikost regionalnih razlik na ravni statističnih regij in spodbujajo k razmišljjanju o možnih razlogih zanje.

Razlike med ženskami po regijah so največje okrog njihovega 30. leta starosti, ob koncu rodne dobe pa večjih razlik med regijami ni: med vsemi ženskami v starosti 45–49 let je poročenih med 67 % in 78 %.

Regije se med seboj najbolj ločijo po deležu žensk, ki živijo v zunajzakonskih skupnostih. Izstopa koroška regija. Tam je med ženskami v starosti 25–29 let 27 % takih, ki živijo v zunajzakonskih skupnostih, v goriški in notranjski pa je takih le okrog 7 %. Koroška regija je tudi edina, v kateri je med mlajšimi od 30 let več takih, ki živijo v zunajzakonskih skupnostih, kot pa tistih, ki žive v zakonskih skupnostih. Enako velja za podravsko regijo, vendar le za mlajše od 25 let.

Posebnost koroške regije je tudi v tem, da se delež žensk, ki žive v zunajzakonskih skupnostih s starostjo močno manjša. To si je mogoče razlagati kot vpliv starosti (z leti se mnogi zunajzakonski partnerji odločijo za sklenitev zakonske zveze) ali vpliv generacije; mlajše generacije se namreč pogosteje odločajo za zunajzakonske skupnosti, kot so se starejše. Glede na to, da je na Koroškem in Štajerskem tradicija zunajzakonskih skupnosti že dolga in

da v drugih regijah tako velikih razlik med različnimi starostnimi razredi ni opaziti, gre verjetno za vpliv starosti, dopoljuje pa jo še vpliv generacij.

Manj se statistične regije med seboj razlikujejo po deležu žensk, ki žive same z otroki. Med ženskami v starosti 30–40 let znaša njihov delež 9–15 %, najvišji je v podravski regiji. V nižjih starostih so deleži v vseh regijah bistveno manjši. Razlogov je lahko več: mlajše samske ženske se redkeje odločajo za otroka; zaradi razpada zakonskih in zunajzakonskih skupnosti nekatere ženske z leti ostanejo same z otroki; za otroke se nekatere samske ženske odločijo šele po 30. letu starosti. O pomembnosti navedenih razlogov bi lahko presojali le na osnovi raziskovanja rodne zgodovine žensk v okviru anketnih raziskovanj.

Ženske, ki niso poročene, ki ne živijo v zunajzakonskih skupnostih in tudi ne same z otroki, žive same ali pa s svojimi starši. Delež žensk, ki ima do določene starosti še status otroka (še nimajo lastne družine), je v zahodni Sloveniji za okrog 10 odstotnih točk višji kot v vzhodni Sloveniji. To pomeni, da v zahodni Sloveniji mladi pozneje zapuščajo dom staršev. O razlogih žal lahko le ugibamo. Glede na to, da sta registrirana brezposelnost in delež upravičencev-nk do denarnih socialnih pomoči večji v vzhodni kot v zahodni Sloveniji (Poročilo, 2003: 19–29) in da je dohodninska osnova na prebivalca višja v zahodni Sloveniji, se zdi, da niso ekonomski razlogi tisti, ki bi preprečevali zgodnejše nastajanje družin, temveč drugi. Morda je vzrok za to daljše šolanje (višji delež študentov v starosti 20–29 let), ki ga omogoča večja ekonomска moč staršev, boljše zaposlitvene možnosti, boljši stanovanjski standard staršev, ki omogoča, da mladi ostajajo doma, drugačne kulturne norme itd⁹²⁾.

Statistične regije se razlikujejo tudi po deležu žensk, ki žive same (ne živijo skupaj s partnerjem ali nimajo partnerja, nimajo otrok ali ne živijo skupaj z otrokom/ki) v lastnem ali najetem stanovanju. Največ jih je v obeh najrazvitejših statističnih regijah, obalno-kraški in osrednjeslovenski. Samsko življenje je skrajni izraz individualizma, zato se prične širiti tam, kjer so ekonomski razmere za to ugodne. Tam, kjer gospodarske razmere niso ugodne, je malo možnosti, da bi samsko življenje postalо razširjena oblika življenja.

Zunajzakonska rojstva

Povečevanje deleža otrok rojenih neporočenim staršem, je značilno za vse evropske države. Kljub temu so razlike med njimi velike: od 4 % (Ciper, Grčija) do 62 % (Islandija) v letu 2002. Prav tolikšne so razlike med upravnimi enotami Slovenije, med 19 in 71 % leta 2002. Razlogi zanje so predvsem zgodovinske in kulturne narave.

Prvi povojni podatek o deležu nezakonskih rojstev za nižje teritorialne enote od države se nanaša na leto 1956. V takratnih enajstih okrajih se je delež gibal med 5 in 15 %. Najvišje vrednosti sta imela okraja Maribor in Ptuj, najnižje pa okraji Gorica, Koper in Kočevje. Regionalna razporeditev pogostnosti nezakonskih rojstev je bila prav taka kot pred drugo oziroma prvo svetovno vojno: relativno zelo visok delež na Štajerskem in Koroškem, zelo nizek na Primorskem in Dolenjskem, le malo višji v Prekmurju in v Zasavju. V vseh ostalih predelih so bile vrednosti blizu slovenskemu povprečju. Enako razporeditev izkazujejo tudi podatki za leto 1961.

Leta 1969 se je končalo obdobje pogostih upravnih teritorialnih sprememb in z letom 1971 se začenja vrsta ozemeljsko primerljivih podatkov po občinah oziroma zdajšnjih upravnih enotah (tabela 63). Iz njih razberemo, da je v obdobju, dolgem dobrejih trideset let (1971–2002), v katerem se je pogostnost zunajzakonskih rojstev več kot početverila, regionalna razporeditev pojava ostala praktično nespremenjena: od severozahoda proti jugovzhodu Slovenije (Gorenjska, širša ljubljanska okolica, vzhodna Dolenjska, južna Štajerska) poteka širok pas, kjer je delež nezakonskih rojstev blizu slovenskemu povprečju. Severovzhodno od tega osrednjega pasu poteka pas najvišjih (Koroška, severna Štajerska), jugozahodno pa pas najnižjih deležev nezakonskih rojstev (Primorska, Notranjska). Področje visoke zunajzakonske rodnosti na severovzhodu brez prehoda preide v drugo slovensko področje z majhnim številom in deležem nezakonskih rojstev, to je Prekmurje. Opisane regionalne značilnosti se popolnoma ujemajo s tistimi za 19. stoletje. Velike spremembe, ki jih je slovensko prebivalstvo doživel v zadnjem

92) V letu 2002 je imelo 26 % žensk starih 25–29 let najmanj višjo izobrazbo. Vse upravne enote v katerih je bil ta delež nižji od 20 % se nahajajo v severovzhodni Sloveniji, upravne enote z več kot 28 % pa v zahodni Sloveniji (Vir: SURS, popis 2002).

Tabela 56: Ženske v rodni dobi po družinskem statusu, starosti in statističnih regijah, Slovenija, popis 2002 (%)

Starostna skupina (=100)	Družinski status					Družinski status				
	otrok	žena	zunaj-zakonska partnerka	mati z otrokom	drugo ¹⁾	otrok	žena	zunaj-zakonska partnerka	mati z otrokom	drugo ¹⁾
Pomurska										Podravska
15–19	96,5	0,4	0,4	0,5	2,2	96,1	0,2	0,6	0,5	2,6
20–24	75,3	9,5	5,5	5,4	4,4	76,3	4,3	7,2	6,1	6,1
25–29	33,2	40,1	12,0	9,6	5,0	34,8	24,9	18,7	14,5	7,1
30–34	10,2	64,7	10,7	11,3	3,2	10,3	50,4	18,9	15,2	5,2
35–39	4,8	73,0	8,3	11,4	2,6	4,2	63,1	14,5	14,6	3,7
40–44	2,5	77,5	5,9	10,6	3,5	2,1	69,7	9,4	14,5	4,3
45–49	1,9	77,3	3,8	11,9	5,2	1,9	71,8	6,3	14,3	5,8
Koroška										Savinjska
15–19	97,2	0,1	0,4	0,4	1,9	97,3	0,2	0,4	0,5	1,6
20–24	72,8	4,4	11,9	6,7	4,3	77,1	6,6	5,9	5,4	5,0
25–29	30,1	25,0	26,9	12,2	5,8	34,7	32,5	13,6	12,9	6,2
30–34	8,3	50,3	26,6	11,4	3,5	10,2	58,1	13,5	13,8	4,5
35–39	3,9	63,2	20,1	11,1	1,8	3,9	69,5	10,0	12,8	3,8
40–44	1,9	72,3	12,4	10,9	2,4	2,1	74,5	6,8	13,1	3,6
45–49	1,5	75,3	8,4	10,1	4,7	1,5	74,3	4,6	13,8	5,7
Zasavska										Jugovzhodna Slovenija
15–19	96,9	0,7	0,3	0,3	1,7	96,0	0,7	0,9	0,4	1,9
20–24	74,5	7,9	7,8	4,8	5,0	76,7	11,2	4,4	3,1	4,7
25–29	32,9	35,2	16,3	9,8	5,7	33,2	44,9	9,1	7,7	5,2
30–34	9,9	61,6	13,7	11,7	3,2	9,3	71,4	6,8	8,4	4,1
35–39	3,8	73,7	8,9	11,3	2,3	3,8	78,5	5,3	9,7	2,8
40–44	1,7	78,9	4,3	12,2	3,0	2,5	79,7	3,7	10,6	3,5
45–49	1,8	77,4	4,4	11,5	4,9	1,6	77,7	3,3	12,2	5,2
Spodnjeposavska										Osrednjeslovenska
15–19	97,1	0,2	0,4	0,5	1,8	97,0	0,3	0,2	0,1	2,4
20–24	75,3	9,6	4,6	4,9	5,7	82,2	6,5	3,0	2,6	5,6
25–29	35,5	38,8	10,6	10,0	5,2	42,4	31,1	9,0	7,7	9,8
30–34	10,8	63,9	10,7	10,7	3,8	14,2	55,0	9,5	12,4	9,0
35–39	4,9	75,7	5,6	11,4	2,4	5,5	65,9	8,0	14,0	6,6
40–44	2,9	77,5	4,4	11,6	3,5	2,8	69,2	6,2	15,5	6,4
45–49	1,4	78,3	3,0	12,3	5,1	2,1	67,9	4,5	17,7	7,9
Gorenjska										Notranjska
15–19	97,7	0,2	0,3	0,2	1,6	97,7	0,4	0,2	0,1	1,6
20–24	80,4	7,9	4,1	3,6	4,0	79,9	10,2	3,5	2,5	4,0
25–29	39,3	34,8	10,8	10,1	5,0	39,6	40,5	7,2	7,3	5,5
30–34	12,0	60,6	10,6	12,4	4,5	13,0	68,4	6,6	8,3	3,8
35–39	4,7	71,2	7,5	13,1	3,6	5,5	76,8	4,9	9,6	3,1
40–44	2,7	73,8	5,6	14,2	3,6	3,4	78,1	3,9	11,1	3,3
45–49	1,9	72,1	4,7	15,4	5,9	2,0	78,9	1,9	12,3	4,9
Goriška										Obalnokraška
15–19	98,4	0,2	0,2	0,1	1,2	97,2	0,2	0,4	0,1	2,1
20–24	85,9	6,2	2,4	1,7	3,7	83,5	6,1	2,8	2,4	5,2
25–29	45,6	35,8	6,9	6,8	5,0	45,0	29,8	8,4	8,1	8,7
30–34	15,5	63,9	7,0	9,8	3,9	15,7	55,4	8,9	12,9	7,2
35–39	5,9	74,9	5,5	10,7	2,9	6,3	68,9	6,9	13,2	4,7
40–44	3,3	79,3	3,7	10,9	2,9	3,3	72,9	5,3	14,4	4,1
45–49	2,8	77,5	2,8	12,2	4,9	2,4	73,1	3,9	14,3	6,2

1) V skupino "drugo" so vključene ženske, ki žive same (imajo svoje gospodinjstvo, ne pa tudi družine) in tiste, ki živijo v skupinskih gospodinjstvih. Slednjih je manj od 0,5 %.

Vir: SURS.

stoletju, očitno niso prodrle na vsa področja človekovega življenja. Tradicionalni vzorci rodnega vedenja prebivalstva se sicer spreminja (npr. upadanje rodnosti, hitro zviševanje deleža nezakonskih rojstev, poviševanje starosti mater itd.), toda nekateri elementi tega vedenja vendarle ohranjajo svoje regionalne značilnosti.

Tabela 57: Delež zunajzakonskih rojstev po mestih in okrajih, Slovenija, 1955–1961
(%)

Ime mesta oziroma okraja	Mesto	Okraj	
	1955	1956	1961
Slovenija	10,7	10,6	10,0
Celje	9,8	11,4	9,0
Gorica	...	6,5	5,3
Kočevje	...	5,5	¹⁾
Koper	...	6,0	6,6
Kranj	...	11,7	12,1
Ljubljana	11,6	10,1	8,5
Maribor	13,7	14,9	15,0
Murska Sobota	...	9,3	9,6
Novo mesto	...	8,5	6,6
Ptuj	...	15,4	¹⁾
Trbovlje	...	9,2	¹⁾

1) Leta 1961 Kočevje, Ptuj in Trbovlje niso bili več samostojni okraji.

Viri: Demografska, 1959: 334; Demografska, 1961: 270; lastni izračuni.

Edino področje, ki je do začetka devetdesetih let izstopalo iz omenjene regionalizacije, so bile tri obalne občine. Delež nezakonskih otrok se je tam povečeval veliko bolj kot v ostalih primorskih občinah, delež priznanj očetovstva je bil tam najnižji v Sloveniji (pod 50 %), povprečna starost ob poroki pa višja kot v drugih primorskih občinah. Glede na ugotovljeno ohranjanje regionalnih razlik za navedene kazalnike v drugih predelih Slovenije se seveda vprašamo, kaj je povzročilo tak odmak. Menimo, da bi razloge za to morali iskati v močnih selitvenih tokovih, ki so zajeli obalne občine po drugi svetovni vojni in katerih posledica je, "da je Koprsko primorje narodnostno najbolj heterogeno od vseh slovenskih regij" (Repolusk, 1990). V podrobnejše raziskovanje povezave med selitvami, narodnostno sestavo ter demografskimi in ekonomskimi kazalniki prebivalstva Koprskega primorja se na tem mestu ne moremo spuščati, je pa to področje gotovo vredno posebne pozornosti, prav tako kot specifičen demografski razvoj Prekmurja.

Klub očitni trdni zakoreninjenosti regionalizacije zunajzakonske rodnosti pa se zdi, da le-ta v zadnjem desetletju vendarle doživlja rahle spremembe. V upravnih enotah, v katerih je delež zunajzakonskih rojstev leta 2001 že presegel 50 %, pa ne ležijo na Štajerskem ali Koroškem, se je delež povečal šele v novejšem času, v obdobju 1996–2001. V istem obdobju se je izrazito povečal tudi delež zunajzakonskih rojstev v upravni enoti Murska Sobota, čeprav ji do polovice manjka še nekaj odstotnih točk. To je morda znak, da se bo "demografska" meja med Štajersko in Prekmurjem postopoma zbrisala. Tudi podpovprečen delež priznanj očetovstva v obalnih upravnih enotah se je povečal in že presega slovensko povprečje. Staranje priseljencev, ki so se priselili v sedemdesetih in osemdesetih letih, in njihovo prilagajanje novemu okolju ter zmanjšanje priseljevanja mladih iz drugih držav nekdanje Jugoslavije, so verjetno glavni razlogi za te spremembe (Šircelj, 2003: 111–140).

Naraščanje deleža zunajzakonskih rojstev se je v upravnih enotah z najvišjimi deleži (med 60 % in 70 %) po letu 2000 upočasnilo ali zaustavilo. To morda pomeni, da se bodo regionalne razlike postopoma zbrisale, oziroma, da v danih okoliščinah (zakonska zveza je za nekatere še vedno edino primerno okolje za rojevanje otrok) in ob sedanji rodnosti (delež zunaj zakona rojenih otrok je višji med prvorjenimi kot med rojstvi višjih redov) tolikšen delež predstavlja najvišje možne deleže tudi za druge upravne enote. Na Islandu, kjer je delež zunaj zakonske zveze rojenih otrok najvišji v Evropi, se je naraščanje zaustavilo, ko je doseglo 65 %.

Regionalna razporeditev zunajzakonske rodnosti ima v Sloveniji zgodovinske osnove in je verjetno prav zaradi tega tako trdovratna. Niti naraščanje zunajzakonske rodnosti, ki je Evropo zajelo v sedemdesetih letih 20. stoletja in ki izhaja iz pomembnih sprememb poročnega in rodnega obnašanja mladih generacij, te regionalizacije ni spremenilo. Spremenjeno poročno in rodno obnašanje mladih, ki se izraža tudi v povečanem deležu zunajzakonskih rojstev, naj bi se širilo iz mest na podeželje, od višjih socialnih slojev k nižjim (Munz, 1986). Ta dvojni izvor regionalnih razlik, zgodovinski in moderni, je v Sloveniji mogoče prepoznati po razlikah v pogostnosti zunajzakonskih rojstev glede na izobrazbo mater. Zunajzakonska rojstva so najpogostejsa med najmanj in najbolj izobraženimi (tabela 52). Težje prepoznaven je v razlikah med mestnimi in nemestnimi naselji. Zgodovinski dejavniki so očitno močnejši od modernih.

Na zgodovinske korenine regionalizacije kaže tudi regionalizacija razlike med povprečno starostjo poročenih žensk ob rojstvu prvega otroka in povprečno starostjo neporočenih ob istem dogodku. V Sloveniji so bile v obdobjih 1990–1992 in 2000–2002 neporočene eno leto mlajše od poročenih. V tem povprečju pa se skrivajo velike regionalne razlike. Tam, kjer je delež zunajzakonskih rojstev velik, so poročene ženske ob rojstvu prvorjencev vsaj dve leti starejše od neporočenih, v upravni enoti Ljubljana, v obalnih upravnih enotah in še nekaterih v zahodni Sloveniji pa so neporočene ženske ob rojstvu njihovih otrok celo nekoliko starejše od poročenih.

Te regionalne razlike kažejo na vsaj dva modela poročnega in rodnega obnašanja s poudarjeno regionalno komponento. Na Koroškem in Štajerskem so ženske ob rojstvu prvega otroka mlajše kot druge v Sloveniji in verjetnost, da bo prvi otrok rojen zunaj zakonske zveze, je zelo velika. Tiste, ki se za rojstvo prvega otroka odločijo šele po poroki, so od neporočenih vrstnic 2–3 leta starejše. Drugje, predvsem v zahodnem in osrednjem delu Slovenije se ženske ali poročijo in se za otroke odločajo šele po poroki (delež nezakonskih otrok je razmeroma majhen), ali pa se ne poročijo in se za prvega otroka odločijo v približno isti starosti kot poročene vrstnice ali pa celo kako leto pozneje.

V obdobju med svetovnima vojnoma je bila zunajzakonska rodnost v štirih večjih slovenskih mestih višja kot v istoimenskih občinah. Po drugi svetovni vojni so se razlike zbrisale (tabela 57). Razlog za tako spremembo bi bil lahko spremenjen način zbiranja podatkov⁹³⁾ ali pa spremenjena socialna struktura mest, ki jo je generiralo priseljevanje. Za šestdeseta in poznejša leta ustreznih podatkov ni. Ker pa se je mestni način življenja širil na podeželje in postopoma brisal razlike med mestom in vasjo, se je zdelo, da vrsta naselja ni bila dejavnik razlik v zunajzakonski rodnosti (Šircelj, 1991: 288).

Razlike med mestnimi in nemestnimi naselji je bilo mogoče znova izmeriti v začetku 21. stoletja. Leta 2002 je bil delež otrok, rojenih zunaj zakonske zveze, v mestnih in v nemestnih naseljih skoraj enak (41,1 % in 39,4 % leta 2002)⁹⁴⁾. Ker pa je definicija mestnega naselja tako, da zajame tudi majhna naselja, smo deleže zunaj zakonske zveze rojenih otrok izračunalni tudi za sedem največjih slovenskih mest in jih primerjali z ustreznimi deleži v upravnih enotah na ozemlju katerih ležijo ta mesta. Delež otrok, rojenih zunaj zakonske zveze, je v teh mestih večji kot v drugih naseljih istoimenske upravne enote. Izjema je le mesto Velenje, verjetno zaradi pestre narodnostne sestave njegovega prebivalstva.

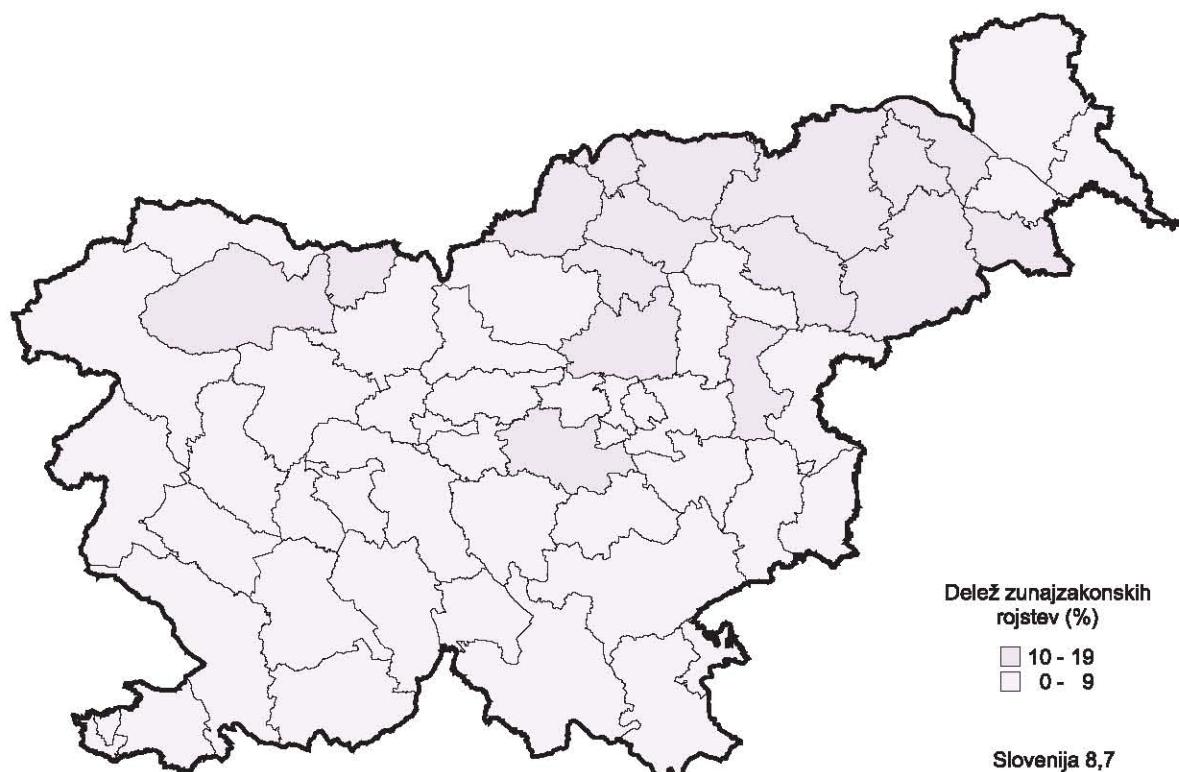
Razlike med največjim mestom upravne enote in drugimi naselji v istoimenski upravni enoti so v Mariboru, Celju in Velenju manjše kot v Kranju, Kopru, Novem mestu in Ljubljani. To verjetno kaže na prevlado regionalnih značilnosti na območjih s tradicionalno visokim deležem zunaj zakonske zveze rojenih otrok in na vlogo mest pri širjenju novih vzorcev rodnega obnašanja na področjih s tradicionalno nižjimi deleži zunaj zakonske zveze rojenih otrok.

Pogostnost zunajzakonskih rojstev je vedno največja med prvimi rojstvi, nato se z vsakim vrstnim redom rojstev zmanjša. V Sloveniji je bilo leta 2002 med prvorjenimi že več kot polovica zunajzakonskih, med drugorjenimi 30 %, med tretjorjenimi, četrtoorjenimi in petorjenimi pa 20 %. Deleži zunajzakonskih rojstev, ki niso prva rojstva, so višji tam, kjer je odstotek zunajzakonskih rojstev visok in nižji tam, kjer je njihov delež nizek. To pomeni, da je na Koroškem, Štajerskem in ponekod na Gorenjskem mladi žive dalj časa v zunajzakonskih skupnostih, medtem ko v zahodni Sloveniji rojstvu prvega otroka najpogosteje sledi sklenitev zakonske zveze.

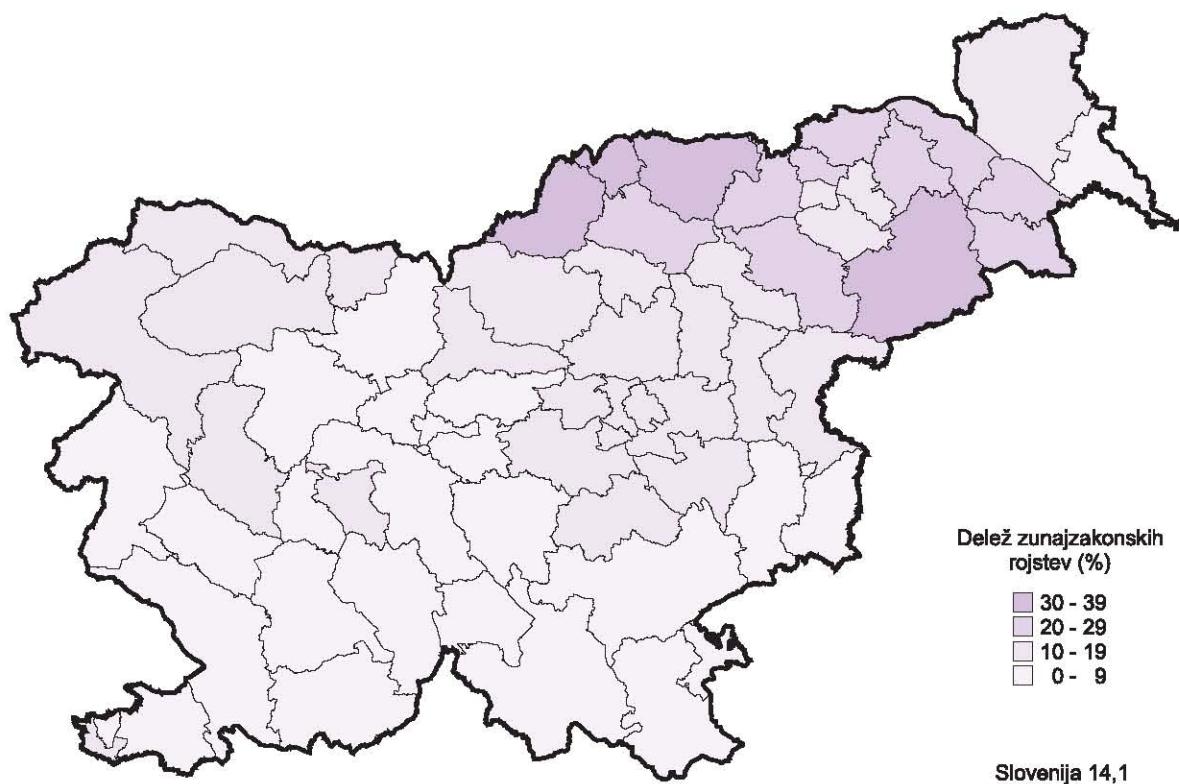
93) Načelo navzočega prebivalstva, veljavno v obdobju med svetovnima vojnoma, je po drugi svetovni vojni zamenjalo načelo stalnega prebivalstva. Po letu 1995 pa načelo običajnega prebivalstva.

94) Od leta 2002 dalje so znova na voljo podatki za mestna in nemestna naselja. Merila za določanje vrste naselja, ki jih od 1. 1. 2003 uporablja SURS so povzeti v poglavju 4. 2. 4. Leta 2002 je v mestnih naseljih živilo 51 % prebivalstva Slovenije.

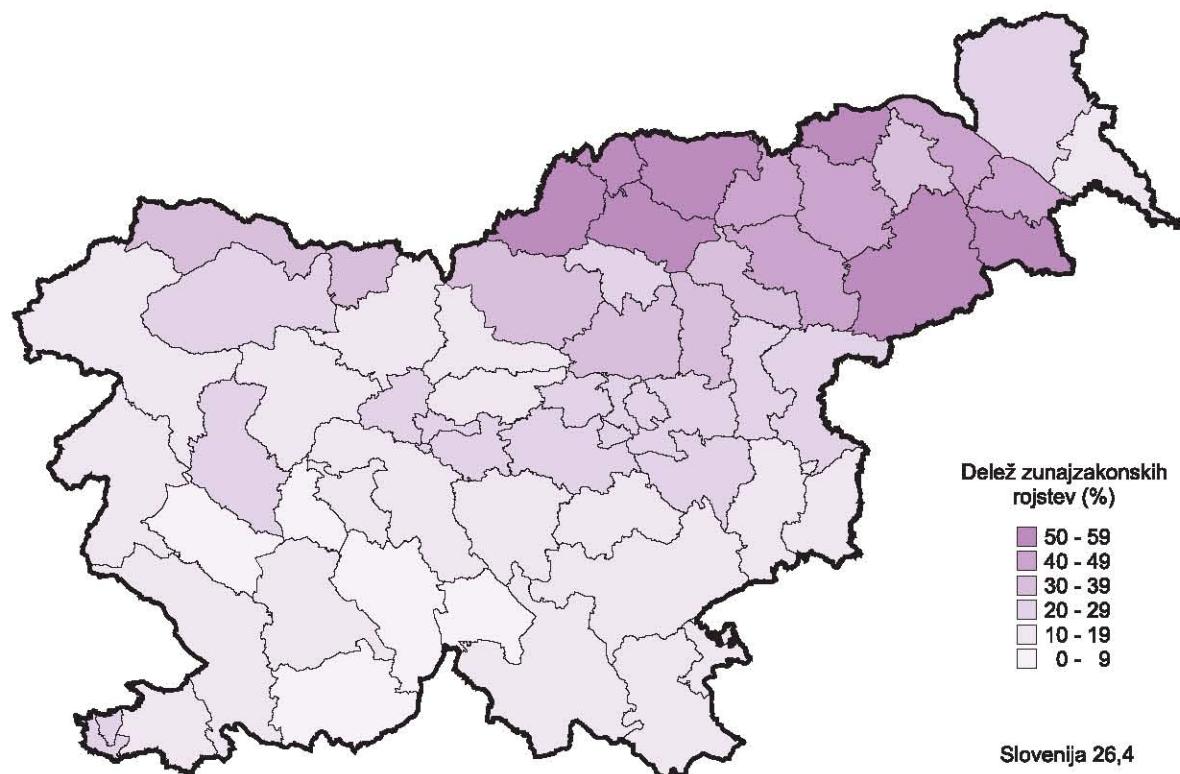
Slika 48: Delež zunajzakonskih rojstev po občinah, Slovenija, 1971

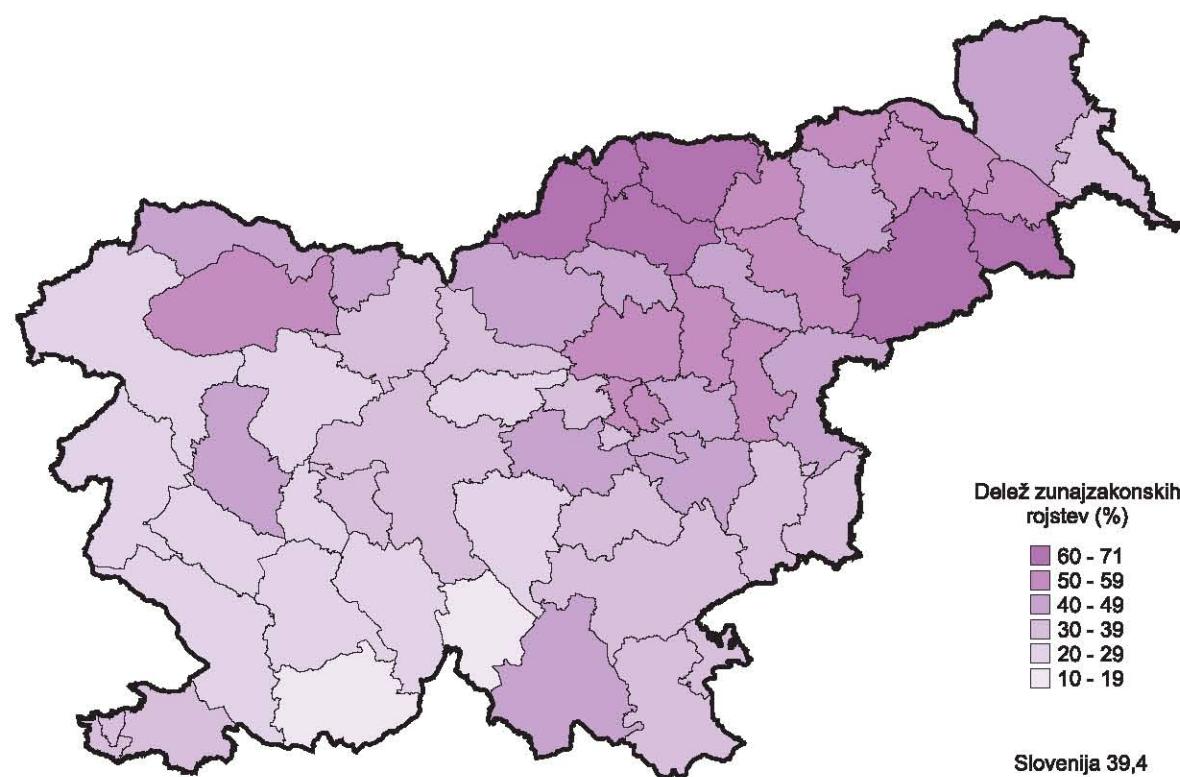
Slika 49: Delež zunajzakonskih rojstev po občinah, Slovenija, 1981

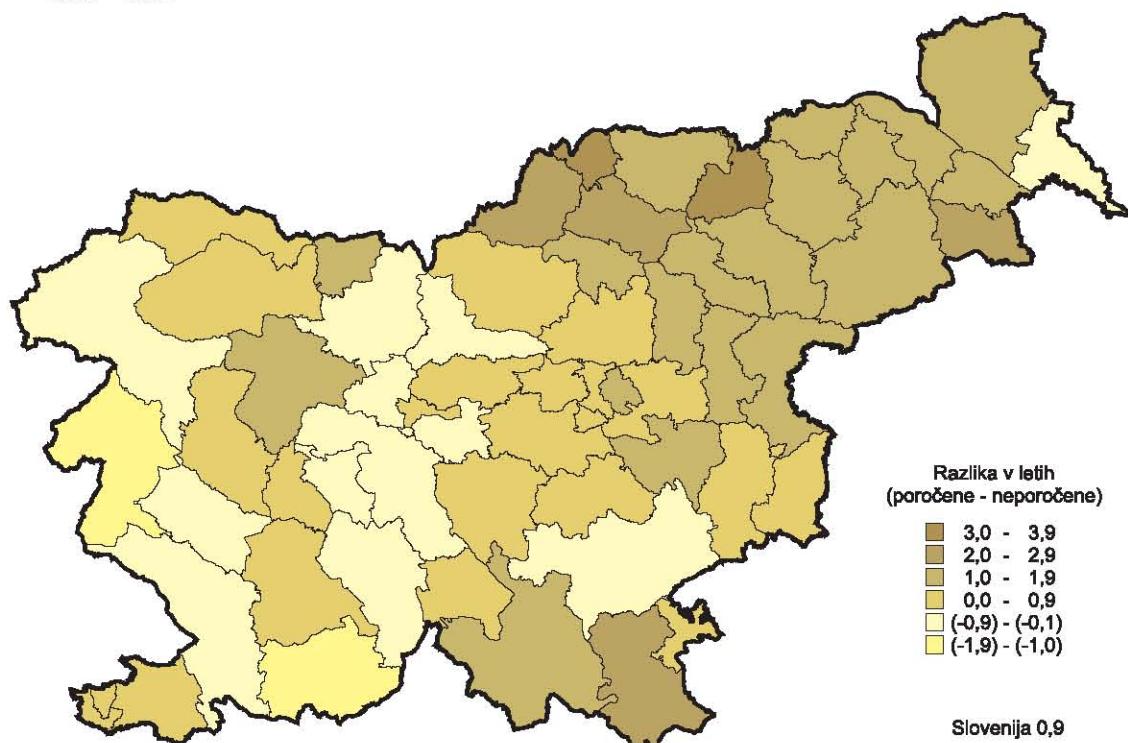
Slika 50: Delež zunajzakonskih rojstev po občinah, Slovenija, 1991

Slika 51: Delež zunajzakonskih rojstev po upravnih enotah, Slovenija, 2002

Slika 52: Starostna razlika med povprečno starostjo žensk, ki so bile ob rojstvu prvega otroka poročene, in povprečno starostjo žensk, ki ob rojstvu prvega otroka niso bile poročene, občine, Slovenija, 1990–1992

Slika 53: Starostna razlika med povprečno starostjo žensk, ki so bile ob rojstvu prvega otroka poročene, in povprečno starostjo žensk, ki ob rojstvu prvega otroka niso bile poročene, upravne enote, Slovenija, 2000–2002

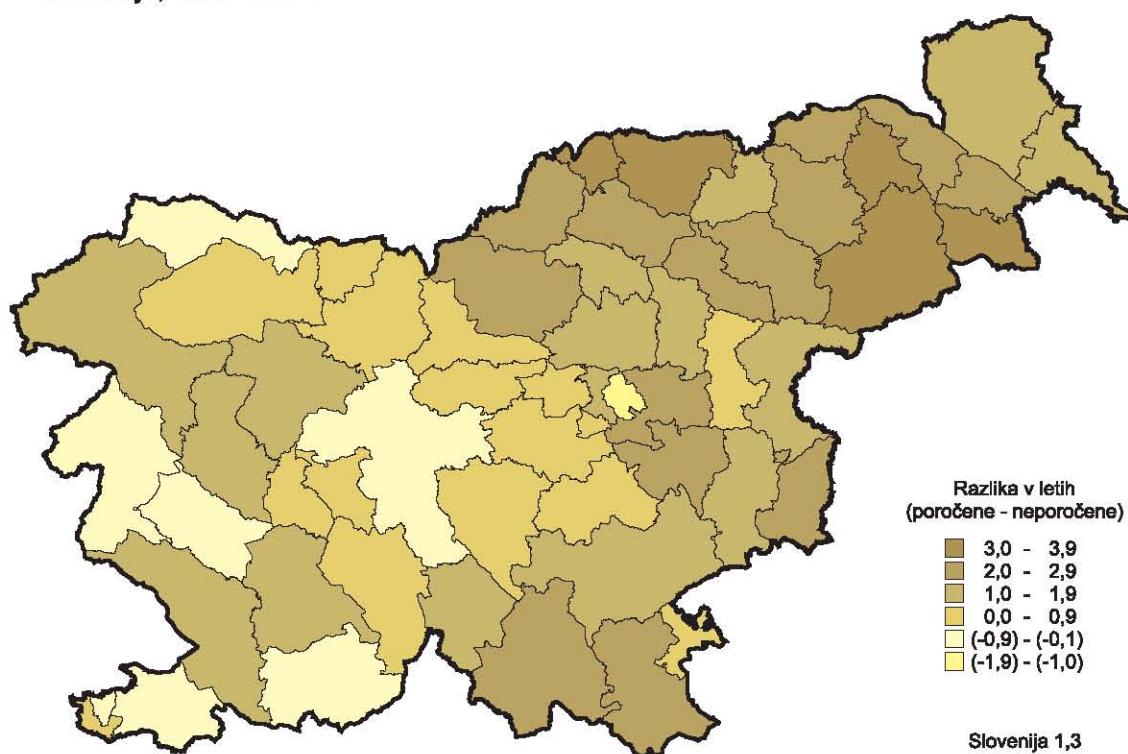

Tabela 58: Delež zunajzakonskih rojstev, izbrane upravne enote in mesta, Slovenija, 2002 (%)

	Upravna enota	Istoimensko mesto	Druga naselja
Ljubljana	33,1	35,3	26,3
Maribor	47,8	50,7	42,9
Celje	53,4	53,8	52,9
Koper	30,9	37,2	24,3
Kranj	31,8	36,9	28,2
Novo mesto	31,3	37,6	27,5
Velenje	45,7	43,0	50,5

Viri: SURS.

V osemdesetih letih 20. stoletja je v večini evropskih držav zunajzakonska rodnost še vedno negativno korelirala z deležem katolikov in pozitivno z deležem nevernih (Van de Kaa, 1987). V Sloveniji v letu 2002 take povezave ni.

Dovoljeni splavi

Edina metoda preprečevanja rojstev, katere uporabo lahko opazujemo na ravni upravnih enotah, so dovoljeni (namerni) splavi⁹⁵. Prvi izračuni stopenj dovoljene splavnosti po upravnih enotah so bili izdelani za leto 1986 (Šircelj, 1991)⁹⁶. Razlike med takratnimi občinami so bile zelo velike, več kot štirikratne (med 15 % in 69 %). Pogostnost dovoljenih splavov je bila zelo majhna na Primorskem, Notranjskem, Gorenjskem (razen Jesenic), Koroškem, v Prekmurju, največje pa v ljubljanskih občinah, v občini Jesenice, Kočevje, Brežice, Velenje. Petnajst let pozneje je regionalna razporeditev pojava skoraj enaka, le stopnja dovoljene splavnosti in velikost razlik sta se močno zmanjšali. Zmanjšanje je bilo največje tam, kjer so bile stopnje dovoljene splavnosti pred 20 leti najvišje: v upravnih enotah Jesenice, Ljubljana, Kočevje, Velenje itd. V letih 2000–2002 je bila stopnja dovoljene splavnosti v upravnih enotah Slovenije med 6 % in 20 %.

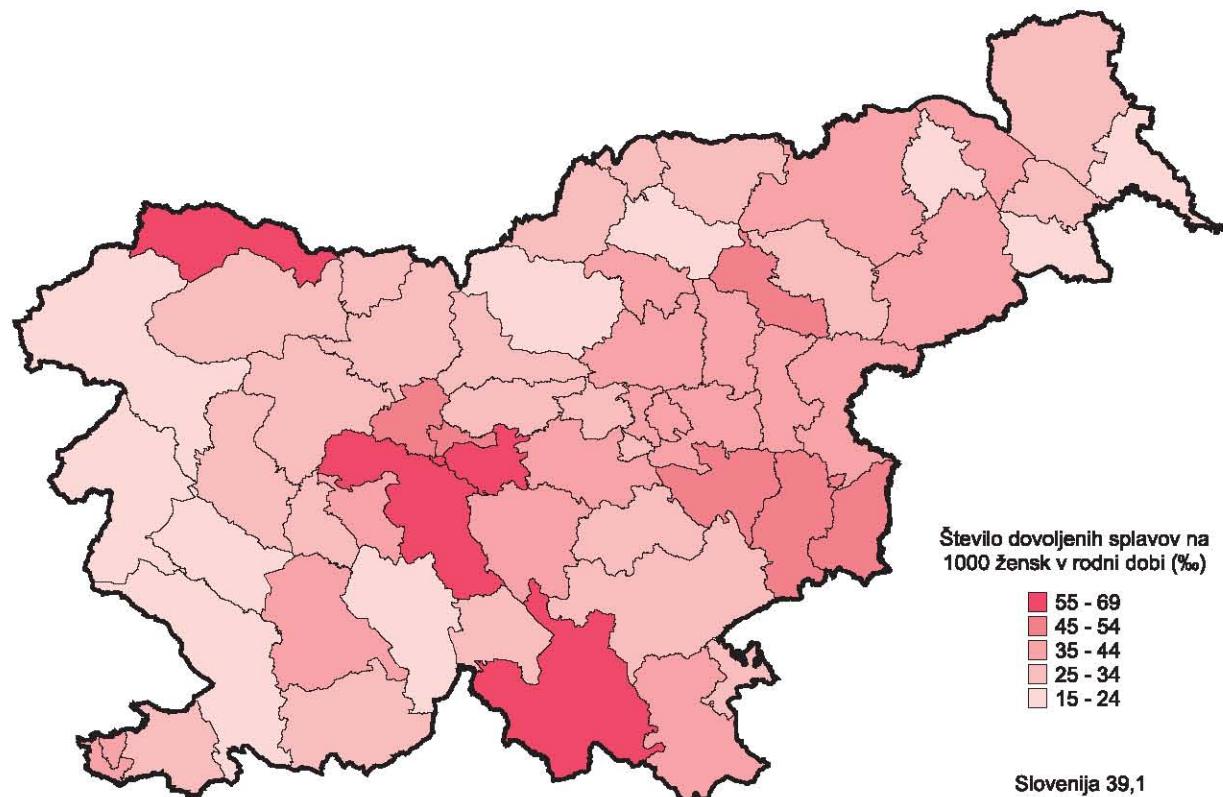
Sodeč po izsledkih anket o rodnosti, izobražene ženske pogosteje uporabljajo zanesljive metode kontracepcijskih sredstev kot neizobražene. Zato bi pričakovali, da je pogostnost dovoljenih splavov manjša tam, kjer je več izobraženih žensk. Vendar ta povezava očitno ni tako enostavna, saj je delež žensk (in moških) z najmanj srednjo izobrazbo največji v upravni enoti Ljubljana (74 % leta 2002), kjer je stopnja splavnosti precej nad slovenskim povprečjem, in najmanjša v upravni enoti Lendava (45 % leta 2002), kjer je splavnost nizka, pod slovenskim povprečjem. Zato je tudi korelacijska povezava med pogostnostjo dovoljenih splavov in deležem žensk z vsaj srednjo izobrazbo šibka, korelacijski koeficient 0,30 ob 2,4-odstotnem tveganju.

Zdi se, da je pomembnejše od šolske izobrazbe kulturno okolje, v katerem ženske živijo ali iz katerega izhajajo. Primerjava stopenj dovoljene splavnosti in deleža žensk, ki so se po drugi svetovni vojni priselile v Slovenijo iz drugih delov nekdanje Jugoslavije je za leto 1986 pokazala močno odvisnost splavnosti od deleža priseljenih žensk (Šircelj, 1991). Splav je bil namreč v drugih delih nekdanje Jugoslavije, razen Kosova, mnogo bolj razširjen kot v Sloveniji (Raševič, 1990). Priseljenke so ohranjale nekatere navade oz. kulturne norme tudi v novem okolju, čeprav jim je le-to dajalo možnost uporabe boljših metod kontracepcije. Prav kulturne norme, ki se prenašajo iz roda v rod, so verjetno tudi še v začetku 21. stoletja eden izmed dejavnikov, ki opredeljujejo regionalne razlike v splavnosti. Zato je bila tudi še leta 2002 korelacijska povezava med pogostnostjo dovoljenih splavov in deležem žensk s prvim prebivališčem na ozemlju nekdanje Jugoslavije zelo močna (korelacijski koeficient 0,86 s stopnjo tveganja 0,01 %).

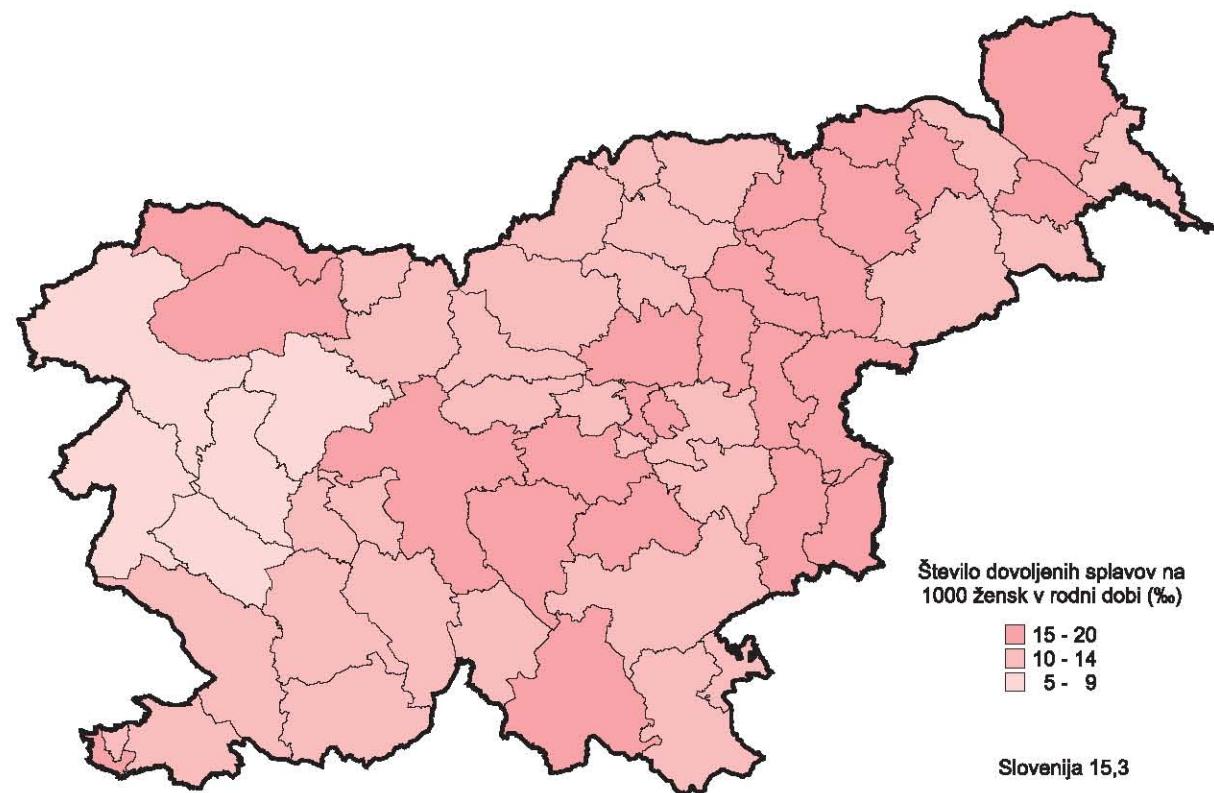
95) Podatke zbira Inštitut za varovanje zdravja (IVZ). Leta 1985 jih je pričel objavljati po takratnih občinah. Nanašajo se na stalne prebivalke Slovenije.

96) Stopnja dovoljene splavnosti je razmerje med številom dovoljenih splavov in številom žensk v rodni dobi, pomnoženo s 1000.

Slika 54: Splošna stopnja dovoljene splavnosti po občinah, Slovenija, 1986

Slika 55: Splošna stopnja dovoljene splavnosti po upravnih enotah, Slovenija, 2000–2004

3. 3 POSREDNI DEJAVNIKI RODНОSTI

Posrednih dejavnikov je veliko. Doslej so bili najbolje raziskani socialno-ekonomski, saj je bila njihova vloga v obdobju prvega demografskega prehoda zelo pomembna. Po končanem prehodu oziroma v obdobju drugega demografskega prehoda pa njihova vloga bledi. Rodnost skupin, opredeljenih po različnih socialno-ekonomskih značilnostih, se čedalje manj razlikuje. Že slovenska rodnostna anketa iz leta 1989 je pokazala, da se prebivalci Slovenije, ki pripadajo različnim socialno-ekonomskim skupinam, med seboj glede števila otrok bistveno ne razlikujejo. Med vsemi spremenljivkami, ki so bile vključene v analizo, se je kot največja moč pri pojasnjevanju razlik v številu otrok pokazala osebna norma velikosti družine. Pokazala se je tendenca, da imajo osebe z večjim številom otrok višjo osebno normo velikosti družine, osebe z manj otroki pa nižjo (Černič Istenič, 1994: 187). Ker pa menimo, da na oblikovanje norm in stališč vendarle vsaj deloma vplivajo tudi socialno-ekonomske značilnosti posameznikov, smo jih vključili tudi v analizo za novejše obdobje.

Odkar se je rodnost znižala pod raven, ki je potrebna za obnavljanje prebivalstva, je v razpravah o rodnosti pogosto mnenje, da je država tista, ki bi morala ustvariti take pogoje, da bi se pari odločali za večje število otrok. Zato poglavje zaključuje kratek pregled tiste slovenske zakonodaje, ki se najpogosteje omenja kot verjeten dejavnik ravni rodnosti.

3. 3. 1 Vrednote in stališča

Vrednote in stališča so del kulture. Delujejo kot merila (standardi), na katera se opremo, ko se povezujemo z drugimi osebami. Vrednote imajo veliko motivacijsko moč. Zato spremembe vrednot in stališč igrajo ključno vlogo v spreminjanju načinov obnašanja. To velja tudi za rodno obnašanje. Razlike v rodnom obnašanju med posamezniki in socialnimi skupinami so vedno pogosteje videne kot posledica razlik v socialno-psiholoških preddispozicijah in vedno manj kot posledica razlik v življenjski ravni ali v dostopnosti do storitev in uslug, ki jih nudi država (Obersnel Kveder et al., 2001: 42).

Ugotovitev, da je osnovni raziskovalni problem rodnosti vprašanje motiviranosti parov za ali proti otroku, je upoštevala že jugoslovanska anketa o rodnosti iz leta 1976 in tudi slovenski anketi iz leta 1989 in 1995. V vseh treh anketah je bilo ženskam, leta 1989 in 1995 pa tudi moškim, postavljeno vprašanje, zakaj si želite otroka (še enega otroka) in zakaj ne želite imeti več otrok. Možne modalitete odgovorov so bile v vsaki anketi različne, prav tako tudi način odgovarjanja (možnost enega odgovora leta 1976, možnost več odgovorov leta 1989 in 1995), zato odgovori niso neposredno primerljivi. Kljub temu pa omogočajo nekaj pomembnih ugotovitev.

Na vprašanje, zakaj si še želite otrok, je leta 1976 daleč največ žensk odgovorilo, da zaradi ljubezni do otrok in zato, da bodo otroci imeli družbo (Breznik, 1980). Tudi leta 1989 je največ žensk in moških želelo otroka (-e), ker jih imajo radi oziroma ker je prav, da ima družina otroke, ali da v starosti ne bodo osamljeni. Ti rezultati potrjujejo teorijo, ki pravi, da imajo današnji starši otroke pretežno zaradi emocionalnih in socialnih motivov (Poročilo, 1990). Upoštevali so jo tudi sestavljalci vprašalnika ankete FFS iz leta 1995, saj so med šest možnih odgovorov na vprašanje o razlogih, zaradi katerih si ljudje želijo imeti enega ali več otrok, uvrstili samo tovrstne motive. Ženske in moški so ponujene odgovore rangirali takole: otroci dajejo poseben občutek veselja (93 %), lepo je opazovati, kako se otroci razvijajo (91 %), zadovoljstvo, da se družina nadaljuje (84 %), otroci dajejo občutek odgovornosti (80 %), krepijo odnose med partnerjema (76 %); če imaš otroke, je manj verjetno, da na starost nisi sam (60 %). Starost anketiranih ali število otrok nista bistveno vplivala na odgovore. (Černič Istenič, 1997: 9).

Leta 1989 je dobra polovica moških in žensk odgovorila, da bi imeli otroka (-e) tudi zato, da bi s tem prispevali k obstaju slovenskega naroda. Zato sklepamo, da zavest o demografskih problemih Slovenije med ljudmi sicer obstaja, vprašanje pa je, koliko bi jih bili resnično pripravljeni imeti, tudi če bi bili izpolnjeni vsi pogoji, ki jih navajajo kot razloge proti otroku oziroma še enemu otroku. Raziskava na majhnem podvzorcu v občini Novo mesto je pokazala, da le dva (Zupančič-Potočar, 1990). Sodeč po podatkih za devetdeseta leta pa niti toliko ne.

Tudi poglaviti razlogi zaradi katerih si ženske in moški ne želijo več otrok, se v devetnajstih letih (1976–1995)

niso veliko spremenili. V vseh treh anketah so na prvem mestu materialni razlogi⁹⁷⁾. Leta 1989 se je med negativne dejavnike pri odločanju o starševstvu uvrstila tudi negotovost, ki jo v ljudeh povzročajo politične razmere. Pri moških se je ta razlog uvrstil celo na prvo mesto (pri ženskah na drugo), na drugo pa finančne težave (Šircelj, 1991: tabeli 19 in 20 v prilogi).

Leta 1995 so anketiranke in anketiranci med šestimi ponujenimi odgovori na vprašanje, zakaj si ljudje ne želijo imeti več otrok, na prvo mesto uvrstili ekonomsko krizo in nezaposlenost (60 %), nato finančno breme vzreje otrok (40 %), slabe stanovanjske razmere (36 %) itd. Med tistimi, ki si niso želeli več otrok - najpogosteje so to bile osebe stare, 35–45 let, z dvema otrokoma - so se razlogi proti otroku razvrstili takole: otroci so velik strošek (51 %), otroci prinašajo skrbi in težave (49 %), težave v nosečnosti in ob porodu (40 %), premajhno stanovanje (32 %), težave žensk pri opravljanju poklica (24 %), izguba časa za druge pomembne življenske stvari (17 %) (Černič Istenič, 1997: 8).

V tabeli 59 so povzeti podatki o željah žensk po dodatnem otroku za vse tri rodnostne ankete. Čeprav podatki niso popolnoma primerljivi in čeprav se nanašajo na vse ženske v rodni dobi, pa vendarle kažejo, da se želje po dodatnem otroku v dvajsetih letih niso bistveno spremenile.

Želeno število otrok je bilo leta 1995 za vse starosti in izobrazbene ravni približno enako, vsi so si v povprečju želeli več kot 2 otroka (2,1 do 2,3). Glede želja tudi ni razlik med mestom in podeželjem (Černič Istenič et al., 2003: 169). To pomeni, da če bi vsi ali skoraj vsi uresničili svoje želje, bi rodnost zadoščala za enostavno obnavljanje generacij. Vendar se na poti do uresničitve želja pojavljajo ovire, ki so po mnenju anketiranih predvsem ekonomske narave.

Tabela 59: Ženske, ki so si v času anketiranja želele dodatnega otroka, Slovenija (%)

Leto	Ženske z enim otrokom	Ženske z dvema otrokoma	Ženske s tremi otroki
1976 (samo poročene)	62	21	19
1989	50	20	redke
1995 ¹⁾	56	17	...

1) Deleži so med moškimi večji.

Viri: Breznik et al., 1984; Černič Istenič, 1994:160; Obersnel Kveder, 2001: 39.

Vse dozdajšnje rodnostne ankete so pokazale, da obstaja razkorak med željami oziroma pričakovanji in realnostjo⁹⁸⁾. Želeno število otrok je bilo vedno višje od dejanskega. Anketiranci, ki so bili leta 1995 stari 40–44 let, so pričakovali (si želeli) povprečno 2,2–2,3 otroka, imeli pa so jih 1,9–2,0. Primerjava želja tistih brez otrok in tistih z enim otrokom pokaže, da odločitev za manjše število otrok pari sprejmejo po rojstvu prvega otroka (Obersnel Kveder et al., 2001: 41). Izsledki ankete žal ne dajejo odgovora na vprašanje, zakaj je prav rojstvo prvega otroka tako pomembno za končno število otrok v družini.

Nekateri avtorji (Presser, 1986) trdijo, da je razlog za znižanje rodnosti pod raven enostavnega obnavljanja nezadostna prilagoditev družbe in moških na spremenjeno družbeno vlogo ženske; spremembam v vlogi žensk

97) Leta 1976 so bili za ženske v starosti 25–34 let najpomembnejši materialni razlogi, za ženske, stare 35–39 let, pa zdravje. Veliko je bilo tudi odgovorov, ki so bili razvrščeni v rubriko "ostalo" (Šircelj, 1991: tabela 19 v prilogi).

98) Rodnostne ankete najpogosteje vprašujejo po idealnem številu otrok (za skupnost ali zase), ali želenem številu otrok (v sedanjih življenskih pogojih) ali pa o nameravanem številu otrok. Natančne vzdolžne analize so pokazale, da vedno prihaja do razkoraka med ideali, željami in celo namerami ter resničnostjo. Resničnost običajno predstavlja le 75–85 %. Želje in namere se z vsakim rojstvom spreminja in odslikavajo razmere v danem trenutku (Monier, 1989: 240–254).

niso v zadostni meri sledile in jih dopolnjevale spremembe v vlogi moških. Številne raziskave pri nas in na tujem poročajo o tovrstni nezadostni prilagoditvi. Vendar je analiza rodnostne ankete iz leta 1989 pokazala, da npr. neenaka obremenitev z gospodinjskimi deli ni bistveno vplivala na želje žensk po večjem številu otrok (Černič Istenič, 1994: 163–164)⁹⁹. Podobna analiza s podatki iz rodnostne ankete iz leta 1995 ni bila izdelana. Iz golih podatkov lahko razberemo le, da vedno več gospodinjskih opravil opravlja oba, mož in žena oz. moški in ženska. Kljub temu večina gospodinjskih del in skrbi za otroke še vedno pade na ramena žensk.

O neenakomerni delitvi gospodinjskih opravil pričajo tudi podatki ankete o porabi časa, ki se nanašajo na obdobje april 2000–marec 2001 (SI, 2002: št. 155). Za gospodinjska dela in skrb za družino so ženske, stare 10 let in več, porabile povprečno 5 ur dnevno, moški pa dobri 2 uri in pol. V primerjavami z državami, ki so opravile istovrstno anketo (Belgia, Nemčija, Estonija, Francija, Madžarska, Finska, Švedska, Velika Britanija, Norveška) se ženske v Sloveniji uvrščajo med tiste, ki za gospodinjstvo in družino porabijo največ časa, moški pa se uvrščajo približno v sredino. Vendar razlike med državami niso velike. Ženske v primerjavi z moškimi opravijo 60–66 % gospodinjskih in družinskih opravil. Tisto, kar Slovenijo resnično loči od drugih omenjenih držav, je podatek, da za gospodinjska dela in skrb za družino del svojega časa namenja le 79 % moških. V Belgiji je takih 95 %, na Švedskem 92 %, na Danskem 90 % itd. (Aliagain Winqvist, 2003:4). Za ženske nezadovoljiva, nesimetrična, nepravična delitev dela v gospodinjstvu je eden izmed razlogov za zmanjševanje števila otrok, saj gre iskanje harmonije med delom in družino pogosto na škodo spanja, zabave, sproščanja in samoizpolnjevanja žensk (Ule in Kuhar, 2003: 129).

Prilagajanje moških na novo vlogo žensk lahko v Sloveniji spremljamo tudi posredno, z opazovanjem deležev očetov, ki obiskujejo šole za starše, so navzoči pri porodu svojih otrok in izrabijo očetovski dopust. Delež očetov, navzočih pri porodu, se je v obdobju 1991–2003 povečal z 9,2 % na 64,7 % (IVZ). Ko so očetje dobili pravico do očetovskega dopusta, jih je v prvem letu, to je bilo leto 2003, to možnost uporabilo 63 %, leta 2004 pa že 71 %. Deleži so najnižji v severovzhodni Sloveniji, najvišji pa tam, kjer je rodnost razmeroma visoka. To verjetno pomeni, da se ženske lažje odločijo za (drugega ali tretjega) otroka če pri negi in vzgoji otroka sodeluje tudi oče.

Tabela 60: Opravljanje gospodinjskih aktivnosti, Slovenija, rodnostni anketi 1989 in 1995

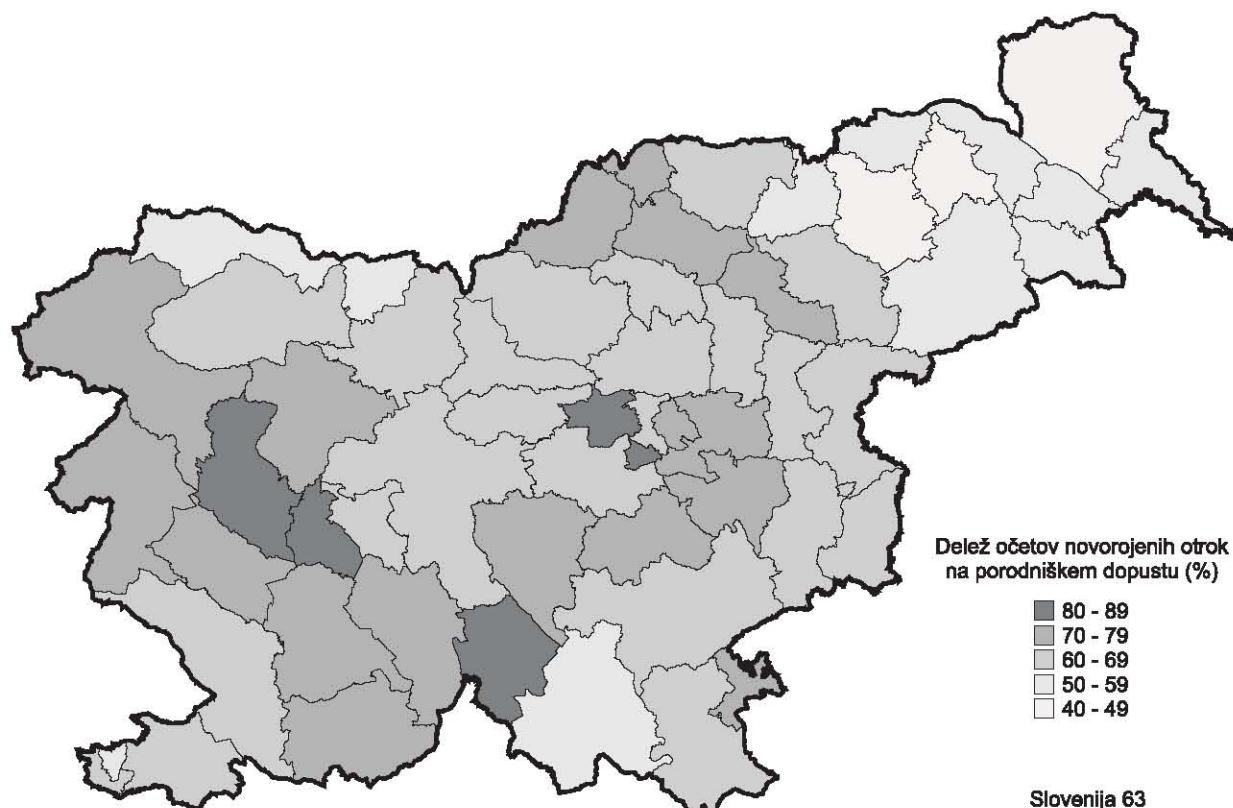
Gospodinjske aktivnosti (posamezna aktivnost =100) ¹⁾	1989			1995			
	Moški	Ženska	Oba enako	Moški	Ženska	Oba enako	Drugi
Gospodinjska opravila							
Kuhanje, priprava obrokov	2	91	7	2	59	38	13
Čiščenje stanovanja	6	83	11	1	52	30	17
Dnevno nakupovanje / nakupovanje	19	64	17	8	31	52	9
Skrb za finance, davke, varčevanje	30	34	36	6	16	72	6
Pomivanje posode	4	89	7
Ukvarjanje z otroki							
Pomoč pri šolskem delu	14	61	25	21	32	40	7
Nega otrok	3	75	22
Vzgoja otrok	5	54	41
Skrb za prehrano otrok	2	54	34	10
Oblačenje otrok	2	34	43	8
Skrb za bolne otroke	1	46	50	3
Igranje z otroki	4	8	76	7

1) Vsota vrednosti v vrsticah "kuhanje", "oblačenje" in "igranje" za leto 1995 ni enaka 100.

Vir: IDV pri FDV, IMV pri SAZU.

99) Analiza ne odgovori na vprašanje o povezanosti med dejanskim številom otrok in neenako obremenitvijo z gospodinjskimi deli.

Slika 56: Očetje na očetovskem dopustu po upravnih enotah, Slovenija, 2003

Med razlagalne dejavnike nizke rodnosti raziskovalci uvrščajo tudi t. i. doktrino "odgovornega starševstva". Po tej doktrini so starši neposredno odgovorni skrbeti za svoje otroke in ne morebiti kdo drug, na primer člani razširjene družine. S to odgovornostjo je povezana še predpostavka, da so starši dolžni skrbeti za svoje otroke tudi na škodo svojega lastnega blagostanja. V uveljavljanju te doktrine, ki je močno prispevala k naraščanju stroškov za otroke, vidijo raziskovalci rodnostnega vedenja enega glavnih vzrokov za zmanjševanje števila otrok, pa tudi za zavračanje starševstva naplomb. Ugotavljajo, da med mladimi vse bolj napreduje prepričanje, da se od njih ne more zahtevati, da bi žrtvovali svoje blagostanje za dobro svojih otrok. Obenem pa mnenjske raziskave med študenti v Sloveniji kažejo, da se za otroka odločijo šele, ko se za to odgovorno vlogo počutijo dovolj zreli. Starševstvo je za mlade skrbno pretehtana odločitev, ki praviloma pride čisto na koncu vseh izpolnjenih predpogojev (Ule in Kuhar, 2003).

V Sloveniji je prepričanje o odgovornosti staršev do svojih otrok tudi na račun lastne blaginje še močno razširjeno. Iz ankete leta 1995 izhaja, da je bilo takega prepričanja še 84 % vprašanih, starih 25–44 let. Med mlajšimi je bil delež le nekoliko nižji.

Tudi o zavračanju starševstva v Sloveniji še ni mogoče govoriti. Le 4-5 % anketirancev brez otrok je leta 1995 izjavilo, da ne nameravajo imeti otrok (Obersnel Kveder et al., 2001: 39–43). Tudi podatki iz popisov prebivalstva kažejo na to, da je delež žensk, ki ne rodijo niti enega otroka, nizek, le 7 % v generacijah, rojenih v obdobju 1936–1961. V mlajših generacijah je ta delež višji, vendar je treba upoštevati, da te generacije še niso zaključile rodne dobe. Ker se zviševanje starosti žensk ob rojstvu otrok nadaljuje, je mogoče, da se bodo deleži v mladih generacijah vendarle približali tistim v starejših.

To morda nakazujejo tudi odgovori na anketno trditev, da bi bilo dobro, če bi se v prihodnje bolj poudarila pomembnost družinskega življenja. 95 % žensk vseh starosti in enak odstotek moških, starejših od 25 let, se je s

to trditvijo strinjalo. Tudi javnomnenjske ankete kažejo, da prebivalstvo Slovenije pripisuje družinskemu življenju pomembno vlogo. Žal podatki o rojstvih tega ne potrjujejo.

Tudi mnenje o zakonski zvezi kot staromodni instituciji leta 1995 (še) ni bilo prevladujoče. Bilo pa je pogostejše med mladimi kot med starejšimi. S trditvijo, da je zakonska zveza staromodna institucija, se je strinjalo 12 % žensk, starih 40–44 let, in kar 21 % žensk v starosti 15–24 let. Med moškimi je pogostnost takega mnenja v vseh starostih večja (Obersnel Kveder et al., 2001: 42).

Ankete o rodnosti so edini način, da zberemo podatke o osebnih motivih žensk in moških oziroma parov za rojevanje otrok ali proti temu. Žal pa so bile te ankete doslej, delna izjema je le anketa iz leta 1995, vedno zasnovane tako, da so bili dobljeni rezultati reprezentativni samo za Slovenijo, ne pa tudi za manjše ozemeljske enote. Ker pa je regionalna razporeditev nekaterih pojavov, povezanih z rodnostjo, v Sloveniji izrazita, bi bilo v prihodnje primerno razmišljati o večjih vzorcih, ki bi bili reprezentativni tudi za posamezne regije. Dokler pa takih anket ni, si lahko pomagamo le s podatki iz rednih statističnih raziskovanj, predvsem iz popisov prebivalstva. Ti seveda ne omogočajo raziskovanja vrednot ali stališč, omogočajo pa raziskovanje povezav med geografskimi variacijami rodnosti in različnimi kulturnimi in socialno-ekonomskimi značilnostmi prebivalstva. Nekatere med temi značilnostmi so gotovo take, da vplivajo na vrednote in stališča, npr. vernost.

3. 3. 2 Socialno-ekonomski in kulturni dejavniki

Proučevanju socialno-ekonomskih dejavnikov rodnosti je bilo posvečenih že veliko študij. Tudi za Slovenijo je bilo opravljenih nekaj raziskav, sprva še v okviru Jugoslavije (Centar za demografska istraživanja: Raševič, 1971; Breznik, 1980; Malačič, 1984), pozneje pa v okviru Slovenije. V analizi, ki obravnava razloge za višjo rodnost prebivalstva Slovenije v primerjavi s prebivalstvom Srbije v sedemdesetih letih (Breznik et al., 1984), je J. Malačič med pomembne dejavnike višje rodnosti v Sloveniji uvrstil decentralizirano urbanizacijo, polno zaposlenost, gospodarsko rast, priseljevanje in vpliv katoliške cerkve. Priseljevanje je pozitivno vplivalo na raven celotne rodnosti v Sloveniji s povečevanjem števila potencialnih staršev in nižjo povprečno starostjo priseljenk ob rojstvih njihovih otrok, ne pa z višjim številom potomcev (Šircelj, 1985: 3–8, Josipovič, 2005: 238).

Razloge za hitro zniževanje celotne rodnosti po letu 1980 je skušala odkriti raziskava, ki je vključevala analizo povezav med časovnimi poteki celotne rodnosti in izbranimi neodvisnimi spremenljivkami v obdobju 1965–1990 ter analizo podatkov rodnostne ankete iz leta 1989¹⁰⁰). Analiza je pokazala, da je upadanje rodnosti pod raven enostavnega obnavljanja prebivalstva tesno povezano s spremenjenim načinom življenja ljudi: spremenjeno organizacijo življenja v družini, spremenjeno družbeno vlogo ženske, spremenjenim odnosom do otrok in načrtovanja družine. Poleg teh splošnih dolgoročnih procesov pa so na zniževanje vplivali procesi, ki imajo značaj periodnih učinkov: slabšanje možnosti reševanja stanovanjskega vprašanja, migracijski tokovi, v zadnjem času slabšanje materialnega standarda prebivalstva in spremembe v koledarju rojevanja (Černič Istenič, 1994: 127).

Prva empirična analiza povezav med rodnostjo in nekaterimi socialno-ekonomskimi dejavniki, zasnovana na geografskih variacijah rodnosti (podatki uradne statistike) se nanaša na začetek sedemdesetih in na začetek osemdesetih let. V tej raziskavi je bila raven rodnosti kot odvisna spremenljivka opredeljena s celotno rodnostjo v letih 1970–1972 in 1980–1982, neodvisne spremenljivke pa so bile opredeljene s krajem prebivališča, zaposlenostjo žensk, poklicem, narodnim dohodkom, izobrazbo, umrljivostjo in zakonskim stanom. Izbor neodvisnih spremenljivk je upošteval teoretične in empirične izsledke predhodnih raziskav in razpoložljive podatke uradne statistike¹⁰¹). Analiza je vključevala šestdeset takratnih občin (Šircelj, 1991).

100) Neodvisne spremenljivke: delež zunajzakonskih rojstev, število razvez na 100 porok, delež žensk od skupnega števila zaposlenih, delež študentk, migracijski saldo, indeks realnih osebnih dohodkov, število dokončanih stanovanj; povprečna starost mater ob rojstvu prvega otroka, število dovoljenih splavor na 100 porodov, število otrok v vzgojno-varstvenih ustanovah na 100 zaposlenih žensk, delež upravičencev do otroškega dodatka, število TV naročnin, delež nezaposlenih med vsemi zaposlenimi.

101) Neodvisne spremenljivke: delež nezakonskih rojstev, delež mestnega prebivalstva, delež zaposlenih žensk med nekmečkimi ženskami, starimi 15–49 let, umrljivost dojenčkov, delež kmečkega prebivalstva, narodni dohodek na prebivalca, pet stopenj izobrazbe. Predhodne raziskave M. Raševiča in D. Breznika za Jugoslavijo po republikah.

Korelacijska in regresijska analiza je pokazala, da nobena od vključenih neodvisnih spremenljivk ni izrazito povezana s celotno rodnostjo. Zmerna negativna korelacijska zveza se je pokazala le med rodnostjo in deležem mestnega prebivalstva. Sledila sta narodni dohodek in šolska izobrazba. Edina spremenljivka, ki je bila rahlo pozitivno povezana z ravnjo celotne rodnosti, je bil delež kmečkega prebivalstva (Šircelj, 1991: 302–306).

Opisani rezultati so odstopali od pričakovanj. Izkazalo se je, da je bil razlog za to neustrezen izbor odvisne spremenljivke. Celotna rodnost je namreč kazalnik, v katerem se prepletata intenzivnost in koledar pojava. Spreminjanje slednjega pa lahko bistveno spremeni vrednosti letnih kazalnikov rodnosti. Zato je bila v ponovljenih izračunih celotna rodnost zamenjana s končnim potomstvom, ki izraža intenzivnost rodnosti v generacijah.

Tako je bila hipoteza o nespremenjenem (konstantnem) koledarju rodnosti zamenjana s hipotezo o regionalno enako intenzivnem socialno-ekonomskem razvoju. Socialno-ekonomski kazalniki so se namreč nanašali na čas, ko so ženske zaključile rodno obdobje. Vendar če so socialno-ekonomski spremembe v predhodnih 30 letih potekale podobno v vseh občinah (razmerje med občinami oz. sedanjimi upravnimi enotami je ostajalo približno enako), je napaka majhna.

Rezultati korelacijske analize so bistveno drugačni. Izstopajo štiri močne negativne korelacijske odvisnosti, in sicer z deležem mestnega prebivalstva, deležem zaposlenih žensk, z narodnim dohodkom in z deležem prebivalstva z višjo in visoko izobrazbo ter pozitivna zveza med rodnostjo in deležem kmečkega prebivalstva. Za vse omenjene neodvisne spremenljivke je korelacijski koeficient višji od 0,60 tako v letu 1971 kot v letu 1981. Negativna zveza med rodnostjo in šolsko izobrazbo je toliko izrazitejša, kolikor višja je šolska izobrazba. Izkazalo se je tudi, da se je umrljivost dojenčkov, ki je bila med neodvisne spremenljivke uvrščena kot kazalnik socialnega razvoja, tako znižala, da za ta namen ni več primerna. Vključene neodvisne spremenljivke so pojasnile 71 % (1971) oziroma 66 % (1981) variance (Šircelj, 1991: 308–310).

Analizo povezav med rodnostjo in nekaterimi socialno-ekonomskimi dejavniki, zasnovana na geografskih variacijah rodnosti, smo ponovili še za leto 1991. Med letoma 1981 in 1991 se je celotna rodnost v Sloveniji znižala od 1,96 na 1,55 otroka na žensko. Korelacijske povezave pa so ostale podobne kot leta 1981. Nobena od vključenih neodvisnih spremenljivk ni bila izrazito povezana s celotno rodnostjo. Končno potomstvo žensk, starih 40–44 let, pa je bilo močno povezano z deležem mestnega prebivalstva, z deležem prebivalstva s srednjo, višjo ali visoko izobrazbo, z narodnim dohodkom na prebivalca in z deležem kmečkega prebivalstva. Prve tri korelacijske odvisnosti so bile negativne, zadnja pa pozitivna. Za vse pa je bil korelacijski koeficient enak ali višji od 0,57, stopnja tveganja pa manjša od 0,01 %. Najmočnejša je bila povezava med končnim potomstvom in deležem mestnega prebivalstva ter končnim potomstvom in deležem prebivalstva z višjo ali visoko izobrazbo (koeficient korelacije preko 0,70).

Obdobje med predzadnjim (1991) in zadnjim popisom prebivalstva (2002) je prineslo nekatere spremembe, ki se odražajo tudi v rezultatih korelacijske analize: narodni dohodek na prebivalca je kot kazalnik ekonomske moči upravne enote zamenjala bruto osnova za dohodnino na prebivalca, podatkov o deležu kmečkega prebivalstva ni več, zelo se je povečala nezaposlenost itd. Tem spremembam je prilagojen nabor neodvisnih spremenljivk (tabela 61). Poleg tega smo naboru spremenljivk dodali še tri iz skupine kulturnih dejavnikov: vernost, nevernost in materni jezik. In prav ti dejavniki so se, skupaj z deležem mestnega prebivalstva, izkazali kot tisti, ki izkazujejo najmočnejše povezave s končnim potomstvom. Najmočnejša pozitivna korelacijska povezava je med končnim potomstvom in deležem vernikov (korelacijski koeficient 0,68 pri stopnji tveganja 0,01 %), najmočnejša negativna pa med končnim potomstvom in deležem ateistov (-0,55 pri stopnji tveganja 0,01 %)¹⁰².

Za leto 2002 smo med neodvisne spremenljivke uvrstili tudi delež brezposelnih med aktivnim prebivalstvom. Povezava s končnim potomstvom in s celotno rodnostjo je negativna, statistično značilna, koeficient korelacije pa je 0,38 za potomstvo in 0,47 za celotno rodnost. Na osnovi teh rezultatov seveda ni mogoče sklepati o morebitni vzročno-posledični povezavi, je pa mogoče opozoriti na potrebo po raziskovanju posledic povečane brezposelnosti na raven rodnosti. Tuje raziskave namreč kažejo, da nezaposlenost mladih žensk, ki žive v zakonski ali zunajzakonski skupnosti, vpliva na odlaganje prvega rojstva; mlade ženske čakajo na boljše čase (Meron in Widmer, 2002: 348).

102) Ob popisu leta 2002 na vprašanje o veroizpovedi 14,1 % prebivalstva ni želelo odgovoriti, za 6,3 % oseb pa je odgovor ostal neznan.

V demografski literaturi se med posrednimi dejavniki pogosto navaja tudi avtohtonost oz. alohtonost prebivalstva. Prva analiza korelacijske povezave med priseljevanjem in ravnjo rodnosti je bila v Sloveniji izdelana za začetek osemdesetih let. Raven rodnosti je kot neodvisno spremenljivko predstavljala celotna rodnost v letih 1980–1982 v šestdesetih takratnih občinah, neodvisno spremenljivko pa je predstavljal delež priseljenih žensk iz drugih republik takratne Jugoslavije, ki so se v Slovenijo priselile po drugi svetovni vojni in bile leta 1981 stare 15–49 let. Korelacijska povezava je bila zmerna in negativna (-0,47), če so bile v analizo vključene vse takratne občine; če pa so bile iz analize izločene nekatere občine ob meji s Hrvaško, v katere so se priseljevali predvsem Hrvati iz sosednjih občin Hrvaške, se je povezava izkazala za močnejšo, korelacijski koeficient je imel vrednost -0,72 (Šircelj, 1991: 306). V letu 2002 je bila povezava še vedno negativna, a zelo šibka in neznačilna. To velja tudi, če celotno rodnost zamenjamo s končnim potomstvom.

Nepovezanost med ravnjo rodnosti in deležem priseljenega prebivalstva, kakor tudi pozitivna korelacijska povezava med rodnostjo in slovenskim maternim jezikom, je v nasprotju s še vedno razširjenim mnenjem, da je rodnost priseljenk višja od rodnosti domačink. Razlogov za neizstopajočo rodnost priseljenk je več: priseljenke izhajajo večinoma iz nizkorodnih območij, za odselitev se odločijo tiste, ki bi tudi v domačem okolju imele manj otrok kot tiste, ki ostanejo, priseljenke se hitro prilagajajo novemu okolju, ki je večinoma mestno in kot tako naklonjeno manjšemu številu otrok, če se poročijo z domačini, se prilagodijo njihovim normam glede števila otrok itd.

Iz opisanih korelacijskih analiz izhaja, da so bile v drugi polovici 20. stoletja, ko se je rodnost v Sloveniji še naprej zniževala, za njene regionalne variacije pomembni naslednji dejavniki: kraj prebivališča, izobrazba, delež priseljenega prebivalstva, delež kmečkega prebivalstva in odnos do vere. Nižja rodnost je bila povezana z višjim deležem mestnega prebivalstva, z višjo izobrazbo, z višjim deležem priseljenega prebivalstva in z višjim deležem ateistov, višja rodnost pa z višjim deležem kmečkega prebivalstva, z življenjem zunaj mest in višjim deležem verujočih. Leta 1971 in leta 1981 se je med pomembne dejavnike uvrstila tudi zaposlenost žensk, leta 1991 pa ne več. Zdi pa se, da brezposelnost postaja negativen dejavnik rodnosti.

Tabela 61: Korelacijska matrika za leto 2002 in generacije 1957–1961

Odvisne spremenljivke (y) in neodvisne spremenljivke (x)	Koeficienti korelacije		Stopnje tveganja	
	leto 2002	generacije 1957–1961	leto 2002	generacije 1957–1961
y_1 Celotna rodnost	1,00000			
y_g Končno potomstvo		1,00000		
x_1 Delež rojenih zunaj zakonske zveze	-0,29160	-0,27195	0,0264	0,0389
x_2 Delež mestnega prebivalstva	-0,27057	-0,46982	0,0400	0,0002
x_3 Delež kmetov med aktivnim prebivalstvom	0,17697	0,28451	0,1839	0,0304
x_4 Delež brezposelnih med aktivnim prebivalstvom	-0,46936	-0,38359	0,0002	0,0030
x_5 Bruto osnova za dohodnino na prebivalca	0,02192	-0,22586	0,8703	0,0882
x_6 Delež prebivalstva brez osnovne izobrazbe	0,23167	0,27965	0,0801	0,0335
x_7 Delež prebivalstva z osnovno izobrazbo	0,06849	0,35037	0,6095	0,0070
x_8 Delež prebivalstva s srednjo izobrazbo	-0,12090	-0,33348	0,3660	0,0105
x_9 Delež prebivalstva z višjo in visoko izobrazbo	-0,16714	-0,41218	0,2098	0,0013
x_{10} Delež vernikov	0,40633	0,68838	0,0016	0,0001
x_{11} Delež ateistov	-0,34254	-0,55674	0,0085	0,0001
x_{12} Delež oseb s slovenskim maternim jezikom	0,42825	0,43833	0,0008	0,0006
x_{13} Delež zaposlenih žensk med aktivnimi ženskami	-0,05770	-0,10718	0,6670	0,4232
x_{14} Delež žensk s 1. preb. na območju nekdanje Jug.	-0,03442	-0,09399	0,7976	0,4828

Viri: SURS; UMAR.

V letih 1971, 1981 in 1991 se je med pomembne dejavnike rodnosti uvrstil tudi narodni dohodek na prebivalca. Zveza je bila negativna. V letu 2002 se je zveza med bruto dohodninsko osnovo na prebivalca in rodnostjo pokazala kot zelo šibka in tudi negativna. Ker sta narodni dohodek na prebivalca in bruto osnova za dohodnino na prebivalca različna kazalnika, je težko samo na osnovi korelacijskih povezav sklepati o dejanskem pomenu ekonomske moči za raven rodnosti. Poleg tega oba ekonomska kazalnika opredeljujeta le ekonomsko raven določenega ozemlja in ne posameznika. Bruto dohodninska osnova na osebo je pri enakih dohodkih gospodinjstva nižja v tistih, v katerih je rodnost višja.

Korelacijsko zvezo med rodnostjo in vernostjo je bilo mogoče izračunati šele za leto 2002, vendar je ta povezava gotovo obstajala tudi že prej. Vernost oziroma pripadnost neki veroizpovedi nedvomno vpliva na vrednote in stališča posameznikov. Čeprav je "religioznost ljudi vse manj cerkveno dogmatska in konservativno onostranska in vse bolj svetna, zemeljska" (Roter, 1989: 24), pa podatki kažejo, da so verni vendarle bolj naklonjeni večjemu številu otrok. To je potrdila tudi regresijska analiza, v katero smo poleg končnega potomstva vključili 5 neodvisnih spremenljivk (delež mestnega prebivalstva, delež prebivalstva z višjo in visoko izobrazbo, delež vernikov, delež ateistov, delež tistih s slovenskim maternim jezikom). Kot statistično pojasnjevalni spremenljivki sta se izkazali le delež vernikov in delež oseb s slovenskim maternim jezikom.

Opisane rezultate korelacijskih analiz smo večinoma pridobili s primerjanjem končnega potomstva žensk, ki so bile ob popisih stare 40–44 let, in z različnimi neodvisnimi spremenljivkami. S tem pa smo se že dotaknili vzdolžne analize. Bistvena razlika med prečno in vzdolžno analizo je v tem, da se v kazalnikih rodnosti za koledarsko leto (npr. celotna rodnost) mešata vpliva intenzivnosti in časovnega razporeda rojstev, kar lahko, zlasti v obdobjih večjega spremenjanja časovnega razporeda (koledarja) rojstev, bistveno spremeni vrednosti kazalnikov; medtem ko kazalniki rodnosti za generacije ali kohorte prikazujejo le vrednosti čiste intenzivnosti rodnosti. Zaradi tega je za odkrivanje in merjenje vpliva različnih dejavnikov na intenzivnost rodnosti primernejša vzdolžna analiza. To dokazujejo tudi naši rezultati. Šele ko smo za odvisno spremenljivko uvedli končno potomstvo, smo dobili rezultate, ki so glede na dosedanja teoretična spoznanja blizu pričakovanim.

3. 3. 3 Zakonodaja

Na raven rodnosti lahko vpliva tudi zakonodaja, predvsem tista, ki rodnemu vedenju prebivalstva postavlja pravne okvire. Za obdobje, ki ga obravnavamo, je to predvsem zakonodaja v zvezi z uravnavanjem rodnosti, s porodniškim oziroma starševskima dopustom ter različnimimi oblikami pomoči družinam z otroki. Poleg navedenih lahko na rodno vedenje vplivajo tudi zakonodaje z drugih področij (delovna razmerja, zdravstveno in pokojninsko zavarovanje, stanovanja itd.), vendar jih v tem besedilu ne bomo obravnavali.

Uravnavanje rodnosti

Z izrazom uravnavanje rodnosti označujemo postopke, s katerimi pari, posamezniki ali posameznice preprečujejo zanositev, jo prekinejo ali zdravijo neplodnost. Najstarejši so predpisi v zvezi z umetno prekinitvijo nosečnosti.

Umetna prekinitve nosečnosti

V delu javnosti pa tudi v nekaterih strokovnih krogih je bilo dolgo razširjeno mnenje, da je zniževanje rodnosti povezano s pravico do umetne prekinitve nosečnosti. Vendar so izkušnje držav, ki so ostro posegle v že pridobljene pravice do umetne prekinitve nosečnosti (npr. Romunija leta 1967) ta mnenja močno omajale.

V Jugoslaviji je bila medicinska indikacija za umetno prekinitve nosečnosti (dovoljeni splav) uzakonjena leta 1929 (Rožman, 2001: 115). Dobrih 20 let pozneje, leta 1952, so bile medicinskim indikacijam dodane še socialno-medicinske. Pri ginekoloških zavodih so bile ustanovljene zdravniške dvostopenjske komisije za dovolitev odprave plodu, ki so imele široka pooblastila za t. i. socialne vidike (Borisov, 1995: 232–238). S sprejetjem ustave SFR

Jugoslavije leta 1974 je postal splav pravica ženske¹⁰³⁾. Zakon o zdravstvenih ukrepih za uresničevanje pravice do svobodnega odločanja o rojstvu otrok (Uradni list RS, št. 11/77) je določil, da se umetna prekinitev nosečnosti opravi na zahtevo nosečnice do desetega tedna nosečnosti, po desetem tednu nosečnosti pa o tem odloča komisija.

Ustava Republike Slovenije iz leta 1991 odločanja o rojstvih otrok ne uvršča več med pravice, temveč med svoboščine¹⁰⁴⁾. Pot do želenega splava se s tem ni spremenila. Zakon o zdravstvenih ukrepih za uresničevanje pravice do svobodnega odločanja o rojstvu otrok je v pretežni meri še vedno pravni temelj zdravstvene dejavnosti, ki jo ureja.

Razprave v prid dovoljenim splavom kot sredstvu načrtovanja rojstev in proti njim so bile v Sloveniji pogoste zlasti v sedemdesetih in osemdesetih letih. Ko se je v začetku osemdesetih let rodnost začela hitro zniževati, so nekateri razloge za to pripisali naraščajoči pogostnosti dovoljenih splavov kot posledici pravice do svobodnega odločanja o rojstvih otrok. Vendar primerjava krivulj, ki ponazarjata celotno splavnost in celotno rodnost za daljše časovno obdobje (slika 43), pokaže, da taka zveza ne obstaja. Po letu 1977, ko je bila umetna prekinitev nosečnosti dovoljena do 10. tedna nosečnosti izključno na zahtevo nosečnice, se je pogostnost dovoljenih splavov res povečala, vendar le v posebnih skupinah prebivalstva, in to le za določen čas (poglavlje 3.2.6.). Rodnost je ostala enaka: med mladimi se je še nekaj let povečevala, med starejšimi pa še naprej zniževala (slika 17).

Sterilizacija

Zakon o zdravstvenih ukrepih za uresničevanje pravice do svobodnega odločanja o rojstvih otrok iz leta 1977 je tudi določil, da ima človek pravico, da mu zdravnik svetuje in predpiše najprimernejše kontracepcijsko sredstvo. Omenja tudi sterilizacijo. Ta je lahko samo prostovoljna. Opravi se lahko osebi, ki je razsodna in stara najmanj 35 let. Omejitvi odpadeta, če je treba sterilizacijo opraviti iz zdravstvenih razlogov (Zupančič, 2001).

Zdravljenje zmanjšane plodnosti

Pari, ki si želijo otrok, a jih zaradi zmanjšane plodnosti ne morejo imeti, imajo vedno več možnosti, da svoje želje kljub temu uresničijo. Zakonsko podlago za zdravljenje zmanjšane plodnosti je dal vsaj že Zakon o zdravstvenih ukrepih pri uresničevanju pravice do svobodnega odločanja o rojstvih otrok iz leta 1977. Del, ki se nanaša na zdravljenje neplodnosti, je bil nato leta 2000 urejen z novim Zakonom o zdravljenju neplodnosti in postopkih oploditve z biomedicinsko pomočjo. Podatkov o številu oploditev z biomedicinsko pomočjo ni, ker ustrezni register ni vzpostavljen. Za zdaj Inštitut za varovanje zdravja zbira le podatke o umetnih osemenitvah; te pa so le ena izmed oblik pomoči neplodnim parom. Tudi podatkov o postopkih zunajtelesne oploditve (IVF, ICSI itd.), ki so v zadnjih letih pomembnejši, ni.

Porodniški in starševski dopust

Plačan porodniški dopust je pomemben ukrep, ki prispeva k razreševanju protislovja med starševsko funkcijo in ekonomsko dejavnostjo človeka v industrijsko razvitem svetu (Malačič, 1987, 423). Ker je tesno povezan z razvojem industrijskega načina proizvodnje in vključevanjem žensk vanjo, se je prvič pojavil ob koncu 19. stoletja (Švica 1878, Nemčija 1883). V začetku 20. stoletja je bilo državno zavarovanje porodnic sprejeto v Italiji, Franciji, Norveški, Švici, Rusiji, Romuniji, Angliji, Srbiji, razširitev zavarovalnih zakonov pa v Nemčiji, Avstriji, Madžarski in Luksemburgu (Kollontaj, 1982: 42–43). Šele v novejšem času se uvaja denarno nadomestilo tudi za nezaposlene matere (starše), ki doma vzugajajo svoje najmlajše otroke (Stropnik, 1997).

103) 233. člen: Pravica človeka je, da svobodno odloča o rojstvih otrok. Ta pravica se lahko omeji samo iz zdravstvenih razlogov. V zvezi z uresničevanjem te pravice zagotavlja družbena skupnost potrebno izobrazbo in ustrezno socialno varstvo in zdravstveno pomoč v skladu z zakonom.

104) 55. člen: Odločanje o rojstvih svojih otrok je svobodno. Država zagotavlja možnosti za uresničevanje te svoboščine in ustvarja razmere, ki omogočajo staršem, da se odločajo za rojstva svojih otrok.

Na ozemlju Slovenije je bilo bolniško zavarovanje uvedeno leta 1888 (Avstrija) oziroma leta 1891 (Ogrska in Italija). V Avstriji je bilo zavarovanje prisilno, in sicer za vsa obrtna podjetja, obsegalo pa je samo podpore bolnikom in porodnicam ter izplačilo pogrebnine (Vilfan, 1996: 500). Od bolniških blagajn, ki so izvajale bolniško zavarovanje, so porodnice prejemale 4 tedne po porodu 60 % običajne (povprečne) mezde, ki se je imenovala hranarina. Zavarovanci so imeli pravico do zdravniške oskrbe, porodniške pomoči, zdravil in po potrebi tudi pravico do zdravljenja v bolnišnici (Kresal, 1998: 160).

Leta 1922 je bil za Slovenijo sprejet Zakon o zavarovanju delavcev, ki je veljal za vse zaposlene delavce, razen poljedelskih delavcev in dninarjev. Po tem zakonu so imele zavarovanke pravico do brezplačne babiške pomoči in zdravljenja; dva meseca pred porodom in dva meseca po porodu so imele pravico do podpore za porodnice v znesku treh četrtin zavarovane mezde. Podpora za opremo dojenčka je znašala štirinajstdnevno zavarovano mezdo. Zavarovanke, ki so dojile svojega otroka še po preteku porodniške podpore, so imele še 20 tednov pravico do podpore v višini polovične mezde. Zavarovanke, ki so z zdravniškim potrdilom dokazale, da same niso mogle dojiti otroka, so imele namesto podpore pravico do brezplačne hrane za dojenčka v tem času. Pravico do porodniške podpore je pridobila zavarovanka šele po trimesečnem članstvu pri zavarovalnem zavodu (Kresal, 1998: 172).

Po drugi svetovni vojni so bile v Jugoslaviji do porodniškega dopusta, ta je sprva trajal 105 dni in bil sredi 60. let podaljšan na 135 dni, upravičene vse zaposlene ženske (Jogan, 2001: 219). Leta 1970 je zakon o delovnih razmerjih (Uradni list SFRJ št. 12/1970) določil, da ima ženska pravico do porodniškega dopusta, ki traja neprekinjeno najmanj 105 dni in ga mora obvezno začeti 28 dni pred porodom. Ženska z otrokom, mlajšim od 8 mesecev, ima pravico delati 4 ure dnevno (Breznik, 1972: 287)¹⁰⁵⁾.

S 1. januarjem leta 1975 je bil v Sloveniji porodniškemu dopustu dodan dopust za nego in varstvo otroka. Trajal je 141 dni in ga je bilo mogoče izrabiti tudi s polovičnim delovnim časom (v tem primeru je trajal 282 dni). Porodniški dopust in dopust za nego in varstvo otroka sta skupaj trajala 246 dni, to je 8 mesecev oziroma eno leto, če je mati koristila dopust za nego in varstvo s 4-urnim delovnikom. Pravica do porodniškega dopusta je bila zagotovljena tudi očetu-delavcu ali drugemu delavcu, ki neguje ali varuje otroka, če mati umre, zapusti otroka ali pa ga ni sposobna negovati in varovati (Letopis, 1982: 63).

Od 1. junija leta 1978 je bil porodniški dopust podaljšan na eno leto in možnost skrajšanega delovnega časa na 17 mesecev, če sta se hkrati rodila dva ali več živorojenih otrok ali je bil otrok telesno ali duševno težje prizadet. (Letopis, 1982: 63).

Leta 1982 so bile med upravičenke do porodniškega dopusta vključene tudi združene kmetice.

Februarja 1986 je bil dopust za nego in varstvo otroka podaljšan na 260 dni, kar skupaj s porodniškim dopustom znesе eno leto¹⁰⁶⁾. Dopust za nego in varstvo otroka lahko izrabi mati, oče ali oseba, ki otroka neguje. Oče lahko to pravico uveljavi le, če se s tem strinja mati ali če mati ni zmožna skrbeti za otroka. Leta 2003 je bilo med starši, ki so koristili dopust za nego in varstvo otroka, 2,3 % očetov. Koristnikom pripada 100 odstotno nadomestilo plače.

Po končanem porodniškem dopustu in dopustu za nego in varstvo otroka je lahko upravičenka (upravičenec) uveljavila pravico do dela s skrajšanim delovnim časom do tretjega leta otrokove starosti, če se je s tem strinjal delodajalec (Zakon o medsebojnih razmerjih delavcev v združenem delu in o delovnih razmerjih med delavci in zasebnimi delodajalci, Uradni list SRS, 18/1974). Skrajšan delovni čas je lahko trajal najmanj 4 ure dnevno.

105) Mednarodna organizacija dela je ob svoji ustanovitvi leta 1919 sprejela konvencijo št. 3 o zaposlovanju žena pred porodom in po njem. Leta 1952 je bila revidirana s konvencijo št. 103 o varstvu materinstva. To konvencijo je spremljalo še istoimensko priporočilo št. 95. Po tej konvenciji imajo vse ženske, zaposlene v industrijskih podjetjih in zaposlene pri neindustrijskih in kmetijskih delih, pravico do porodniškega dopusta, ki traja najmanj 12 tednov, del tega dopusta pa je treba obvezno izkoristiti po porodu. Med porodniškim dopustom ima ženska pravico do denarnega nadomestila in zdravniške nege. To Konvencijo (št. 103) je Jugoslavija ratificirala leta 1955. (Kyovski in Radovan, 1975:173–180).

106) Dopust za nego in varstvo otroka se podaljša za 30 dni, če starša že skrbita za vsaj dva otroka, mlajša od 8 let, za 60 dni, če že skrbita za tri, in za 90 dni, če že skrbita za 4 ali več otrok, mlajših od 8 let.

Ker je upravičenka (upravičenec) prejemala plačo za skrajšani delovni čas in ker je morala sama plačevati prispevke za zdravstveno in pokojninsko zavarovanje, so to možnost izkoristile le redke matere. Po sprejetju zakona o starševskem varstvu in družinskih prejemkih leta 2001 z veljavnostjo od 1.1.2002 dalje (Uradni list št. 97/2001), po katerem prispevke za zdravstveno in pokojninsko zavarovanje plačuje država in sicer od višine minimalne plače, pa se je njihovo število povečalo. Leta 2002 je možnost skrajšanega delovnega časa zaradi starševstva izkoristilo približno 800 upravičenk (cev), leta 2004 pa že 2970.

Z letom 2003 se je začel postopoma uvajati starševski dopust, ki je namenjen očetom; 15 dni ga morajo izrabiti v času porodniškega dopusta matere, ostalih 75 dni pa do otrokovega 8. leta starosti. Zaradi finančnih omejitev države njegovo uvajanje poteka postopoma: 15 dni leta 2003, 45 dni v letu 2004 in 90 dni v letu 2005 in dalje. Te spremembe je prinesel Zakon o starševskem varstvu in družinskih prejemkih (Uradni list RS, št. 97, 2001: 9345-9359)¹⁰⁷⁾. Do uveljavitve tega zakona je bila pravica do porodniškega dopusta in dopusta za nego in varstvo otroka pravica iz dela, odtlej pa je ukrep družinske politike. To pomeni, da poleg zaposlenih lahko določene pravice uveljavljajo tudi brezposelni in študentje (Jujič, 2005: 36).

Očetom na očetovskem dopustu pripada 100-odstotno denarno nadomestilo plače le za 15 dni. Za preostalih 75 dni država zagotavlja plačilo prispevkov za socialno varnost od minimalne plače. Poleg tega očetovsko nadomestilo ne more biti višje od dvainpolkratnika povprečne mesečne plače v RS.

Mnogi strokovnjaki so prepričani o pozitivnih vplivih daljšega porodniškega dopusta na rodnost. Ob koncu sedemdesetih in v začetku osemdesetih let so pozitiven odziv na podaljšanje porodniškega dopusta zaznali na Madžarskem, nekdanjem Češkoslovaškem in nekdanji DR Nemčiji, vendar le za kratek čas. Dolgoročnih učinkov ni bilo zaznati. V Jugoslaviji je bila sredi osemdesetih let izdelana posebna študija, ki naj bi odgovorila na vprašanje, zakaj je raven rodnosti v Srbiji nižja kot v Sloveniji. Po mnenju nekaterih avtorjev študije naj bi bil prav porodniški dopust, ki je bil v sedemdesetih letih v Sloveniji daljši kot v drugih republikah nekdanje Jugoslavije, pomemben dejavnik vzdrževanja rodnosti na ravni obnavljanja; v drugih republikah, kjer je bil porodniški dopust krajši, je rodnost padala (Malačič, 1987: 427).

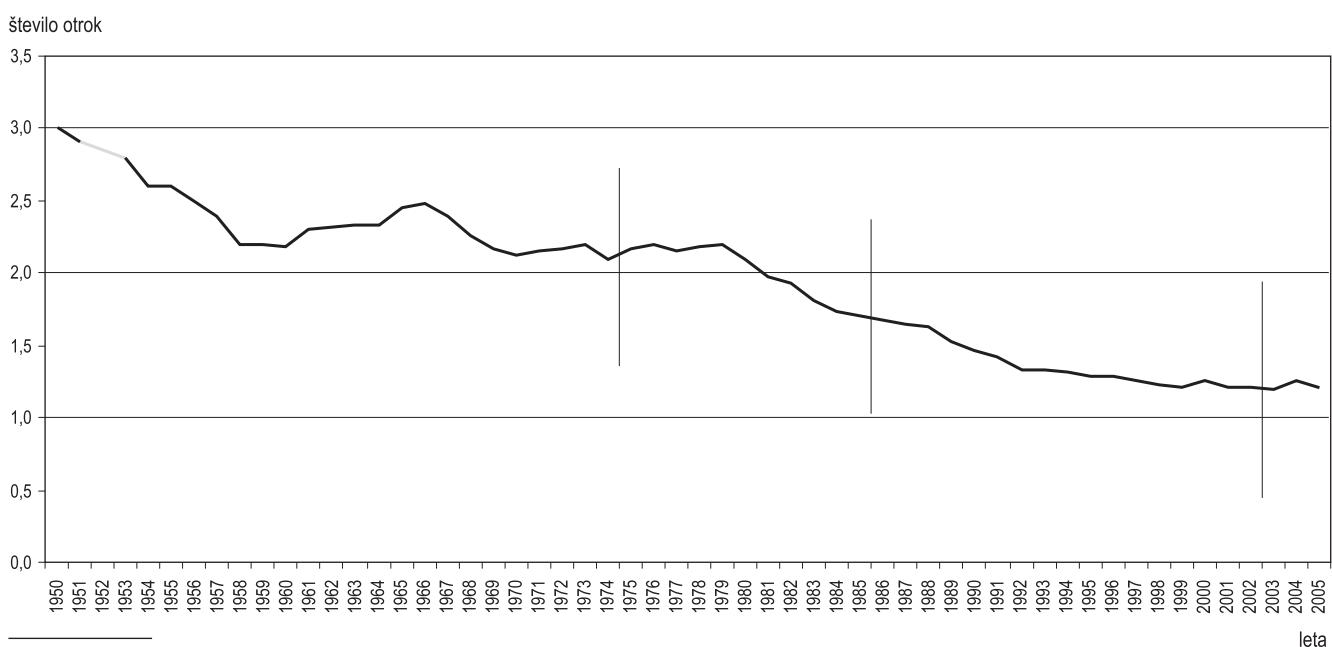
Slika 57 prikazuje potek celotne rodnosti v Sloveniji od leta 1950 do leta 2004. Na tej krivulji sta označeni leti, v katerih je bil podaljšan porodniški dopust, leto 1975 in leto 1986. Leta 1974 se je rodnost rahlo znižala, vendar se je že naslednje leto vrnila na vrednost iz leta 1973 (morda so nekateri malo počakali zaradi razprav pred sprejetjem zakona, zato da so postali upravičeni do daljšega porodniškega dopusta). V letih 1987 in 1988 se je zniževanje rodnosti nekoliko zaustavilo, nato pa se je upad nadaljeval. V teh dveh letih se je tudi začasno zaustavilo zviševanje povprečne starosti žensk ob rojstvu vseh in prvih otrok. Podaljšan porodniški dopust je morda vzpodobil nekatere pare, da so malo pohiteli z odločitvijo za otroka. Vendar pa dolgotrajnejših ali izrazitih sprememb v rodnem obnašanju te spremembe niso prinesle. To seveda ne pomeni, da je porodniški oziroma starševski dopust nepomemben, ni pa zadosten ukrep za vzpodbujanje večjega števila rojstev.

Konec leta 1994 je bil v zakonodajni postopek predložen predlog za podaljšanje dopusta za nego in varstvo otrok na 3 leta. Sprožil je obširne javne razprave. Javnomenjska raziskava (Delo stik) je pokazala, da je bilo približno polovico vprašanih naklonjenih predlogu, polovica pa ne. Podpora predlogu je bila znatno višja med vernimi kot med vernimi; nasprotovanje omenjenemu predlogu pa je naraščalo z višanjem izobrazbe vprašanih (Gorše, 1998:54). Predlog ni bil sprejet.

Očetom je bila individualna pravica do starševskega dopusta prvič dodeljena ob koncu leta 2001. Namen takšnega zakonskega določila (Zakon o starševskem varstvu in družinskih prejemkih) je vzpodbujanje enakopravne vloge obeh staršev pri vzgoji in varstvu otrok. Leta 2003 je 15-dnevni plačani očetovski dopust izrabilo 63 % očetov otrok, rojenih v tem letu, leta 2004 pa 70,5 %. O morebitnih demografskih posledicah vključevanja očetov v skrb za otroke bomo lahko sodili lahko šele čez nekaj let (slika 57).

107) Direktiva Sveta Evropske unije 96/34/EC, sprejeta 3. junija 1996 (Official Journal L 145, 19/06/1996) določa, da naj bi trajala individualna neprenosljiva pravica do starševskega dopusta za vsakega starša najmanj 3 mesece, do osmega leta otrokove starosti.

Slika 57: Celotna rodnost in spremembe zakonodaje o porodniškem oziroma starševskem dopustu, Slovenija, 1953–2005

Viri: Demografska, 1959–1991; Prebivalstvo, 2005; SURS; lastni izračuni.

Pomoč družinam z otroki (družinski prejemki)

Uvajanje pomoči družinam z otroki je, podobno kot uvajanje porodniškega dopusta, povezano z industrializacijo. Država z dodeljevanjem različnih denarnih pomoči družinam z otroki poskuša zmanjšati socialne razlike, v novejšem času pa tudi vzpodbujuči nastajanje družin z več kot enim ali dvema otrokoma.

Otroški dodatek

V obdobju med prvo in drugo svetovno vojno je v Jugoslaviji otroški dodatek (t. i. družinski dodatek) pripadal samo uslužbencem in delavcem, katerih delodajalec je bila država.

Po drugi svetovni vojni so bili vsi zaposleni v Sloveniji upravičeni do otroškega dodatka za svoje otroke¹⁰⁸⁾. Takrat je ta prejemek predstavljal pomemben dodatek k družinskemu proračunu. Leta 1952 je bil uveden dohodkovni cenzus, sredi šestdesetih let pa se je otroški dodatek spremenil v socialnovarstveni prejemek, do katerega so bile upravičene le najrevnejše družine. To spremembo so opravičevali s tem, da bo družba namenjala več sredstev za sofinanciranje organizirane vzgoje in varstva predšolskih otrok (Stropnik, 1997: 180). V šestdesetih letih je otroške dodatke prejemalo približno 300 000 otrok (Statistični, 1967: 417).

Po ratifikaciji Konvencije ZN o otrokovih pravicah leta 1992 (Uradni list RS 35/1992) so se pojavila prizadevanja za uvedbo univerzalnega otroškega dodatka; otroške dodatke naj bi prejemali vsi otroci v enakem znesku. Posledica teh prizadevanj je bil zakon iz leta 1993, po katerem so do otroškega dodatka upravičeni vsi otroci s stalnim prebivališčem v Sloveniji, če živijo v družinah, v katerih dohodek na družinskega člena ne presega določene višine¹⁰⁹⁾. Od leta 1991 dalje je to odstotek od povprečne plače vseh zaposlenih v Sloveniji.

S spremembami in dopolnitvami Zakona o družinskih prejemkih iz leta 1999 je postala od 1. 5. 1999 višina

108) Leta 1945 je bil za Jugoslavijo sprejet Pravilnik o otroškem dodatku, leta 1967 pa je izšel zvezni zakon o financiranju družbene zaščite otrok, na osnovi katerega je še isto leto Slovenija sprejela svoj zakon (Mladenovič, 1973: 176–178).

109) Z letom 2005 bo pravica razširjena na vse otroke s prebivališčem v Sloveniji.

otroškega dodatka odvisna tudi od števila otrok v družini, ki so upravičeni do otroškega dodatka; najnižja je za prvega otroka, višja za drugega, za tretjega in naslednje otroke pa najvišja. Določena je v nominalnih zneskih. Višina otroškega dodatka se poveča za 10 %, če otrok živi v enostarševski družini, in za 20 %, če ni vključen v predšolsko vzgojo.

Leta 1990 je otroške dodatke prejemovalo 152 323 otrok, leta 1994 pa le 100 tisoč. Med letoma 1993 in 1996 se je število otrok, prejemnikov otroškega dodatka podvojilo, se do leta 2001 povečalo na 412 000, odtlej se rahlo zmanjšuje (Program, 2000: 102-103 in Statistične, 2005: št. 2)¹¹⁰⁾.

Denarna vrednost otroških dodatkov se je spremajala. Leta 1993 je povprečna višina otroškega dodatka na otroka predstavljala 9,2 % povprečne neto plače na zaposlenega. Do leta 1998 se je ta odstotek znižal na 5,4 %, od leta 2000 dalje predstavlja približno 7,2 % povprečne neto plače. Povečanje deleža je posledica sprememb in dopolnitev Zakona o družinskih prejemkih (Uradni list RS, št. 26/99).

Drugi družinski prejemki

Poleg otroških dodatkov sodijo v družinske prejemke še pomoč ob rojstvu otroka, starševski dodatek, dodatek za nego otroka, dodatek za veliko družino, delno plačilo za izgubljeni dohodek. Dodatek za nego otroka in delno plačilo za izgubljeni dohodek sta namenjena staršem hudo bolnih otrok in otrok z duševno ali telesno prizadetostjo; prvi je bil uveden z letom 1996, drugi pa z letom 2003 (Statistične, 2005: 13-14).

Pomoč ob rojstvu otroka (oprema za novorojenca) je bila uvedena 1. januarja 1978. Do 30. junija 1979 so starši prejemali denarno pomoč, 1. julija 1979 pa je bil uveden standardni zavitek za opremo novorojenca. Starši so lahko izbirali med zavitkom in denarno pomočjo. Upoštevajo ugotovitve, kako se starši odločajo o obliki pomoči, je postal s 1. majem 1980 zavitek edina oblika pomoči pri opremi novorojenca (Letopis, 1982: 64) vse do leta 1992. Od leta 1993 dalje pa lahko starši ponovno izbirajo med zavitkom in denarno pomočjo. Vedno več staršev se odloča za denarno pomoč; koncem devetdesetih let 30%, leta 2004 pa že 83,5 % (Program, 2000:106 in Statistične, 2005:15).

Dodatek za veliko družino je bil uveden z zakonom o starševskem varstvu in družinskih prejemkih iz leta 2001 (Uradni list RS št. 97/2001). To je letni dodatek družini s tremi ali več otroki. Z zakonom določena višina dodatka, 70 000 SIT je bila uveljavljena postopoma: 25 000 za leto 2002, 50 000 za leto 2003, 70 000 za leto 2004. Število prejemnikov je leta 2002 znašalo 23 946 in je do leta 2004 naraslo na 24 419.

Starševski dodatek je denarna pomoč staršem, kadar po rojstvu otroka le-ti niso upravičeni do starševskega nadomestila (porodniško nadomestilo, nadomestilo za nego in varstvo otroka, očetovsko nadomestilo ter posvojiteljsko nadomestilo). Prejema ga 365 dni v višini 52 % zajamčene plače. Uveljavljen je bil z zakonom o družinskih prejemkih leta 1993. Število upravičencev niha med 2 in 3 tisoč. Do uveljavitve Zakona o družinskih prejemkih (1993) do družbene pomoči v zvezi z rojstvom otroka niso bile upravičene gospodinje in nekatere kmečke matere.

Davčne olajšave

Poleg omenjenih družinskih prejemkov starši lahko uveljavljajo tudi davčne olajšave za otroke. Uvedene so bile ob sprejetju Zakona o dohodnini leta 1990 (Uradni list RS 48/1990) in dopolnjena leta 1993 (Zakon o dohodnini, Uradni list 71/1993). Znesek posebne olajšave za vzdrževane družinske člane je izražen v odstotku od povprečne letne plače zaposlenih v Republiki Sloveniji. Za prvega otroka znaša 10 %, za vsakega nadaljnjega pa se poveča za 5 % (za dva je to 25 %, za tri 45 % itd.)

Iz tega kratkega pregleda lahko povzamemo, da pomoč družinam z otroki od začetka devetdesetih let dalje doživlja spremembe, ki povečujejo krog upravičencev. Poleg tega dobivajo nekatere od teh pomoči, ki so bile sprva namenjene samo zmanjševanju dohodkovnih razlik med družinami, ki jih povzroči različno število otrok,

110) Otrok je oseba do 15. leta starosti oz. do 26. leta, če se šola.

vlogo spodbujevalcev za odločanje za več kot enega otroka (progresivna lestvica otroških dodatkov, dodatek za veliko družino, progresivna lestvica dohodninskih olajšav). Vključevanje očetov v skrb za otroke in povečevanje možnosti dela s skrajšanim delovnim časom pa so ukrepi, ki naj bi olajšali usklajevanje delovnih in družinskih obveznosti. Nekateri od teh ukrepov so še zelo sveži, zato o njihovem morebitnem vplivu na povečanje rodnosti še ni mogoče govoriti. Število družin, ki so prejele dodatek za veliko družino, se je od leta 2002 do 2004 sicer povečal, vendar razlika ni tolikšna, da bi jo lahko pripisali (samo) višji rodnosti. Celotna rodnost tretjih otrok se je v letih 2003 in 2004 res povečala v primerjavi z letom 2002, vendar so razlike majhne.

Ustanove za vzgojo in varstvo predšolskih otrok (vrtci)

Tako kot v drugih nekdanjih socialističnih državah je tudi politika v nekdanji Jugoslaviji po drugi svetovni vojni spodbujala zaposlovanje žensk. Ta proces je dodatno pospeševala gospodarska nuja ali pa želja po doseganju višje življenjske ravni, kot bi si jo družina lahko zagotovila le z eno plačo. Ne kaže zanemariti niti dejstva, da je pri nas delovni status bil (in je še vedno) predpogoj za upravičenost do različnih prejemkov, ki izboljšujejo ekonomski položaj družine. Vse to je prispevalo k relativno hitremu spremnjanju tradicionalne predstave o ženski vlogi. V kasnejših letih se je zaposlovanje žensk povečevalo tudi zaradi porasta števila enoroditeljskih družin (Stropnik, 1997: 81). Posledica vsega tega je bilo hitro naraščanje deleža žensk med zaposlenimi; že leta 1976 je dosegel 43,4 % (SR Slovenija, 1978: 40)

Slovenska družba ni pravočasno reagirala na porast zaposlovanja žensk z odpiranjem mest v vrtcih in drugih organiziranih oblikah predšolske vzgoje. Povpraševanje je bilo večje od ponudbe. Razmere so se pričele izboljševati po letu 1980, na kar je vplivalo tudi izrazito zmanjšanje števila rojstev po tem letu. Leta 1981 je znašal odstotek odklonjenih otrok (število odklonjenih v primerjavi z vpisanimi) 21,5 %, leta 2004 pa 4,6 % ali 2500 otrok. Ta podatek predstavlja vsoto števila odklonitev v posameznih vrtcih, ne pa števila otrok, ki se niso mogli vključiti v vrtce. To število je nedvomno nižje, vendar žal ne vemo, kolikšno.

Leta 1948 je bilo v vrtce vključenih 2,2 % predšolskih otrok, leta 1961 7,7 %. Leta 1981 je bilo v vrtce in druge oblike varstva (varstvene družine) vključenih že 36,5 % (SR Slovenija, 1982: 86), leta 2004 pa 61,4 %. To je razmeroma visok delež. V vrtce so vključeni predšolski otroci ne glede na družinske dohodke. K temu je prispeval način subvencioniranja cen programov predšolske vzgoje, ki upošteva povprečni dohodek na družinskega člena in s tem bolj razbremenjuje revnejše družine (Stropnik, 1997: 143).

Ta sicer nepopoln pregled zakonskih predpisov kaže, da slovenska država namenja skrbi za otroke in njihove starše razmeroma veliko pozornost. Ta se je v zadnjih letih še okrepila. Kljub temu se rodnost še naprej znižuje (generacijski kazalniki) oziroma v zadnjih letih stagnira (letni kazalniki). To seveda ne pomeni, da skrb države ne vpliva na rodno vedenje ljudi. Primerjalna analiza demografskega vedenja evropskih prebivalstev je namreč pokazala, da je razlika med želenim in dejanskim številom otrok manjša v državah, ki zagotavljajo boljše varstvo otroštva (npr. Francija, Velika Britanija) kot pa v državah, kjer je slabše (npr. Italija) (Colman, 1996). V Sloveniji ta razlika ni velika (poglavje 3. 3. 1).

Tabela 62: Celotna rodnost in povprečna starost žensk ob rojstvu njihovih otrok, upravne enote, Slovenija, od 1970–1972 do 2000–2002

Upravna enota	Celotna rodnost				Povprečna starost			
	1970–1972	1980–1982	1990–1992	2000–2002	1970–1972	1980–1982	1990–1992	2000–2002
Slovenija	2,17	2,00	1,41	1,23	26,2	25,4	26,1	28,5
Ajdovščina	2,39	2,03	1,63	1,35	27,5	26,1	26,8	29,2
Brežice	1,88	1,85	1,51	1,22	25,8	24,8	25,0	27,8
Celje	1,94	1,83	1,32	1,14	26,8	25,6	25,8	28,4
Cerknica	2,53	2,19	1,86	1,26	27,2	25,7	25,6	28,7
Črnomelj	2,14	2,09	1,58	1,28	26,0	25,6	25,1	27,6
Domžale	2,54	2,03	1,65	1,35	26,9	25,8	26,0	28,9
Dravograd	2,17	2,07	1,43	1,14	25,9	25,2	25,6	27,3
Gornja Radgona	2,26	2,18	1,41	1,04	26,9	25,5	24,8	27,5
Grosuplje	2,61	2,43	1,75	1,46	27,3	25,9	25,7	28,5
Hrastnik	1,62	1,68	1,22	1,17	25,0	24,8	24,4	27,3
Idrija	2,27	2,08	1,58	1,31	27,3	26,4	25,9	28,6
Ilirska Bistrica	2,14	1,94	1,21	1,06	26,5	25,6	25,3	28,7
Izola/Isola	1,73	1,77	1,21	1,10	25,5	25,1	26,3	29,4
Jesenice	1,95	1,75	1,31	1,26	25,6	24,9	25,5	27,9
Kamnik	2,27	2,16	1,51	1,44	27,0	25,8	26,0	28,7
Kočevje	1,93	2,03	1,45	1,21	26,2	24,9	24,8	27,4
Koper/Capodistria	1,99	1,68	1,26	1,05	25,8	25,6	26,1	29,4
Kranj	2,35	2,03	1,49	1,30	26,6	25,6	25,8	28,8
Krško	2,33	2,02	1,49	1,35	26,5	25,3	25,3	28,0
Laško	2,24	1,99	1,49	1,27	27,0	25,3	25,5	28,1
Lenart	2,61	2,25	1,60	1,36	27,4	25,4	25,6	27,7
Lendava/Lendva	1,93	2,10	1,43	1,05	26,4	24,8	25,0	27,1
Litija	2,36	2,28	1,49	1,32	26,8	25,5	25,8	28,3
Ljubljana	1,18	29,7
Ljubljana Bežigrad	1,86	1,92	1,33	...	26,7	26,5	26,7	...
Ljubljana Center	1,88	1,77	1,30	...	27,1	26,7	27,1	...
Ljubljana Moste Polje	2,04	1,91	1,33	...	26,3	25,9	26,3	...
Ljubljana Šiška	2,07	1,89	1,31	...	26,6	26,2	26,8	...
Ljubljana Vič Rudnik	2,30	2,11	1,52	...	26,9	25,9	26,5	...
Ljutomer	2,37	1,91	1,50	1,15	26,6	25,1	25,3	27,0
Logatec	2,85	2,41	1,86	1,48	27,8	26,5	25,6	28,4
Maribor	1,95	1,64	1,17	1,06	25,8	25,2	25,9	28,4
Metlika	2,34	1,98	1,47	1,30	26,4	25,1	25,6	27,1
Mozirje	2,27	2,1	1,81	1,44	27,7	26,2	25,4	28,2
Murska Sobota	2,01	1,93	1,35	1,13	26,5	24,8	25,2	27,3
Nova Gorica	2,17	1,89	1,29	1,13	26,6	25,7	26,3	29,4
Novo mesto	2,49	2,09	1,64	1,38	27,1	25,5	25,5	28,1
Ormož	2,50	1,91	1,58	1,18	26,4	25,1	24,4	27,3
Pesnica	1,25	1,30	24,4	27,3
Piran/Pirano	1,88	1,70	1,17	0,99	25,8	25,7	26,4	29,4
Postojna	2,10	2,22	1,36	1,26	26,3	25,4	25,9	28,4
Ptuj	2,33	2,05	1,44	1,11	26,6	25,3	25,1	27,8
Radlje ob Dravi	2,25	2,18	1,53	1,26	26,6	25,0	23,8	27,1
Radovljica	2,14	1,91	1,50	1,25	26,6	26,0	25,8	28,7
Ravne na Koroškem	2,01	1,83	1,36	1,25	25,8	24,7	25,1	27,8
Ribnica	2,41	2,41	1,95	1,50	27,2	26,0	25,6	28,2
Ruše	1,24	1,19	25,2	27,6
Sevnica	2,27	2,03	1,47	1,32	27,0	25,5	24,9	28,1
Sežana	1,99	1,89	1,35	1,10	26,4	25,2	26,1	29,1
Slovenj Gradec	2,34	2,06	1,39	1,24	26,5	25,4	24,7	27,8
Slovenska Bistrica	2,23	2,06	1,46	1,24	26,3	25,4	25,0	28,1
Slovenske Konjice	2,43	2,18	1,49	1,35	27,0	25,3	25,4	28,1
Sentjur pri Celju	2,51	2,38	1,52	1,22	27,0	25,5	25,7	28,1
Škofja Loka	2,54	2,39	1,76	1,63	27,2	26,3	25,8	28,9
Šmarje pri Jelšah	2,44	2,26	1,56	1,27	27,1	25,3	25,0	27,8
Tolmin	2,06	2,04	1,56	1,25	27,0	25,9	26,4	29,1
Trbovlje	1,58	1,82	1,29	1,02	24,8	24,2	25,1	28,0
Trebnje	2,45	2,29	1,80	1,50	27,6	25,6	25,3	27,6
Tržič	2,28	2,03	1,41	1,17	25,9	25,2	25,3	28,1
Velenje	2,14	1,99	1,33	1,20	25,8	25,4	25,4	27,9
Vrhnika	2,56	2,05	1,52	1,23	26,4	25,7	25,9	29,1
Zagorje ob Savi	1,97	1,97	1,53	1,28	26,2	24,9	25,5	28,2
Žalec	2,23	1,96	1,35	1,23	26,4	25,5	25,1	27,8

Viri: SURS; lastni izračuni.

Tabela 63: Povprečna starost žensk ob prvi poroki in povprečna starost žensk ob rojstvu prvega otroka v obdobjih 1990–1992 in 2000–2002 ter delež zunajzakonskih rojstev v letih 1971, 1981, 1991 ter 2001, upravne enote, Slovenija

Upravna enota	Prva poroka		Prvi otrok		Dlež zunajzakonskih rojstev (%)			
	1991–1993	2000–2002	1990–1992	2000–2002	1971	1981	1991	2001
Slovenija	24,5	27,3	24,1	26,9	8,7	14,1	26,4	39,4
Ajdovščina	23,7	26,1	24,3	27,3	4,5	3,7	3,9	16,8
Brežice	23,9	27,1	24,0	26,8	5,1	6,0	18,5	38,7
Celje	25,0	28,1	24,4	26,9	7,2	15,2	32,6	46,6
Cerknica	23,1	26,1	23,1	26,8	2,1	6,2	6,6	22,8
Črnomelj	23,4	26,4	23,5	25,5	6,0	8,0	13,1	25,0
Domžale	24,0	26,9	24,1	27,4	6,7	9,0	15,3	24,9
Dravograd	25,5	27,9	23,1	25,3	17,4	31,8	58,3	67,6
Gornja Radgona	24,2	27,8	22,9	26,5	15,8	25,5	40,1	55,0
Grosuplje	23,2	26,4	23,7	26,4	5,4	5,2	11,2	22,8
Hrastnik	24,4	24,6	23,0	24,7	9,5	14,7	22,2	50,6
Idrija	24,4	27,7	24,0	26,7	8,1	10,8	24,0	40,8
Ilirska Bistrica	23,7	25,8	23,8	26,6	3,5	6,3	5,3	13,0
Izola/Isola	25,5	27,2	25,3	28,1	6,2	9,4	22,3	39,2
Jesenice	25,2	26,6	23,8	26,4	9,2	13,4	32,8	44,1
Kamnik	24,1	26,3	24,3	27,2	7,2	11,0	17,9	26,9
Kočevje	23,4	26,4	23,3	24,9	9,5	9,5	17,5	46,8
Koper/Capodistria	25,0	27,3	24,9	28,0	7,7	7,1	17,2	29,3
Kranj	24,2	26,5	24,2	27,1	7,6	9,1	17,6	28,0
Krško	23,8	26,5	23,7	26,1	5,7	9,9	19,9	40,6
Laško	24,0	27,0	23,6	25,9	3,9	15,3	24,5	41,7
Lenart	24,3	27,4	22,5	26,3	12,9	27,9	38,6	52,1
Lendava/Lendva	22,8	25,8	23,5	25,8	7,2	5,9	13,2	29,6
Litija	23,8	26,5	23,8	26,8	10,1	16,2	27,8	26,3
Ljubljana	25,7	28,0	...	28,5	32,2
Ljubljana Bežigrad	26,1	...	8,6	11,7	25,5	...
Ljubljana Center	26,8	...	9,9	17,2	26,5	...
Ljubljana Moste Polje	25,3	...	8,3	12,5	24,6	...
Ljubljana Šiška	25,7	...	6,8	12,3	22,8	...
Ljubljana Vič Rudnik	25,2	...	7,8	12,7	18,6	...
Ljutomer	23,8	27,4	22,5	25,5	8,0	20,3	40,3	53,4
Logatec	23,4	26,3	24,1	26,1	4,4	6,9	8,4	27,8
Maribor-skupaj	11,8	19,6
Maribor	25,8	28,3	24,7	27,4	40,9	53,8
Metlika	23,1	26,6	23,5	25,3	8,1	8,1	11,6	25,8
Mozirje	24,4	28,0	23,5	26,0	5,6	18,5	30,5	41,7
Murska Sobota	23,5	26,4	23,4	25,8	8,2	10,1	24,6	45,5
Nova Gorica	24,5	27,1	24,7	28,0	5,7	4,6	13,3	27,7
Novo mesto	23,6	26,2	23,8	26,3	7,5	8,2	14,9	31,7
Ormož	24,5	27,8	22,7	26,2	16,5	25,9	57,2	61,0
Pesnica	24,5	28,6	22,7	26,2	50,0	58,4
Piran/Pirano	26,3	28,6	25,7	28,1	9,7	12,8	28,7	40,6
Postojna	24,5	26,4	24,8	26,0	4,3	5,0	15,5	29,0
Ptuj	25,3	28,4	23,0	26,0	14,3	32,0	52,8	62,0
Radlje ob Dravi	24,3	28,7	22,0	25,5	17,7	33,6	57,8	71,1
Radovljica	25,2	27,5	24,3	27,2	11,0	14,1	27,9	50,0
Ravne na Koroškem	25,8	29,2	23,3	25,6	14,5	33,9	55,6	66,0
Ribnica	22,8	25,6	23,5	26,5	2,3	4,8	8,2	21,6
Ruše	25,2	28,6	23,7	26,8	48,1	65,2
Sevnica	23,4	27,0	23,2	25,4	7,4	17,1	26,6	52,9
Sežana	24,5	27,7	24,4	28,0	4,0	3,0	10,6	24,4
Slovenj Gradec	24,9	28,0	22,9	26,1	13,0	25,4	53,7	61,1
Slovenska Bistrica	24,6	28,4	23,3	26,2	12,2	23,7	48,5	59,8
Slovenske Konjice	23,4	26,9	23,1	26,5	8,1	15,4	30,8	52,9
Šentjur pri Celju	24,1	27,2	23,5	25,9	10,1	12,8	27,1	41,3
Škofja Loka	23,9	26,5	23,8	26,6	6,3	9,4	15,8	23,9
Šmarje pri Jelšah	23,5	26,5	23,0	25,6	5,1	13,7	27,0	42,9
Tolmin	24,0	27,1	24,4	27,4	5,7	10,4	12,0	28,8
Trbovlje	24,8	27,3	23,6	26,3	9,0	10,1	27,3	52,5
Trebnje	23,3	25,8	23,1	25,7	6,7	15,8	17,1	29,2
Tržič	24,1	26,6	23,5	26,1	12,2	16,1	32,9	51,0
Velenje	24,8	27,6	24,1	26,3	10,5	14,0	29,1	46,5
Vrhnika	24,3	26,7	24,0	27,4	4,7	10,0	15,9	28,3
Zagorje ob Savi	23,5	26,4	23,5	26,6	6,9	13,6	28,9	35,6
Žalec	24,4	27,6	23,5	26,0	10,4	18,2	32,9	47,9

Vir: SURS.

Tabela 64: Dovoljena splavnost leta 1986 in v obdobju 2000–2002, očetje na očetovskem dopustu leta 2003 in leta 2004, zunaj zakonske zveze rojeni otroci in priznanja očetovstva leta 2004, upravne enote, Slovenija

	Stopnja dovoljene splavnosti (%)		Delež očetov novorojenih otrok na očetovskem dopustu (%)		Delež zunaj zakonske zveze rojenih otrok (%)	Delež priznanj očetovstva ¹⁾ (%)
	1986	2000–2002	2003	2004	2004	2004
Slovenija	39,1	15,3	63,0	70,5	44,8	89,8
Ajdovščina	17,0	6,9	70,1	77,4	21,4	96,2
Brežice	49,0	16,2	65,9	71,9	38,0	74,0
Celje	43,9	19,9	61,2	67,4	55,7	57,4
Cerknica	24,2	12,1	77,3	78,2	29,9	100,0
Črnomelj	39,1	13,8	67,1	73,1	33,8	98,1
Domžale	33,9	13,7	68,1	75,4	32,6	92,4
Dravograd	26,3	14,6	78,3	78,3	57,6	101,9
Gornja Radgona	35,3	14,1	50,0	58,7	68,0	77,8
Grosuplje	42,0	15,5	72,5	81,4	24,7	95,6
Hrastnik	40,8	15,3	78,6	67,4	62,8	85,2
Idrija	25,1	9,1	88,0	88,1	45,0	97,2
Ilirska Bistrica	29,2	11,6	72,3	80,5	28,3	93,8
Izola/Isola	35,3	12,6	51,2	59,9	44,5	104,9
Jesenice	63,3	18,2	52,7	68,6	49,5	101,3
Kamnik	31,6	14,8	69,3	77,9	38,7	94,5
Kočevje	55,1	16,6	59,6	72,5	44,4	94,4
Koper/Capodistria	32,3	13,4	61,8	66,1	37,6	100,0
Kranj	32,4	14,6	69,8	74,7	36,7	95,0
Krško	50,5	20,1	67,1	76,4	44,0	77,3
Laško	38,6	14,6	72,4	84,4	54,4	68,8
Lenart	24,1	15,3	46,7	57,1	62,6	98,2
Lendava/Lendva	24,5	12,1	56,1	55,7	35,6	56,5
Litija	40,5	15,2	65,9	83,1	37,7	101,7
Ljubljana	...	18,4	60,2	68,6	36,7	94,2
Ljubljana Bežigrad	54,5
Ljubljana Center	64,5
Ljubljana Moste Polje	68,7
Ljubljana Šiška	51,1
Ljubljana Vič Rudnik	58,3
Ljutomer	28,1	16,1	50,8	63,2	54,4	69,9
Logatec	26,3	14,8	83,8	81,3	33,9	110,5
Maribor-skupaj	38,4
Maribor	...	17,3	42,5	55,5	57,7	96,3
Metlika	33,0	13,9	79,2	70,9	33,7	79,3
Mozirje	20,9	12,8	62,6	76,3	40,4	66,7
Murska Sobota	29,3	15,2	43,1	49,4	54,5	59,5
Nova Gorica	21,9	9,0	73,6	75,7	31,3	97,3
Novo mesto	30,3	14,9	63,1	70,1	43,2	97,6
Ormož	24,2	12,8	50,6	63,4	78,4	94,3
Pesnica	...	18,4	54,2	64,8	59,7	95,2
Piran/Pirano	38,2	16,0	61,8	65,3	49,2	100,0
Postojna	38,6	14,8	74,5	70,8	30,8	96,7
Ptuj	37,6	14,8	55,7	59,2	65,1	98,3
Radlje ob Dravi	27,8	13,9	65,2	70,6	71,3	106,2
Radovljica	34,2	15,1	65,6	72,6	48,6	102,4
Ravne na Koroškem	28,5	12,9	70,0	81,9	70,3	100,0
Ribnica	29,6	11,6	80,5	76,2	20,8	111,1
Ruše	...	15,3	52,1	62,3	65,2	101,1
Sevnica	45,5	14,9	70,1	79,0	55,1	81,5
Sežana	21,3	12,7	64,0	82,9	36,5	88,7
Slovenj Gradec	24,6	13,0	73,8	82,6	62,5	102,1
Slovenska Bistrica	27,9	15,7	65,3	73,3	60,0	98,9
Slovenske Konjice	47,7	15,5	77,0	74,2	53,0	67,8
Šentjur pri Celju	40,9	18,0	64,0	72,9	52,7	67,7
Škofja Loka	28,7	9,9	73,5	78,4	34,0	95,1
Šmarje pri Jelšah	42,5	16,1	63,6	69,2	53,9	66,9
Tolmin	15,0	6,1	75,0	81,2	35,1	94,4
Trbovlje	38,6	15,7	63,2	70,5	48,4	91,5
Trebnej	31,3	16,8	76,9	86,3	37,7	108,7
Tržič	31,8	14,1	58,8	72,7	40,2	100,0
Velenje	44,5	14,6	66,5	80,6	49,3	89,7
Vrhnika	40,5	14,1	67,0	68,5	37,9	97,6
Zagorje ob Savi	32,7	12,2	81,8	75,2	41,2	85,7
Žalec	37,9	17,5	66,5	72,3	57,1	66,8

1) Delež lahko preseže vrednost 100, ker se del priznanj nanaša tudi na otroke rojene v prejšnjem letu.

Vir: IVZ; MDDSZ; SURS; lastni izračuni.

4. VZDOLŽNA ANALIZA RODNOSTI

Deda Milivoj z vnukinjo, Ljubljana, 1984.

Vzdolžna analiza je analiza rodnosti v generacijah. Za Slovenijo je pomembna iz dveh razlogov. Prvi je splošno znano dejstvo, da je za razumevanje dolgoročnih tendenc razvoja vzdolžna analiza primernejša od prečne. Drugi razlog pa je pomanjkanje ustreznih letnih podatkov za večji del obdobja, v katerem je potekal (prvi) demografski prehod.

Glavni vir podatkov za vzdolžno analizo rodnosti v Sloveniji so popisi prebivalstva od leta 1948 dalje. Ti omogočajo analizo razvoja končnega potomstva in verjetnosti povečanja družine, popis iz leta 1961 in nadaljnji pa tudi analizo povezave med končnim potomstvom in nekaterimi dejavniki rodnosti; ti dejavniki so zakonski stan, šolska izobrazba, aktivnost, socialno-poklicni položaj, narodnost, veroizpoved itd. Poleg retrospektivnega opazovanja, ki ga omogočajo popisi prebivalstva in deloma tudi rodnostna anketa iz leta 1995, bodo v tem poglavju uporabljeni še podatki sprotnega opazovanja za obdobje 1950–2004. Ustrezno preurejeni podatki vitalne statistike namreč omogočajo vpogled v nastajanje končnega in delnega potomstva po vrstnem redu rojstev.

Z retrospektivnim opazovanjem začrtamo rodnostno zgodovino generacij tako, da ženske opazujemo ob zaključku rodne dobe. Ker so za starejše popise na voljo le podatki po petletnih starostnih skupinah, bo to starostna skupina 45–49 let. Za zanke, ki so trajna lastnost posameznika (šolska izobrazba, v precejšnji meri pa tudi zakonski stan, narodnost in veroizpoved), lahko rodnost opazujemo tudi v višjih starostih in tako zberemo podatke za starejše generacije. Znake, ki so vezani na ekonomsko aktivnost (aktivnost, poklic), pa je treba opazovati v starosti, ko je večina še ekonomsko aktivna. Zaradi tega je analiza ekonomskih znakov zasnovana na opazovanjih žensk, starih 40–44 ali 45–49 let. V starejših starostnih skupinah se namreč delež oseb z lastnimi dohodki, za katere ni mogoče ugotoviti, ali so bile kdaj aktivne ali ne, tako poveča, da rezultati niso več verodostojni.

Merjenje končnega potomstva je za starejše generacije najprimernejše v starosti 45–49 let. V mlajših generacijah pa ga lahko merimo tudi že v starosti 40–44 let, saj so rojstva v tej starosti redka in ne vplivajo na vrednosti končnega potomstva. Potomstvo mlajših žensk ni končno. Kljub temu je na nekaterih slikah prikazano tudi potomstvo žensk, ki so bile ob popisu 2002 stare 35–39 let (generacije 1962–1966)¹¹¹. Njihove vrednosti so od drugih ločene s tanko črto. Ta črta opozarja bralca na ločnico med končnim in delnim potomstvom.

Trditev, da je potomstvo žensk, starih 40–44 let, že končno pa ne velja za ženske, ki praviloma rojevajo starejše (npr. visoko izobražene) ali pa je njihovo potomstvo nadpovprečno. Zato je na slikah, ki prikazujejo potomstvo posebnih skupin žensk, navpična črta, ki ločuje vrednosti končnega potomstva od vrednosti delnega potomstva, zarisana med generacijami 1952–1956 in 1957–1961. Navpična črta opozarja na to, da se bodo vrednosti desno od te črte za nekatere skupine žensk v nekaj letih verjetno nekoliko povečale.

Podatki za vzdolžno analizo so večinoma pridobljeni z retrospektivnim opazovanjem (popisi). Zato so regionalne razlike rodnosti za generacije rojene pred drugo svetovno vojno prikazane po upravnih razdelitvah kakršne je Slovenija poznala od leta 1948 dalje.

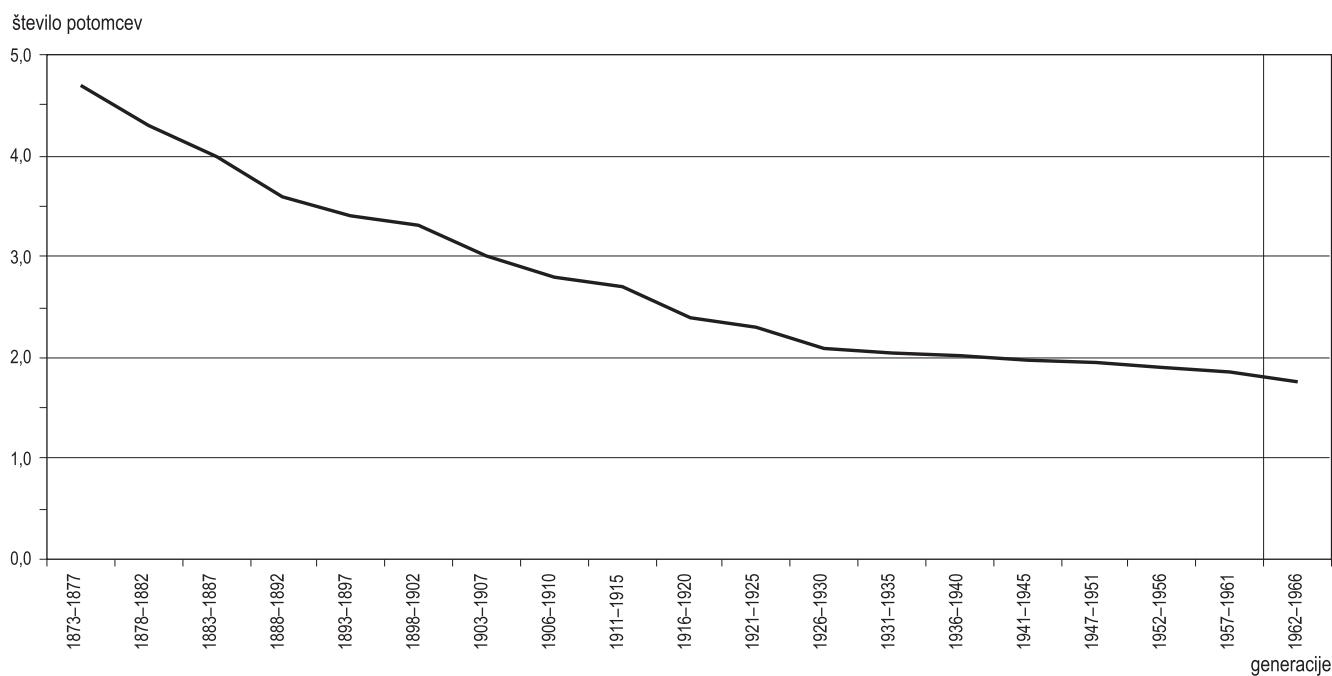
111) V resnici so to kohorte rojstev od 1. 4. 1962 do 31. 3. 1967. Zaradi lažjega izražanja jih bomo poistovetili z najbližjimi generacijami, to so generacije 1962–1966.

4.1 RAZVOJ RODНОСТИ V GENERACIJAH 1873–1978

Osnovna značilnost razvoja rodности v generacijah je njeno upadanje. Najstarejša skupina generacij, za katero lahko izračunamo končno potomstvo, je bila rojena v letih 1873–1877. Ženske iz teh generacij so v povprečju rodile 4,7 otroka. Vsaka mlajša generacija jih je rodila manj. Najmlajše generacije, za katere še lahko izračunamo njihovo končno potomstvo, so bile rojene v prvi polovici petdesetih let 20. stoletja. V povprečju so rodile 1,76 otroka.

Zniževanje rodnosti je sprva potekalo zelo hitro. Končno potomstvo se je v 50 generacijah več kot prepolovilo (od 4,7 na 2,1 v generacijah 1926–1930). Nato se je zniževanje upočasnilo. Zadnja skupina generacij, ki si je še zagotovila dovolj potomcev za enostavno obnavljanje, je bila rojena v letih tik pred pričetkom prve svetovne vojne¹¹²⁾ (slika 58).

Slika 58: Končno potomstvo, Slovenija, generacije 1873–1966

Viri: SURS; lastni izračuni.

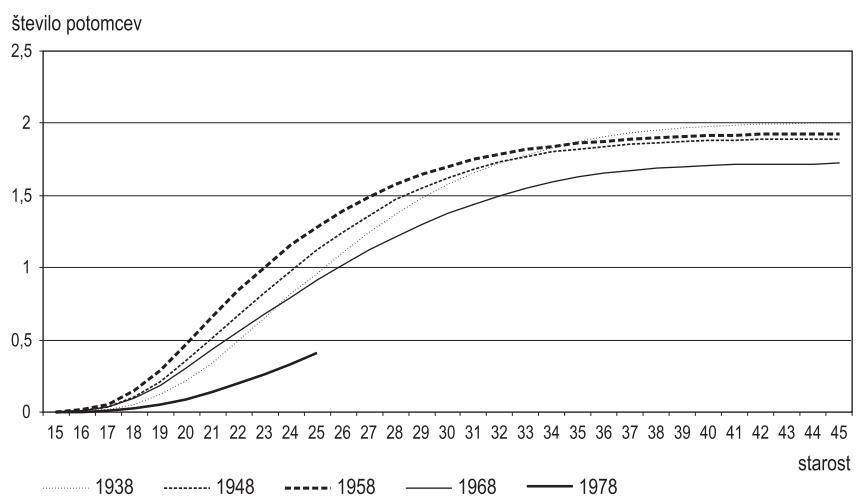
Za mlajše generacije, rojene po letu 1937, podatki vitalne statistike omogočajo, da poleg vrednosti končnega potomstva spremljamo tudi njegovo nastajanje. Za izbrane generacije je prikazano na sliki 59¹¹³⁾.

Končno potomstvo generacije 1938 sta bila dva živorojena otroka na žensko. V vsaki mlajši generaciji je bilo končno potomstvo manjše. Sprva zato, ker se je zniževala rodnost po 30. letu starosti, kasneje pa tudi zaradi zniževanja rodnosti pred to starostjo. V generacijah 1938–1968 so se spremembe rodnega vedenja kazale bolj v koledarju kot v njeni intenzivnosti, v mlajših generacijah pa gre za močne spremembe tako koledarja kot intenzivnosti. Generacija 1978 je res še mlada, vendar je njeno delno potomstvo (do starosti 26 let) pol manjše, kot je bilo v isti starosti v generaciji 1968. Tolikšnega zaostanka zelo verjetno ne bo mogoče nadomestiti v poznejših letih. To pomeni, da bo končno potomstvo generacije 1978 bistveno nižje od končnega potomstva generacije 1968.

112) Upoštevane so tablice umrljivosti za Dravsko banovino 1931–1933 (Lah, 1942).

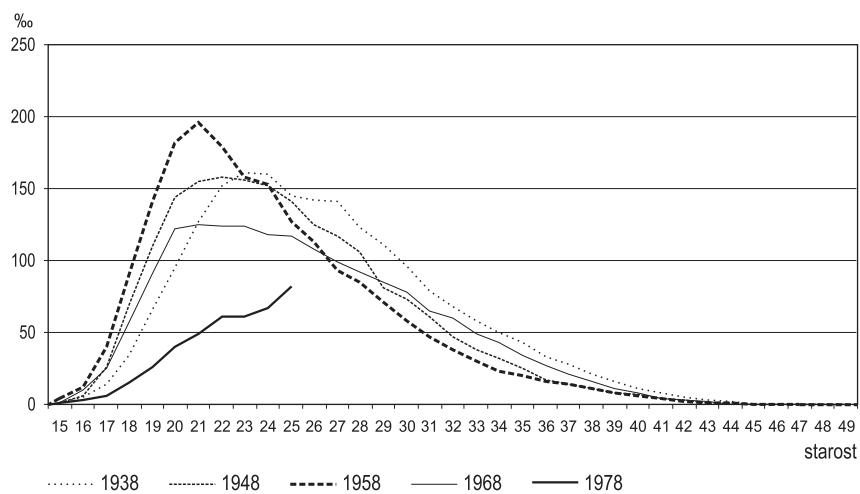
113) Osnova izračunov so starostno-specifične stopnje splošne rodnosti, izražene v dopolnjenih letih starosti. To pomeni, da vrednosti stopnje izhajajo iz dveh sosednjih generacij. Zaradi enostavnosti zapisovanja so označene le z eno, namesto z dvema letnicama.

Slika 59: Nastajanje končnega in delnega potomstva, Slovenija, izbrane generacije

Viri: SURS; lastni izračuni.

Slika 60: Starostno-specifične stopnje splošne rodnosti, Slovenija, izbrane generacije

Viri: SURS; lastni izračuni.

Spremembe koledarja se kažejo v spremembah povprečne starosti žensk ob rojstvu njihovih otrok. Ta je dosegla najnižjo vrednost, 24,5 leta, v generaciji 1957. Odtlej narašča, in v generaciji 1970 je bila ponovno tolikšna kot v 30 let starejših generacijah (1940), to je 26,6 leta. Če bo rodnostno vedenje mlajših generacij sledilo tendencam drugje v Evropi, se bo povprečna starost žensk ob rojstvu njihovih otrok še naprej povečevala.

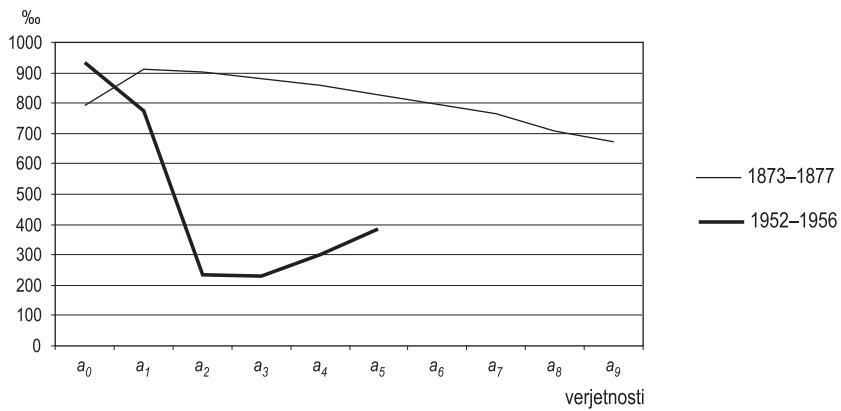
Slika 61: Povprečna starost žensk ob rojstvu otrok, Slovenija, generacije 1930–1970

Viri: SURS; lastni izračuni.

Najmlajše generacije, rojene po letu 1970, še niso zaključile rodne dobe, zato še ni mogoče izračunati njihovega končnega potomstva. Vendar bo skoraj gotovo nižje od potomstva generacije 1970, to je 1,66 otroka na eno žensko. Čeprav tega empirično še ne moremo dokazati, pa se zdi, da so družbene spremembe v začetku 90. let pospešile proces prelaganja rojstev v višje starosti in morda tudi zniževanje končnega potomstva. Morebiten vpliv podaljševanja šolanja na prelaganje rojstev v višje starosti je opisan v poglavju 3.1.

Slika 62: Verjetnosti povečanja družine, Slovenija, generacije 1873–1877 in 1952–1956

Viri: SURS; lastni izračuni.

Natančnejši vpogled v upadanje rodnosti omogoča analiza rodnosti po vrstnem redu rojstev. Izraženo z verjetnostmi povečanja družine oziroma verjetnostmi rojstva naslednjega otroka jo prikazujeta sliki 62 in 63.

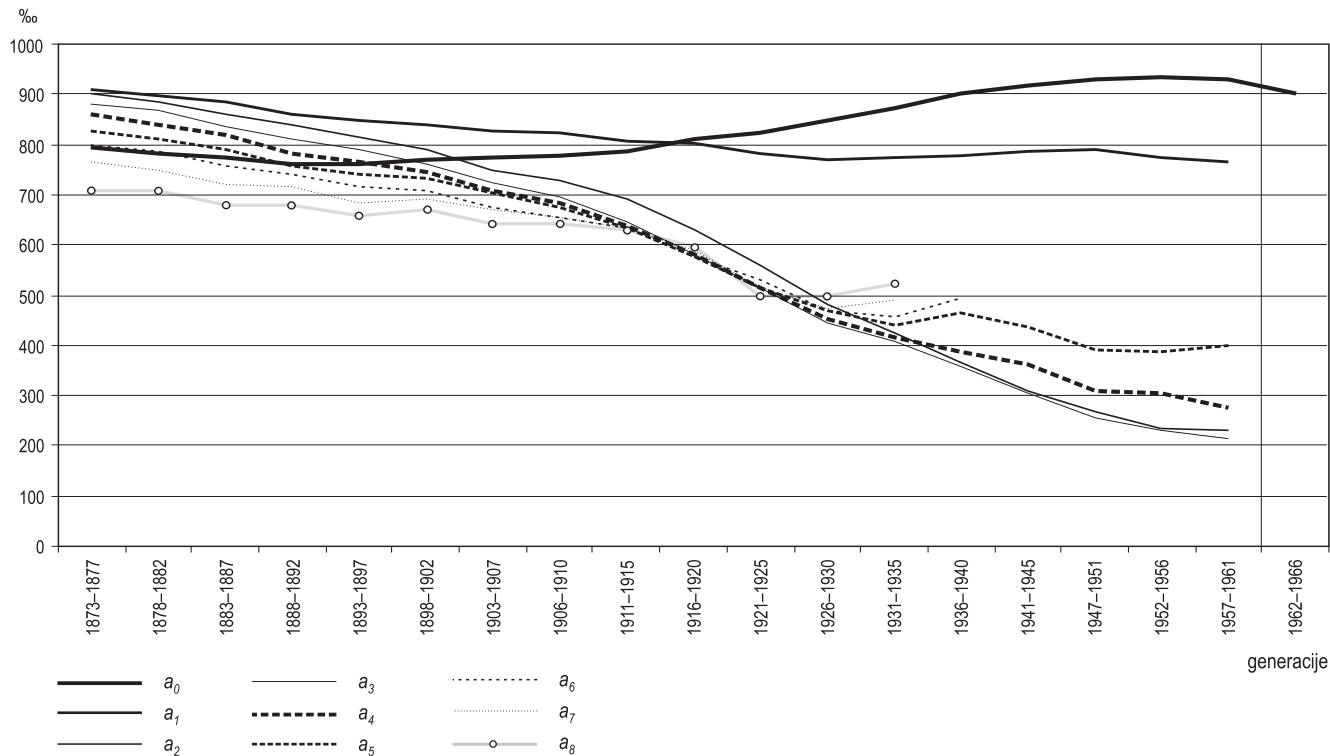
Verjetnosti povečanja družine (a_x) se znižujejo za vse vrstne rede rojstev, razen za prvega.

Verjetnost rojstva prvega otroka (a_0) se je zniževala do generacij 1903–1907, odtlej narašča. V generacijah 1952–1956 je dosegla vrednost 933, kar je najvišja opazovana vrednost doslej. V mlajših generacijah, rojenih v drugi polovici petdesetih let, bo vrednost zelo podobna, v še mlajših pa bistveno nižja. V generacijah 1962–1966 je verjetnost rojstva prvega otroka le še 903. Te generacije so bile ob popisu 2002 stare 35–39 let, kar pomeni, da je potomstvo prvorojencev že skoraj dokončno. Tudi ocene na osnovi podatkov vitalne statistike kažejo, da se delež žensk brez živorojenih otrok povečuje že vse od generacij, rojenih v 2. polovici petdesetih let¹¹⁴⁾.

Verjetnost rojstva drugega otroka se počasi zmanjšuje: od vrednosti 911 v generacijah 1873–1877 se je znižala na 771 v generacijah 1926–1930, potem se je nekoliko povečala, v generacijah, rojenih v prvi polovici petdesetih let, pa se je znova spustila na vrednosti okrog 770. To pomeni, da se je v generacijah 1952–1956 za drugega otroka odločilo 77 % tistih, ki so že imele enega. V mlajših generacijah bo ta delež verjetno nekoliko nižji.

Verjetnosti rojstva tretjega otroka in otrok višjih redov, ki so se v najstarejših generacijah razvrstile skladno z vrstnim redom rojstva (višji vrstni red, nižja verjetnost), se hitro znižujejo. Najbolj so se znižale verjetnosti rojstva tretjega, četrtega in petega otroka, manj pa vrednosti za rojstva višjih redov. V generacijah, rojenih sredi tridesetih let in mlajših, sta se verjetnosti rojstva tretjega in četrtega otroka izenačili, verjetnosti rojstev višjih redov pa so se začele celo povečevati. Razloga za to sta lahko dva: povečevanje deleža družin, ki se tudi po četrtem otroku ne odločijo za omejevanje rojstev, ali pa nezanesljivost podatkov zaradi majhnega števila opazovanih enot¹¹⁵⁾.

Slika 63: Verjetnosti povečanja družine, Slovenija, generacije 1873–1966

Vir: SURS; lastni izračuni.

114) Vrednosti, izračunane s podatki vitalne statistike, so precenjene, vendar jasno nakazujejo smer razvoja.

115) Verjetnosti so bile izračunane le, če je bilo število žensk v števcu večje od 100.

Tabela 65: Končno potomstvo, delež žensk brez živorojenih otrok in delež dokončno samskih žensk, Slovenija, generacije 1873–1961

Generacije	Končno potomstvo	Delež žensk brez živorojenih otrok	Delež dokončno samskih žensk
1873–1877	4,7	20,7	15,0
1878–1882	4,3	21,8	16,7
1883–1887	4,0	22,7	18,3
1888–1892	3,6	23,8	19,3
1893–1897	3,4	23,9	19,4
1898–1902	3,3	23,0	18,9
1903–1907	3,0	22,5	...
1906–1910	2,8	22,3	16,5
1911–1915	2,6	21,2	16,2
1916–1920	2,4	18,8	13,8
1921–1925	2,3	17,5	13,5
1926–1930	2,1	15,3	10,4
1931–1935	2,04	12,7	8,6
1936–1940	2,03	9,7	7,7
1941–1945	1,98	8,3	7,3
1947–1951	1,94	8,2	7,8
1952–1956	1,89	6,7	9,7
1957–1961 ¹⁾	1,86	7,0	13,2

1) Starost ob opazovanju je 40–44 let.

Viri: SURS; lastni izračuni.

V Sloveniji je bila verjetnost rojstva prvega otroka v starejših generacijah izredno nizka. Od 1000 žensk, rojenih pred prvo svetovno vojno, jih je manj kot 800 rodilo prvega otroka (v Jugoslaviji skoraj 900), v generacijah 1888–1897 pa le okrog 760. Te generacije so bile v času prve svetovne vojne stare 20–30 let. Vojna in njene posledice (nesorazmerje med spoloma) je marsikateri ženski preprečilo, da bi postala mati. Če bi ne bilo svetovne vojne, bi vrednosti a_0 od generacij 1873–1877 do 1916–1920 verjetno stagnirale okrog vrednosti 800. V generacijah, rojenih po prvi svetovni vojni, se je verjetnost rojstva neprestano povečevala in v vseh generacijah, rojenih po drugi svetovni vojni, presegala vrednost 900.

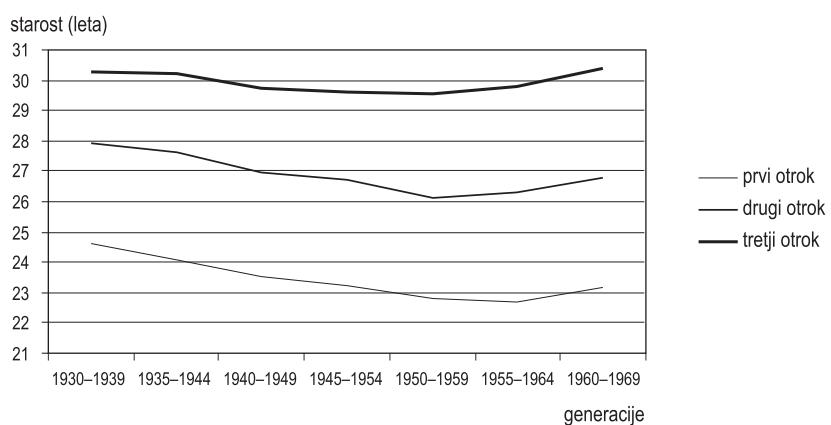
Visok delež žensk, ki niso rodile otrok, je bil v starejših generacijah glavni vzrok za to, da je bila rodnost v Sloveniji razmeroma nizka. Če bi bila rodnost žensk brez otrok enaka rodnosti tistih z vsaj enim otrokom, bi bilo končno potomstvo generacij 1873–1877 kar 5,8 otroka na eno žensko. To pa je vrednost, ki je zelo blizu ocenam povprečnega števila živorojenih otrok na eno poročeno žensko v 19. stoletju oziroma pred demografskim prehodom (Šircelj, 1991: 318)¹¹⁶⁾.

Zaradi tako visokega deleža žensk brez živorojenih otrok je bila verjetnost rojstva drugega otroka veliko večja od verjetnosti rojstva prvega. Do generacij 1903–1907 je bila celo verjetnost rojstva tretjega otroka višja od verjetnosti rojstva prvega. Višje vrednosti a_1 v odnosu do a_0 so običajne za prebivalstva, ki ne omejujejo rojstev oziroma omejujejo le rojstva višjih redov, vendar so razlike le redko tako velike kot v Sloveniji v 19. in začetku 20. stoletja.

116) Visok odstotek žensk brez živorojenih otrok je bil v Sloveniji povezan z zelo visokim številom žensk, ki do 50. leta starosti niso sklenile zakonske zveze (dokončno samske). Med ženskami, rojenimi pred koncem 19. stoletja (med letoma 1883 in 1902), se jih 19 % ni poročilo in velika večina (80 %) ni rodila niti enega živorojenega otroka. Na Kosovu je v istih generacijah delež dokončno samskih znašal 0,6 % (Popis, 1960).

Verjetnost rojstva prvega otroka je prvič presegla verjetnost rojstva drugega otroka šele v generacijah, rojenih v obdobju 1916–1920. Odtlej se ta razlika neprestano veča, prav tako pa tudi razlika med a_1 in a_2 . V generacijah, rojenih tik po drugi svetovni vojni, je prvega otroka rodilo 91 % žensk; med njimi se jih je odločilo še za drugega 76 %, za tretjega pa le še 30 % žensk z dvema otrokoma. V mlajših generacijah so verjetnosti rojstva tretjega otroka iz generacije v generacijo manjše. Vedno manj parov oziroma žensk se odloča za tretjega otroka. V najmlajših generacijah pa tudi vedno manj za prvega.

Slika 64: Povprečna starost žensk ob rojstvu otrok, Slovenija, generacije 1930–1969

Viri: SURS; lastni izračuni.

Za generacije, rojene po letu 1930, lahko rodnost po vrstnem redu rojstva spremljamo tudi s pomočjo starostno-specifičnih stopenj za petletne starostne razrede¹¹⁷⁾. Iz teh podatkov izhaja, da so imele najvišje končno potomstvo prvih in drugih rojstev generacije, rojene v petdesetih letih. V teh generacijah je bila tudi povprečna starost žensk ob rojstvu prvih in drugih otrok najnižja, 22,7 in 26,2 leta. Odtlej se potomstvo zmanjšuje, povprečna starost žensk ob rojstvu njihovih otrok pa povišuje.

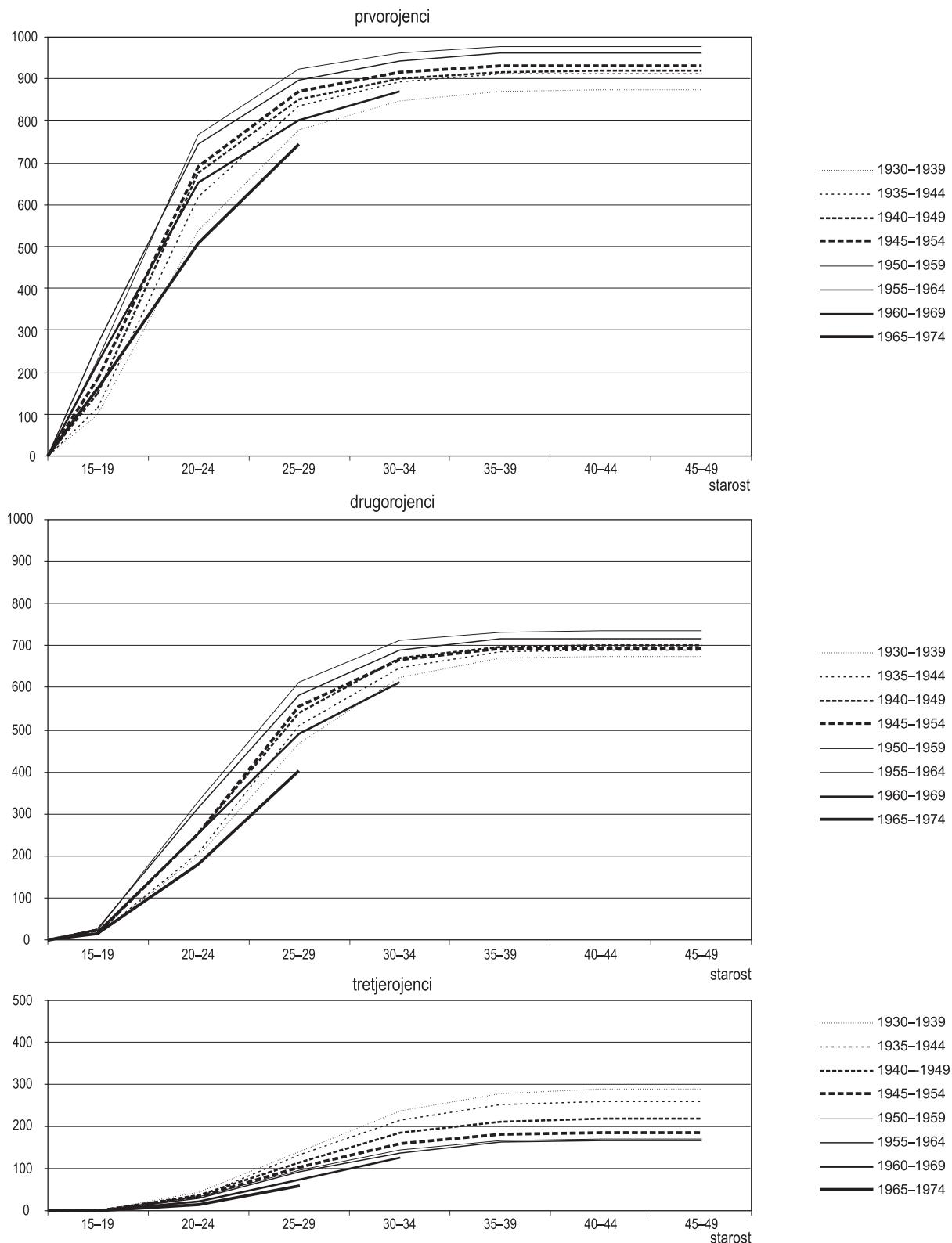
Končno potomstvo tretjih rojstev je od generacije do generacije manjše. V starejših generacijah je bilo zniževanje hitrejše, v mlajših pa počasnejše. Povprečna starost žensk ob rojstvu tretjega otroka je v vseh opazovanih generacijah, ki so že končale rodno dobo (1930–1969), približno 30 let.

Povprečni časovni interval med prvim in drugim rojstvom se v omenjenih generacijah ni spremenjal, znašal je 3,5 leta. Le v generacijah, rojenih od konca petdesetih let dalje, je zaznati rahlo podaljševanje. Povprečni časovni interval med drugim in tretjim rojstvom pa se je neprestano podaljševal. V generacijah 1930–1939 je znašal 2,4 leta, v generacijah 1960–1969 pa 3,6 leta.

Razmeroma grobe podatke, ki smo jih uporabili za prikaz rodnosti po vrstnem redu rojstva, lahko za mlajše generacije dopolnimo z natančnejšimi, zasnovanimi na enoletnih starostno-specifičnih stopnjah rodnosti. S pomočjo teh podatkov se novejši razvoj pokaže v izrazitejši luči.

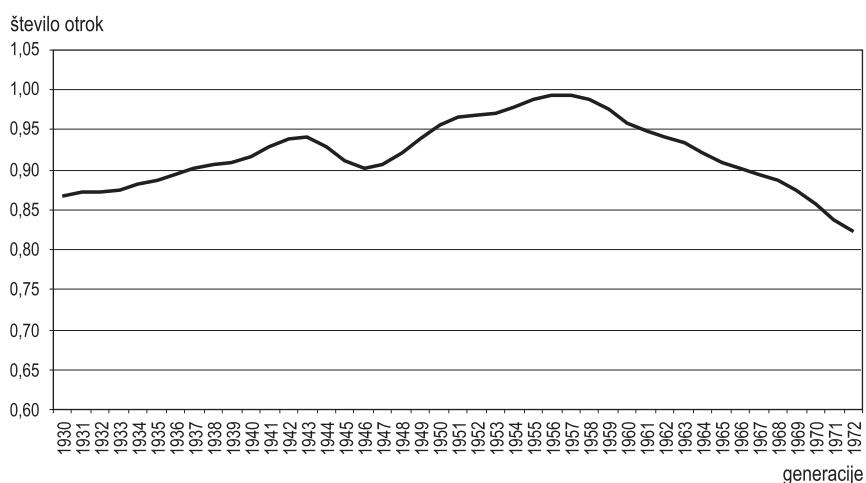
117) Podatki o rojstvih po vrstnem redu za obdobje pred letom 1970 so dosegljivi le za petletne starostne razrede, zato smo jih ohranili tudi v kasnejših letih.

Slika 65: Nastajanje končnega potomstva prvorojencev, drugorojencev in tretjerojencev, Slovenija, generacije 1930–1974

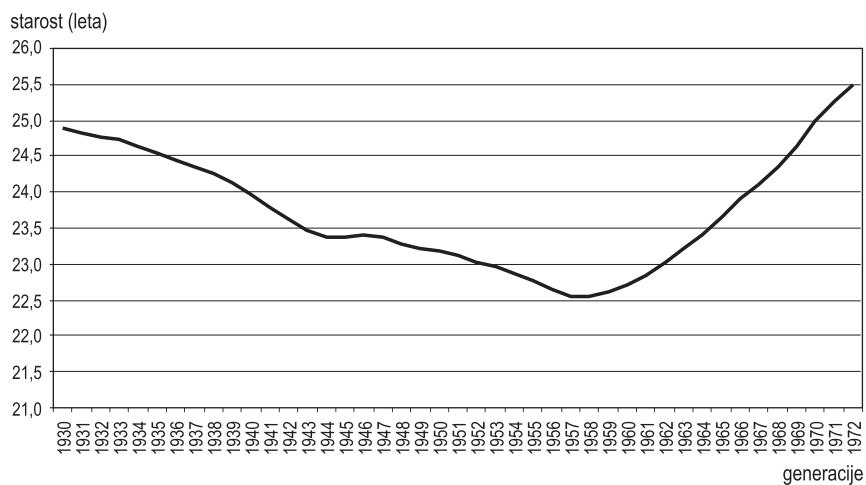
Viri: SURS; lastni izračuni.

Slika 66: Končno potomstvo prvorojencev, Slovenija, generacije 1930–1972

Vir: ODE.

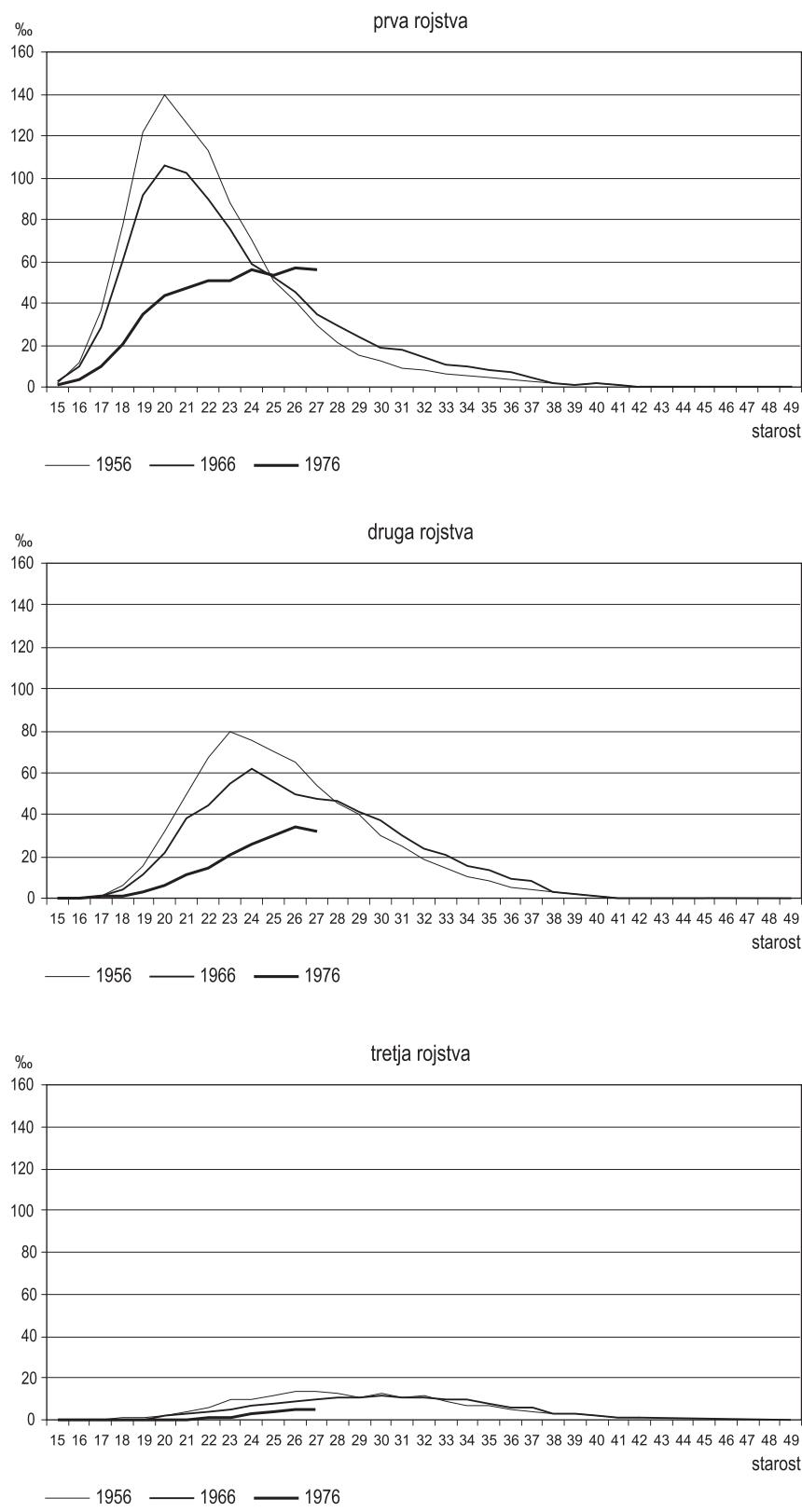
Slika 67: Povprečna starost žensk ob rojstvu prvega otroka, Slovenija, generacije 1930–1972

Vir: ODE.

V generacijah, rojenih sredи petdesetih let 20. stoletja, so skoraj vse ženske rodile vsaj prvega otroka, in to v starosti, ki je bila nižja kot v starejših generacijah in nižja kot v mlajših generacijah (povprečna starost 22,7 leta). V vsaki mlajši generaciji je bil delež tistih žensk, ki niso rodile niti enega otroka, večji. V generaciji, rojeni leta 1966, je bilo takih že 10 %. V generaciji 1971 jih je v starosti 32 let brez otroka še 18 %. Če bi bila rodnost te generacije po 32. letu starosti taka, kot je bila v letu 2003 rodnost starejših generacij, bi brez otrok ostalo 13 % žensk. Zaradi odlaganja rojstev v višje starosti bo delež verjetno manjši, vendar večji kot v starejših generacijah.

Slika 68: Starostno-specifične stopnje splošne rodnosti po vrstnem redu rojstva, Slovenija, izbrane generacije

Viri: SURS; lastni izračuni.

Končno potomstvo drugih in tretjih rojstev se je spremenjalo podobno kot končno potomstvo prvih, le velikost sprememb je bila manjša.

V generacijah rojenih v obdobju 1930–1955 se je povprečna starost žensk ob rojstvu prvega in naslednjih otrok zniževala. Te generacije so večinoma rojevale v obdobju hitre gospodarske rasti (zlasti industrijske) po drugi svetovni vojni, ki je omogočila zgodnje zaposlovanje, ne glede na izobrazbo in s tem ekonomsko samostojnost mladih. Ker se je zelo hitro povečevalo tudi število stanovanj, za zgodnje poroke in zgodnja rojstva ni bilo večjih ovir.

Za nadaljnji razvoj gospodarstva "smo potrebovali več ljudi s srednjo šolo in zato tudi več ustreznih šol. S splošnim zakonom o šolstvu iz leta 1958 smo dobili nove dve-, tri- in štiriletne srednje šole, v katerih se je šolalo vse več učencev" (Slovenija 1945–1975, 1975: 54). V začetku šestdesetih let so se začele ustanavljati višje in visoke šole, uveden je bil stopenjski in izredni študij. Šolanje se je podaljševalo. Podaljševanje šolanja gotovo ni edini vzrok za še vedno trajajoče odlaganje rojstev v višje starosti, bil pa je verjetno začetni razlog, h kateremu pa so se pozneje pridružili še drugi.

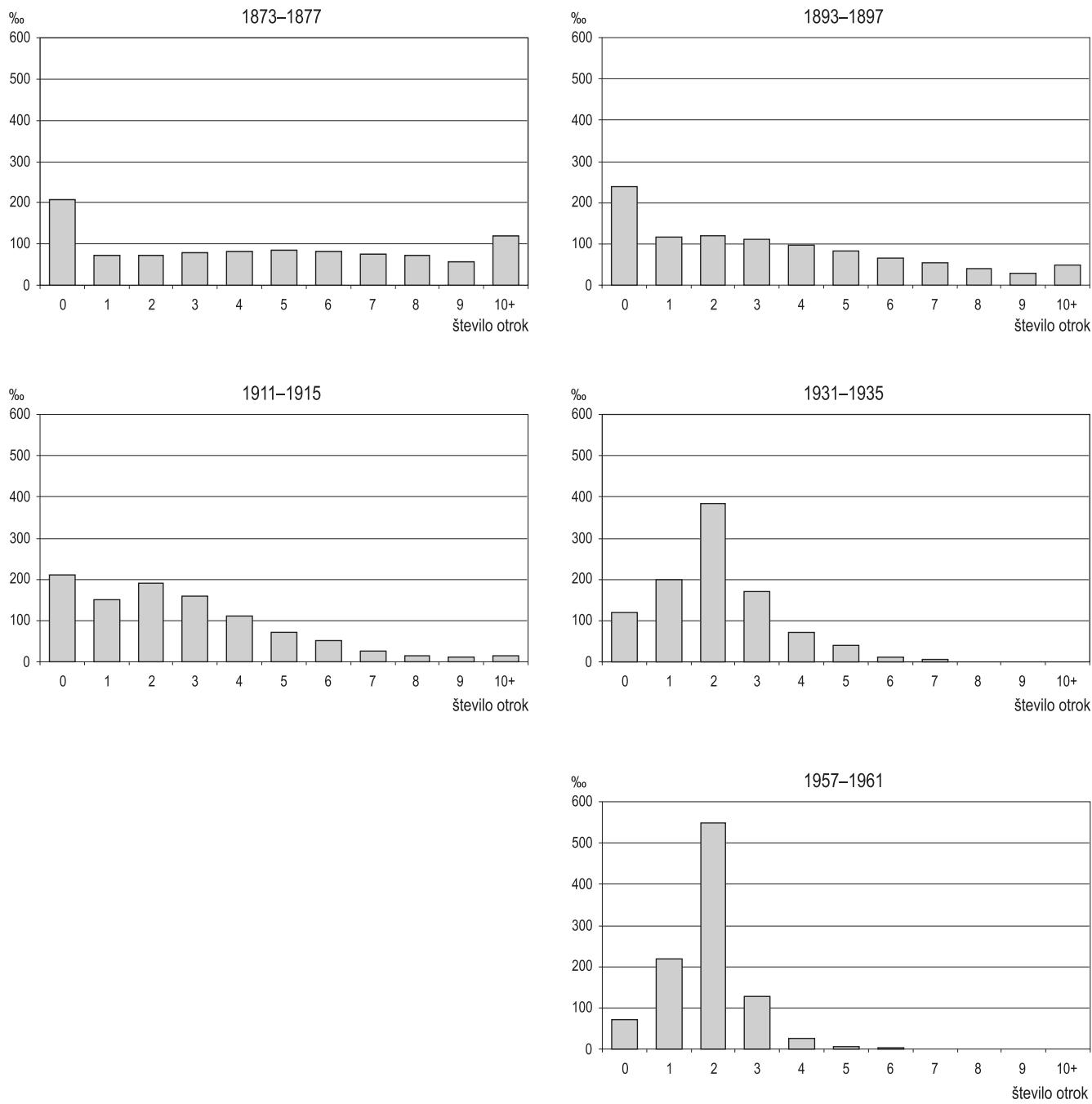
Odlaganje prvih rojstev v višje starosti spreminja vrednosti celotne rodnosti, ne pa tudi vrednosti končnega potomstva, razen če se začetek rojevanja prestavi v zelo visoko starost. Zaradi zmanjševanja plodnosti po 30. in še posebej po 35. letu starosti se verjetnost vpliva na končno potomstvo s poviševanjem starosti veča. Med evropskimi državami imajo za zdaj najvišjo povprečno starost ob rojstvu prvega otroka nizozemske ženske, rojene v začetku sedemdesetih let, skoraj 29 let. Njihovo končno potomstvo prvih rojstev pa je le 0,8 (generacija 1970); petina žensk te generacije je ostala brez živorojenih otrok (Recent, 2005). V Sloveniji tako nizkih vrednosti za zdaj še ni, vendar, če je še do pred nedavnim veljalo, da se pri nas za prvega otroka odločajo skoraj vse ženske in da se rodnost znižuje le zaradi vedno redkejših odločitev za drugega in tretjega otroka, to za mlade generacije ne velja več. Rodnost se znižuje tudi zaradi povečevanja deleža tistih, ki ostanejo brez otrok.

Vzorci rodnega vedenja se spreminjajo. Kljub temu novi vzorci nekoliko spominjajo na tiste iz preteklosti. Le raven rodnosti je bistveno nižja.

Neposredna posledica zniževanja ravni rodnosti je bilo zmanjševanje in poenotenje velikosti družin. V starih generacijah je bila raznolikost družin po številu otrok zelo velika, v mladih pa je zelo majhna. Posredno lahko ta proces spremljamo s podatki o razporeditvi 1000 žensk po številu živorojenih otrok v posameznih skupinah generacij. Obris stolpcev, ki na sliki 69 prikazuje delež žensk z različnim številom otrok, je za generacije 1873–1878, če izvzamemo ženske brez otrok, rahlo konveksen. To pomeni, da so v teh generacijah nekatere ženske že omejevale število rojstev višjih redov. Če ga ne bi, bi bil obris stolpcev izrazito konveksen, kot na primer za Jugoslavijo za iste generacije (Šircelj, 1974). V dvajset let mlajših generacijah je zavestno omejevanje rojstev višjih redov že popolnoma očitno.

V najstarejših generacijah delež žensk z določenim številom živorojenih otrok ne preseže 10 %, razen tistih brez živorojenih otrok. V mlajših generacijah se delež žensk z večjim številom otrok zmanjšuje, delež žensk brez otrok pa se sprva povečuje, nato pa se tudi ta zmanjšuje. V generacijah 1931–1935 je imelo samo dva otroka že skoraj 40 % žensk, enega skoraj 20 %, tri pa že manj kot 20 % žensk. Tako so ženske z enim, dvema in tremi otroki tvorile 75 % vseh žensk; v generacijah 1873–1978 pa je njihov delež dosegel le 22 %.

V šestdesetih generacijah, med 1873–1877 in 1931–1935, se je velikostna sestava družin popolnoma spremenila. Odtlej se proces poenotenja velikosti družin samo še nadaljuje. Vedno bolj prevladujejo družine z dvema otrokoma. V generacijah, rojenih v drugi polovici petdesetih let, je bilo takih že 55 %. Obenem se povečuje delež družin z enim otrokom in znižujeta delež žensk s tremi otroki in delež žensk brez živorojenih otrok. Prvih bo zelo verjetno v prihodnje vedno več, slednjih pa tudi.

Slika 69: Razporeditev 1000 žensk glede na število živorojenih otrok, Slovenija, izbrane generacije

Vir: SURS; lastni izračuni.

4. 1. 1 Regionalne razlike

Regionalne razlike v ravni splošne rodnosti se pojavljajo v vseh opazovanih generacijah. Velikost teh razlik se postopoma zmanjšuje. V starejših generacijah je bilo razmerje med teritorialno enoto z najnižjo in tisto z najvišjo rodnostjo približno 1 : 2, v najmlajših pa je 1 : 1,4¹¹⁸⁾. Hkrati, to je približno v 80 generacijah, se je popolnoma spremenila regionalna razporeditev področij z relativno visoko in področij z relativno nizko rodnostjo.

Najstarejša skupina generacij, za katero lahko analiziramo regionalne razlike v rodnosti, je bila rojena v letih 1873–1877. Rodnost teh generacij je bila najvišja v jugozahodnem delu Slovenije, nižja (povprečna) v osrednjem delu (ta je segal od severozahoda proti jugovzhodu), najnižja pa na severovzhodu Slovenije. Okraj Ljubljana je s 5 otroki na eno žensko predstavljal prehod med področjem visoke in področjem povprečne rodnosti. Velike regionalne razlike so bile povezane s tradicionalnimi dejavniki; ti so se izoblikovali skozi stoletja kot odraz socialno-ekonomskih pogojev življenja (2. poglavje).

Veliko manjše kot med pokrajinami so bile razlike med mesti. V Ljubljani, Celju in Mariboru so ženske rodile v povprečju 3 do 3,5 živorojenih otrok, in to ne glede na raven rodnosti v okolici¹¹⁹⁾. Tudi na Reki in v Zagrebu je bila rodnost enaka (tabela 95). To pomeni, da so bile življenjske razmere v mestih in iz tega izhajajoče socialne norme mestnega prebivalstva približno enake v vseh večjih mestih, po posameznih slovenskih pokrajinah pa so bile še zelo različne (Šircelj, 1991: 324).

Opisane regionalne razlike v splošni rodnosti so se je v obdobju dvajsetih generacij popolnoma zabrisale (sliki 70 in 71). Če izvzamemo okraje Jesenice, Ilirska Bistrica, Grosuplje in Trebnje, so ženske, rojene v letih 1893–1897, rodile od tri do štiri živorojene otroke. Največje spremembe je doživel jugozahodni del Slovenije (Primorska in Notranjska), saj so se vrednosti končnega potomstva spustile na slovensko povprečje. Manjše so bile spremembe na Gorenjskem in Dolenjskem, najmanjše pa na Štajerskem in v Prekmurju. Tolikšno poenotenje ravni rodnosti v tako kratkem času lahko razumemo kot dokončen prelom s tradicionalnimi normami in kot privzemanje novih vzorcev rodnega vedenja.

Novi vzorci rodnega vedenja so se najprej uveljavljali v mestih, zato se je razlika med ravnjo rodnosti v mestih in na podeželju v generacijah 1873–1897 povečevala (tabela 95). Zmanjševati se je začela šele z generacijami, rojenimi po prvi svetovni vojni, toda popolnoma izginila ni nikoli. Mestni način življenja visoki rodnosti ni bil nikoli naklonjen.

Poenotenje ravni rodnosti v generacijah 1893–1897 je bilo v primerjavi z 20 let starejšimi izredno veliko. Vendar so se v tej poenotenosti že kazali zametki regionalnih značilnosti, kakršne so se izoblikovale v generacijah, rojenih v letih pred prvo svetovno vojno (1911–1915): visoka rodnost na Dolenjskem, Koroškem in Štajerskem ter nizka na Gorenjskem in v občinah z večjimi mesti¹²⁰⁾. Taka regionalna razporeditev končnega potomstva se je ohranila v vseh generacijah, rojenih do druge svetovne vojne.

V generacijah, rojenih po drugi svetovni vojni, se je rodnost še naprej zniževala, regionalne razlike pa so se zmanjševale. Rodnost se je namreč hitreje zniževala tam, kjer je bila v starejših generacijah še razmeroma visoka, in počasneje (ali pa sploh ne) tam, kjer je že bila nizka. Tako so se postopoma oblikovale nove regionalne značilnosti, ki so opazne že v generacijah 1952–1956, še izrazitejše pa v generacijah 1957–1961. Najnižje vrednosti končnega potomstva se nizajo na diagonali: obala, Ljubljana, zasavski revirji s Celjem, Maribor. Področja najvišje rodnosti pa se v obliki obroča, prekinjenega na vzhodnem delu, nizajo okrog Ljubljane. Na ta krog se navezuje še upravna enota Ajdovščina. Ostala območja Slovenije se nahajajo nekje vmes, to je med 1,6–1,7 otroka na žensko in 2,1 otroka na žensko.

118) Za starejše generacije se podatki nanašajo na 27 okrajev, za mlajše pa na 65 ali 62 občin oziroma upravnih enot.

119) Za druga slovenska mesta podatki niso bili objavljeni.

120) Regionalno razporeditev rodnosti za generacije 1893–1897 je bilo še mogoče opazovati s podatki iz popisa 1948, za generacije 1911–1915 pa so na voljo le podatki iz popisa 1981. Zaradi različne administrativne razdelitve (27 okrajev leta 1948, 65 občin leta 1981) in nekoliko podcenjenih vrednosti končnega potomstva, izračunanih s podatki iz popisa 1948 (več v Metodološkem dodatku), je primerjava velikosti sprememb med generacijami 1893–1897 in 1911–1915 nekoliko ohlapna. Ker pa so bile spremembe velikosti in regionalne razporeditev končnega potomstva med temi skupinama generacij velike, omenjene pomanjkljivosti (administrativna razdelitev, podcenjenost) ne morejo bistveno vplivati na veljavnost rezultatov.

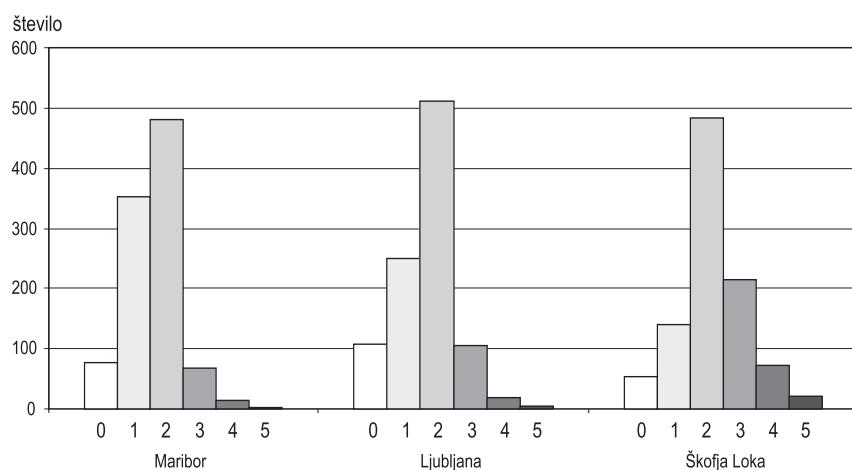
Zniževanje rodnosti je bilo do generacij 1926–1930 zelo hitro, nato se je upočasnilo. Podobno velja tudi za regionalno razporeditev rodnosti. Sprva se je spremajala zelo hitro, nato pa vedno počasneje. Veličine regionalne spremembe rodnosti so bile del sprememb, povezanih s prvim demografskim prehodom. Njegov pričetek, trajanje in intenzivnost so bili v različnih pokrajinah različni. Iz dostopnih podatkov je mogoče sklepati, da je demografski prehod najprej zajel severovzhodne dele Slovenije in se nato "širil" proti jugozahodu. Izjema so bila le mesta in deloma Gorenjska, kjer se je zniževanje rodnosti pričelo mnogo prej kot na podeželju.

Raven rodnosti je bila pred začetkom prvega demografskega prehoda v posameznih slovenskih pokrajinah zelo različna. Do konca prehoda se je močno poenotila. Zato so največje spremembe doživele tiste pokrajine, v katerih je bila rodnost pred prehodom najvišja. To je bila jugozahodna Slovenija. Poleg tega je bil v tem delu Slovenije prehod najkrajši, spremembe pa so bile tu prav zato največje. Glavni vzrok teh sprememb je bil hiter gospodarski razvoj Trsta.

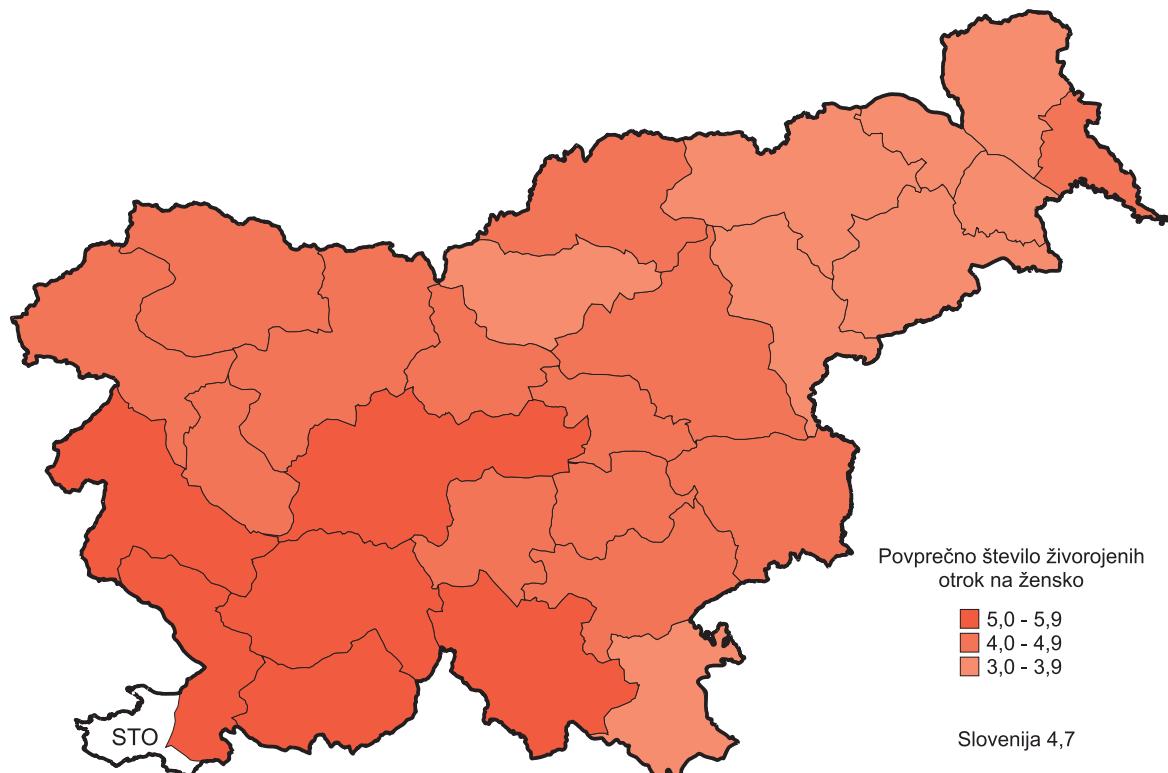
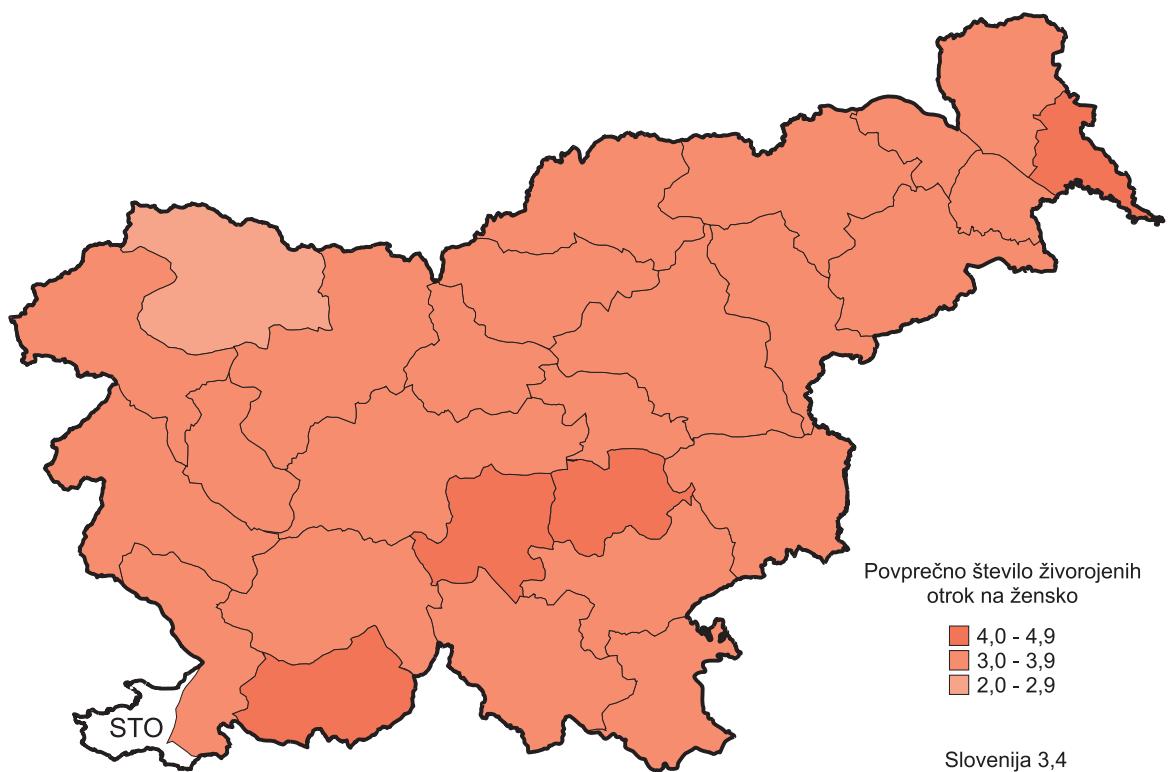
Drugi demografski prehod ni imel tolikšnega vpliva na regionalno razporeditev končnega potomstva kot prvi. Narava drugega demografskega prehoda se kaže bolj v naraščanju raznolikosti v rodnom, poročnem in družinskom obnašanju ljudi kot pa v ravni rodnosti.

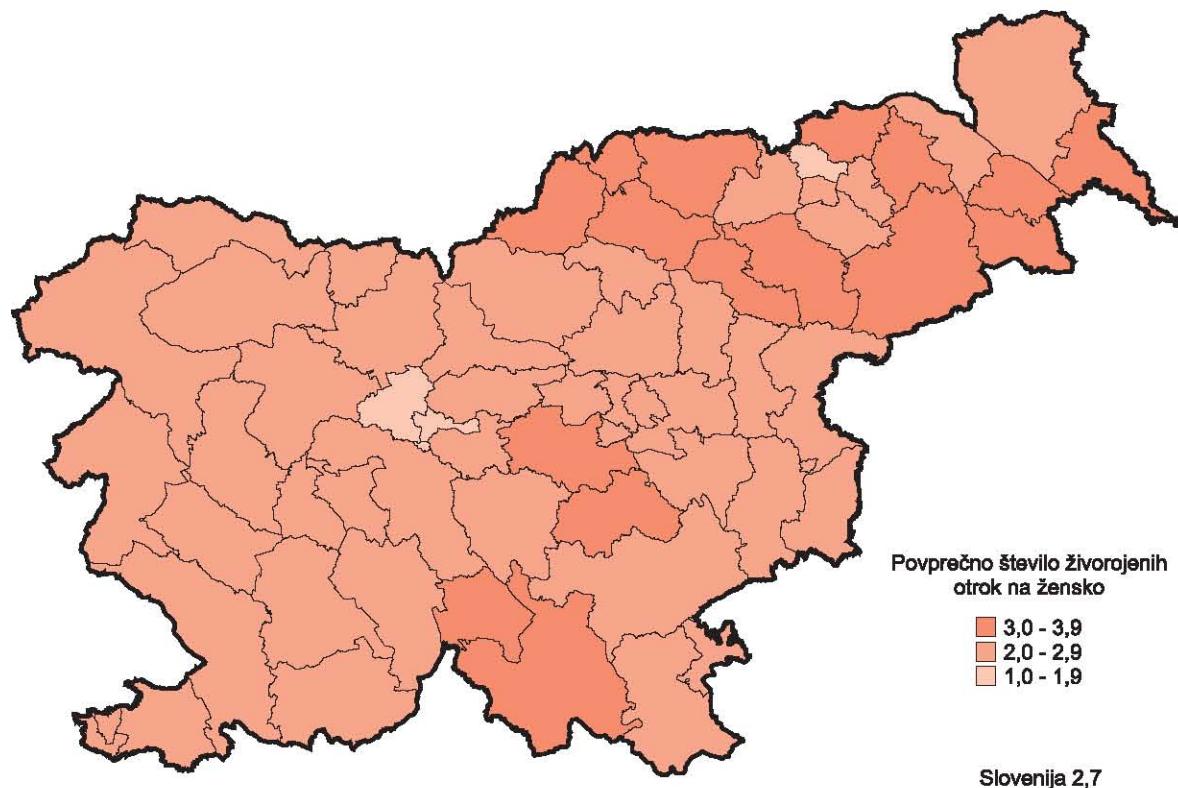
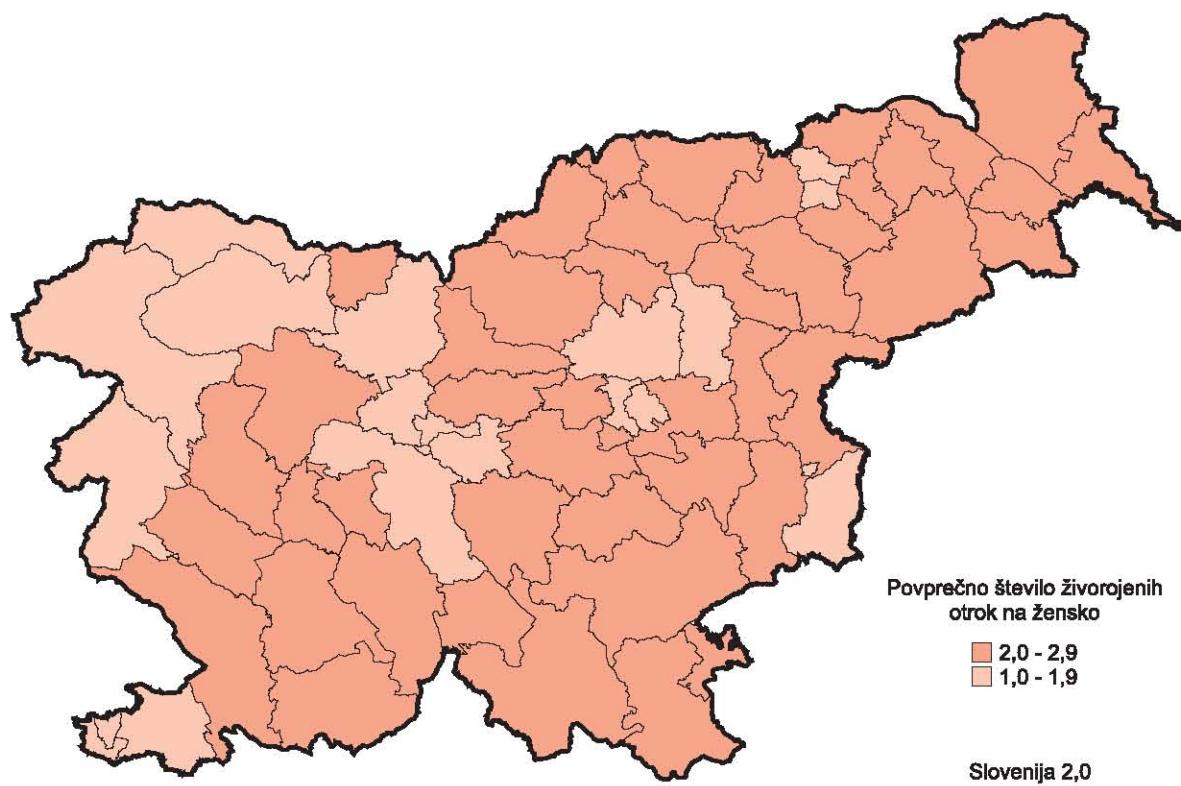
Regionalne razlike v končnem potomstvu izhajajo iz različnih deležev žensk brez živorojenih otrok in iz števila otrok tistih, ki so rodile vsaj prvega. Grafično so te razlike za najmlajše generacije predstavljene na sliki 76. Za primer smo izbrali upravne enote Maribor, Ljubljana in Škofja Loka. Končno potomstvo žensk, ki so živele v Mariboru, je bilo najnižje (1,62), v Ljubljani je bilo le nekoliko višje (1,71), najvišje pa je bilo v upravni enoti Škofja Loka (2,23). V slednji je delež žensk s tremi otroki višji od deleža žensk s samo enim in celo delež tistih s štirimi otroki je višji od deleža tistih brez otrok. Deleži žensk z dvema otrokoma so si zelo podobni, znašajo okrog 50 %.

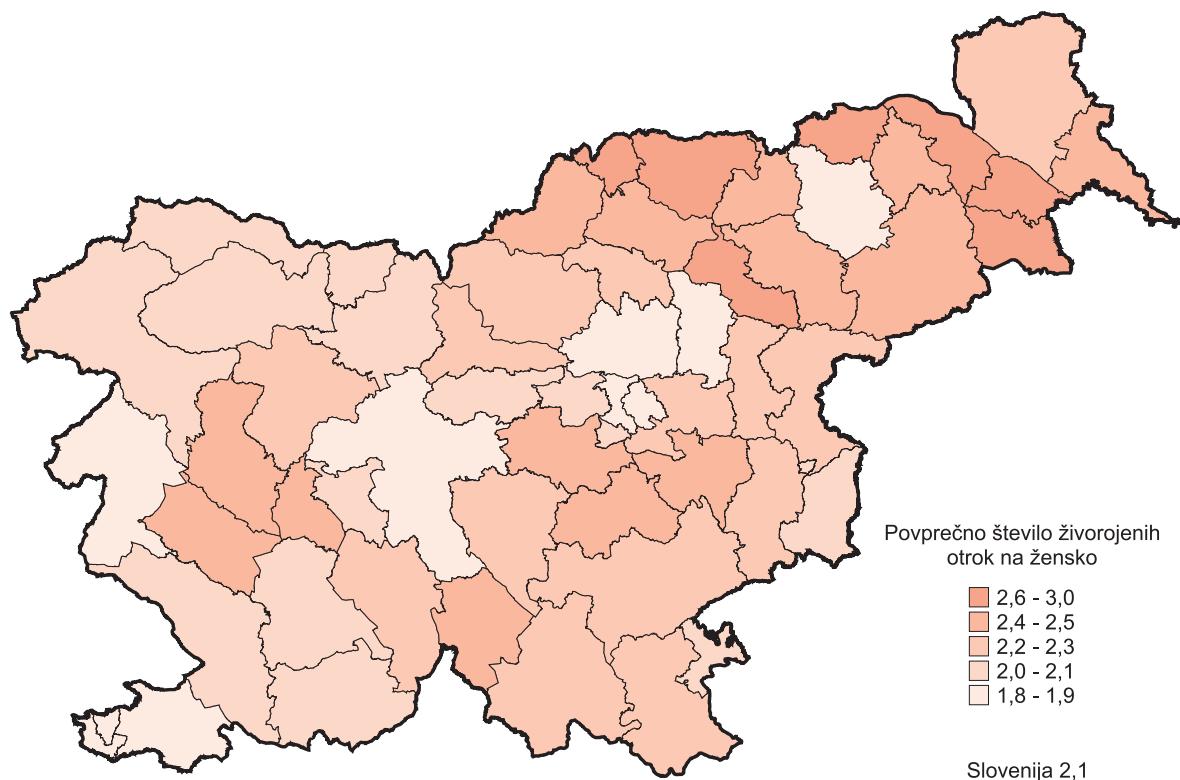
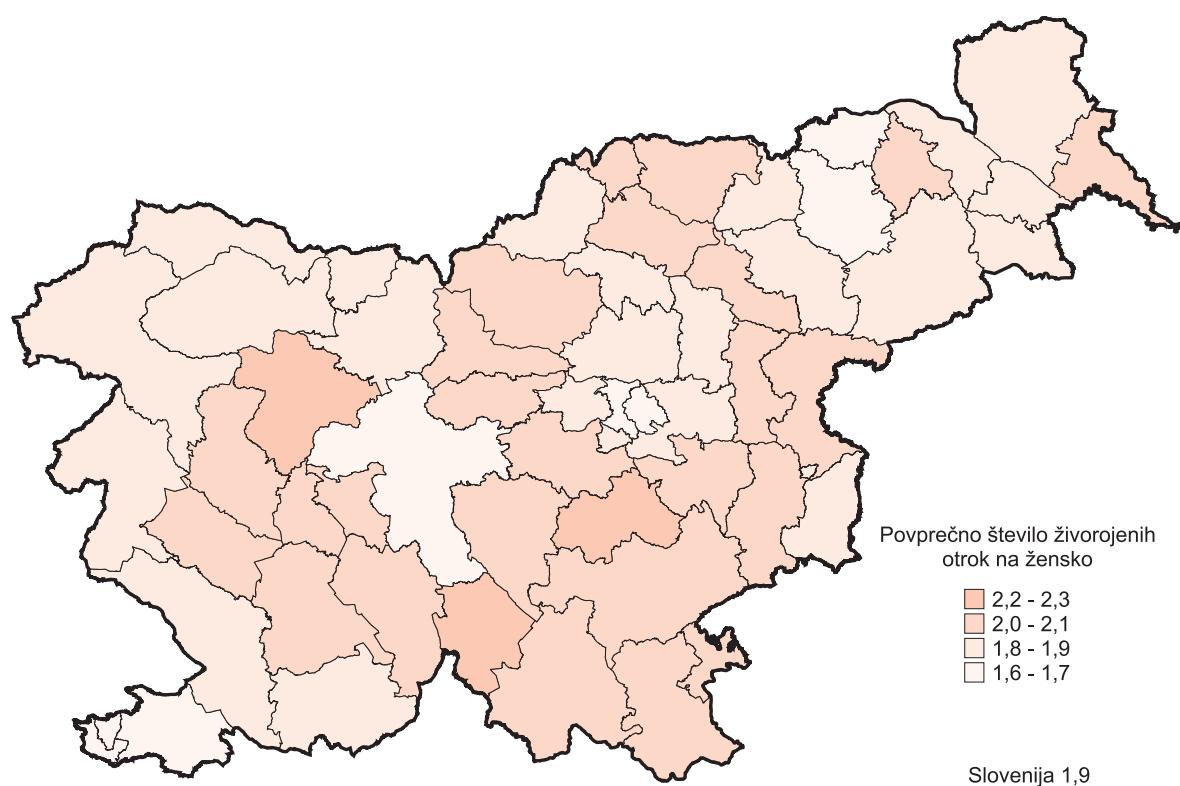
Slika 70: Razporeditev 1000 žensk generacije 1957–1961 po številu živorojenih otrok, Slovenija, izbrane upravne enote

Viri: SURS; lastni izračuni.

Slika 71: Končno potomstvo po okrajih iz leta 1948, Slovenija, generacije 1873–1877**Slika 72: Končno potomstvo po okrajih iz leta 1948, Slovenija, generacije 1893–1897**

Slika 73: Končno potomstvo po občinah iz leta 1981, Slovenija, generacije 1911–1915**Slika 74: Končno potomstvo po občinah iz leta 1981, Slovenija, generacije 1931–1935**

Slika 75: Končno potomstvo po upravnih enotah, Slovenija, generacije 1932–1936**Slika 76: Končno potomstvo po upravnih enotah, Slovenija, generacije 1957–1961**

4. 2 DIFERENCIALNA RODNOST

Diferencialna rodnost je rodnost posebnih skupin v okviru opazovanega prebivalstva. Skupine oblikujemo na osnovi neke skupne značilnosti. Nabor teh značilnosti je odvisen od razpoložljivih empiričnih podatkov. Največ jih zagotavljajo popisi prebivalstva.

Slovenski popisi prebivalstva omogočajo povezovanje končnega potomstva z različnimi značilnostmi žensk, ne pa tudi z značilnostmi moških ali kombinacijo značilnosti žensk in moških. Napaka verjetno ni velika, saj izsledki ankete FFS iz leta 1995 kažejo, da v stališčih do otrok ni bistvenih razlik med moškimi in ženskami, statistično raziskovanje o sklenjenih zakonskih zvezah pa, da večina partnerjev izhaja iz istih ali podobnih socialnih skupin.

Popis prebivalstva je oblika retrospektivnega opazovanja, ki odslikava značilnosti žensk ob koncu rodne dobe. To stanje seveda ni identično s stanjem v času, ko se ženske ali pari odločajo za otroke. Zato nekatere značilnosti bolje (npr. izobrazba), druge slabše (npr. poklic) odražajo okoliščine, v katerih so živeli starši ob rojstvu svojih otrok.

V analizo diferencialne rodnosti smo vključili naslednje značilnosti žensk: zakonski stan, izobrazba, ekonomska aktivnost, poklic, vrsta naselja, vrsta stavbe, selitev, veroizpoved, narodna pripadnost, materni jezik. Med navedenimi značilnostmi ima posebno vlogo izobrazba. Je ena tistih značilnosti, ki se je, vsaj v opazovanih generacijah, v teku življenja le malo spremenjala. Poleg tega je bila izobrazba pomemben dejavnik razlik v rodnem obnašanju tako v starejših kot tudi v mlajših generacijah. Čeprav izsledki ankete o rodnosti in družini (FFS) iz leta 1995 kažejo, da izobrazba anketiranih nima pomembnega vpliva na povprečno število želenih, dejanskih ali pričakovanih otrok (Obersnel Kveder, 2001: 41), pa podatki iz popisov kažejo, da dejanska rodnost različno izobraženih ni enaka. Zato smo izobrazbeno raven žensk vključili tudi v analize rodnosti žensk, opredeljenih po drugih značilnostih, npr. po narodnosti, vrsti stavbe itd.

Združevanje žensk v različne skupine na osnovi navedenih značilnosti omogoča raziskovanje povezav med rodnim vedenjem in pripadnostjo različnim socialnim skupinam. Nekatere teh povezav so na regionalni ravni prikazane že v poglavju 3. 3, zato to poglavje vsebuje le povezave na individualni ravni.

Skupna značilnost povezav med končnim potomstvom in različnimi značilnostmi žensk je, da se razlike zmanjšujejo, in to predvsem zato, ker se rodnost skupin z razmeroma visoko rodnostjo (npr. gospodinje, kmetice, Albanke, Rominje) znižuje, rodnost drugih skupin pa v mlajših generacijah stagnira. Kljub temu razlike ostajajo.

Spreminjanje vrednosti končnih potomstev za posamezne skupine žensk prikazujejo slike 77–93. Na nekaterih izmed teh slik so prikazane tudi vrednosti za generacije 1962–1966, čeprav te generacije v času opazovanja še niso zaključile svoje rodne dobe, stare so bile šele 35–39 let. Njihovo končno potomstvo bo gotovo nekoliko višje od vrednosti, prikazanih na slikah. Zato so generacije 1962–1966 s tanko pokončno črto ločene od starejših generacij.

4. 2. 1 Zakonski stan

Zakonski stan je značilnost, ki se v teku življenja lahko spremeni enkrat ali večkrat ali se ne spremeni. Zato je informacija o zakonskem stanu žensk, ki so že zaključile rodno dobo, le bolj ali manj dobra ocena zakonskega stanu v času rojstva njihovih otrok. Ker pa je takih, ki v teku rodne dobe več kot enkrat spremenijo svoj zakonski stan, razmeroma malo (13 % v opazovanih generacijah), je končno potomstvo vendarle dober kazalnik razlik v rodnosti med samskimi, poročenimi, ovdovelimi in razvezanimi. Ta ugotovitev velja za generacije, rojene v petdesetih letih 20. stoletja in prej, ne pa tudi za generacije, rojene v šestdesetih letih in pozneje. Pri slednjih bo med samskimi vedno več takih, ki so krajši ali daljši čas preživele v zunajzakonskih skupnostih.

Prva skupina generacij, za katero je mogoče pridobiti podatke o končnem potomstvu poročenih, ovdovelih in razvezanih, je bila rojena med leti 1896 in 1900 (tabela 85). Poročene in vdove so rodile v povprečju 3,6 oziroma 3,7 otroka, razvezane 2,2, samske pa 0,4 otroka. Najvišja je bila torej rodnost vdov. To velja tudi še za 5 let mlajše generacije. Visoko rodnost vdov si razlagamo z zmanjšanimi možnostmi ponovnih porok tistih vdov, ki so imele več otrok.

Razlike med rodnostjo žensk različnega zakonskega stanu so se postopoma zmanjševale: rodnost poročenih in vdov se je zmanjševala, rodnost samskih povečevala, rodnost razvezanih pa se je le malo spremenjala. Rodnost poročenih in vdov se je najhitreje spremenjala v starejših generacijah (1901–1925), rodnost samskih pa v mlajših.

Tabela 66: Končno potomstvo vseh in poročenih žensk, Slovenija, generacije 1873–1956

Generacije	Vse		Poročene	
	končno potomstvo	verižni indeks	končno potomstvo	verižni indeks
1873–1877	4,7	100	(5,8)	100
1883–1887	4,0	85	(5,1)	88
1893–1897	3,4	85	(4,4)	86
1901–1905	3,0	88	3,9	89
1911–1915	2,6	87	3,1	80
1921–1925	2,3	88	2,5	81
1931–1935	2,04	86	2,2	88
1942–1946	1,98	97	2,1	95
1952–1956	1,89	95	2,0	95

Viri: SURS; lastni izračuni.

Razlogov za skoraj konstantno raven rodnosti razvezanih je verjetno več¹²¹⁾. Eden pomembnejših je spremenjanje časovnega intervala med poroko in rojstvi otrok ter med poroko in razvezo. Bolj ko se je rodnost zniževala, bolj so se rojstva koncentrirala v prva leta po poroki. Ob nespremenjenem časovnem intervalu med poroko in razvezo je to vodilo v vedno manjše razlike med rodnostjo poročenih in razvezanih. Zato je v generacijah, rojenih v letih 1936–1940 in mlajših, verjetnost rojstva prvega otroka le nekoliko višja pri poročenih kot pri razvezanih (v starejših generacijah je bila razlika večja), verjetnost rojstva drugega otroka pa je za razvezane že znatno nižja kot za poročene (tabela 85). To pomeni, da so razveze v opazovanih generacijah negativno vplivale na rojstva drugih in višjih redov rojstev, ne pa na rojstva prvih otrok.

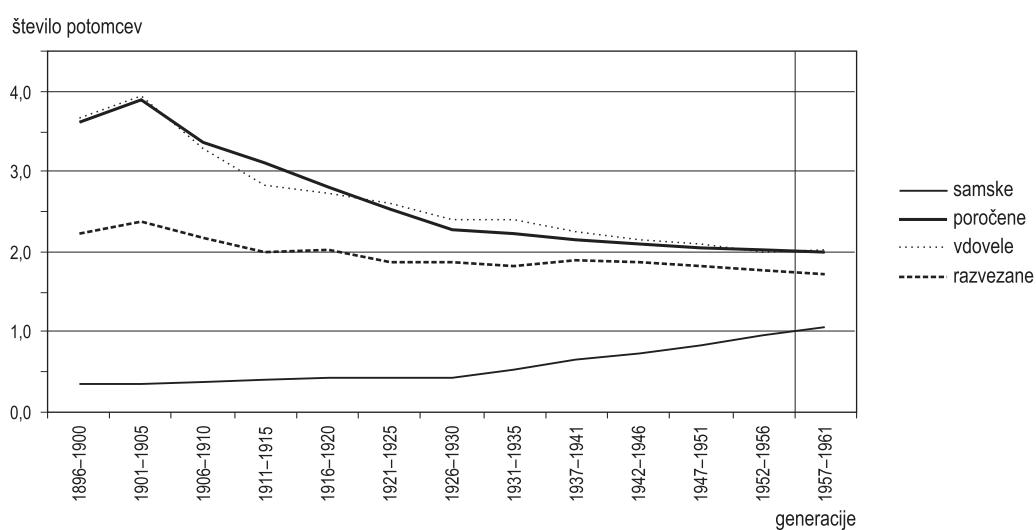
Edina skupina žensk, katere rodnost v opazovanih generacijah ni upadala ali stagnirala, so samske. Končno potomstvo samskih je vsako generacijo višje. Kljub temu je rodnost samskih še vedno nižja od rodnosti poročenih, ovdovelih ali razvezanih. Zato je delež samskih v prebivalstvu še vedno pomemben dejavnik ravni splošne rodnosti. Njegova pomembnost je tem večja, čim nižja je zunajzakonska rodnost.

V preteklosti je bil v Sloveniji delež dokončno samskih žensk (še samskih v starosti 50 let) zelo visok. V najstarejših opazovanih generacijah je znašal 15 %. V mlajših generacijah se je povečal in dosegel višek v generacijah, rojenih okrog leta 1890 (20 %)¹²²⁾. Od takrat dalje se je neprestano zniževal in dosegel najnižje vrednosti (8 %) v generacijah, rojenih med drugo svetovno vojno in nekaj let po njej. Sodeč po podatkih za mlajše generacije se to

121) V generacijah 1931–1935 je bilo ob koncu rodne dobe število vdov še večje od števila razvezanih, v mlajših generacijah pa je bilo število razvezanih večje od števila vdov.

122) V generacijah, rojenih okrog leta 1900, je bil delež dokončno samskih žensk v Bolgariji 2,0 %, v Franciji 10,4 %, na Madžarskem 8,2 %, v Italiji 14,7 %, na Portugalskem 17,0 %, na Švedskem 19,1 % in na Irskem 25,7 % (Pressat, 1971).

Slika 77: Končno potomstvo po zakonskem stanu žensk, Slovenija, generacije 1869–1961

Viri: SURS; lastni izračuni.

upadanje ne bo nadaljevalo. Vendar pa stagnacija ali morebitno povišanje deleža dokončno samskih žensk v najmlajših generacijah ne bo imelo enakega vpliva na raven rodnosti kot v preteklosti. Končno potomstvo samskih žensk, rojenih v šestdesetih letih 20. stoletja, je namreč trikrat večje od končnega potomstva tistih samskih žensk, ki so bile rojene v zadnjih letih 19. stoletja.

Delež dokončno samskih žensk je bil v starejših generacijah odvisen predvsem od poročnih možnosti (razmerje med spoloma), v mlajših pa od poročnih želja. V Sloveniji so bile poročne možnosti žensk do generacij, rojenih med drugo svetovno vojno, slabše za ženske kot za moške. Najslabše so bile za generacije, rojene proti koncu 19. stoletja, ko sta odseljevanje in prva svetovna vojna močno porušila razmerje med spoloma¹²³⁾. Delež dokončno samskih žensk je bil velik zlasti med nekmečkim prebivalstvom. Ženske iz agrarno prenaseljenih krajev so se bolj kot v tujino odseljevale v mesta, trge ali večje vasi, kjer so se zaposlovale v nekmetijskih dejavnostih (npr. gospodinjske pomočnice, tekstilne delavke, učiteljice itd.). Leta 1932 je bilo med osnovnošolskimi učitelji že 62,3 % žensk (Sagadin, 1970). Zato je bil delež dokončno samskih žensk v mestih večji kot na podeželju, to pa je vplivalo na nižjo rodnost. Šele v najmlajših obravnavanih generacijah sta deleža dokončno samskih moških in žensk približno enaka, okrog 8 %.

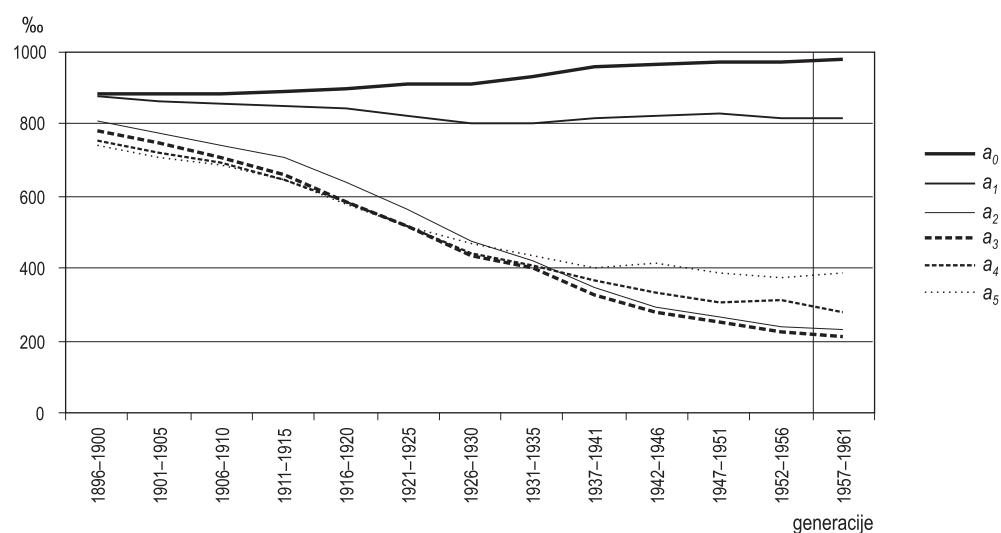
Hkrati z zniževanjem deleža dokončno samskih žensk, ki se je v Sloveniji začelo z generacijami, rojenimi v začetku 20. stoletja, je potekalo tudi zniževanje deleža tistih samskih žensk, ki niso rodile niti enega živorojenega otroka. V generacijah 1896–1900 jih je bilo 80 %, v generacijah 1957–1961 pa le še 35 %. Verjetnost rojstva prvega otroka se je neprestano zviševala.

123) Deleže samskih po popisu 1948 prikazuje spodnja tabela:

Generacije	Starost ob popisu	Poklic	Delež samskih	
			moški	ženske
1898–1902	45–49	kmečki	17,2	17,3
		nekmečki	14,7	22,2
1903–1907	40–44	kmečki	11,9	15,7
		nekmečki	12,7	22,2

Viri: Konačni, 1954; lastni izračuni.

Slika 78: Verjetnosti povečanja družine za poročene ženske, Slovenija, generacije 1896–1961

Viri: SURS; lastni izračuni.

Rodnost vsaj enkrat poročenih žensk (poročenih, ovdovelih, razvezanih) in tistih, ki se niso nikoli poročile, je bila in je še vedno različna. V generacijah, rojenih ob koncu 19. stoletja, je bilo končno potomstvo vsaj enkrat poročenih 10-krat večje od končnega potomstva samskih, v generacijah, rojenih sredi 20. stoletja, pa le še dvakrat. Razlika se zmanjšuje zaradi povečevanja verjetnosti rojstva prvih in drugih otrok med neporočenimi in stagnacije istih verjetnosti med vsaj enkrat poročenimi, rojenimi med drugo svetovno vojno in po njej. Verjetnost rojstva tretjih in četrtih otrok se znižuje in je v mlajših generacijah že enaka za vse, ne glede na zakonski stan.

Zakonski pari v vseh opazovanih generacijah so število rojstev zavestno omejevali; verjetnost rojstva drugega otroka je bila nižja od verjetnosti rojstva prvega. Verjetnosti rojstev višjih redov so bile v najstarejših generacijah še visoke, vendar so se neprestano zniževale, zlasti verjetnosti rojstva tretjega in četrtega otroka. To zniževanje se je v mlajših generacijah zaustavilo. Ker se tudi verjetnosti rojstev prvih in drugih otrok v istih generacijah le malenkostno spreminja, se zdi, da so se vzorci rodnega vedenja poročenih nekako ustalili.

Veliko bolj se je spreminalo rodno vedenje samskih. Med ženskami, rojenimi ob koncu 19. stoletja in še samskimi ob koncu rodne dobe, jih 80 % ni rodilo niti enega živorjenega otroka. Za tiste, ki pa so rodile enega, se je verjetnost rojstva naslednjega povečevala z vrstnim redom rojstva. Zdi se, da so v najstarejših generacijah določene skupine žensk živele v dalj časa trajajočih partnerskih skupnostih; zato so se verjetnosti rojstev povečevale z vrstnim redom rojstva.

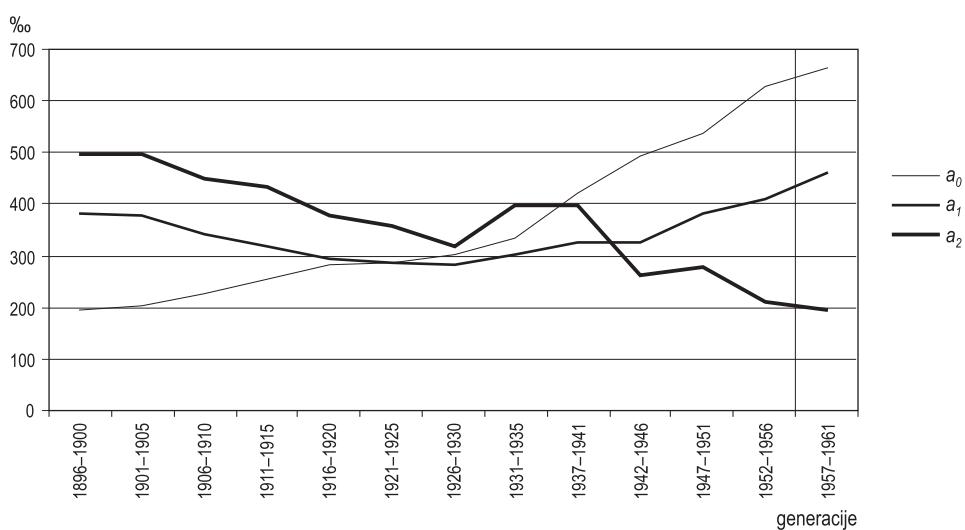
Nezakonska rojstva, ki so bila v preteklosti omejena le na nižje sloje prebivalstva, so sčasoma postajala vedno pogostejša tudi v višjih slojih, v katerih so se že razširile različne metode načrtovanja rojstev. Tako je v generacijah 1926–1930 verjetnost rojstva prvega otroka prvič presegla verjetnost rojstva drugega. Vedno več samskih je rodilo prvega otroka in sčasoma se jih je vedno več odločilo še za drugega. Dve tretjini žensk, rojenih v petdesetih letih in še samskih ob popisu 2002, sta rodili prvega otroka in med njimi 47 % še drugega. Verjetnost rojstva drugega otroka je bila za te generacije višja, kot je bila v generacijah 1896–1900.

Zaradi opisanih procesov je razlika med ravnjo zunajzakonske in zakonske rodnosti vedno manjša. Vedno manjša pa je tudi razlika v življenjskih razmerah zunajzakonskih in zakonskih otrok. Vedno večji del zunajzakonske rodnosti se odvija v trajnih zunajzakonskih skupnostih, ki se od zakonskih ločijo le po nekaterih formalnopravnih vidikih.

Rodnost samskih se bo v mlajših generacijah verjetno še naprej povečevala, saj vedno več mladih odklanja

sklenitev zakonske zveze in živi v zunajzakonskih skupnostih. Če bo življenje v zunajzakonski skupnosti postal trajen način življenja v dvoje in če bo rodnost zunajzakonskih parov podobna rodnosti poročenih, bo razlika med končnim potomstvom poročenih in samskih vedno manjša. Če pa bodo zunajzakonske skupnosti predstavljale le uvod v zakonsko skupnost, se velikost razlike ne bo zmanjševala, ker bodo med dokončno samskimi samo tiste, ki se bodo odločile za trajno partnerstvo brez poroke ali pa samo za otroka. Njihova rodnost bo verjetno nižja od rodnosti poročenih.

Slika 79: Verjetnosti povečanja družine za samske ženske, Slovenija, generacije 1896–1961

Viri: SURS; lastni izračuni.

4. 2. 2 Izobrazba

Hitro zniževanje rodnosti, ki so ga razvite dežele doživljale v 19. in v prvi polovici 20. stoletja, je spremljalo zviševanje ravni izobrazbe. Multivariantne regresijske analize letnih podatkov (prečna analiza) so običajno pokazale negativno povezavo med rodnostjo in izobrazbo. Ta povezava je bila marsikdaj močnejša in trdnejša od povezave z drugimi kazalniki socialno-ekonomskega razvoja (npr. industrializacija, dohodek). To negativno povezavo so potrdili tudi rezultati zgodnejših popisov prebivalstva. Zaradi tega je bila izobrazba za mnoge eden najpomembnejših dejavnikov ravni rodnosti. Vendar pa so rezultati anket, izvedenih v šestdesetih letih v nekaterih razvitih državah, povzročili dvom o splošni veljavnosti te negativne povezave (Andorka, 1978). Te ankete so namreč pokazale, da se je približno hkrati s širjenjem zniževanja rodnosti med manj izobraženimi začel proces povečevanja rodnosti v bolj izobraženih slojih prebivalstva. Podoben je bil tudi razvoj povezave med rodnostjo in dohodkom. Ker sta izobrazba in dohodek med seboj povezana (višja izobrazba praviloma pomeni višji dohodek in obrnjeno), je težko ločiti, kateri od obeh dejavnikov je močnejši. Možnosti za raziskovanje povezav med rodnostjo in dohodkom na individualni ravni v Sloveniji še ni, zato se omejujemo le na analizo razvoja rodnosti v različnih izobrazbenih skupinah¹²⁴⁾.

Do sreda 20. stoletja je bilo izobrazbeno sestavo prebivalstva Slovenije mogoče meriti le z deležem nepismenih¹²⁵⁾. Prve podatke o izobrazbeni sestavi prebivalstva je dal šele popis prebivalstva leta 1953. Takrat je imelo manj kot

124) Korelacijska povezava med šolsko izobrazbo prebivalstva in narodnim dohodkom na prebivalca po občinah v letih 1971 in 1981 je pokazala naslednje: leta 1971 je imel korelacijski koeficient vrednost 0,66, leta 1981 pa 0,47, če smo primerjali ND na prebivalca in delež prebivalcev z nižjo in visoko izobrazbo, če pa smo primerjali ND na prebivalca z nižjimi stopnjami šolske izobrazbe, pa je bila povezava še slabša ali pa je ni bilo (Šircelj, 1991: 336).

125) Leta 1931 je znašal delež nepismenih med osebami, starejšimi od 10 let, 5,6 %, leta 1953 pa 2,7 %.

8 let osnovne izobrazbe kar 83 % prebivalstva, starejšega od 10 let. Med njimi je bila polovica žensk. Veliko slabše so bile ženske zastopane med tistimi, ki so končali srednjo, višjo ali visoko šolo. Z leti se je delež bolj izobraženih povečeval, obenem pa se je povečeval tudi delež žensk med njimi. Do leta 2002 je delež žensk že presegel 50 % v vseh izobrazbenih ravneh, razen med osebami z nižjo in srednjo poklicno izobrazbo.

Podatke o deležu žensk med prebivalstvom določene izobrazbene ravni navajamo zato, ker rodnost para gotovo ni odvisna samo od izobrazbe ženske, temveč tudi od izobrazbe moškega. Bolj ko je izobrazba moških in žensk različna, večja je napaka, če kot merilo izobrazbe uporabljamo samo izobrazbo ženske. Zato v mlajših generacijah, v katerih je razmerje med izobrazbo moških in žensk bolj izenačeno kot v preteklosti, raven izobrazbe ženske bolje odslikava izobrazbeno raven para kot v starejših. Poleg tega iz podatkov o sklenjenih zakonskih zvezah namreč izhaja, da med pari prevladujejo taki z enako ali najbližjo izobrazbeno ravnjo.

Tabela 67: Delež žensk med prebivalstvom, starejšim od 15 let, po izobrazbenih skupinah, Slovenija, popisi prebivalstva 1961–2002

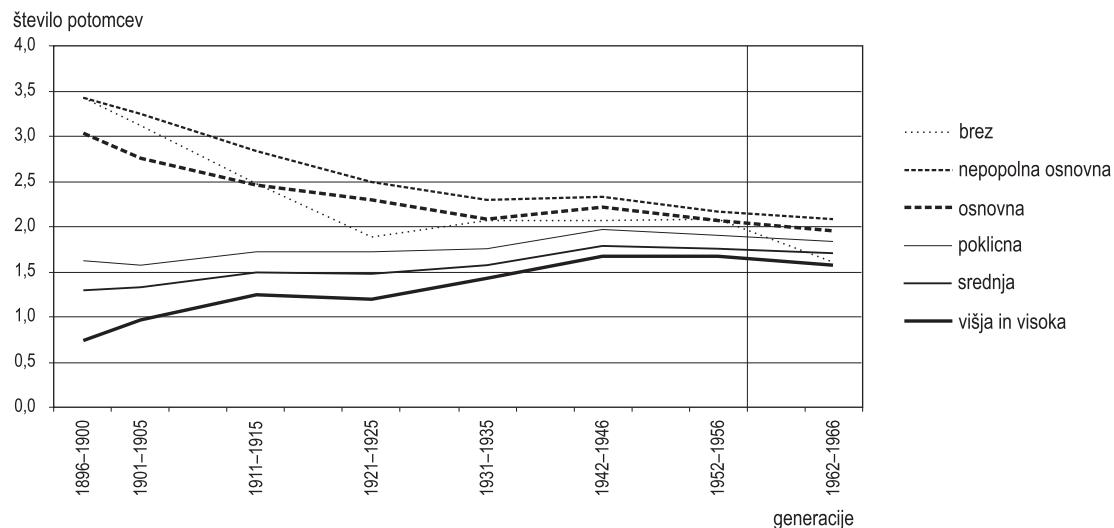
Izobrazba	1961	1981	2002
Brez izobrazbe	54,4	54,3	63,9
Nepopolna osnovna	57,2	57,3	59,3
Osnovna	61,3	62,3	60,9
Poklicna	31,6	34,2	38,0
Srednja	46,1	54,2	53,7
Višja in visoka	26,8	41,6	53,0

Viri: Družbeni, 1974; SR Slovenija, 1986; SI, 2003: št. 92.

Najstarejša generacija, za katero imamo podatke o izobrazbi, je bila rojena v letih 1896–1900. Razlika med končnim potomstvom najmanj in najbolj izobraženih je velika; končno potomstvo najmanj izobraženih je bilo štiriinpolkrat višje od končnega potomstva najbolj izobraženih. V petdesetih generacijah se je ta razlika tako zmanjšala, da je končno potomstvo najmanj izobraženih le za 27 % višje od končnega potomstva najbolj izobraženih (slika 80). Kljub temu pa še vedno velja, da bolj ko je ženska izobražena, manj otrok ima. Zmanjševanje razlik sta povzročila dva nasprotujoča si procesa: zniževanje rodnosti žensk, ki so končale največ osnovno šolo, in zviševanje rodnosti tistih, ki so končale srednjo, višjo ali visoko šolo.

Najbolj se je znižala rodnost žensk brez izobrazbe. To znižanje je bilo neposreden odraz širjenja izobrazbe med ženskami. V najstarejših generacijah so bile neizobražene ženske še številne, z razvojem obveznega šolstva pa so se njihove vrste redčile in v mlajših generacijah predstavljajo že zelo nizek odstotek vseh žensk. To niso več ženske, ki bi ne imele možnosti osnovnega izobraževanja, temveč ženske, ki tega niso zmogle. Njihova nizka rodnost je odraz njihovih manjših možnosti za poroko oziroma rojevanje otrok. Zato je med njimi velik del takih, ki niso rodile niti enega živorojenega otroka. V generacijah, rojenih v letih 1911–1915, vsaka tretja ženska iz te izobrazbene skupine ni rodila niti enega živorojenega otroka, v generacijah 1941–1945 pa vsaka druga (tabela 86).

Iz navedenih razlogov je bila v najstarejših generacijah (1896–1900) rodnost žensk brez izobrazbe še enaka rodnosti žensk z nepopolno osnovno izobrazbo. Odtlej je rodnost prvih nižja, izračun končnega potomstva pa zaradi vedno manjšega števila žensk brez izobrazbe z vsako generacijo manj zanesljiv.

Slika 80: Končno potomstvo po izobrazbi žensk, Slovenija, generacije 1896–1966

Viri: Šircelj, 1991; SURS; lastni izračuni.

Spremembe v rodnosti so bile največje pri najbolj izobraženih ženskah. Med svetovnima vojnoma so bile visokoizobražene ženske še maloštevilne in njihova poročnost je bila nižja od drugih izobrazbenih skupin. Zato je bil delež dokončno samskih med izobraženimi ženskami visok - višji je bil le med tistimi brez izobrazbe. V dvajsetih generacijah (od 1911–1915 do 1931–1935) se je delež dokončno samskih med visokoizobraženimi ženskami zmanjšal z nad 30 % na 14 %. Hkrati se je močno povečal delež visokoizobraženih žensk med poročenimi, in sicer z 1 % na 19 %. Zato menimo, da je prav povečana poročnost bistveno prispevala k naraščanju njihove rodnosti.

Tabela 68: Deleži dokončno samskih žensk po izobrazbi, Slovenija, generacije 1911–1951

Izobrazba	Generacije			
	1911–1915	1921–1925	1931–1935	1947–1951
Brez izobrazbe	34,7	56,1	47,1	32,4
Nepopolna osnovna	14,2	13,1	8,8	11,6
Osnovna	12,3	10,5	7,1	8,1
Srednja	17,1	13,5	7,9	9,3
Višja in visoka	30,3	23,2	14,2	9,0

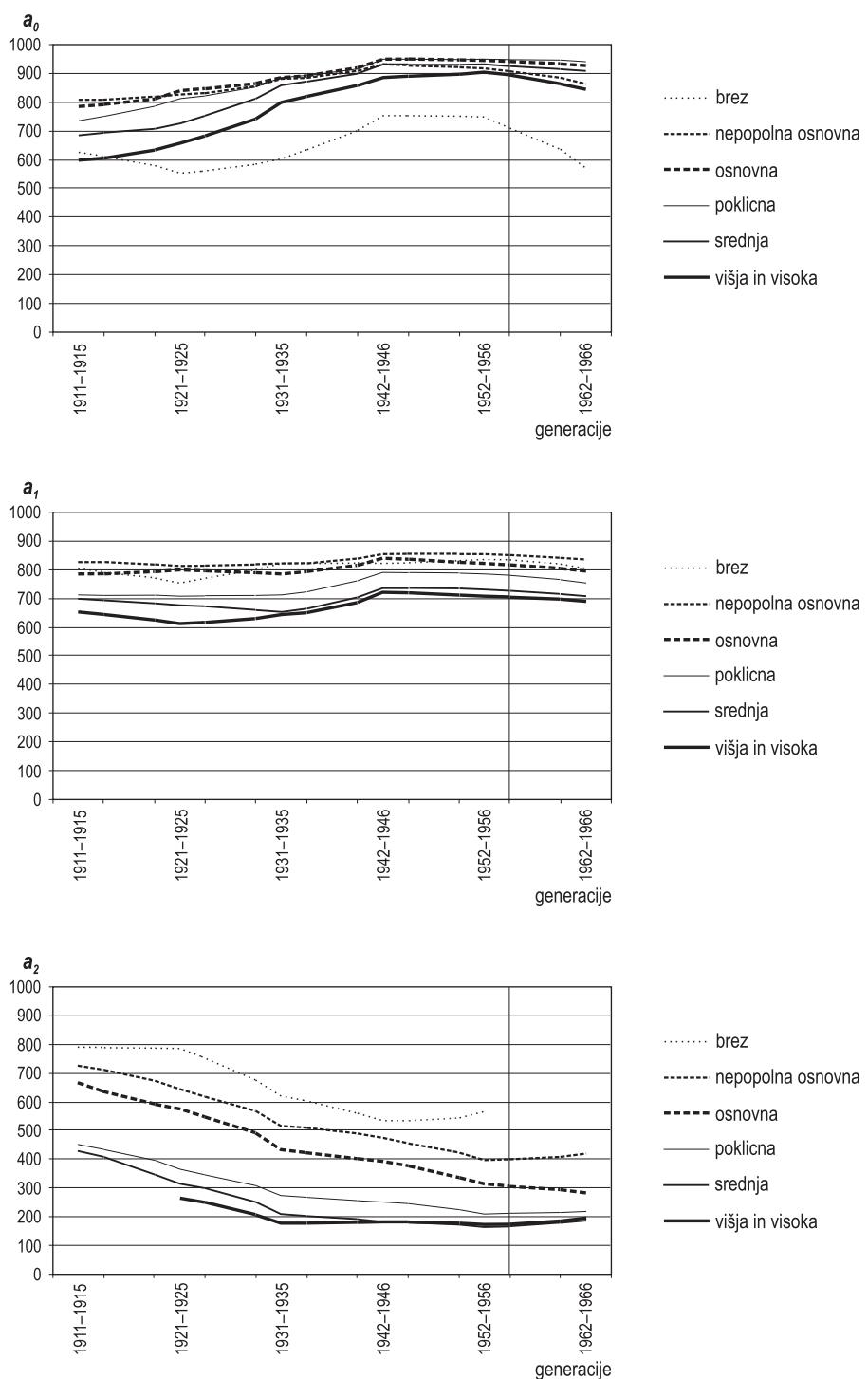
Viri: SURS; lastni izračuni.

Naraščanje končnega potomstva žensk s srednjo, višjo in visoko izobrazbo se je v generacijah 1921–1925 začasno zaustavilo. Te generacije so konec druge svetovne vojne dočakale v starosti 20–25 let, torej v starosti najvišje poročnosti. Ker pa je bilo zaradi vojne porušeno številčno razmerje med spoloma, se je znižala intenzivnost ženske poročnosti. To znižanje pa očitno ni v enaki meri prizadelo vseh skupin žensk: najmanj je vplivalo na "povprečno" izobražene, najbolj pa na tiste s končano srednjo, višjo in visoko šolo in na tiste brez izobrazbe.

Razlike med ženskami z različno izobrazbo se postopoma zmanjšujejo. V generacijah 1896–1900 je končno potomstvo najbolj izobraženih predstavljalo le 21 % rodnosti tistih z nepopolno osnovno izobrazbo, v generacijah

1921–1925 48 %, v generacijah 1952–1956 pa 78 %. Postopno izenačevanje končnega potomstva med posameznimi izobrazbenimi skupinami je posledica dveh nasprotujočih si procesov: zmanjševanja deleža žensk brez živorojenih otrok in povečevanja deleža žensk s samo enim ali dvema otrokoma. Povedano drugače: verjetnosti rojstev prvih otrok so se povečevale, verjetnosti rojstev tretjih in naslednjih otrok pa zmanjševale (slika 81).

Slika 81: Verjetnosti povečanja družine po izobrazbi ženske, Slovenija, generacije 1911–1966

Vir: Šircelj, 1991; SURS; lastni izračuni.

Verjetnosti rojstev prvih otrok so se povečevale toliko bolj, kolikor višja je bila raven izobrazbe, rahlo povečevanje verjetnosti rojstev drugih otrok je bilo pri vseh izobrazbenih skupinah približno enako, verjetnosti rojstev tretjih otrok pa so se bolj zmanjšale za manj izobražene in manj za bolj izobražene. Pri tem velja omeniti, da je bila za izobražene ženske verjetnost rojstva tretjega otroka v starejših generacijah zelo majhna.

Zaradi opisanih sprememb so v generacijah 1931–1935 in mlajših verjetnosti rojstev drugih otrok nižje od verjetnosti rojstev prvih, kar je jasen znak za načrtno omejevanje števila rojstev. To velja za ženske vseh izobrazbenih ravni, razen za tiste brez izobrazbe. Ženske brez izobrazbe imajo znatno manjšo verjetnost rojstva prvega otroka; brez otrok jih ostane okrog 40 %; če pa imajo prvega, bodo zelo verjetno imele tudi drugega in 60 % tistih z dvema bo imelo še tretjega.

V najmlajših opazovanih generacijah, 1962–1966, so v vseh izobrazbenih skupinah verjetnosti rojstev prvih in drugih otrok nižje kot v pet let starejših generacijah. Ker so bile generacije 1962–1966 ob popisu 2002 stare šele 35–39 let in ker se povprečna starost ob rojstvu otrok povečuje, se bodo te vrednosti do konca rodne dobe gotovo še dvignile in se približale tistim v deset let starejših generacijah, razen morda za ženske z višjo in visoko izobrazbo. Iz istih razlogov se bodo povečale tudi verjetnosti rojstev tretjih otrok. Že pri ženskah v starosti 35–39 let so verjetnosti rojstev tretjih otrok za tiste, ki so končale več kot samo osnovno šolo, višje kot pa v deset ali dvajset let starejših generacijah. To pomeni, da se mlajše izobražene generacije pogosteje odločajo za tretjega otroka, kot so se enako izobražene starejše generacije. To je morda začetek procesa, ki bo vodil v drugačne razlike, kot smo jim bili priče doslej. Če bi se smeri razvoja, ki smo jih opazovali v generacijah 1952–1966, nadaljevale, bi bila v generacijah 1972–1976 verjetnost rojstva tretjega otroka že višja med tistimi, ki končajo več kot osnovno šolo, kot pa med tistimi, ki šolanje končajo z osnovno šolo.

Iz opisanih sprememb izhaja, da klasični razlagi povezave med rodnostjo in izobrazbo, ki pravita, da imajo bolj izobraženi pari/bolj izobražene ženske v primerjavi z manj izobraženimi manj otrok, ker se pogosteje zanimajo za aktivnosti, ki niso združljive z družinskim življenjem (poklicna kariera, druge aktivnosti zunaj doma), in ker imajo lažji dostop do informacij oziroma več informacij v zvezi z načrtovanjem rojstev, za mlade generacije nista več ključni, posebno ne druga. Na določeni stopnji razvoja postanejo zelo pomembni tudi nekateri drugi dejavniki, na primer aktivnost, dohodek in predvsem vrednote.

V generacijah, ki smo jih obravnavali, je bila izobrazba pomemben dejavnik rodnosti, saj je razčlenitev katere koli značilnosti (zakonski stan, narodna pripadnost itd.) po izobrazbi pokazala razlike v odvisnosti od ravni izobrazbe. Vendar se zdi, da njen vpliv počasi slablji. Če se bo dosedanji razvoj nadaljeval, izobrazba kmalu ne bo več pomemben dejavnik rodnosti, razen če se bodo med izobraženim prebivalstvom oblikovale nove vrednote, take, ki bodo bolj naklonjene otrokom. O zmanjševanju pomena izobrazbe kot dejavnika rodnosti govore tudi izsledki ankete o rodnosti iz leta 1995, po katerih "raven izobrazbe nima pomembnega vpliva na želeno ali pričakovano število otrok".

Izobrazba pa ni samo dejavnik ravni rodnosti, temveč tudi njenega koledarja. Iz ankete o rodnosti in družini (FFS), izvedeni leta 1995, namreč izhaja, da so bile ženske z višjo in visoko izobrazbo, ob rojstvu prvega otroka v povprečju 3–4 leta starejše od drugih žensk (Kožuh - Novak, 1998: 48). Ti podatki se nanašajo na generacije 1950–1975.

Razlike v koledarju prvih rojstev se med različno izobraženimi ženskami kažejo že v generacijah 1951–1955, ko je bilo končno potomstvo prvih rojstev še visoko in skoraj enako za vse izobrazbene ravni. V teh generacijah je v starosti 24 let že imelo prvega otroka 83 % žensk z nižjo izobrazbo od srednje, 78 % žensk s srednjo izobrazbo in 50 % tistih z višjo izobrazbo od srednje. Večje spremembe tega koledarja so se začele v približno 10 let mlajših generacijah: z odlaganjem rojstev prvega otroka v višje starosti so najprej začele ženske z višjo in visoko izobrazbo (generacije 1961–1965), nato pa so jim sledile še druge. Iz primerjave generacij 1951–1955 in 1971–1975 sledi, da so koledar prvih rojstev najbolj spremenile ženske, ki po končani osnovni šoli niso nadaljevale šolanja (Kožuh - Novak, 1998: 110–111).

4. 2. 3. Ekonomski značilnosti

Ekonomski značilnosti prebivalstva so odraz gospodarskih in političnih razmer v družbi. V obdobju, v katerem so bile v Sloveniji zbrane informacije o ekonomskih značilnostih prebivalstva v povezavi z rodnostjo, je socialistično

družbeno ureditev zamenjala kapitalistična ureditev. S tem pa so se spremenile tudi klasifikacije ekonomskih značilnosti. Ker različnih klasifikacij ni mogoče poenotiti, je število opazovanih generacij manjše kot za druge značilnosti. Poleg tega je povezovanje ekonomskih znakov prebivalstva z rodnostjo omejeno s starostjo. Najvišja starost, v kateri je bilo pri nas do nedavna to povezovanje še smiselno, je 45–49 let. Po tej starosti se je namreč močno povečal delež upokojenih, za katere ni mogoče ugotoviti, kakšen je bil na primer njihov poklic pred upokojitvijo in tudi ne ali je bila ženska ekonomsko aktivna (starostna pokojnina) ali pa prejema pokojnino po možu (vdovska, družinska pokojnina). Zato je časovna vrsta podatkov razmeroma kratka.

Ekonomska aktivnost

S pojmom ekonomska aktivnost razumemo tisto aktivnost, ki ženski omogoča, da si sama zagotavlja vire za preživljjanje, da živi ekonomsko neodvisno od drugih oseb, ne glede na to, kakšno izobrazbo ima ali kakšno delo opravlja. Nasprotje ekonomsko aktivnih žensk so vzdrževane ženske. To so tiste, ki so ekonomsko odvisne od drugih oseb, običajno od moža.

Rodnost ekonomsko aktivnih žensk se razlikuje od rodnosti vzdrževanih. V generacijah 1952–1956 je končno potomstvo aktivnih predstavljalo 80 % končnega potomstva vzdrževanih. V starejših generacijah so bile razlike večje¹²⁶⁾.

Tabela 69: Končno potomstvo ekonomsko aktivnih in vzdrževanih žensk, Slovenija, generacije 1911–1956

Generacije	Končno potomstvo	
	aktivne	vzdrževane
1911–1915	2,21	3,18
1921–1925	1,99	2,67
1931–1935	1,95	2,56
1941–1945	1,94	2,54
1952–1956	1,86	2,33

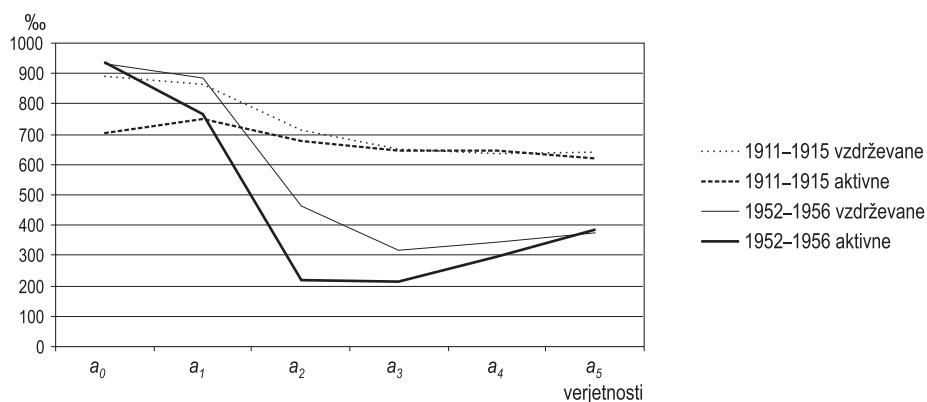
Viri: SURS; lastni izračuni.

Bistvena razlika med rodnostjo aktivnih in vzdrževanih žensk se pokaže šele z analizo rodnosti po vrstnem redu rojstva (slika 82). V starejših generacijah je bil med ekonomsko aktivnimi zelo velik delež žensk brez otrok (30 %). V najmlajših generacijah, rojenih v letih 1952–1956, je bil delež teh žensk majhen (7 %) in enak deležu žensk brez otrok med vzdrževanimi ženskami. Zato se v mlajših generacijah razlika med ekonomsko aktivnimi in vzdrževanimi pokaže šele pri odločitvi za drugega oziroma tretjega otroka. Verjetnost rojstva drugega otroka je za vzdrževane nekoliko večja kot za aktivne, verjetnost tretjega pa je za vzdrževane dvakrat večja kot za ekonomsko aktivne ženske. Veliko večja je verjetnost, da bo tretjega otroka rodila vzdrževana kot pa ekonomsko aktivna ženska.

Popis prebivalstva 2002 je vseboval posebno vprašanje o statusu aktivnosti. Možnih je bilo 12 odgovorov. Za analizo rodnosti so relevantni naslednji: zaposlena, samozaposlena, a ne kmetica, kmetica, brezposelna, gospodinja, upokojenka. Kot kmetica se je v tem popisu lahko opredelila ženska, ki je bila nosilka ali članica kmečkega gospodarstva (bila je zdravstveno ali zdravstveno in pokojninsko zavarovana ali pa je izjavila, da je kmetica). V tabeli 70 so prikazana končna potomstva za vse omenjene ekonomske statuse žensk.

126) Iz analize so izločene ženske z lastnimi dohodki in tiste, ki jim ni bilo mogoče določiti socialno-poklicne skupine. V generacijah 1941–1951 je bila njihova rodnost nižja od rodnosti ekonomsko aktivnih. Ker večino žensk z lastnimi dohodki predstavljajo upokojenke, sklepamo, da gre za ženske, ki so ekonomsko aktivnost opustile zaradi bolezni in da je bila zato tudi njihova rodnost nižja.

Slika 82: Verjetnosti povečanja družine aktivnih in vzdrževanih žensk, Slovenija, generacije 1911–1915 in 1952–1956

Vir: SURS; lastni izračuni.

Najvišjo rodnost so imele kmetice in gospodinje. Njihovo končno potomstvo zadostuje za razširjeno obnavljanje generacij. Brez živorojenih otrok jih je ostalo le 3–4 %, za drugega se je odločilo 90 % tistih z enim otrokom, za tretjega pa polovica tistih z dvema otrokoma. Pri ženskah z drugimi ekonomskimi statusi so vrednosti nižje, zlasti verjetnost rojstva tretjega otroka. Slednja je vsaj za pol manjša kot pri kmeticah in gospodinjah.

Nižjo rodnost od kmetic imajo brezposelne, zaposlene in samozaposlene. Rodnost brezposelnih je v primerjavi z zaposlenimi in samozaposlenimi višja. Razmeroma visoka rodnost brezposelnih na prvi pogled preseneča. Vendar pa je večina žensk, ki so bile brezposelne v času popisa prebivalstva 2002 večji del svoje rodne dobe verjetno preživelka kot zaposlena; brezposelnost žensk se je v Sloveniji v večjem obsegu pojavila šele nekaj let po osamosvojitvi. Zato bo povezano med brezposelnostjo in rodnostjo mogoče na enak način meriti šele čez nekaj let ali ob naslednjem popisu.

Samozaposlene ženske imajo v mlajših generacijah nižjo rodnost kot zaposlene. Čeprav so bile najmlajše v času opazovanja stare šele 35–39 let, se zdi, da njihovo končno potomstvo ne bo enako potomstvu zaposlenih, tako kot je bilo v starejših generacijah. Razlogi so verjetno v spremenjeni strukturi samozaposlitve.

Posebno skupino tvorijo upokojenke. Njihova rodnost je zelo odvisna od starosti, v kateri jih opazujemo. Čim mlajše opazujemo, nižja je rodnost. Razlog za zelo nizko rodnost najmlajših upokojenk je verjetno v večjem deležu tistih, ki so se upokojile iz zdravstvenih razlogov, in je zato tudi njihova rodnost manjša. Zato je končno potomstvo upokojenk, ki so bile ob popisu prebivalstva 2002 stare 35–44 let, bistveno nižje od končnega potomstva žensk z drugimi ekonomskimi statusi. Zlasti velik je delež upokojenk brez živorojenih otrok.

Tabela 70: Končno potomstvo po ekonomskih statusih žensk, Slovenija, generacije 1942–1966

	zaposlena	samoza- poslena	kmetica	brez- poselna	gospo- dinja	upoko- jenka
1942–1946	1,84	1,92	2,52	(2,33)	2,60	1,93
1947–1951	1,83	1,83	2,55	2,00	2,56	1,92
1952–1956	1,83	1,83	2,47	1,96	2,45	1,75
1957–1961	1,82	1,73	2,48	1,98	2,42	1,60
1962–1966	1,73	1,63	2,43	1,86	2,31	1,28

Vir: SURS; lastni izračuni.

Socialno-poklicni položaj

Poleg šolske izobrazbe in ekonomske aktivnosti ženske so za njeno vlogo v družbi in tudi njeno rodno vedenje pomembni še številni drugi dejavniki. Med temi je eden pomembnejših poklic. V mlajših generacijah, v katerih je že več kot 90 % žensk aktivnih, je njen družbeni položaj vedno bolj odvisen prav od njenega poklica. V starejših generacijah, v katerih večina žensk ni bila ekonomsko aktivna, pa je njen socialni položaj določal poklic moža. To dejstvo je upoštevala tudi jugoslovanska statistika; ta je socialno-poklicni položaj ženske določala po njenem poklicu, položaju v njenem poklicu in po njeni strokovni izobrazbi, če je bila aktivna, če pa je bila vzdrževana, pa po poklicu in položaju v poklicu vzdrževalca; to je bil navadno mož. Ker po letu 1991 slovenska statistika ne tvori več socialno-poklicnih skupin, je analiza možna le za generacije 1911–1945.

Analiza rodnosti glede na socialno-poklicni položaj žensk potrdi znano dejstvo, da ženska rodi tem manj otrok, čim višje na socialni lestvici se nahaja. Vendar se razlike med posameznimi skupinami počasi zmanjšujejo. Kljub temu končno potomstvo najvišje socialno-poklicne skupine (vodilno osebje, strokovnjaki, umetniki) v najmlajših generacijah predstavlja le 66 % končnega potomstva kmetic. Kmetice so edina socialno-poklicna skupina, katerih rodnost je bila v opazovanih generacijah še zadostna za biološko obnavljanje svoje socialno-poklicne skupine.

Zmanjševanje razlik v rodnosti med posameznimi socialno-poklicnimi skupinami povzročata dva nasprotna procesa; zniževanje rodnosti v I. in II. skupini in zviševanje rodnosti v IV. in V. skupini (tabela 71). Verjetno gre za začetek procesa, v katerem bo linearna povezava med rodnostjo in socialno-poklicnim položajem prešla v povezavo v obliki črke U. To pomeni, da bi imeli najvišjo rodnost najnižji in najvišji socialni sloji, najnižjo pa tako imenovani srednji sloj.

Tabela 71: Končno potomstvo po socialno-poklicnih skupinah, Slovenija, izbrane generacije

Generacije	Socialno-poklicne skupine				
	I	II	III	IV	V
1911–1915	3,18	2,56	2,07	1,62	1,57
1921–1925	2,74	2,14	1,91	1,55	1,48
1931–1935	2,67	2,08	2,01	1,67	1,62
1941–1945	2,64	2,08	2,00	1,77	1,74

- I. Kmetje in kmetijski delavci
- II. Rudarji, industrijski in obrtni delavci, obrtniki
- III. Delavci v trgovini, gostinstvu, storitvah, gostilničarji, lastniki obrtnih delavnic, osebje družbenega varstva
- IV. Administrativni, finančni in podobni delavci
- V. Vodilno osebje, strokovnjaki in umetniki

Viri: SURS; lastni izračuni.

Poseben položaj kmečkega prebivalstva se pokaže tudi pri analizi rodnosti glede na vrstni red rojstva. Za kmečke ženske so bile vse do generacij, rojenih v tridesetih letih 20. stoletja, verjetnosti rojstva prvega otroka nižje (večji delež samskih, večja neplodnost) od vseh ostalih socialno-poklicnih skupin, verjetnosti rojstva drugega, tretjega in četrtega pa so bile in so še vedno zanjo znatno višje kot za ostale. Pri kmečkih ženskah tudi ni razlik med rodnostjo aktivnih in vzdrževanih; to je nedvomno posledica narave dela kmečkih žensk, kajti to se bistveno ne razlikuje, če je ženska uvrščena med aktivne ali med vzdrževane. Merilo, ki ga je jugoslovanska statistika uporabljala za opredeljevanje aktivnosti kmečkih žensk, je bil namreč čas, ki ga je ženska porabila za kmečka oziroma gospodinjska opravila. Če je več časa porabila za kmečka kot za gospodinjska opravila, je bila uvrščena med aktivne in narobe.

Z ugotovitvijo, da ekonomska aktivnost oziroma neaktivnost kmečkih žensk ne vpliva na intenzivnost njihove rodnosti, smo se dotknili razmerja med aktivnostjo in socialno-poklicnim položajem ženske. Ali je za intenzivnost rodnosti pomembnejša ekonomska aktivnost, ali socialno-poklicni položaj? Natančna analiza, opravljena za opazovane generacije v Sloveniji in na Kosovu, je pokazala, da je pripadnost neki socialno-poklicni skupini takrat, ko je rodnost še zelo visoka in ko je delež ekonomsko aktivnih žensk zelo majhen (okrog 10 %), pomembnejša od ekonomske aktivnosti. Povečevanje deleža ekonomsko aktivnih žensk, predvsem zunaj kmetijstva, in hkratno razširjanje zavestnega omejevanja rojstev, povzroči, da postane aktivnost žensk za raven rodnosti pomembnejša od pripadnosti socialno-poklicni skupini. Ko pa se rodnost zniža in je delež neaktivnih žensk že zelo majhen (v Sloveniji 17,6 % v generacijah 1931–1935), postane pripadnost socialno-poklicni skupini ponovno pomembna (Šircelj, 1991: 349–351)¹²⁷.

Poklic

Z letom 1999 je Slovenija pričela uporabljati prenovljeno Standardno klasifikacijo poklicev in ta je v dopolnjeni obliki iz leta 2000 služila tudi za izkazovanje podatkov iz popisa prebivalstva 2002. Omenjena klasifikacija temelji na mednarodni standardni klasifikaciji poklicev ISCO-88. Poklic je opredeljen kot statistično-analitična kategorija, v katero se razvršča delo, sorodno po vsebini in zahtevnosti, ki ga je opravljala, ga opravlja ali bi ga lahko opravljala praviloma ena oseba. Temeljna koncepta, ki določata merila za razvrščanje poklicev in klasifikacijski sistem, sta koncept dela in koncept razvoja (Domijan et al., 2000: 11–12).

V tej klasifikaciji so poklici razvrščeni v 10 glavnih poklicnih skupin. Za prikaz razlik med rodnostjo različnih poklicnih skupin žensk smo klasifikacijo skrajšali na 9 skupin. Izločili smo ženske z vojaškim poklicem, ker je število teh žensk zelo majhno. Glede na poklic so razvrščene samo ženske, ki so bile ob popisu delovno aktivne (so opravljale poklic).

Tabela 72: Končno potomstvo po glavnih poklicnih skupinah žensk, Slovenija, generacije 1947–1966

Glavna poklicna skupina	Generacije			
	1947–1951	1952–1956	1957–1961	1962–1966
Zakonodajalke, visoke uradnice, menedžerke	1,70	1,70	1,71	1,56
Strokovnjakinje	1,70	1,72	1,71	1,58
Tehnice in druge strokovne sodelavke	1,74	1,74	1,78	1,70
Uradnice	1,76	1,75	1,76	1,68
Poklici za storitve, prodajalke	1,89	1,85	1,84	1,78
Kmetovalke, gozdarke, ribičke, lovke	2,54	2,41	2,40	2,29
Poklici za neindustrijski način dela	2,00	1,95	1,90	1,86
Upravljalke strojev in naprav	2,00	1,97	1,92	1,85
Poklici za preprosta dela	2,10	2,01	1,97	1,85

Viri: SURS; lastni izračuni.

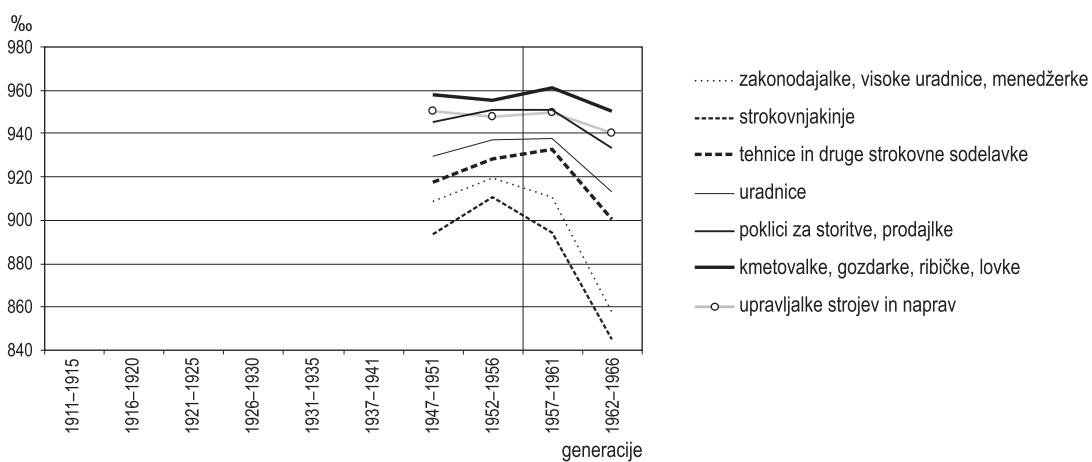
Med devetimi glavnimi poklicnimi skupinami izstopajo kmetice. Njihova rodnost je - čeprav "so pogledi kmečkih deklet na zakonsko zvezo, družino in otroke vse bolj podobni pogledom deklet iz urbanega okolja" (Barbič, 1992) - bistveno višja od vseh drugih poklicnih skupin in je zadostna za razširjeno obnavljanje generacij. Rodnost tistih, ki opravljajo poklice za preprosta dela, poklice za neindustrijski način dela ali so upravljalke strojev in naprav, je za približno 20 % nižja od rodnosti kmetic. Še nekoliko nižja je rodnost tistih, ki opravljajo poklice za storitve ali so prodajalke, najnižja pa je rodnost zakonodajalk, visokih uradnic, menedžerk, strokovnjakinj, tehnic in drugih strokovnih sodelavk ter uradnic.

127) Smiselnost uporabe podatkov za Kosovo avtorica utemeljuje z univerzalnostjo osnovnih značilnosti demografskega prehoda.

Poklicne skupine z najnižjo rodnostjo se med seboj najbolj razlikujejo po deležu žensk brez živorojenih otrok. Ta je največji med strokovnjakinjami (približno 10 %), nekoliko manjši med zakonodajalkami, visokimi uradnicami in menedžerkami, še manjši med tehnicami in drugimi strokovnimi sodelavkami in najnižji (okrog 6 %) med uradnicami. Med kmeticami jih brez živorojenih otrok ostane le okrog 4 %.

Na sliki 83 so prikazane verjetnosti rojstva prvega otroka za generacije 1947–1966¹²⁸⁾. Najmlajše generacije so bile ob popisu stare šele 35-39 let, zato so v vseh poklicnih skupinah verjetnosti nižje kot v starejših generacijah. Vrednosti so zlasti nizke za strokovnjakinje in zakonodajalke, visoke uradnice, menedžerke. Do konca rodne dobe se bodo vrednosti gotovo še povečale, vendar se zdi malo verjetno, da bi omenjeni poklicni skupini ob koncu rodne dobe dosegli vrednosti, kakršne so imele starejše generacije. To morda pomeni, da se končuje obdobje naraščanja verjetnosti rojstev prvorjenjcev med ženskami, ki opravljajo najzahtevnejše poklice.

Slika 83: Verjetnost rojstva prvega otroka za izbrane poklicne skupine, Slovenija, generacije 1947–1966

Viri: SURS; lastni izračuni.

4. 2. 4 Vrsta naselja

Vrsta naselja je z vidika delitve na mestna in nemestna naselja eden najpomembnejših dejavnikov ravni rodnosti tako v teku demografskega prehoda kot tudi po njem. Rodnost je v mestih praviloma nižja kot zunaj mest. Razmejitev med mestnim in nemestnim pa je pogosto težavna. Možnih meril za opredelitev mest je več in uporaba vsakega posameznega merila se izrazi v drugačnem naboru mestnih in nemestnih naselij. Ker se v predpisih o upravni prostorski razdelitvi Slovenije mesta ne pojavljajo kot upravne prostorske enote, je Statistični urad RS za potrebe statističnega izkazovanja podatkov mesta opredelil na podlagi štirih meril:

- vsa naselja v Sloveniji z več kot 3000 prebivalci;
- naselja z 2000–3000 prebivalci in s presežkom delovnih mest;
- naselja, ki so sedeži občin in imajo najmanj 1400 prebivalcev ter hkrati presežek delovnih mest;
- nekatera manjša obmestna naselja, ki se z mestom postopoma prostorsko in funkcionalno zraščajo v enovito celoto.

Na podlagi teh meril je ob popisu leta 2002 v mestih živilo 51 % prebivalstva Slovenije. Njegova rodnost, merjena s (končnim) potomstvom generacij 1932–1966, je bila nižja kot v nemestnih naseljih¹²⁹⁾. Vendar je bila ta razlika manjša, kot je bila razlika med rodnostjo žensk z osnovno izobrazbo in rodnostjo žensk z višjo ali visoko izobrazbo.

128) Rodnost treh od desetih glavnih poklicnih skupin (poklici za neindustrijski način dela, upravljalke strojev in naprav, poklici za preprosta dela) je zelo podobna, zato jo na sliki 83 predstavlja samo ena; upravljalke strojev in naprav.

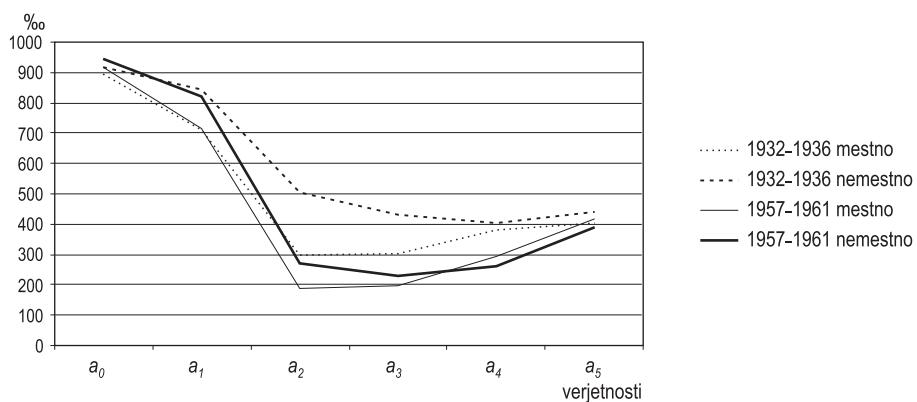
Tabela 73: Кончно потомство и delež žensk brez živorojenih otrok, generacije 1932–1966, Slovenija, mestna in nemestna naselja

Generacije	Končno potomstvo		Delež žensk brez živorojenih otrok	
	mestna naselja	nemestna naselja	mestna naselja	nemestna naselja
1932–1936	1,82	2,38	10,3	8,2
1937–1941	1,83	2,30	8,8	7,0
1942–1946	1,83	2,20	7,5	5,5
1947–1951	1,79	2,13	8,0	5,3
1952–1956	1,76	2,04	7,7	5,4
1957–1961	1,73	2,00	8,3	5,5
1962–1966	1,62	1,91	11,6	7,5

Vir: SURS; lastni izračuni.

Natančnejši vpogled v razlike med mestnimi in nemestnimi naselji omogoča analiza po vrstnem redu rojstva. V mestnih naseljih je verjetnost rojstva naslednjega otroka v vseh generacijah nižja kot v nemestnih naseljih. Za prvo rojstvo je razlika razmeroma majhna, za drugo večja, za tretje pa največja. V generaciji 1952–1956, na primer, se je v mestnih naseljih za tretjega otroka odločilo 19 % žensk z dvema otrokom, v nemestnih pa 28 %. Mestna naselja se od nemestnih ločijo tudi po tem, da so časovni presledki med rojstvi v mestnih naseljih daljši (Černič Istenič et al., 2003: 169).

Slika 84: Verjetnosti povečanja družine v mestnih in nemestnih naseljih, Slovenija, generacije 1932–1936 in 1957–1961

Vir: SURS; lastni izračuni.

Razlog za razmeroma majhne razlike med rodnostjo v mestnih in nemestnih naseljih bi bila lahko opredelitev mestnih naselij, ki med mestna uvršča tudi številna majhna naselja. Zato smo kazalnike rodnosti izračunali še za naselja z več kot 20 tisoč prebivalci. Takih naselij je v Sloveniji sedem: Celje, Kranj, Koper, Ljubljana, Novo mesto, Maribor, Velenje. Primerjava končnega potomstva v teh naseljih s končnim potomstvom za vse mestna naselja pokaže, da je bila rodnost v opazovanih generacijah nižja od povprečja za vse mestna naselja le v treh največjih slovenskih mestih: Ljubljani, Mariboru in Celju.

129) Podobne razlike med mestom in podeželjem je za generacije 1950–1954 zabeležila tudi Anketa o rodnosti in družini iz leta 1995. Več v: Černič Istenič et al., 2003.

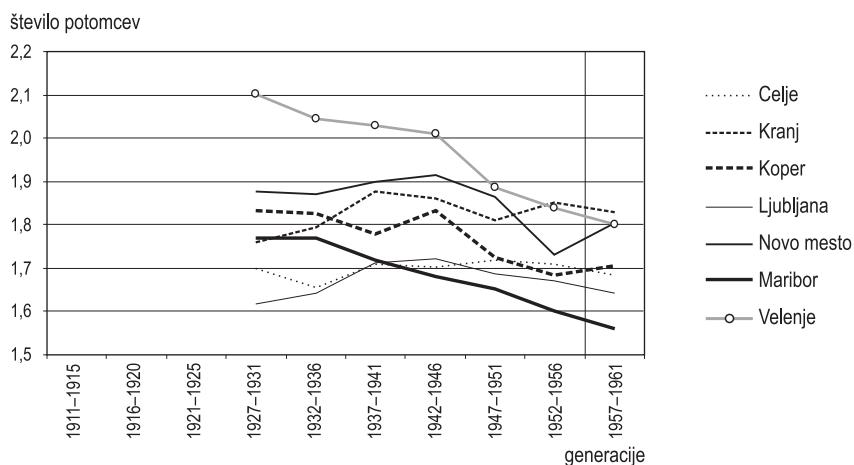
V omenjenih sedmih mestih z več kot 20 tisoč prebivalci se je rodnost v opazovanih generacijah zniževala, stagnirala, občasno celo rahlo povečevala. Po zniževanju izstopata Velenje in Maribor. V Velenju je bilo končno potomstvo v vseh generacijah više kot v Mariboru, hitrost zniževanja pa je bila v obeh mestih približno enaka. To zniževanje je privelo do tega, da je v Mariboru od generacij 1942–1946 dalje rodnost nižja kot v Ljubljani. Razlika se od generacije do generacije povečuje.

Razlike med sedmimi največjimi slovenskimi mesti se pokažejo že pri rojstvih prvih otrok. V Ljubljani 10 % žensk, rojenih v letih 1942–1956, ni rodilo niti enega živorojenega otroka, v Mariboru 8 %, v Velenju pa le 5 %. V istih generacijah je v Ljubljani drugega otroka rodilo 71–72 % žensk z enim otrokom, v Mariboru pa 61–63 %, v Velenju pa 77 %. Tako nizkih verjetnosti rojstva drugega otroka kot Maribor ni imelo nobeno drugo večje slovensko mesto. Enako velja tudi za verjetnosti rojstva tretjega otroka in tudi za mlajše generacije, ki še niso zaključile rodne dobe.

Med slovenskimi mesti, ki imajo več kot 20 tisoč prebivalcev, je Ljubljana s svojimi 259 tisoč prebivalci daleč največja. Zato bi upravičeno pričakovali, da je rodnost najnižja prav tu. Vendar je v vseh opazovanih generacijah, rojenih med drugo svetovno vojno in po njej, najnižja v Mariboru. Ne zato, ker bi veliko žensk ostalo brez živorojenih otrok, temveč zato, ker se jih manj kot v drugih mestih odloča za drugega ali tretjega otroka. V Ljubljani je drugače: manj žensk se odloči za otroka, tiste, ki se, pa se pogosteje še za drugega in tretjega. V Ljubljani je verjetnost rojstva tretjega otroka podobna tisti v Novem mestu.

Navedene ugotovitve veljajo za generacije 1927–1961. Najmlajše med njimi še niso popolnoma zaključile rodne dobe, saj so bile ob popisu 2002 stare 40–44 let. Kljub temu so bile v teh generacijah verjetnosti rojstev prvih, drugih in tretjih otrok večini velikih mest više kot v nekaj let starejših generacijah. Zato je v Kopru in Novem mestu potomstvo generacij 1957–1961 više od potomstva generacij 1952–1956.

Slika 85: Končno potomstvo v največjih mestih, Slovenija, generacije 1927–1961

Vir: SURS; lastni izračuni.

Povečanje končnega potomstva v nekaterih mestih bi bilo mogoče razumeti kot znak novih sprememb. Vlogo, ki so jo mesta imela v obdobju prvega demografskega prehoda, bi lahko obnovila, tokrat v smeri zviševanja rodnosti. Vendar so generacije, ki jih obravnavamo, svoja najbolj rodna leta preživljale v času pred osamosvojitvijo Slovenije oziroma pred spremembou družbenega sistema. Zato optimizem, ki veje iz pravkar omenjenih podatkov, verjetno ni upravičen. Večja brezposelnost in trši pogoji dela verjetno niso vzpodbujevalci višje rodnosti. Morda prav v tem tičjo razlogi za tako nizko rodnost v Mariboru. Maribor je bilo vse do začetka devetdesetih let 20. stoletja izrazito industrijsko mesto, Ljubljana pa je bila in je še upravno središče. Zato so ekonomske spremembe veliko bolj prizadele Maribor kot Ljubljano.

4. 2. 5 Vrsta stavbe

Med razlogi, ki naj bi negativno vplivali na raven rodnosti, se pogosto navajajo težave s pridobivanjem in ustreznostjo stanovanj. Za merjenje povezave med rodnostjo in stanovanjskimi razmerami popis prebivalstva in stanovanj seveda ni najprimernejši. Opazujemo generacije, ki so že zaključile rodno dobo, zato ne poznamo stanovanjskih razmer žensk oziroma parov v času, ko so te razmere lahko vplivale na odločitve za ali proti otroku/otrokom. Poleg tega je presoja o ustreznosti ali neustreznosti stanovanja zelo subjektivna in zato zelo različna od objektivnih danosti, ki jih lahko beleži popis. Popis tudi ne daje informacij o kakovosti bivalnega okolja (dostopnost delovnih mest, šole, zdravstvenega doma, javnega prometa, zelenic, parkov oziroma igrišč itd).

Podatki iz popisa prebivalstva in stanovanj 2002 omogočajo povezave med končnim potomstvom in nekaterimi značilnostmi stanovanja: velikostjo, številom sob, vrsto stavbe, letom zgraditve itd. Odločili smo se za vrsto stavbe, ker menimo, da je s stališča kakovosti bivalnega okolja pomembna zlasti razlika med tistimi stanovanji, ki imajo poleg stanovanjskih še zunanje površine (vrt, dvorišče), in tistimi, ki jih nimajo.

Leta 2002 je večina (59 %) žensk, starejših od 14 let, živela v individualnih hišah (56 % žensk, starih 40–44 let), 30 % jih je živilo v večstanovanjskih stavbah (36 % žensk, starih 40–44 let), ostale pa so živele v vrstnih hišah, dvojčkih, stavbah s kmečkim gospodarstvom ali v drugih vrstah stavb (poslovna stavba, šola, tovarna, domovi, zasilni objekti). Ženske, ki so živele v drugih vrstah stavb, smo iz analize izločili, ker je bilo njihovo število majhno in ker je verjetno šlo le za začasno rešitev.

V vseh opazovanih generacijah so imele največ potomcev ženske, ki so živele v stavbah s kmečkim poslopjem, manj tiste, ki so živele v individualni hiši, in najmanj tiste, ki so živele v večstanovanjskih stavbah. Razlike se zmanjšujejo, vendar predvsem med tistimi, ki žive v hišah s kmečkim gospodarstvom ali v individualni hiši, in tistimi, ki žive v večstanovanjskih stavbah, vrstnih hišah ali dvojčkih. Ker so večstanovanjske stavbe, vrstne hiše in dvojčki značilnost večjih naselij, ta delitev posredno kaže na razlike med urbanim in neurbanim okoljem.

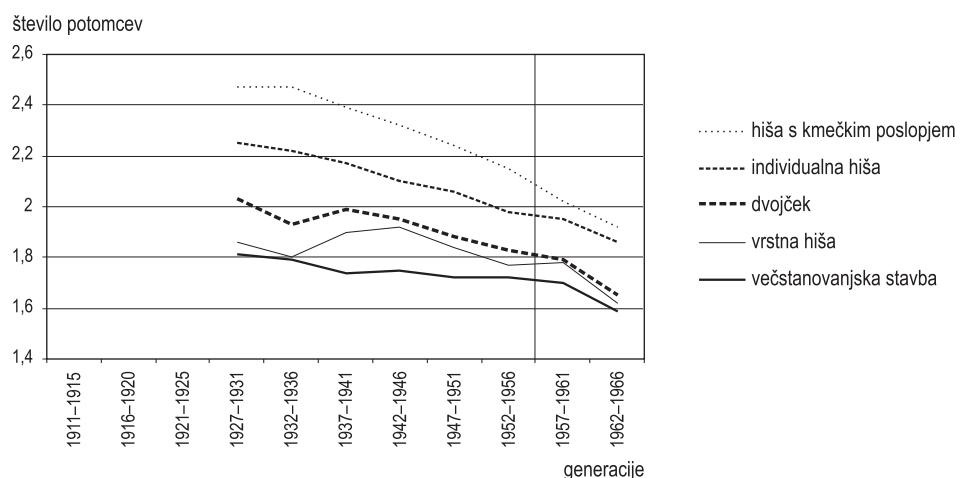
Sodeč po podatkih iz popisa prebivalstva in stanovanj 2002 različnost bivalnih razmer ne vpliva na odločitev za prvega otroka, temveč šele na odločitev za drugega in pri tistih z dvema otrokoma na odločitev za tretjega. V generaciji 1952–1956 se je od 1000 žensk z enim otrokom za drugega odločilo 853, če so živele na kmetiji; 815, če so živele v individualni hiši, in le 700, če so živele v večstanovanjski stavbi. Še večje so razlike pri odločitvi za tretjega otroka; od tisoč žensk z dvema otrokoma se jih je za tretjega odločilo 379, če so živele na kmetiji; 254, če so živele v individualni hiši, in le 190, če so živele v večstanovanjski stavbi.

V opazovanih generacijah se je najhitrej zniževala rodnost žensk, ki so živele v stavbah s kmečkim gospodarstvom. Razloga za to sta lahko dva: želja po manjšem številu otrok ali pa spremenjena poklicna sestava žensk, ki žive v takih stavbah. Nekatere so bile kmetice ali gospodinje, nekatere pa so opravljale poklice zunaj doma. Slednje so svoje rodno vedenje prilagajale normam in vrednotam, ki jih določa njihovo poklicno delo, zato je bila njihova rodnost nižja od rodnosti kmetic in gospodinj (poglavlje 4.2.3). Delež žensk, zaposlenih zunaj doma, je v vsaki mlajši generaciji večji. Zato je razlika med rodnostjo žensk, ki žive v stavbah s kmečkim gospodarstvom, in rodnostjo kmetic v vsaki generaciji večja. V generacijah 1962–1966 je bilo končno potomstvo kmetic 2,29 otroka na žensko, končno potomstvo žensk, ki so živele v hišah s kmečkim poslopjem, pa 1,92 otroka na žensko.

Opisana povezava med rodnostjo in vrsto stavbe predpostavlja, da je število otrok odvisno med drugim tudi od vrste stavbe, in ne narobe: da je vrsta stavbe, v kateri par živi, odvisna od števila otrok. Slednje je verjetno le deloma res, saj je posedovanje lastne stavbe predvsem odraz finančne moči para ali njunih staršev. Pri tem pa vendarle velja omeniti, da je razlika med ceno stanovanj v glavnem mestu in ceno v okoliških mestih in naseljih tolikšna, da se marsikateri mlad par raje odloči za naselitev v individualni ali večstanovanjski hiši zunaj Ljubljane kot pa v večstanovanjski hiši v Ljubljani. To pa so morda prav tisti pari, ki si žele več otrok. Njihova odselitev iz mesta prispeva k temu, da je okolica Ljubljane demografsko najbolj dinamičen del Slovenije.

Različna rodnost žensk glede na vrsto stavbe, v kateri živijo, je lahko posledica različne socialne oziroma izobrazbene sestave prebivalcev teh stavb. V stavbah s kmečkim poslopjem je velik del žensk vendarle kmetic ali gospodinj. V individualnih hišah je sestava veliko pestrejša: med ženskami, starimi 40–44 let (generacija 1957–1961), jih je imelo višjo ali visoko izobrazbo 20 %, srednjo izobrazbo 57 %, izobrazba preostalih je bila nižja od srednje. V večstanovanjskih stavbah je bila sestava podobna, le delež manj izobraženih, katerih rodnost je praviloma višja, je bil nekoliko večji kot med ženskami, ki so živele v individualni hiši.

Slika 86: Končno potomstvo glede na vrsto stavbe, v kateri je ženska živila ob popisu 2002, Slovenija, generacije 1927–1966

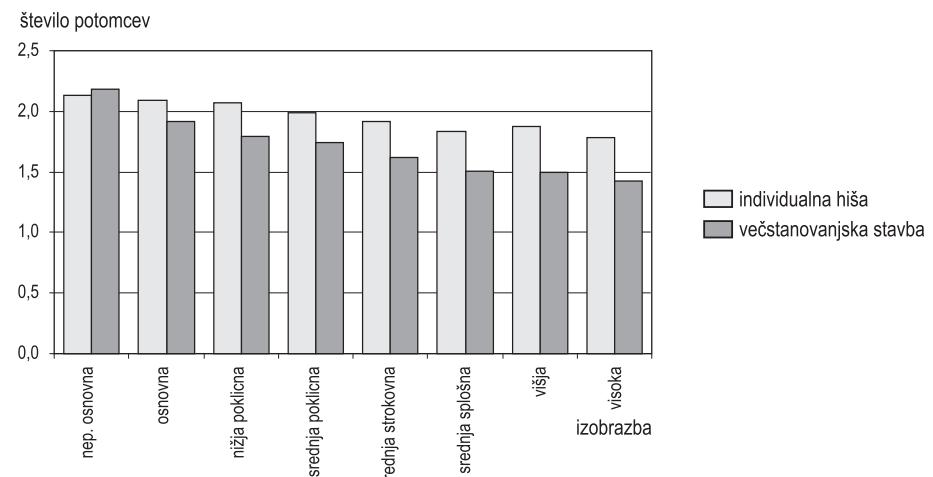

Viri: SURS; lastni izračuni.

Na sliki 87 je za omenjene generacije (1957–1961) prikazana povezava med vrsto stavbe in izobrazbo žensk. Rodnost se ne glede na vrsto stavbe z višanjem izobrazbe niža, vendar je končno potomstvo žensk, ki živijo v individualnih hišah ali hišah s kmečkim gospodarstvom, vedno višje kot končno potomstvo enako izobraženih žensk, ki živijo v večstanovanjskih stavbah. Tako imajo najnižjo rodnost visoko izobrazene ženske, ki žive v večstanovanjskih stavbah, najvišjo pa ženske s popolno ali nepopolno osnovno izobrazbo, ki ne žive v večstanovanjskih stavbah.

Rodnost visoko izobraženih žensk je v večstanovanjskih stavbah nižja kot v individualnih hišah zato, ker je delež žensk brez živorojenih otrok v večstanovanjskih stavbah višji (16 % v generaciji 1957–1961) kot v individualnih stavbah (9,7 % v isti generaciji) in ker se jih manj odloči za drugega in za tretjega otroka. Pri tem velja omeniti, da se je rodnost žensk z visoko in višjo izobrazbo v generacijah 1926–1961, ki so živele v večstanovanjskih stavbah, povečevala bolj kot pa rodnost tistih, ki so živele v individualnih hišah.

Slika 87: Končno potomstvo po izobrazbi žensk glede na vrsto stavbe, v kateri je živila ob popisu prebivalstva 2002, Slovenija, generacije 1957–1961

Viri: SURS; lastni izračuni.

4. 2. 6 Preselitev

Slovenija je bila dolga desetletja dežela odseljevanja. Odseljevanje je bilo najmočnejše proti koncu 19. in v začetku 20. stoletja, nato je pojemovalo in v šestdesetih letih 20. stoletja je število priseljencev prvič preseglo število odseljencev. Slovenija je postajala dežela priseljevanja. Neposredni vzroki priseljevanj so bili pretežno ekonomski, v povojskih letih pa tudi politični. Posredne vzroke pa moramo iskati v velikih družbenih spremembah, katerih del je tudi demografski prehod.

Značilnost demografskega prehoda je hitro naraščanje števila prebivalstva, ki ga povzroča časovno neuskajeno zniževanje umrljivosti in rodnosti in katerega posledica je odseljevanje. Ko pa se demografski prehod konča in se prebivalstvo pospešeno stara, potreba po delovni sili pritegne priseljence iz območij, kjer se demografski prehod še ni končal; področje odseljevanja postane področje priseljevanja. Po mnenju J. C. Chesnaisa se selitveni tokovi iz pretežno odselitvenih preusmerijo v pretežno priselitvene približno dvajset let potem, ko se neto stopnja obnavljanja prebivalstva spusti pod vrednost 1 (Chesnais, 1986). V Sloveniji se je to zgodilo v generacijah, rojenih v letih 1921–1926. Sledič teoriji demografskega prehoda naj bi se preobrat zgodil v 20 let mlajših generacijah, rojenih med leti 1941–1946. Ker so selivci, ne glede na kraj in časovno obdobje, pretežno mladi, stari med 20 in 30 let, bi se po teoriji moral v Sloveniji ta preobrat zaznati v sedemdesetih letih. Takrat naj bi število priseljenih začelo številčno presegati število odseljenih. Statistični podatki, prikazani v tabeli 74, se s teoretično shemo J. C. Chesnaisa popolnoma ujemajo.

Tabela 74: Naravni in selitveni prirast oziroma padec, Slovenija, 1948–2001¹³⁰⁾

Obdobje	Povprečni letni prirast oz. padec prebivalstva		Stopnja prirasta oz. padca %	
	naravni	selitveni	naravni	selitveni
1948–1952	16325	- 3400	11,1	- 2,3
1953–1960	15417	- 4530	10,0	- 2,9
1961–1970	12894	- 4141	7,9	- 2,5
1971–1980	11636	4297	6,6	2,4
1981–1990	6487	1010	3,5	0,5
1991–2001	160	4447	-0,1	2,3

Vir: SURS; lastni izračuni.

Obseg priseljevanja v Slovenijo ni bil v vseh letih enak, spreminjal se je skladno z gospodarskim razvojem (Šircelj et al., 1990). Največji je bil v sedemdesetih letih. Takrat se je tudi pojavila teza, da priseljevanje iz drugih republik nekdanje Jugoslavije preprečuje, da bi v Sloveniji neto stopnja obnavljanja prebivalstva padla pod vrednost 1, tako kot je na drugih nizkonatalitetnih področjih SFR Jugoslavije. Raziskava, izdelana na osnovi primerjave med celotno rodnostjo in končnim potomstvom Slovenk in Neslovenk (narodna pripadnost), je pokazala, da je celotna rodnost Neslovenk višja od celotne rodnosti Slovenk, končno potomstvo Neslovenk pa nižje od končnega potomstva Slovenk (generacije 1916–1945). To pomeni, da so imele priseljenke v povprečju manj potomcev kot domačinke, da pa so priseljenke v povprečju rojevale mlajše kot domačinke. Skupino Neslovenk so v tej raziskavi sestavljale Hrvatice, Črnogorke, Srbkinje, Makedonke, Muslimanke, Jugoslovanke, narodno neopredeljene in pripadnice "drugih narodov", tiste torej, za katere je bilo zelo verjetno, da so se v Slovenijo priselile (Šircelj, 1985).

130) Selitveni prirast oziroma padec je izračunan s posredno metodo: od celotnega prirasta je odštet naravni prirast. Celotni prirast je razlika med številom prebivalstva med dvema zaporednima popisoma. V število prebivalstva ob popisih 1971, 1981 in 1991 niso vštetni zdolomci. Po načinu izračuna so podatki primerljivi s tistimi za 19. in prvo polovico 20. stoletja (tabela 35).

Empirični podatki za omenjeno raziskavo so izvirali iz statistične raziskave o rojstvih in iz popisov prebivalstva 1971 in 1981. Za novejše obdobje je žal ni mogoče ponoviti, ker so starši novorojenih in vprašanih v popisih prebivalstva vedno redkeje pripravljeni odgovarjati na vprašanje o narodni pripadnosti. Zato smo za ugotavljanje morebitnih razlik med rodnostjo domačink in priseljenk uporabili podatek o rojstnem kraju.

Končno potomstvo žensk, rojenih v Sloveniji, je bilo do generacij, rojenih med drugo svetovno vojno (1942–1946), za malenkost višje kot končno potomstvo žensk, ki niso bile rojene v Sloveniji; v mlajših generacijah pa je ravno obrnjeno: končno potomstvo žensk, rojenih v Sloveniji, je nižje od končnega potomstva žensk, ki niso bile rojene v Sloveniji. Razlika je največja v najmlajši generacijah. Ker pa je povprečna starost mater, rojenih v Sloveniji, verjetno še vedno višja od povprečne starosti mater, ki niso bile rojene v Sloveniji, bo razlika ob koncu rodne dobe manjša.

Za spremembo v razmerju med rodnostjo domačink in rodnostjo priseljenk je lahko več razlogov: spremenjena izobrazbena sestava domačink in priseljenk, spremenjen geografski izvor priseljenk, spremenjena verska, narodna sestava priseljenk itd. Glede geografskega izvora priseljenih vemo, da so se po koncu druge svetovne vojne v Slovenijo sprva, do konca šestdesetih let, priseljevali predvsem s Hrvaške, nato dve desetletji predvsem iz Bosne in Hercegovine, po letu 1991 pa je število priseljenih iz Hrvaške, Bosne in Hercegovine in Zvezne republike Jugoslavije oziroma Srbije in Črne gore približno enako. Večina priseljenih se je naseljevala v urbaniziranih okoljih, kjer je rodnost praviloma nižja kot na podeželju.

Zaradi spreminjačega se geografskega izvora priseljenih so se spremajale tudi njihove kulturne značilnosti. S Hrvaške so se priseljevali predvsem Hrvati, ko so večinoma katoliki, iz Bosne in Hercegovine Bošnjaki, ki so se v popisu 2002 v 90 % opredelili za pripadnike islamske veroizpovedi, iz Zvezne republike Jugoslavije so se po letu 1991 priseljevali predvsem Albanci, ki so prav tako večinsko pripadniki muslimanske veroizpovedi (tabela 77). Zato se zdi, da je prav spremenjena verska sestava priseljenih razlog za spremembo razmerja med rodnostjo domačink in rodnostjo priseljenk.

Tabela 75: Končno potomstvo žensk, rojenih zunaj Slovenije in rojenih v Sloveniji, Slovenija, generacije 1927–1966

Generacije	Vse ženske	Rojene v tujini	Rojene v Sloveniji
1927–1931	2,13	2,11	2,13
1932–1936	2,10	2,01	2,11
1937–1941	2,05	1,95	2,06
1942–1946	2,00	1,95	2,00
1947–1951	1,94	1,95	1,94
1952–1956	1,89	1,92	1,88
1957–1961	1,86	1,91	1,85
1962–1966	1,76	1,81	1,75

Viri: SURS; lastni izračuni.

Poleg zunanjih selitev so bile v obdobju po drugi svetovni vojni pomembne tudi notranje selitve, ki so se večinoma usmerjale s podeželja v mesta. Obratni tokovi, iz mest na podeželje, so se pričeli pojavljati šele v novejšem času. Raziskav, ki bi ovrednotile vpliv selitev v mesto ali iz mesta za rodno vedenje ljudi doslej v Sloveniji ni bilo. Zato navajamo izsledke francoske raziskave, ki se nanaša na generacije 1911–1935. Iz nje izhaja, da preselitev v mesto pomembno zmanjša rodnost žensk, selitev iz bolj v manj urbanizirana območja pa jo poveča. Medtem ko selitev v mesto privlači ženske, katerih rodnost je bila že pred selitvijo podobna tisti v mestih, selitev iz mesta

privlači ženske, katerih rodnost je bila pred selitvijo enaka rodnosti drugih žensk v mestih. Take ženske se prilagodijo rodnosti v manj urbaniziranih okoljih šele potem, ko se tam naselijo. Raziskava žal ne navaja dejavnikov, ki povzročajo tovrstne spremembe rodnega vedenja (Courgeau, 1989: 145).

4. 2. 7 Kulturne značilnosti

Za raziskovanje povezav med različnimi kulturnimi značilnostmi prebivalstva in njegovo rodnostjo ozemlje Slovenije ni najprimernejše. Zaradi velike narodne, jezikovne in verske homogenosti so izsledki za manjšinske skupine manj zanesljivi kot izsledki za večinsko skupino. To velja zlasti za starejše generacije. Večina manjšinskih skupin se je namreč oblikovala s priseljevanjem iz drugih delov nekdanje Jugoslavije od sredine 60. let 20. stoletja dalje. Zato so za analizo povezav med kulturnimi značilnostmi in rodnostjo prebivalstva primerne predvsem mlajše generacije. Da bi se izognili naključnim vplivom, so kazalniki praviloma izračunani le za starostne skupine z več kot 100 ženskami.

Podatki iz slovenskih popisov prebivalstva, izvedenih po drugi svetovni vojni, omogočajo analizo naslednjih kulturnih značilnosti prebivalstva: narodna pripadnost, materni jezik, veroizpoved in pogovorni jezik v družini oziroma gospodinjstvu. Za ugotavljanje povezav med rodnostjo in posameznimi kulturnimi značilnostmi žensk smo upoštevali le prve tri. Na vprašanje o maternem jeziku je bilo prebivalstvo dolžno odgovarjati, na vprašanju o narodni pripadnosti in veroizpovedi pa ne; odgovarjali so le, če so to žeeli. Zato sta se deleža tistih, katerih narodna pripadnost ali veroizpoved sta bili neznani, od popisa do popisa večala. V popisu 2002 sta dosegla 9 % oz. 23 %¹³¹⁾.

Veroizpoved

Prebivalstvu Slovenije je bilo vprašanje o veroizpovedi v zadnjih 15 letih postavljeno dvakrat, v popisih leta 1991 in leta 2002. V obeh je sestavljalce vprašalnikov zanimalo osebno prepričanje posameznika, ne pa formalna pripadnost kaki verski skupnosti. Ker je po določilih Ustave RS izpovedovanje vere v zasebnem, od leta 1991 dalje pa tudi v javnem življenju svobodno, odgovor na vprašanje o veroizpovedi ni bil obvezen oz. je bil prostovoljen.

Vsi podatki o rodnosti žensk glede na veroizpoved izhajajo iz popisa prebivalstva 2002. V tem popisu 15,7 % vprašanih oseb ni žeelo odgovoriti na vprašanje o veroizpovedi, za 7,1 % oseb pa je odgovor stal neznan. Ker sta to poleg katoličanov in ateistov najštevilčnejši skupini, ju bomo obravnavali enako kot tiste, ki so se glede svoje veroizpovedi opredelili.

Povezavo med končnim potomstvom in versko pripadnostjo je mogoče opazovati v generacijah 1927–1951. Ker pa nas bolj kot absolutne vrednosti zanimajo razmerja med rodnostjo žensk različnih veroizpovedi, so v analizo vključene tudi generacije, ki še niso zaključile rodne dobe (1952–1956, 1957–1961).

V vseh opazovanih generacijah (1927–1966) so razlike med pripadnicami različnih veroizpovedi zelo majhne. Izjema so pripadnice islamske verske skupnosti. Njihova rodnost je bila vse do najmlajših generacij bistveno višja od rodnosti pripadnic drugih veroizpovedi¹³²⁾.

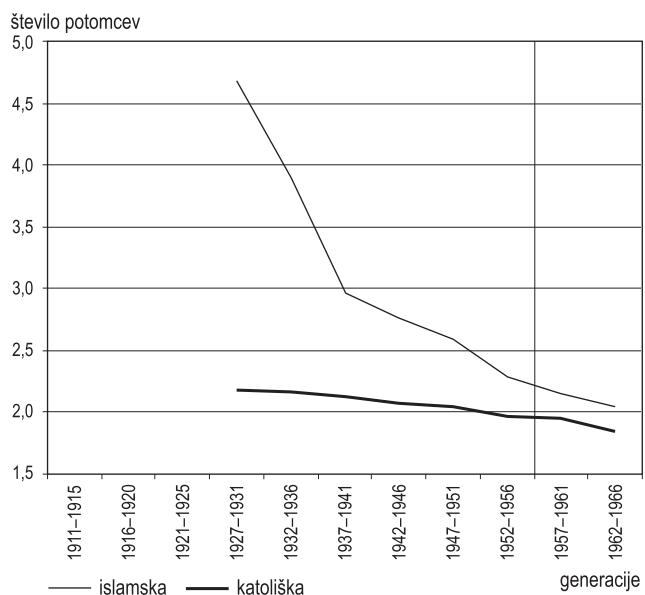
Med ženskami, ki niso pripadnice islamske veroizpovedi, so imele v prav vseh opazovanih generacijah najvišjo rodnost katoličanke, najnižjo pa tiste, ki so se opredelile za ateistke oz. neverujoče. Vse preostale so se razvrstile med ti dve skrajnosti. Pozitivna povezava med rodnostjo in vernostjo ni slovenska posebnost.

Pripadnice različnih veroizpovedi, ateistke in tudi tiste, ki na vprašanje o svoji verski pripadnosti niso žeеле

131) Več o metodoloških vidikih zbiranja podatkov v: Šircelj, 2003.

132) D. Josipovič ugotavlja, da med priseljenim prebivalstvom religioznost moških narekuje uresničevanje reproduktivnih ciljev (Josipovič, 2005: 244).

Slika 88: Končno potomstvo pripadnic islamske in katoliške veroizpovedi, Slovenija, generacije 1927–1966

Viri: SURS; lastni izračuni.

odgovoriti, v večji ali manjši meri omejujejo število rojstev. Omejevanje se začne po rojstvu prvega otroka. Res, da se skupine ločijo med seboj tudi po deležu žensk brez živorojenih otrok, vendar so razlike majhne in jih ni mogoče pripisati načrtнемu odklanjanju prvih rojstev. Večje razlike se pokažejo šele po rojstvu prvega otroka in se povečujejo z vsakim nadaljnjjim otrokom.

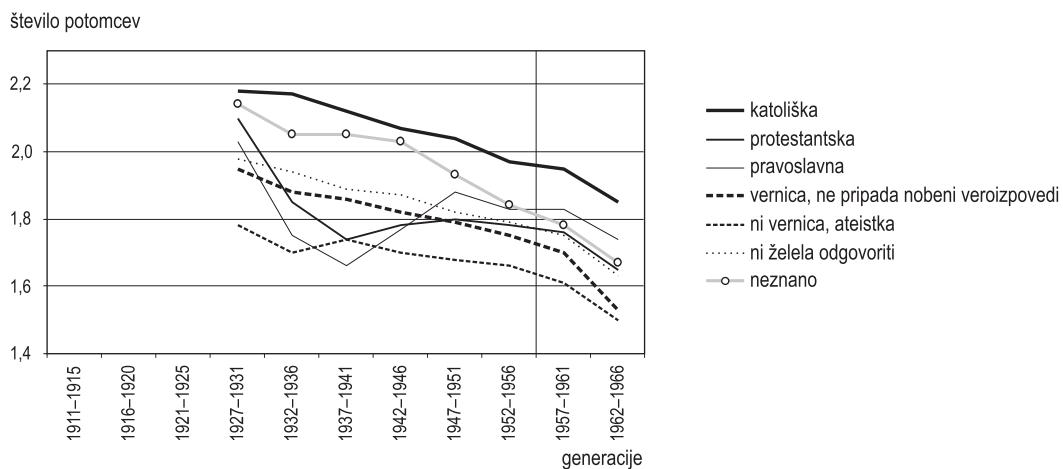
Izračunavanje verjetnosti rojstev za višje rede je za pripadnice večine veroizpovedi zelo nezanesljivo, saj je njihovo število majhno. Izračuni za katoličanke pa pokažejo, da se vedno manj katoličank odloča za tretjega in četrtega otroka; med tistimi, ki so se odločile za četrtega, pa se jih za naslednjega v vsaki mlajši generaciji odloči več (tabela 87).

Zmanjševanje števila potomcev je privedlo do tega, da v najmlajših generacijah le še pripadnice islamske veroizpovedi zagotavljajo obnavljanje generacij svoje verske skupnosti. V generacijah, rojenih pred koncem druge svetovne vojne, je to veljalo tudi za katoličanke, odtej pa ne več. Njihovo potomstvo je premajhno za obnavljanje generacij katoličanov. To pomeni, da bi se število katoličanov lahko povečalo le s prehajanjem nekatoličanov med katoličane.

Med popisoma 1991 in 2002 se je število katoličanov po popisnih podatkih zmanjšalo. Med tistimi, ki so bili vključeni v oba popisa, se je njihovo število zmanjšalo za 18 %, in to večinoma zato, ker na vprašanje o veroizpovedi niso želeli odgovarjati (Šircelj, 2003: 160–161). Zato je mogoče sklepati, da so tisti, ki so se v popisu 2002 opredelili za katoliško veroizpoved, zelo homogena skupina in da se ta homogenost izraža tudi v njihovi rodnosti. Kljub temu razčlenitev katoličank po stopnji izobrazbe pokaže, da tudi med katoličankami velja, da bolj ko je ženska izobražena, manj otrok ima. Razlike med rodnostjo žensk z različno izobrazbo se sicer zmanjšujejo, a zbrisale se (še) niso. Vpliv izobrazbe na rodnost v smislu višja izobrazba - nižja rodnost se kaže tudi med pripadnicami drugih veroizpovedi.

Vpliv izobrazbe na rodnost je lahko neposreden (boljše poznavanje metod za uravnavanje rodnosti) ali posreden.

Slika 89: Končno potomstvo pripadnic različnih veroizpovedi, razen islamske, Slovenija, generacije 1927–1966

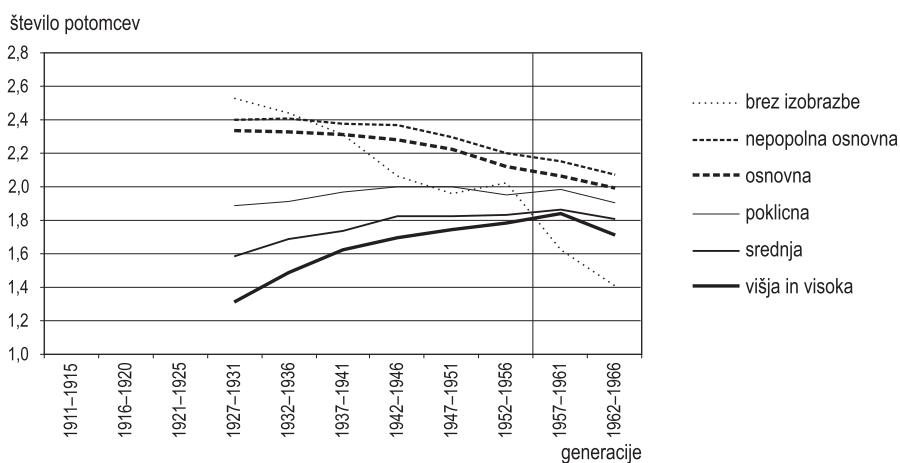

Viri: SURS; lastni izračuni.

Od ravni izobrazbe so namreč odvisne zaposlitvene možnosti. Tudi verne ženske se zaposlujejo in svoje obnašanje tako kot neverne podrejajo in prilagajajo normam in vrednotam, ki jim jih določa njihovo poklicno okolje (Černič Istenič, 1994: 171). Kljub temu se zdi, da je vera še vedno pomemben dejavnik rodnosti. Razmerje med rodnostjo tistih, ki so se opredelile za neverujoče, in tistih, ki so se opredelile za katoličanke, je namreč v vseh opazovanih generacijah približno enako: končno potomstvo ateistk je skoraj za 20 % nižje od končnega potomstva katoličank. Ateistke se redkeje kot katoličanke odločijo za drugega in še redkeje za tretjega otroka. Končno potomstvo ateistk je v prav vsaki izobrazbeni skupini nižje od končnega potomstva katoličank z enako ravnjo izobrazbe (slika 91).

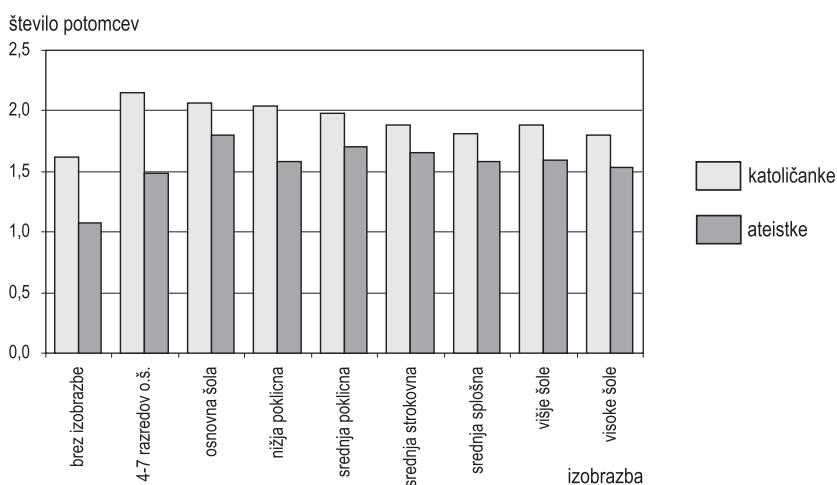
Rodnost katoličank se je v vseh opazovanih generacijah zmanjševala enako hitro kot pri drugih, tudi neverujočih skupinah prebivalstva. To pomeni, da tudi verujoči nadzorujejo svojo rodnost, bodisi s tradicionalnimi bodisi z modernimi kontracepcijskimi metodami. "Religioznost ljudi je vse manj cerkveno dogmatska in konzervativno onostranska in vse bolj svetna, zemeljska" (Roter, 1989: 24).

Slika 90: Končno potomstvo katoličank glede na njihovo izobrazbo, Slovenija, generacije 1927–1966

Viri: SURS; lastni izračuni.

Slika 91: Končno potomstvo katoličank in ateistk glede na njihovo izobrazbo, Slovenija, generacije 1957–1961

Viri: SURS; lastni izračuni.

Narodna pripadnost

Slovenija je narodno zelo homogena država. Čeprav se delež tistih, ki se opredeljujejo za Slovence, zmanjšuje, je leta 2002 še vedno dosegal 83,1 %. Istega leta so poleg Slovencev še trije narodi presegli enoodstotni delež v prebivalstvu Slovenije: Hrvati, Muslimani in Srbi. Deleži vseh preostalih narodov so bili nižji od 1 %.

Podatki o narodni pripadnosti žensk in številu njihovih živorojenih otrok so dostopni za vse popise prebivalstva od leta 1961 dalje, uporabljali pa bomo le podatke zadnjih treh. Število pripadnic posameznih narodov je namreč šele takrat postalo zadostno za ugotavljanje morebitnih razlik v rodnem obnašanju posameznih narodov, ki živijo na ozemlju Slovenije.

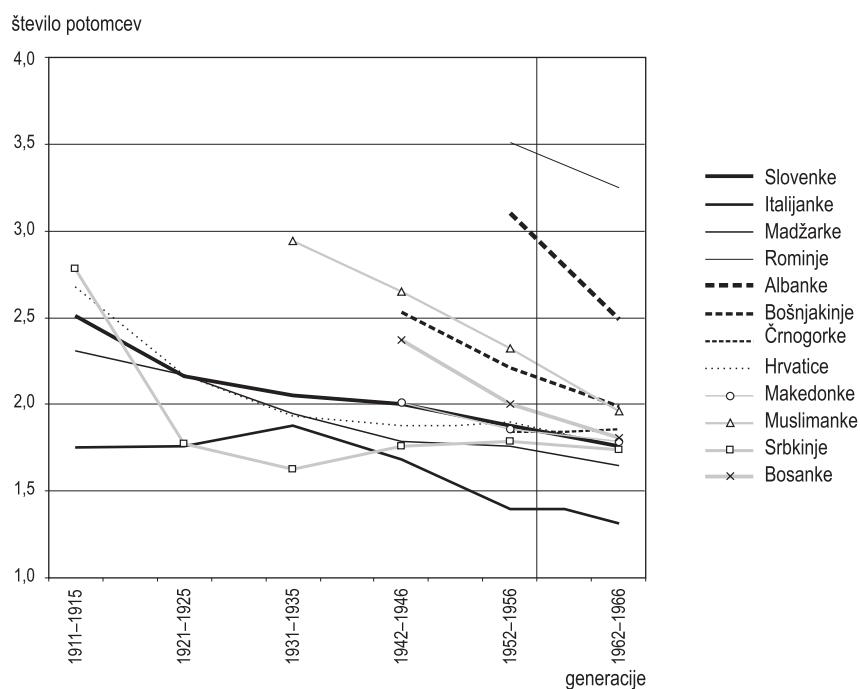
V slovenskih popisih prebivalstva narodna pripadnost nima definicije. Vsakdo se opredeli skladno s svojimi občutki, prepričanji. Odgovor na vprašanje o narodni pripadnosti izreka posameznik na osnovi svobodno izražene volje. Svojo odločitev lahko tudi spreminja (npr. ob vsakokratnem popisu). Vsakdo ima tudi pravico, da se narodnostno ne opredeli. Pravico do neopredelitve je zagotavljala Ustava SFRJ in jo zagotavlja Ustava Republike Slovenije. Poleg tega je popis 2002 ponudil tudi odgovor "ne želim odgovoriti". Možnost takega odgovora je dopuščal ustrezeni člen Zakona o popisu (Šircelj, 2003: 62).

V generacijah 1911–1925 je rodnost mogoče opazovati le za pripadnice petih narodov: Slovenke, Italijanke, Madžarke, Hrvatice in Srbkinje. Najvišja je bila rodnost Slovenk, razen v najstarejših generacijah. Višja rodnost Slovenk v primerjavi s Hrvaticami in Srbkinjami niti ne preseneča, saj se je rodnost na Hrvaškem, v Srbiji in v Vojvodini začela zniževati prej kot v Sloveniji in je tudi prej dosegla mejo obnavljanja generacij kot v Sloveniji¹³³⁾. Razlogov za nizko rodnost Italijank in Madžark žal ne poznamo. Morda so povezani z rodnim obnašanjem v Italiji

133) Nižjo rodnost Hrvatic v primerjavi s Srbkinjami D. Josipovič pripisuje različni poselitvi obeh narodov. Medtem ko Srbkinje živijo pretežno v mestih (dve tretjini živita v Ljubljani), je poseljenost Hrvatic bolj razpršena, najmočneje pa so zastopane v obmejnem pasu s Hrvaško (Josipovič, 2005: 241).

Razlika med rodnostjo Hrvatic in Srbkinj je bila največja v generacijah 1911–1935. Verjetno zato, ker je bil v teh generacijah delež visokoizobraženih Srbov med vsemi Srbi višji kot v mlajših generacijah (Šircelj, 2003: 132).

Slika 92: Končno potomstvo pripadnic različnih narodov, ki žive v Sloveniji, generacije 1911–1966

Viri: SURS; lastni izračuni.

in na Madžarskem. Primerjava končnih potomstev generacij, rojenih po koncu druge svetovne vojne v Italiji, Sloveniji in na Madžarskem, sicer pokaže, da so imele italijanske generacije vedno nižjo rodnost kot slovenske, madžarske pa višjo kot slovenske, vendar je taka primerjava nezanesljiva, ker sta Italija in Madžarska veliko večji od Slovenije in gotovo poznata regionalne razlike, vendar o teh žal nimamo dovolj informacij¹³⁴⁾.

V mlajših generacijah se, večinoma zaradi priseljevanja, število pripadnic narodov, živečih na ozemlju nekdanje Jugoslavije, veča in postopoma je bilo mogoče v izračun končnega potomstva vključiti tudi Muslimanke, Bošnjakinje, Bosanke, Albanke in Rominje. Vse naštete so imele višjo rodnost kot Slovenke. Šele v najmlajših generacijah, tistih, ki še niso popolnoma zaključile rodne dobe, se je njihova rodnost zelo približala rodnosti Slovenk. Izjemi so le Albanke in Rominje. Končno potomstvo Albanke in Rominje je znatno višje od rodnosti drugih narodov, ki žive v Sloveniji; v generacijah 1962–1966 je (končno) potomstvo Albanke za 40 % višje od (končnega) potomstva Slovenk, (končno) potomstvo Rominje pa za 85 %. Razlika se ne pokaže pri prvem rojstvu, temveč šele pri naslednjih.

Glede na velikost končnega potomstva lahko pripadnice različnih narodov, ki žive v Sloveniji, razdelimo v tri skupine: Rominje in Albanke, ki imajo najvišjo rodnost, Muslimanke in Bošnjakinje, katerih rodnost je nižja od rodnosti Rominj in Albank, vendar še precej nad slovenskim povprečjem, ter vse ostale (Slovenke, Madžarke, Črnogorke, Hrvatice, Makedonke, Srbkinje, Italijanke)¹³⁵⁾. Ob tem se zastavi vprašanje, ali so tolikšne razlike res posledica pripadnosti določenemu narodu ali pa gre za druge dejavnike (izobrazba, ekonomska aktivnost, kraj bivanja, veroizpoved itd.) oziroma kombinacijo več dejavnikov.

134) Končno potomstvo generacij 1906–1911 in 1926–1931 je bilo v deželi Veneto 2,7 in 2,2 otroka na žensko (Andorka, 1978: 173), v Sloveniji pa 2,8 in 2,1.

135) V tretjo skupino smo vključili tudi Italijanke, čeprav je njihova rodnost bistveno nižja od pripadnic drugih narodov v skupini. Število Italijank je v primerjavi z drugimi narodi najmanjše, zato so izračuni manj zanesljivi.

Ker je rodnost še vedno odvisna od ravni izobrazbe, je v tabeli 76 prikazano končno potomstvo generacij 1957–1961 po narodni pripadnosti žensk in po njihovi izobrazbi. Te generacije so bile ob popisu 2002 stare 40–44 let. Čeprav še niso popolnoma zaključile rodne dobe, smo jih izbrali, ker je bilo število pripadnic različnih narodov večje kot v starejših generacijah. Kljub temu za mnoge skupine izračun ni bil smiseln. Najnižja izobrazba, za katero so izračunana končna potomstva, je nedokončana osnovna izobrazba (4–7 razredov osnovne šole). Ženske brez vsakršne izobrazbe ali s samo 1–3 razredi osnovne šole so namreč že redkost, njihova rodnost pa izredno nizka (poglavlje 4. 2. 2).

Iz tabele 76 izhaja, da je izobrazba pomemben dejavnik rodnosti pri pripadnicah vseh narodov. Ni pa mogoče na osnovi te tabele sklepati o tem, kateri dejavnik je pomembnejši za raven rodnosti, narodna pripadnost ali izobrazba.

Tabela 76: Končno potomstvo pripadnic različnih narodov glede na njihovo izobrazbo, Slovenija, generacije 1957–1961

Generacije	Izobrazba				
	nepopolna osnovna	osnovna	srednja	višja	visoka
Slovenke	2,08	2,03	1,86	1,77	1,65
Madžarke	..	1,92	1,82
Albanke	..	2,87
Bošnjakinje	..	2,04	1,87
Črnogorke	..	2,25	1,60
Hrvatice	2,38	1,95	1,79	..	1,62
Makedonke	..	1,91	1,80
Muslimanke	2,30	2,15	1,83
Srbkinje	2,11	1,85	1,77	1,64	1,34
Narodno neopredeljene
Bosanke	2,46	2,05	1,82
Druge	..	1,91	1,72	..	1,50
Niso želele odgovoriti	2,11	1,94	1,77	1,48	1,29

Viri: SURS; lastni izračuni.

Pripadnost določenemu narodu se pogosto prepleta s pripadnostjo določeni veroizpovedi. Ker pa je v Sloveniji število prebivalcev neslovenske narodnosti in nekatoliških veroizpovedi majhno, je v tabeli 77 povezanost med narodno pripadnostjo in veroizpovedjo prikazana le na ravni vsega prebivalstva.

Narodi, ki imajo v Sloveniji najvišjo (nadpovprečno) rodnost, so, z izjemo Romov, v veliki večini pripadniki islamske veroizpovedi. Za to veroizpoved se je v popisu leta 2002 opredelilo 93 % Bošnjakov, 85 % Albancev, 89 % Muslimanov in 71 % tistih, ki so se opredelili za Bosance. Zato se zdi, da je rodnost Bošnjakov, Albancev in Muslimanov bolj povezana z njihovo veroizpovedjo kot pa z narodno pripadnostjo. Drugače je pri Romih. Polovica se jih je opredelila za katoličane, slaba četrtina za pripadnike islamske veroizpovedi itd. Za veliko število potomcev med Romi očitno ni "kriva" njihova verska pripadnost, temveč zelo poseben življenjski slog, ki se le zelo počasi prilagaja življenjskemu slogu večine.

Čeprav se zdi, da je za raven rodnosti Bošnjakov, Albancev in Muslimanov pomembnejša veroizpoved kot pa narodna pripadnost, pa vpliv veroizpovedi ni edini pomemben dejavnik. Med naštetimi narodi imajo najvišjo rodnost Albanke, čeprav je delež pripadnikov islamske veroizpovedi med njimi manjši kot med Bošnjaki ali Muslimani. Precejšnjo vlogo pri tem ima izobrazba (tabela 76), verjetno pa tudi ekonomska aktivnost. Med vsemi narodi, ki živijo v Sloveniji, sta bila ob popisu 2002 delež samozaposlenih, ki niso bili kmetje, in delež gospodinj daleč najvišja med Albanci (Šircelj, 2003: 131).

Tabela 77: Prebivalstvo Slovenije po narodni pripadnosti in veroizpovedi, Slovenija, popis 2002

Narodna pripadnost ¹⁾	Skupaj	Veroizpoved					
		katoliška	pravo-slavna	islamska	verniki ²⁾	ateist	ni želel odgovoriti
Slovenci	1964036	1135626	45903	47488	68714	199264	307973
	1631363	1086650	3583	2804	62809	186055	255857
Madžari	6243	5016	3	8	65	159	259
Romi	3246	1663	67	868	287	99	163
Albanci	6186	363	8	5237	74	97	286
Bošnjaki	21542	107	318	19923	151	328	328
Črnogorci	2667	87	1193	634	76	463	172
Hrvatje	35642	29942	201	30	682	2089	2199
Makedonci	3972	128	2623	507	97	294	227
Muslimani	10467	18	14	9328	238	251	374
Srbi	38964	381	32665	53	751	2952	1412
Narodno neopredeljeni							
Bosanci	8062	353	1213	5724	97	259	247
Drugi	14079						
Niso želeli odgovoriti	48588	2593	1254	817	614	1405	41441

1) Nabor narodnih pripadnosti in veroizpovedi ni popoln, zato vrednosti v prvi vrstici in prvem stolpcu niso vsote ostalih vrstic in stolpcev.

2) Vernik, ki ne pripada nobeni veroizpovedi.

Vir: SURS.

Materni jezik

Materni jezik je jezik, ki se ga je oseba naučila v zgodnjem otroštvu v krogu družine oziroma drugem primarnem okolju. Če se je oseba v zgodnjem otroštvu naučila več jezikov, je njen materni jezik tisti, za katerega posamezna oseba meni, da je njen materni jezik. Ni nujno, da je materni jezik neke osebe jezik matere te osebe (Popis, 2002). Tako opredeljen materni jezik se v teku življenja praviloma ne spreminja, zato ga lahko uporabimo kot kazalnik kulturnega okolja, iz katerega oseba izhaja. Kot tak je primeren zlasti takrat, kadar jezikovna skupina, ki ji oseba pripada, živi na ozemeljsko strnjennem območju.

Vprašanje o maternem jeziku so vsebovali vsi popisi prebivalstva od leta 1953 dalje. Objavljanje zbranih podatkov pa je bilo zelo skromno. Razloga za to sta bila dva: težave v razmejevanju med posameznimi južnoslovanskimi jeziki in mnenje, da so podatki o maternem jeziku namenjeni le podrobnejši osvetlitvi narodne pripadnosti. Podatki o maternem jeziku so dobili večjo veljavo šele v novejšem času, kajti vedno več ljudi uveljavlja ustavno pravico, da na vprašanje o narodni pripadnosti ne odgovori.

Osebe, ki so se priselile v Slovenijo, izvirajo pretežno iz drugih delov nekdanje Jugoslavije oziroma iz držav naslednic SFR Jugoslavije. Njihovi odgovori na vprašanje o maternem jeziku so bili ob zadnjem popisu zelo raznoliki. Uradni podatki o sestavi prebivalstva Slovenije po maternem jeziku so vso to pestrost upoštevali, za raziskovanje povezav med maternim jezikom in rodnostjo pa smo bosanski, črnogorski, hrvaški, hrvaško-srbski, srbsko-hrvaški in srbski jezik združili v "srbohrvaški jezik". Tako smo oblikovali 7 jezikovnih skupin: slovensko, italijansko, madžarsko, romsko, albansko, makedonsko in srbohrvaško. Časovne vrste podatkov za nekatere izmed omenjenih skupin so razmeroma kratke, ker število žensk v starejših generacijah ni bilo zadostno za izračunavanje kazalnikov.

Med omenjenimi jezikovnimi skupinami so izstopale ženske z romskim in albanskim maternim jezikom. Njihova rodnost je bila bistveno višja kot pri drugih. Razlike med ženskami iz drugih jezikovnih skupin so bile majhne, le rodnost tistih z italijanskim maternim jezikom je bila v vseh opazovanih generacijah nižja od drugih. Razlika med ženskami z italijanskim maternim jezikom in pripadnicami drugih jezikovnih skupin je bila največja v najmlajših generacijah, tistih, ki še niso zaključile rodne dobe (ob popisu 2002 so bile stare 35–39 let). Ker pa je njihova navzočnost vezana na skrajni jugozahodni del Slovenije, kjer so rojstva v višjih starostih pogostejša kot drugje v Sloveniji, se bo potomstvo do konca rodne dobe še povečalo, vendar gotovo ne za toliko, da bi njihova rodnost postala enaka rodnosti žensk drugih slovanskih jezikovnih skupin in madžarske jezikovne skupine.

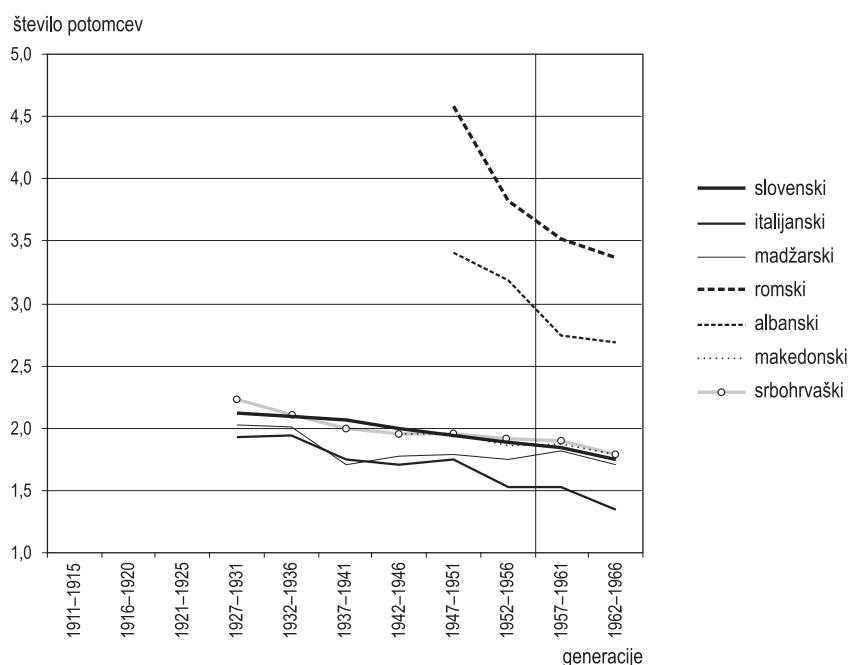
Tabela 78: Končno potomstvo žensk s slovenskim in "srbohrvaškim" maternim jezikom, Slovenija, generacije 1927–1966

Generacije	Slovenski materni jezik	"Srbohrvaški" materni jezik	
		rojstni kraj v Sloveniji	rojstni kraj zunaj Slovenije
1927–1931	2,12	2,18	2,24
1932–1936	2,10	1,99	2,12
1937–1941	2,06	1,87	2,00
1942–1946	2,00	1,82	1,95
1947–1951	1,94	1,80	1,96
1952–1956	1,88	1,74	1,93
1957–1961	1,85	1,82	1,91
1962–1966	1,75	1,63	1,81

Viri: SURS; lastni izračuni.

Slovenščina je daleč največja jezikovna skupina v Sloveniji. Po velikosti ji sledi "srbohrvaška" jezikovna skupina. Ta skupina je nastajala s priseljevanjem in s prenašanjem svoje jezikovne identitete na potomce. Ker nas je zanimalo, v kolikšni meri se rodno obnašanje prve generacije priseljenih prenaša na drugo generacijo, smo ženske s "srbohrvaškim" maternim jezikom razdelili glede na kraj rojstva in tako posredno ločili prvo in drugo generacijo priseljenek. Ugotovili smo naslednje: rodnost žensk s "srbohrvaškim" maternim jezikom in z rojstnim krajem v Sloveniji je v vseh opazovanih generacijah nižja od rodnosti žensk s "srbohrvaškim" maternim jezikom in rojstnim krajem zunaj Slovenije. Končno potomstvo druge generacije priseljenek s "srbohrvaškim" maternim jezikom je za 3–10 % manjše od končnega potomstva prve generacije. Njihova rodnost je nižja tudi od končnega potomstva žensk s slovenskim maternim jezikom.

Slika 93: Končno potomstvo žensk po njihovem maternem jeziku, Slovenija, generacije 1927–1966

Vir: SURS; lastni izračuni.

4. 3 REGIONALNE RAZLIKE

Iz dosedanjih besedil v tem poglavju izhaja, da je končno potomstvo različnih socialnih skupin žensk, opredeljenih z zakonskim stanom, izobrazbo, aktivnostjo, poklicem, vrsto stavbe, vrsta naselja, vernostjo, narodnostjo in maternim jezikom, različno. Te razlike so lahko pomemben ali celo odločilen razlog za regionalne razlike splošne rodnosti; tam, kjer živi več žensk z visoko izobrazbo, kjer je manj katoličank, kjer jih več opravlja zahtevne poklice itd., je rodnost manjša in obratno. Raven rodnosti naj bi bila odvisna samo od socialne sestave prebivalstva. Če naj bi bilo res tako, in če bi bila socialna sestava prebivalstva v vseh upravnih enotah Slovenije enaka, bi bilo končno potomstvo v vseh upravnih enotah enako. Upravna enota prebivališča bi bila za raven rodnosti nepomembna. Ali je res tako? Ali je rodnost žensk enakega zakonskega stanu, z enako izobrazbo, enakim poklicem, itd. povsod v Sloveniji res enaka?

Odgovoru na zastavljeni vprašanje se bomo skušali približati tako, da bomo analizirali regionalne razlike v rodnosti izbranih, razmeroma homogenih skupin žensk. Opazovali bomo ženske, ki so bile ob popisih 1981 in 2002 stare 40–44 let. Za generacije 1936–1940 (popis 1981) smo iz vsakega od obravnavanih dejavnikov rodnosti izbrali po eno modaliteto, in sicer tisto, ki je bila najštevilnejša. S tem smo si za opazovanje zagotovili dovolj velike skupine žensk v prav vseh občinah. Tako so bile v analizo podatkov vključene poročene (zakonski stan), tiste s končano osnovno šolo (šolska izobrazba), aktivne (ekonomska aktivnost) in tiste, ki so po socialno-poklicni klasifikaciji sodile v skupino ruderjev, industrijskih in obrtnih delavcev in obrtnikov. Za analizo rodnosti generacij 1957–1961 (popis 2002) smo nabor znakov nekoliko razširili (katoličanke, tiste s slovenskim maternim jezikom, tiste, ki žive v individualni hiši) in ga prilagodili spremembam v izobrazbeni in poklicni sestavi prebivalstva. Namesto žensk z osnovno izobrazbo smo vključili ženske s srednjo izobrazbo, skupino "ruderji, industrijski in obrtni delavci in obrtniki" pa smo nadomestili s skupinama "tehnice in druge strokovne sodelavke" in skupino "uradnice". Obe skupini sta številčno enakovredni, njuna rodnost pa je praktično enaka (tabela 72).

Za merjenje regionalnih razlik rodnosti posameznih socialnih skupin žensk bomo uporabljali končno potomstvo. Vrednosti kazalnika so za obe skupini generacij (1936–1940 in 1957–1961), vse socialne skupine in vse upravne enote prikazane v tabelah 80 in 82 na koncu poglavja. Dodana jima je tabela, ki prikazuje končna potomstva za generacije 1957–1961 za četrtrne skupnosti v upravni enoti Ljubljana; zanimala nas je homogenost oz. raznolikost največje upravne enote v Sloveniji.

Že samo bežen pregled tabel 80 in 82 zadošča, da lahko nedvoumno odgovorimo na vprašanje o morebitnih regionalnih razlikah relativno homogenih socialnih skupin. Regionalne razlike končnega potomstva so velike in skoraj popolnoma enake za vse opazovane skupine žensk. Razlika med vrednostjo končnega potomstva v upravni enoti z najvišjo in upravni enoti z najnižjo vrednostjo je v generacijah 1936–1940 za vse socialne skupine približno 80 % (najvišja vrednost je za približno 80 % večja od najnižje), v generacijah 1957–1961 pa 40 %. Upravne enote se izkažejo za homogene enote¹³⁶⁾.

Razlike med upravnimi enotami so se v dvajsetih generacijah zmanjšale za vse socialne skupine. To zmanjšanje je bilo posledica hitrejšega zniževanja končnega potomstva v tistih upravnih enotah, v katerih je bilo v generacijah 1936–1940 še razmeroma visoko, in počasnejšega v upravnih enotah, v katerih so bile vrednosti končnega potomstva že takrat nizke.

Pri merjenju razlik med upravnima enotama z najvišjim in najnižjim končnim potomstvom za posamezno modaliteto v socialni skupini se v generacijah 1936–1940 med upravnimi enotami z najvišjimi vrednostmi najpogosteje pojavlja upravna enota Lenart, z le malo nižjimi vrednostmi pa ji sledijo nekatere štajerske upravne enote ter upravni enoti Ribnica in Trebnje. Najnižje vrednosti pa najdemo v ljubljanskih upravnih enotah. V 20 let mlajših generacijah so razmere že bistveno drugačne. V teh generacijah (1957–1961) se upravni enoti Škofja Loka in Ribnica redno pojavljata kot upravni enoti z najvišjimi vrednostmi za posamezno socialno skupino in Maribor kot upravna enota z najnižjimi vrednostmi.

136) Generacije 1936–1941 so razporejene v 65, generacije 1957–1961 pa v 58 upravnih enot. Razlika v številu upravnih enot je posledica upravnih sprememb na območju Maribora in Ljubljane. Te spremembe ne vplivajo na velikost razlik med upravnimi enotami z najvišjimi in najnižjimi vrednostmi.

Kaj pa druge skupine žensk, tiste, ki ne pripadajo najštevilčnejši modaliteti posamezne značilnosti, npr. samske, visoko izobražene, ateistke itd.? Ali je tudi njihova rodnost povezana s krajem prebivališča? Odgovor na to vprašanje smo poiskali tako, da smo upravne enote najprej združili v večje skupine, nato pa ponovili izračune končnega potomstva za prav vse skupine žensk v vsaki od prostorskih enot, dobljenih z združevanjem upravnih enot.

Za združevanje upravnih enot v skupine smo uporabili Wardovo metodo hierarhičnega razvrščanja v skupine. Osnova združevanju je bilo končno potomstvo tistih žensk, ki so v posamezni socialni skupini najštevilčnejše (poročene, ekonomsko aktivne itd.). Za generacije 1936–1940 drevo združevanja pokaže dve izraziti skupini (A in B), vsaka od njiju pa se deli še na dve. V skupi A so občine z nizko, v skupini B pa z visoko rodnostjo. Kartografska predstavitev občin z nizko rodnostjo pokaže tri izrazite centre nizke rodnosti, ki se nizajo od jugozahoda proti severovzhodu: Primorje (Koper, Izola, Piran), Ljubljana (Ljubljana Bežigrad, Ljubljana Center, Ljubljana Moste, Ljubljana Šiška), Zasavje s Celjem (Trbovlje, Hrastnik, Celje) in Maribor (Maribor Tabor, Maribor Rotovž). Tako kot izrazito nizka rodnost ne predstavlja nepretrganega ozemeljskega območja, ga tudi izrazito visoka ne. Vendar pa se večina teh upravnih enot nahaja v vzhodnem delu Slovenije.

V generacijah 1957–1961 se upravne enote razvrščajo v dve izraziti skupini. V skupini A so upravne enote z nizko, v skupini B pa z visoko rodnostjo. Skupina A je zelo homogena in zajema 17 upravnih enot. V primerjavi z 20 let starejšimi generacijami (generacije 1936–1940) so se področja nizke rodnosti razširila, a ozemeljsko še vedno niso povezana. Skupina B se deli v dve podskupini; v prvi je šest upravnih enot izrazito visoko rodnostjo, ki se, razen Ajdovščine, nahajajo v okolici Ljubljane, v drugi pa vse ostale upravne enote¹³⁷⁾ (tabela 82). Končno potomstvo vsake izmed opazovanih skupin žensk je največje in najmanjše tam, kjer je največje oziroma najmanjše tudi končno potomstvo vseh žensk.

Z razvrstitevijo občin v štiri in upravnih enot v tri skupine smo dobili tipologijo, ki nam bo služila za ugotavljanje vpliva kraja prebivališča na raven rodnosti. Za ta namen smo za vsako tipološko skupino ponovno izdelali tabele (tabela 83 na koncu poglavja), ki prikazujejo končna potomstva različnih socialnih skupin žensk (različne stopnje izobrazbe, različni poklici itd.). Izkaže se, da je rodnost vsake posamezne socialne skupine odvisna od tega, v katero tipološko skupino je bila uvrščena občina ali upravna enota prebivališča.

Rodnost katere koli opazovane socialne skupine je najnižja v prvi in najvišja v četrti (generacije 1936–1940) oziroma tretji (generacije 1957–1961) tipološki skupini. To dokazuje, da je za raven rodnosti poleg pripadnosti neki socialni skupini pomemben tudi kraj prebivališča.

Razlike med ravnjo rodnosti v prvi in zadnji tipološki skupini seveda niso enake za vse socialne skupine. V starejših generacijah (1936–1940) so relativne razlike najmanjše pri kmeticah, vzdrževanih in tistih z višjo in visoko izobrazbo, največje pa pri aktivnih, manj izobraženih, industrijskih delavkah in vsaj enkrat poročenih; manjše so torej pri majhnih in razmeroma homogenih skupinah, večje pa pri številčno močnejših in verjetno manj homogenih socialnih skupinah.

V 20 let mlajših generacijah so razlike med socialnimi skupinami manjše. Končno potomstvo različnih socialnih skupin je v tipološki skupini z najvišjo rodnostjo za približno četrino višja kot v skupini z najnižjo rodnostjo. Razlike so manjše pri samskih, tistih z nedokončano osnovno šolo, tistih, ki ne živijo v individualnih hišah, ki niso katoličanke ali njihov materni jezik ni slovenski, in večje pri drugih skupinah žensk. Zopet se pokaže, da so razlike manjše pri manjših, bolj homogenih skupinah, razen pri kmetovalkah. Pri teh so v generacijah 1957–1961 razlike med tremi tipološkimi skupinami največje. Zdi se, kot da se razslojevanje kmečkega prebivalstva odraža tudi v njihovi rodnosti.

Na osnovi opisanih izsledkov že lahko odgovorimo na vprašanje, ki smo si ga zastavili na začetku poglavja: ali je rodnost žensk enakega zakonskega stanu, z enako izobrazbo, enakim poklicem itd. povsod po Sloveniji enaka? Odgovor je negativen. Na tak odgovor pa se takoj navezujeta naslednji vprašanji:

- Kaj je za raven rodnosti pomembnejše - pripadnost določeni socialni skupini ali kraj prebivališča?
- Kaj opredeljuje razlike v kraju prebivališča?

137) Če upravno enoto Ljubljana razdelimo na četrte skupnosti, se prav vse uvrstijo v skupino A.

Tabela 79: Tipologija občin in upravnih enot, izdelana na osnovi končnega potomstva izbranih skupin žensk, generacije 1936–1940 in 1957–1961, Slovenija¹⁾

Generacije 1936–1940, občine (popis 1981)

Skupina A.1	Skupina A.2	Skupina B.1	Skupina B.2
Celje	Brežice	Cerknica	Ajdovščina
Hrastnik	Ilirska Bistrica	Črnomelj	Gornja Radgona
Izola/Isola	Jesenice	Domžale	Grosuplje
Koper/Capodistria	Kočevje	Dravograd	Lenart
Lj. Bežigrad	Kranj	Idrija	Litija
Lj. Center	Lj. Vič - Rudnik	Kamnik	Logatec
Lj. Moste - Polje	Murska Sobota	Krško	Ormož
Lj. Šiška	Nova Gorica	Laško	Radlje ob Dravi
Piran/Pirano	Postojna	Lendava/Lendva	Ribnica
Trbovlje	Radovljica	Ljutomer	Sevnica
Mb. Rotovž	Sežana	Metlika	Slovenj Gradec
Mb. Tabor	Tolmin	Mozirje	Slovenska Bistrica
	Tržič	Novo mesto	Slovenske Konjice
	Velenje	Ptuj	Šmarje pri Jelšah
	Zagorje ob Savi	Ravne na Koroškem	Trebnje
	Žalec	Šentjur pri Celju	Mb. Pesnica
	Mb. Pobrežje	Škofja Loka	
	Mb. Tezno	Vrhnika	

Generacije 1957–1961, upravne enote (popis 2002)

Skupina A	Skupina B.1	Skupina B.1	Skupina B.2
Celje	Brežice	Črnomelj	Ajdovščina
Hrastnik	Dravograd	Domžale	Cerknica
Izola/Isola	Gornja Radgona	Idrija	Grosuplje
Jesenice	Ilirska Bistrica	Krško	Ribnica
Koper/Capodistria	Kamnik	Litija	Škofja Loka
Ljubljana	Kranj	Logatec	Trebnje
Maribor	Kočevje	Metlika	
Murska Sobota	Laško	Mozirje	
Nova Gorica	Lenart	Novo mesto	
Pesnica	Lendava/Lendva	Radlje ob Dravi	
Piran/Pirano	Ljutomer	Sevnica	
Ravne na Koroškem	Ormož	Slovenske Konjice	
Ruše	Postojna	Šmarje pri Jelšah	
Sežana	Ptuj		
Trbovlje	Radovljica		
Velenje	Slovenj Gradec		
Žalec	Slovenska Bistrica		
	Šentjur pri Celju		
	Tolmin		
	Tržič		
	Vrhnika		
	Zagorje ob Savi		

1) Tipologija je izdelana s pomočjo Wardove metode razvrščanja v skupine. Občine oziroma upravne enote z najnižjo rodnostjo so v skrajnem levem, tiste z najvišjo pa v skrajnem desnem stolpcu.

Tabela 80: Končno potomstvo različnih socialnih skupin žensk v posameznih tipoloških skupinah občin oziroma upravnih enot, Slovenija, generacije 1936–1940 in 1957–1961

Generacije 1936–1940 (popis 1981)	Skupina A.1	Skupina A.2	Skupina B.1	Skupina B.2
Zakonski stan				
samske	0,50	0,48	0,55	0,63
poročene	1,80	2,05	2,37	2,58
vdove	1,74	2,05	2,33	2,62
razvezane	1,53	1,75	1,85	2,10
Izobrazba				
nedokončana osnovna	1,82	2,07	2,39	2,63
osnovna	1,76	1,99	2,27	2,43
srednja	1,53	1,71	1,82	1,91
višja in visoka	1,44	1,55	1,64	1,71
Socialno-poklicni položaj				
kmetje	2,52	2,41	2,74	2,84
rudarji, industrijski in obrtni delavci	1,76	2,00	2,24	2,49
del. v trgovini, gostinstvu, zaščiti	1,75	1,96	2,17	2,25
administrativni, finančni ipd. delavci	1,54	1,66	1,78	1,93
vodilni del., strokovnjaki, umetniki	1,54	1,69	1,79	1,93
Ekonomskna aktivnost				
aktivne	1,63	1,87	2,15	2,33
vzdrževane	2,10	2,36	2,66	2,76
Generacije 1957–1961 (popis 2002)	Skupina A	Skupina B.1	Skupina B.2	
Zakonski stan				
samske	0,99	1,15	1,01	
poročene	1,89	2,08	2,31	
vdove	1,90	2,09	2,29	
razvezane	1,64	1,83	1,92	
Izobrazba				
nedokončana osnovna	2,07	2,21	2,20	
osnovna	1,89	2,09	2,29	
srednja	1,72	1,93	2,19	
višja in visoka	1,59	1,79	2,02	
Poklicne skupine ¹⁾				
zakonodajalke, visoke uradnice, menedžerke, strokovnjakinje	1,60	1,81	2,04	
tehnice in druge strokovne sodelavke, uradnice	1,66	1,84	2,09	
poklici za storitve, prodajalke	1,75	1,89	2,11	
kmetovalke, gozdarke, ribičke, lovke	2,17	2,45	3,09	
poklici za neind. način dela, upravljalke strojev in naprav	1,75	1,95	2,18	
poklici za preprosta dela	1,86	2,05	2,27	
Ekonomskna aktivnost				
aktivne	1,72	1,93	2,16	
vzdrževane	2,06	2,35	2,61	
Vrsta stavbe				
hiša s kmečkim poslopjem	1,90	2,01	2,15	
individualna hiša	1,79	1,97	2,22	
dvojček ali vrstna hiša	1,72	1,87	1,91	
večstanovanjska stavba	1,62	1,75	1,91	
Veroizpoved				
katoličanke	1,79	2,02	2,28	
druge vernice	1,82	1,94	2,03	
nevernice (ateistke)	1,55	1,70	1,78	
niso želele odgovoriti in neznano	1,66	1,83	2,01	
Materni jezik				
slovenski	1,70	1,95	2,19	
srbohrvaški	1,85	2,00	2,05	
romski	2,96	4,09	4,00	
albanski	2,87	2,52	2,75	
drugi	1,71	1,88	2,00	

1) Poklicne skupine z zelo podobno rodnostjo so združene. Popolni nazivi vseh devetih poklicnih skupin so navedeni v tabeli 64. Vrednosti, zapisane z ležečo pisavo, so manj zanesljive (izračunane so iz manj kot 100 primerov).

Viri: SURS; lastni izračuni.

Na osnovi zbranih podatkov sklepamo, da sta za raven rodnosti zakonski stan in poklic pomembnejša od kraja prebivališča. Rodnost neporočenih je povsod bistveno nižja od rodnosti poročenih, vendar se bo to razmerje v mlajših generacijah verjetno spremenilo. Poklic se izkaže kot pomemben dejavnik razlik v ravni rodnosti predvsem zaradi visoke rodnosti kmetovalk. Če kmetice izločimo iz primerjave, so razlike med rodnostjo žensk različnih poklicnih skupin bistveno manjše od razlik za iste poklicne skupine v različnih tipoloških skupinah. Za nekmetice je kraj prebivališča pomembnejši dejavnik rodnosti kot pripadnost določeni poklicni skupini.

Kraj prebivališča se izkaže kot zelo pomemben dejavnik ravni rodnosti. Ker ga v našem primeru ne opredeljuje njegova socialna sestava, se zastavlja vprašanje, v čem se različni kraji prebivališča, opredeljeni z upravno enoto, razlikujejo. Ker je rodnost najnižja v upravnih enotah z večjimi mesti, sklepamo, da je prav mestni način življenja pomemben dejavnik nizke rodnosti. Če so mesta generator nizke rodnosti, bi pričakovali, da je podeželje generator visoke rodnosti. Vendar se realnost s tem sklepanjem le deloma sklada. Področja najvišje rodnosti, tretja tipološka skupina generacij 1957–1961, sestavljajo upravne enote brez večjih mest, ki pa se nahajajo v okolici največjega mesta. Tam je rodnost visoko izobraženih žensk enaka rodnosti žensk z nedokončano osnovnošolsko izobrazbo v prvi tipološki skupini, rodnost žensk z zahtevnimi poklici višja kot rodnost katere koli skupine, razen kmetic, v prvi tipološki skupini, rodnost neverujočih je višja od rodnosti katoličank na področjih nizke rodnosti (prva tipološka skupina). Zakaj? Podeželsko okolje je gotovo priaznejše do otrok in družin, tudi možnost za lastno pridelavo vsaj dela hrane je lahko pomembna. Toda samo to ne more razložiti rodnostnih razlik, še posebej zato ne, ker je podeželja v Sloveniji veliko, rodnost pa je visoka samo ponekod. Razmeroma visoka je na tistem podeželju, ki leži v bližini mesta, ki zagotavlja razmeroma varno zaposlitev. Če slednjega ni, se tudi rodnost ne razlikuje od povprečja. Tak primer je severovzhodna Slovenije. Tam je rodnost v okolici Maribora tudi višja kot v Mariboru, vendar komaj kje preseže državno povprečje.

Razvoj slovenskih mest je tesno povezan s priseljevanjem. Deagrarizacija, industrializacija in urbanizacija so pospeševale preseljevanje s podeželja v mesta. Šele konec osemdesetih let se je sprožil nasprotni selitveni tok, in sicer iz večjih mest na primestna območja. Ob tem se zastavlja vprašanje o povezanosti med selitvami in rodnostjo: ali preselitev iz podeželskega v mestno okolje zniža rodnost, in obratno: ali preselitev iz mesta na podeželje rodnost zviša? Za odgovor na taki vprašanji bi potrebovali podatke o življenjskih poteh posameznikov. Ker jih nimamo, navajamo izsledke francoske raziskave, zasnovane na podatkih ankete, izvedene skupaj s popisom prebivalstva. V generacijah 1911–1935 je selitev v mesto znatno znižala rodnost, selitev na podeželje pa jo je povečala. Medtem ko je selitev v mesto pritegnila ženske, katerih rodnost je bila že pred selitvijo podobna rodnosti v mestih, so se za selitev na podeželje odločile ženske, katerih rodnost je bila pred selitvijo podobna rodnosti drugih žensk v mestih. Slednje so po preselitvi rodnost prilagodile novemu okolju. Razlike, povezane s smerjo selitve (mesto - podeželje), so se pokazale tudi glede vrstnega reda rojstev. Verjetnost selitve v mesto je bila z vsakim otrokom manjša, medtem ko je bila verjetnost selitve na podeželje z vsakim otrokom malce večja (Courgeau, 1989: 144).

Podobne povezave med selitvami in rodnostjo bi verjetno našli tudi v osrednji Sloveniji. Temu pritrjujejo že obravnavani podatki na ravni upravnih enot, pa tudi podatki za četrtrne skupnosti v upravni enoti Ljubljana.

Upravna enota Ljubljana je daleč največja upravna enota v Sloveniji. Ob popisu prebivalstva 2002 je štela 323 200 prebivalcev in je bila razdeljena na 17 četrtrnih skupnosti. Pri vseh izbranih skupinah žensk je bilo končno potomstvo najnižje v najbolj urbaniziranih četrtrih skupnostih - Center, Bežigrad, Šiška, pri tistih, ki živijo v individualnih hišah, pa tudi v Mostah - najvišje pa v četrtni skupnosti Sostro, sledijo Dravlje, Golovec, Vič. V slednjih treh so imele visoko rodnost zlasti ženske, ki so živele v individualnih hišah. Zdi se, kot da se tja selijo tisti, ki želijo več otrok, bolj "družinsko življenje" in ki imajo za to tudi možnosti. To so tiste četrtrne skupnosti, v katere se priseljujejo iz centra Ljubljane. V Mostah, kjer gre za starejšo individualno pozidavo, je rodnost tistih, ki žive v njih, najnižja med vsemi četrtrnimi skupnostmi.

Četrtrna skupnost Sostro ima najmanj žensk brez živorojenih otrok. Delež takih je majhen tudi v četrtrnih skupnostih Dravlje, Golovec, Šmarca gora, še zlasti med tistimi, ki žive v individualnih hišah. Daleč največ žensk brez živorojenih otrok, ki so bile ob popisu 2002 stare 40–44 let, pa živi v četrtni skupnosti Center, okrog 15 %, (med poročenimi le 8 %), sledi Bežigrad.

Navedeni podatki so zanimivi in koristni, vendar ne zadostni za oblikovanje zadovoljivega odgovora na osnovno vprašanje: zakaj je rodnost toliko višja prav v določenih upravnih enotah ali četrtrih skupnostih. Za zadovoljiv odgovor manjkajo predvsem podatki o ekonomskih značilnostih posameznikov (dohodek, premoženje ipd.), o cenah nepremičnin, vrednotah, družinskih omrežjih itd. Tovrstne podatke lahko zaenkrat zagotovijo le ankete.

Tabela 81: Кончно потомство и верjetnost rojstva prvega otroka, upravna enota Ljubljana, generacije 1957–1961 (popis 2002)

Kончно потомство

Četrtna skupnost	Ženske s srednjo izobrazbo	Ekonomsko aktivne ženske	Katoličanke	Ženske s slovenskim maternim jezikom	Živijo v zakonski zvezi	Živijo v individualni hiši	Tehnice in uradnice
Bežigrad	1,50	1,56	1,57	1,45	1,82	1,67	1,46
Center	1,50	1,50	1,64	1,46	1,79	1,79	1,53
Črnuče	1,71	1,73	1,81	1,70	1,89	1,74	1,68
Dravlje	1,70	1,72	1,69	1,68	1,86	1,92	1,72
Golovec	1,72	1,73	1,71	1,66	1,95	1,97	1,63
Jarše	1,75	1,64	1,73	1,57	1,85	1,63	1,53
Moste	1,72	1,72	1,69	1,64	1,90	1,58	1,67
Polje	1,74	1,73	1,76	1,70	1,96	1,80	1,72
Posavje	1,59	1,50	1,69	1,54	1,85	1,79	1,47
Rožnik	1,67	1,69	1,69	1,62	1,89	1,63	1,65
Rudnik	1,71	1,76	1,81	1,72	1,89	1,76	1,73
Sostro	1,92	1,84	1,92	1,84	2,03	1,87	1,88
Šentvid	1,70	1,66	1,70	1,60	1,87	1,75	1,73
Šiška	1,63	1,57	1,54	1,46	1,84	1,64	1,56
Šmarna gora	1,77	1,84	1,83	1,81	1,98	1,83	1,91
Trnovo	1,62	1,63	1,62	1,51	1,85	1,83	1,59
Vič	1,75	1,70	1,66	1,56	2,01	1,90	1,62

Verjetnost rojstva prvega otroka

Bežigrad	860	867	874	844	959	871	870
Center	845	831	840	813	918	840	856
Črnuče	916	918	951	915	969	929	916
Dravlje	950	933	932	925	972	951	936
Golovec	911	903	893	886	970	941	876
Jarše	927	885	912	868	961	900	891
Moste	923	909	875	887	962	833	914
Polje	923	898	881	895	959	916	903
Posavje	866	850	825	835	935	902	853
Rožnik	895	897	891	872	961	887	892
Rudnik	923	915	911	911	962	918	913
Sostro	953	933	925	923	980	921	944
Šentvid	914	881	855	869	946	900	906
Šiška	901	869	852	837	966	865	890
Šmarna gora	934	940	952	935	984	941	969
Trnovo	903	879	853	858	949	918	901
Vič	899	876	859	844	961	912	897

Viri: SURS; lastni izračuni.

Tabela 82: Končno potomstvo generacij 1936–1961 in končno potomstvo izbranih skupin žensk iz generacij 1957–1961, Slovenija in upravne enote, popisi 1981, 1991, 2002¹⁾

Občina oziroma upravna enota	Vse ženske			Izbrane skupine žensk iz generacij 1936–1940			
	1936–1940	1946–1950	1957–1961	poročene	z osnovno izobrazbo	ekonomsko aktivne	industrijske in obrtne delavke
Slovenija	2,0	1,9	1,86	2,1	2,1	1,9	2,1
Ajdovščina	2,3	2,1	2,14	2,5	2,4	2,3	2,3
Brežice	1,9	1,7	1,89	2,0	2,0	1,9	2,0
Celje	1,8	1,7	1,77	1,9	1,9	1,7	1,8
Cerknica	2,2	2,1	2,11	2,3	2,3	2,1	2,2
Črnomelj	2,3	2,0	2,02	2,5	2,2	2,2	2,3
Domžale	2,1	2,0	1,95	2,3	2,3	2,1	2,2
Dravograd	2,4	2,0	1,95	2,4	2,2	2,1	2,3
Gornja Radgona	2,3	2,0	1,90	2,5	2,4	2,3	2,5
Grosuplje	2,4	2,2	2,13	2,5	2,4	2,4	2,4
Hrastnik	1,8	1,7	1,71	1,8	1,9	1,7	1,8
Idrija	2,2	2,0	1,95	2,4	2,2	2,2	2,2
Ilirska Bistrica	2,1	1,9	1,86	2,2	2,0	1,9	2,2
Izola/Isola	1,6	1,7	1,72	1,7	1,7	1,7	1,7
Jesenice	1,8	1,8	1,84	1,9	1,8	1,8	2,0
Kamnik	2,1	2,0	1,96	2,3	2,2	2,1	2,2
Kočevje	2,1	1,9	1,99	2,2	1,9	2,0	2,2
Koper/Capodistria	1,8	1,8	1,73	1,8	1,8	1,7	1,9
Kranj	1,9	1,9	1,93	2,1	2,0	1,9	2,2
Krško	2,2	2,0	1,97	2,3	2,2	2,1	2,1
Laško	2,1	1,9	1,91	2,3	2,1	2,0	2,1
Lenart	2,5	2,2	1,99	2,8	2,6	2,5	2,6
Lendava/Lendva	2,1	1,9	1,98	2,3	2,2	2,2	2,2
Litija	2,4	2,1	2,03	2,6	2,6	2,2	2,4
Ljubljana	1,71
Ljubljana Bežigrad	1,6	1,6	...	1,8	1,6	1,5	1,7
Ljubljana Center	1,4	1,4	...	1,7	1,6	1,4	1,5
Ljubljana Moste - Polje	1,7	1,7	...	1,9	1,8	1,7	1,8
Ljubljana Šiška	1,6	1,7	...	1,8	1,8	1,6	1,8
Ljubljana Vič - Rudnik	1,9	1,8	...	2,0	2,0	1,8	2,0
Ljutomer	2,2	2,1	1,94	2,4	2,4	2,3	2,2
Logatec	2,4	2,3	2,01	2,6	2,2	2,4	2,5
Maribor	...	1,6	1,62
Maribor Pesnica	2,4	2,6	2,5	2,4	2,6
Maribor Pobrežje	2,0	2,1	2,1	2,0	2,0
Maribor Rotovž	1,6	1,8	1,8	1,6	1,8
Maribor Ruše	2,2	2,3	2,5	2,1	2,4
Maribor Tabor	1,6	1,7	1,6	1,6	1,7
Maribor Tezno	1,9	2,0	1,9	1,9	2,0
Metlika	2,2	1,9	2,01	2,4	2,4	2,1	2,2
Mozirje	2,3	2,0	1,99	2,5	2,3	2,2	2,0
Murska Sobota	2,0	1,9	1,82	2,2	2,1	2,0	1,9
Nova Gorica	1,9	1,8	1,78	2,0	1,9	1,8	2,0
Novo mesto	2,2	2,0	1,98	2,4	2,3	2,1	2,3

Tabela 82: Končno potomstvo generacij 1936–1961 in končno potomstvo izbranih skupin žensk iz generacij 1957–1961, Slovenija in upravne enote, popisi 1981, 1991, 2002¹⁾ (nadaljevanje)

Občina ozziroma upravna enota	Vse ženske			Izbrane skupine žensk iz generacij 1936–1940			
	1936–1940	1946–1950	1957–1961	poročene	z osnovo izobrazbo	ekonomsko aktivne	industrijske in obrtne delavke
Ormož	2,3	2,2	1,92	2,6	2,4	2,3	2,4
Pesnica	...	1,9	1,73
Piran/Pirano	1,8	1,7	1,63	1,8	1,6	1,7	1,7
Postojna	1,8	1,9	1,95	1,9	2,0	1,7	1,9
Ptuj	2,2	2,0	1,91	2,4	2,2	2,2	2,3
Radlje ob Dravi	2,7	2,3	2,08	2,8	2,5	2,4	2,9
Radovljica	1,9	1,8	1,89	2,0	1,9	1,8	1,9
Ravne na Koroškem	2,2	1,9	1,84	2,3	2,2	2,1	2,4
Ribnica	2,5	2,3	2,26	2,6	2,5	2,5	2,6
Ruše	...	2,0	1,76
Sevnica	2,2	2,0	2,01	2,5	2,3	2,2	2,5
Sežana	1,8	1,8	1,79	2,0	1,9	1,7	1,9
Slovenj Gradec	2,3	2,1	1,97	2,5	2,4	2,2	2,4
Slovenska Bistrica	2,4	2,0	1,87	2,5	2,3	2,3	2,5
Slovenske Konjice	2,4	2,0	2,03	2,6	2,5	2,3	2,5
Šentjur pri Celju	2,3	2,1	1,98	2,4	2,4	2,3	2,2
Škofja Loka	2,3	2,2	2,23	2,5	2,3	2,2	2,3
Šmarje pri Jelšah	2,3	2,2	2,04	2,5	2,4	2,3	2,3
Tolmin	1,9	2,0	1,91	2,1	2,0	1,9	2,0
Trbovlje	1,6	1,6	1,70	1,6	1,8	1,5	1,8
Trebnje	2,6	2,2	2,16	2,8	2,4	2,6	2,5
Tržič	1,9	1,9	1,92	2,1	1,7	1,9	2,0
Velenje	2,0	1,9	1,83	2,1	2,0	1,9	2,2
Vrhnika	2,1	2,0	1,95	2,3	2,2	2,1	2,2
Zagorje ob Savi	2,1	1,9	1,94	2,1	2,1	1,8	2,1
Žalec	1,9	1,9	1,82	2,0	2,0	1,9	1,9

1) Končno potomstvo je izračunano za ženske, ki so bile stare 40–44 let ob vsakokratnem popisu. V izračunih za generacije 1936–1940 in 1946–1950 so upoštevane tudi zdomke. Zato so vrednosti za malenkost podcenjene.

Viri: Šircelj, 1991; SURS; lastni izračuni.

Tabela 83: Končno potomstvo izbranih skupin žensk, generacije 1957–1961, Slovenija in upravne enote, popis 2002

Upravna enota	Ženske s srednjo izobrazbo	Ekonomsko aktivne ženske	Katoličanke	Ženske s slovenskim maternim jezikom	Živijo v zakonski zvezi	Živijo v individualni hiši	Tehnice in uradnice
Slovenija	1,84	1,84	1,94	1,85	2,01	1,95	1,77
Ajdovščina	2,19	2,13	2,21	2,16	2,28	2,22	2,16
Brežice	1,88	1,86	1,96	1,88	2,02	1,96	1,82
Celje	1,75	1,75	1,80	1,73	1,91	1,84	1,65
Cerknica	2,15	2,11	2,24	2,10	2,21	2,15	2,13
Črnomelj	2,03	2,02	2,06	1,98	2,11	2,05	1,96
Domžale	1,97	1,93	2,04	1,95	2,09	2,06	1,90
Dravograd	1,96	1,92	2,02	1,95	2,07	2,01	1,83
Gornja Radgona	1,87	1,88	1,98	1,90	1,97	1,90	1,79
Grosuplje	2,13	2,13	2,24	2,15	2,23	2,18	2,04
Hrastnik	1,59	1,68	1,72	1,65	1,77	1,74	1,62
Idrija	1,94	1,95	2,08	1,95	2,13	2,07	1,95
Ilirska Bistrica	1,86	1,82	1,92	1,86	1,99	1,90	1,81
Izola/Isola	1,68	1,73	1,67	1,62	1,84	1,77	1,69
Jesenice	1,77	1,83	1,80	1,74	1,97	1,81	1,74
Kamnik	1,92	1,95	2,02	1,95	2,11	2,05	1,82
Kočevje	1,86	1,99	2,07	1,93	2,06	1,98	1,90
Koper/Capodistria	1,73	1,73	1,77	1,67	1,85	1,78	1,73
Kranj	1,91	1,93	2,01	1,92	2,10	2,01	1,87
Krško	1,94	1,94	2,04	1,96	2,10	2,02	1,90
Laško	1,88	1,88	2,00	1,91	2,02	1,96	1,84
Lenart	1,96	1,93	2,05	1,99	2,06	2,02	1,73
Lendava/Lendva	1,94	1,96	2,02	2,01	2,07	1,99	1,78
Litija	2,05	2,02	2,11	2,03	2,20	2,12	1,89
Ljubljana	1,73	1,71	1,80	1,67	1,93	1,88	1,69
Ljutomer	1,98	1,90	2,01	1,94	2,03	1,95	1,82
Logatec	2,02	1,98	2,26	2,07	2,21	2,20	1,89
Maribor	1,61	1,61	1,64	1,58	1,74	1,68	1,55
Metlika	2,02	2,00	2,14	2,02	2,12	2,00	1,89
Mozirje	1,97	1,99	2,03	1,99	2,13	2,03	1,99
Murska Sobota	1,79	1,80	1,86	1,81	1,97	1,87	1,66
Nova Gorica	1,78	1,77	1,81	1,75	1,91	1,80	1,72
Novo mesto	1,97	1,99	2,08	1,98	2,14	2,07	1,84
Ormož	1,89	1,92	1,96	1,91	2,05	1,94	1,71
Pesnica	1,70	1,68	1,74	1,73	1,85	1,74	1,56
Piran/Pirano	1,68	1,62	1,61	1,60	1,77	1,67	1,58
Postojna	1,92	1,93	1,96	1,87	2,08	1,96	1,84
Ptuj	1,86	1,88	1,99	1,91	2,01	1,96	1,75
Radlje ob Dravi	2,00	2,02	2,13	2,07	2,12	2,11	1,90
Radovljica	1,88	1,86	2,00	1,89	2,03	1,93	1,80
Ravne na Koroškem	1,81	1,83	1,90	1,82	1,95	1,85	1,71

Tabela 83: Končno potomstvo izbranih skupin žensk, generacije 1957–1961, Slovenija in upravne enote, popis 2002 (nadaljevanje)

Upravna enota	Ženske s srednjo izobrazbo	Ekonomsko aktivne ženske	Katoličanke	Ženske s slovenskim maternim jezikom	Živijo v zakonski zvezi	Živijo v individualni hiši	Tehnice in uradnice
Ribnica	2,28	2,23	2,34	2,27	2,39	2,35	2,21
Ruše	1,75	1,77	1,82	1,79	1,83	1,80	1,64
Sevnica	1,95	2,01	2,10	2,06	2,17	2,08	1,87
Sežana	1,78	1,79	1,86	1,77	1,88	1,87	1,81
Slovenj Gradec	1,94	1,96	2,03	1,95	2,10	2,00	1,85
Slovenska Bistrica	1,86	1,83	1,93	1,87	1,98	1,91	1,71
Slovenske Konjice	1,97	1,98	2,04	2,03	2,15	2,11	1,85
Šentjur pri Celju	1,95	1,91	2,05	1,98	2,05	2,01	1,79
Škofja Loka	2,24	2,21	2,33	2,25	2,44	2,37	2,11
Šmarje pri Jelšah	1,98	2,01	2,08	2,05	2,16	2,10	1,95
Tolmin	1,93	1,89	1,98	1,92	2,02	1,94	1,92
Trbovlje	1,64	1,67	1,64	1,64	1,77	1,77	1,62
Trebnje	2,15	2,15	2,29	2,17	2,25	2,21	1,95

Vir: SURS; lastni izračuni.

Tabele, ki sledijo (tabele 84–94), prikazujejo izračune končnega potomstva in verjetnosti povečanja družine (verjetnosti rojstva naslednjega otroka) za različne skupine žensk in različne skupine generacij. Najmlajši skupini generacij, za kateri objavljamo izračune, sta bili ob popisu 2002 stari 40–44 in 35–39 let. To pomeni, da njuno potomstvo ni končno in da se bodo vrednosti za verjetnosti rojstev naslednjih otrok do konca rodne dobe še nekoliko povečale. Da bi bili ob prebiranju tabel na to pozorni, sta najmlajši skupni generacij s črto ločeni od starejših generacij.

Vrednosti končnega potomstva imajo praviloma dve decimalni mesti, razen pri starejših generacijah, ker smo te vrednosti povzeli po literaturi. Verjetnosti povečanja družine so praviloma izračunane samo za skupine z najmanj 100 ženskami. Izjemi sta le tabeli 92 in 93, ki prikazujeta rodnost žensk po njihovi narodni pripadnosti in po maternem jeziku. V teh dveh tabelah se znak za skupino žensk, ki je številčno manjša od 100, to sta dve pikici, nanaša na skupine, manjše od 50 žensk, vrednost za skupine, ki so štele 50–100 žensk pa je izpisana z ležečo pisavo.

Tabela 96 prikazuje starostno-specifične stopnje splošne rodnosti za generacije 1933–1975. Stopnje so izražene v dopolnjenih letih starosti, zato vrednosti izhajajo iz dveh sosednjih generacij. Zaradi enostavnosti zapisovanja so označene le z eno, namesto z dvema letnicama.

Tabela 84: Končno potomstvo in verjetnosti povečanja družine, Slovenija, generacije 1873–1966

Generacije	Končno potomstvo	Verjetnosti povečanja družine									
		a_0	a_1	a_2	a_3	a_4	a_5	a_6	a_7	a_8	a_9
1873–1877	4,7	793	911	902	881	860	829	797	767	708	674
1878–1882	4,3	782	897	886	869	838	812	784	747	708	656
1883–1887	4,0	773	883	862	835	817	792	759	722	678	651
1888–1892	3,6	762	860	839	811	783	759	739	715	681	631
1893–1897	3,4	761	848	815	789	767	739	717	683	659	624
1898–1902	3,3	770	838	790	763	743	732	708	693	672	638
1903–1907	3,0	775	827	748	725	707	702	675	671	640	616
1906–1910	2,8	777	822	729	695	683	676	655	656	641	605
1911–1915	2,7	788	805	692	646	636	633	635	632	629	586
1916–1920	2,4	812	801	629	581	581	576	578	588	598	544
1921–1925	2,3	825	783	560	516	513	514	531	515	497	516
1926–1930	2,1	847	771	480	443	451	471	471	475	498	..
1931–1935	2,04	873	775	425	406	414	442	455	489	521	636
1936–1940	2,03	903	779	367	357	386	464	492
1941–1945	1,98	917	787	307	305	362	436	573
1947–1951	1,94	932	791	266	254	309	393	512	567
1952–1956	1,89	933	773	236	229	303	387	499	509
1957–1961	1,86	930	765	229	214	275	401	585	592
1962–1966	1,76	903	737	218	194	278	403	593	573

Viri: Popisi prebivalstva; lastni izračuni.

Tabela 85: Končno potomstvo in verjetnosti povečanja družine po zakonskem stanu žensk, Slovenija, generacije 1896–1966

Generacije	Zakonski stan	Končno potomstvo	Verjetnosti povečanja družine						
			a_0	a_1	a_2	a_3	a_4	a_5	a_6
1896–1900	samske	0,36	196	381	496	528			
	poročene	3,62	878	873	807	779	751	740	711
	vdove	3,66	893	867	810	772	761	738	710
	razvezane	2,22	758	720	629	672
1901–1905	samske	0,35	203	376	499	464
	poročene	3,90	878	860	773	747	721	708	696
	vdove	3,95	906	852	772	749	719	708	684
	razvezane	2,37	791	703	588	607	659
1906–1910	samske	0,38	226	341	450	529
	poročene	3,36	882	853	741	703	689	684	659
	vdove	3,28	913	835	722	682	670	661	647
	razvezane	2,18	813	676	586	611	626
1911–1915	samske	0,40	254	317	435	475
	poročene	3,12	890	845	705	656	642	642	..
	vdove	2,84	920	792	668	608	604	568	587
	razvezane	2,00	802	635	555	569	600
1916–1920	samske	0,43	281	296	379
	poročene	2,80	897	839	638	585	583	574	579
	vdove	2,72	797	631	584	577	597	587	..
	razvezane	2,02	848	676	521	499	535
1921–1925	samske	0,42	285	285	359	454
	poročene	2,52	911	818	565	512	514	515	528
	vdove	2,60	920	793	590	574	525	528	579
	razvezane	1,88	874	630	458	459	459
1926–1930	samske	0,44	302	281	318
	poročene	2,27	910	799	477	437	442	465	467
	vdove	2,39	905	794	536	484	498	498	489
	razvezane	1,86	876	614	414	401	431
1931–1935	samske	0,52	333	303	397
	poročene	2,22	928	799	423	402	408	436	450
	vdove	2,40	917	779	481	436	452	460	..
	razvezane	1,82	887	633	374	396	424
1937–1941	samske	0,65	421	327	398	405
	poročene	2,15	959	813	346	328	364	400	447
	vdove	2,24	958	816	399	370	382	423	..
	razvezane	1,89	937	672	328	341	381
1942–1946	samske	0,73	495	325	264	390
	poročene	2,09	966	818	294	276	332	412	180
	vdove	2,16	957	816	348	342	344	424	..
	razvezane	1,87	954	681	286	290
1947–1951	samske	0,84	538	383	279	349
	poročene	2,05	967	824	264	249	307	385	508
	vdove	2,09	961	814	315	272	294	370	..
	razvezane	1,81	950	678	241	265
1952–1956	samske	0,97	630	411	211	298
	poročene	2,01	969	815	236	226	310	375	490
	vdove	1,99	956	782	280	239
	razvezane	1,76	948	659	231	234
1957–1961	samske	1,05	664	463	195	250
	poročene	2,00	973	813	231	211	276	389	574
	vdove	2,02	962	807	268	235
	razvezane	1,72	945	632	231	227
1962–1966	samske	1,01	644	469	166	248
	poročene	1,97	971	797	223	189	281	399	581
	vdove	1,96	972	741	269
	razvezane	1,64	931	588	221	215

Viri: Popisi prebivalstva; lastni izračuni.

Tabela 86: Končno potomstvo in verjetnosti povečanja družine po izobrazbi ženske, Slovenija, generacije 1911–1966

Generacije	Izobrazba	Končno potomstvo	Verjetnosti povečanja družine						
			a_0	a_1	a_2	a_3	a_4	a_5	a_6
1911–1915	Brez	2,48	626	804	790	729	729	695	740
	Nepopolna osnovna	2,84	808	825	724	670	659	631	642
	Osnovna	2,46	787	786	666	612	603	630	599
	Poklicna	1,72	733	714	450	442	435
	Srednja	1,50	685	700	430
	Višja in visoka	1,24	598	652
1921–1925	Brez	1,88	551	753	784	661
	Nepopolna osnovna	2,49	826	813	643	580	561	544	554
	Osnovna	2,3	840	798	576	518	503	506	518
	Poklicna	1,72	814	708	367	324	372
	Srednja	1,47	726	678	314	274
	Višja in visoka	1,19	659	610	267
1931–1935	Brez	2,07	603	822	623	626
	Nepopolna osnovna	2,29	881	822	514	455	453	438	474
	Osnovna	2,09	888	786	433	392	385	408	442
	Poklicna	1,76	887	711	275	252	326
	Srednja	1,57	859	652	209	180
	Višja in visoka	1,43	799	642	176
1942–1946	Brez	2,06	754	822	535	496
	Nepopolna osnovna	2,33	930	852	477	385	371
	Osnovna	2,22	950	841	392	324	336	400	519
	Poklicna	1,96	952	790	251	224	279
	Srednja	1,78	932	736	183	178
	Višja in visoka	1,68	888	722	184
1952–1956	Brez	2,09	751	836	566	502
	Nepopolna osnovna	2,16	919	853	396	324	336
	Osnovna	2,06	945	824	313	247	301	358	..
	Poklicna	1,90	951	786	210	200	266
	Srednja	1,76	932	729	165	180	304
	Višja in visoka	1,68	903	707	172	185
1962–1966	Brez	1,61	569	803
	Nepopolna osnovna	2,08	863	834	422
	Osnovna	1,95	929	796	281	231	293
	Poklicna	1,84	939	755	220	184	254
	Srednja	1,71	909	718	186	168	256
	Višja in visoka	1,57	843	691	197	164

Viri: Popisi prebivalstva; lastni izračuni.

Tabela 87: Кончно потомство и верjetности пovečanja družine по veroizpovedи ženske, Slovenija, generacije 1927–1966

Generacije	Veroizpoved	Končno потомство	Verjetnosti povečanja družine						
			a_0	a_1	a_2	a_3	a_4	a_5	a_6
1927–1931	Katoliška	2,18	874	792	491	446	448	451	485
	Evangeličanska	2,06	929	718	393	411
	Druge protestantske	2,57
	Pravoslavna	2,03	860	758	453
	Druge krščanske	1,97
	Islamska	4,68	960
	Vernik ¹⁾	1,95	907	724	366	355	433
	Ni vernik, ateist	1,78	907	713	262	237	310
	Ni želel odgovoriti	1,98	909	737	363	367	400	431	510
1932–1936	Neznano	2,14	871	791	481	433	475	362	..
1937–1941	Katoliška	2,17	905	799	440	402	396	436	465
	Evangeličanska	1,85	922	690	308	301
	Druge protestantske	1,84
	Pravoslavna	1,75	846	673	367
	Druge krščanske	1,89
	Islamska	3,89	971	894	789	700
	Vernik ¹⁾	1,88	918	713	303	320
	Ni vernik, ateist	1,70	905	674	221	237
1942–1946	Ni želel odgovoriti	1,94	924	732	321	316	381	429	..
	Neznano	2,05	890	774	411	407	438
1942–1946	Katoliška	2,12	920	809	393	347	365	410	437
	Evangeličanska	1,73	899	703	211
	Druge protestantske	1,84
	Pravoslavna	1,66	838	727	275	217
	Druge krščanske	1,97
	Islamska	2,96	932	884	690	532
	Vernik ¹⁾	1,86	920	749	249	287
	Ni vernik, ateist	1,74	926	710	178	191
	Ni želel odgovoriti	1,89	934	745	250	304	358	387	..
	Neznano	2,05	910	784	378	375	389

Tabela 87: Končno potomstvo in verjetnosti povečanja družine po veroizpovedi ženske, Slovenija, generacije 1927–1966 (nadaljevanje)

Generacije	Veroizpoved	Končno potomstvo	Verjetnosti povečanja družine						
			a_0	a_1	a_2	a_3	a_4	a_5	a_6
1947–1951	Katoliška	2,04	935	822	307	267	309	373	498
	Evangeličanska	1,80	933	707	230
	Druge protestantske	1,83
	Pravoslavna	1,88	922	788	214	248
	Druge krščanske	2,20
	Islamska	2,59	940	882	529	454	457
	Vernik ¹⁾	1,79	931	737	193	178
	Ni vernik, ateist	1,68	916	715	133	139	320
	Ni želel odgovoriti	1,82	936	752	199	200	266
	Neznano	1,93	926	779	287	274	206
1952–1956	Katoliška	1,97	938	801	275	241	310	382	455
	Evangeličanska	1,79	941	752	162
	Druge protestantske	1,71
	Pravoslavna	1,83	923	812	171	166
	Druge krščanske	1,86
	Islamska	2,28	939	873	418	327	338..
	Vernik ¹⁾	1,75	925	735	164	158
	Ni vernik, ateist	1,66	924	685	125	142
	Ni želel odgovoriti	1,79	933	739	183	191	297
	Neznano	1,84	922	760	230	266	195
1957–1961	Katoliška	1,95	330	794	262	230	287	398	528
	Evangeličanska	1,74	929	701	200
	Druge protestantske	1,92
	Pravoslavna	1,83	937	788	164	165
	Druge krščanske	1,74
	Islamska	2,15	949	861	335	256	306
	Vernik ¹⁾	1,70	918	695	181	145
	Ni vernik, ateist	1,61	906	673	127	126
	Ni želel odgovoriti	1,75	928	723	176	168	255
	Neznano	1,78	907	753	210	236	126
1962–1966	Katoliška	1,85	916	770	248	202	283	384	554
	Evangeličanska	1,62	891	675	153
	Druge protestantske	1,83
	Pravoslavna	1,74	926	768	119	139
	Druge krščanske	1,72
	Islamska	2,04	949	831	276	248	313
	Vernik ¹⁾	1,53	859	644	165	162
	Ni vernik, ateist	1,50	867	626	131	123
	Ni želel odgovoriti	1,63	888	690	165	163	298
	Neznano	1,67	884	702	217	212

1) Vernik, ki ne pripada nobeni veroizpovedi.

Vir: Popis prebivalstva 2002; lastni izračuni.

Tabela 88: Končno potomstvo in verjetnosti povečanja družine po vrsti stavbe, v kateri je ženska živila ob popisu prebivalstva 2002, Slovenija, generacije 1927–1966

Generacije	Vrsta stavbe	Končno potomstvo	Verjetnosti povečanja družine						
			a_0	a_1	a_2	a_3	a_4	a_5	a_6
1927–1931	individualna hiša	2,25	899	803	484	439	448	463	494
	dvojček	2,03	931	777	338	340
	vrstna hiša	1,86	913	721	311
	hiša s kmečkim poslopjem	2,47	885	859	577	488	472	416	..
	večstanovanjska stavba	1,81	849	696	367	392	428	429	478
	druga vrsta stavbe	1,70	693	743	511	449
1932–1936	individualna hiša	2,22	925	813	429	396	394	422	454
	dvojček	1,93	927	757	292	267
	vrstna hiša	1,80	929	712	239
	hiša s kmečkim poslopjem	2,47	903	862	565	447	403	453	..
	večstanovanjska stavba	1,79	871	678	332	361	421	445	491
	druga vrsta stavbe	1,50	674	699	428
1937–1941	individualna hiša	2,17	939	826	377	341	366	413	417
	dvojček	1,99	948	802	258	274
	vrstna hiša	1,90	948	776	213
	hiša s kmečkim poslopjem	2,39	903	879	546	391	346
	večstanovanjska stavba	1,74	884	681	275	321	398	443	..
	druga vrsta stavbe	1,54	671	719	445
1942–1946	individualna hiša	2,10	949	826	317	289	331	420	481
	dvojček	1,95	940	799	259
	vrstna hiša	1,92	957	787	196	264
	hiša s kmečkim poslopjem	2,32	919	877	478	347	342
	večstanovanjska stavba	1,75	906	696	235	271	339	415	..
	druga vrsta stavbe	1,53	688	749
1947–1951	individualna hiša	2,06	949	833	290	257	301	370	486
	dvojček	1,88	944	786	204
	vrstna hiša	1,84	951	764	173
	hiša s kmečkim poslopjem	2,24	923	883	420	300	317
	večstanovanjska stavba	1,72	905	701	205	244	324	473	..
	druga vrsta stavbe	1,44	661	756
1952–1956	individualna hiša	1,98	946	815	254	228	303	370	463
	dvojček	1,83	931	758	215
	vrstna hiša	1,77	933	733	177
	hiša s kmečkim poslopjem	2,15	925	853	379	308	297
	večstanovanjska stavba	1,72	917	701	190	216	304	452	..
	druga vrsta stavbe	1,56	780	715
1957–1961	individualna hiša	1,95	943	803	250	218	266	390	561
	dvojček	1,79	922	754	193
	vrstna hiša	1,78	925	741	181
	hiša s kmečkim poslopjem	2,02	906	836	340	252
	večstanovanjska stavba	1,70	914	698	183	196	290
	druga vrsta stavbe	1,66	817	736
1962–1966	individualna hiša	1,86	918	778	242	193	267	391	558
	dvojček	1,65	898	697	161
	vrstna hiša	1,62	877	701	169
	hiša s kmečkim poslopjem	1,92	889	816	305	209
	večstanovanjska stavba	1,59	883	659	162	194	273
	druga vrsta stavbe	1,53	817	662

Viri: Popis prebivalstva 2002; lastni izračuni.

Tabela 89: Končno potomstvo in verjetnosti povečanja družine po rojstnem kraju ženske, Slovenija, generacije 1927–1966

Generacije	Rojstni kraj	Končno potomstvo	Verjetnosti povečanja družine						
			a_0	a_1	a_2	a_3	a_4	a_5	a_6
1927–1931	tujina Slovenija	2,11	882	765	417	424	541	558	..
		2,13	882	778	460	431	440	441	477
1932–1936	tujina Slovenija	2,01	907	733	366	409	450
		2,11	907	782	413	388	395	427	467
1937–1941	tujina Slovenija	1,95	913	752	317	351	416
		2,06	922	793	360	338	365	401	440
1942–1946	tujina Slovenija	1,95	922	779	273	316	363
		2,00	935	792	302	285	331	400	490
1947–1951	tujina Slovenija	1,95	931	789	255	297	365
		1,94	932	791	268	249	302	384	509
1952–1956	tujina Slovenija	1,92	932	798	236	252	326
		1,88	934	769	236	225	299	390	507
1957–1961	tujina Slovenija	1,91	939	793	222	212	304
		1,85	928	760	231	215	269	406	570
1962–1966	tujina Slovenija	1,81	922	765	197	196
		1,75	901	733	222	194	281	399	594

Viri: Popis prebivalstva 2002; lastni izračuni.

Tabela 90: Končno potomstvo in verjetnosti povečanja družine po tipu naselja, v katerem je ženska živila ob popisu prebivalstva 2002, Slovenija, generacije 1932–1966

Generacije	Tip naselja	Končno potomstvo	Verjetnosti povečanja družine						
			a_0	a_1	a_2	a_3	a_4	a_5	a_6
1932–1936	mestno nemestno	1,82	897	712	297	301	380	403	521
		2,38	918	845	505	433	406	441	462
1937–1941	mestno nemestno	1,83	912	736	256	269	351	419	472
		2,30	930	848	451	377	376	403	429
1942–1946	mestno nemestno	1,83	925	744	224	242	314	443	588
		2,20	945	846	379	317	343	397	459
1947–1951	mestno nemestno	1,79	920	741	205	219	305	444	591
		2,13	947	849	330	277	312	368	465
1952–1956	mestno nemestno	1,76	923	724	187	206	297	420	529
		2,04	946	831	287	245	307	369	479
1957–1961	mestno nemestno	1,73	917	716	186	195	296	418	672
		2,00	945	821	273	227	263	390	524
1962–1966	mestno nemestno	1,62	884	681	173	180	267	438	693
		1,91	925	797	260	203	284	385	536

Viri: Popis prebivalstva 2002; lastni izračuni.

Tabela 91: Končno potomstvo in verjetnosti povečanja družine po izbranih ekonomskih statusih žensk, Slovenija, generacije 1942–1966

Generacije	Ekonomski status	Končno potomstvo	Verjetnosti povečanja družine				
			a_0	a_1	a_2	a_3	a_4
1942–1946	Zaposlene	1,84	912	755	250	257	270
	Samozaposlene brez kmetic	1,92	875	786	340
	Kmetice	2,52	922	889	544	429	..
	Brezposelne	2,33	923	821	451	416	470
	Gospodinje	2,60	968	896	536	393	355
	Upokojenke	1,93	937	780	262	246	309
1947–1951	Zaposlene	1,83	927	768	208	193	268
	Samozaposlene brez kmetic	1,83	911	774	225
	Kmetice	2,55	956	910	543	375	..
	Brezposelne	2,00	945	794	275	281	366
	Gospodinje	2,56	970	896	513	384	357
	Upokojenke	1,92	932	791	258	215	256
1952–1956	Zaposlene	1,83	937	763	197	185	256
	Samozaposlene brez kmetic	1,83	928	770	193
	Kmetice	2,47	947	914	504	324	..
	Brezposelne	1,96	934	762	293	288	403
	Gospodinje	2,45	972	893	465	320	343
	Upokojenke	1,75	884	735	243	237	233
1957–1961	Zaposlene	1,82	935	760	198	171	229
	Samozaposlene brez kmetic	1,73	907	720	211
	Kmetice	2,48	958	900	512	338	..
	Brezposelne	1,98	922	765	319	309	354
	Gospodinje	2,42	970	884	451	334	337
	Upokojenke	1,60	835	688	240	251	310
1962–1966	Zaposlene	1,73	908	732	190	160	237
	Samozaposlene brez kmetic	1,63	874	696	201
	Kmetice	2,43	950	902	507	289	..
	Brezposelne	1,86	899	729	312	281	391
	Gospodinje	2,31	973	851	425	287	310
	Upokojenke	1,28	678	657	246	280	261

Viri: Popis prebivalstva 2002; lastni izračuni.

Tabela 92: Končno potomstvo po narodni pripadnosti žensk, Slovenija, generacije 1927–1966

Narodna pripadnost	Generacije							
	1927–1931	1932–1936	1937–1941	1942–1946	1947–1951	1952–1956	1957–1961	1962–1966
Vse	2,13	2,10	2,05	2,00	1,94	1,89	1,86	1,76
Slovenke	2,12	2,10	2,06	2,00	1,94	1,88	1,86	1,76
Italijanke	1,96	1,97	1,74	1,68	1,76	1,40	1,55	1,31
Madžarke	2,03	1,95	1,71	1,79	1,82	1,76	1,84	1,65
Rominje	4,46	3,51	3,67	3,25
Albanke	3,36	3,10	2,76	2,49
Bošnjakinje	..	3,40	2,89	2,53	2,35	2,21	2,03	1,99
Črnogorke	1,71	1,84	1,89	1,86
Hrvatice	2,11	2,06	1,96	1,88	1,85	1,90	1,87	1,76
Makedonke	2,01	1,91	1,86	1,84	1,79
Muslimanke	2,96	2,65	2,51	2,32	2,12	1,96
Srbkinje	2,04	1,76	1,65	1,76	1,85	1,79	1,82	1,74
Bosanke	..	3,12	2,36	2,37	2,40	2,00	2,04	1,81
Druge narodno neopredeljene	1,90	2,09	1,87	1,84	1,76	1,78	1,78	1,64
Niso želele odgovoriti	2,15	2,02	2,00	1,94	1,87	1,82	1,79	1,67
Nezdana narodnost	2,14	2,1	2,06	2,01	1,92	1,84	1,76	1,66

.. Manj kot 50 v skupini

ležeča pisava = manj kot 100 v skupini

Tabela 93: Končno potomstvo in verjetnosti povečanja družine po maternem jeziku žensk, Slovenija, generacije 1927–1966

Generacije	Materni jezik	Končno potomstvo	Verjetnosti povečanja družine						
			a_0	a_1	a_2	a_3	a_4	a_5	a_6
1927–1931	slovenski	2,12	881	777	459	431	439	442	476
	italijanski	1,93	903	766
	madžarski	2,03	901	755	415
	romski
	albanski
	makedonski
	srbohrvaški ¹⁾	2,23	896	782	448	438	556	611	..
1932–1936	slovenski	2,10	907	780	411	387	393	430	462
	italijanski	1,94	931	722
	madžarski	2,01	921	708	380
	romski
	albanski
	makedonski
	srbohrvaški	2,11	912	758	395	419	484	511	..
1937–1941	slovenski	2,06	922	792	359	337	364	401	442
	italijanski	1,75	924	701
	madžarski	1,71	911	646
	romski
	albanski
	makedonski
	srbohrvaški	2,00	913	764	334	359	417

Tabela 93: Končno potomstvo in verjetnosti povečanja družine po maternem jeziku žensk, Slovenija, generacije 1927–1966 (nadaljevanje)

Generacije	Materni jezik	Končno potomstvo	Verjetnosti povečanja družine						
			a_0	a_1	a_2	a_3	a_4	a_5	a_6
1942–1946	slovenski	2,00	935	792	300	281	329	393	487
	italijanski	1,70	921	718	179
	madžarski	1,78	915	753
	romski	5,24	979
	albanski
	makedonski	1,95	918	854
	srbohrvaški	1,95	922	780	278	309	352
1947–1951	slovenski	1,94	933	791	265	245	302	380	497
	italijanski	1,75	917	682	222
	madžarski	1,79	936	709
	romski	4,59	948
	albanski	3,41	948	890	802
	makedonski	1,95	935	817
	srbohrvaški	1,95	929	793	260	277	351
1952–1956	slovenski	1,88	934	769	235	220	302	378	502
	italijanski	1,53	870	638
	madžarski	1,75	919	733
	romski	3,82	968	923
	albanski	3,18	939	959	686
	makedonski	1,86	942	794
	srbohrvaški	1,92	932	803	232	238	293
1957–1961	slovenski	1,85	929	759	231	210	271	403	578
	italijanski	1,53	875	639
	madžarski	1,82	954	749
	romski	3,52	958	912
	albanski	2,75	921	947	621
	makedonski	1,87	940	785
	srbohrvaški	1,90	941	801	215	185
1962–1966	slovenski	1,75	901	733	221	189	280	391	615
	italijanski	1,34	830
	madžarski	1,70	898	707
	romski	3,36	917	919
	albanski	2,69	928	906	597
	makedonski	1,79	940	767
	srbohrvaški	1,79	925	768	184	153

1) V skupino "srbohrvaški" so vključene ženske, ki so na vprašanje o maternem jeziku odgovorile: srbski, hrvaški, srbsko-hrvaški, hrvaško-srbski, bosanski, bošnjaški, črnogorski.

Tabela 94: Končno potomstvo in verjetnosti povečanja družine po maternem jeziku in rojstnem kraju žensk, Slovenija, generacije 1927–1966

Generacije	Materni jezik	Rojstni kraj	Verjetnosti povečanja družine							
			D ¹⁾	a ₀	a ₁	a ₂	a ₃	a ₄	a ₅	a ₆
1927–1931	slovenski slovenski	tujina Slovenija	1,81 2,13	850 882	720 778	347 461	.. 432	.. 439	.. 443	.. 477
	srbohrvaški srbohrvaški	tujina Slovenija	2,24 2,18	894 918	783 769	445 ..	446 ..	566 ..	606
1932–1936	slovenski slovenski	tujina Slovenija	1,79 2,11	893 908	687 783	301 414	.. 388	.. 394	.. 429	.. 463
	srbohrvaški srbohrvaški	tujina Slovenija	2,12 1,99	913 899	757 776	395 ..	427 ..	496
1937–1941	slovenski slovenski	tujina Slovenija	1,85 2,06	925 922	762 794	227 361	.. 338	.. 364	.. 401	.. 439
	srbohrvaški srbohrvaški	tujina Slovenija	2,00 1,87	911 840	766 441	338 ..	366 ..	429
1942–1946	slovenski slovenski	tujina Slovenija	1,85 2,00	925 935	762 792	227 302	282 ..	329 ..	394 ..	486 ..
	srbohrvaški srbohrvaški	tujina Slovenija	1,95 1,82	923 909	781 761	281 ..	315
1947–1951	slovenski slovenski	tujina Slovenija	1,77 1,94	935 932	739 792	167 267	.. 245	.. 302	.. 381	.. 494
	srbohrvaški srbohrvaški	tujina Slovenija	1,96 1,80	930 922	797 734	263 213	280 ..	347
1952–1956	slovenski slovenski	tujina Slovenija	1,77 1,88	915 935	749 770	186 236	.. 220	.. 303	.. 376	.. 502
	srbohrvaški srbohrvaški	tujina Slovenija	1,93 1,74	935 892	807 751	235 196	237 ..	303
1957–1961	slovenski slovenski	tujina Slovenija	1,72 1,85	909 929	712 760	169 232	.. 211	.. 268	.. 401	.. 573
	srbohrvaški srbohrvaški	tujina Slovenija	1,91 1,82	944 911	802 783	215 224	186
1962–1966	slovenski slovenski	tujina Slovenija	1,60 1,75	863 901	699 734	174 222	.. 189	.. 281	.. 389	.. 611
	srbohrvaški srbohrvaški	tujina Slovenija	1,81 1,36	929 887	776 702	186 162	155

1) Končno potomstvo

Viri: Popis prebivalstva 2002; lastni izračuni.

Tabela 95: Кончно потомство генерациј 1873–1897 по окрајих, Slovenija in del Hrvaške, попис 1948

Окраји	1873–1877	1883–1887	1893–1897	Горњи врх	1873–1877	1883–1887	1893–1897
Slovenija	4,7	4,0	3,4	Hrvaška			
Celje	4,1	3,7	3,2	Buzet	5,6	5,1	4,2
Celje - mesto	3,5	2,8	2,1	Čakovec	5,0	4,8	4,8
Črnomelj	3,9	4,1	3,8	Čakovec - mesto	4,5	3,2	2,7
Dravograd	4,0	3,8	3,8	Delnice	5,1	4,6	3,8
Gorica	5,6	4,8	3,6	Ivanec	4,7	4,8	3,6
Grosuplje	4,5	4,0	4,0	Jastrebarsko	3,7	3,2	3,2
Idrija	4,8	3,9	3,1	Karlovac	4,3	4,0	3,8
Ilirska Bistrica	5,7	5,1	4,4	Klanjec	5,6	4,5	4,2
Jesenice	4,4	3,7	2,6	Krapina	4,9	4,8	4,4
Kamnik	4,5	3,9	3,5	Labin	5,6	4,7	4,2
Kočevje	5,1	4,2	3,9	Pazin	5,5	5,2	4,3
Kranj	4,5	3,8	3,2	Poreč	5,1	4,9	3,9
Krško	4,1	3,8	3,3	Rijeka	4,4	3,6	2,9
Lendava	4,3	4,0	3,5	Rijeka - mesto	3,2	2,6	2,0
Ljubljana	5,0	4,3	3,6	Samobor	4,6	3,9	3,4
Ljubljana - mesto	3,4	2,4	1,9	Varaždin	4,2	4,1	3,9
Ljutomer	3,7	3,4	3,3	Varaždin - mesto	2,9	2,9	2,3
Maribor	3,7	3,5	3,3	Zagreb	4,2	3,8	3,2
Maribor - mesto	3,0	2,7	2,1	Zagreb - mesto	3,2	2,4	1,8
Mozirje	3,6	3,8	3,1				
Murska Sobota	3,7	3,6	3,3				
Novo mesto	4,6	4,2	3,9				
Poljčane	3,6	3,2	3,2				
Postojna	5,1	4,4	3,4				
Ptuj	3,8	3,3	3,4				
Radgona	3,3	3,2	3,4				
Sežana	5,4	5,0	3,8				
Tolmin	4,5	4,1	3,1				
Trbovlje	4,9	4,3	3,3				
Trebnje	4,4	3,8	4,1				

Viri: Konačni, 1952; lastni izračuni.

Tabela 96: Starostno-specifične stopnje splošne rodnosti, generacije 1933–1975

Gene- racije	Starost																	
	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32
1933	...	15,0	(37,0)	(60,0)	92,8	121,8	147,2	151,4	154,5	144,9	133,8	130,3	120,7	110,2	95,8	86,3	78,5	
1934	...	4,9	(14,5)	37,0	63,9	92,2	121,6	144,7	148,2	143,4	147,0	140,6	131,8	121,6	102,9	98,5	92,1	84,7
1935	1,3	(4,8)	(14,0)	38,7	61,0	100,6	129,6	145,6	147,9	153,3	151,6	141,0	130,4	120,6	106,3	104,5	101,7	76,3
1936	(1,2)	(4,8)	14,5	35,2	63,8	100,8	127,0	139,1	145,2	154,2	150,6	137,9	134,4	120,1	118,2	106,2	87,8	74,3
1937	(1,1)	4,8	13,6	38,7	72,2	103,1	124,9	147,4	146,2	152,5	152,0	143,7	129,4	126,4	119,8	106,4	80,0	74,7
1938	0,9	5,0	14,1	34,2	66,4	95,5	127,5	152,2	160,9	160,2	144,8	142,0	140,9	122,8	111,2	96,4	79,0	67,9
1939	0,6	4,0	15,5	36,3	62,9	102,9	118,8	153,1	161,2	159,7	150,8	156,0	142,4	123,5	106,0	91,2	78,8	66,7
1940	0,4	4,4	15,0	37,5	71,9	96,6	137,6	157,4	164,3	165,3	160,4	157,5	133,9	117,2	102,8	87,7	79,9	66,8
1941	1,6	4,4	16,4	36,7	66,4	111,2	145,8	156,4	163,4	172,3	165,6	144,2	132,0	112,1	96,0	84,0	74,6	66,9
1942	1,5	4,8	17,0	38,8	78,3	124,2	150,1	166,3	179,2	173,5	151,2	138,3	120,8	105,9	97,7	88,0	69,5	61,6
1943	0,8	6,0	15,8	46,8	90,6	134,3	157,6	183,9	169,0	154,1	139,5	125,1	106,1	97,7	91,3	80,3	65,8	56,4
1944	1,6	5,1	22,2	56,1	99,9	141,1	178,8	187,3	178,1	158,7	139,8	126,7	116,0	105,4	95,0	77,7	64,7	56,3
1945	0,9	5,3	21,7	50,7	97,0	139,9	161,0	174,8	160,9	141,6	130,4	131,9	109,7	98,9	87,0	74,7	65,8	53,0
1946	1,1	7,1	18,2	48,0	101,5	142,3	158,9	151,5	147,9	138,3	130,6	119,2	111,1	98,6	81,5	75,4	63,4	52,7
1947	1,3	6,4	24,4	62,2	109,1	155,0	169,6	162,3	161,7	159,4	146,6	132,9	110,7	104,0	91,2	77,4	64,5	56,8
1948	1,4	6,1	25,7	69,0	110,3	144,4	155,5	157,8	156,5	151,7	141,4	124,9	117,5	105,6	81,5	72,7	61,0	47,0
1949	1,3	7,5	27,8	79,0	111,5	150,4	158,4	166,5	156,1	150,3	134,2	124,2	115,6	95,9	90,4	76,4	56,3	49,1
1950	1,5	9,3	20,0	64,5	109,7	142,9	169,0	166,9	164,4	143,2	139,1	128,9	116,9	102,3	85,1	70,8	57,8	46,4
1951	1,6	2,7	29,6	64,8	105,9	150,7	165,2	164,6	158,4	154,0	143,0	127,8	118,9	100,9	84,7	71,8	57,4	44,2
1952	0,3	10,0	25,3	60,7	112,0	151,7	164,3	156,2	156,2	152,2	140,5	125,1	113,8	89,1	76,6	65,4	49,7	40,4
1953	2,1	9,2	30,6	68,4	123,0	158,7	163,7	173,0	167,3	164,3	151,3	137,0	110,7	89,9	78,4	63,6	49,6	40,7
1954	1,8	9,0	32,5	76,7	129,7	154,8	173,4	176,2	170,2	161,2	145,0	130,6	106,7	89,3	67,2	56,5	49,6	40,0
1955	2,1	12,0	34,9	88,3	134,4	169,7	182,0	177,9	180,3	172,5	150,1	125,4	106,2	82,3	72,2	55,4	50,4	37,4
1956	2,0	11,8	38,5	85,2	138,4	173,0	180,5	186,6	177,7	165,6	134,1	122,3	99,9	82,1	71,3	58,4	49,3	42,0
1957	4,5	12,5	42,0	94,9	142,6	172,5	189,2	191,0	176,7	150,1	135,8	113,7	93,9	83,1	68,8	59,4	48,8	36,0
1958	3,9	12,1	40,0	90,5	140,6	181,8	196,5	178,7	158,2	153,2	127,1	113,2	92,6	84,8	70,8	57,8	46,9	37,8
1959	2,9	13,0	46,7	89,4	143,3	186,7	191,6	163,1	163,8	141,8	128,4	116,3	94,4	84,9	75,4	54,5	45,5	39,3
1960	2,4	15,9	43,8	89,0	150,6	172,4	168,8	165,6	158,7	133,0	126,8	112,6	103,3	86,2	68,7	54,9	50,6	35,8
1961	2,7	15,4	38,1	87,1	143,8	156,2	165,5	147,5	135,6	123,0	114,2	106,9	84,6	70,6	54,9	48,5	41,5	31,8
1962	2,9	13,0	42,4	89,1	130,3	155,1	159,3	155,6	145,7	143,0	129,5	118,3	101,2	81,9	71,1	58,3	49,4	45,8
1963	2,5	12,8	38,7	75,3	120,8	147,7	154,5	150,9	145,2	141,6	132,5	110,4	91,8	81,0	66,6	63,5	55,3	49,0
1964	3,1	11,4	35,3	70,4	117,4	145,1	150,2	152,0	143,3	136,9	122,5	108,6	96,1	77,6	75,2	67,1	57,8	51,2
1965	2,3	9,1	30,2	68,4	110,0	138,3	143,9	149,8	143,4	128,2	120,9	108,7	90,9	84,2	76,6	65,4	60,1	51,8
1966	2,3	9,5	29,5	64,5	103,1	130,5	144,8	140,4	137,8	127,9	117,7	105,6	94,4	88,5	77,7	69,6	61,6	52,0
1967	2,0	10,5	26,9	60,7	95,3	129,1	140,3	140,6	127,4	124,6	111,7	107,8	100,0	93,4	81,1	70,1	62,2	55,3
1968	1,2	9,6	25,5	57,1	90,8	121,6	125,5	124,1	123,6	118,0	116,6	108,1	98,6	92,4	85,3	77,6	65,4	60,1
1969	1,9	6,9	23,0	51,1	87,8	107,7	116,1	115,8	118,9	115,9	115,2	110,8	106,0	94,3	87,9	77,9	73,5	58,7
1970	1,7	5,4	23,5	48,6	75,1	96,5	105,3	106,2	112,7	110,3	109,1	111,2	101,0	97,3	87,4	89,6	76,3	67,3
1971	1,5	6,3	18,6	41,9	69,5	88,8	96,4	98,5	101,3	103,1	104,9	103,0	104,4	97,0	98,4	92,3	82,6	69,9
1972	1,9	5,9	15,3	34,3	58,7	75,9	83,2	94,9	98,1	99,1	112,2	106,8	102,4	99,3	100,8	88,6	79,4	72,3
1973	1,1	5,9	14,4	30,7	53,5	69,8	78,1	84,2	94,0	95,6	103,9	107,1	102,1	100,3	98,2	87,2	81,9	71,9
1974	1,1	5,4	11,0	29,4	46,8	68,8	81,7	85,8	86,0	97,6	110,8	102,5	103,2	101,5	98,5	91,9	86,9	71,9
1975	1,1	4,2	10,4	23,0	38,8	55,7	66,8	73,9	82,2	87,7	98,1	98,0	102,7	106,7	106,7	106,7	106,7	96,9

Tabela 96: Starostno-specifične stopnje splošne rodnosti, generacije 1933–1975 (nadaljevanje)

Gene- racije	Starost											
	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44
1933	77,9	61,9	...	34,6	26,9	22,1	15,8	12,0	8,8	3,8	2,5	...
1934	73,4	54,0	...	36,2	33,5	27,1	22,6	13,6	10,5	3,8	2,5	...
1935	67,3	58,5	41,5	39,8	30,0	25,9	20,4	13,0	9,5	6,3	2,7	0,0
1936	63,9	54,3	40,9	34,5	32,8	22,9	18,4	12,7	9,1	4,5	3,4	...
1937	60,2	54,5	43,6	38,9	30,2	22,3	17,8	13,2	9,0	5,4	3,1	...
1938	57,9	50,1	42,6	32,6	28,0	21,0	16,1	11,3	8,5	5,4	2,8	...
1939	55,1	48,8	39,9	30,6	24,3	18,8	16,2	9,9	6,0	5,1	3,1	...
1940	60,2	45,0	41,3	34,8	25,6	18,9	15,2	9,7	7,8	5,0	2,3	1,2
1941	53,3	48,2	36,7	28,0	24,4	17,9	14,6	9,9	4,9	4,0	2,4	1,0
1942	50,7	46,3	34,0	26,0	20,6	17,1	10,4	7,8	4,4	4,0	1,5	0,3
1943	47,4	36,8	31,0	27,0	16,4	13,8	11,8	8,2	4,7	3,9	2,0	1,6
1944	50,4	36,7	31,3	24,5	20,0	16,0	10,6	7,0	4,9	3,2	1,1	0,2
1945	46,0	34,5	27,5	22,4	17,5	10,4	8,8	7,5	3,0	2,4	1,0	0,6
1946	41,1	33,4	28,4	21,5	15,4	10,6	6,6	6,7	3,4	2,6	2,0	0,8
1947	43,0	34,9	27,9	22,1	15,1	13,2	7,4	6,6	3,6	2,8	1,5	0,9
1948	38,1	31,8	24,8	17,3	13,9	10,6	8,1	6,6	4,1	2,8	1,3	0,8
1949	38,2	27,8	20,5	13,5	11,9	9,0	5,3	3,1	2,5	1,4	0,8	0,1
1950	36,9	28,7	22,2	20,0	15,5	9,6	7,8	5,5	4,1	2,8	1,8	0,7
1951	34,4	28,1	23,5	17,9	14,0	11,3	6,7	5,9	3,2	2,4	1,6	0,4
1952	32,6	28,5	22,7	17,7	12,7	9,6	7,4	5,1	3,2	1,7	1,4	0,6
1953	34,0	28,5	23,2	17,2	11,9	10,2	5,6	4,5	2,8	1,6	1,5	0,5
1954	33,4	27,1	19,4	15,1	11,8	8,8	8,6	3,9	2,9	2,5	1,3	0,9
1955	31,3	26,7	21,0	15,3	11,3	9,3	7,2	5,9	3,1	1,8	1,3	0,0
1956	33,1	25,5	22,6	15,7	14,0	9,9	7,0	6,0	3,5	2,2	1,1	0,6
1957	30,6	24,5	19,2	16,6	12,8	10,3	6,7	5,1	5,1	1,8	1,6	0,6
1958	30,4	22,7	20,2	16,3	13,6	10,7	8,0	6,0	4,3	2,5	1,5	0,7
1959	29,8	25,8	23,9	18,8	15,9	10,8	9,7	6,6	3,9	2,5	1,5	0,3
1960	32,9	27,1	23,9	18,4	16,8	12,1	8,4	7,2	4,1	2,7	1,8	0,9
1961	37,0	30,7	23,6	19,1	15,4	11,3	10,3	5,9	4,3	3,1	2,0	0,7
1962	37,6	32,6	26,5	20,5	16,5	12,1	9,1	7,7	4,4	3,2	2,5	3,3
1963	40,1	32,4	28,8	22,4	19,2	14,9	9,5	8,0	5,7	0,7	0,3	0,0
1964	43,5	34,6	28,6	25,8	18,2	15,5	11,5	9,7	5,4	0,7	0,4	0,0
1965	43,7	36,3	30,1	23,3	23,0	23,0	16,2	12,0	9,2	0,1	0,1	0,0
1966	44,4	37,3	32,3	26,3	21,2	16,4	13,5	12,0	10,0	0,0	0,0	0,0
1967	43,9	42,1	34,6	26,9	24,6	16,6	16,6	16,6	16,6	0,0	0,0	0,0
1968	49,2	43,0	33,6	28,1	24,5	24,5	24,5	24,5	24,5	0,0	0,0	0,0
1969	56,6	46,3	39,3	33,4	33,4	33,4	33,4	33,4	33,4	0,0	0,0	0,0
1970	58,9	52,1	45,7	45,7	45,7	45,7	45,7	45,7	45,7	0,0	0,0	0,0
1971	68,1	56,0	45,7	45,7	45,7	45,7	45,7	45,7	45,7	0,0	0,0	0,0
1972	67,9	45,7	45,7	45,7	45,7	45,7	45,7	45,7	45,7	0,0	0,0	0,0
1973	67,9	45,7	45,7	45,7	45,7	45,7	45,7	45,7	45,7	0,0	0,0	0,0
1974	67,9	45,7	45,7	45,7	45,7	45,7	45,7	45,7	45,7	0,0	0,0	0,0
1975	67,9	45,7	45,7	45,7	45,7	45,7	45,7	45,7	45,7	0,0	0,0	0,0

Viri: Demografska, 1957–1989; Statistični, 1990–2004; SURS; lastne ocene.

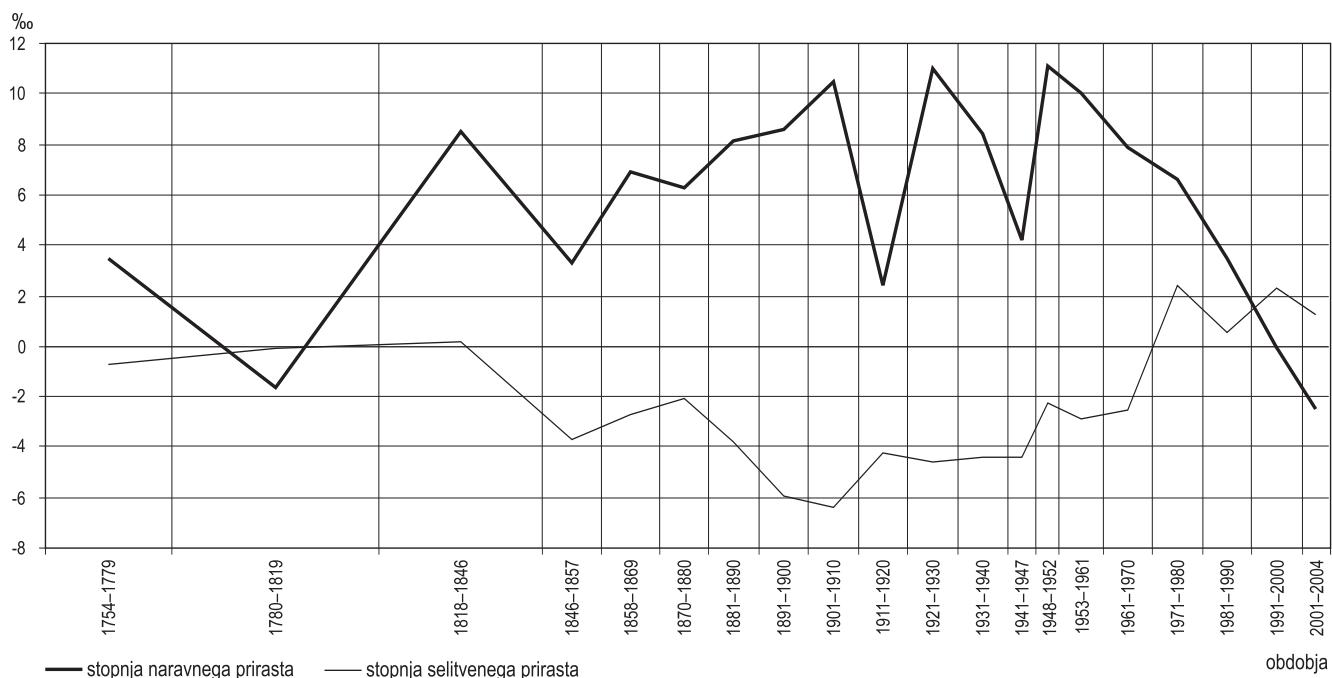
POVZETEK IN SKLEP

Kaj bo prinesla prihodnost?

Knjiga obravnava obdobje od srede 18. stoletja do danes. Večino tega obdobja je prebivalstvo Slovenije počasi naraščalo. Sprva zaradi številčnega presežka odselitev nad priselitvami, proti koncu 20. in v začetku 21. stoletja pa zaradi presežka umrlih nad živorojenimi.

Slika 94: Stopnje naravnega in selitvenega prirasta, Slovenija, od 1754–1779 do 2001–2004

Viri: Šifrer, 1963a; SURS; lastni izračuni.

Demografsko zgodovino prebivalstva Slovenije lahko razdelimo na dve približno enako dolgi obdobji: obdobje pred demografskim prehodom (del 18. in 19. stoletje) in obdobje demografskega prehoda ali prehodov (20. stoletje in delček 21. stoletja). V obdobju (prvega) demografskega prehoda je naravni prirast prebivalstva praviloma visok, saj se zniževanje umrljivosti začne prej kot zniževanje rodnosti. Pri nas stopnja naravnega prirasta ni bila visoka, saj je le izjemoma presegala 10 %. Stopnja selitvenega prirasta pa se je gibala med -2 % in -6 %.

Prvi demografski prehod se je v Sloveniji končal v šestdesetih letih 20. stoletja (Vogelnik, 1965), v začetek osemdesetih let 20. stoletja pa že lahko umestimo začetek drugega demografskega prehoda. Zanj je značilno nadaljnje zniževanje rodnosti, odlaganje rojstev v višje starosti, zniževanje poročnosti in povečevanje deleža otrok, rojenih zunaj zakonske zveze. Zniževanje rodnosti in podaljševanje življenja sta postopoma privedla do negativnega naravnega prirasta. Prebivalstvo Slovenije narašča le še zaradi presežka priselitev nad odselitvami.

Količina in kakovost statističnih podatkov, s katerimi lahko opišemo rodno zgodovino prebivalstva Slovenije se s časovno oddaljenostjo zmanjšuje. Kljub temu lahko, deloma tudi s pomočjo ocen, sestavimo razmeroma dolge časovne vrste nekaterih letnih podatkov oziroma kazalnikov. V grafični obliki jih prikazujemo v tem poglavju. Izjema sta le sliki 96 in deloma slika 99.

Povzetki so zelo skopi, zato ste vsi, ki bi radi izvedeli več, povabljeni k branju prvih štirih poglavij.

DOLGOROČNE SPREMEMBE

Dolžina časovnih vrst podatkov, povezanih z rodnostjo v Sloveniji, je za različne kazalnike različna. Najdaljša je za nataliteto, saj se najstarejše ocene nanašajo na drugo polovico 18. stoletja. Za druge kazalnike so bistveno krajše. Začno se s popisom 1857 (nekateri letni kazalniki) ali celo z zadnjimi leti 19. stoletja (starostno-specifične stopnje rodnosti). Najstarejši kazalniki za generacije se nanašajo na generacije, rojene v letih 1873–1877. Pridobljeni so s popisi prebivalstva, izvedenimi po drugi svetovni vojni.

Daljše so časovne vrste za podatke in kazalnike, katerih vir so zapisi v matične knjige (delež zunajzakonskih rojstev, povprečna starost ob poroki ipd.), vendar so omejeni na posamezna naselja občine ali župnije. Na osnovi teh podatkov lahko ugotavljamo regionalne razlike, ne moremo pa oceniti ustreznih vrednosti za zdajšnje ozemlje Slovenije. Prvi se nanašajo na drugo polovico 17. stoletja.

Rodnost se znižuje že dobrih 100 let

V drugi polovici 18. stoletja je nataliteta nihala med 34 in 36 %. V odvisnosti od političnih in gospodarskih okoliščin je okrog teh vrednosti nihala še vse 19. stoletje. Ob koncu 19. stoletja pa se je začela zniževati. To zniževanje traja že celo stoletje in morda še ni končano.

V prvih letih 21. stoletja opažamo stagnacijo vseh letnih kazalnikov rodnosti, za naslednjih nekaj let pa predvidevamo rahel porast. Vendar ne zdajšnje ne predvidene vrednosti ne zadoščajo niti za pozitiven naravni prirast niti za obnavljanje generacij. Zadnje generacije, ki so še zagotovile obnavljanje, so bile rojene v letih 1911–1915. Pozitiven naravni prirast pa je bil zadnjič zabeležen leta 1996.

Slika 95: Nataliteta in mortaliteta, Slovenija, 1857–2005

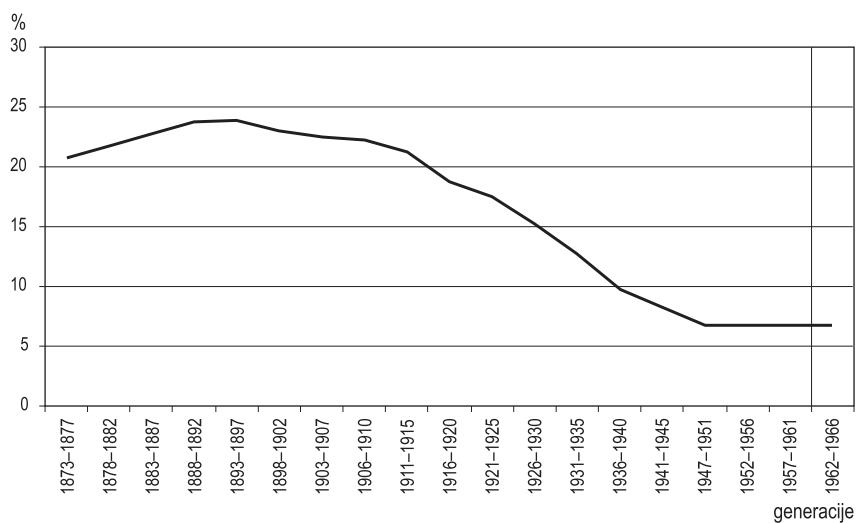
Viri: Šifrer, 1963; Šifrer, 1963a; Vogelnik, 1965; SURS; lastni izračuni in ocene.

Vse več mater in vse manj otrok

Za Slovenijo pred demografskim prehodom je bil značilen zelo velik delež žensk brez živorojenih otrok (okrog 20 %). Med demografskim prehodom se je ta delež zniževal in v generacijah 1952–1961 dosegel vrednost 7 %. V mlajših generacijah se bo delež morda ponovno povečal; med ženskami, rojenimi leta 1970, jih je bilo v starosti 32 let še 18 % brez živorojenih otrok.

Hkrati z zniževanjem deleža žensk brez živorojenih otrok se je zniževal delež žensk s tremi ali več otroki. Zato je bilo žensk z otroki vedno več, žensk z veliko otroki pa vedno manj. Družine so si glede velikosti postajale vedno bolj podobne. V generacijah 1873–1877 je samo 7 % žensk rodilo dva otroka, v generacijah 1957–1961 pa je bilo takih že 55 %. Povedano nekoliko drugače: verjetnost rojstva prvega otroka se je povečevala, verjetnost rojstev otrok višjih redov pa zniževala. V najmlajših generacijah se verjetnosti rojstev tretjih otrok ne znižujejo več.

Slika 96: Delež žensk brez živorojenih otrok, Slovenija, generacije od 1873–1877 do 1962–1966

Viri: SURS; lastni izračuni.

Mladi starši so bili in so izjema, ne pravilo

Ob koncu 19. stoletja je bila povprečna starost žensk ob rojstvu njihovih otrok 32 let. Odtlej se je zniževala; sprva le zaradi zniževanja rodnosti, kasneje pa tudi zaradi zniževanja povprečne starosti ob poroki. Konec sedemdesetih let 20. stoletja je povprečna starost žensk ob rojstvih njihovih otrok dosegla najnižjo vrednost: 25,4 leta. Odtlej narašča in se približuje starosti 30 let. V prihodnjih letih se bo povprečna starost žensk ob rojstvu njihovih otrok verjetno še povečala. Morda bo celo dosegla vrednost izpred 100 let.

Podobno kot se je spremenjala povprečna starost žensk ob rojstvu otrok, se je spremenjala tudi povprečna starost žensk ob rojstvu prvega otroka. Ocenujemo, da je bila ženska konec 19. stoletja ob rojstvu prvega otroka stara povprečno 26–27 let. Do srede sedemdesetih let 20. stoletja se je njena starost zniževala (povprečna starost 23 let), odtlej pa se ponovno dviga. V devetdesetih letih je že presegla vrednost s konca 19. stoletja. Leta 2005 je znašala 27,8 leta.

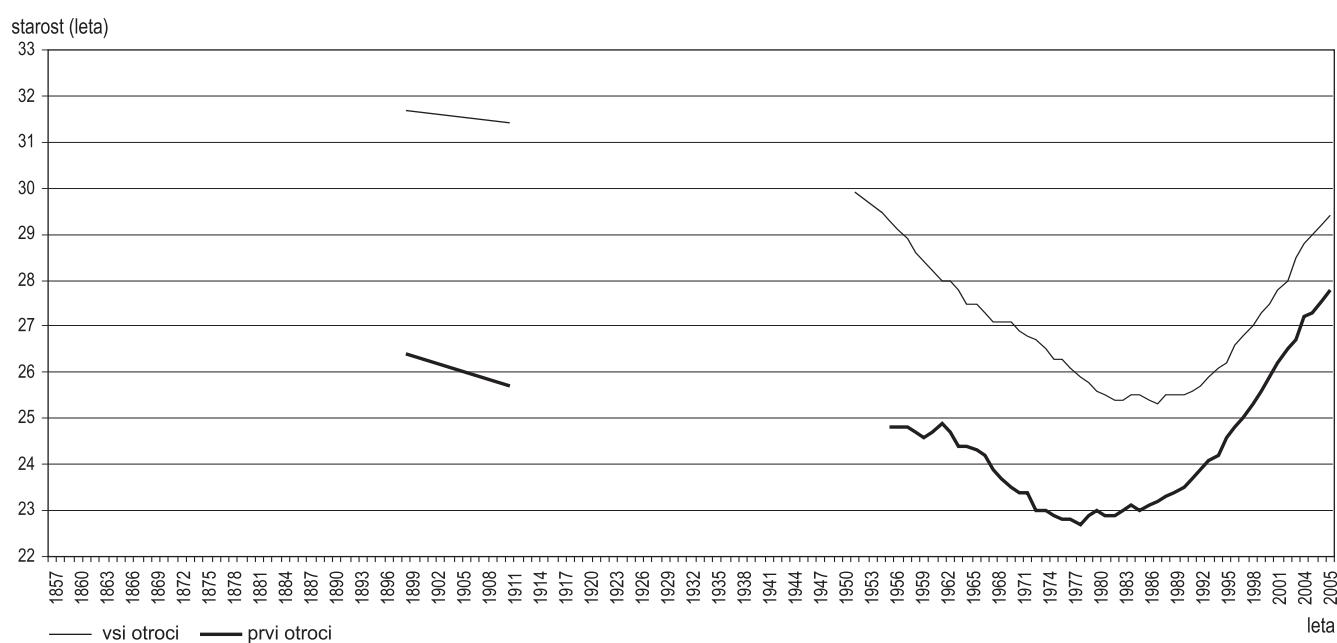
Visoka povprečna starost žensk ob rojstvu otrok je bila v 18. in 19. stoletju povezana s poznim sklepanjem zakonskih zvez in z visoko rodnostjo, v sedanosti pa je posledica zavestnega prelaganja rojstev v višje starosti.

Pozne poroke so bile odraz ekonomskih preprek, ki so mladim onemogočale, da si ustvarijo družino, prelaganje rojstev v višje starosti pa ima po mnenju mnogih podobne korenine.

Zniževanje povprečne starosti žensk ob rojstvih otrok je bilo v Sloveniji verjetno povezano z industrializacijo in urbanizacijo, ki sta omogočili zgodnje zaposlovanje in s tem ekonomsko neodvisnost mladih. Ponovno zviševanje povprečne starosti pa je povezano s podaljševanjem šolanja, spremenjenimi vrednotami, težjim prehodom iz šole v zaposlitev itd.

Spreminjanje povprečne starosti žensk ob rojstvu (prvih) otrok je pred drugo svetovno vojno potekalo počasneje kot po njej. Kljub temu razlika ni tolikšna, kot se zdi ob branju slike 97. Zaradi kompenzacije rojstev v prvih letih po končani vojni je bila povprečna starost žensk ob rojstvu otrok v začetku petdesetih let gotovo višja kot pred začetkom vojne.

Slika 97: Povprečna starost žensk ob rojstvu njihovih otrok, Slovenija, 1896–2005¹⁾

1) Za obdobje 1896–1900 in leto 1910 ocena na osnovi podatkov za Kranjsko.

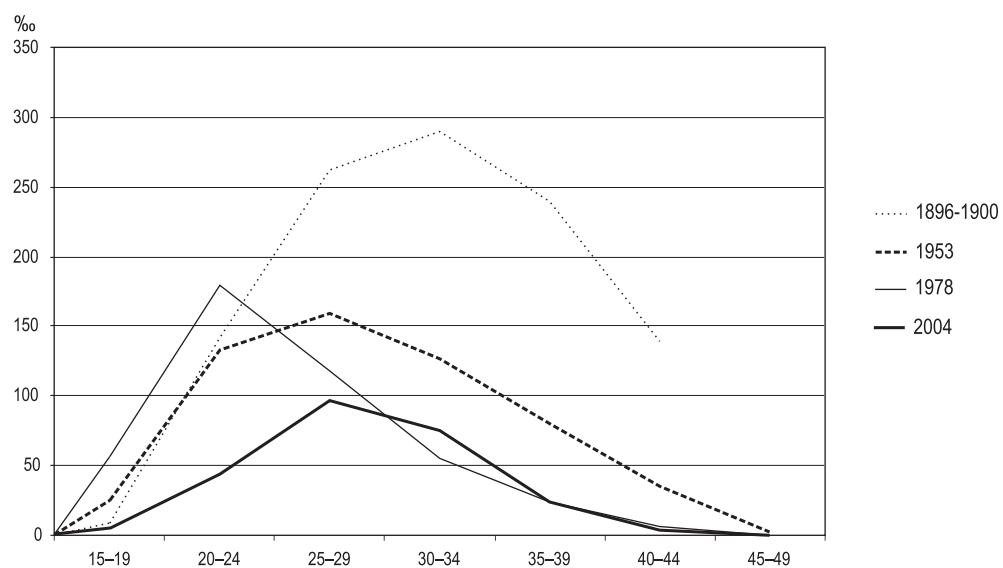
Viri: Presl, 1905; I. Rožman; SURS; lastni izračuni.

Leta po drugi svetovni vojni so bila izjemna

Generacije, rojene v petdesetih letih 20. stoletja, so bile v primerjavi s starejšimi in mlajšimi izjemne v vsaj treh pogledih: skoraj vse ženske so se poročile, skoraj vse so rodile vsaj enega živorojenega otroka in ob rojstvu prvega otroka so bile zelo mlade.

Njihovi potomci se obnašajo popolnoma drugače: zavračajo poroko ali z njo odlašajo, rojstva prelagajo v višje starosti, vedno več otrok rodijo zunaj zakonske zveze, podaljšujejo šolanje, podaljšujejo obdobje otroštva. Te spremembe se odražajo v letnih vrednostih različnih kazalnikov rodnostnega vedenja od konca sedemdesetih let dalje. Z njimi je mogoče zamejiti pričetek drugega demografskega prehoda, ki ga je prehod iz socialističnega v kapitalistično gospodarstvo v devetdesetih letih samo še poglobil. Verjetnost, da se bo v mladih generacijah ponovno povečal delež žensk brez živorojenih otrok, je velika.

Slika 98: Starostno-specifične stopnje splošne rodnosti, Slovenija, 1896–1900¹⁾, 1953, 1978, 2004

1) Ocena na osnovi stopenj za starostne razrede, ki so različni od prikazanih na grafu.

Viri: Presel, 1905: I. Rožman; SURS; lastni izračuni.

Časovni presledki med rojstvi so se podaljšali

Pred demografskim prehodom so bili časovni presledki med zakonskimi rojstvi v povprečju dolgi 2,0–2,5 leta. Dejanska dolžina je bila odvisna od vrstnega reda rojstva, umrljivosti dojenčkov, začasnih odsotnosti sozakonca itd. S širjenjem zavestnega omejevanja rojstev so se presledki pričeli podaljševati. V generacijah, rojenih v obdobju 1930–1969, je povprečni časovni presledek med prvim in drugim rojstvom znašal 3,5 leta. V mlajših generacijah je zaznati nadaljnje rahlo podaljševanje. Povprečni časovni presledek med drugim in tretjim rojstvom se je v istih generacijah neprestano podaljševal. V generacijah 1930–1939 je znašal 2,4 leta, v generacijah 1960–1969 pa že 3,6 leta.

Dve poti do nastanka družine z otroki

Do sedemdesetih let 20. stoletja je bilo zaporedje dogodkov, ki vodijo v nastanek družine z otroki praviloma tako: sklenitev zakonske zveze, rojstvo prvega otroka, rojstvo drugega otroka itd. Od konca sedemdesetih let dalje pa vedno več mladih ubira drugo pot: zunajzakonska skupnost, rojstvo prvega otroka, sklenitev zakonske zveze, rojstvo drugega otroka itd. Vedno pogosteje se v zunajzakonskih skupnostih rodijo tudi drugi in tretji otroci (leta 2002: 30 % in 20 %). Izbira poti je odvisna od osebnih značilnosti partnerjev (izobrazba, vernost itd.) in od kulturnih značilnosti okolja, v katerem živita. Slednje so v Sloveniji še vedno zelo pomembne. V severovzhodni Sloveniji (brez Prekmurja) živijo dlje kot drugje v Sloveniji v zunajzakonskih skupnostih, v jugovzhodni Sloveniji pa se prej kot drugje poročijo.

Dejansko število otrok je vedno nižje od želenega

Vse dozdajšnje ankete o rodnosti so pokazale, da je dejansko število otrok vedno nižje od želenega. Anketiranci in anketiranci, ki so leta 1995 živeli v Sloveniji in bili stari 40–44 let, so si želeli povprečno 2,2–2,3 otroke, imeli pa so jih 1,9–2,0. Odločitev za manjše število otrok so pari najpogosteje sprejeli po rojstvu prvega otroka.

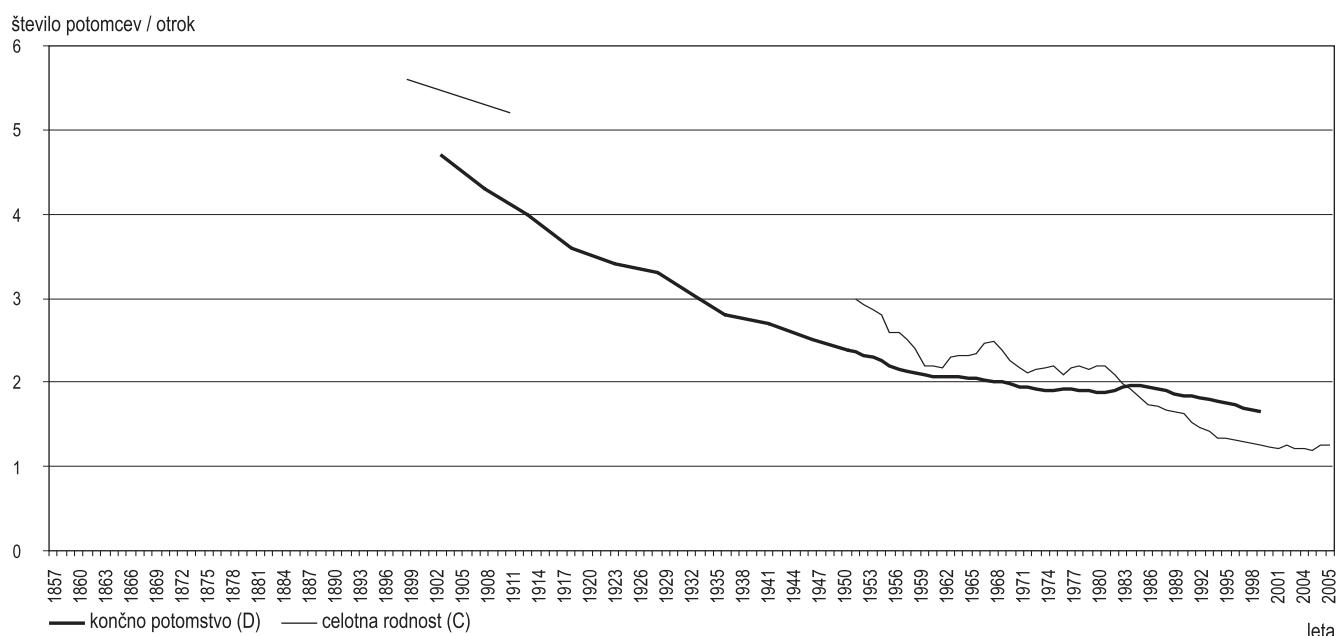
Število rojstev verjetno še ni doseglo najnižje vrednosti

V 20. stoletju so se tako letni (celotna rodnost, C) kot generacijski (končno potomstvo, D) kazalniki rodnosti ves čas zniževali (slika 99). Dokler se je povprečna starost žensk ob rojstvu otrok zniževala (najmanj od konca 19. stoletja pa do konca sedemdesetih let 20. stoletja), so bile vrednosti celotne rodnosti višje od ustreznih vrednosti končnega potomstva. Ko pa se je povprečna starost žensk ob rojstvu njihovih otrok začela povečevati, so se vrednosti celotne rodnosti hitro spustile pod vrednosti za končno potomstvo. V zadnjih letih je celotna rodnost podcenjena za približno četrtino vrednosti končnega potomstva. Ker ima odlaganje rojstev v višje starosti biološke meje, se bo celotna rodnost pričela prej ali slep povečevati. Vendar to povečanje ne bo veliko, saj zaenkrat ni znakov, ki bi kazali na zastoj zniževanja generacijske rodnosti (končnega potomstva), ki najbolje odraža dolgoročne tendence razvoja.

Ocena končnega potomstva generacij 1967 je za Slovenijo 1,73 otroka na žensko (Recent, 2005: 89). To je manj kot na Švedskem, Madžarskem, Norveškem, Finskem, Hrvaškem, v Veliki Britaniji, Franciji in enako kot v Romuniji, Latviji, Grčiji, Gruziji, na Nizozemskem, pa več kot v Španiji, Ukrajini, Rusiji, Nemčiji, Avstriji. V vseh omenjenih in drugih evropskih državah, razen v Luksemburgu, se je rodnost generacij, rojenih v obdobju 1930–1970, skoraj neprestano zniževala. Morebitnih znakov ponovnega povečevanja rodnosti ni opaziti. Tudi v Sloveniji ne; ocena končnega potomstva generacij 1970 je za Slovenijo nižja kot za generacijo 1967 in znaša 1,66 otroka na žensko (Recent, 2005: 89).

V Sloveniji se je celotna rodnost po dvajsetih letih zniževanja v zadnjih letih ustalila in se bo v prihodnjih letih verjetno nekoliko povečala. To pa ne pomeni, da se bo bistveno zvišalo število rojstev. Kazalniki rodnosti namreč izražajo različna razmerja med številom rojstev in številom žensk. Število žensk v rodni dobi pa se je že pričelo zmanjševati, saj v rodno dobo vstopajo generacije, rojene po letu 1980; njihova številčnost se je zmanjševala dvajset let. Zato rahlo povečevanje letnih kazalnikov rodnosti ne pomeni nujno tudi večjega števila rojstev. Po osnovni varianti projekcij prebivalstva, ki jih je izdelal Eurostat (Projekcije, 2005), se bo število rojstev pričelo zniževati po letu 2015.

Slika 99: Končno potomstvo in celotna rodnost, Slovenija, generacije od 1873–1877 do 1970 in obdobje od 1896–1900 do 2005

Viri: SURS; lastni izračuni.

Ali je zniževanje rodnosti mogoče zaustaviti?

Nizka rodnost je generator staraanja prebivalstva, negativnega naravnega prirasta in če ni priseljevanja, tudi zniževanja števila prebivalstva. Zato si višjo rodnost od dejanske želijo mnoge evropske države. Nekatere so se že zdavnaj odločile za demografsko politiko, katere del je tudi rodnostna politika (npr. Francija), druge so elemente rodnostne politike vključile v svoje socialne politike (npr. skandinavske države, Slovenija), tretje menijo, da je rodnost zasebna zadeva posameznika oziroma para in se vanjo ne vmešavajo (npr. Švica). Uspešnost različnih pristopov je zelo težko oceniti. Zato na tem mestu navajamo le podatke o končnem potomstvu žensk rojenih leta 1967 (zadnji podatki), za omenjene države: 1,99 Francija; 1,94 Švedska; 2,04 Norveška; 1,93 Danska; 1,61 Švica in 1,73 Slovenija (Recent, 2005). V vseh omenjenih državah se generacijska rodnost znižuje, najpočasneje na Norveškem.

Zniževanje rodnosti je značilnost vseh evropskih držav. Države se med seboj razlikujejo le po hitrosti tega zniževanja. To morda pomeni, da ukrepi socialne ali demografske politike lahko vplivajo na raven rodnosti, na osnovno tendenco razvoja, ki vodi k zniževanju, pa ne. Razlog je verjetno v globalizirajočem se tržnem gospodarstvu. Družba, ki temelji na novem tržnem gospodarstvu se ni zmožna obnavljati (McDonald, 2002: 439).

Od osemdesetih let 20. stoletja dalje industrijske države postopoma preoblikujejo svoja gospodarstva tako, da kapital lahko kroži in maksimira donose in dobiček. Značilnost tega novega ekonomskega sistema so ohlapna pravila in nizke obdavčitve, prost mednarodni pretok kapitala, svobodna trgovina, svobodna pogajanja o plačah in pogojih dela med delodajalci in delojemalci ter zmanjševanje socialnih pomoči, ki jih zagotavlja država. V svoji redistribucijski vlogi sistem nagrajuje in s tem vzpodbuja inovacije in delo. Država si je nadela vlogo animatorja in regulatorja tega sistema. Ta sistem je v devetdesetih letih v mnogih industrijskih državah zmanjšal brezposelnost in povečal ekonomsko blaginjo (McDonald, 2002: 439).

Vendar je ta sistem brez milosti do svojih žrtev, ne glede na to ali so to posamezniki, podjetja ali države. Posamezniki so zaradi slabih gospodarskih rezultatov podjetij ali držav kaznovani z izgubo virov dohodkov. Večina držav sicer skrbi za žrtev trga dela s sistemom socialnih pomoči, vendar so ti sistemi vedno bolj negotovi. Če socialna varnost ni zagotovljena, ljudje zavzamejo držo izogibanja tveganju: poskušajo maksimirati svojo uporabnost za trg dela (pridobivanje izobrazbe, poklicnih izkušenj in ugleda spremenljivega v denar) in vlagajo v prihranke, da si zagotovijo osebno varnost. Biti morajo tudi fleksibilni v času in prostoru, da zgrabijo priložnost, če se jim ponudi. V svetu, ki nagrajuje kapitalistično proizvodnjo, se tisti, ki čas in denar žrtvujejo za nadaljevanje rodu, obnašajo nepremišljeno. Skrb za potomce namreč zahteva dajanje drugim oziroma družbi.

Nekateri misijo, da sta poklicno in družinsko življenje lahko ločeni; da je mogoče biti ekstremno individualističen in se izogniti nevarnostim na gospodarskem področju, obenem pa biti altruističen in sprejeti negotovosti na področju družine. Taka logika je mogoča le, če še vedno verjamemo v ločene vloge moških in žensk; da je ekonomska proizvodnja domena moških, domena žensk pa so otroci. V takem sistemu so moških na trgu dela fleksibilnejši.

Toda današnje mlade ženske so za sodelovanje v gospodarstvu vsaj toliko sposobne kot mladi moški. Ženska, ki noče tvegati ekonomske odvisnosti od moškega (naraščajoča verjetnost razvez), si zagotovi lastne dohodke. Partnerja z dvojnimi dohodki tudi lažje prebrodita obdobje, ko eden izgubi delo. Starši in šole vzpodbujujo mlaide ženske, da si pridobijo kvalifikacije, ki jim bodo omogočale, da bodo ostale prisotne na trgu dela. Zato je danes zelo malo mladih žensk, ki si svojo prihodnost predstavljajo samo v vlogi žene, matere in gospodinje.

Tržnega gospodarstva obnavljanje prebivalstva ne zanima, ker so njegove skrbi kratkoročne. Obnavljanje prebivalstva pa je dolgoročna investicija, saj pomeni roditi, vzrediti in vzgojiti nove generacije. Zato ni nujno, da morebitni izredno pozitivni gospodarski rezultati, znatno znižanje brezposelnosti in dvig realnih dohodkov, samodejno sprožijo zviševanje rodnosti. To seveda ne pomeni, da se rodnost ne bo nikoli več povečala. Ko bo pričelo primanjkovati delovne sile in bo starostna struktura postala nevzdržna, bodo otroci ponovno postali naše bogastvo. Do takrat pa je še daleč. Zato so sedanje želje po ponovnem doseganju tiste ravni rodnosti, ki bi zagotovila obnavljanje generacij (2,08 otrok na žensko) nerealne.

REGIONALNE RAZLIKE

Slovenija leži na stičišču štirih velikih naravnih enot (alpske, dinarske, panonske, sredozemske) in štirih velikih jezikovnih skupin (slovanske, romanske, germane in ugro-finske). Poleg tega so posamezni deli njenega ozemlja v preteklosti pripadali različnim političnim tvorbam. Kot enota s sedanjimi mejami obstaja šele od leta 1954. Že samo ta dejstva zadoščajo za predpostavko, da rodno vedenje prebivalstva Slovenije ni v vseh slovenskih pokrajinah enako.

Slovenija je raznolika

Najstarejši podatki o regionalnih (pokrajinskih) razlikah, povezanih z rodnostjo, se nanašajo na nezakonska rojstva. Za 18. stoletje jih je že toliko, da so razlike med slovenskimi pokrajinami jasno vidne: delež nezakonskih rojstev je bil najvišji na Koroškem, sledile so Štajerska, Kranjska, Prekmurje (podatki od srede 19. stoletja dalje) in Primorska. Ta regionalizacija se je ohranila do danes.

Nekoliko mlajšega datuma so podatki o razlikah v povprečni starosti ob poroki. Regionalizacija je podobna: neveste iz severnega dela Slovenije (Koroška, deli Štajerske in Gorenjske) so bile nekaj let starejše od vrstnic s Primorske in iz Prekmurja. Sledi te regionalizacije so se ohranile, vendar močno modificirane z visoko povprečno starostjo, v urbaniziranih okoljih.

Še mlajši so podatki o dokončni samskosti žensk in končnem potomstvu. Dokončna samskost žensk v generacijah 1873–1877 je bila v jugozahodni in skrajni severovzhodni Sloveniji (Prekmurje) nizka, drugje pa visoka. Razlike so se postopoma zmanjševale in v drugi polovici 20. stoletja izgubile pomen, saj rodnost samskih postaja vse bolj podobna rodnosti poročenih.

Razlike v povprečni starosti ob poroki in deležu dokončno samskih žensk so bile vse do začetka demografskega prehoda najpomembnejši dejavnik razlik v ravni rodnosti. V generacijah 1873–1877 je bila rodnost najvišja v jugozahodnem delu Slovenije (5–6 otrok) in najnižja v njenem severovzhodnem delu (3–4 otroci). Že v dvajset let mlajših generacijah, ki so večinoma rojevale v letih po prvi svetovni vojni, je bila rodnost povsod po Sloveniji približno enaka, trije do štirje otroci na eno žensko. To pomeni, da je bil prehod z visoke na nizko rodnost v jugozahodni Sloveniji pozoren, a izredno hiter, v severovzhodni Sloveniji pa se je verjetno začel prej in je potekal počasneje; pozne poroke in visok delež samskih so zniževale rodnost, še preden se je pričelo širiti zavestno omejevanje rojstev v zakonski zvezi. Izjema je bilo Prekmurje, kjer se je kljub nizki starosti ob poroki rodnost močno znižala že proti koncu 19. stoletja.

Zmanjševanje razlik v ravni rodnosti med slovenskimi pokrajinami pa je bilo le začasno. Kmalu so se pokazale nove razlike. Ker se je rodnost hitreje zniževala v zahodni in osrednji Sloveniji (hitrejši industrializacija in urbanizacija), je bila v generacijah 1911–1915 rodnost najvišja v severovzhodni Sloveniji in ponekod na Dolenjskem; tam, kjer je bil delež kmečkega prebivalstva najvišji. Najnižje vrednosti pa so imela območja večjih mest. V Ljubljani so ženske že takrat v povprečju rodile manj kot 1,6 otroka (slovensko povprečje je bilo 2,7 otroka). Nižja od slovenskega povprečja je bila rodnost tudi v Mariboru, ob obali (Izola, Piran), v Zasavju (Trbovlje, Hrastnik), v Celju in v severozahodni Sloveniji.

Takšna razporeditev se je ohranila vse do generacij, rojenih po drugi svetovni vojni, nato se je pričela spremnijati. V generacijah 1957–1961 je rodnost še vedno najnižja v mestih, najvišja pa v osrednjem delu Slovenije; okrog Ljubljane se je oblikoval obroč z nadpovprečno rodnostjo. V nekaterih upravnih enotah na tem območju rodnost še vedno zadošča za obnavljanje generacij. V vseh drugih upravnih enotah je nižja od ravni, potrebne za obnavljanje, najnižja pa je ob obali, v Ljubljani, Zasavju in Mariboru (1,6 do 1,7 otroka na žensko). V primerjavi z dvajset let starejšimi generacijami (D) in z obdobjem 1980–1982 (C) se je najbolj znižala rodnost v vzhodni Sloveniji.

Razmeroma visoka rodnost v ljubljanski okolici, ki jo izkazujejo tako letni kot generacijski kazalniki, je verjetno povezana s tem, da v teh upravnih enotah ni večjih mest in da imajo dobre prometne povezave z Ljubljano, ta pa nudi veliko razmeroma varnih delovnih mest (storitvene dejavnosti). Slednjega nima severovzhodna Slovenija, saj je (bil) Maribor izrazito industrijsko mesto, ki je v obdobju tranzicije izgubilo veliko delovnih mest. Rodnost v

severovzhodni Slovenije je postala podobna rodnosti v jugozahodni Sloveniji, Maribor pa je postal mesto z najnižjo rodnostjo v Sloveniji.

Regionalne razlike so trdovratne

Korenine razlik v rodnostnem vedenju prebivalstva različnih slovenskih pokrajinah segajo daleč v preteklost. V srednjeveškem dednem pravu se namreč stikata dve načeli: prvo je bilo načelo dedovanja enako upravičenih dedičev po enakih realno deljivih deležih, drugo pa načelo nedeljivosti zapuščine. Načelo nedeljivosti zapuščine se je ohranilo v večini slovenskih krajev do 20. stoletja. Oteževalo je sklepanje zakonskih zvez in vplivalo na visok odstotek samskih moških in žensk ter na visok delež zunajzakonskih rojstev. Nasprotno pravilo, značilno za območja blizu morja, je od tam prodiralo v notranjost od konca srednjega veka dalje. Zato so se tam lahko poročali mladi, delež samskih in delež zunajzakonskih rojstev je bil majhen, rodnost pa visoka. Rodnost je bila visoka tudi v Prekmurju, kjer je velik del ljudi živel od dela na veleposestvih.

Prve spremembe je prinesla druga polovica 19. stoletja, ko je bila ukinjena omejitev poročne svobode in dovoljena svobodna delitev kmetij. Poročnost in rodnost sta se rahlo povečali in razlike med pokrajinami so se nekoliko zmanjšale. Dokončno pa je nekdanje razlike med pokrajinami zabrisalo razširjanje zavestnega omejevanja rojstev znotraj zakonske zveze. Vendar so se zelo kmalu pojavile nove, povezane z razvojem industrializacije in urbanizacije. Nižja rodnost v mestih v primerjavi s podeželjem je postala stalnica. Razlike se sicer zmanjšujejo, a o poenotenu ni sledu.

Čeprav so razlike v ravni rodnosti največje med mesti in podeželjem, pa se v nekaterih elementih rodnega obnašanja še vedno ohranajo regionalne značilnosti iz obdobj pred demografskim prehodom. Delež nezakonskih rojstev je še vedno najvišji tam, kjer je bil najvišji tudi pred 100 ali 200 leti, povprečna starost ob prvi poroki je v Prekmurju in v južni Sloveniji še vedno nižja kot na Štajerskem in Koroškem, ipd. Zgodovinsko pogojene razlike so postale del kulture in kot take se prenašajo iz roda v rod. Morda jih bo postopoma zabrisal šele drugi demografski prehod. Prekmurje se po deležu zunajzakonskih rojstev že približuje severovzhodni Štajerski.

SOCIALNE RAZLIKE

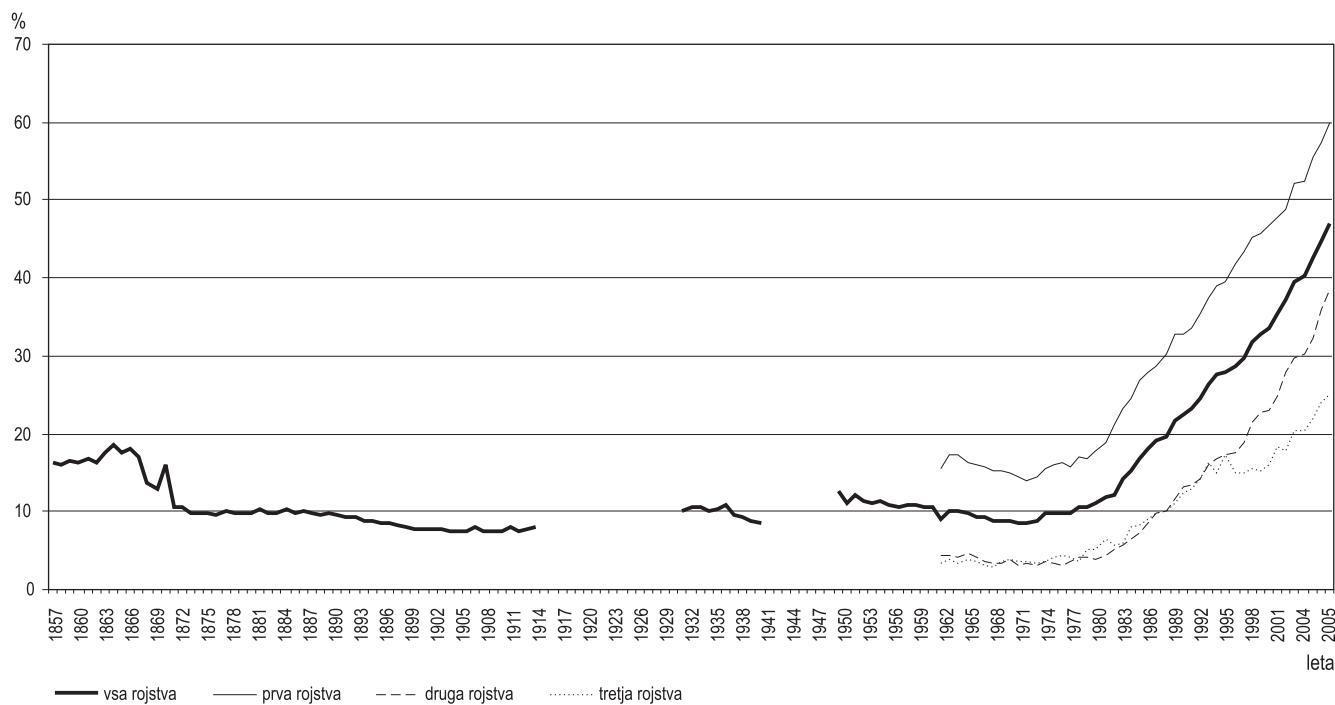
Rodnost posameznih prebivalstvenih skupin, opredeljenih z eno ali več skupnimi značilnostmi, je različna. Pred demografskim prehodom so bile razlike največje med poročenimi in samskimi in med tistimi, ki so se poročili zgodaj, in tistimi, ki so se poročili pozno. S širjenjem zavestnega omejevanja rojstev so se omenjene razlike pričele zmanjševati, povečevati pa so se pričele razlike, povezane z izobrazbo, poklicem, krajem prebivališča itd. Te razlike so bile v začetku demografskega prehoda velike, sedaj pa so majhne.

Rodnost neporočenih ni bila še nikoli tako visoka

Rodnost samskih žensk ni bila v Sloveniji nikoli zanemarljiva. Delež otrok, rojenih zunaj zakonske zveze, je bil vedno višji od 8 %. Sredi sedemdesetih let 20. stoletja pa se je začel hitro povečevati. V letu 2005 se je že skoraj polovica novorojenih otrok rodila neporočenima staršema.

V preteklosti je bila zunajzakonska rodnost večinoma posledica preprek, s katerimi je družba oteževala sklepanje zakonskih zvez, zdaj pa je odraz svobodne izbire oziroma odklanjanja zakonske zveze. Zato so razlike med rodnostjo poročenih in rodnostjo samskih vedno manjše. V generacijah 1896–1900 je bila rodnost dokončno samskih žensk desetkrat nižja od rodnosti poročenih, v generacijah 1957–1961 pa le še dvakrat (končno potomstvo samskih je en otrok, poročenih dva otroka).

Matere nezakonskih otrok so v preteklosti večinoma izvirale iz nižjih socialnih slojev, v sedanjosti pa je pogostnost zunajzakonskih rojstev med manj izobraženimi nižja kot med bolj izobraženimi.

Slika 100: Delež zunajzakonskih rojstev, Slovenija, 1857–2005¹⁾

1) Vrednosti za obdobje 1932–1941 so ocenjene na osnovi podatkov o rojenih v Dravski banovini, o deležu nezakonskih rojstev na Primorskem v letih pred prvo svetovno vojno in o deležu slovenskega ozemlja, ki je po prvi svetovni vojni pripadel Italiji.

Viri: Šifrer, 1963a; Statistički, 1932–1941; SURS; lastni izračuni in ocene.

Višja izobrazba in zahtevnejši poklic, manj otrok

Razlike v ravni rodnosti med različno izobraženimi ženskami so bile v generacijah 1896–1900 še velike. Ker pa se je rodnost bolj izobraženih povečevala, rodnost manj izobraženih pa zmanjševala, so se razlike zmanjšale. V generacijah, rojenih v petdesetih letih, in mlajših, so se razmerja med ženskami z različno izobrazbo za nekaj časa ustalila. Opazimo pa, da so se ženske z vsaj poklicno izobrazbo, rojene v prvi polovici šestdesetih let, nekoliko pogosteje odločale za tretjega otroka, kot so se enako izobražene deset let starejše generacije. Če se bo proces nadaljeval tudi v mlajših generacijah, rodnost in raven izobrazbe ne bosta več linearno povezani.

Če opazujemo rodnost med različnimi poklicnimi skupinami žensk, vedno izstopajo kmetice. Njihova rodnost je bistveno višja od drugih poklicnih skupin. Najnižja je rodnost zakonodajalk, visokih uradnic, menedžerk in strokovnjakinj.

Brezposelnost ne zvišuje rodnosti

Brezposelnost se je v Sloveniji v začetku devetdesetih let 20. stoletja močno povečala; najprej so jo občutili predvsem moški, nato pa še ženske. Ta sprememba ni vplivala na tiste, ki so do popisa 2002 že zaključile rodno dobo; njihovo potomstvo je bilo celo nekoliko višje od potomstva zaposlenih. Vendar pa negativna korelacijska zveza med celotno rodnostjo (letni kazalnik) in brezposelnostjo kaže na možen negativni vpliv brezposelnosti na raven rodnosti. Ta negativni vpliv bi se lahko kazal kot odlaganje rojstev na čas zaposlitve ali pa kot zmanjšanje števila potomcev.

Individualna hiša zunaj mesta, več otrok

Rodnost žensk, ki žive zunaj mest je višja od rodnosti tistih, ki žive v mestih, vsaj že od konca 19. stoletja dalje. Med slovenskimi mesti z več kot 20 tisoč prebivalci ima zadnjih 30 let najnižjo rodnost Maribor. Tam je rodnost tako nizka zato, ker se jih za drugega in tretjega otroka odloča manj kot v drugih mestih. V Ljubljani je rodno vedenje drugačno: za prvega otroka se odloči manj žensk kot v drugih mestih; tiste, ki se odločijo za prvega, pa se pogosteje kot drugod še za drugega ali celo tretjega.

Če ženska živi v individualni hiši, še posebno če ima ta hiša kmečko poslopje (kmetija), je njena rodnost višja od rodnosti žensk, ki žive v večstanovanjskih stavbah. Ta razlika ni morda pogojena z razlikami v izobrazbi, saj se kaže pri vseh izobrazbenih skupinah žensk, razen pri ženskah brez izobrazbe.

Slika 101: Umrljivost dojenčkov, Slovenija, 1857–2005¹⁾

1) Za obdobje 1933–1940 se podatki nanašajo na Dravsko banovino. Ker se pred prvo svetovno vojno umrljivost dojenčkov po pokrajinali ni bistveno razlikovala, vrednosti za Dravsko banovino lahko sprejmemmo kot dobro oceno za Slovenijo.

Viri: Šifrer, 1963a; Statistički, 1932–1941; SURS; lastni izračuni.

Priseljeni ne povečujejo rodnosti

Rodnost priseljenih žensk je bila do generacij, rojenih v drugi polovici štiridesetih let 20. stoletja, malo nižja od rodnosti tistih, ki so bile rojene v Sloveniji, v mlajših generacijah pa je malo višja. Razlog je verjetno v drugačni verski sestavi priseljenih. Ker pa je razlika med rodnostjo priseljenk in domačink majhna in ker je delež priseljenega prebivalstva majhen, njihova rodnost ne more bistveno vplivati na raven rodnosti prebivalstva Slovenije. Poleg tega je bila doslej rodnost druge generacije priseljenih nižja od rodnosti domačink. Verjetno tudi zato, ker se večina priseljenih naseli v urbaniziranih okoljih.

Vernost prispeva k višji rodnosti

Rodnost vernih je višja od rodnosti nevernih. Kljub temu v mlajših generacijah tudi rodnost vernih ne zadošča več za obnavljanje generacij. Najvišja je rodnost pripadnic islamske in katoliške veroizpovedi, najnižja pa tistih, ki so se izrekle za ateistke. To velja tudi za posamezne izobrazbene skupine žensk.

Pozitivna povezava med vernoščjo in rodnostjo - ta povezava ni slovenska posebnost - navaja na sklepanje, da sta pozitivno povezani tudi vernošč in delež otrok, rojenih v zakonski zvezi, oziroma nevernost in delež otrok, rojenih zunaj zakonske zvez. Vendar korelacija med deležem katoličanov in deležem otrok, rojenih zunaj zakonske zvez, zasnovana na regionalnih variacijah obeh spremenljivk, ni statistično značilna.

Na rodnost vpliva tudi okolje, v katerem živimo

Teritorialna razporeditev ljudi s podobnimi značilnostmi (enaka raven izobrazbe, podobni poklici itd.) običajno ni enakomerna. Visoko izobraženih je več v mestnih okoljih, kmetov je več na podeželju itd. Zato bi bilo razlike v ravni rodnosti med posameznimi deli Slovenije je mogoče pojasniti z razlikami v socialni sestavi prebivalstva. Vendar se za drugo polovico 20. stoletja izkaže, da imajo v upravnih enotah z visoko rodnostjo vse skupine prebivalstva višjo rodnost, kot jo imajo enake skupine v upravnih enotah z nizko rodnostjo. To pomeni, da raven rodnosti ni odvisna samo od značilnosti posameznika, temveč tudi od okolja, v katerem živi.

V generacijah, ki so že zaključile rodnino dobo, je bil zakonski stan ob koncu rodne dobe pomembnejši dejavnik od kraja prebivališča, za mlajše generacije pa odgovor še ni mogoč. Podobno velja za poklic, in to zaradi razmeroma visoke rodnosti kmetic. Pri nekmeticah je kraj prebivališča pomembnejši dejavnik kot poklic. To velja tudi za druge, v tokratno raziskavo vključene značilnosti žensk (izobrazba, aktivnost, materni jezik, vrsta stavbe, veroizpoved).

Različni kraji prebivališča, opredeljeni z upravno enoto, se med seboj razlikujejo predvsem po stopnji urbaniziraniosti. Mesta so generator nizke rodnosti. Zato bi pričakovali, da je podeželje generator visoke rodnosti. Vendar se realnost s tem sklepanjem le deloma sklada. Področja najvišje rodnosti sestavljajo upravne enote brez večjih mest, se pa nahajajo v okolici največjega mesta. Rodnost (končno potomstvo) visoko izobraženih žensk v teh upravnih enotah je enaka rodnosti žensk z nepopolno osnovno izobrazbo v upravnih enotah z večjimi mesti, rodnost žensk z zahtevnimi poklici je višja kot rodnost katere koli skupine, razen kmetic, v upravnih enotah z večjimi mesti, rodnost nevernic je višja od rodnosti katoličank itd.

V drugih upravnih enotah, v katerih prav tako ni večjih mest, rodnost ni tako visoka kot v širši okolici Ljubljane (npr. Ormož, Ljutomer, Gornja Radgona itd.). Samo odsotnost mest očitno ni dovolj močan razlog za višjo rodnost. Zdi se, da je za nadpovprečno raven rodnosti najustreznejša kombinacija življenja na deželi in razmeroma varne zaposlitve v bližnjem mestu.

RODNOST IN MEJE

Hajnalova hipoteza o rodnostni meji med zahodno in vzhodno Evropo, ki naj bi med 16. in 20. stoletjem potekala od Trsta do St. Peterburga, implicira njen potek prek slovenskega ozemlja. Če Hajnalovo ločnico razumemo kot ožji ali širši pas, v katerem je zahodnoevropski tip poročnosti prehajal v vzhodnoevropskega, potem doslej zbrani podatki to hipotezo potrjujejo: na Koroškem in Štajerskem ter na goratem delu Gorenjske je bila poročnost nižja, starost mladoporočencev pa višja kot na Primorskem, Notranjskem, Dolenjskem ali v Prekmurju. V Sloveniji je ostrino prehoda blažil visok delež nezakonskih rojstev na Koroškem in Štajerskem.

V 18. in 19. stoletju je bilo zdajšnje ozemlje Slovenije vključeno v štiri avstrijske dežele in dve ogrski županiji. Vse te enote so, razen Kranjske, segale preko meja sedanje Slovenije. Raven letnih kazalnikov rodnosti je bila po deželah in županijah različna, a o kaki izraziti rodnostni meji, vezani na deželne ali županijske meje, tudi zaradi razmeroma skopih podatkov, ne moremo sklepati. Šele za drugo polovico 19. stoletja lahko potrdimo, da je bila meja med Avstrijo in Ogrsko, ki je ločevala slovensko Štajersko od Prekmurja, tudi demografska meja: v Prekmurju sta bili rodnost in poročnost bistveno višji kot na Štajerskem, delež nezakonskih rojstev pa je bil tam znatno nižji.

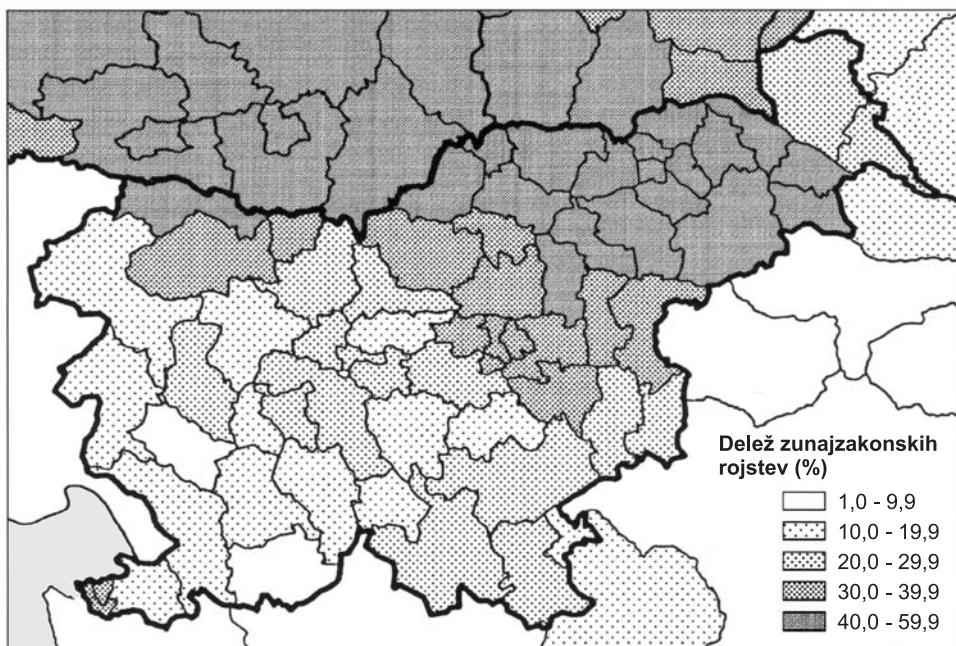
Tudi slovensko-hrvaška meja se v svojem severovzhodnem delu (med Štajersko in Hrvaško) izkaže kot demografska meja. Primerjava končnih potomstev za manjše ozemeljske enote v Sloveniji in sosednjih državah (slovenske generacije 1873–1877 in mlajše, hrvaške generacije 1873–1897, italijanske generacije 1920 in mlajše ter avstrijske generacije 1911–1915 in mlajše) namreč pokaže, da je slovenska področja z nizko rodnostjo generacij

1873–1877 proti jugovzhodu omejevala meja med Avstrijo in Madžarsko, medtem ko so se področja z zmerno in visoko rodnostjo na jugu in jugozahodu (Istra, Kvarner) nadaljevala tudi preko te meje.

Ženske, rojene po letu 1920, ki so živele v Sloveniji, Avstriji ali Italiji (Furlanija - Julijnska Krajina), so večinoma rojevale po drugi svetovni vojni, ko je bil politični in gospodarski sistem v Sloveniji bistveno drugačen kot v Italiji in Avstriji. Ta razlika bi lahko vplivala na razlike v ravneh rodnosti, vendar empirični podatki kažejo, da ni bilo tako. Meja med Slovenijo in Italijo je bila z vidika rodnosti neopazna; zniževanje rodnosti je potekalo z enakim ritmom na obeh straneh meje. Tudi končna potomstva na obeh straneh slovensko-avstrijske meje so si bila zelo podobna (na vzhodnem delu meje bolj, na zahodnem manj). Zdi se, kot da so bili tradicija in kulturni dejavniki pomembnejši od družbeno-ekonomskih.

Bolj kot po ravni splošne rodnosti so se slovenske pokrajine v preteklosti razlikovale po deležu otrok, rojenih zunaj zakonske zveze. Te razlike so se ohranile do danes. Področje z visokim deležem zunajzakonskih rojstev se v Sloveniji razteza med vzhodnim delom slovensko-avstrijske meje in vzhodnim delom slovensko-hrvaške meje. Meja z Avstrijo je neopazna, meja s Hrvaško pa zelo ostra. Kljub sedemdesetim letom življenja v skupni državi Jugoslaviji vpliv nekdanje meje med Avstrijo in Madžarsko še ni izzvenel. Ohranja se v kulturnih normah, ki vplivajo na nekatere značilnosti rodnega vedenja. To je navsezadnje tudi razumljivo, saj se je večji del slovensko-hrvaške meje (razen v Istri in Kvarnerju) izoblikoval že do konca 15. stoletja. "To je bila politična meja med nemško in ogrsko državo. Ta meja je določila sorodnemu slovanskemu prebivalstvu na obeh svojih straneh različen razvoj v družbenem, političnem in kulturnem pogledu. Zahodni del Južnih Slovanov je razdelila na dva naroda: slovenskega in hrvatskega. Skoraj v vsem svojem razvoju se je poznejša narodnostna meja med Slovenci in Hrvati naslonila prav na to državno mejo, kakor se je izoblikovala do konca 15. stoletja." (Grafenauer, 1956: 141).

Slika 102: Zunajzakonska rojstva v Sloveniji, Avstriji, na Madžarskem in Hrvaškem, 1996

Viri: SURS; Demographishes, 1997; Volkszählung, 1989; Demográfiai, 1998; Statistički, 1996.

RODNOSTNA POLITIKA

V Sloveniji že nekaj časa iščemo načine, kako bi ljudi vzpodbudili, da bi se odločali za večje število potomcev. Tem iskanjem v pomoč povzemam besede P. McDonalda, ki zelo nizko rodnost v modernih družbah pojasnjuje s pomočjo štirih teorij: teorije racionalne izbire, teorije izogibanja tveganju, teorije postmodernih vrednot in teorije enakopravnosti spolov (McDonald, 2002: 428–436).

Teorija racionalne izbire predpostavlja, da ljudje pred odločitvijo za otroka skrbno pretehtajo koristi in stroške. Koristi so psihološke narave in se lahko od osebe do osebe zelo razlikujejo. Stroške je mogoče, razen psiholoških, izraziti v denarju. Če ekonomski stroški otrok naraščajo, je lahko individualni psihološki prag prekoračen in pa se ne odloči za otroka. Psihološke koristi otroka se z vrstnim redom otroka zelo verjetno manjšajo; največje so pri prvem otroku. Poleg tega se zmanjšujejo še s starostjo matere. Če so vse druge okoliščine enake, je verjetneje, da se bo za dodatnega otroka odločila ženska, ki je stara 29 let, kot pa ženska, ki je stara 39 let. Iz tega sledi, da je za povečanje rodnosti treba povečati psihološke prednosti (ugodnosti) ali pa zmanjšati ekonomski stroški.

Teorija izogibanja tveganju dopoljuje teorijo racionalne izbire. Izhaja iz ideje, da so stroški in koristi prihodnji stroški in koristi, zato jih ni mogoče natančno določiti. Zato je odločitev za otroka, ki pomeni spremembo v življenju, odvisna od tega, kako ljudje vidijo svojo prihodnost. Če so glede svoje ekonomski, socialne, osebne ali čustvene prihodnosti negotovi, se tveganju, ki ga prinese sprememba, izognejo.

Nekateri avtorji poudarjajo vpliv povečevanja ekonomski negotovosti. Ista zaposlitev ne traja več vse življenje, trž dela lahko zahteva preseljevanje, cena denarja se lahko v kratkem času zelo spremeni, cene stanovanj prav tako. Zato ljudje raje investirajo v ekonomsko varnost (izobraževanje, stalna prisotnost na trgu dela, podaljševanje dela, ustvarjanje prihrankov), kot pa da sprejmejo negotovost, ki spremišča rojstvo otroka (začasno zmanjšanje dohodkov, nevarnost brezposelnosti, večja poraba). Izogibanje tveganju lahko prenesemo tudi na socialno, osebno in čustveno področje. Otrok lahko vznemiri odnose med partnerjema, otroci lahko privzamejo navade, ki vznemirjajo starše, otroci imajo lahko v življenju smolo, eden od staršev lahko ostane sam z otrokom, zanimanje družbe za otroke se lahko zmanjša, lahko se znižajo otroški dodatki. Posameznik ali par lahko vse te nevarnosti zmanjša tako, da omeji število otrok.

Teorija postmodernih vrednot je povezana s teorijo drugega demografskega prehoda. Ta razloži, da je razvoj družbenih in demografskih vedenj povezan s povečevanjem vrednot osebnega uspeha, z zadovoljevanjem osebnih aspiracij, liberalizmom in z osvoboditvijo od tradicionalnih superstruktur, posebno vere. Te vrednote so povezane s povečano razveznostjo, z življenjem v zunajzakonskih skupnostih in zunajzakonskimi rojstvi. Tako vedenje je veliko bolj razširjeno v zelo liberalnih družbah (npr. evropski sever) kot pa v bolj družinsko tradicionalnih družbah (npr. evropski jug). Kljub temu je rodnost v bolj liberalnih družbah višja kot v bolj tradicionalnih. Razloge za to razloži teorija enakopravnosti spolov.

Osrednja misel teorije enakopravnosti spolov je razlikovanje med dvema sestavinama enakopravnosti; enakopravnost v družini (v institucijah, namenjenih družini) in enakopravnost zunaj družine (v institucijah, namenjenih posameznikom). Po avtorjevem mnenju se rodnost z visoke ravni zniža na zmerno, ko se poveča enakopravnost spolov v družini. To se zgodi takrat, ko ženske dobijo možnost nadzorovanja (obvladovanja) rodnosti. Rodnost se zniža na zmerno raven, kar omogoči hitro naraščanje enakopravnosti spolov v institucijah, usmerjenih na posameznika. Kombinacija velike enakopravnosti spolov v institucijah, namenjenih posameznikom (izobraževanje, zaposlitev), in ohranjanje manjše enakopravnosti v institucijah, namenjenih družinam, vpliva na nadaljnje zniževanje rodnosti. Tam, kjer je rodnost zelo nizka, se bo pričela povečevati šele, ko se bo povečala enakopravnost spolov v institucijah, namenjenih družinam, ko model družine z možem kot edinim hraniteljem ne bo več referenčni model institucij, namenjenih družinam. Zato bo prehod z zelo nizke na manj nizko rodnost težji v bolj tradicionalnih kot v bolj liberalnih družbah. Slednje zelo nizke rodnosti morda sploh ne bodo imele.

Iz povedanega sledi, da bi bilo potrebno iskati mehanizme, ki bi vzpodbujali zgodnejše rojevanje otrok, ki bi blažili ekonomski negotovost in povečevali enakopravnost med spoloma. Predvsem pa bi se morali o tem čim več pogovarjati.

Pri snovanju rodnostne politike pa ne bi smeli pozabiti na vlogo ukrepov drugih področij demografske politike, saj lahko posredno vplivajo tudi na rodno vedenja mladih. Kot primer navajamo podaljševanje delovne dobe, ki bo pripomoglo k uravnoteževanju razmerja med ekonomsko aktivnim in ekonomsko neaktivnim prebivalstvom. Ta ukrep lahko postane eden od dejavnikov nadaljnjega poviševanja povprečne starosti žensk in moških ob rojstvu njihovih otrok. Mladi bodo z rojstvom otrok čakali do upokojitve vsaj enega od staršev, da bi si tako zagotovili njihovo pomoč.

RODNOST IN DEMOGRAFSKA STATISTIKA

Za odločitev o uvedbi rodnostne politike, za pripravo ukrepov in za spremljanje njenega izvajanja potrebuje država ustrezne podatke. Ti podatki morajo odražati spremembe v intenzivnosti in koledarju rojstev za različne prebivalstvene skupine. Z zdajšnjim načinom zbiranja podatkov je mogoče sprotno, to pomeni letno, spremljati podatke o intenzivnosti in koledarju rojstev za vse prebivalstvo, ne pa tudi za njegove podskupine (izobrazbene, poklicne itd.). Podatke o rodnosti posameznih skupin prebivalstva so doslej zagotavljali le popisi prebivalstva in posebne ankete. Popisi so se izvajali vsakih 10 let, ankete pa občasno. Za sprotro spremeljanje učinkov rodnostne politike je to premalo.

Podatki, potrebeni za sprotro izračunavanje različnih kazalnikov rodnosti v Sloveniji, izvirajo iz letnih podatkov o novorojenih otrocih in njihovih starših (vitalna statistika) in iz podatkov o starosti in spolni sestavi prebivalstva (Centralni register prebivalstva in podatkovna baza o tujcih pri MNZ). Za izračun letnih kazalnikov rodnosti za posamezne prebivalstvene skupine (prečna analiza) manjkajo podatki o različnih značilnostih prebivalstva (izobrazba, poklic, dohodek, družinski status itd.). V prihodnosti bo tovrstne podatke zagotavljala podatkovna baza socialnih statistik, ki jo vzpostavlja Statistični urad RS.

Poleg prečne pa je za spremeljanje rodnostnega vedenja prebivalstva nadvse pomembna tudi vzdolžna analiza. Za celotno prebivalstvo jo omogočajo podatki vitalne statistike, za posamezne prebivalstvene skupine pa so jih doslej v določeni meri omogočali popisi prebivalstva in deloma občasne ankete. Leta 2011 bo Slovenija verjetno ponovno izvedla popis prebivalstva. Če to ne bo več klasični popis - ta temelji na anketiranju posameznikov - temveč popis, zasnovan na podatkovni bazi socialnih statistik, potem podatkov, ki bi povezovali različne značilnosti žensk in njihovo dotedanjo rodnost, ne bo več. Predvideni ustroj podatkovne baze socialnih statistik naj bi zagotavljal vsakoletna presečna stanja prebivalstvenih skupin, opredeljenih z različnimi spremenljivkami (Smrekar, 2004: 1-5). Števila živorojenih otrok ni med njimi.

Zato bi bilo smiselno vzpostaviti posebno podatkovno bazo z izhodiščem v popisu 2002 (samostojno ali v okviru podatkovne baze socialnih statistik), s katero bi lahko sprotro spremljali življenjske poti žensk in moških ter njihovih otrok. Taka baza bi omogočila kakovostne analize tako za generacije (vzdolžna) kot za koledarska leta (prečna); doslejšnje popisne podatke bi nadgradila s koledarjem in s sprotim opazovanjem, doslejšnje podatke vitalne statistike pa s presečnimi stanji različnih skupin prebivalstva. Zasnovana bi morala biti tako, da bi bilo mogoče sčasoma vanjo vključiti tudi podatke, ki jih zdaj še nimamo, npr. o starih starših.

Podatkovna baza, namenjena analizam rodnosti in spremeljanju učinkov rodnostne politike, pa kljub številnim prednostim le ne bi mogla popolnoma nadomestiti dozdajšnjih popisov prebivalstva, saj je podatke o narodnosti, jeziku/jezikih in veroizpovedi mogoče zagotoviti le s popisi oziroma z osebnim opredeljevanjem. Poleg tega je rodnost vedno bolj odvisna od dejavnikov, ki jih je težko izraziti v količinski obliki, zato bi bilo potrebno informacije, ki bi jih zagotavljala podatkovna baza, dopolnjevati z rednimi globinskimi anketnimi raziskovanji. Ta so v Sloveniji redka in nesistematična. Od zadnje rodnostne ankete je minilo že 11 let.

Dozdajšnje zbiranje in objavljanje podatkov o rojstvih je bilo skoraj dosledno vezano na ženske. Ker pa je vloga moških pri odločanju o rojstvih otrok in pri skrbi zanje vedno pomembnejša, bi bilo treba več pozornosti posvečati tudi zagotavljanju kakovostnih podatkov o očetih.

Tabela 97: Izbrani podatki in kazalniki, Slovenija, 1857–2005¹⁾

Leto	Živorjeni	Umrli	Naravni prirast	Poroke	Nataliteta (%)	Mortaliteta (%)	Stopnja naravnega prirasta (%)	Umrljivost dojenčkov (%)	Delež zunaj-zakonskih rojstev (%)
1857	36688	28780	7908	7133	33,3	26,1	7,2	206,6	16,2
1858	35827	30894	4933	6879	32,4	28,0	4,5	213,4	15,9
1859	37853	31050	6803	6555	34,2	28,1	6,1	223,2	16,5
1860	33502	25013	8489	6832	30,2	22,6	7,7	219,4	16,3
1861	36312	28189	8123	7024	32,7	25,4	7,3	219,6	16,7
1862	35330	27671	7659	7152	31,7	24,9	6,9	212,2	16,2
1863	37007	27358	9649	6976	33,2	24,5	8,7	211,3	17,7
1864	36553	28538	8015	7289	32,7	25,5	7,2	201,4	18,6
1865	36384	30286	6098	7519	32,5	27,0	5,4	228,3	17,6
1866	37275	31853	5422	6224	33,2	28,4	4,8	217,4	18,2
1867	36359	29730	6629	7891	32,3	26,4	5,9	211,3	17,1
1868	38714	29350	9364	8919	34,4	26,1	8,3	175,6	13,7
1869	39506	29652	9854	10279	35,0	26,3	8,7	192,4	12,8
1870	40026	31786	8240	10012	35,3	28,0	7,3	213,6	15,9
1871	38845	29588	9257	9545	34,1	26,0	8,1	206,3	10,6
1872	37985	30682	7303	9208	33,2	26,8	6,4	211,9	10,5
1873	40174	34634	5540	9199	35,0	30,2	4,8	227,3	9,9
1874	39169	37942	1227	8959	34,0	32,9	1,1	249,1	9,9
1875	40191	32547	7644	9094	34,7	28,1	6,6	201,8	9,8
1876	41490	28448	13042	8799	35,7	24,5	11,2	187,5	9,6
1877	39400	31576	7824	7540	33,7	27,0	6,7	208,1	10,1
1878	38802	34618	4184	7403	33,1	29,5	3,6	210,9	9,7
1879	39897	34189	5708	8116	33,9	29,0	4,8	205,3	9,7
1880	41421	31779	9642	8103	35,0	26,9	8,2	195,8	9,9
1881	40627	31925	8702	8557	34,2	26,9	7,3	188,3	10,2
1882	41418	33880	7538	8650	34,7	28,4	6,3	192,4	9,9
1883	41876	32060	9816	8317	34,9	26,8	8,2	183,7	9,9
1884	42934	31539	11395	8851	35,7	26,2	9,5	172,2	10,3
1885	42679	31955	10724	8745	35,3	26,4	8,9	190,6	9,9
1886	43720	32319	11401	8968	36,0	26,6	9,4	184,2	9,9
1887	43515	31952	11563	8410	35,7	26,2	9,5	188,1	9,8
1888	43194	33203	9991	8594	35,3	27,1	8,2	187,1	9,6
1889	43813	33754	10059	8597	35,6	27,5	8,2	195,8	9,7
1890	40474	33186	7288	7991	32,8	26,9	5,9	210,8	9,4
1891	43686	31538	12148	8143	35,3	25,5	9,8	190,1	9,3
1892	42397	36376	6021	8685	34,2	29,3	4,9	215,5	9,4
1893	42966	33192	9774	8853	34,5	26,7	7,9	194,8	8,7
1894	43031	33682	9349	8648	34,5	27,0	7,5	193,4	8,8
1895	44602	33026	11576	9165	35,6	26,4	9,3	190,2	8,6
1896	44053	35407	8646	8641	35,1	28,2	6,9	194,1	8,4
1897	44572	32433	12139	8736	35,4	25,8	9,6	196,3	8,2
1898	43102	30100	13002	8273	34,2	23,9	10,3	182,4	7,9
1899	43671	30996	12675	8786	34,5	24,5	10,0	178,7	7,8
1900	43779	30536	13243	8672	34,5	24,1	10,4	186,3	7,8
1901	44069	30641	13428	8849	34,6	24,1	10,5	172,5	7,8

Tabela 97: Izbrani podatki in kazalniki, Slovenija, 1857–2005¹⁾ (nadaljevanje)

Leto	Živorojeni	Umrli	Naravni prirast	Poroke	Nataliteta (%)	Mortaliteta (%)	Stopnja naravnega prirasta (%)	Umrlijivost dojenčkov (%)	Delež zunaj-zakonskih rojstev (%)
1902	44969	30953	14016	8351	35,2	24,2	11,0	185,8	7,8
1903	43549	29668	13881	8441	33,9	23,1	10,8	180,2	7,5
1904	44240	29252	14988	8530	34,3	22,7	11,6	175,8	7,6
1905	43400	33148	10252	8849	33,5	25,6	7,9	203,1	7,5
1906	43968	29214	14754	8635	33,8	22,5	11,4	176,6	7,9
1907	42771	29950	12821	8350	32,8	22,9	9,8	186,9	7,6
1908	43559	30930	12629	8650	33,2	23,6	9,6	180,5	7,6
1909	44845	31851	12994	8598	34,1	24,2	9,9	191,9	7,5
1910	44317	28702	15615	8443	33,5	21,7	11,8	169,6	8,1
1911	42070	31140	10930	8302	31,7	23,5	8,2	196,2	7,6
1912	41058	28314	12744	8038	30,8	21,3	9,6	164,3	7,7
1913	41699	27572	14127	7665	31,2	20,6	10,6	169,8	8,0
1914	(30,0)	(21,0)	(0,0)
1915		(24,0)	(24,0)	(0,0)
1916	(18,0)	(24,0)	(-6,0)
1917	(18,0)	(25,0)	(-8,0)
1918	(18,0)	(27,0)	(-9,0)
1919	22,7	(18,4)	4,3
1920	35246	26678	8568	...	27,2	20,6	6,6
1921	39681	27711	11970	...	30,4	21,2	9,2
1922	39346	25088	14258	...	30,0	19,1	10,9
1923	40710	25003	15707	...	30,9	19,1	11,8
1924	40215	23297	16918	...	30,3	17,5	12,8
1925	39476	23405	16071	...	29,5	17,5	12,0
1926	38267	23307	14960	...	28,4	17,3	11,1
1927	37794	23324	14470	...	27,9	17,2	10,7
1928	37359	22355	15004	...	27,4	16,4	11,0
1929	35201	23189	12012	...	25,7	16,9	8,8
1930	38346	20846	17500	(10734)	27,8	15,1	12,7	...	(10,1)
1931	36851	22925	13926	(10319)	26,5	16,5	10,0	...	(10,7)
1932	36832	23849	12983	(9383)	26,4	17,1	9,3	...	(10,7)
1933	34587	22035	12552	(9352)	24,6	15,7	8,9	124,3	(10,1)
1934	33373	19585	13788	(9128)	23,5	13,8	9,7	118,4	(10,4)
1935	32433	20590	11843	(9823)	22,7	14,4	8,3	121,3	(10,8)
1936	32630	20479	12151	(10500)	22,7	14,2	8,5	111,4	(9,7)
1937	31520	21221	10299	(11556)	21,9	14,8	7,1	114,2	(9,3)
1938	31199	20392	10807	(11588)	21,6	14,1	7,5	115,7	(8,7)
1939	31251	19910	11341	(10997)	21,6	13,8	7,8	109,9	(8,6)
1940	31536	21001	10535	...	21,7	14,5	7,2	124,4	...
1941	32456	(19812)	(12644)	...	22,3	13,6	8,7
1942	30681	22061	8620	...	21,2	15,2	6,0
1943	31434	25149	6285	...	21,8	17,4	4,4
1944	27379	26609	770	...	19,1	18,6	0,5
1945	20239	28572	-8333	...	14,3	20,2	-5,9
1946	28599	18145	10454	...	20,2	12,8	7,4	94,6	...

Tabela 97: Izbrani podatki in kazalniki, Slovenija, 1857–2005¹⁾ (nadaljevanje)

Leto	Živorjeni	Umrli	Naravni prirast	Poroke	Nataliteta (%)	Mortaliteta (%)	Stopnja naravnega prirasta (%)	Umrljivost dojenčkov (%)	Delež zunaj-zakonskih rojstev (%)
1947	31312	18708	12604	15704	21,9	13,1	8,8	97,3	
1948	31538	17884	13654	14183	21,9	12,4	9,5	96,9	12,76
1949	33284	18838	14446	14871	22,9	13,0	9,9	85,2	11,13
1950	35992	17335	18657	14469	24,5	11,8	12,7	81,3	12,04
1951	34819	18497	16322	13013	23,5	12,5	11,0	87,1	11,41
1952	34165	15617	18548	12556	22,9	10,4	12,5	67,7	11,06
1953	33754	14948	18806	13386	22,4	9,9	12,5	59,3	11,46
1954	31828	14897	16931	14126	20,9	9,8	11,1	57,2	10,9
1955	32096	15109	16987	14105	20,9	9,8	11,1	56,7	10,7
1956	31466	16351	15115	13740	20,4	10,6	9,8	50,6	10,8
1957	30086	14545	15541	13124	19,3	9,3	10,0	42,4	10,8
1958	28284	14082	14202	12998	18,0	9,0	9,0	39,6	10,7
1959	28429	15357	13072	13618	18,0	9,7	8,3	36,4	10,7
1960	27825	15145	12680	14013	17,6	9,6	8,0	35,1	9,1
1961	28955	14013	14942	14442	18,1	8,8	9,3	29,4	10
1962	29035	15866	13169	14535	18,1	9,9	8,2	30,0	10,1
1963	29174	15102	14072	14277	18,1	9,4	8,7	29,6	9,8
1964	29184	16729	12455	14622	17,9	10,3	7,6	28,1	9,2
1965	30587	15987	14600	15121	18,5	9,7	8,8	29,6	9,2
1966	30941	15248	15693	14348	18,5	9,1	9,4	26,0	8,7
1967	29824	16353	13471	13984	17,6	9,7	7,9	26,7	8,7
1968	28580	17446	11134	14010	16,8	10,2	6,6	27,1	8,8
1969	27883	18564	9319	14113	16,3	10,8	5,5	25,4	8,4
1970	27432	17353	10079	14281	15,9	10,1	5,8	24,5	8,5
1971	28278	17425	10853	14186	16,3	10,0	6,3	25,5	8,7
1972	28713	18153	10560	15792	16,4	10,4	6,0	21,0	9,7
1973	29548	17614	11934	15681	16,7	9,9	6,8	21,2	9,8
1974	28625	17206	11419	15408	16,0	9,6	6,4	19,0	9,9
1975	29786	18180	11606	15379	16,5	10,1	6,4	17,3	9,9
1976	30339	18157	12182	15048	16,8	10,0	6,8	19,4	10,5
1977	29904	17633	12271	15026	16,2	9,6	6,6	17,6	10,6
1978	30354	18357	11997	15695	16,3	9,9	6,4	16,6	11
1979	30604	18148	12456	14230	16,2	9,6	6,6	15,4	11,8
1980	29902	18820	11082	12377	15,7	9,9	5,8	15,3	12,1
1981	29220	18733	10487	12153	15,2	9,8	5,4	13,1	14,1
1982	28894	19647	9247	11689	15,0	10,2	4,8	14,0	15,2
1983	27200	20703	6497	11878	14,1	10,7	3,4	13,9	16,9
1984	26274	20214	6060	11386	13,5	10,4	3,1	13,9	18,2
1985	25933	19854	6079	10579	13,1	10,0	3,1	13,0	19,1
1986	25570	19499	6071	10621	12,9	9,8	3,1	11,9	19,7
1987	25592	19837	5755	10307	12,9	10,0	2,9	11,1	21,8
1988	25209	19126	6083	9217	12,6	9,6	3,0	10,0	22,6
1989	23447	18669	4778	9776	11,7	9,3	2,4	8,1	23,2
1990	22368	18555	3813	8517	11,2	9,3	1,9	8,4	24,5
1991	21583	19324	2259	8173	10,8	9,7	1,1	8,2	26,4

Tabela 97: Izbrani podatki in kazalniki, Slovenija, 1857–2005¹⁾

Leto	Živorojeni	Umrli	Naravni prirast	Poroke	Nataliteta (%)	Mortaliteta (%)	Stopnja naravnega prirasta (%)	Umrljivost dojenčkov (%)	Delež zunajzakonskih rojstev (%)
1992	19982	19333	649	9119	10,0	9,7	0,3	8,9	27,7
1993	19793	20012	-219	9022	9,9	10,0	-0,1	6,8	28,0
1994	19463	19359	104	8314	9,8	9,7	0,1	6,5	28,8
1995	18980	18968	12	8245	9,5	9,5	0,0	5,5	29,8
1996	18788	18620	168	7555	9,5	9,4	0,1	4,7	31,8
1997	18165	18928	-763	7500	9,1	9,5	-0,4	5,2	32,7
1998	17856	19039	-1183	7528	9,0	9,6	-0,6	5,2	33,6
1999	17533	18885	-1352	7716	8,8	9,5	-0,7	4,5	35,4
2000	18180	18588	-408	7201	9,1	9,3	-0,2	4,9	37,1
2001	17477	18508	-1031	6935	8,8	9,3	-0,5	4,2	39,4
2002	17501	18701	-1200	7064	8,8	9,4	-0,6	3,8	40,2
2003	17321	19451	-2130	6756	8,7	9,7	-1,0	4,0	42,5
2004	17961	18523	-562	6558	9,0	9,3	-0,3	3,7	44,8
2005	18157	18825	-668	5769	9,1	9,4	-0,3	4,1	47,0
2006									
2007									
2008									
2009									
2010									

1) Podatki o številu umrlih dojenčkov na 1000 živorojenih se za obdobje 1930–1939 nanašajo na Dravsko banovino.

Število porok od 1930–1939 je ocenjeno na osnovi podatka, da je število prebivalstva na ozemlju, ki je po prvi svetovni vojni pripadlo Italiji, predstavljalo 22 % ozemlja Dravske banovine (Širer, 1963).

Delež zunajzakonskih rojstev je ocenjen na osnovi podatkov o živorojenih za Dravsko banovino, ocene Ž. Širerja o številu rojenih v Sloveniji in s predpostavko, da je bil delež nezakonskih otrok na delu ozemlja, ki je pripadel Italiji, tak kot na Primorskem pred prvo svetovno vojno (3,5 %).

Nataliteto in mortaliteto je za obdobje 1914–1918 ocenil D. Vogelnik (Vogelnik, 1965).

Za leto 1919 se vrednosti nanašajo na Dravsko banovino.

Viri: Obdobje 1857–1913: lastni izračuni in ocene na osnovi podatkov Ž. Širerja (Širer, 1963; Širer, 1963a).

Obdobje 1920–2004: Statistični, 2003; Prebivalstvo, 2005; Statistički, 1933–1941; Demografska, 1960–1991; Statistični, 1953; SURS.

Tabela 98: Starostno-specifične stopnje splošne rodnosti, Slovenija, 1950–2005

Leto	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26
1950	1,3	4,9	15,0	32,6	64,9	97,5	117,9	137,4	145,4	165,7	166,9	170,2
1951
1952
1953	0,9	4,8	14,5	38,7	63,9	92,8	117,8	139,2	154,5	160,6	164,9	162,1
1954	0,6	5,0	13,6	35,2	61,0	92,2	121,8	137,9	150,1	150,7	151,0	155,3
1955	0,4	4,0	14,1	38,7	63,8	100,6	121,6	147,2	155,2	160,8	151,4	151,7
1956	1,6	4,4	15,5	34,2	72,2	100,8	129,6	144,7	151,4	161,6	157,7	145,9
1957	1,5	4,4	15,0	36,3	66,4	103,1	127,0	145,6	148,2	154,5	157,3	146,4
1958	0,8	4,8	16,4	37,5	62,9	95,5	124,9	139,1	147,9	143,4	144,9	138,3
1959	1,6	6,0	17,0	36,7	71,9	102,9	127,5	147,4	145,2	153,3	147,0	133,8
1960	0,9	5,1	15,8	38,8	66,4	96,6	118,8	152,2	146,2	154,2	151,6	140,6
1961	1,1	5,3	22,2	46,8	78,3	111,2	137,6	153,1	160,9	152,5	150,6	141,0
1962	1,3	7,1	21,7	56,1	90,6	124,2	145,8	157,4	161,2	160,2	152,0	137,9
1963	1,4	6,4	18,2	50,7	99,9	134,3	150,1	156,4	164,3	159,7	144,8	143,7
1964	1,3	6,1	24,4	48,0	97,0	141,1	157,6	166,3	163,4	165,3	150,8	142,0
1965	1,5	7,5	25,7	62,2	101,5	139,9	178,8	183,9	179,2	172,3	160,4	156,0
1966	1,6	9,3	27,8	69,0	109,1	142,3	161,0	187,3	169,0	173,5	165,6	157,5
1967	0,3	2,7	20,0	79,0	110,3	155,0	158,9	174,8	178,1	154,1	151,2	144,2
1968	2,1	10,0	29,6	64,5	111,5	144,4	169,6	151,5	160,9	158,7	139,5	138,3
1969	1,8	9,2	25,3	64,8	109,7	150,4	155,5	162,3	147,9	141,6	139,8	125,1
1970	2,1	9,0	30,6	60,7	105,9	142,9	158,4	157,8	161,7	138,3	130,4	126,7
1971	2,0	12,0	32,5	68,4	112,0	150,7	169,0	166,5	156,5	159,4	130,6	131,9
1972	4,5	11,8	34,9	76,7	123,0	151,7	165,2	166,9	156,1	151,7	146,6	119,2
1973	3,9	12,5	38,5	88,3	129,7	158,7	164,3	164,6	164,4	150,3	141,4	132,9
1974	2,9	12,1	42,0	85,2	134,4	154,8	163,7	156,2	158,4	143,2	134,2	124,9
1975	2,4	13,0	40,0	94,9	138,4	169,7	173,4	173,0	159,8	154,0	139,1	124,2
1976	2,7	15,9	46,7	90,5	142,6	173,0	182,0	176,2	167,3	152,2	143,0	128,9
1977	2,9	15,4	43,8	89,4	140,6	172,5	180,5	177,9	170,2	164,3	140,5	127,8
1978	2,5	13,0	38,1	89,0	143,3	181,8	189,2	186,6	180,3	161,2	151,3	125,1
1979	3,1	12,8	42,4	87,1	150,6	186,7	196,5	191,0	177,7	172,5	145,0	137,0
1980	2,3	11,4	38,7	89,1	143,8	172,4	191,6	178,7	176,7	165,6	150,1	130,6
1981	2,3	9,1	35,3	75,3	130,3	156,5	168,8	163,1	158,2	150,1	134,1	125,4
1982	2,0	9,5	30,2	70,4	120,8	155,1	165,2	165,6	163,8	153,2	135,8	122,3
1983	1,2	10,5	29,5	68,4	117,4	147,7	159,3	155,5	158,7	141,8	127,1	113,7
1984	1,9	9,6	26,9	64,5	110,0	145,1	154,5	155,6	147,5	133,0	128,4	113,2
1985	1,7	6,9	25,5	60,7	103,1	138,3	150,2	150,9	145,7	135,6	126,8	116,3
1986	1,5	5,4	23,0	57,1	95,3	130,5	143,9	152,0	145,2	143,0	123,0	112,6
1987	1,9	6,3	23,5	51,1	90,8	129,1	144,8	149,8	143,3	141,6	129,5	114,2
1988	1,1	5,9	18,6	48,6	87,8	121,6	140,3	140,4	143,4	136,9	132,5	118,3
1989	1,1	5,9	15,3	41,9	75,1	107,7	125,5	140,6	137,8	128,2	122,5	110,4
1990	1,1	5,4	14,4	34,3	69,5	96,5	116,1	124,1	127,4	127,9	120,9	108,6
1991	1,3	4,2	11,0	30,7	58,7	88,8	105,3	115,8	123,6	124,6	117,7	108,7
1992	1,0	3,6	10,4	29,4	53,5	75,9	96,4	106,2	118,9	118,0	111,7	105,6
1993	0,6	1,9	10,0	23,0	46,8	69,8	83,2	98,5	112,7	115,9	116,6	107,8
1994	0,8	2,9	7,3	21,8	38,8	64,6	78,1	94,9	101,3	110,3	115,2	108,1
1995	1,0	3,0	6,1	17,2	38,2	55,7	68,8	84,2	98,1	103,1	109,1	110,8
1996	0,4	1,9	5,4	15,2	31,9	49,8	66,8	81,7	92,7	99,1	104,9	111,2
1997	0,6	2,3	5,4	11,0	26,3	42,1	59,6	73,9	85,8	94,0	112,2	103,0
1998	0,4	2,1	4,8	9,8	24,1	39,9	53,4	66,3	82,2	86,0	95,6	106,8
1999	0,5	1,9	3,1	10,7	21,5	32,8	48,8	61,9	73,2	87,7	97,6	103,9
2000	0,4	2,2	4,2	10,1	19,2	30,4	44,4	61,0	70,4	85,4	98,1	110,8
2001	0,7	1,7	3,2	8,2	18,4	29,3	41,9	49,2	60,9	75,7	87,2	98,0
2002	0,2	2,1	3,9	7,1	15,7	24,2	35,4	47,7	57,3	66,6	84,2	97,2
2003	0,7	1,9	4,0	8,4	13,4	25,4	32,0	41,8	54,4	65,4	82,1	90,3
2004	0,6	1,6	3,3	7,2	13,2	23,7	29,9	42,1	51,9	66,9	78,5	88,5
2005	0,6	1,5	4,7	7,1	16,0	20,8	29,9	39,3	45,6	63,4	78,2	91,2
2006												
2007												
2008												
2009												
2010												

Tabela 98: Starostno-specifične stopnje splošne rodnosti, Slovenija, 1950–2005 (nadaljevanje)

Leto	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37 ¹⁾	38
1950	171,4	171,9	159,1	169,8	158,1	128,6	130,4	100,7			90,0	
1951
1952
1953	160,4	153,9	153,6	139,9	135,4	120,9	122,4	104,5			80,3	
1954	146,4	136,2	132,7	132,1	120,8	117,5	99,6	102,1			70,1	
1955	147,0	140,4	129,5	122,9	116,7	112,2	102,1	94,5			71,8	
1956	142,0	133,3	129,3	119,6	107,1	103,8	92,9	86,2			68,9	
1957	130,9	128,4	116,1	110,9	100,7	94,3	90,2	79,9			61,6	
1958	132,3	118,6	114,6	104,1	81,0	84,6	81,4	72,8			53,7	
1959	132,8	123,5	113,6	102,5	91,6	87,1	73,2	64,5			51,7	
1960	130,3	121,3	114,2	98,5	93,0	78,8	72,0	61,8			46,4	
1961	131,8	120,7	112,9	104,3	91,0	83,0	69,9	63,0			46,9	
1962	130,4	121,6	110,2	98,6	87,7	81,1	68,0	60,1			43,1	
1963	134,4	120,6	102,9	95,8	89,1	84,4	72,1	60,4			39,6	
1964	129,4	120,1	106,3	98,5	86,3	78,4	70,8	59,8			46,7	
1965	140,9	126,4	118,2	104,5	92,1	78,5	73,2	63,9			42,1	
1966	142,4	122,8	119,8	106,2	101,7	84,7	77,9	63,9			42,4	
1967	133,9	123,5	111,2	106,4	87,8	76,3	73,4	61,9			41,9	
1968	132,0	117,2	106,0	96,4	80,0	74,3	67,3	54,0			37,1	
1969	120,8	112,1	102,8	91,2	79,0	74,7	63,9	58,5			35,8	
1970	106,1	105,9	96,0	87,7	78,8	67,9	60,2	54,3	41,5	36,2	34,6	31,0
1971	116,0	97,7	97,7	84,0	79,9	66,7	57,9	54,5	40,9	39,8	33,5	26,9
1972	109,7	105,4	91,3	88,0	74,6	66,8	55,1	50,1	43,6	34,5	30,0	27,1
1973	111,1	98,9	95,0	80,3	69,5	66,9	60,2	48,8	42,6	38,9	32,8	25,9
1974	110,7	98,6	87,0	77,7	65,8	61,6	53,3	45,0	39,9	32,6	30,2	22,9
1975	117,5	104,0	81,5	74,7	64,7	56,4	50,7	48,2	41,3	30,6	28,0	22,3
1976	115,6	105,6	91,2	75,4	65,8	56,3	47,4	46,3	36,7	34,8	24,3	21,0
1977	116,9	95,9	81,5	77,4	63,4	53,0	50,4	36,8	34,0	28,0	25,6	18,8
1978	118,9	102,3	90,4	72,7	64,5	52,7	46,0	36,7	31,0	26,0	24,4	18,9
1979	113,8	100,9	85,1	76,4	61,0	56,8	41,1	34,5	31,3	27,0	20,6	17,9
1980	110,7	89,1	84,7	70,8	56,3	47,0	43,0	33,4	27,5	24,5	16,4	17,1
1981	106,7	89,9	76,6	71,8	57,8	49,1	38,1	34,9	28,4	22,4	20,0	13,8
1982	106,2	89,3	78,4	65,4	57,4	46,4	38,2	31,8	27,9	21,5	17,5	16,0
1983	99,9	82,3	67,2	63,6	49,7	44,2	36,9	27,8	24,8	22,1	15,4	10,4
1984	93,9	82,1	72,2	56,5	49,6	40,4	34,4	28,7	20,5	17,3	15,1	10,6
1985	92,6	83,1	71,3	55,4	49,6	40,7	32,6	28,1	22,2	20,5	13,9	13,2
1986	94,4	84,8	68,8	58,4	50,4	40,0	34,0	28,5	23,5	20,0	13,5	10,6
1987	103,3	84,9	70,8	59,4	49,3	37,4	33,4	28,5	22,7	17,9	15,5	11,9
1988	106,9	86,2	75,4	57,8	48,8	42,0	31,3	27,1	23,2	17,7	14,0	9,6
1989	101,2	84,6	68,7	54,5	46,9	36,0	33,1	26,7	19,3	17,2	12,7	11,3
1990	91,8	81,9	70,6	54,9	45,5	37,8	30,6	25,5	21,0	15,1	11,9	9,6
1991	96,1	81,0	71,1	54,9	50,6	39,3	30,4	24,5	22,6	15,3	11,8	10,2
1992	90,9	77,6	66,6	58,3	48,5	35,8	29,8	22,7	19,2	15,7	11,3	8,8
1993	94,4	84,2	75,2	63,5	49,4	41,5	32,9	25,8	20,2	16,6	14,0	9,3
1994	100,0	88,5	76,6	67,1	55,3	45,8	37,0	27,1	23,9	16,3	12,8	9,9
1995	98,6	93,4	77,7	65,4	57,8	49,0	37,6	30,7	23,9	18,8	13,6	10,3
1996	106,0	92,4	81,1	69,6	60,1	51,2	40,1	32,6	23,6	18,4	15,9	10,7
1997	101,0	94,3	85,3	70,1	61,6	51,8	43,5	32,4	26,5	19,1	16,8	10,8
1998	104,4	97,3	87,9	77,6	62,2	52,0	43,7	34,6	28,8	20,5	15,4	12,1
1999	102,4	97,0	87,4	77,9	65,4	55,3	44,4	36,3	28,6	22,4	16,5	11,3
2000	107,1	99,3	98,4	89,6	73,5	60,1	43,9	37,3	30,1	25,8	19,2	12,1
2001	102,5	102,1	100,8	92,3	76,3	58,7	49,2	42,1	32,3	23,3	18,2	14,9
2002	102,7	103,2	100,3	88,6	82,6	67,3	56,6	43,0	34,6	26,3	23,0	15,5
2003	93,7	106,7	101,5	98,2	79,4	69,9	58,9	46,3	33,6	26,9	21,2	16,2
2004	101,9	106,1	110,7	98,5	87,2	72,3	68,1	52,1	39,3	28,1	24,6	16,4
2005	101,2	102,9	108,0	96,9	91,9	81,9	67,9	56,0	45,7	33,4	24,5	16,6
2006												
2007												
2008												
2009												
2010												

1) Za leto 1950 in za obdobje 1953–1969 se vrednosti nanašajo na starostno skupino 35–39 let.

Tabela 98: Starostno-specifične stopnje splošne rodnosti, Slovenija, 1950–2005 (nadaljevanje)

Leto	39	40	41	42 ²⁾	43	44	45	46	47 ²⁾	48	49
1950				42,0					4,1		
1951
1952
1953				34,5					3,1		
1954				31,0					2,8		
1955				27,5					2,4		
1956				23,7					2,3		
1957				20,4					1,9		
1958				17,9					2,7		
1959				15,8					1,9		
1960				15,7					1,5		
1961				17,0					1,4		
1962				15,7					0,6		
1963				15,9					1,5		
1964				14,2					0,7		
1965				12,7					1,6		
1966				13,6					0,8		
1967				12,6					1,2		
1968				11,5					1,1		
1969				10,3					1,0		
1970	23,4	18,7		10,1					1,0		
1971	23,0	19,2		10,0					0,7		
1972	22,1	16,8		9,2					0,5		
1973	22,6	15,8		9,5					0,6		
1974	20,4	13,6		8,3					0,4		
1975	18,4	13,0		7,9					0,5		
1976	17,8	12,7		7,0					0,6		
1977	16,1	13,2		6,9					0,5		
1978	16,2	11,3		5,9					0,5		
1979	15,2	9,9		5,8					0,5		
1980	14,6	9,7		5,3					0,5		
1981	10,4	9,9		5,6					0,3		
1982	11,8	7,8		4,6					0,3		
1983	10,6	8,2		4,1					0,3		
1984	8,8	7,0		3,9					0,3		
1985	6,6	7,5		3,5					0,3		
1986	7,4	6,7	3,0	3,0	2,0	1,6	0,5	0,2	0,3	0,0	0,0
1987	8,1	6,6	3,5	2,4	1,0	1,6	0,3	0,1	0,0	0,0	0,0
1988	9,0	6,6	3,3	2,7	1,0	1,0	0,2	0,2	0,2	0,0	0,0
1989	7,8	5,3	4,0	2,6	2,1	0,6	0,2	0,2	0,2	0,0	0,0
1990	6,7	5,5	3,1	2,8	1,5	0,8	0,2	0,2	0,2	0,1	0,0
1991	7,4	5,9	4,1	2,5	1,3	0,9	0,3	0,2	0,2	0,1	0,0
1992	5,6	5,1	3,2	2,8	1,4	0,8	0,5	0,0	0,1	0,1	0,0
1993	8,6	4,5	3,2	2,4	1,8	0,8	0,4	0,1	0,0	0,3	0,0
1994	7,2	3,9	2,8	1,7	1,6	0,7	0,1	0,4	0,1	0,1	0,0
1995	7,0	5,9	2,9	1,6	1,4	0,4	0,5	0,4	0,0	0,0	0,0
1996	6,7	6,0	3,1	2,5	1,5	0,6	0,4	0,1	0,0	0,0	0,0
1997	8,0	5,1	3,5	1,8	1,3	0,5	0,3	0,1	0,1	0,0	0,1
1998	9,7	6,0	5,1	2,2	1,3	0,9	0,3	0,1	0,1	0,1	0,0
1999	8,4	6,6	4,3	1,8	1,1	0,9	0,6	0,1	0,0	0,0	0,0
2000	10,3	7,2	3,9	2,5	1,6	0,6	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0
2001	9,1	5,9	4,1	2,5	1,5	0,6	0,3	0,2	0,0	0,0	0,0
2002	9,5	7,7	4,3	2,7	1,5	0,7	0,3	0,1	0,0	0,0	0,1
2003	11,5	8,0	4,4	3,1	1,8	0,3	0,3	0,3	0,1	0,0	0,0
2004	12,0	9,7	5,7	3,2	2,0	0,9	0,7	-	0,1	-	-
2005	13,5	9,2	5,4	3,3	2,5	0,7	0,7	0,4	0,2	0,1	-
2006											
2007											
2008											
2009											
2010											

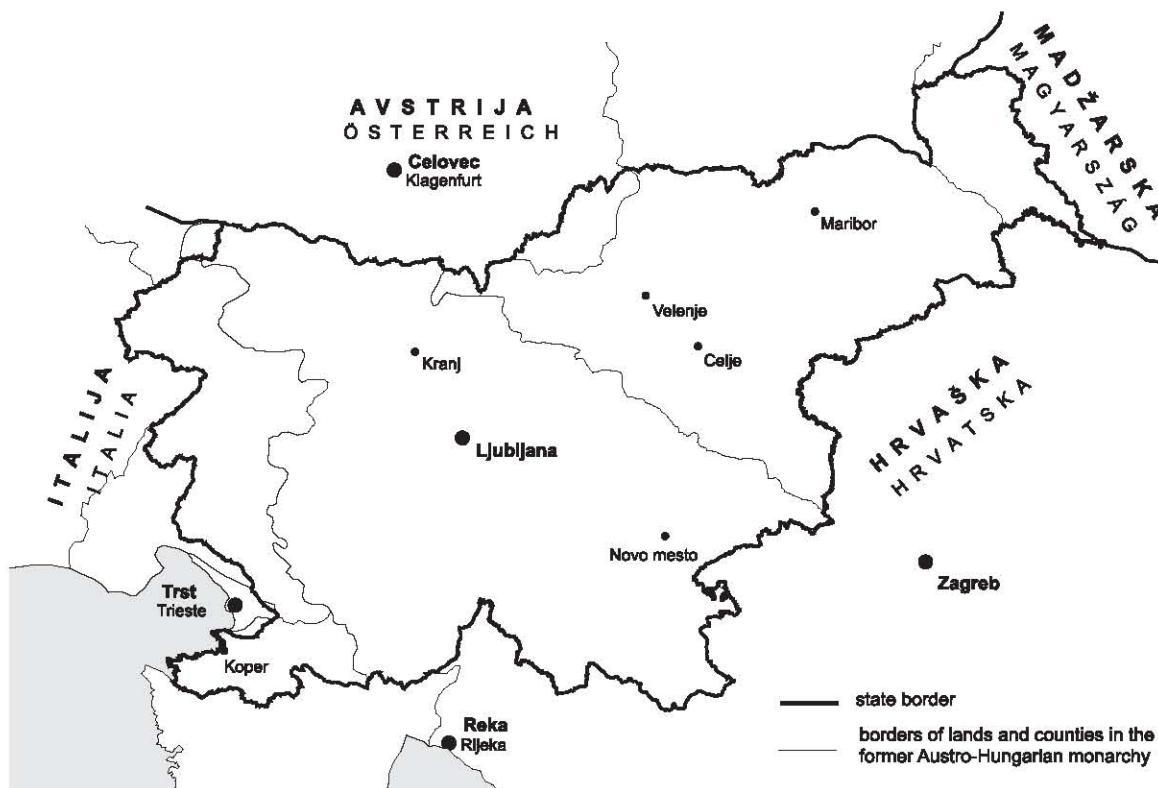
2) Vrednosti za leto 1950 in za obdobje 1953–1985 se nanašajo na petletne starostne razrede (40–44 let in 45–49 let).

Viri: Demografska, 1957–1989; Statistični, 1990–2004; SURS.

SUMMARY

The book deals with two periods of fertility in Slovenia, which are of approximately the same length; i.e. the period before the demographic transition (part of the 18th century and the entire 19th century) and the period of the demographic transition or transitions (the 20th century and the early 21st century). Data were obtained from parish registers, population censuses and vital statistics from 1857 on, the central population register from 1985 on and fertility surveys.

Reference area site map, Slovenia and neighbouring countries

The first demographic transition in Slovenia ended in the 1960s and the second one started in the early 1980s. This second demographic transition is characterized by a further drop in fertility, the postponement of births to older ages and increasing proportion of extra-marital births. Decreasing fertility has gradually led to a natural decrease. Thus, the population of Slovenia continues to grow only because of the surplus of immigrants over emigrants.

In the second part of the 18th century the crude birth rate was between 34‰ and 36‰. Depending on the political, economic and social circumstances, the crude birth rates oscillated near these two values for the entire 19th century. At the end of the 19th century started a decrease, which has been going on for over a century and has probably not yet been finished.

In the early 21st century stagnation in annual fertility measures was recorded, while for the next few years a slight increase is expected. However, fertility levels are not sufficient to ensure neither the natural increase nor the replacement of cohorts. The last group of cohorts that provided the replacement level of fertility was born between 1911 and 1916, while natural increase was registered for the last time in 1993 and 1996 respectively.

Before the demographic transition Slovenia was characterized by a very high share of women without live-born children (about 20%). During the transition period this share was decreasing and in the cohorts born in 1952–1961 it reached 7%. In younger birth cohorts this share might increase again; in 2002 18% of women born in 1970 were still childless (have not had their first child yet).

The decrease in the share of women without children was accompanied by the decrease of the share of women with three children or more. Therefore, the number of women with children was rising and the number of women with many children was falling. As regards their size, families were becoming ever more similar. In the 1873–1877 birth cohorts only 7% of women gave birth to two children, while in the cohorts born in 1957–1961 the share of women with two children was 55%.

At the end of the 19th century the mean age of women at childbirth was 32 years. By the end of the 1970s it decreased to 25.4 years but since then it has been rising again to almost 30 years. In the next few years the mean age of women at childbirth will probably continue to increase and it may reach the value that was observed 100 years ago.

As the mean age of women at childbirth was changing, so was the mean age of women at the birth of the first child. We estimate that at the end of the 19th century a woman was on average 26–27 years old when she gave birth to her first child; by the end of the 1970s her mean age dropped to 23, but since then it has been rising again. In the late 1990s it was already over the value of the late 19th century while in 2005 it was 27.8 years. The decrease in the mean age of women at childbirth, probably related to the intensive process of industrialization and urbanisation, which enabled early employment and thus early economic independence of young people.

In the 18th and 19th centuries the high mean age of women at childbirth was the result of late marriages and high fertility levels, while nowadays the reason for the high mean age of women at childbirth is the postponement of births to older ages. Late marriages were the consequence of economic obstacles, which prevented young people to get married. The postponement of births to older ages is probably caused by the same reasons, but in very different social circumstances.

Regional differences

Slovenia is situated on the crossroads of four large natural entities (the Alps, the Dinaric mountain chain, the Pannonian plain and the Mediterranean) and four large language groups (Slavic, Romance, Germanic and Ugro-Finnish). In addition, parts of its territory used to belong to different political entities. As political unit with the present borders Slovenia came into existence in 1954. These very facts are enough to presume that the fertility behavior of Slovene population has not been the same in all its regions.

The oldest data on fertility-related regional differences refer to extra-marital births. The differences can already be observed in the 18th century: the proportion of extra-marital births was the highest in Koroška, followed by Štajerska, Kranjska, Prekmurje (data from mid-19th century on) and Primorska. These regional differences have been preserved until today.

The first data on the mean age at marriage refer to the last decade of the 18th century. Regional differences seem to be similar: brides from the northern part of Slovenia (Koroška, parts of Štajerska and Gorenjska) were a few years older than brides from Primorska and Prekmurje. Some of these regional differences have been preserved, although modified with a high mean age of brides in urban areas.

Data on celibacy of women (percentage of single women at the age of 50 or over) are available only for birth cohorts born in the second half of the 19th century and younger. In birth cohorts 1873–1877 the proportion of single women was low in the south-western (Primorska) and the north-eastern (Prekmurje) parts of Slovenia (less than 10%), while in other parts it was high (up to 25%). In the course of time the differences became smaller and in the second part of the 20th century their importance diminished, since the fertility of single women has been getting similar to the fertility of married women.

Before the demographic transition regional differences of fertility were important and mostly determined by differences in the mean age at marriage and celibacy. The roots of differences in the fertility behavior of people living in different regions in Slovenia go far back into the past. There were two principles governing the medieval law of inheritance: the principle of the divisibility of property (all eligible heirs inherit the same share of property), and the principle of the indivisibility of property. The principle of the indivisibility of property, which was kept in most places

in Slovenia until the 20th century, made marriages more difficult and had an impact on the high celibacy and high proportions of extra-marital births. Since the end of the Middle Ages the principle of the divisibility of property has been spreading from the coastline towards the interior of the country. Therefore, people could be married young, celibacy was low and so was extra-marital fertility as well, and fertility was high. Fertility was high also in Prekmurje, where many people were working on large estates.

First changes were brought about in the second part of the 19th century when all restrictions related to marriage and divisibility of property were abolished. The marriage and fertility rates slightly increased and the differences between regions slightly decreased. However, traditional regional differences disappeared only when efficient methods of contraception gained widespread acceptance. But new differences appeared soon. Lower fertility in urban compared to rural areas became a rule. Differences were getting smaller but there has been no sign of uniformity.

The lowest levels of completed fertility and total fertility rate are now recorded in the coastal region, in Ljubljana, Zasavje and Maribor (1.6–1.7 children per woman) while the lowest levels of total fertility rate for 2000–2002 period are in the costal region and north eastern part of Slovenia. In the same birth cohorts and periods the highest fertility levels are recorded in administrative units situated around the administrative unit of Ljubljana.

A relatively high completed fertility and total fertility rate in administrative units around Ljubljana are probably related to the fact that there are no major cities and that these areas have good road and railway networks directed towards Ljubljana, which offer many relatively safe (permanent) jobs mostly in services. This is not the case in the north-eastern part of Slovenia, since Maribor (the second biggest city) used to be a distinctly industrial city that lost many jobs during the period of economic transition. The fertility rates in its surroundings were decreasing and Maribor became the city with the lowest completed fertility in Slovenia.

Despite the fact that differences in the fertility rate are the greatest between cities and rural areas, in some elements of fertility behavior regional differences from the periods before the demographic transition are still preserved. For example, the share of children born to unmarried mothers is still the highest in the same places as it was 100 or 200 years ago, and the mean age at first marriage is still lower in Prekmurje and the southern part of Slovenia than in Štajerska and Koroška. Historical differences have become part of the culture and as such they are transmitted from generation to generation. Perhaps they will gradually disappear under the second demographic transition.

Differential fertility

Fertility of subgroups within a population, defined by one or more common characteristics, can vary considerably. Before the demographic transition the differences were the greatest between married and single women and between those who married early and those who married late. With the spread of family planning these differences began to disappear, while the differences related to education, occupation, place of residence, etc., started to increase. These new differences were large at the beginning of the demographic transition and are nowdays small.

Although the differences are getting smaller, an analysis of completed fertility reveals that single women, more educated women, women who have more demanding jobs, women who live in multi-dwelling buildings, who are not religious and who live in large cities still have fewer children than married women, women who have lower education, less demanding jobs, live in detached houses, outside large cities and are religious.

In Slovenia the fertility of single women has never been negligible. The proportion of extra-marital births has never been below 8%. It started to increase rapidly in the mid-1970s. A half of all children born in 2005 was born to unmarried parents. In the past the fertility of unmarried mothers was mostly the result of obstacles that the society posed to people getting married, whereas now it reflects the free will of people not to get married.

A special subgroup of Slovene population are immigrants. In cohorts born 1947–1951 and earlier their fertility was slightly lower than fertility of people born in Slovenia, while in younger birth cohorts it is slightly higher. The

reason probably lies in the changed religious structure of immigrants. However, a slightly higher completed fertility of immigrants have no major effect on completed fertility of the population of Slovenia. The share of immigrants is small, and completed fertility of the second generation immigrants had always been lower than the completed fertility of Slovene women (defined by mother tongue). Immigrants mostly settle in urban areas.

Spatial distribution of people with similar characteristics (same level of education, similar occupations, etc.) is not uniform: there are more highly educated people in cities and more farmers in agricultural areas, etc. It could therefore be possible to explain the differences in fertility rates between individual parts of Slovenia with differences in the social structure of the population. However, in the second half of the 20th century in administrative units with high completed fertility all subgroups had higher fertility than the same subgroups in administrative units with low completed fertility. Fertility level does not only depend on the personal characteristics of individuals but also on the environment in which the individuals live.

Areas with the highest fertility are administrative units that have no major cities but are located near the largest city. In these administrative units the completed fertility of highly educated women is the same as that of women with incomplete elementary education in administrative units with major cities; the fertility of women with more demanding jobs is higher than the fertility of any other group except women farmers in administrative units with major cities; the fertility of women who are not religious is higher than the fertility of Catholic women, etc. In other administrative units without major cities fertility is not as high as that around Ljubljana. The absence of cities alone is obviously not enough for higher fertility. It seems that for the above average fertility the best combination is living in a rural area and having a relatively safe job in a nearby city.

Fertility and borders

Hajnal (1965) stated that the eastern limit of the spread of west European marriage pattern was the line connecting Trieste and St. Peterburg. His thesis implies that the line crossed the Slovene territory. The data collected so far confirm his statement if Hajnal's line is not considered as a straight line but as a wider strip in which the western European marriage pattern turned into the eastern European pattern. The transition from the west to the east European pattern was in Slovenia offset by the high share of children born to unmarried mothers in Koroška and Štajerska. In Koroška and Štajerska and in the mountainous part of Gorenjska the mean age at marriage was rather high and a significant part of the population remained unmarried for life. In Primorska, Notranjska, Dolenjska or Prekmurje the age at marriage was lower and the proportion of never married smaller.

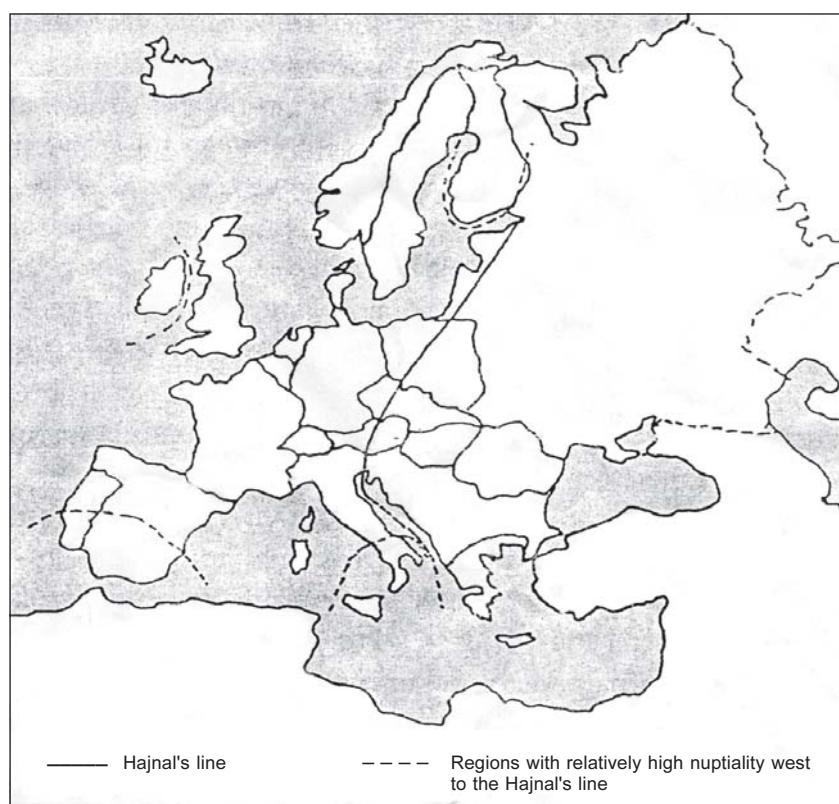
In the 18th and 19th centuries the present territory of Slovenia was part of four Austrian lands and two Hungarian counties. All these units, except Kranjska, extended across the present borders of Slovenia. The annual fertility indicators differed between the lands and counties, but there was no clear fertility border related to the borders between provinces or regions. Not until the second half of the 19th century can we confirm that the border between Austria and Hungary, which separated today's Slovene regions of Štajerska and Prekmurje, was also a demographic border: in Prekmurje fertility was much higher than in Štajerska, but even greater was the difference in nuptiality. This border is however slowly disappearing.

The border between Croatia and Slovenia was in its north-eastern part (between Štajerska and Croatia) a demographic border as well. Namely, the comparison of completed fertility for smaller territorial units in Slovenia and in neighbouring countries (Slovene birth cohorts born in 1873–1877 and after, Croatian birth cohorts 1873–1897, Italian birth cohorts born in 1920 and after and Austrian birth cohorts born in 1911–1915 and after) shows that Slovene areas of low fertility (birth cohorts 1873–1877) were limited towards the south-east by the border between Austria and Hungary, while areas of moderate and high fertility in the south and south-west (Kvarner, Istra) extended across the border (Šircelj, 2000).

Women in Slovenia, Austria and Italy (Friuli Venezia Giulia) who were born after 1920 mostly had children after World War II, when the political and economic system in Slovenia was very different from the ones in Italy and Austria. This difference could have an impact on the differences in fertility levels, but empirical data show that this was not the case. Completed fertility was very similar on each side of the two borders. It seems that tradition and cultural factors were more important than differences in the political and economic systems.

More than by general fertility, Slovene regions differed by the extra-marital fertility. These differences have been kept until today. The area of high proportions of extra-marital births extends from the eastern part of the border between Slovenia and Austria to the eastern part of the border between Slovenia and Croatia. The border with Austria is almost invisible, while the border with Croatia is very sharp. Despite 70 years of cohabitation in the same state, Yugoslavia, the impact of the old border between Austria and Hungary has not disappeared. It is kept in cultural norms that influence some elements of fertility behaviour. This is understandable because the greater part of the border between Slovenia and Croatia (except in Istria and Gorski kotar) was determined already by the end of the 15th century. This was a political border between the German and Hungarian states. "This border caused different social, political and cultural development for the related Slavic population on both sides of the border. The western part of South Slavs was divided into two nations (ethnicities): Slovenes and Croats. In almost all its development the later ethnic border between the Slovenes and the Croats was determined by this political border which was set up by the end of the 15th century." (Grafenauer, 1956: 141).

Europe and Hajnal's line, end of 18th century

Vir: Livi Bacci, 2000: 130.

METODOLOŠKI DODATEK

Proučevanje razvoja in dejavnikov rodnosti zahteva uporabo različnih kvantitativnih kazalnikov. Idealnega kazalnika rodnosti, ki bi bil primeren za vse vrste analiz in za vsa časovna obdobja, namreč ni. Odločitev za uporabo določenega kazalnika je odvisna od vrste in namena analize ter od razpoložljivih virov podatkov in njihove kakovosti. Prav razpoložljivost in kakovost podatkov sta za Slovenijo vse do druge polovice 20. stoletja odločilna dejavnika pri izbiri ustreznega kvantitativnega kazalnika rodnosti.

Metodološki dodatek je razdeljen na tri poglavja: prvo govori o virih podatkov, drugo o kakovosti podatkov in tretje o demografskih metodah analize rodnosti. Statistične metode niso vključene, ker so za raziskovanje rodnosti primarne demografske metode. Uporaba statističnih metod je namreč smiselna šele po temeljiti demografski analizi.

1 VIRI PODATKOV

Za proučevanje rodnosti potrebujemo podatke o rojstvih in o prebivalstvu, iz katerega ta rojstva izhajajo. Osnovna in najpomembnejša sta podatka o številu živorojenih otrok in o številu prebivalstva, ker nam primerjava obeh omogoči ugotavljanje pogostnosti rojstev v nekem prebivalstvu. Vsako natančnejše proučevanje rodnosti pa seveda zahteva tudi podrobnejše podatke o prebivalstvu in o rojstvih. Zagotavljajo jih popisi prebivalstva, vitalna statistika, ankete, register prebivalstva, zdravstvena statistika.

Posebna skupina virov za starejša zgodovinska obdobja so literarni viri. Ker so ti subjektivne narave, so lahko le dodaten, vendar pogosto zelo dobrodošel vir informacij za tista obdobja, za katera je podatkov še malo ali pa so nezanesljivi.

1.1 Popisi prebivalstva

Prvo splošno štetje prebivalstva v naših krajih je bilo izvedeno leta 1754. Temu štetju bi morala vsaka tri leta slediti nova štetja. Vendar je bilo zaradi sedemletne vojne naslednje izvedeno šele 1762. Rezultati obeh štetij so bili slabi; število prebivalstva je bilo podcenjeno. Zato je bilo že naslednje leto namesto triletnega uvedeno enoletno štetje. Bilo je dvojno, cerkveno in posvetno.

Prva štetja niso dala zaželenih rezultatov. Glavni razlog je bil v tem, da država ni imela primernih organov, ki bi lahko in hoteli izpeljati zanesljiva štetja. Ko pa je Avstrija leta 1769 izvedla reformo svoje armade, s katero je bila uvedena obvezna rekrutacija, je bilo nujno, da pozna natančno število svojih prebivalcev. Tako je bil leta 1770 izveden prvi popis prebivalstva, pretežno z vojaških vidikov. S tem je postal štetje prebivalstva za dobo 80 let najprej vojaška zadeva in šele potem tudi zadeva civilnih oblasti. Po mnenju F. Zwittra so "vojaške konskripcije dale prve zanesljive rezultate za število prebivalstva" (Zwitter, 1936). Ž. Šifrer pa meni, da tudi ta štetja niso dovolj zanesljiva za sklepanje o številu prebivalcev.

Zadnje štetje po sistemu vojaških konskripcij je bilo izvedeno leta 1850. Pri splošni reorganizaciji davčne uprave, ki je sledila revoluciji leta 1848, je bilo namreč reorganizirano tudi izvajanje popisov. Tako se je z letom 1857 začela vrsta modernih avstrijskih popisov prebivalstva, ki so si sledili vsakih 10 let: 1857, 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910. Za popis leta 1857 so prvič določili kritični trenutek popisa, izvedli so ga politični okraji in občine in prvič "se je izvedla temeljita starostna, stanovska in poklicna statistika" (Šifrer, 1963). Rezultati štetja so bili prikazani za stalno in za navzoče prebivalstvo. Vsa nadaljnja štetja so upoštevala le načelo navzočega prebivalstva. V vrsti modernih avstrijskih popisov prebivalstva je bilo štetje leta 1857 edino, ki je bilo izvedeno po enotni metodologiji na celotnem ozemlju zdajšnje Republike Slovenije. Leta 1867 se je Habsburška monarhija namreč razdelila na Avstrijo in Ogrsko in vsak del države je štetja izvajal po svoji metodologiji.

Tudi po prvi svetovni vojni, v kateri je propadla Avstro-Ogrska in nastala Jugoslavija, je bilo sedanje ozemlje Slovenije razdeljeno med dve državi, Jugoslavijo in Italijo¹³⁸⁾. V Jugoslaviji je Slovenija v začetku tvorila administrativno enoto, nato je sledila razdelitev na dve oblasti in nato leta 1929 spet združitev v Dravsko banovino; ta pa je šele leta 1931 dobila obseg, kakršen je veljal do začetka druge svetovne vojne.

Med svetovnima vojnoma sta bila v Jugoslaviji izvedena dva popisa prebivalstva: 31. 1. 1921 in 31. 3. 1931, oba po načelu navzočega prebivalstva. V Italiji so bili v istem časovnem obdobju izvedeni trije popisi prebivalstva: 1. 12. 1921, 21. 4. 1931 in 21. 4. 1936. Prvi popis po drugi svetovni vojni je bil v Jugoslaviji izveden 15. 3. 1948, nato pa so si sledili takole: 31. 3. 1953, 1961, 1971, 1981, 1991. Prva dva popisa nista zajela celotnega današnjega ozemlja Slovenije, ker je bila cona B Svobodnega

138) Italiji je pripadlo približno 22 % ozemlja zdajšnje Slovenije.

tržaškega ozemlja šele leta 1954 priključena Jugoslaviji. Tako je popis 1961 prvič po letu 1857 zajel celotno ozemlje današnje Republike Slovenije. Vsi objavljeni podatki popisov prebivalstva po drugi svetovni vojni, izvedeni v okviru nekdanje Jugoslavije, razen nekaj tabel za leta 1971, 1981 in 1991, se nanašajo na stalno prebivalstvo.

Leta 1998 sta Ekonomski komisija za Evropo (ECE) pri OZN in Statistični urad Evropske zveze (Eurostat) sprejela nova priporočila o popisih prebivalstva; med temi je bila tudi nova definicija prebivalstva, ki kot merilo za določanje prebivalstva države uvaja čas bivanja v državi. Slovenija je to priporočilo upoštevala in tako se podatki popisa prebivalstva iz leta 2002, prvega v samostojni državi, nanašajo na vse osebe, ki so v trenutku popisa živele v Sloveniji že več kot eno leto in na otroke, ki so bili takim ljudem rojeni v letu pred popisom. Med prebivalstvo Slovenije pa po tej definiciji niso bile štete osebe, ki so odšle iz Slovenije, če je od takrat do popisa minilo že več kot eno leto. S prehodom na novo definicijo prebivalstva so bili iz prebivalstva Slovenije izključeni tako imenovani zdomci, vključeni pa tisti, ki so v Sloveniji imeli le začasno prebivališče.

Popis 2002 se je od predhodnih ločil tudi po tem, da ljudje niso bili vprašani po nekaterih osebnih značilnostih (starosti, spolu, zakonskem stanu, ekonomskem statusu, rojstnem kraju itd.). Statistični urad je ustrezne podatke črpal iz administrativnih evidenc.

Rezultati popisov se v objavah prikazujejo po vsakokratni veljavni upravni razdelitvi. Ker pa se je upravna razdelitev na ozemlju Slovenije večkrat spremajala, še posebno, če poleg državnih, deželnih, banovinskih in republiških meja upoštevamo tudi nižje teritorialne enote (npr. občine, upravne enote), bi bilo za zagotovitev teritorialne primerljivosti treba podatke preračunati glede na najnovejšo upravno razdelitev. Takšno preračunavanje je lahko zelo natančno (če so dostopni podatki za najnižje teritorialne enote) ali pa le približno (če so osnovni podatki prikazani le za večje teritorialne enote), vedno pa zelo zamudno. Zato smo pri pripravi te publikacije popolno teritorialno primerljivost zanemarili. Menimo, da ta za namen, ki ga želimo s publikacijo doseči, niti ni nujno potrebna.

Poleg teritorialne sta za analizo s popisom zbranih podatkov pomembni tudi vsebinska in metodološka primerljivost. Vsebina in metodologija popisov sta se s časom spremajali, tako da je za nekatere značilnosti nemogoče izdelati daljšo časovno vrsto. Obsežno teritorialno in metodološko preračunavanje in usklajevanje podatkov iz popisov prebivalstva za Slovenijo kot celoto je opravil Ž. Šifrer. Izdelal je pregled razvoja števila in nekaterih struktur prebivalstva za zdajšnje ozemlje Slovenije in tudi za demografske rajone druge stopnje od leta 1857 do leta 1961. Njegove preračune bomo v celoti upoštevali. V novejšem času teritorialno in metodološko primerljivost zagotavlja Statistični urad RS.

Vsebina popisov prebivalstva je bila dolgo namenjena le ugotavljanju števila in osnovnih struktur prebivalstva (spol, starost, zakonski stan, šolska izobrazba, poklic, verska pripadnost, materni jezik). Šele po drugi svetovni vojni se je vsebina razširila (narodnost, selitve, strokovna izobrazba, dejavnost itd.). Tako je bilo leta 1948 prvič zastavljeno tudi vprašanje o številu živorojenih otrok. Namenjeno je bilo vsem ženskam, starejšim od 14 let. To vprašanje je bilo v nespremenjeni obliki vključeno tudi v vse nadaljnje popise.

Popis prebivalstva leta 1953 je poleg vprašanja o številu živorojenih otrok vseboval še vprašanji o vrstnem redu sedanje zakonske zveze in o starosti ob sklenitvi prve zakonske zveze. Čeprav sta ti dve vprašanji, posebno drugo, bili do nedavna zelo pomembni za proučevanje rodnosti, sta bili zaradi obsežnosti celotne vsebine popisa izločeni iz nadalnjih popisov.

Kombinacija podatkov o številu živorojenih otrok in starosti matere s podatki o izobrazbi, poklicu, narodnosti in drugih znakih žensk (ali žensk in moških) je bistvenega pomena za raziskovanje rodnosti, saj nam omogoča vzdolžno analizo splošne in diferencialne rodnosti (poglavlje 4 v tej knjigi). Poleg tega kombinacija tovrstnih podatkov s podatki demografske statistike zelo poveča analitično vrednost slednjih. Podatki o številu živorojenih otrok, razporejenih po posameznih znakih matere ali očeta (npr. starost, poklic) za posamezna koledarska leta, namreč sami na sebi nimajo analitične vrednosti. Dobijo jo šele, ko jih primerjamo s številom žensk (moških) v rodni dobi, razporejenih po istem znaku. Izračunamo lahko specifične stopnje.

1. 2 Vitalna statistika

Najstarejši vir podatkov o naravnem gibanju prebivalstva so cerkvene matrike. Splošna uvedba rojstnih (krstnih), mrliskih in poročnih matičnih knjig je bila posledica sklepov tridentinskega koncila (1545–1563) in reform v duhu protireformacije. V naših krajih je bila izvedena v 17. stoletju. Takrat so začeli škofje od svojih podrejenih župnikov zahtevati "poročila o stanju fara" (status animarum). Od leta 1700 dalje postajajo ta poročila vedno pogostejša in popolnejša, z letom 1763 pa se začne redno letno zbiranje podatkov o rojenih, umrlih in poročenih. Takrat je bilo uvedeno vsakoletno štetje prebivalstva, in sicer dvojno, posvetno in cerkveno¹³⁹⁾. Cerkveno štetje se je izvajalo tako, da so župniki pošiljali podatke svojim ordinarijem, ti pa

139) Z letom 1763 se začne uvajati tudi statistika preseljevanja; ta je bila v pristojnosti civilnih oblasti. Od leta 1823 dalje so morale deželne vlade sestavljati tabele izseljencev in priseljencev ter jih pošiljati na Dunaj.

so nato sestavili sumarije in jih poslali svojim deželnim vladam. Od župnikov se je zahtevalo, da sporočajo "število v zadnjem letu poročenih, nadalje (ločeno po spolu) število rojenih, umrlih, obhajanih, za obhajilo še nesposobnih otrok in končno število vseh duš". S tem se "prič odreja župnikom tista panoga statistike prebivalstva, ki je njihovemu delokrogu najbližja", in ki so jo v glavnem ohranili do druge svetovne vojne (Zwitter, 1936). Dokončno je sistem vodenja cerkvenih matrik in poročanja o rezultatih uredil Jožef II. leta 1784. Matične knjige rojenih, poročenih in umrlih so vse do srede 19. stoletja, za majhne teritorialne enote pa tudi še pozneje, najpomembnejši vir podatkov za analizo demografskega razvoja. Naša analiza razvoja in dejavnikov rodnosti v 18. in 19. stoletju večinoma sloni prav na teh podatkih.

V predmarčni dobi je bil na Dunaju ustanovljen prvi statistični urad v Avstriji in z letom 1829 je začel redno objavljati podatke o naravnem gibanju prebivalstva ("Tafelen zur Statistik der Österreichen Monarchie"), in sicer od leta 1818 dalje. Sprva so bili ti podatki prikazani le po deželah in včasih tudi po okrožjih, od leta 1871 do 1914 pa tudi po okrajih (srezih). To je Ž. Šifrerju omogočilo, da je rekonstruiral podatke o številu živorojenih in umrlih ter izračunal koeficiente natalitete in mortalitete od leta 1857 do 1913 za celotno zdajšnje ozemlje Slovenije in za demografske rajone druge stopnje (Šifrer, 1963). Rekonstruiral je tudi podatke o umrlih po spolu, o umrlih dojenčkih po starosti in spolu, o številu porok in o rojenih v zakonski zvezi in zunaj zakonske zveze po spolu (Šifrer, 1963 a). S pomočjo teh podatkov smo lahko za drugo polovico 19. stoletja in začetek 20. stoletja izračunali nekatere kazalnike rodnosti in umrljivosti ter analizirali smeri razvoja in regionalne razlike.

Podatki o živorojenih po starosti matere za obdobje 1881–1910 izvirajo iz publikacij *Bewegung der Bevölkerung Österreichs*. S pomočjo teh podatkov in podatkov o številu žensk po starosti v popisih prebivalstva (Die Bevölkerung der im Reichsratthe vertretenen Königreiche und Lender nach Alter und Stand) je bilo mogoče izračunati splošne stopnje rodnosti za okraje. Podatke je zbrala in stopnje izračunala I. Rožman.

Za obdobje prve svetovne vojne ni nikakršnih uradnih podatkov o naravnem gibanju prebivalstva, zato smo uporabili ocene, ki jih je izdelal D. Vogelnik in objavil v delu "Razvoj prebivalstva Slovenije zadnjih 200 let z jugoslovanske in evropske perspektive". Prvi svetovni vojni sledi nekaj let praznine, saj je jugoslovanska statistika začela objavljati statistične podatke šele leta 1929. V prvem statističnem godišnjaku so podatki demografske statistike objavljeni tudi za obdobje od 1921–1928, vendar le za celotno Jugoslavijo. Serija uradnih podatkov o številu živorojenih, umrlih in poročenih po banovinah pa se je začela z letom 1929 in končala z letom 1939. Način objave teh podatkov znatno zaostaja za staro avstrijsko statistiko.

Zaradi teritorialnih sprememb je bilo treba podatke o številu in gibanju prebivalstva tudi za čas od konca prve svetovne vojne do leta 1954 (statistika naravnega gibanja) oziroma 1961 (popisi prebivalstva) prav tako kot za obdobje do prve svetovne vojne preračunavati glede na sedanji teritorialni obseg Slovenije. To delo je opravil Ž. Šifrer. Ocene za obdobje med svetovnima vojnama je izdelal na podlagi jugoslovenskih podatkov za Dravsko banovino in italijanskih podatkov tekoče demografske statistike ter jugoslovenskih in italijanskih popisov prebivalstva. Prav tako je izdelal ocene o številu živorojenih, umrlih in številu prebivalstva za leta od 1940–1947, za katera ni nikakršnih uradnih podatkov. Vendar iz besedila (Šifrer, 1963) ni razvidno, kateri podatki so mu služili kot osnova za te ocene. Njegove ocene se od leta 1967 dalje uporabljajo kot uradni podatki, saj jih redno objavlja Statistični urad Republike Slovenije v Statističnem letopisu Republike Slovenije.

Podatki o rojstvih so bili do konca druge svetovne vojne zelo skromni: število živo- in mrtvorojenih ter število zakonskih in nezakonskih rojstev. Šele od leta 1953 dalje je jugoslovanska statistika redno objavljala večje število podatkov, ki so se nanašali tako na novorojene kot tudi na njihove starše. Med podatki o novorojenih je najpomembnejši vrstni red rojstva, za starše pa poleg njihove starosti in socioekonomskih značilnosti (poklic, šolska izobrazba, narodnost) še trajanje zakonske zveze ob rojstvu otroka (za otroke, rojene v formalno sklenjeni zakonski zvezi).

Z drugo svetovno vojno se je končalo obdobje, ko so za registracijo rojstev, smrti in porok skrbeli župniki. Zakon o državnih matičnih knjigah (1946) je to področje prenesel v izključno pristojnost državnih organov: registracijo rojstev, smrti in porok opravljajo matičarji. Za leta od 1947 do 1949 se podatki nanašajo na kraj dogodka, od leta 1950 do 1995 pa na kraj stalnega prebivališča (za rojstva je to kraj stalnega prebivališča matere). Odtlej so, skladno z novo definicijo prebivalstva, podatki o rojstvih vezani na matere, ki imajo v Sloveniji prijavljeno stalno ali začasno prebivališče.

1.3 Ankete

Popisi prebivalstva in vitalna statistika zajamejo vse enote oziroma dogodke na območju opazovanja. Velika prednost takega, t. i. popolnega zajetja je, da so podatki na voljo tudi za teritorialne enote, manjše od države, in da je mogoče uporabljati tudi zelo podrobne klasifikacije posameznih znakov. Poleg omenjenih prednosti pa ima popolno zajetje tudi pomanjkljivosti. Zaradi velikega števila enot je vsebina običajno razmeroma ozka in kot taka ne more zadovoljiti vseh potreb družbe po spoznavanju proučevanega pojava. Zato je smotreno redna (že utečena) statistična raziskovanja dopolnjevati z vsebinsko bogatejšimi anketami. Te ne zajamejo vseh, temveč le del enot. Od števila izbranih enot (velikost vzorca) je odvisno, na katere teritorialne enote je mogoče posplošiti dobljene rezultate in s kolikšno verjetnostjo napake. Jugoslovanska statistika je običajno načrtovala tolikšen vzorec, da so bili zbrani podatki reprezentativni za vso državo, republike in pokrajini. Tudi rezultati slovenskih anket iz leta 1989 in 1995 niso reprezentativni za teritorialne enote, nižje od države Slovenije.

V nekdanji Jugoslaviji sta bili izvedeni dve anketi o rodnosti prebivalstva in načrtovanju družine, leta 1970 in 1976. Prvo je izvedel Centar za demografska istraživanja Inštituta društvenih nauka v Beogradu, drugo pa Zvezni in republiški zavodi za statistiko. Obe anketi sta sodili v sklop svetovnih anket o rodnosti. Osnovni cilji obeh anket so bili: odkrivanje dejavnikov, ki vplivajo na raven rodnosti, raziskovanje diferencialne rodnosti in seznanjanje z mnenji prebivalstva o velikosti družine, uporabi metod in sredstev za uravnavanje števila rojstev in načrtovanje družine.

Poleg teh skupnih pa je imela vsaka anketa še posebne cilje. Z anketo leta 1970 so organizatorji želeli zbrati informacije o plodnosti in sterilnosti žensk po starosti, trajanju zakonske zveze, številu živorojenih otrok itd. V anketi leta 1976 pa je bil dodatni cilj raziskava motivacij prebivalstva za rojevanje otrok. V obeh anketah so bile enote opazovanja poročene ženske, torej samo tiste, ki so v času anketiranja živele v formalno sklenjeni zakonski zvezi. V anketi leta 1970 je bilo v Sloveniji anketiranih 597, leta 1976 pa 806 poročenih žensk, starih 15–49 let.

Podrobna vsebina in načrt vzorca za obe anketi sta objavljena v knjigi "Fertilitet stanovništva i planiranje porodice u Jugoslaviji" (Breznik et al., 1972). Avtorji knjige ugotavljajo, da so razlike v rezultatih obeh anket zelo majhne, kar naj bi pomenilo, da tovrstnih anket ni treba izvajati v časovnih intervalih, krajših od 10 let. Ta ugotovitev je bila odraz takratne razmeroma stabilne ravni rodnosti, ki je v jugoslovanskem merilu še zagotavljala obnavljanje prebivalstva.

V Sloveniji je bil časovni interval med drugo in tretjo anketo dolg kar 13 let. Zanimanje za vprašanja rodnosti se je namreč povečalo šele po nekaj letih nepreklenjenega zniževanja števila rojstev. Tako so Inštitut za sociologijo in filozofijo Univerze v Ljubljani, Zavod Republike Slovenije za zdravstveno varstvo in Zavod Republike Slovenije za statistiko v letu 1989 izvedli anketo "Sociološki, medicinski in demografski vidiki nizke rodnosti v Sloveniji". Ta anketa se je v dveh pogledih bistveno razlikovala od obeh predhodnih. Namenjena je bila tako ženskam kot moškим, starim 15–49 let, in to ne glede na zakonski stan. Vzorca sta bila izbrana ločeno za moške in za ženske, vsak pa je vseboval 600 oseb. Starostna sestava izbranih oseb je bila enaka kot v celotnem prebivalstvu.

Izvedba ankete leta 1989 je bila bistveno drugačna od predhodnih. Izbrane ženske in moški so bili povabljeni v zdravstveno ustanovo (ženske v ginekološki dispanzer, moški v dispanzer za medicino dela), kjer so jih anketirale medicinske sestre. Ženske so se vabilom odzvale v večji meri kot moški. Anketiranih je bilo 598 žensk in 519 moških. Izsledki ankete so zbrani v knjigi Rodnost v Sloveniji (Černič Istenič, 1994).

Leta 1995 je Inštitut za varovanje zdravja skupaj z Ginekološko klinikijo in Statističnim uradom RS izvedel doslej najobsežnejšo anketo o rodnosti v Sloveniji. Anketiranih je bilo 2719 žensk in 1840 moških, starih 15–44 let. Osnova za izbor vzorca je bil Centralni register prebivalstva. Anketiranje so izvajali študentje in študentke (anketarska mreža specializiranega podjetja Gral) in patronažne sestre. S to anketo se je Slovenija vključila v mednarodni projekt "Ankete o rodnosti in družini" (Fertility and Family Surveys, FFS), ki ga je vodila Ekomska komisija OZN za Evropo, Enota za prebivalstvene aktivnosti. Vsebina obsežnih vprašalnikov je bila prilagojena mednarodnim priporočilom, s čimer si je Slovenija zagotovila podatke, ki so primerljivi z večino evropskih držav. Poleg primerljivosti naj bi nam ta anketa zagotovila tudi nova spoznjanja o rodnostnem vedenju prebivalstva in o vzrokih za sprememjanje tega vedenja med mladimi. Ta spoznanja naj bi "politiki pomagala sprejeti prave odločitve za pomoč mladim parom pri odločanju za starševstvo" (Kožuh - Novak et al., 1998). Izsledki ankete so povzeti v nacionalnem poročilu (Kožuh - Novak et al., 1998) in v Standard Country Report (Obersnel Kveder et al., 2001).

1. 4 Zdravstvena statistika

Do druge svetovne vojne so registracijo rojstev, smrti in porok opravljali župniki, po vojni pa so to delo prevzeli maticarji. O rojstvih in smrilih so jih obveščali svojci ali pa zdravstvena ustanova v kateri je bil otrok rojen oziroma v kateri je oseba umrla. Z razvojem zdravstvenih ustanov se je vedno več otrok rodilo v porodnišnicah in vedno več ljudi je umrlo po predhodni zdravniški negi. Leta 1952 se je v zdravstveni ustanovi rodilo 46 % otrok, ob koncu osemdesetih let pa že skoraj vsi (99,7 %). V istih letih je zdravnik določil vzrok smrti za 35 % oz. 99,9 % umrlih (Demografska, 1990). S prenosom vitalnih dogodkov iz gospodinjstev v zdravstvene ustanove so le-te postale glavni vir podatkov o rojstvih in smrilih. Kakovost podatkov se je s tem izboljšala.

Na zdravstvene ustanove so vezani tudi podatki o splavih, spontanih in namernih (dovoljenih). Prvi podatki o splavih se nanašajo na leto 1955, vendar so tisti o namernih splavih nepopolni. Taki so ostali vse do leta 1977, ko je bil namerni splav legaliziran in ni bilo več razlogov za opravljanje splavorodov zunaj zdravstvenih ustanov. Zato podatki o dovoljenih splavih odtej odražajo njihovo dejansko število.

1. 5 Register prebivalstva

V Sloveniji je bil register stalnega prebivalstva na lokalni ravni vzpostavljen s popisom leta 1953, centralni register prebivalstva za Slovenijo pa s popisom leta 1971 (Uradni list SRS, št. 40/70). Leta 1980 so bile vsem stalnim prebivalcem Slovenije

določene enotne matične številke občanov (EMŠO). Do leta 1998 je centralni register prebivalstva deloval pri Statističnem uradu RS, odtlej pa deluje v sklopu Ministrstva za notranje zadeve.

Centralni register prebivalstva je osrednja zbirka podatkov o prebivalstvu in ima z zakonom določeno naslednjo vsebino: enotna matična številka občana, ime in priimek, ime in priimek ob rojstvu, kraj stalnega prebivališča, kraj rojstva, datum rojstva, spol, zakonski stan, volilna pravica, državljanstvo.

Vsebina centralnega registra ni zelo bogata, vendar zadostna za izkazovanje najpotrebnejših podatkov o prebivalstvu Slovenije. Poleg tega EMŠO omogoča povezovanje z drugimi bazami podatkov (npr. s Statističnim registrom delovno aktivnega prebivalstva) in s tem večanje nabora znakov. Za analizo rodnosti so to dobrodošli podatki, ne pa tudi optimalni. Če bi bil centralni register ustrezeno organiziran, bi bil lahko dragocen vir ne le za prečno, temveč predvsem za vzdolžno analizo rodnosti. Lahko bi spremljali rodno zgodovino določene generacije žensk oz. moških, izračunavali dolžine protogenetičnih in intergenetičnih intervalov itd.

Centralni register prebivalstva je sprva zagotavljal le podatke o številu prebivalstva za različne teritorialne ravni, od leta 1985 pa zagotavlja tudi sprotne (mesečne) podatke o njegovi starostni in spolni sestavi. Objavlja jih Statistični urad Republike Slovenije. Do leta 1994 so se ti podatki nanašali na stalno prebivalstvo. Z letom 1995 pa je Statistični urad RS začel svoje podatke izkazovati na podlagi nove definicije prebivalstva. Po tej definiciji sodijo v prebivalstvo Slovenije:

- vsi, ki imajo v Sloveniji prijavljeno stalno prebivališče, razen tistih, ki so odšli v tujino za več kot 3 mesece in so ta svoj odhod prijavili;
- tujci s stalnim ali z začasnim prebivališčem v Republiki Sloveniji, tujci z začasnim zatočiščem v Republiki Sloveniji in begunci, ki sta jim bila po Zakonu o azilu priznana pravica do azila in status beganca v Republiki Sloveniji.

Podatke iz prve alineje zagotavlja Centralni register prebivalstva, podatke iz druge pa Direktorat za upravne notranje zadeve pri Ministrstvu za notranje zadeve.

2 KAKOVOST STATISTIČNIH PODATKOV

Kakovostni statistični podatki so rezultat celotnega procesa statističnega raziskovanja, od načrtovanja do objave podatkov. Statistični urad Evropske zveze - Eurostat - definira kakovost kot skupek naslednjih sestavin: ustreznost statističnih konceptov, natančnost ocen, pravočasnost in točnost objave, dostopnost in jasnost, primerljivost, skladnost, popolnost ter stroški in obremenitve z vidika kakovosti (Standardno, 2003).

V tem poglavju obravnavamo le nekatere elemente kakovosti: zajetje, natančnost in verodostojnost nekaterih kazalnikov. Zajetje je lahko popolno ali nepopolno. Popolno je takrat, kadar dobimo vse želene podatke od vseh opazovanih enot (npr. o vseh materah novorojenih otrok, o vseh ženskah v popisu, o vseh osebah, izbranih v anketo, itd.). O točnosti pa govorimo, kadar so odgovori na postavljena vprašanja pravilni in logični. Če je statistična raziskava izpeljana tako, da zagotovi popolnost zajetja in točnost podatkov, lahko govorimo o kakovostnih statističnih podatkih v ožjem pomenu.

Tako opredeljeno kakovost statističnih podatkov lahko preverjamo neposredno in posredno. Neposredno jo preverjamo tako, da raziskavo ponovimo, posredno pa tako, da primerjamo podatke dveh ali več zaporednih raziskav (npr. končno potomstvo generacije v dveh zaporednih popisih) ali podatke dveh različnih raziskav (npr. vitalne statistike in popisa prebivalstva) ali pa v isti raziskavi primerjamo odgovore na različna vprašanja, ki so med seboj logično povezana.

2. 1 Neposredne metode merjenja kakovosti

Neposredne metode preverjanja kakovosti zbranih podatkov je jugoslovanska statistika začela uporabljati po letu 1950. Redno je preverjala kakovost podatkov, zbranih s popisi prebivalstva, občasno pa tudi podatke vitalne statistike. Izsledki preverjanj popisnih podatkov so bili običajno objavljeni šele nekaj let po popisu, tako da so služili bolj načrtovalcem novih popisov kot pa analitikom popisnih rezultatov.

2. 1. 1 Vitalna statistika

Neposredna metoda ugotavljanja kakovosti podatkov o rojstvih je bila v Jugoslaviji uporabljena dvakrat: prvič v letih 1954–1955, drugič pa v letih 1967–1970. Že prvo preverjanje je pokazalo, da je popolnost zajetja rojstev v demografski statistiki v Sloveniji zadovoljiva (Balaban, 1956). Statistika ni zbrala podatkov le za 0,20 % živorojenih otrok; jugoslovansko povprečje je bilo 2,42 %. Naslednjo podobno anketo je jugoslovanska statistika izvedla v letih 1967–1970, vendar Slovenija vanjo ni bila vključena, ker so organizatorji predpostavljali, da je zajetje v Sloveniji popolnoma zadovoljivo (Demografska, 1990).

2. 1. 2 Popisi prebivalstva

Neposredna metoda je bila uporabljena tudi za preverjanje podatkov iz popisov prebivalstva. Preverjanje popolnosti zajetja je bilo opravljeno za vse jugoslovanske popise, izvedene po drugi svetovni vojni, razen za prvega (1948). Preverjanje je pokazalo, da popis iz leta 1953 ni zajel 0,7 % prebivalcev Slovenije (Žarković, 1954a; Žarković 1954b), popis iz leta 1961 pa 0,2 % prebivalcev (Jugoslavija 0,4 %). Glede na stalno prebivališče je bilo leta 1961 v Sloveniji napačno opredeljenih 0,5 % oseb, v Jugoslaviji 1,5 % (Piročanac, 1962). To pomeni, da je bilo zajetje prebivalstva v popisu 1961 v Sloveniji zelo dobro. Deset let pozneje je bilo znatno slabše - po mnenju nekaterih zaradi večje obremenitve popisovalcev, saj so hkrati prvič izvedli tudi popis stanovanj. Razlika med oceno na podlagi vzorca in popisom 1971 je znašala 0,9 %, število zdomcev (osebe, ki začasno delajo v tujini, vključno s tistimi družinskim članom, ki z njimi bivajo v tujini) pa je bilo podcenjeno za 1,3 % (Čepič, 1972). Tudi v popisu 1981 je bilo število popisanih stalnih prebivalcev manjše od števila prebivalcev, ki bi jih bilo treba popisati. Popisanih je bilo 98,9 % oseb (Vukovojac in Milenković, 1982). To je manj kot leta 1971. Opredeljevanje stalnega prebivališča je bilo zaradi ohlapne definicije in vse več prostorske gibaljivosti prebivalstva, vedno težje. Poleg tega sta bili v Sloveniji v uporabi dve definiciji stalnega prebivališča, popisna in registrska, kar je gotovo prispevalo k nekaterim nejasnostim pri opredeljevanju stalnega prebivalstva v popisih (Šircelj, 1996). Zato nas ne preseneča, da se kakovost zajetja od popisa do popisa ni izboljševala. Napake pa vendarle niso bile tolikšne, da na njihovi osnovi izdelane analize ne bi bile verodostojne.

Tudi popisoma leta 1991 in 2002 je sledilo vzorčno preverjanje zajetja popisnih enot, vendar gradiva iz leta 1991 Slovenija nima, nahaja se v Zavodu za statistiko Republike Srbije. Leta 2002 je kontrolni popis zajel 0,7 % prebivalstva Slovenije. V primerjavi z njim je bilo število prebivalcev v popisu precenjeno. "Vzrok precenite je gotovo v odklanjanju kontrolnega popisa, saj se je večini anketiranih zdel nepotreben in nerazumljiv. Ocen glavnega popisa zato nismo korigirali, saj glavni popis temelji na administrativnih virih in se zato kot tak oddaljuje od konceptov popisov okrog 1991" (Zaletel et al., 2004: 12).

Poleg zajetja je bila v preverjanje podatkov popisov vsakokrat vključena tudi natančnost odgovorov. Leta 1953 je kontrola natančnosti odgovorov zajela vsa tista vprašanja na popisnici, ki so pomembna za analizo rodnosti: datum rojstva, starost ob prvi poroki, šolska izobrazba, poklic, položaj v poklicu, gospodarska dejavnost in pismenost. Oceno teh napak je izdelal S. S. Žarković, vendar samo za Jugoslavijo. Največ napak je bilo pri odgovoru na vprašanje o datumu rojstva (32,9 % v podeželskem in 17,5 % v mestnem stratum), nato pa so si sledile: starost ob prvi poroki, šolska izobrazba, poklic itd. Podatke o vseh navedenih znakih smo uporabljali za analizo razvoja in dejavnikov rodnosti, ker menimo, da z združevanjem žensk v petletne starostne skupine oz. z združevanjem nižjih klasifikacijskih enot v višje znatno povečamo natančnost podatkov. Poleg tega lahko utemeljeno sklepamo, da je bil delež napačnih odgovorov v Sloveniji manjši od jugoslovanskega povprečja. Ob popisu leta 1953 je bilo preverjeno tudi vprašanje o številu živorojenih otrok. Pokazalo se je, da so podatki povsod v Jugoslaviji zelo dobrni (Žarković, 1954 b). Zato to vprašanje ni bilo vključeno v preverjanje v nadaljnjih popisih.

Ob popisu leta 1961 je bila preverjena natančnost odgovorov za naslednja vprašanja s popisnice: spol, starost, zakonski stan, pismenost, šolska izobrazba, kvalifikacija, poklic in položaj v poklicu. Razlike med podatki iz popisa in podatki iz kontrole so bile za vsa navedena vprašanja neznatne, posebno za raven klasifikacij, ki jih bomo uporabljali v naši analizi (Kontrola, 1961: 52)¹⁴⁰.

Tudi popisu leta 1971 je sledilo preverjanje podatkov na izbranem številu popisnih okolišev, vendar rezultati tega preverjanja niso bili nikdar objavljeni. Iz članka R. Milić lahko razberemo le to, da izvedba kontrole natančnosti odgovorov za Jugoslavijo kot celoto ni bila zadovoljiva (Milić, 1977).

Primerjava rezultatov popisa in kontrole za popis leta 1981 je bila izdelana za naslednja vprašanja: starost, šolska izobrazba, aktivnost, poklic, poklic vzdrževalca in položaj v poklicu, vendar samo za oba spola skupaj (Milenković in Čanović, 1987). Za starost praktično ni razlike med podatki popisa in podatki kontrole, za šolsko izobrazbo pa so se pokazale razlike v opredeljevanju osnovnošolske in srednješolske izobrazbe¹⁴¹. Največje razhajanje med podatki popisa in podatki kontrole pa najdemo pri opredeljevanju različnih kategorij aktivnosti oziroma neaktivnosti. Kontrola je pokazala 24 % manj gospodinj kot popis (26 % na podeželju in 20 % v mestih), 46 % manj nesposobnih za delo, 20 % manj aktivnih, ki ne opravljajo poklica itd. Najmanj napak je bilo pri opredeljevanju aktivnosti tistih, ki so v času popisa poklic opravljali. Zanje tudi ni omembe vrednih razhajanj pri razvrščanju v poklicne skupine¹⁴². Zato analiza diferencialne rodnosti ni enako zanesljiva za vse znake.

Kakovost popisa leta 1981, merjeno z deležem pravilno izpolnjenih vprašalnikov, je bila nekoliko slabša kot leta 1953 (Milenković in Čanović, 1988). Kakšna je bila zanesljivost podatkov iz popisa 1991, žal ne vemo. Vzorčna anketa zajetja in kakovosti podatkov je bila opravljena, gradivo pa poslano Zveznemu zavodu za statistiko v Beogradu. Gradivo ni bilo obdelano. Zdaj se

140) Tabela, ki prikazuje strukturo žensk po zakonskem stanu, pismenosti in starosti v popisu in v kontroli, je objavljena tudi v (Šircelj, 1991: 18).

141) Razlog je verjetno v spremembah šolskega sistema. Za starejše generacije je osnovnošolsko izobraževanje trajalo manj kot osem let.

142) Tisti, ki so opravljali poklic v družbenem sektorju, so od kadrovske službe delodajalca prejeli dokument s podatki o delovnem mestu, stokovni izobrazbi, poklicu, dejavnosti itd. Popisovalec je podatke iz tega dokumenta prenesel na popisnico.

nahaja v arhivu Statističnega zavoda Republike Srbije. Natančnost odgovorov je preverjal tudi kontrolni popis leta 2002, vendar neposredna primerjava odgovorov, zbranih s popisom in kontrolnim popisom ter ugotavljanje pravilnega odgovora na terenu v primeru neskladja, nista bila opravljena. Zaradi tega in zaradi uporabe administrativnih evidenc v popisu 2002 taka primerjava za nekatere znake niti ne bi bila smiselna.

2. 1. 3 Ankete

Z neposredno metodo so bili preverjeni tudi podatki ankete o rodnosti iz leta 1970. Kontrolna anketa je zajela 9,75 % vseh anketiranih žensk v Jugoslaviji. Ugotovljene razlike med podatki ankete in podatki kontrole niso bile statistično značilne (Breznik et al., 1980). To je bil verjetno tudi razlog, da podobna kontrolna anketa ni bila vključena v anketo o rodnosti leta 1976. Tudi slovenska anketa iz leta 1989 ni predvidevala kontrolne ankete. Glede na to, da so jo izvajali zdravstveni delavci, lahko s precejšnjo gotovostjo trdimo, da je kakovost podatkov medicinskega dela ankete dobra, kakovost sociološkega in demografskega dela pa verjetno malo manj.

Anketa leta 1995 tudi ni vsebovala kontrolnih intervjujev, čeprav bi bili ti glede na sestavo anketarjev (študentke/študentje in patronažne sestre) zelo dobrodošli, vsaj za ugotavljanje vpliva predizobrazbe anketarjev/anketaric na kakovost zbranih podatkov.

2. 2 Posredne metode merjenja kakovosti

Neposredne metode preverjanja podatkov običajno izvaja organizator raziskave, posredne metode pa so bolj domena raziskovalcev. Kadar organizatorji zbiranja podatkov ne preverjajo kakovosti zbranih podatkov s posebnimi raziskavami, so posredne metode (metode notranje analize podatkov) edini možni način ocenjevanja kakovosti zajetja in natančnosti podatkov.

2. 2. 1 Popisi prebivalstva in vitalna statistika

V avstrijskem delu Avstro-Ogrske je imelo zbiranje podatkov o prebivalstvu dolgo tradicijo in po mnenju strokovnjakov (Zwitter, Vogelnik) so podatki štetij prebivalstva in statistike rojstev od leta 1869 dalje zelo zanesljivi. Te tradicije nista prekinili niti prva svetovna vojna niti vključitev v novo državo. To dokazuje analiza kakovosti podatkov o živorojenih. D. Vogelnik (Vogelnik, 1952) je za leto 1930 ocenil, da je bilo v Dravski banovini neregistriranih 11 % rojstev živorojenih otrok, kar je bilo najmanj v Jugoslaviji (jugoslovansko povprečje je bilo 17 %).

S pomočjo notranje analize je kakovost zajetja živorojenih otrok med svetovnima vojnoma ocenjeval tudi D. Breznik, vendar samo za celotno Jugoslavijo (Breznik, 1956). Ugotovil je, da je bilo leta 1929 neregistriranih 5,6 % živorojenih otrok, kar je znatno manj od ocene D. Vogelnika. Razlika gre na račun uporabe dveh različnih metod ocenjevanja. D. Breznik je preverjal tudi podatke vitalne statistike o številu živorojenih otrok v Jugoslaviji v letih 1956–1960 in ugotovil, da je njihovo zbiranje praktično popolno in da je bilo tudi zajetje otrok, starih 0–4 leta, v popisu 1961 v Jugoslaviji zelo dobro (Breznik et al., 1972). Iz tega lahko sklepamo, da je bilo zajetje zelo dobro tudi v Sloveniji, čeprav tega doslej ni nihče preverjal.

Zajetje rojstev živorojenih otrok za Slovenijo je bilo prvič preverjeno za obdobje 1976–1980. Uporaba enake metode, kot jo je D. Breznik uporabil za leta 1956–1960 za Jugoslavijo, je pokazala, da je registracija rojstev dobra, da pa občasna preverjanja ne bi bila odveč (Šircelj, 1991: 23). Ker se je od leta 1978 delež otrok, rojenih zunaj zdravstvene ustanove, znižal z 1 % na 0,1 %, o zanesljivosti registracije rojstev ni več dvoma.

2. 2. 2 Popisi prebivalstva in ankete

Prva jugoslovanska anketa o rodnosti je bila izvedena le nekaj mesecev pred popisom leta 1971. Zato je bilo mogoče tiste podatke, ki so bili zbrani z anketo in s popisom, primerjati. Primerjava je pokazala, da med obema viroma ni večjih odmikov.

V anketi o rodnosti iz leta 1970 je bilo zastavljeno tudi vprašanje o namernih splavih. Ker so organizatorji ankete predpostavljali, da bo število namernih splavov v anketi podcenjeno, so izsledke ankete primerjali z izsledki raziskave Zveznega zavoda za zdravstveno varstvo iz leta 1967, ki je zajela 5.180.851 žensk v rodni dobi (Fertilitet, 1980: 50). Po podatkih te raziskave je bilo povprečno število namernih splavov na eno žensko v njeni rodni dobi (starost 15–49 let) 1,87, po podatkih ankete pa 1,28. To pomeni, da je anketa o rodnosti iz leta 1970 zajela približno 70 % vseh namernih splavov v Jugoslaviji. V drugi anketi o rodnosti, iz leta 1976, je bil odstotek nižji, 64 %. Odstotek zajetja namernih splavov je bil v obeh anketah za Slovenijo nižji od jugoslovanskega povprečja. To pomeni, da je bilo število namernih splavov v Sloveniji v obeh anketah o rodnosti (1970, 1976) močno podcenjeno. Realne podatke o številu namernih splavov je dala šelev anketa o rodnosti in družini iz leta 1995. Ti podatki se ujemajo s podatki zdravstvene statistike o t. i. dovoljenih splavih. V letu 1995 je imela celotna splavnost vrednost 0,7.

2. 2. 3 Popisi prebivalstva

Posredno lahko kakovost statističnih podatkov preverjamo tudi tako, da primerjamo podatke dveh ali več zaporednih raziskav. Primerjali bomo podatke iz popisov 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002, in sicer za ženske, ki so že zaključile rodno dobo. Rodno dobo običajno omejimo s starostjo 15–49 let. V področjih z nizko rodnostjo, kamor sodi tudi Slovenija, pa to mejo lahko brez škode spustimo na 44 let, saj je rodnost po tem letu zanemarljiva.

Podatki o številu živorojenih otrok so prikazani po petletnih starostnih skupinah žensk.¹⁴³⁾ Ker si prva popisa po drugi svetovni vojni sledita v razmiku 5 let, popisi od 1961 do 1991 pa v razmiku 10 let, lahko podatke za isto generacijo žensk povzamemo po dveh (1948, 1953) ali celo štirih popisih (1961, 1971, 1981, 1991). S primerjavo podatkov za isto generacijo, zbranih ob različnih popisih, lahko posredno ocenimo natančnost podatkov o številu živorojenih otrok. Teoretično bi morali biti podatki in iz njih izračunani kazalniki za isto generacijo enaki, ali pa le rahlo različni. Manjša neujemanja so mogoča zaradi pozabljalivosti ki se s starostjo stopnjuje, diferencialne umrljivosti ali diferencialne selivnosti.

Popisa 1948 in 1953

Popisa si sledita v petletnem intervalu, zato diferencialna umrljivost ne bi smela vplivati na rezultate¹⁴⁴⁾. Vendar primerjava končnega potomstva za posamezne skupine generacij pokaže precejšnje razlike. To pomeni, da so na rezultat vplivali tudi drugi dejavniki.

Tabela 1: Končno potomstvo in verjetnosti rojstev prvega in drugega otroka, Slovenija, popisa 1948 in 1953, izbrane generacije

Starost ob popisu 1948	Generacije ¹⁴⁵⁾	Končno potomstvo (D)		Verjetnosti povečanja družine			
		1948	1953	a_0	a_1		
				1948	1953	1948	1953
70–74	1873–1877	4,20	4,66	728	794	902	911
65–69	1878–1882	3,99	4,32	731	782	892	897
60–64	1883–1887	3,69	3,95	730	773	878	883
55–59	1888–1892	3,42	3,59	729	762	862	960
50–54	1893–1897	3,21	3,36	732	761	846	848
45–49	1898–1902	3,14	3,26	746	771	845	838

Vir: Konačni, 1952; Popis, 1960; lastni izračuni.

V letu 1953 so vrednosti končnega potomstva za vse generacije višje kot v letu 1948, kar ni v skladu s teoretičnimi pričakovanji. Podobne rezultate dobimo tudi, če primerjamo rodnost jugoslovenskih žensk istih generacij (Breznik et al., 1972). Iz tega sklepamo, da glede števila živorojenih otrok rezultati enega od popisov niso zanesljivi. Kateri od popisov je zanesljivejši, pokaže primerjava verjetnosti povečanja družine (tabela 1). Razlike med popisoma 1948 in 1953 so velike le za vrednosti a_0 , za vse ostale pa so razmeroma majhne. Poleg tega niso enosmerne (razen za a_0), zaradi česar sklepamo, da ne gre za vpliv diferencialne umrljivosti, temveč za napake v zbiranju in obdelavi podatkov. Metodologiji zbiranja podatkov sta bili namreč za oba popisa enaki (Šircelj, 1991: tabela 4 v Prilogi).

Pri iskanju razlogov za višje vrednosti a_0 v letu 1953 oz. za izredno nizke vrednosti v letu 1948 je našo pozornost pritegnilo število odgovorov, ki so bili uvrščeni v skupino "neznano" (neznani vrstni red rojstva). V popisu leta 1948 je bilo v skupino

143) Podatki popisov so prikazani tako, da je za popis 1948 najvišja starostna skupina žensk 80–84 let, za popis 1953 75–79 let, za popis 1961 60–64 let, za popisa 1971 in 1981 70–74 let ter za popis 1991 45–49 let. V internem gradivu Statističnega urada RS je najvišja starostna skupina za popis 1991 95–99 let.

144) Zanemarjamo dejstvo, da se podatki obeh popisov ne nanašajo na isti kritični trenutek (razlika je 16 dni, od 15. 3. do 31. 3.) in da starost ni izražena na enak način (za popis 1948 po letnicah rojstva, za popis 1953 pa po dopolnjenih letih starosti).

145) To so kohorte rojstev, npr. od 15. marca 1878 do 15. marca 1883. Zaradi lažjega izražanja jih bomo poistovetili z najbližjimi generacijami. V navedenem primeru je to skupina generacij 1878–1882.

"neznano" uvrščenih 0,003 % odgovorov, pet let pozneje pa 0,04 %. Ob predpostavki, da je bil popis 1953 bolje izveden in obdelan kot popis 1948 (ker so imeli organizatorji že izkušnje izpred petih let), je nemogoče, da bi bil delež rojstev z neznanim vrstnim redom rojstva manjši leta 1948 kot 1953. Zato sklepamo, da so bile leta 1948 ženske, pri katerih ni bil vpisan podatek o številu živorojenih otrok, uvrščene med tiste, ki niso rodile niti enega živorojenega otroka. S takim sklepanjem seveda lahko pojasnimo le del, ne pa celotne razlike.

Na visok delež žensk brez živorojenih otrok v letu 1948 je verjetno vplivalo tudi to, da tega leta ni bilo zastavljeno vprašanje o številu še živih otrok tako kot leta 1953. Sklepamo, da je določeno število žensk, ki v času popisa niso imele več živih otrok, odgovorilo, kot da niso rodile živih otrok, posebno kadar so ti umrli v zgodnji mladosti. Tako se je povečalo število žensk brez živorojenih otrok, s tem pa se je zmanjšala tudi verjetnost rojstva prvega otroka. Tej hipotezi v prid govori tudi dejstvo, da so razlike med končnim potomstvom in med verjetnostmi rojstva prvega otroka, izračunane s podatki iz popisa 1948, in tiste, izračunane s podatki iz popisa 1953, tem večje, čim starejše so ženske.

Tretji popis prebivalstva po drugi svetovni vojni je sledil drugemu v razmiku 8 let, tako da ne moremo slediti istim skupinam generacij skozi tri popise. Pomagamo si lahko tako, da verjetnosti povečanja družine ocenimo na osnovi srednjih vrednosti dveh sosednjih skupin generacij. Primerjava tako izračunanih vrednosti za posamezno skupino generacij z vrednostmi, dobljenimi s podatki iz popisov 1948 in 1953, pokaže, da se vrednostim popisa 1961 veliko bolje prilagajajo vrednosti, izračunane s podatki iz popisa 1953, kot pa tiste, izračunane s podatki iz popisa 1948. To je argument več v prid podatkom iz popisa 1953¹⁴⁶⁾.

Klub temu podatke iz popisa 1948 uporabljamo za analizo regionalnih razlik rodnosti, saj so bili ti podatki do leta 1981 edini objavljeni podatki o rodnosti, ki so se nanašali tudi na manjše ozemeljske enote. Pri tem predpostavljamo, da je velikost napake povsod enaka. Podatkov iz popisa 1948 pa ne uporabljamo za prikaz razvoja in diferencialne rodnosti, s čimer iz analize izločimo najstarejše generacije.

Podatki iz popisa 1953, ki se nanašajo na število živorojenih otrok po različnih značilnostih žensk (zakonski stan, šolska izobrazba itd.), so bili objavljeni le po desetletnih starostnih skupinah. Kazalniki, izračunani iz tako širokih starostnih skupin, pa so za analizo sprememb v obdobju demografskega prehoda enostavno pregrabi. Zato bomo za tovrstne analize raje uporabljali podatke iz popisa 1961, ker ti omogočajo izračunavanje ustreznih kazalnikov za generacije, rojene v letih 1896–1900, in za mlajše.

Popisi 1961, 1971, 1981 in 1991

S popisom leta 1961 je bil obnovljen desetletni razmik med zaporednimi popisi prebivalstva. Takšno zaporedje popisov omogoča opazovanje iste skupine generacij v štirih časovnih točkah. Primerjavo smo izdelali za skupini generacij 1906–1910 in 1911–1915. Prva je bila ob popisu 1961 stara 45–49, druga pa 50–54 let. Glede na to, da je bila rodnost po 44. letu starosti že pred letom 1961 minimalna, menimo, da se vrednosti kazalnikov, izračunane za ženske, stare 45–49 let, ne morejo bistveno razlikovati od vrednosti, izračunanih za iste ženske v starosti 50–54 let.

Tabela 2 prikazuje vrednosti končnega potomstva za omenjeni skupini generacij ob popisih 1961, 1971, 1981 in 1991. Vrednosti se, z eno samo izjemo, manjšajo s starostjo, kar gre v prid predpostavki o pozabljivosti in/ali diferencialni umrljivosti, ki s starostjo znižuje vrednosti končnega potomstva. Agregatno informacijo dopoljuje tabela 3 s prikazom vrednosti a_x za iste generacije.

Večina vrednosti a_x se s starostjo manjša. Izjema so nekatere vrednosti, izračunane s podatki iz popisa 1971, in vrednosti, izračunane s podatki iz popisa 1991. Nihanje vrednosti a_x pri višjih redih rojstev je lahko posledica zmanjševanja števila žensk in s tem povezanega povečevanja vpliva slučajnih dejavnikov, za nihanja vrednosti a_x pri nižjih redih rojstev pa moramo vzroke iskati drugje. Odmiki od pričakovanih vrednosti za nižje redne rojstev so največji pri verjetnosti rojstva prvega otroka. Popis 1971 in zlasti popis 1991 izkazujeta višje vrednosti od predhodnih (1961 in 1981). Teh sprememb ni mogoče razložiti s pozabljivostjo pa tudi ne z diferencialno umrljivostjo ali selivnostjo. Te generacije so bile v času intenzivnega priseljevanja v Slovenijo in

146) V času popisov 1948 in 1953 je bil del sedanjega ozemlja Republike Slovenije vključen v tako imenovano Svobodno tržaško ozemlje, razdeljeno na cono A in cono B. Cona B in del cone A sta bili leta 1954 priključeni Jugoslaviji in dve leti pozneje je bila na tem ozemlju izvedena registracija prebivalstva. Ta registracija in popis leta 1953 sta bila osnova za oceno celotnega števila prebivalstva Slovenije v letu 1953 v okviru njenih sedanjih meja. Niso pa bile izdelane ocene za posamezne skupine prebivalstva in tudi ne za število živorojenih otrok.

začasnega izseljevanja iz Slovenije (v šestdesetih in sedemdesetih letih) že prestare, da bi selitveni tokovi lahko vplivali na število žensk ali na njihovo rodnost. Zato se zdi, da gre za (manjše) napake pri zbiranju in/ali obdelavi podatkov. Na možnost tovrstnih napak, verjetno večjih v popisu 1991 kot v popisu 1971, nas navaja tudi velika razlika med vrednostmi a_8 in a_9 , izračunanimi s podatki iz popisa 1981 in vrednostmi a_8 in a_9 , izračunanimi s podatki iz popisa 1991.

Tabela 2: Končno potomstvo (D), Slovenija, popisi 1961, 1971, 1981 in 1991, generacije 1906–1910 in 1911–1915

Generacije	Popis	Starostne skupine							
		45–49	50–54	55–59	60–64	65–69	70–74	75–79	80–84
1906–1910									
1961	–	2,83	–	–	–	–	–	–	–
1971	–	–	–	2,82	–	–	–	–	–
1981	–	–	–	–	–	2,72	–	–	–
1991	–	–	–	–	–	–	–	–	2,67
1911–1915									
1961	2,75	–	–	–	–	–	–	–	–
1971	–	–	2,61	–	–	–	–	–	–
1981	–	–	–	–	2,44	–	–	–	–
1991	–	–	–	–	–	–	–	2,50	–

Viri: SURS; lastni izračuni.

Podatki o številu žensk po številu živorojenih otrok, zbrani s popisom leta 1991, pritegnejo našo pozornost zato, ker je število žensk z devetimi otroki večje od števila žensk z osmimi (Popis, 1994). Če bi bilo razmerje med obema številoma žensk enako kot v popisu 1981, bi bilo število žensk z devetimi otroki enako 60 % tistih z osmimi otroki. Število žensk z devetimi otroki presega število žensk z osmimi v vseh starostnih skupinah, razen v skupini 50 let in več. Glede na to, da se rodnost v Sloveniji že dolgo znižuje, izrazito pa od leta 1980, da podatki vitalne statistike za obdobje 1981–1991 izkazujejo manj devetih kot osmih rojstev (Demografska, 1985, 1986, 1987, 1988) in da je rodnostno selektivno priseljevanje malo verjetno, sklepamo, da gre za napake pri zbiranju ali/in obdelavi podatkov.

Tabela 3: Primerjava vrednosti verjetnosti povečanja družine za generacije 1906–1910 in 1911–1915, Slovenija, popisi 1961, 1971, 1981 in 1991

Generacije	Popis	Verjetnosti povečanja družine									
		a_0	a_1	a_2	a_3	a_4	a_5	a_6	a_7	a_8	a_9
1906–1910											
1961	777	822	729	695	683	676	655	656	641	605	
1971	779	820	727	692	679	671	650	654	647	623	
1981	763	816	716	678	670	667	651	653	630	615	
1991	772	815	707	663	656	660	644	649	651	582	
1911–1915											
1961	788	805	692	646	636	633	635	632	629	586	
1971	792	803	686	643	629	621	645	643	623	597	
1981	775	800	676	631	623	622	622	636	617	601	
1991	787	805	663	616	611	613	626	637	636	454	

Viri: SURS; lastni izračuni.

Uporaba takih podatkov poveča vrednosti potomstva in spremeni verjetnosti povečanja družine za višje rede rojstev (a_6 , a_7 , a_8). Ker pa je naša analiza usmerjena na končno potomstvo in na verjetnosti povečanja družine za nižje rede rojstev, nas ta napaka ne bo motila¹⁴⁷⁾. Tudi v podatkih iz popisa 2002 je število devetih otrok v nekaterih starostnih skupinah večje od pričakovanega, vendar ne tolikšno, da bi vplivalo na vrednost kazalnikov.

Popis 2002

Podatki iz popisa leta 2002 se od predhodnih bistveno razlikujejo po tem, da se ne nanašajo več na stalno prebivalstvo, kot je bilo opredeljeno v popisih od 1948 do 1991, temveč na običajno prebivalstvo. To pomeni, da so prebivalci Slovenije vsi, ki živijo v Sloveniji že več kot eno leto, in tisti, ki so iz Slovenije odšli, vendar njihova nenavzočnost v času popisa še ni bila daljša od enega leta. Tako opredeljeno prebivalstvo ni primerljivo s prebivalstvom v prejšnjih popisih. Zato je Statistični urad Republike Slovenije znova tabeliral velik del podatkov iz popisov 1991 in 1981, in sicer tako, da je izločil zdomce. Tako se je zelo približal definiciji, uporabljeni v popisu 2002, in s tem povečal primerljivost zadnjih treh popisov. Podatkov iz popisa 1971 ni bilo mogoče ponovno tabelirati, ker osnovno gradivo ni ohranjeno.

Podatki iz popisov prebivalstva so za analizo rodnosti pomembni predvsem zato, ker omogočajo retrospektivno opazovanje generacij. Za tovrstno opazovanje pa so zanimive predvsem ženske, ki so že zaključile rodno dobo, zlasti tiste, stare 45–54 let. Ker se je "začasno izseljevanje" začelo šele v drugi polovici šestdesetih let, je bilo število zdomk, starih 45–54 let, med popisanimi leta 1971 in 1981 še zelo majhno. Zato so bili za namen te publikacije ponovno tabelirani le podatki iz popisa 1991. Takrat je bilo med ženskami, starimi 45–49 let, 5 % zdomk, med ženskami, starimi 50–54, pa 3 %. Velikost razlik, ki nastanejo zaradi različne opredelitev prebivalstva, prikazuje tabela 4. Kazalniki, izračunani iz podatkov, ki ne vključujejo zdomk, imajo vedno višje vrednosti od tistih, ki vključujejo zdomke. To velja zlasti za verjetnost rojstva prvega otroka in posledično tudi za končno potomstvo. Med zdomkami, starimi 45–49 in 50–54 let, jih je bilo namreč (po podatkih iz popisa 1991) kar 27 % oziroma 35 % brez živorojenih otrok¹⁴⁸⁾.

Tabela 4: Kazalniki rodnosti, izračunani za stalne prebivalke in za stalne prebivalke, ne upoštevajoč zdomke, Slovenija, popis 1991

Starost ob popisu	Končno potomstvo		Verjetnosti povečanja družine					
	stalne prebivalke	stalne prebivalke, ne upoštevajoč zdomke	Starostne skupine			stalne prebivalke, ne upoštevajoč zdomke		
			a_0	a_1	a_2	a_0	a_1	a_2
45–49	1,95	1,98	909	782	306	917	787	307
50–54	2,00	2,03	897	777	363	903	779	367

Vir: SURS; lastni izračuni.

147) Kot primer vpliva popravkov na velikost kazalnikov, prikazujemo izračune z izvornimi podatki in dva izračuna, ki upoštevata ocenjeno število žensk z devetimi otroki v starostni skupini 35–39 let (število žensk z devetimi otroki je enako srednji vrednosti med številom žensk z osmimi in z desetimi otroki). V prvem (I) je presežek žensk z devetimi otroki, ki nastane zaradi te ocene, vključen v skupino neznano in s tem izključen iz izračunavanja kazalnikov, v drugem (II) pa je vključen v skupino žensk brez otrok.

Vrsta podatkov	Delno potomstvo	a_0	a_1	a_2	a_3	a_4	a_5
Izvorni	1,80	904	762	222	210	301	459
Popravljeni (I)	1,79	904	761	220	203	269	365
Popravljeni (II)	1,77	902	761	220	203	269	365

148) Ta podatek gotovo ne odslikava dejanskega stanja, pač pa način zbiranja podatkov o zdomcih. Ti so se zbirali v Sloveniji, zato so za mnoge ostale njihove značilnosti neznane.

Med popisoma 1991 in 2002 je minilo 11 let. Zato neposredna primerjava kazalnikov za petletne starostne razrede ni mogoča. Ker pa se rodno obnašanje od generacije do generacije le malo spremeni, smo v tabeli 5 zbrali nekaj kazalnikov za skupine generacij, rojene pred in med drugo svetovno vojno. V popisu 1991 so bile stare 45–54 let, v popisu 2002 pa 56–65 let¹⁴⁹⁾. Razlike so največje za a_0 in za verjetnosti povečanja družine višjih redov. Ker pa niso istosmerne, so razlike v končnem potomstvu majhne. Razlogov za razlike je gotovo več: drugačna definicija prebivalstva, precenjene vrednosti a_x za višje redne v popisu 1991, neznani odgovori, uporaba administrativnih virov v popisu 2002 in morda še kakšen.

Tabela 5: Končno potomstvo (D) in verjetnosti povečanja družine, primerjava med popisom 1991 (ne upoštevajoč zdomke) in 2002, Slovenija

Popis Generacije	D	a_0	a_1	a_2	a_3	a_4	a_5	a_6
Popis 1991								
1936–1940	2,03	903	779	367	357	386	464	492
1941–1945	1,98	917	787	307	305	362	436	573
Popis 2002								
1937–1941	2,05	921	790	357	339	369	407	441
1942–1946	1,99	934	791	299	288	334	411	501

Viri: SURS; lastni izračuni.

Manjšim napakam, ki nastanejo pri zbiranju in obdelavi podatkov, se ni mogoče izogniti. Napakam zaradi diferencialne umrljivosti ali selivnosti in pozabljaljivosti pa se lahko v veliki meri izognemo tako, da uporabimo le tiste podatke, ki so bili zbrani z anketiranjem žensk takoj po zaključeni rodni dobi. Zato smo vedno, kadar smo imeli možnost izbire podatkov iz več popisov, uporabili podatke o ženskah starih 45–49 let ali 50–54 let. Od tega pravila smo se odmaknili le pri obravnavi najstarejših in najmlajših generacij. Za analizo rodnosti generacij, rojenih pred letom 1900, so podatki o rodnosti žensk, starejših od 54 let, edini možen vir informacij. Najmlajše generacije, rojene v šestdesetih letih, pa so vključene v analizo še pred zaključkom rodne dobe (starost 35–44 let), in sicer zato, da bi odkrili vsaj tendence razvoja generacijske rodnosti. Pri tem pa se moramo seveda zavedati, da so vrednosti kazalnikov za najstarejše in najmlajše generacije podcenjene.

Od omenjenega pravila smo se odmaknili tudi takrat, kadar so bili podatki o neki značilnosti prebivalstva zbrani le z enim popisom (npr. vrsta stavbe) ali pa so dostopni le za en popis (rojstni kraj, materni jezik). Kadar so bili na voljo podatki iz popisov 1991 in 2002, smo za prikaz diferencialne rodnosti uporabili le podatke slednjega. Razlogov za tako odločitev je več: velika razlika v deležu neznanih odgovorov (veroizpoved), boljši podatki iz popisa 2002 (dopolnjeni s podatki administrativnih evidenc), drugačna definicija prebivalstva, spremembe v upravni razdelitvi itd.

Popisi prebivalstva in vitalna statistika

Končno potomstvo in verjetnosti povečanja družine običajno računamo s pomočjo podatkov iz popisov prebivalstva. Mogoče pa jih je izračunati tudi s podatki vitalne statistike, če je vrsta starostno-specifičnih stopenj splošne rodnosti dovolj dolga. To možnost uporabljamo predvsem takrat, kadar je zadnji popis časovno že oddaljen. Ker retrospektivno opazovanje (popisi) praviloma ne da enakih rezultatov kot sprotno opazovanje (vitalna statistika), so v tabeli 6 prikazani kazalniki rodnosti, izračunani s podatki iz obeh virov za iste ali bližnje generacije.

Končno potomstvo generacij 1930–1939 se ujema s končnim potomstvom "popisne" generacije 1931–1935, delno potomstvo do starosti 39 let pa je višje pri generacijah 1940–1949 kot pri generacijah 1941–1945. Toda te razlike so majhne. Če končno potomstvo prikažemo v vrednostih s samo eno decimalko, se le-te popolnoma ujemajo. Večje so razlike v verjetnostih povečanja družine. Vrednosti, dobljene s podatki vitalne statistike, so bližje vrednostim za starejše kot za mlajše "popisne" generacije.

149) Podatki iz popisa 2002 se nanašajo na starostno skupino 55–64 let.

Pri generacijah, ki so že zaključile svojo rodno dobo, so razlike zelo majhne, večje pa so pri tistih, ki je še niso. Razlike pa vendarle niso tolikšne, da bi onemogočale uporabo obeh virov. Podatke vitalne statistike smo uporabili predvsem za prikaz nastajanja končnega potomstva različnih redov rojstev v generacijah, rojenih po drugi svetovni vojni.

Tabela 6: Primerjava vrednosti končnega potomstva in verjetnosti povečanja družine, izračunanih s podatki iz popisov 1981 in 1991 ter s podatki vitalne statistike, Slovenija

Vir podatkov	Generacije	Verjetnosti povečanja družine			Končno potomstvo, delno potomstvo	Starost ob popisu ali v zadnjem opazovanem petletju
		a_0	a_1	a_2		
Popis 1981	1931–1935	879	775	425	2,04	45–49
	1936–1940	896	782	372	1,98	40–44
	1930–1939	876	773	425	2,04	40–44
Popis 1981	1941–1945	905	780	299	1,88	35–39
	1946–1950	880	735	218	1,71	30–34
	1940–1949	919	762	310	1,92	30–34
Popis 1991	1941–1945	909	782	305	1,94	45–49
	1946–1950	906	781	260	1,87	40–44
	1940–1949	919	762	310	1,92	40–44

Viri: SURS; lastni izračuni.

Neznani odgovori

Analitična vrednost zbranih podatkov je odvisna tudi od velikosti deleža neznanih odgovorov. Manjši ko je delež neznanih odgovorov, večja je analitična vrednost zbranih podatkov. Podatek je neznan, če vprašana oseba na vprašanje ni odgovorila ali popisovalec vprašanja ni vpisal ali pa če informacija iz različnih razlogov ni bil zabeležena. Ker delež neznanih odgovorov ne pove ničesar o kakovosti znanih odgovorov, je lahko le splošen kazalnik kakovosti podatkov.

V statistiki rojstev za nekatere znake že dve desetletji ni več neznanih odgovorov (na primer o starosti matere in vrstnem redu rojstva), za nekatere druge se odgovor "neznano" še pojavlja (o šolski izobrazbi, poklicu, narodnosti mater), za nekatere pa se celo povečuje. Delež mater, katerih narodnost je neznana se je v zadnjih letih tako povečal, da je podatek postal neuporaben.

Tabela 7: Deleži neznanih odgovorov za izbrane znake, Slovenija, statistika rojstev 1989, 1995 in 2002

Znak	1989	1995	2002	(%)
Vrstni red rojstva	0,0	0,0	0,0	
Trajanje zakonske zveze	0,0	0,0	0,2	
Starost matere	0,0	0,0	0,0	
Šolska izobrazba matere	1,0	2,2	2,2	
Poklic matere ¹⁾	14,0	15,3	9,6	
Narodna pripadnost matere	4,0	37,9	61,1	

1) V letih 1989 in 1995 delavke brez poklica in z neznanim poklicem, leta 2002 poklici za preprosta dela.

Viri: SURS; lastni izračuni.

V popisih prebivalstva se delež neznanih odgovorov zaradi narave zbiranja podatkov praviloma povečuje. Delež manjkajočih odgovorov o starosti se je od popisa leta 1953 do popisa leta 1991 spremenjal takole: 0,1 %, 0,6 %, 0,4 %, 0,3 %, 0,04 %. Deleži neznanih odgovorov na zahtevnejša vprašanja so večji (tabela 8).

Podatki iz popisa 2002 so prvi, ki ne izkazujejo neznanih odgovorov. Statistični urad je namreč manjkajoče (neznane) odgovore nadomestil z informacijami iz administrativnih evidenc ali pa jih je s posebnim ključem poiskal med zbranimi odgovori. Izjema so le odgovori na vprašanja o narodni pripadnosti, maternem in pogovornem jeziku ter veroizpovedi. Zato se neznani odgovori pojavljajo le pri teh vprašanjih. Delež neznanih odgovorov je najvišji za narodno pripadnost in veroizpoved; 6,4 % in 7,1 %.

Odgovor na vprašanji o narodni pripadnosti in veroizpovedi ni bil obvezen. Zato 2,5 % vprašanih ni želelo odgovoriti na vprašanje o narodni pripadnosti in kar 15,7 % na vprašanje o veroizpovedi. To pomeni, da je v popisu 2002 podatek o narodni pripadnosti ostal skrit za 9 %, podatek o veroizpovedi pa za 23 % prebivalstva Slovenije (Statistične, 2003: št. 92).

Različni kazalniki rodnosti, uporabljeni v tej publikaciji, so izračunani tako, da neznani odgovori vanje niso vključeni. Izjema so podatki o veroizpovedi. Zaradi velikega števila oseb z neznano veroizpovedjo in tistih, ki na vprašanje o veroizpovedi niso želeli odgovoriti, smo zanje oblikovali posebni skupini in izračunali ustrezne kazalnike.

Tabela 8: Deleži neznanih odgovorov za izbrane znake, Slovenija, popisi 1981, 1991, 2002 (%)

Znaki	1981			1991			2002
	vse preb.	živi v Sloveniji	živi v tujini	vse preb.	živi v Sloveniji	živi v tujini	vse preb.
Starost	0,3	0,2	3,0	0,04	0,03	0,2	0,0
Zakonski stan	0,2	0,24	0,22	1,0	0,0
Izobrazba	1,1	0,8	11,0	1,4	0,9	17,3	0,0
Poklic	1,2 ¹⁾	...	6,8 ²⁾	...	1,2 ¹⁾	...	0,0
Ekonomski dejavnost	0,8	0,5	...	0,0
Leto priselitve	5,1	3,0	0,0
Narodna pripadnost	0,6	0,3	10,0	2,7	2,2	21,3	6,4
Materni jezik	0,6	0,3	9,7	2,7	2,2	21,6	2,7
Veroizpoved	.	.	.	15,0	14,6	29,9	7,1

1) K osebam z neznanim poklicem so prišteje tudi "osebe brez poklica".

2) Poklic pred odhodom v tujino.

Viri: Popis, 1983: RR 305 in 307; Popis, 1994: RR 617; SI, 2003: 92; SURS; lastni izračuni.

2. 3 Kazalniki rodnosti

Najpomembnejši kazalniki rodnosti so starostno-specifične stopnje splošne rodnosti. Izračunavamo jih tako, da primerjamo število živorojenih otrok, ki so jih rodile ženske določene starosti, s številom teh žensk. Število živorojenih otrok po starosti matere izhaja iz rednega statističnega raziskovanja (DEM-ROJ, prijava rojstva). Število žensk po starosti pa je v času Jugoslavije, od leta 1848 do leta 1989, ocenjeval Zvezni zavod za statistiko na osnovi podatkov zadnjega popisa prebivalstva in naravnega gibanja od popisa do ustrenzega koledarskega leta. V teh ocenah ni bilo upoštevano selitveno gibanje prebivalstva. Zaradi tega so bile starostno-specifične stopnje splošne rodnosti v republikah z znatnim presežkom priselitve nad odselitvami previsoke. Razlika med tako izračunanimi stopnjami, ki so veljale za uradni podatek, in dejanskimi vrednostmi je bila odvisna od velikosti selitvenega prirasta in od časovne oddaljenosti od popisa¹⁵⁰⁾.

150) Več v: Šircelj, 1991: 258.

Dejanske vrednosti starostno-specifičnih stopenj splošne rodnosti so za Slovenijo dostopne od leta 1980 dalje: za čas do leta 1985 jih je mogoče izračunati s pomočjo ocen števila prebivalcev po starosti in spolu (Ilić et al., 1987), od leta 1985 dalje pa so izračunane s podatki iz Centralnega registra prebivalstva, objavljenimi v publikacijah Statističnega urada Republike Slovenije.

Primerjava med starostno-specifičnimi stopnjami splošne rodnosti, ki jih je objavljala Zvezni zavod za statistiko, in dejanskimi vrednostmi pokaže, da se razlike večajo s časovno oddaljenostjo od popisa in z intenzivnostjo selitev (tabela 9). Razlike so bile največje v starosti 20–24 let, to je v obdobju najvišje rodnosti in najintenzivnejšega priseljevanja. Zato sklepamo, da kratkotrajno povečanje vrednosti starostno-specifičnih stopenj splošne rodnosti v drugi polovici šestdesetih in sedemdesetih let ni bilo posledica dejanskega zvišanja rodnosti, temveč metodologije izračunavanja teh stopenj. Tudi v osemdesetih letih se je precenjenost vrednosti starostno-specifičnih stopenj splošne rodnosti, ki jih je izračunaval Zvezni zavod za statistiko, z leti povečevala, vendar razlika zaradi hitrega zniževanja rodnosti ni bila tako opazna (Šircelj, 1991: 257–274).

Posledica precenjenih vrednosti starostno-specifičnih stopenj splošne rodnosti so tudi precenjene vrednosti celotne rodnosti. Precenjenost je bila tolikšna, da je bila neto stopnja obnavljanja prebivalstva vse do leta 1980 višja od 1, čeprav se je pod to vrednost verjetno spustila že v začetku sedemdesetih let.

Tabela 9: Celotna rodnost, Slovenija, 1971–1991

Leto	Celotna rodnost - izračun ZZS	Celotna rodnost - izračun RZS ¹⁾	Razlika	
			absolutna	relativna (%)
1971	2,18	...	-	-
1972	2,16	...	-	-
1973	2,21	...	-	-
1974	2,12	...	-	-
1975	2,16	2,08	0,08	3,7
1976	2,20	2,12	0,08	3,8
1977	2,16	2,08	0,08	3,7
1978	2,20	2,12	0,08	3,8
1979	2,22	2,14	0,08	3,7
1980	2,11	2,02	0,09	4,5
1981	1,96	1,96	0,00	0,0
1982	1,94	1,93	0,01	0,5
1983	1,84	1,82	0,02	1,1
1984	1,79	1,75	0,04	2,3
1985	1,78	1,72	0,06	3,5
1986	1,76	1,70	0,06	3,5
1987	1,77	1,69	0,08	4,7
1988	1,75	1,66	0,09	5,4
1989	1,64	1,55	0,09	5,8
1990	...	1,46	-	-
1991	...	1,42	-	-

1) Za obdobje 1975–1979 ocena avtorice na osnovi podatkov za leti 1971 in 1980 (f_{20} okrog 160 %).

Vir: Šircelj, 1991.

Poleg napake v izračunavanju starostno-specifičnih stopenj rodnosti, ki jo je povzročalo neupoštevanje selitev, je od srede šestdesetih let dalje nastajala še druga napaka, tudi povezana s preseljevanjem. Gre za naše zdomce, ki so bili do leta 1995 šteti med stalno prebivalstvo Slovenije. Podatke o njihovem številu in sestavi so zagotavljali popisi prebivalstva¹⁵¹⁾, podatke o rojstvih njihovih otrok pa redno statistično raziskovanje DEM-1. Vir slednjega so prijave rojstev. Vendar velik del zdomcev rojstev svojih otrok ni prijavljal v Sloveniji. Zato so bile starostno-specifične stopnje rodnosti in posledično celotna rodnost podcenjene. Ker pa rojstev zdomcev ni mogoče ločiti od drugih rojstev, velikosti podcenjenosti ni mogoče oceniti (Šircelj, 1991: 265). Kljub temu sta v tabeli 10 prikazani dve vrsti starostno-specifičnih stopenj splošne rodnosti; razlikujeta se le po imenovalcu: stalne prebivalke, ali stalne prebivalke brez zdomk. Razlika je bila največja leta 1971, nato se je zmanjševala (5 %, 3,6 %, 2,8 %).

Tabela 10: Starostno-specifične stopnje splošne rodnosti in celotna rodnost (F), izračunane za stalne prebivalke (${}_5f_x$)¹⁾ in za stalne prebivalke ne upoštevajoč zdomke (${}_5f_{x,B}$)²⁾, Slovenija, popisi 1971, 1981, 1991

Starost	Popis 1971			Popis 1981			1991		
	${}_5f_x$	${}_5f_{x,B}$	razlika	${}_5f_x$	${}_5f_{x,B}$	razlika	${}_5f_x$	${}_5f_{x,B}$	razlika
15–19	45,6	47,8	2,2	50,3	51,3	1,0	21,4	22,1	0,6
20–24	160,6	176,0	15,4	159,2	161,5	2,3	113,7	116,9	3,2
25–29	117,0	121,6	4,6	106,6	112,6	6,0	97,2	99,3	2,1
30–34	68,6	70,9	2,3	51,1	55,1	4,0	40,5	41,3	0,8
35–39	32,6	33,3	0,7	18,6	19,8	1,2	13,8	14,4	0,6
40–44	10,0	10,2	0,2	5,6	5,8	0,2	3,2	3,4	0,2
45–49	0,7	0,7	0,0	0,3	0,3	0,0	0,1	0,1	0,0
F	2,18	2,30	0,12	1,96	2,03	0,07	1,45	1,49	0,04

1) ${}_5f_x$, razmerje med številom živorojenih otrok (statistično raziskovanje Prijava rojstva) in številom stalnih prebivalk (popis prebivalstva) za petletno starostno skupino.

2) ${}_5f_{x,B}$, razmerje med številom živorojenih otrok (statistično raziskovanje Prijava rojstva) in številom stalnih prebivalk ne upoštevajoč zdomke (popis prebivalstva) za petletno starostno skupino.

Vir: Statistični letopisi RS; lastni izračuni.

Stopnje rodnosti, ki jih je izračunaval Zvezni zavod za statistiko in ki jih je uporabljala večina raziskovalcev, so bile za Slovenijo 30 let (v obdobju 1961–1991) z ene strani precenjene z druge pa podcenjene; precenjene so bile zaradi neupoštevanja notranjih selitev (v okviru Jugoslavije), podcenjene pa zaradi nepopolne registracije novorojenih otrok zdomcev v Sloveniji. Velikost podcenjenosti oziroma precenjenosti je bila v različnih letih različna. Ocenimo ju lahko le za leto 1980 oz. 1981 (tabeli 10 in 10a). Takrat je bila precenjenost mnogo višja od podcenjenosti. Zato podcenjenost stopenj rodnosti zaradi vključevanja zdomcev med stalno prebivalstvo ne spremeni dejstva, da je bil dvig starostno-specifičnih stopenj splošne rodnosti v drugi polovici šestdesetih in sedemdesetih letih v veliki meri posledica neupoštevanja notranjih selitev.

151) Metodologije popisov prebivalstva v letih 1971, 1981 in 1991 so zdomce opredeljevale takole: "Oseba na začasnom delu v tujini je vsakdo, ki je odšel v tujino in se zaposlil pri tujem delodajalcu ali samostojno, ne glede na to, ali je bil v kritičnem trenutku popisa (polnoč med 31. 3. in 1. 4.) v tujini ali v Jugoslaviji v kraju, kjer ima stalno prebivališče (na obisku, zdravljenju ipd.). To velja tudi za člane posadk na tujih ladjah, avionih ipd. Med zdomce sodi tudi vsaka oseba, ki v tujini ne dela, temveč biva tam kot družinski član oseb, ki so začasno zaposlene v tujini" (Strokovno-metodološka, 1981). Takšna navodila so prepuščala odločitev o tem, kdo je in kdo ni zdomec, posamezniku, večinoma sorodniku, ki je ostal v Sloveniji. Določen ni bil ne časovni interval (število let dela v tujini) ne razlog odhoda niti ni bilo postavljeno vprašanje o državljanstvu. V popisu 1981 so bili med zdomce šteti tudi dnevni migranti, zaposleni v Avstriji ali Italiji.

Tabela 10a: Starostno-specifične stopnje splošne rodnosti in celotna rodnost (F), izračunane brez upoštevanja (Zvezni zavod za statistiko) in z upoštevanjem selitev (Republiški zavod za statistiko), Slovenija, 1980 in 1981

Starost	1980			1981		
	ZZS	RZS	Razlika	ZZS	RZS	Razlika
15–19	56,3	55,9	0,4	50,4	50,3	0,1
20–24	176,8	162,6	14,2	159,7	159,2	0,5
25–29	112,6	108,2	4,4	106,7	106,6	0,1
30–34	51,3	51,3	0,0	51,1	51,1	0,0
35–39	19,7	20,0	-0,3	18,6	18,6	0,0
40–44	5,3	5,4	-0,1	5,6	5,6	0,0
45–49	0,5	0,5	0,0	0,3	0,3	0,0
F	2,11	2,02	0,9	1,96	1,96	0,0

Viri: Demografska, 1989; lastni izračuni.

Z letom 1985 je Statistični urad RS začel za izračunavanje starostno-specifičnih stopenj uporabljati podatke iz Centralnega registra prebivalstva; ta je izkazoval tudi podatke o stalnem prebivalstvu. Kljub temu je bilo število prebivalcev v registru vedno višje od števila prebivalcev, ki so ga izkazovali popisi. Zato so vrednosti starostno-specifičnih stopenj splošne rodnosti, izračunanih s podatki iz registra, nižje od stopenj, izračunanih s podatki iz popisov. Za primer navajamo izračune za leto 1991. Celotna rodnost ima najvišjo vrednost, če je število rojstev primerjano s številom stalnih prebivalk, ne upoštevajoč zdomke (popis), in najnižja, če je primerjano s številom stalnih prebivalk po registru.

Tabela 11: Starostno-specifične stopnje splošne rodnosti, izračunane z različnim številom žensk v rodni dobi, Slovenija, 1991

Starost	Stopnje izračunane s podatki iz popisa prebivalstva		Stopnje izračunane s podatki iz Centralnega registra prebivalstva
	stalne prebivalke	stalne prebivalke, ne upoštevajoč zdomke	stalne prebivalke
15–19	21,4	22,1	21,0
20–24	113,7	116,9	112,2
25–29	97,2	99,3	95,0
30–34	40,5	41,3	39,8
35–39	13,8	14,4	13,5
40–44	3,2	3,4	3,1
45–49	0,1	0,1	0,1
F	1,45	1,49	1,42

Viri: SURS; lastni izračuni.

Razlike med izračuni niso velike, a vendarle tolikšne, da so pri kratkoročnih analizah sprememb lahko zavajajoče. Pri analizi dolgoročnih smeri razvoja pa razlike med posameznimi leti, ki jih povzroči sprememba načina izračunavanja, ne morejo zbrisati osnovnih tendenc razvoja. Tako na primer prehod s slovenskih ocen, ki so imele izhodišče v popisu 1981, na ocene izračunane s podatki iz Centralnega registra prebivalstva, v letu 1985, ni spremenil osnovne tendence zniževanja celotne rodnosti v osemdesetih letih dvajsetega stoletja (tabela 9).

Večje kot za vso Slovenijo so bile razlike za manjše ozemeljske enote, zlasti za tiste, ki so imele visoke deleže zdomcev. To

so bile predvsem upravne enote oziroma nekdanje občine severovzhodne Slovenije. V teh občinah je bila leta 1981 celotna rodnost, izračunana s primerjavo števila rojstev (DEM-1) in števila stalnih prebivalk brez zdomk (popis), za 6–13 % višja kot tista, ki je bila izračunana s primerjavo istih rojstev s številom vseh stalnih prebivalk, vključno z zdomkami. Do leta 1991 so se razlike zmanjšale in niso več presegle 7 %. Glavni razlog za to je bila spremenjena metodologija, saj dnevni in tedenski delovni migranti (stalno prebivališče v Sloveniji, delo v Avstriji ali Italiji) niso bili več šteti med zdomce. Popis leta 2002 pa zdomcev ni več štel za prebivalce Slovenije.

Razlike, ki so nastale zaradi različnih definicij prebivalstva, je bilo mogoče ovrednotiti za popisa 1981 in 1991, za popis 1971, ko je bila razlika morda največja, pa ne. Zato je prečna analiza rodnosti v tej publikaciji izdelana na osnovi kazalnikov, ki zajemajo zdomce: za leta 1971, 1981 in 1991 je število žensk v rodni dobi povzeto po popisih, za leto 2002 pa po Centralnem registru prebivalstva. Dodaten razlog za tako odločitev je bil tudi ta, da ni mogoče ločevati rojstev otrok na tiste, katerih mati je bila zdomka, in na tiste, katerih mati ni bila zdomka.

Vzdolžna analiza skoraj v celoti temelji na podatkih iz popisov (iz popisa izvirajo tako podatki o številu živorojenih otrok kot o številu žensk) in zdomke zajema le takrat, kadar sta vir podatkov popisa 1971 in 1981. Ker pa so bile iz izračunov izločene ženske z neznanim številom živorojenih otrok, vključenost zdomk ne vpliva na rezultate.

Tabela 12: Celotna rodnost v nekaterih občinah, popisa 1981 in 1991, Slovenija

Občina	Popis 1981			Popis 1991		
	celotna rodnost ¹⁾			celotna rodnost ¹⁾		
	stalne prebivalke	stalne prebivalke, ne upoštevajoč zdomke	razlika (%)	stalne prebivalke	stalne prebivalke, ne upoštevajoč zdomke	razlika (%)
Maribor	1,68	1,78	6	1,17	1,22	4
Murska Sobota	1,92	2,09	9	1,35	1,44	7
Nova Gorica	2,00	2,02	1	1,29	1,31	2
Ribnica	2,46	2,56	4	1,95	2,00	3
Gornja Radgona	2,19	2,32	6	1,41	1,47	4
Koper/Capodistria	1,38	1,40	1	1,26	1,29	2
Lendava/Lendva	2,24	2,53	13	1,43	1,53	7
Ljutomer	1,88	2,07	10	1,51	1,59	5

1) Izračuna se razlikujeta zaradi različnega imenovalca: stalne prebivalke, stalne prebivalke brez zdomk. Števec je v obeh izračunih enak.

Vir: SURS; lastni izračuni.

3 DEMOGRAFSKE METODE ANALIZE RODNOSTI

Proučevanje rodnosti zahteva uporabo kvantitativnih metod v vseh fazah raziskovanja; pri zbiranju podatkov, analizi zbranih numeričnih podatkov in pri raziskovanju vzročnih povezav med rodnostjo in drugimi pojavi. Za zbiranje podatkov se uporablajo skoraj izključno statistične metode, za analizo zbranih podatkov in za odkrivanje vzročnih povezav pa uporabljamo statistične in demografske metode analize. Metode statistične analize so v primerjavi z metodami demografske analize splošnejše. So tudi bolj poznane, ker se uporabljajo v vseh vedah, ki imajo za predmet raziskovanja množične pojave. Demografske metode so se razvile v okviru demografije, so njej lastne in zato za raziskovanje rodnosti primarne. Uporaba statističnih metod je smiselna šele po temeljiti demografski analizi. Ta namreč omogoči izbiro ustreznega demografskega kazalnika za statistično analizo. Zato se na tem mestu omejujemo le na opis demografskih metod, čeprav so v publikaciji uporabljeni tudi nekatere statistične metode.

Rodnost je mogoče proučevati v okviru koledarskih let ali pa v okviru generacij oziroma kohort. Analizo v okviru koledarskih let imenujemo prečna (transferzalna) analiza, analizo v okviru generacij pa vzdolžna (longitudinalna) analiza. Vzdolžna analiza rodnosti se je v svetu uveljavila po drugi svetovni vojni, pri nas pa si še vedno ni zagotovila ustreznega mesta v demografski literaturi.

Z vzdolžno analizo spremljamo člane kohorte od vstopa vanjo (rojstvo, starost 15 let, sklenitev zakonske zveze itd.) do izstopa iz nje (smrt, starost 50 let, razveza zakonske zveze itd.). Tako začrtamo demografsko zgodovino posamezne ali skupine kohort. Tak pristop omogoča ločevanje intenzivnosti rodnosti od njenega časovnega razporeda (koledarja). Intenzivnost predstavlja povprečno število živorojenih otrok, ki so jih rodile ženske določene generacije, koledar pa razporeditev teh rojstev po starosti žensk. Možnost ločevanja intenzivnosti od koledarja je velika prednost vzdolžne analize. Poleg prednosti v primerjavi s prečno analizo pa ima vzdolžna analiza rodnosti tudi svoje slabosti. Ker proučuje demografsko zgodovino kohort, je ni mogoče uporabljati za konjunkturne analize.

S prečno analizo raziskujemo rodnost 35 različnih generacij v enem koledarskem letu, vsako v drugi starosti. Takšna analiza ne omogoča ločevanja intenzivnosti od koledarja rodnosti. Povprečno letno število živorojenih otrok na eno žensko je namreč odvisno od skupnega števila živorojenih otrok, ki jih ženske rodijo v svojem življenju (intenzivnost), in od časovnega razporeda teh rojstev v teku njihovega življenja (koledar). Glavna vrednost prečne analize je njena aktualnost. Zadnje opazovano leto lahko primerjamo s predhodnim(i).

Odločitev o tem, katero vrsto analize uporabljati, je odvisna od razpoložljivih podatkov in od namena analize. Vzdolžna analiza je primernejša za odkrivanje dolgoročnih tendenc razvoja, prečna pa za konjunkturne analize. V tej publikaciji bomo uporabljali obe - vsako posebej ali pa kombinacijo obeh. Kombinacija prečne in vzdolžne analize je zlasti primerna za vrednotenje zdajšnjih razmer in za predvidevanje prihodnjega razvoja.

Rodnost lahko obravnavamo kot pojav s ponavljajočimi se dogodki (rodnost ne glede na vrstni red rojstva) ali pa kot pojav z neponavljajočimi se dogodki (ločeno glede na vrstni red rojstva). Če jo obravnavamo kot pojav s ponavljajočimi se dogodki, je intenzivnost rodnosti višja od 1, če pa jo obravnavamo kot pojav z neponavljajočimi se dogodki, pa je intenzivnost rodnosti vedno nižja od 1. Povprečno letno število živorojenih otrok (prvih, drugih itd.) na eno žensko lahko le izjemoma preseže vrednost 1. To se dogaja le, če se močno spreminja koledar rojstev.

Rezultati demografske analize rodnosti so v veliki meri odvisni od izbrane metode. Vendar kljub temu, da izberemo teoretično najustreznejšo metodo, dobimo zelo pogosto le približne rezultate, zasnovane na hipotezah, ki so bolj ali manj verjetne. Zatekanje k hipotezam je potrebno takrat, kadar niso na voljo dovolj razčlenjeni statistični podatki.

3.1 METODE OPAZOVANJA IN ZBIRANJA PODATKOV

Demografske pojave lahko opazujemo na tri načine: sprotno, retrospektivno in trenutno. Če kohorto spremljamo od njenega nastanka dalje, je to sprotno (kontinuirano) opazovanje. Če člane kohorte opazujemo šele takrat, ko so že prešle skrajno starostno mejo za opazovani demografski pojav, je to retrospektivno opazovanje. Če pa demografske dogodke, ki se vedno odvijajo v času, opazujemo v določenem trenutku, je to trenutno opazovanje.

Vsek način opazovanja je povezan z določeno metodo zbiranja oz. virom podatkov. Edini vir, ki lahko zagotovi vse vrste opazovanja, je register prebivalstva. Slovenski Centralni register prebivalstva tega še ne zmore.

Načini zbiranja in prikazovanja podatkov, potrebnih za prečno analizo, so že ustaljeni in jih ustrezne statistične službe redno objavljajo. Podatki, primerni za vzdolžno analizo, pa so pri nas še redkost. Za Slovenijo objavlja nekatere kazalnike za generacije za zdaj le Svet Evrope v svojem demografskem letopisu (Recent demographic developments in Europe). Zbrala jih je tudi anketa iz leta 1995.

Sprotno opazovanje. Najstarejši in še vedno najpogosteji vir za sprotno opazovanje so zaznambe v matične knjige oz. statistični podatki, ki iz njih izvirajo (rojstva, smrti, sklenitev zakonskih zvez itd.). Podatki, ki izhajajo iz sprotnega opazovanja, so primerni tako za prečno kot tudi za vzdolžno analizo.

Sprotno opazovanje je teoretično najboljša metoda opazovanja. Da je najboljša tudi v praksi, morata biti matična oz. prijavno-odjavna služba v najširšem pomenu besede dobro organizirani, prebivalstvo pa mora vestno izpolnjevati svoje obveze (npr. prijave prebivališča, odjave bivališča). Kadar je opazovanje omejeno na manjša območja, je treba upoštevati, da se za določenim delom prebivalstva izgubi sled (npr. odselitve).

Podatki, ki izhajajo iz sprotnega opazovanja, so osnova za analizo rodnosti v 18., 19. in 20. stoletju (prečna analiza) ter za analizo rodnosti v najmlajših generacijah, rojenih med drugo svetovno vojno in po njej (vzdolžna analiza).

Retrospektivno opazovanje. Z retrospektivnim opazovanjem najlažje zajamemo zgodovino generacij ali kohort. Članice kohorte opazujemo šele takrat, ko so že prešle skrajno starostno mejo za rojevanje otrok, to je 50 let. Tak način zbiranja podatkov ima seveda tudi nekaj pomanjkljivosti. Opira se na posameznikov spomin, kar je lahko vir napak, zlasti pri starejših ženskah. Poleg tega je selektivno. S tem ko anketiramo samo tiste ženske, ki so dočakale 50. leto starosti, zanemarimo rodnost tistih, ki so pred tem umrle ali se odselile. Njihova rodnost pa morda ni bila enaka tisti, ki jo lahko opazujemo.

Retrospektivno opazovanje rodnosti je najpogosteje v obliki anket. Te omogočajo zelo podrobno proučevanje rodnosti na sorazmerno majhnem številu enot. Žal pa so podatki dozdajšnjih slovenskih anket o rodnosti (1971, 1976, 1989, 1995) reprezentativni le za Slovenijo kot celoto.

Tudi popisi prebivalstva običajno vsebujejo nekaj vprašanj o zgodovini posameznika (npr. število živorojenih otrok), kar je tudi oblika retrospektivnega opazovanja. Prav na teh podatkih sloni večji del vzdolžne analize rodnosti za Slovenijo in za manjše ozemeljske enote.

Trenutno opazovanje je opazovanje, s katerim v določenem trenutku zajamemo pojave, ki so v neprestanem spreminjanju (npr. število prebivalcev, njih starostna sestava itd.). Primer tovrstnega opazovanja je popis prebivalstva; ta poda stanje vseh kohort v določenem trenutku. Trenutne podatke lahko zagotovi tudi popolno sprotno opazovanje, na primer register prebivalstva.

Trenutno opazovanje v obliki popisov omogoča vpogled v stanje različnih podskupin v kohortah (kmetje, izobraženci, priseljenci itd.) oziroma posameznih starostnih skupinah. Večino teh podskupin, pomembnih za proučevanje rodnosti, namreč ni mogoče statistično spremljati s sprotnim opazovanjem. Kombinacija trenutnega in retrospektivnega opazovanja, obe zagotavljajo popisi, omogoča vzdolžno analizo diferencialne rodnosti za Slovenijo in manjše ozemeljske enote.

3. 2 KAZALNIKI RODNOSTI

Kazalniki rodnosti praviloma prikazujejo povezavo med živorojenimi otroki in ženskami, čeprav ni nobenih teoretičnih zadržkov za povezovanje živorojenih z moškimi. Zadržki so popolnoma praktične narave; težje je določit očetovstvo kot materinstvo, poleg tega pa ima plodna doba moških manj ostre biološke meje kot plodna doba žensk.

Kazalnik rodnosti je več. Najpogosteje uporabljen kazalnik rodnosti je nataliteta ali stopnja rodnosti (n).¹⁵²⁾ Izraža pogostnost rojstev živih otrok v prebivalstvu. Njegova analitična vrednost je majhna. Raven natalitete je namreč močno odvisna od starostne in spolne sestave prebivalstva¹⁵³⁾. Dobra stran natalitete pa je v tem, da je lahko razumljiva in da za njeno izračunavanje niso potrebni podrobni statistični podatki. Prav pomanjkanje slednjih je razlog, da bomo za prikaz razvoja rodnosti do konca druge svetovne vojne uporabljali prav nataliteto.

$$n = \frac{N}{P} \cdot 1000$$

N = nataliteta
 n = število živorojenih otrok
 P = srednje število prebivalstva

Vplivu spolne in deloma tudi starostne sestave prebivalstva na vrednost natalitete se izognemo tako, da število živorojenih primerjamo samo s številom žensk v rodni dobi. Dobimo splošno stopnjo splošne rodnosti, f.

$$f = \frac{N}{P_{f,15-49}} \cdot 1000$$

f = splošna stopnja splošne rodnosti
 $P_{f,15-49}$ = srednje število žensk v rodni dobi

Če v gornji enačbi število živorojenih otrok zamenjamo s številom živorojenih zakonskih otrok, število žensk pa s številom poročenih žensk v rodni dobi, dobimo splošno stopnjo zakonske rodnosti.

Če pa število živorojenih otrok zamenjamo s številom živorojenih nezakonskih otrok, število žensk pa s številom neporočenih žensk v rodni dobi, dobimo splošno stopnjo zunajzakonske rodnosti.

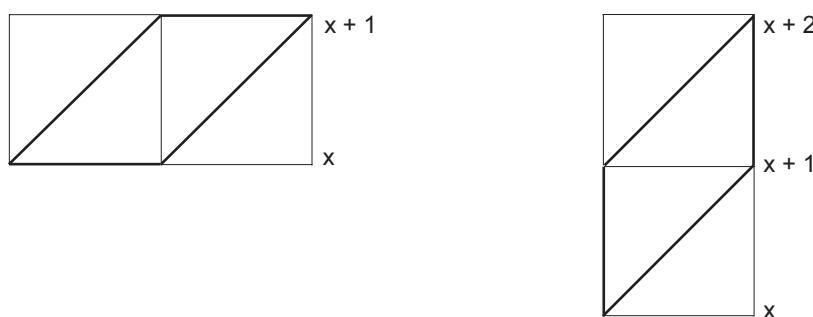
152) Statistični terminološki slovar opredeljuje stopnjo rodnosti kot "razmerje med številom živorojenih v danem letu in srednjim številom prebivalcev v tem letu, navadno pomnoženo s 1000". (Statistični, 1993: 54).

153) Če v času ali prostoru primerjamo prebivalstva s podobno starostno-spolno sestavo je nataliteta spremenljiv kazalnik rodnosti.

3. 2. 1 Starostno-specifične stopnje rodnosti

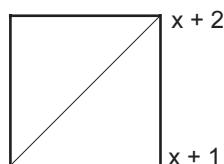
Prvi korak v demografsko analizo rodnosti predstavlja izračunavanje starostno-specifičnih stopenj rodnosti za vse ali pa le za določene skupine prebivalstva. Poznamo jih več vrst. Med seboj se razlikujejo po načinu izračunavanja (v okviru generacij oz. kohort ali v okviru koledarskih let) in po vsebinu (stopnje prve kategorije ali stopnje druge kategorije) (Pressat, 1969: 100).

Generacijske starostno-specifične stopnje rodnosti je mogoče izračunati na dva načina: med starostjo (x) in ($x + 1$) ali pa med starostjo (x , $x + 1$) in ($x + 1$, $x + 2$). Za prvi način izračunavanja morajo biti rojstva za določeno koledarsko leto razvrščena po starosti (dopolnjena leta) in po letnici rojstva matere (dvojna klasifikacija starosti), za drugi način pa samo po letnici rojstva matere.

Vse do leta 1994 za Slovenijo ni bilo mogoče izračunati niti prvih niti drugih generacijskih stopenj, ker je slovenska statistika podatke o rojstvih prikazovala le po dopolnjenih letih starosti matere, ne pa tudi po letnici rojstva.

Edina vrsta starostno-specifičnih stopenj rodnosti, ki so za Slovenijo na voljo za daljše časovno obdobje, so stopnje v okviru koledarskih let, izražene v dopolnjenih letih starosti. Take stopnje so primerne za prečno analizo, veliko manj pa za vzdolžno, saj se vrednost stopenj nanaša na dela dveh sosednjih generacij. Kljub temu jih bomo uporabljali tudi za vzdolžno analizo rodnosti, ker je to edini način, da začrtamo rodno zgodovino mlajših generacij. Časovna vrsta generacijskih stopenj (od 1994 dalje) je za vzdolžno analizo še prekratka.

Starostno-specifične stopnje rodnosti lahko računamo za splošno, zakonsko ali zunajzakonsko rodnost. Pogoj za izračunavanje starostno specifičnih stopenj zakonske in zunajzakonske rodnosti so podatki o zakonskem stanu in starosti žensk. V Sloveniji jih zagotavljajo popisi, od leta 1995 dalje pa tudi Centralni register prebivalstva, vendar samo za državljane Republike Slovenije.

Starostno-specifične stopnje ločujemo po vsebinu na stopnje prve in na stopnje druge kategorije. Stopnje prve kategorije so tiste, v katerih število dogodkov primerjamo s tistim prebivalstvom v ustrezeni kohorti, ki še ni bilo podvrženo proučevanemu pojavu, vendar je pojav zanj možen (Pressat, 1972). Tako je starostno-specifična stopnja splošne rodnosti prve kategorije npr. razmerje med številom prvih rojstev živorojenih otrok, ki so jih rodile ženske določene starosti, in številom žensk, ki do te starosti še niso rodile prvega živorojenega otroka. Ker med starostno specifičnimi stopnjami prve kategorije in verjetnostmi rojstva prvega, drugega in nadaljnjih redov obstaja teoretično utemeljena povezava, lahko iz zaporedja starostno specifičnih stopenj prve kategorije izdelamo tablice rodnosti, in sicer za vsak vrstni red rojstva posebej¹⁵⁴⁾.

Za izdelavo tablic rodnosti so potrebni zelo podrobni statistični podatki, kakršni so le redko na voljo. Če takih podatkov ni, pa lahko intenzivnost rodnosti, ki izhaja iz posameznih tablic rodnosti, izračunamo s pomočjo podatkov o razvrstitvi žensk po

154) Tablica je tabela, iz katere je mogoče razbrati intenzivnost in koledar pojava.

dokončnem številu živorojenih otrok. Primerjamo ženske, ki so rodile vsaj $(n + 1)$ živorojenih otrok, z ženskami, ki so rodile (n) živorojenih otrok. Ta razmerja imenujemo verjetnosti povečanja družine, a_x , ali pa verjetnost rojstva naslednjega otroka. S kombinacijo posameznih verjetnosti dobimo končno potomstvo (D), če obravnavamo rodnost v generacijah, oziroma celotno rodnost (F), če obravnavamo rodnost po koledarskih letih.

$$D = a_0 + a_0 a_1 + a_0 a_1 a_0 a_2 + \dots + a_0 a_1 \dots a_n$$

V tej publikaciji uporabljamo verjetnosti povečanja družine samo za generacijsko analizo rodnosti.

Stopnje prve kategorije omogočajo zelo natančno analizo rodnosti, vendar so podatki zanjo le redko na voljo. Zato običajno uporabljamo le stopnje 2. kategorije. Enostavnost njihovega izračunavanja omogoča, da jih lahko izračunamo skoraj za vsako teritorialno enoto, za večje število kohort ali za daljše časovno obdobje in si s tem zagotovimo primerljivost v prostoru in času. Zaradi omenjenih lastnosti je v tej knjigi večina analiz zasnovanih na uporabi stopenj druge kategorije.

Stopnje druge kategorije predstavljajo razmerje med številom dogodkov v določenem koledarskem letu in tistim prebivalstvom, za katero je pojav lahko smiseln. Tako predstavljajo starostno-specifične stopnje splošne rodnosti 2. kategorije razmerje med številom rojstev živorojenih otrok žensk določene starosti in številom vseh žensk te starosti. Izračunavamo jih za pojave s ponavljajočimi se dogodki, in rodnost je tak pojav, če ne upoštevamo vrstnega reda rojstev. Ker pa ponavljajoče se dogodke lahko ob določenih predpostavkah, povezanih z umrljivostjo in selivnostjo, obravnavamo kot neponavljajoče se, starostno-specifične stopnje druge kategorije izračunavamo tudi za posamezne rede rojstev.

Običajno imamo na voljo že izračunano časovno vrsto starostno specifičnih stopenj rodnosti druge kategorije, in to za želeno število let. Najpogostejši način analize teh stopenj je, da eno koledarsko leto primerjamo s sosednjim(i). Tak pristop je doposten, vendar zahteva veliko previdnosti pri interpretaciji podatkov. S tem načinom analize namreč ne moremo odkriti povezav med intenzivnostjo in koledarjem rodnosti. Ta se pokaže samo takrat, kadar rekonstruiramo statistično zgodovino kohort oziroma generacij.

Vzdolžna analiza

Rodno zgodovino posameznih kohort najlaže sestavimo tako, da v tabeli, ki vsebuje starostno-specifične stopnje rodnosti po koledarskih letih, vrednosti odčitavamo po diagonali. Tak način je uporaben zlasti za analizo splošne rodnosti. Če so starostno-specifične stopnje izračunane po letu rojstva in starosti matere, lahko začrtamo rodno zgodovino za točno opredeljene generacije ali skupine generacij. Če pa so stopnje opredeljene samo s starostjo matere (v dopolnjenih letih starosti), pa se prepletata dela dveh ali več sosednjih generacij.

Če za eno ali skupino generacij seštejemo vse starostno specifične stopnje rodnosti druge kategorije od 15. do 49. leta starosti, dobimo povprečno število živorojenih otrok na 1000 žensk te generacije. Ta kazalnik, katerega vrednost izražamo na eno žensko, imenujemo končno potomstvo (D). Če je izračunan za ženske, mlajše od 50 let, ga imenujemo delno potomstvo ali pa potomstvo do starosti x let (D_x).

$$D = \sum_{15}^{49} f_x$$

D = končno potomstvo

f_x = starostno-specifična stopnja splošne rodnosti

Končno potomstvo predstavlja intenzivnost splošne rodnosti določene generacije, razporeditev stopenj po starosti pa njen koledar. Sintezni kazalnik koledarja rodnosti je povprečna starost mater ob otrokovem rojstvu¹⁵⁵⁾.

Potomstvo, končno ali delno, pa je mogoče izračunati tudi neposredno, in sicer iz razporeditve žensk po dokončnem številu živorojenih otrok (retrospektivno opazovanje). Vrednosti končnega potomstva, izračunane s pomočjo retrospektivnega opazovanja (popisi, ankete), so enakovredne tistim, ki so izračunane s seštevanjem starostno-specifičnih stopenj druge kategorije. Poleg tega omogočajo izračunavanje (končnega) potomstva za različne skupine žensk (poročene, izobražene itd.).

155) Na enak način lahko izračunamo tudi končno potomstvo zakonske rodnosti, če imamo podatek o še obstoječih zakonskih zvezah ob vsaki obletinici sklenitve zakona. Ker teh podatkov pri nas nimamo, si pomagamo s stopnjami na začetno stanje (neto stopnje), zato je njihova vrednost podcenjena.

Na končno potomstvo se navezuje klasičen demografski kazalnik, bruto stopnja obnavljanja prebivalstva (R). Ta predstavlja povprečno število živorojenih deklic na eno žensko, ki ni podvržena umrljivosti. Izračunamo ga tako, da seštejemo starostno-specifične stopnje splošne rodnosti za deklice, ali pa tako, da končno potomstvo pomnožimo s koeficientom feminitete živorojenih otrok. Za Slovenijo uporabljamo vrednost 0,485 (Breznik, 1980: 176).

$$R = \sum_{15}^{49} f_{x,f}$$

R = bruto stopnja obnavljanja

$f_{x,f}$ = starostno-specifična stopnja splošne rodnosti deklic

$$R = D \cdot 0,485$$

Na rodnost v generacijah se navezuje tudi pojem obnavljanja generacij. S tem izrazom razumemo neprestano nadomeščanje umrlih z živorojenimi. Vendar za obnavljanje generacij ne zadošča, da v določenem obdobju število živorojenih preseže število umrlih. Pari, ki imajo samo po enega otroka, gotovo ne zagotavljajo obnavljanja generacij, toda dokler so mladi, število rojstev kljub temu presega število umrlih. Starostna struktura zabriše bistvo dogajanja. Da se temu izognemo, uporabljamo kot kazalnik obnavljanja generacij neto stopnjo obnavljanja prebivalstva, R_0 . Običajno jo računamo za ženske in jo izenačimo z neto stopnjo obnavljanja za vse prebivalstvo.¹⁵⁶⁾

Neto stopnja obnavljanja neke generacije žensk izraža povprečno število deklic, ki jih je rodila pripadnica te generacije v svojem življenju. Računamo jo tako, da število rojenih deklic primerjamo z začetnim številom žensk v generaciji.

$$R_0 = \frac{\sum_{15}^{49} f_{x,f} \cdot I_{x,f}}{I_0}$$

R_0 = neto stopnja obnavljanja

I_0 = koren tablice umrljivosti

$$R_0 = \frac{0,485 \cdot \sum_{15}^{49} f_{x,f} \cdot I_{x,f}}{I_0}$$

$I_{x,f}$ = število živih žensk v starosti x

$f_{x,f}$ = starostno-specifična stopnja rodnosti deklic

$I_{x,f}$ = verjetnost preživetja žensk od rojstva do starosti x

$$R_0 = D \cdot 0,485 \cdot \frac{I_{32,f}}{I_0}$$

Razliko med vrednostima R_0 in R v neki generaciji določa raven umrljivosti. Če ne bi bilo umrljivosti do starosti 50 let ($I_0 = I_{50}$), bi bili vrednosti R in R_0 enaki. Ker je umrljivost žensk do starosti 50 let v modernih družbah že zelo nizka, je razlika med obema kazalnikoma majhna.

Če je vrednost R_0 manjša ali večja od 1, je številčnost "generacije" otrok manjša ali večja od številčnosti generacije staršev, če obe primerjamo ob rojstvu.¹⁵⁷⁾ To pomeni, da bo prebivalstvo stagniralo, če bo vrednost R_0 dalj časa enaka 1, in da se bo pričelo zmanjševati, če bo $R_0 < 1$, oziroma da bo pričelo naraščati, če bo $R_0 > 1$.

Stopnje druge kategorije lahko uporabimo tudi za izračunavanje stopenj prvega, drugega in višjih redov rojstev. Vsota stopenj določenega reda rojstev od starosti 15 do 49 let predstavlja končno potomstvo določenega reda rojstev, njihovo medsebojno razmerje pa verjetnosti povečanja družine. Tak način izračunavanja a_x uporabljamo za generacije, ki jih ni mogoče zaobjeti z retrospektivnim opazovanjem.

156) Izrazi neto stopnja obnavljanja, neto mera obnavljanja, neto mera reprodukcije, neto koeficient obnavljanja, neto koeficient reprodukcije so sopomenke.

157) Generacija so osebe, rojene v istem koledarskem letu. Z izrazom "generacija" otrok mislimo na število otrok, ki so jih v svojem življenju rodile predstavnice ene generacije.

Poleg intenzivnosti rodnosti nas zanima tudi njen koledar: razporeditev rojstev po starosti. Običajno ga prikažemo s povprečno starostjo žensk ob rojstvu njihovih otrok (ne upoštevajoč umrljivost).

$$F = \frac{1}{15} \sum_{x=15}^{49} (x+0,5) \cdot f_{(x,x+1)}$$

Povprečna starost = $\frac{1}{15} \sum_{x=15}^{49} f_{(x,x+1)}$

Tako izračunane povprečne starosti so za Slovenijo objavljene v letni publikaciji *Recent demographic developments in Europe*. Povprečne starosti izračunane z absolutnimi vrednostmi (starost žensk ob rojstvu otrok) pa so objavljene v publikacijah Statističnega ureda Republike Slovenije. Zato smo tudi za obdobje 1896-1900 in za leto 1910 (tabeli 17 in 26) objavili povprečne starosti izračunane z absolutnimi vrednostmi. Tako izračunana povprečna starost za Štajersko v obdobju 1896-1900 npr. znaša 30,5 let, izračunana s pomočjo stopenj pa 29,8 let. V sedanjosti so razlike manjše. Povprečne starosti za generacije so izračunane po gornji enačbi.

Prečna analiza

Rojstva v določenem koledarskem letu izhajajo iz približno 35 generacij, ki so določenega leta navzoče na nekem ozemlju. Če ta rojstva uredimo na način, kot da gre za statistično zgodovino generacij, dobimo umetno (namišljeno) generacijo oz. kohorto. Predpostavljamo namreč, da je hipotetična skupina žensk v teku svojega življenja v vsaki starosti podvržena takim vrednostim starostno specifičnih stopenj rodnosti, kakršne so bile opazovane v določenem koledarskem letu v 35 različnih generacijah. Koledarsko leto istovetimo s kohorto. Če vrednosti teh starostno specifičnih stopenj rodnosti druge kategorije seštejemo in jih izrazimo v vrednosti za eno žensko, dobimo povprečno število živorojenih otrok na eno žensko; ta je najboljši kazalnik splošne rodnosti za posamezno koledarsko leto. Imenujemo ga celotna rodnost. Po načinu izračunavanja je enak končnemu potomstvu, po vsebini pa le, če je koledar rodnosti iz leta v leto enak (nespremenjen).

$$F = \frac{1}{15} \sum_{x=15}^{49} f_x$$

F predstavlja število otrok, ki bi jih rodila generacija 1000 žensk, če bi bila njihova rodnost v vsaki starosti enaka, kot je bila rodnost 35 kohort, opazovanih v enem koledarskem letu. To je torej mera rodnosti za hipotetično generacijo, in zato odraža stanje v enem koledarskem letu. Realna generacija rojeva najmanj 25 let, zato ni nobenega razloga, da bi bila njena rodnost prav taka kot v opazovanem letu. Vrednost izračunamo za eno žensko.

Če pri izračunu celotne rodnosti (F) upoštevamo samo živorojene deklice, dobimo bruto stopnjo obnavljanja (R); ta predstavlja povprečno število živorojenih deklic na eno žensko, če bi bila rodnost žensk v teku njihove rodne dobe enaka starostno specifičnim stopnjam rodnosti v opazovanem letu.

$$R = \frac{1}{15} \sum_{x=15}^{49} f_{x,f}$$

Če predpostavki o nespremenljivi rodnosti dodamo še predpostavko o nespremenljivi umrljivosti, dobimo neto stopnjo obnavljanja prebivalstva (R_0). Seštejemo starostno specifične stopnje rodnosti za deklice, pomnožene z verjetnostmi preživetja žensk od rojstva do starosti x.

$$R_0 = \frac{1}{15} \sum_{x=15}^{49} (f_{x,f} \cdot \frac{I_{x,f}}{I_0})$$

$$\frac{I_{x,f}}{I_0} = \text{verjetnost preživetja žensk do starosti } x$$

Pomen obeh kazalnikov (R in R_0) je jasen le, če sta splošna rodnost in umrljivost konstantni. V tem primeru sta enakovredna ustreznim kazalnikoma za generacije. Zato R_0 lahko uporabimo za definiranje značilnosti končnega stanja, h kateremu teži prebivalstvo, če stopnje splošne rodnosti in tablice umrljivosti ostanejo nespremenjene. Nespremenljiva rodnost in umrljivost

pa sta predpostavki, na osnovi katerih je izdelan model stabilnega prebivalstva. V stabilnem prebivalstvu je letna stopnja naravnega prirasta (r) povezana z vrednostjo neto stopnje obnavljanja (R_0) in dejansko povprečno starostjo mater (a') ob rojstvu otrok z naslednjo enačbo:

$$r = \sqrt{\frac{a'}{R_0} - 1}$$

a' = dejanska povprečna starost mater ob rojstvu otrok
(v izračunu je upoštevana umrljivost)

Koefficient r , imenovan Lotkov koefficient ali notranja (resnična) stopnja naravnega prirasta, karakterizira dejanski učinek rodnosti in umrljivosti v danem obdobju na naravni prirast prebivalstva.

3. 2. 2 Drugi kazalniki rodnosti

Izračunavanje večine kazalnikov, ki smo jih doslej obravnavali, zahteva dokaj podrobne podatke, ki pa jih področja s slabo razvito statistično službo nimajo. Zato je A. J. Coale s sodelavci leta 1969 predlagal uporabo štirih enostavnejših kazalnikov, s pomočjo katerih bi lahko opisali razvoj rodnosti in poročnosti tudi tam in takrat, kadar ni podrobnejših podatkov (Coale, 1970). To so indeksi, ki izražajo razmerje med opazovanimi in standardiziranimi vrednostmi. Standard so starostno-specifične stopnje zakonske rodnosti hutteritov. Namenili so jih predvsem analizi in primerjavi zgodovinskih sprememb razvoja rodnosti v Evropi pred in med demografskim prehodom. Za izračunavanje teh kazalnikov so potrebeni podatki o številu vseh in zakonskih rojstev ter številu prebivalstva po spolu, starosti in zakonskem stanu (podatki iz popisov prebivalstva). Opredelili so naslednje štiri med seboj povezane kazalnike: indeks poročnosti, indeks zakonske rodnosti, indeks zunajzakonske rodnosti in indeks splošne rodnosti.

Ti indeksi se ločijo od že ustaljenih kazalnikov rodnosti po tem, da so v njihovo definiranje vključene maksimalne vrednosti starostno-specifičnih stopenj rodnosti. Rodnost posameznih prebivalstev ali njihovih delov je izražena v primerjavi s temi maksimalnimi vrednostmi. Za zgornjo (biološko) mejo ravni rodnosti so avtorji določili rodnost poročenih hutteritskih žensk v obdobju od 1921-1930¹⁵⁸⁾.

Indeks zakonske rodnosti (I_g) predstavlja razmerje med dejanskim številom zakonskih rojstev in številom, ki bi ga opazovali, če bi bila zakonska rodnost danega prebivalstva v vsaki starosti enaka starostno-specifičnim stopnjam zakonske rodnosti hutteritskih žensk.

Indeks zunajzakonske rodnosti (I_h) predstavlja razmerje med dejanskim številom zunajzakonskih rojstev in številom rojstev, ki bi ga opazovali, če bi bila rodnost neporočenih žensk v vsaki starosti enaka rodnosti poročenih hutteritskih žensk.

Indeks poročnosti (I_m) meri vpliv zakonskega stanu na splošno rodnost; to je mera za hipotetično prebivalstvo, v katerem rojevajo samo poročene ženske, in to z enako intenzivnostjo kot hutteritske ženske. I_m predstavlja razmerje med številom zakonskih rojstev v takem prebivalstvu in številom rojstev, ki bi jih lahko opazovali, če bi bile vse ženske poročene. Pokaže, v kolikšni meri bi različna pogostnost porok spremenila raven splošne rodnosti, če bi bila zakonska rodnost enaka hutteritski, zunajzakonska pa bi imela vrednost 0.

Indeks splošne rodnosti (I_f) je razmerje med dejanskim številom rojstev in hipotetičnim, ki bi ga opazovali, če bi imele vse ženske v vsaki starosti enake starostno-specifične stopnje rodnosti kot poročene hutteritske ženske.

$$I_f = I_m \cdot I_g + (1 - I_m) \cdot I_h$$

Vrednosti indeksov se nahajajo med 0 in 1. Indeksi I_f , I_g in I_h bi imeli vrednost 0, če bi opazovane ženske ne rojevale otrok, vrednost 1 pa, če bi bila njihova rodnost enaka hutteritski. I_m bi imel vrednost 0, če nobena ženska v rodni dobi ne bi bila poročena, vrednost 1 pa, če bi bile vse poročene.

Zmnožek $I_m \cdot I_g$ je prispevek poročenih žensk, zmnožek $(1 - I_m) \cdot I_h$ pa prispevek neporočenih žensk k splošni rodnosti. Če je zunajzakonska rodnost zanemarljivo majhna, je indeks splošne rodnosti odvisen le od deleža neporočenih žensk in ravni zakonske rodnosti.

Na vrednost vseh navedenih indeksov vpliva tudi starostna sestava žensk v rodni dobi. Vendar avtorji menijo, da je njen vpliv za vse evropske pokrajine vse do prve svetovne vojne zanemarljivo majhen.

158) Hutteriti so protestantska verska sekta (anabaptisti), ustanovljena v 16. stoletju, ki se je iz zahodne Evrope preselila najprej v Rusijo, nato pa v ZDA in južni centralni del Kanade. Njihova rodnost je visoka, ker jim vera prepoveduje kontracepcijo in splav in ker matere dojijo svoje otroke le nekaj mesecev.

3. 2. 3 Vzdolžna in prečna analiza rodnosti

Osnovni kazalniki rodnosti so starostno-specifične stopnje in iz njih izvedeni sintezni kazalniki. Za pravilno interpretacijo teh kazalnikov je pomembno, da vemo, ali se nanašajo na kohorte ali pa na koledarska leta oziroma namišljene generacije. Interpretacija je namreč v vsakem primeru različna. Če je na primer vrednost neto stopnje obnavljanja (R_0) v generacijah nižja od 1, to pomeni, da se le-te ne obnavljajo. Število prebivalstva bo začelo upadati, če se vrednost R_0 ne bo znova dvignila na 1 ali višje od 1. Kadar pa je R_0 izračunan za posamezna koledarska leta, analogno sklepanje ni upravičeno. S podrobnejšo analizo moramo namreč šele ugotoviti, ali je nizka vrednost R_0 res posledica znižanja intenzivnosti rodnosti ali pa je le posledica zviševanja povprečne starosti mater ob otrokovem rojstvu. Rojstva v določenem koledarskem letu namreč izhajajo iz 35 generacij žensk in vsaka generacija ima svojo specifično rodno zgodovino.

Uporaba vzdolžne analize je primerna zlasti takrat, kadar želimo raziskovati temeljne značilnosti demografskih pojavov, njihove zakonitosti in razvoj. Prečna analiza pa je primerna predvsem za prikaz trenutnega stanja (konjunkture). Marsikdaj pa je zelo plodna tudi kombinacija obeh metod. Ker jo bomo uporabljali za analizo splošne rodnosti v Sloveniji po drugi svetovni vojni, predstavljamo teoretične osnove kombinacije vzdolžne in prečne analize (Pressat, 1969).

Zapovrstje demografskih dogodkov opišemo tako, da izpostavimo njegovo intenzivnost in koledar. Za prikaz razmerja med intenzivnostjo in koledarjem uporabljamo naslednje oznake:

i = kohorta

p_i = intenzivnost pojava v tej kohorti

$a_{x,i}$ = delež dogodkov, ki se je v kohorti i dogodil v starosti (trajanju) x .

$$\sum_{x=0}^{\omega} a_{x,i} p_i = 1$$

Število dogodkov na osebo v trajanju x , je enako

$$a_{x,i} p_i$$

Tej količini je enaka starostno-specifična stopnja druge kategorije (s_x) v starosti (trajanju) x v kohorti i . Vsota teh starostno-specifičnih stopenj (S) za leto 0 je

$$S = \sum_{x=0}^{\omega} a_{x,i} p_i$$

Ta vsota je funkcija časovne razporeditve dogodkov v različnih kohortah in intenzivnosti pojava v različnih kohortah. Če sta intenzivnost in koledar enaka v vseh kohortah (pojav je stacionaren v času), je S mera intenzivnosti pojava.

$$S = \sum a_i p_i = p \sum a_i = p$$

$$\sum a_i = 1$$

Če intenzivnost pojava variira linearno od kohorte do kohorte, koledar pa ostaja nespremenjen, se vsota starostno-specifičnih stopenj (S) pokaže kot tehtana sredina intenzivnosti v različnih kohortah; vrednost S se nahaja med skrajnima vrednostma p_i .

$$S = \sum a_i p_i$$

Če se intenzivnost ne spreminja, koledar pa variira linearno, je vsota starostno specifičnih stopenj (S) enaka intenzivnosti v kohortah, pomnoženi s faktorjem, ki je odvisen od sprememb koledarja; koledar (časovno razdobje, v katerem se pojav manifestira) se krajša, če je $S > p$, in daljša, če je $S < p$.

Opisane preproste hipoteze o variiranju koledarja in intenzivnosti pojavov v kohortah se v resničnosti le redko potrdijo. Rabijo pa kot zelo koristno vodilo za interpretacijo vrednosti, ki jih dobimo s šestetjem starostno specifičnih stopenj (s_x) v določenem koledarskem letu. Intenzivnost pojava je, razen v izjemnih primerih, podvržena le počasnim spremembam, kajti zgodovina dveh sosednjih kohort se odvija v zelo podobnih razmerah, tako da je skoraj nemogoče, da bi se obnašali popolnoma različno. Časovne vrste podatkov, ki prikazujejo na primer končno potomstvo, kažejo vedno veliko pravilnost v razvoju.

V nasprotju z intenzivnostjo pa so vrednosti $a_{i,j}$, med katerimi vsaka meri prispevek ustrezne generacije k manifestacijam proučevanega pojava v določenem koledarskem letu, lahko podvržene spremembam, katerih vpliv na S je lahko zelo velik.

$$\sum a_{i,j} = T$$

Če je koledar stacionaren, je T enak 1, vrednost S (ponderirana sredina p_i) pa ima vrednost, ki se nahaja med skrajnima vrednostma p_i . Variacije vrednosti S reproducirajo torej variacije p_i , te pa so zelo enakomerne. Vrednosti T se lahko zelo ločijo od 1, in sicer za 15–20 % ali celo več. Take spremembe koledarja so odgovor kohort na izjemne okoliščine (vojna, gospodarska kriza itd.), ki zelo neugodno vplivajo na sklepanje zakonskih zvez, na rojstva otrok itd. V takih letih je sklenjenih sorazmerno malo zakonskih zvez, rojenih sorazmerno malo otrok.

Iz slike 99, ki prikazuje ustrezne vrednosti za Slovenijo, razberemo, kako močan je vpliv vrednosti T na spremembe vrednosti S (na sliki označena s C): če S delimo s T, dobimo vrednost, kakršno bi imela vsota S, če bi bil T konstanten in enak 1. Razlika med tako dobljeno vrednostjo (krivulja S/T, na sliki 99 oznečena z D), ki je zelo enakomerna, in razgibano krivuljo, ki predstavlja vrednosti S, je očitna.

LITERATURA IN VIRI

Literatura

- Aliaga C. in Winqvist K. (2003). How women and men spend their time. V Statistics in focus 12/2003, Eurostat
- Andorka R. (1978). Determinants of Fertility in Advanced Societies. Methuen, London
- Bajos N. et al. (2004). Les inégalités sociales d'accès à la contraception en France. Population no. 3–4, str. 479–501, Paris
- Balaban V. (1956). Ocena tačnosti podataka vitalne statistike. IV. godišnji sastanak jugoslovenskog statističkog društva, Ljubljana, 14–16. IX 1956; posebno izdanje JSD, Beograd
- Barbič A. (1992). (Self)reproduction of Farm Families in Slovenia: Why Girls Don't Want to Marry Farmers. Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani 59, str. 257–274
- Becker, G.S. (1960). An Economic Analysis of Fertility. V Demographic and Economic Change in Developed Countries: A Conference of the Universities-National Bureau Committee for Economic Research, Princeton University Press, Princeton
- Baš F. (1956). Spomeniško Pomurje. Zbirka predavanj slovenskih konservatorjev in muzealcev na posvetovanju od 27. do 30. septembra 1956 v Murski Soboti
- Berce - Bratko B. in Krnel - Umek D. (1987). Naselje in prebivalci. V Kruh in politika - poglavja iz etnologije Vitanja, Ljubljana
- Blayo C. (1987). La fécondité en Europe depuis 1960: convergence ou divergence? European Population Conference 1987, Plenaries, Jyväskilä
- Boh K. (1988). Poskus sociološke analize nizke rodnosti. Družboslovne razprave 6, Inštitut za sociologijo in Slovensko sociološko društvo, Ljubljana
- Bonač V. (1956). Razveze v FLR Jugoslaviji s posebnim ozirom na LR Slovenijo 1974–1954. Prikazi in študije, Zavod za statistiko LR Slovenije, Ljubljana
- Borisov P. (1995). Ginekologija na Slovenskem od začetkov do leta 1980. Ljubljana
- Bozon M. (1997). Population no. 6, INED, Paris
- Bozon M. (2003). A quel âge les femmes et les hommes commencent-ils leur vie sexuelle? Population et société, no. 391
- Breznik D. (1956). Natalitet i mortalitet prema vitalnoj statistici i popisima stanovništva 1921–1931, 1948, i 1953. godine. IV. godišnji sastanak jugoslovenskog statističkog društva, Izdanje Jugoslovenskog statističkog društva, Ljubljana
- Breznik D. (1967). Sterilitet prvih brakova. Stanovništvo, letnik 5, št.1, Beograd
- Breznik D. (1977). Metodi demografske analize i upotreba statističkog metoda u demografiji. Statistička revija 1977, št. 3–4, Beograd
- Breznik D., Mojić A., Rašević M., Rančić M. (1972). Fertilitet stanovništva u Jugoslaviji. Inštitut društvenih nauka, CDI, Beograd
- Breznik D. (1980). Motivacije udatih žena u pogledu budućeg rađanja. V: Fertilitet stanovništva i planiranje porodice u Jugoslaviji. Inštitut društvenih nauka, CDI, Beograd
- Breznik D. et al. (1980). Fertilitet stanovništva i planiranje porodice u Jugoslaviji. Inštitut društvenih nauka-Centar za demografska istraživanja, Beograd
- Breznik D. (1980). Demografija; analiza, metodi i modeli. Naučna knjiga, Beograd
- Breznik D. et al. (1984). Činoci održavanja fertiliteta iznad, odnosno oko nivoa obnavljanja stanovništva u SR Sloveniji. Inštitut društvenih nauka, CDI, Beograd
- Caldwell J.C. (1976). Toward a Restatement of Demographic Transition Theory. Population and Development Revue 2/3–4, New York
- Caldwell J.C. (1981). The Mechanism of Demographic Change in Historical Perspective. Population Studies 35/2, London
- Campbell A.A. (1965). Recent Fertility Trends in the United States and Canada. World Population Conference, Belgrade, 20 August - 10 September
- Carlsson G. (1966). The Decline of Fertility: Innovation or Adjustment Process. Population Studies, 20/2, London
- Charton L. in Wanner P. (2001). La première mise en couple en Suisse: choix du type d'union et devenir de la cohabitation hors mariage. V Population, 56 (4), INED, Paris
- Chesnais J.C. (1986). La transition démographique: étapes, formes, implication économique. Travaux et Documents, Cahier No 113, INED, Paris

- Chesnais J.C. (1992). The demographic Transition: Stages, Patterns, and Economic Implications. A Longitudinal Study of Sixty-Seven Countries Covering the Period 1720–1984, Clarendon Press, Oxford
- Cleland J. (1985). Marital Fertility Decline in Developing Countries: theories and the Evidence. V Reproductive Change in Developing Countries: Insights from the World Fertility Survey, Oxford University Press, Oxford
- Cleland J. in Wilson C. (1987). Demand theories of the Fertility Transition: An Iconoclastic View. Population studies 41/1, London
- Coale A.J. (1970). The Decline of Fertility in Europe from French Revolution to World War II. V Behrman, Corsa, Freedman: "Fertility and Family Planning. A World View", Ann Arbor, The University of Michigan Press
- Coale A. J. (1973). The Demographic Transition. International Population Conference, Liege 1973, vol. 1
- Coale A.J., Watkins S.C. (1986). The Decline of Fertility in Europe. Princeton
- Colman D. (1996). Europe's Population in the 1990's. Oxford University Press
- Colman D. (1998). Population in the UN ECE region on the eve of the millenium: trends and issues. Regional population meeting, Budapest, 7–9.december
- Courgeau D. (1989). Family formation and urbanisation. Population, english selection no. 1, Paris
- Čepić M. (1972). Kontrola obuhvata stanovništva i stanova 1971 godine. Radni dokument Saveznog zavoda za statistiku, God. IX-broj M-8, Beograd
- Černič Istenič M. (1994). Rodnost v Sloveniji. Forum 6/94, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana
- Černič Istenič M. (1997). Razlogi za nizko rodnost, motivacije za starševstvo in stališča do spremenjenih vlog žensk. V Zdravstveno varstvo letnik 36, str. 7–9, Ljubljana
- Černič Istenič M., Kveder A., Perpar A. (2003). Socio-ekonomski kontekst kot pojasnjevalni dejavnik razlik v rodnostnem vedenju. V: Statistika kot orodje in vir za kreiranje znanja uporabnikov / Statistics as a tool and source for users' knowledge creation, Zbornik/Proceedings Volume, Statistični urad Republike Slovenije, Radenci 24.–26. november 2003
- David H.P., MCIntryre R.J. (1981). Central and Eastern European Experience. Springer, New York
- Davis K. (1963). The Theory of Change and Response in Modern Demographic History. Population Index, 29
- Davis K. in Blake J. (1956). Social structure and fertility: an analitic framework. V Economic Development and Cultural Change, Vol. IV, str. 211–235
- Davis James C. (1989). Vzpon z dna: slovenska kmečka družina v dobi strojev. Slovenska matica, Ljubljana
- Day L.H. (1968). Natality and Ethnocentrism. Population Studies, 22/1, London
- De Luca V. (2005). Reconquérir la France a l'idée familiale. Population 60/1–2, Paris
- Domijan T. et al. (2000). Standardna klasifikacija poklicev, SKP-V2. Statistični urad Republike Slovenije, Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje, Uradni list, Ljubljana
- Družbeni razvoj SR Slovenije 1947–1972. (1974). Zavod SR Slovenije za planiranje in Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana
- Easterlin R.A. (1975). An Economic Framework for Fertility Analysis. Studies in Family Planning 6
- Easterlin R.A. (1978). The Economics and Sociology of Fertility: A Synthesis. Historical Studies of Changing Fertility, Princeton University Press, Princeton
- Easterlin R.A. in Crimmins E.N. (1985). The Fertility revolution: A Demand-Supply Analysis. University of Chicago Press, Chicago
- Engelen T. in Kok J. (2003). Celibat définitif et mariage tardif aux Pays-Bas, 1890–1960. Population no. 1, vol 58, INED, Paris
- Ferligoj A. (1989). Razvrščanje v skupine. Metodološki zvezki št. 4, Jugoslovansko združenje za sociologijo, Sekcija za metodologijo in statistiko, Ljubljana
- Festy P. (2001). Pacs: l'impossible bilan. Population et société, no. 369, juin 2001
- Fisher J. (2005). Dužba, gospodarstvo, prebivalstvo. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana
- Gorše I. (1998). Kako bi podaljšanje porodniškega dopusta na tri leta vplivalo na zaposlovanje žensk. Diplomsko delo, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana
- Grafenauer B. (1965). Zgodovina slovenskega naroda. II. zvezek, DZS, Ljubljana

- Grafenauer B. (1974). *Zgodovina slovenskega naroda*. V. zvezek, DZS, Ljubljana
- Gautier E., Henry L. (1958). *La population de Crulai, Paroisse Normande*. Travaux et Documents, No 26, INED, Paris
- Guz D., Hobcraft J. (1991). *Breastfeeding and Fertility: A Comparative Analysis*. Population Studies, 45/1, št. 1, London
- Hajnal I. (1965). *European Marriage Pattern in Perspective*. V Glass and Eversely, London
- Hainisch M. (1892). *Die Zukunft der Deutchosterreicher*. Dunaj (citirano po: Zwitter, 1936)
- Henry L. (1961). *La population d'Irlande en 1703*. Population 16/1, INED, Paris
- Henry L. (1961a). *Some Data on Natural Fertility*. V Eugenics Quaterly, 8/2
- Henry L. (1961b). *La fécondité naturelle: Observation, théorie, résultats*. V Population 16/4, Paris
- Henry L. (1972). *Démographie, analyse et modeles*. Larousse, Paris
- Henry L. (1979). *Concepts actuels et résultats empiriques sur la fécondité naturelle*. Natural Fertility, Ordina Editions, Liège
- Hudales J. (1997). *Od zibeli do groba*. Kulturni center Ivana Napotnika in Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, Velenje in Ljubljana
- Ilić M., Kuhar A., Šircelj M. (1987). *Ocene števila prebivalstva po starosti in spolu za leta 1981 do 1985*. Rezultati raziskovanj št. 418, Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana
- A. K. Jain, A. I. Hermalin and T. H. Sun: *Lactation and Natural Fertility*. V Leridon and Menken: *Natural Fertility*, Liège 1979
- Jogan M. (2001). *Seksizem v vsakdanjem življenju*. FDV, Ljubljana
- Josipovič D. (2005). *Demografski učinki imigracije v Sloveniji po drugi svetovni vojni*. Doktorsko delo, FF, Ljubljana
- Jujič M. (2005). *Očetovski dopust v RS v njegovem začetku*. Diplomska naloga, FDV, Ljubljana
- Jurančič J. (1930). *Iz šole za narod*. Ljubljana
- Kapor - Stanulović N. (1983). *Neke psihološke varijable koje vode ograničenom broju rađanja*. Stanovništvo godina XVII, XVIII, XIX, broj 1–4, Inštitut društvenih nauka, CDI, Beograd
- Kyovski R. Radovan A. (1975). *Konvencije in priporočila MOD s komentarjem*. Center za samoupravno normativno dejavnost, Ljubljana
- Klinger, A. et al. (1972–5). *A népmozgalom föbb adatai községenként 1828–1900*. (The Main Vital Statistical Data by Villages 1828–1900), vols 1–5. Budapest: Central Statistical Office. Citirano po Andorka R. (1979)
- Knodel J. in van de Walle E. (1979). *Lessons from the past: policy implications of historical fertility studies*. Population and development review 5, str. 217–245
- Koropec J. (1990). *Matične knjige iz 17. stoletja za župnijo Slovenska Bistrica*. V Zbornik občine Slovenska Bistrica, zv. 2, str. 33–66
- Koropec J. (1990a). *Mesto Slovenska Bistrica v 18. stoletju*. V Zbornik občine Slovenska Bistrica, zv. 2, str. 67–84
- Košir - Möderndorfer (1926). *Ljudska medicina med koroškimi Slovenci*. Maribor
- Kozar - Mukič M. (1988). *Slovensko porabje = Szlovenvidek*. Ljubljana in Szombathely
- Kožuh - Novak, M. et al. (1998). *Rodnostno vedenje Slovencev*. Nacionalno poročilo. Ljubljana, Znanstveno-raziskovalni center SAZU, Založba ZRC.
- Krajevni leksikon Dravske banovine. (1937). Ljubljana
- Kranjc - Simoneti S. (1974). *Splav in njegovo preprečevanje v Sloveniji*. V Prvi slovenski demografski simpozij, Demografski inštitut RCEF, Ljubljana
- Kranjc - Simoneti S. (1976). *Dinamika splava v odvisnosti od širjenja sodobne kontracepcije v SRS od 1955 do 1974*. Zavod za zdravstveno varstvo, Posebna publikacija št. 8–9/1976, Ljubljana
- Kremenšek S. (1968). *Vaščani v obmestju (Ob primeru vasi Moste pri Ljubljani)*. Slovenski etnograf, letnik 33/1967, Slovenski etnografski muzej, Ljubljana
- Kresal F. (1998). *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne*. Cankarjeva založba, Ljubljana
- Krnel - Umek D. in Šmitek Z. (1987). *Kruh in politika - poglavja iz etnologije Vitanja*. Ljubljana
- Kuhar A. (1979). *Selitveno gibanje prebivalstva, Družbeni razvoj Republike Slovenije*, letnik XIV, št. 7, Ljubljana

- Kuhar A. (1990). Selitveno gibanje prebivalstva. Mesečni statistični pregled SR Slovenije, Družbeni razvoj, letnik XXXIX, Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana
- Kyovski R. in Radovan A. (1975). Konvencije in priporočila mednarodne organizacije dela s komentarjem. Center za samoupravno normativno dejavnost, Ljubljana
- Lah I. (1942). Prva tablica umrljivosti slovenskega naroda. Slovenčev koledar 1942, Ljubljana
- Leridon H. (1990). Extra-Marital Cohabitation and Fertility. *Population Studies*, 44/3, London
- Leridon H. (1990a). Cohabitation, Marriage, Separation: An Analysis of Life Histories of French Cohorts from 1968–1985. *Population Studies*, 44/1, London
- Lesthaeghe R. (1983). A Century of Demographic and Cultural Change in Western Europe: An Exploration of Underlying Dimensions. *Population and development Review* 9
- Lesthaeghe R. in Van de Kaa D.J. (1986). Twee demografische transities? Mens en Kaatschappij, 61
- Lesthaeghe R. in Neels K. (2002). From the first to the Second Demographic Transition: An Interpretation of the Spatial Continuity of Demographic Innovation in France, Belgium and Switzerland. *European Journal of Population* 18, Kluwer Academic Publishers, Netherlands
- Livi Bacci M. (2005). Prebivalstvo v zgodovini Evrope. Zbirka: Delajmo Evropo. Založba *cf, Ljubljana
- Lloyd C.B. in Ivanov S. (1988). The effects of Improved Child Survival on Family Planning practice and Fertility. *Studies in Family Planning* 19/3
- Macura M. (1974). Razmišlanja povodom osnova demografske teorije. V: Prilozi teoriji i politici stanovništva, Ekonomski institut, Beograd
- Makarovič M. (1979). Življenje družin v Gradcu pri Pivki na Krasu. Slovenski etnograf XXX, Slovenski etnografski muzej, Ljubljana
- Makarovič M. (1982). Strojna in Strojanci, Narodopisna podoba koroške hribovske vasi. Mladinska knjiga, Ljubljana
- Makarovič M. (1985). Predgrad in Predgrajci. Kulturna skupnost Kočevje
- Makarovič M., Šircelj M. (1985). Strojna, zgodovinsko-demografska analiza. Prikazi in študije letnik XXX, št. 1–2, Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana
- Makarovič M. (1986). Črna in Črnjani. Črna na Koroškem
- Makarovič M. (1987). Kmečki posli v Bohinju. V Bohinjski zbornik, Radovljica
- Makarovič M. (1994). Sele in Selani. Narodopisna podoba ljudi in krajev pod Košuto, Celovec
- Makarovič M. et al. (2005). Korte in Korčani. Korte, samozaložba, Skupnost prebivalcev in avtorji
- Makarovič M. et al. (2005). Črmošnjiško-Poljanska dolina in njeni ljudje. ZRC SAZU, Ljubljana
- Malačič J. (1984). Jedno mišljenje o delovanju direktnih in indirektnih mera u prilog održavanja fertiliteta u Sloveniji na nivoj prostih reprodukcija stanovništva. V Činioci održavanja fertiliteta iznad, odnosno oko nivoa obnavljanja stanovništva u SR Sloveniji, IDN, Beograd
- Malačič J. (1985). Sodobno obnavljanje prebivalstva in delovne sile. DZS, Ljubljana
- Malačič J. (1987). Porodniški dopust in demografske razmere. Teorija in praksa, XXIV, 3–4, str.423–432
- Malačič J. (2003). Demografija - teorija, analiza, metode in modeli. Ekonomski fakulteta, Ljubljana
- McDonald (2002). Les politiques de soutien de la fécondité: l'eventail des possibilités. *Population*, 57/3, INED, Paris
- McQuillan K. (1999). Culture, religion, and demographic behaviour, Catholics and Lutherans in Alsace, 1750–1870. Liverpool university Press
- Medved J. (1967). Mežiška dolina. Ljubljana
- Meron M. in Widmer I. (2002). Les femmes au chômage retardent l'arrivée du premier enfant. *Population* no. 2, str. 327–357, Paris
- Mihelič F., Pocajt J., Mihelič D. (1994). Piransko prebivalstvo pred 100 leti. *Annales*/5, str. 1991–202
- Milić R. (1977). Osvrt na neka metodološka rešenja i sprovođenja kotrole popisa stanovništva i stanova 1971. godine. *Statistička revija*, godina XXVII, broj 3–4, Beograd

- Mikič F., Šalamun B. (1941). Umrljivost dojenčkov v ptujskem okraju. *Zdravniški vestnik*, letnik XIII, št.1, Ljubljana
- Mikič F. (1962). Prirodno kretanje stanovništva sela Jalžabet 1758–1960. *Sociologija*, God. IV, br. 1–2, Beograd
- Mikič F. (1964). Prirodno gibanje stanovništva u selu Brseč 1772–1956. *Stanovništvo* broj 3, Beograd
- Milenković D., Čanović P. (1987). Kontrola kvalitete popisa stanovništva, domaćinstava i stanova 1981. godine - Stalno stanovništvo. Radni dokumenat Instituta za statistiku, god. I, broj 28, Savezni zavod za statistiku, Beograd
- Milenković D., Čanović P. (1988). Quality control in 1981 census in Yugoslavia. IDRA I, Atti del primo Incontro Demografico delle Regioni Adriatiche, Universita degli studi "G.D'Annunzio", Facolta di economia e commercio, Instituto di statistica, Pescara
- Mladenović M. (1973). Društvena zaštita porodice i dece. RAD, Beograd
- Mladenović M. (1964). Razvod braka. Savremena administracija, Beograd
- Monier A. (1989). Fertility intentions and actual behaviour. A longitudinal study: 1974, 1976, 1979. *Population*, 44/1-English, INED, Paris
- Montgomery M.R. (1996). Learning and Lags in Mortality Perceptions. Working Papers No. 91, research Division, The Population Council, New York
- Möderndorfer V. (1964). Ljudska medicina pri Slovencih. Ljubljana
- Munz R. (1986). Family and Socio-political Measures in Austria: Planned and Unplanned Effects. Paper presented at the DGBW/EAPS Conference on the Demographic Impact of Political Action, Bielefeld, March 11–14, 1986
- Natek M. (1969). Delovna sila iz drugih republik Jugoslavije v Sloveniji in posebej v Ljubljani. *Geografski zbornik* XI, Ljubljana
- Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v Republiki Sloveniji letu 2002. (2002). Navodila za popisovanje. Metodološko gradivo št. 2, Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana
- Obersnel Kveder D. et al. (2001). Fertility and family surveys in countries of the ECE region. Standard country report for Slovenia, United Nations, New York and Geneva
- Oppenheim Mason K. (1997). Explaining fertility transitions. *Demography* vol. 34/4, Population association of America
- Pinelli A. (2001). Fertilité et nouveau types de menages et de formation de la famille en Europe. Conseil de l'Europe, Strasbourg
- Pirc B. (1956). Vitalna statistika za 1950. Uvodna vitalno-statistička razmatranja, Beograd
- Pirc I. (1939). Zdravstveno stanje in demografski podatki. Spominski zbornik Slovenije (ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije), Ljubljana
- Piročanac M. (1962). Kontrola potpunosti popisa stanovništva 31.III.1961. *Statistička revija* br. 1, Beograd
- Piroux F. (2002). An evaluation of the Fertility and Family Surveys Projects. New York and Geneva, UNECE United Nations Population Fund and INED.
- Pivec-Stele M. (1930). La vie économique des provinces Illyriennes (1809–1813). Edition Bossard, Paris
- Program boja proti revščini in socialni izključenosti. (2000). Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, Ljubljana
- Poročilo o človekovem razvoju, Slovenija 1999. (1999). UMAR, Ljubljana
- Poročilo o človekovem razvoju, Slovenija 2002/03. (2003). UMAR, Ljubljana
- Poročilo o delu za leto 1990 (1990). URP Reprodukcija človeka, Univerzitetni zavod za zdravstveno in socialno varstvo, Ljubljana
- Presl. (1905). Die weibliche Bevölkerung in Oesterreich und deren Fruchtbarkeitsziffer. *Statistische Monatschrift*, Wien, 499–541
- Pressat R. (1969). L'analyse démographique. Presse Universitaire de France, Paris
- Pressat R. (1971). Demographie sociale. Presse Universitaire de France, Paris
- Pressat R. (1985). The Dictionary of Demography. Blackwell, Oxford
- Presser H. (1986). V: Kingsly D. et al (ur.): Below-Replacement Fertility in Industrial Society: Causes, Consequences, Policies. *Population and Development Review*, Supplement to Vol. 12
- Program boja proti revščini in socialni izključenosti. (2000). Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, Ljubljana
- Radovanović S. (1991). Mesto Maribor v luči matičnih knjig 17. stoletja. *Kronika*, let.39, št.3, str. 32–39, Ljubljana, Zgodovinsko društvo za Slovenijo
- Radovanović S. (1992). Kamnica in njeni prebivalci v 17. stoletju v luči matičnih knjig. *Časopis za zgodovino in narodopisje* št. 2/1992

- Radovanovič S. (1993). Ljutomer v luči matičnih knjig iz 17. stoletja. *Kronika* št. 3, str. 131–142
- Radovanovič S. (1997). Radgona v 17. stoletju. *Glasnik Zgodovinskega društva Gornja Radgona*, št. 4, str. 8–19
- Ramšak M. (1999). Raziskave življenskih zgodb v etnologiji - na primeru koroških Slovencev. Doktorsko delo. Ljubljana
- Rašević M. (1971). Determinante fertiliteta stanovništva u Jugoslaviji. *Inštitut društvenih nauka*, Beograd
- Rašević M. (1990). Abortus kao metod kontrole radjanja. *Jugoslovenski pregled*, sveska 7–8, Beograd
- Recommendations for population and housing censuses in the ECE region. (1998). Statistical standards and studies no. 49, United Nations Economic commission for Europe and Statistical Office of the European Communities, New York and Geneva
- Reher D.S., Iriso-Napal P.L. (1989). Marital Fertility and its Determinants in Rural and Urban Spain 1887–1930. *Population Studies* 43/3, London
- Rašević M. (1971). Determinante fertiliteta stanovništva u Jugoslaviji. CDI, Inštitut društvenih nauka, Beograd
- Rašević M. (1990). Abortus kao metod kontrole radjanja. V *Jugoslovenski pregled*, sveska 7–8
- Reinhard M., Armengand A., Dupaquier J. (1968). *Histoire générale de la population mondiale*, Montchrestien, Paris
- Repolusk P. (1990). Spreminjanje narodnostne strukture prebivalstva kot element demografskega razvoja v Koperskem Primorju. 15. zborovanje slovenskih geografov, Portorož
- Roter Z. (1989). Revitalizacija religije v Sloveniji koncem osemdesetih let. V: Toš N. (ur.) *Slovenski utrip*, FSPN, Ljubljana
- Rožman I. (2001). Spolno življenje in kultura rojstva na Dolenjskem od 2. polovice 19. stoletja do 2. svetovne vojne. Doktorska disertacija, Ljubljana, Filozofska fakulteta
- Rožman I. (2003). Demografski trendi s poudarkom na zunajzakonski mladostniški rodnosti v Sloveniji med letoma 1900 in 1998. *Traditiones* 32/2, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana (193–209)
- Rožman I. (2004). Peč se je podrla! Kultura rojstva na slovenskem podeželju v 20. stoletju. *Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva*, Ljubljana
- Ryder N. (1959). *Fertility, The Study of Population*, Hauser and Duncan, Chicago
- Sagadin J. (1970). *Kvantitativna analiza. V Osnovne šole na Slovenskem 1869–1969*, Slovenski šolski muzej, Ljubljana
- Savnik R. (1968). *Krajevni leksikon Slovenije*, knjiga I, Državna založba Slovenije, Ljubljana
- Savnik R. (1971). *Krajevni leksikon Slovenije*, knjiga II, Državna založba Slovenije, Ljubljana
- Savnik R. (1976). *Krajevni leksikon Slovenije*, knjiga III, Državna založba Slovenije, Ljubljana
- Savnik R. (1980). *Krajevni leksikon Slovenije*, knjiga IV, Državna založba Slovenije, Ljubljana
- Schmidt V. (1970). *Osnovna šola in osnovnošolska zakonodaja pred 100 leti. V Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969*, Slovenski šolski muzej, Ljubljana
- Schultz T.W. (1973). New Economic Approaches to Fertility. *Journal of Political Economy* 81/2
- Schwarz K. (1965). Nombre d'enfants suivant le milieu physique et sociale en Allemagne occidentale. *Population* 21/1, Paris
- Sentić M., Breznik D. (1986). Demografske karakteristike etničnih, religioznih i rasnih grupa, *Stanovništvo*, godina VI, broj 3–4, Inštitut društvenih nauka, CDI, Beograd
- Sklar I.L. (1974). The Role of Marriage Behaviour in the Demographic Transition: The Case of Eastern Europe around 1900. *Population studies* 28/2, London
- Slovenija 1945–1975. (1975). *Zavod SR Slovenije za statistiko*, Ljubljana
- Smrekar T. (2004). Podatkovne baze socialnih statistik. *Statistični dnevi 2004*, Statistično društvo Slovenije in SURS, Ljubljana
- SR Slovenija med VII. in VIII. kongresom ZKS. (1978). *Zavod SR Slovenije za statistiko*, Ljubljana
- SR Slovenija pred 9. kongresom ZKS. (1982). *Zavod SR Slovenije za statistiko*, Ljubljana
- SR Slovenija pred 11. kongresom Zveze sindikatov Slovenije. (1986). *Zavod SR Slovenije za statistiko*, Ljubljana
- Standardno poročilo o kakovosti. (2003). Pritejen prevod. *Statistični urad Republike Slovenije*, Ljubljana
- Statistični terminološki slovar. (1993). *Statistično društvo Slovenije in Društvo matematikov, fizikov in astronomov Slovenije*, Ljubljana
- Strokovno-metodološka navodila za organiziranje in izvajanje popisa. (1981). *Metodološko gradivo* št. 12/81, *Zavod SR Slovenije za statistiko*, Ljubljana

- Stropnik N. (1997). Ekonomski vidiki starševstva. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana
- Šalamun B. (1995). Razmišljanje o prebivalstveni problematiki Slovencev. Slovenski pediater, št. 1–3, Ljubljana
- Šema stalnih rejona za demografska istraživanja. (1963). Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka, Beograd
- Šifrer Ž. (1962). Prošlo je 200 godina od prvih popisa stanovništva u našoj zemlji. Statistička revija XII/1, Beograd
- Šifrer Ž. (1962a). Demografski razvoj kmečkega prebivalstva v Sloveniji. Prikazi in študije VIII/10–11, zavod SRS za statistiko, Ljubljana
- Šifrer Ž. (1963). Razvitak stanovništva Slovenije u poslednjih 100 godina. Stanovništvo, 1963/3, Beograd
- Šifrer Ž. (1963a). Naravno gibanje prebivalstva na ozemlju SR Slovenije v dobi 1857 do 1914. Demografski inštitut, Ljubljana (tipkopis, 674 strani)
- Šifrer Ž. (1964). Pismenost prebivalstva. Prikazi in študije, letnik X, št.5, Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana
- Šifrer Ž. (1974). Izseljevanje s slovenskega ozemlja. V: I. slovenski demografski simpozij, Komunikacija, Ljubljana
- Šifrer-Bulovec M. (1996). Loški potok v luči franciscejskega katastra ter matičnih knjig (od 1801–1840). V Etnolog št. 6(LVII), Ljubljana
- Šircelj M. (1974). Rodnost po vrstnem redu v Jugoslaviji. V: I. slovenski demografski simpozij, Komunikacija, Ljubljana
- Šircelj M. (1976). Demografski oris SR Slovenije. Prikazi in študije, letnik XII, št.4–5, Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana
- Šircelj M. (1978). Etude de la fécondité en Yougoslavie. Thése pour le doctorat de spécialité en démographie, Université de Paris I Pantheon - Sorbonne, Paris
- Šircelj M. (1982). Demografska analiza rodnosti v Sloveniji. Medicinski razgledi 21/1, Ljubljana
- Šircelj M. (1982). Uporaba vzdolžne in prečne analize pri proučevanju rodnosti. Ekonomski revija 3–4/1982, 484–493
- Šircelj M. (1985). Vpliv priseljevanja na rodnost. Prikazi in študije, letnik XXX, št. 1–2, Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana
- Šircelj M., Makarovič M. (1985). Strojna, zgodovinsko-demografska analiza. Prikazi in študije št.1–2, letnik XXX, Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana
- Šircelj M. (1987). Tablice umrljivosti prebivalstva Slovenije. Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana
- Šircelj M., Vertot N., Cruisen H., Exterkate M. (1990). Projekcije prebivalstva Republike Slovenije 1986–2006. Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana
- Šircelj M. (1991). Determinante rodnosti v Sloveniji. Doktorsko delo. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta
- Šircelj M. (1996). Prebivalstvo Slovenije, predlog nove definicije prebivalstva Slovenije. Razvojna vprašanja statistike 8, Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana
- Šircelj M. (1997). Tablice umrljivosti prebivalstva Slovenije 1980–1982 - 1994–1995. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana
- Šircelj M. (2000). Perspective historique de l'inscription géographique de la fécondité en Slovénie. V Régimes démographiques et territoires: les frontières en question. Presse Universitaire de France, Paris
- Šircelj M. (2000). Recent Demographic Developments in Slovenia. V: New demographic faces of Europe, Springer, 325–345
- Šircelj M. (2003). Verska, jezikovna in narodna sestava prebivalstva Slovenije, popisi 1921–2002. Posebne publikacije št. 2, Statistični urad RS, Ljubljana
- Štuhec M. (1983). O družini v Kranju sredi 18. stoletja. Zgodovinski časopis 37(4): 285–294. Ljubljana
- Štuhec M. (1985). Prebivalstvo Ljubljane v drugi polovici 17. stoletja na podlagi matičnih knjig. Kronika-časopis za krajevno zgodovino 33 (c-3): 124–137
- Tablice mortaliteta stanovništva Jugoslavije 1970–1972. Priročnici i dela 23, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1976
- Tomažič T. (1991). Nekatera bistvena dogajanja in pojavi na področju družbene kulture v 19. stoletju na Slovenskem. Slovenski etnograf 33–34
- Todorović G. (1984). Projekcije stanovništva i zapošljavanja. Inštitut društvenih nauka, CDI, Beograd
- Toulemon L. (1996). La conjoncture démographique en France. V Population 51 (3), INED, Paris
- Tršinar I. (1999). Centralni register prebivalstva. Uradni list RS, Ljubljana

- Ule M. (1992). Socialna psihologija. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana
- Ule M. in Kuhar M. (2003). Mladi, družina, starševstvo. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana
- Urlanis B.T. (1971). The Birth Rate in the USSR after the Second World War. International Population Conference, vol.1, London
- Ustava Republike Slovenije. (1991). Uradni list RS, št. 33-1409/91-I
- Ustava Socialistične Republike Slovenije. (1974). Center za samoupravno normativno dejavnost, Ljubljana
- Valenčič V. (1968). O ženitni svobodi in njenih omejitvah od fevdalizma do liberalizma. Zgodovinski časopis 22, Ljubljana
- Van de Kaa D. J. (1987). Europe's Second Demographic Transition. Population Bulletin vol 42, no. 1
- Verginella M. (1990). Družina v dolini pri Trstu v 19. stoletju. Zgodovinski časopis 44, 171–197
- Vilfan S. (1996). Pravna zgodovina Slovencev. Slovenska matica, Ljubljana
- Vincent P. (1950). La sterilité physiologique des populations. Population 5/1, Paris
- Virant M. (1964). Razvoj omrežja osnovnih šol. Prikazi in študije, letnik X, št. 5, Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana
- Vogelnik D. (1952). O pitanju kvaliteta podataka jugoslovenske predratne statistike. Statistička revija, br. 2–3/1952, Beograd
- Vogelnik D. (1965). Razvoj prebivalstva Slovenije zadnjih 200 let z jugoslovanske in evropske perspektive. Ekonomski zbornik, VII letnik, EF, Ljubljana
- Vogelnik D. (1974). Slovenski demografski trenutek 1970–2000. V: I. slovenski demografski simpozij, Komunikacije, Ljubljana
- Vogelnik D. (1982). Slovenski demografski trenutek 1750–2000. Ekonomski revija št. 3–4, Ljubljana
- Vukovojac M., Milenković D. (1982). Rezultati kontrole obuhvata u popisu stanovništva, domaćinstava i stanova 1981. godine. Interni radni dokumenti, god. 7, broj 23, Savezni zavod za statistiku, Beograd
- Zaletel M., Zihlerl P., Dolenc D. (2004). Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, Standardno poročilo o kakovosti. Statistični urad Republike Slovenije
- Zgodovina agrarnih panog. (1970). I. zvezek, Agrarno gospodarstvo. V Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana
- Zgodovina agrarnih panog. (1980). II. zvezek, Družbena razmerja in gibanja. V Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana
- Zupančič K. (2001). Predpisi o zakonski zvezi in družinskih razmerjih. Uradni list republike Slovenije, Ljubljana
- Zupančič - Potočar Z. (1990). Primerjava običajnega in računalniško podprtega anketiranja na primeru raziskovanja rodnosti, Diplomska naloga, Ljubljana, FSPN
- Zupančič Slavec Z. (2005). Razvoj javnega zdravstva na Slovenskem med 1. in 2. svetovno vojno. IVZ, Ljubljana
- Zwitter F. (1936). Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni. Znanstveno društvo v Ljubljani, Ljubljana
- Žarković S.S. (1954a). Potpunost popisivanja (1953). Studije i analize, br. 4, Savezni zavod za statistiku, Beograd
- Žarković S.S. (1954b). Greške popisa stanovništva. Studije i analize broj 3, Savezni zavod za statistiku, Beograd
- Žaucer I. (1993). Družbeni proizvod in narodni dohodek 1986–1990. Statistični podatki po občinah Republike Slovenije, št. 5, Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana
- Wertheimer- Baletić A. (1982). Demografija. Informator, Zagreb
- Wood J.A. , Weinstein M. (1988). A Model of Age-specific Fecundability. Population Studies 42/1, London
- Wrigley E.A. (1969). Population and History. Weidenfeld&Nicolson, London

Viri

Bevölkerungsbewegung, Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1881–1882. Band V/1

Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1883. Band VIII/2

Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1884. Band XII/2

Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1885. Band XIII/4

- Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1886. Band XVIII/1
- Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1887. Band XXI/3
- Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1888. Band XXV/1
- Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1889. Band XXVIII/1
- Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1890. Band XXXI/3
- Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1891. Band XXXVII/1
- Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1892. Band XXXVIII/3
- Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1893 und 1894. Band XLVI/2
- Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1895. Band XLIX/2
- Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1896. Band LII/2
- Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1897. Band LIV/1
- Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1897. Band LIV/1
- Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1898. Band LV/3
- Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1899. Band LXII/3
- Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1900. Band LXVII/1
- Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1901. Band LXXII/1
- Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1902. Band LXXIII/3
- Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1903. Band LXXIX/1
- Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1904. Band LXXXIV/1
- Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1905. Band LXXXIV/3
- Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1906. Band LXXXVI/1
- Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1907. Band LXXXVIII/1
- Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1908 und 1909. Band LXXXVIII/3
- Bewegung der Bevölkerung Österreichs im Jahre 1910. Band XCII/1
- Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921 godine. (1932). Opšta državna statistika, Sarajevo
- Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 godine. (1938). Knjiga II, Prisutno stanovništvo po veroispovesti, Opšta državna statistika, Beograd
- Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 godine. (1938). Knjiga III, Prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti, Opšta državna statistika, Beograd
- Demográfiai évkönyv 1996 Magyarország népesedése. (1998). Központi statisztikai hivatal, Budapest
- Demografska statistika 1956. (1959). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1957. (1960). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1958. (1960). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1959. (1962). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1960. (1963). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1961. (1964). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1962. (1964). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1963. (1965). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1964. (1967). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1965. (1968). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1966. (1968). Savezni zavod za statistiku, Beograd.

- Demografska statistika 1967. (1970). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1968. (1971). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1969. (1971). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1970. (1973). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1971. (1974). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1972. (1974). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1973. (1975). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1974. (1976). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1975. (1977). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1976. (1978). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1977. (1979). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1978. (1980). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1979. (1982). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1980. (1989). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1981. (1986). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1982. (1986). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1983. (1987). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1984. (1988). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1985. (1988). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1986. (1988). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1987. (1989). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1988. (1990). Savezni zavod za statistiku, Beograd.
- Demografska statistika 1989. (1991). Savezni zavod za statistiku, Beograd
- Demographisches Jahrbuch 1996. (1997). Österreichischen Statistischen Zentralamt, Wien
- Doratifikaciji Konvencije ZN o otrokovih pravicah leta 1992. (Uradni list RS, 35/1992)
- Eurostatove projekcije prebivalstva za Slovenijo, 2004–2050. (2005). Statistični urad Republike Slovenije, URL: <http://www.stat.si/citirano 16. 9. 2005>
- Fertilitet ženskog stanovništva po popisu 1961 i tekućoj statistici 1950–1967 za SFRJ i SR. (1971). Savezni zavod sa statistiku, Beograd
- Fertilitet ženskog stanovništva 1968–1972. (1975). Savezni zavod za statistiku, Beograd
- Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine. (1952). Knjiga III, Stanovništvo po zanimanju, Stanovništvo prema bračnom stanju, Savezni zavod za statistiku i evidenciju, Beograd
- Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine. (1954). Knjiga VII, Stanovništvo prema bračnom stanju, Savezni zavod za statistiku i evidenciju, Beograd
- Konačni rezultati popisa stanovništva od 15 marta 1948 godine. (1952). Knjiga VIII, Žensko stanovništvo prema broju živorođene dece, Savezni zavod za statistiku i evidenciju, Beograd
- Kontrola tačnosti popisivanja. (1961). Popis stanovništva 31. marta 1961 godine, Savezni zavod za statistiku, Beograd, za internu upotrebu (52 strani)
- Letopis o zdravstvenem in socialnem varstvu v Sloveniji 1981. (1982). Skupna strokovna služba samoupravnih interesnih skupnosti zdravstvenega in socialnega varstva Slovenije in Strokovna služba Skupnosti pokojninskega in invalidskega zavarovanja v SR Sloveniji, Ljubljana
- Lica na privremenom radu u inostranstvu prema popisu stanovništva i stanova 1971, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1971

Notiziario. (1993). Instituto Nazionale di Statistica, serie 4-foglio41-annoXIV n. 1

Ocene števila prebivalstva po starosti in spolu za leta 1981-1985. (1987). Rezultati raziskovanj št. 418, Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana

Popis stanovništva 1953. (1959). Knjiga I, Vitalna i etnička obeležja, Savezni zavod za statistiku, Beograd

Popis stanovništva 1953. (1960). Knjiga IV, Fertilna obeležja, Savezni zavod za statistiku, Beograd

Popis stanovništva 1953. (1960). Knjiga X, Fertilitet, Savezni zavod za statistiku, Beograd

Popis stanovništva 1961. (1970). Knjiga 1, Vitalna, etnička i migraciona obeležja, Savezni zavod za statistiku, Beograd

Popis prebivalstva in stanovanj v letu 1971. (1974). Prebivalstvo VI, Etnična, prosvetna in ekomska obeležja prebivalstva in gospodinjstev po številu članov, Savezni zavod za statistiku, Beograd

Popis prebivalstva in stanovanj v letu 1971. (1973). Prebivalstvo IX, Migracijska obeležja, Savezni zavod za statistiku, Beograd

Popis prebivalstva in stanovanj v letu 1971. (1973). Prebivalstvo XI, Poljoprivredno stanovništvo, Savezni zavod za statistiku, Beograd

Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji 31. 3. 1981. (1982). Rezultati raziskovanj št. 275, Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana

Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji 31. 3. 1981. (1982). Rezultati raziskovanj št. 282, Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana

Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji 31. 3. 1981. (1983). Rezultati raziskovanj št. 305, Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana

Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji 31. 3. 1981. (1983). Rezultati raziskovanj št. 306, Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana

Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj v SR Sloveniji 31. 3. 1981. (1983). Rezultati raziskovanj št. 307, Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana

Popis prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev v RS v letu 1991. (1994). Rezultati raziskovanj št. 617, Zavod RS za statistiko, Ljubljana

Poročilo o delu zdravstvenih dejavnosti v letu 1987. (1989). Supplement 7, leto 27, Univerzitetni zavod za zdravstveno in socialno varstvo, Ljubljana

Prebivalstvo Republike Slovenije 1994. (1996). Rezultati raziskovanj št. 664, Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana

Prebivalstvo Republike Slovenije 2002. (2005). Rezultati raziskovanj št. 816, Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana

Recent demographic developments in Europe 2000/Evolution démographique recente en Europe 2000. (2000). Council of Europe/Conseil de l'Europe, Strasbourg

Recent demographic developments in Europe 2001/Evolution démographique recente en Europe 2001. (2001). Council of Europe/Conseil de l'Europe, Strasbourg

Recent demographic developments in Europe 2004/Evolution démographique recente en Europe 2004. (2005). Council of Europe/Conseil de l'Europe, Strasbourg

Statistički ljetopis 1996. (1996). Državni zavod za statistiku, Zagreb

Statistične informacije (SI) št. 2. (2005).

Statistične informacije (SI) št. 92. (2003). Prebivalstvo, Statistični urad RS, Ljubljana

Statistične informacije (SI) št. 93. (2003). Prebivalstvo, Statistični urad RS, Ljubljana

Statistične informacije (SI) št. 224. (2005). Socialna zaščita, Statistični urad RS, Ljubljana

Statistički godišnjak 1929. (1932). Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, Beograd

Statistički godišnjak 1930. (1933). Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, Beograd

Statistički godišnjak 1931. (1934). Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, Beograd

Statistički godišnjak 1932. (1934). Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, Beograd

Statistički godišnjak 1933. (1935). Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, Beograd

Statistički godišnjak 1934–35. (1936). Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, Beograd

- Statistički godišnjak 1936. (1937). Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, Beograd
- Statistički godišnjak 1937. (1938). Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, Beograd
- Statistički godišnjak 1938–39. (1939). Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, Beograd
- Statistički godišnjak 1940. (1941). Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, Beograd
- Statistični letopis Republike SR Slovenije 1953. (1953). Zavod za statistiko in evidenco LR Slovenije, Ljubljana
- Statistični letopis Republike SR Slovenije 1966. (1966). Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana
- Statistični letopis Republike SR Slovenije 1967. (1967). Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana
- Statistični letopis Republike SR Slovenije 1969. (1969). Zavod SR Slovenije za statistiko, Ljubljana
- Statistični letopis Republike Slovenije 2003. (2003). Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana
- Statistični Ijetopis 1996. (1996). Državni zavod za statistiku, Zagreb
- Trends in Europe and North America. (1999). The statistical Yearbook of the Economic Commission for Europe, UN, New York and Geneva
- Volkszählung 1981. (1989). Eheschliessungs und geburtenstatistik, Wien
- Volkszählung 1880: Die Bevölkerung der im Reichstrathe vertretenen Königreiche und Lender nach Alter und Stand. Band I, II, V/3.
- Volkszählung 1890: Die Bevölkerung der im Reichstrathe vertretenen Königreiche und Lender nach Alter und Stand. Band XXXII.
- Volkszählung 1900: Die Bevölkerung der im Reichstrathe vertretenen Königreiche und Lender nach Alter und Stand. Band LXIII, LXIV, LXV.
- Volkszählung 1910: Die Bevölkerung der im Reichstrathe vertretenen Königreiche und Lender nach Alter und Stand. Band 1–4.
- Volkszählung 1981. (1989). Eheschliessungs-und geburtenstatistik, Wien
- Zdravstveni statistični letopis, 2002. (2003). Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije, Ljubljana